

**grupa
autora**

Ustaničke iskre

**U HRVATSKOJ
1941**

PROGRES

**grupa
autora**

ustaničke iskre u hrvatskoj

Izdavač PROGRES Zagreb
19 7 7.

*Vrhovni komandant NOV i POJ
Josip Broz Tito*

POČETAK NARODNOG USTANKA U HRVATSKOJ
— događaji i sjećanja —

U R E D N I K

Đuro Mihaljčić, dipl. prav.

L E K T O R

Milan Pulj iz, prof.

K O R E K T O R

Milena Popović, prof.

R E C E N Z E N T

Mile Polovine, prof.

NASLOVNA STRANA

Šimo Klaić, akadem. kipar

UMJESTO PREDGOVORA

Knjiga USTANIČKE ISKRE U HRVATSKOJ još je jedno svjedočanstvo koje govori o tome da su narodi Jugoslavije pod rukovodstvom Tita i KPJ povelili 1941. oružanu borbu protiv fašističkih sila, dakle, upravo onda kada su te sile bile na vrhuncu svoje moći, kada su armije Trećeg Reicha, fašističke Italije i njihovih saveznika bile duboko na teritoriju SSSR-a, a u Africi pred Aleksandrijom i u blizini Kaira.

Ova knjiga predstavlja značajan prilog za izučavanje naše narodno oslobodilačke borbe i revolucije 1941. Ona je vrijedno izvorno svjedočanstvo o mnogobrojnim događajima toga vremena širom Hrvatske. Knjiga je zajedničko djelo stotinjak autora i velikog broja njihovih suradnika, prvoboraca NOB-e i organizatora narodnog ustanka u pojedinim krajevima Hrvatske, koji u knjizi iznose i svoja lična sjećanja, potkrijepljena mnoštvom činjenica i dokaza o početku toga ustanka. U knjizi su zabilježene mnogobrojne prve ustaničke iskre iz kojih se razbuktao neugasivi plamen oružane borbe i narodne revolucije do pobjede nad okupatorom i domaćim izdajnicima. To je svjedočanstvo sa izvora o hrabrosti, snazi i patriotizmu naših ljudi u vrijeme kada je Evropa stenjala pod pobješnjelom fašističkom čizmom. Obzirom da je veliki broj autora ovog djela i neposredno učestvovalo u brojnim događajima o kojima pišu, moguća je i njihova subjektivna ocjena pojedinih događaja, što bi po izlasku knjige iz štampe moglo dovesti do različitih mišljenja o tim događajima u traženju njihove što realističnije valorizacije. Zbog ograničenog prostora, s kojim su autori raspolagali za svoj prilog, možda im je izostao i po koji značajniji podatak pa bi i to budući čitaoci trebali imati u vidu.

Značajan je doprinos autora ovog djela i u tome što se u svome kazivanju nisu ograničili samo na pripremu ustanka, na izvođenje prvih akcija i diverzija 1941. nego su se osvrnuli i na razvitak revolucionarnog radničkog pokreta u pojedinim krajevima Hrvatske u predratnom periodu. Takav pristup autora ovom djelu, omogućuje čitaocu da potpunije

sagleda kontinuitet revolucionarnih kretanja kroz koje je prolazila ilegalna KPJ i tako pripremala naše narode za sudbonosnu 1941. a posebno se to osjeća od Titova dolaska na čelo KPJ. Tito je snagom vizionara ukazivao neumorno narodima Jugoslavije na sve neposredniju opasnost od fašizma i domaćih izdajnika pa je od svoga dolaska na čelo KPJ uspio snažno mobilizirati radničku klasu i preko URS-ovih sindikata stvarajući tako u svim dijelovima zemlje političke, organizacione i kadrovske preduslove koji su mu kasnije omogućili uspješno vođenje NOB-e i revolucije. U predvečerje -fašističkog napada na Jugoslaviju Partija je već stvorila veoma čvrst patriotski i revolucionarni savez između radnika, seljaka i napredne inteligencije. Kroz svoju borbenu parolu »Bratstvo i jedinstvo« Partija je svrstala pod svoju zastavu sve što je bilo patriotsko i slobodoljubivo u njihovoj zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Autori ovog djela iznose nam bezbrojne primjere takvog bratstva i jedinstva, temeljnog zaloga svih naših pobjeda.

Polazeći od svega toga moglo bi se zaključiti da su autori i izdavač kroz ovo djelo obavili jedan vrijedan i društveno koristan posao, te im se ovim putem i osobno zahvaljujem.

Zagreb, 2. VI 1911.

Pero Car,
predsjednik SUBNOR-a Hrvatske

Dr Ivan Jelić

NA PUTU UTEMELJENJA NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA U HRVATSKOJ

Gradanska politika

Hrvatsko je društvo 30-ih godina ovoga stoljeća doseglo stupanj izrastanja veoma jasnih protuslovlja u sebi. Političkim je zbivanjima sve izrazitiji pečat udaralo opoziciono raspoloženje u najširim razmjerima protiv režima velikosrpske buržoazije. Šestojanuarski režim — koji je kralj Aleksandar 1929. godine proglasio s ciljem da se do kraja ukine postojeći veoma uski parlamentarizam u zemlji i da se u potpunosti uspostavi apsolutizam vladara — bio je vidljiva prekretnica u dotadašnjem društveno-političkom životu Kraljevine Jugoslavije. Platforma kralja i dvora, kao osovine novoga režima, imala je osnovnu tendenciju da pod parolom očuvanja »državnog i narodnog jedinstva« postavi branu svakoj mogućoj političkoj akciji koja je u sebi nosila bilo kakvo proturežimsko obilježje i na taj način prijetila egzistenciji monarhije. Ideologija integralnog jugoslavenstva, kao potpuna negacija postojanja zasebnih nacija u državi, otišla je znatno dalje od dotadašnjeg službenog pojma »troimenog naroda« i trebala je postati temelj nacionalnog i državnog uređenja zemlje.

Takav je razvoj, dakako, sve više ispoljavao jačanje opozicije različitih građanskih skupina u Hrvatskoj, koje su se, osobito poslije uspostave šestojanuarskog režima, osjetile pogođene zbog ozbiljne ugroženosti vlastitih klasnih i političkih pozicija. U tzv. »hrvatskom nacionalnom pokretu«, sastavljenu od tih grupacija, Hrvatska seljačka stranka (HSS) bez sumnje je bila ona politička snaga koja je izražavala najjače težnje da u širenju svoga političkog utjecaja obuhvati i ostale kom-

ponente društva, te se tako poistoveti sa čitavim tim pokretom. Društvena osnovica na kojoj je gradila svoj politički utjecaj i program ukazivala je u stvari na prave mogućnosti koje je HSS, pod vodstvom na čelu s V. Mačekom, mogla ispoljavati u sve dinamičnijim političkim zbivanjima. Programatski je vodstvo HSS-a konstantno ukazivalo da se glavni oslonac stranke nalazi u redovima hrvatskog seljaštva, koje je sačinjavalo oko tri četvrtine čitave nacije. Seljačke mase nisu, međutim, mogle biti nosilac takve politike. Ideje S. Radića da hrvatsku politiku postavi na pučki temelj mogle su ostati ipak poglavito teoretskom mogućnošću, unatoč činjenici da je politička uloga seljaštva dobila u jugoslavenskoj državi realniji sadržaj i poticaje.

Vodstvo HSS-a isticalo je seljaštvo kao kičmu čitavog nacionalnog pokreta u Hrvata, te se u vezi s tim upozoravalo da ono služi kao uzor svim ostalim društvenim skupinama koje vode borbu protiv hegemonije velikosrpske buržoazije. Isticala se originalnost i autohtonost »seljačke ideologije« u čitavom društvenopolitičkom razvoju. Prema tumačenju ideologa HSS-a, jedino je ona mogla da zadovolji životne interese hrvatskog naroda. Po riječima samog Mačeka, u hrvatskoj »seljačkoj državi« primarni je stalež seljaštvo, a »svi ostali staleži imaju pravo na opstanak utoliko ukoliko su tome seljačkom narodu od koristi i ukoliko bude taj seljački narod sposoban da im doličnu egzistenciju pruži«. Ovaj izrazito konzervativni i u mnogočemu reakcionarni socijalno-politički program HSS-a nije, kako se vidi, uopće vodio računa o osnovnim zakonima razvitka kapitalističkog društva, nego je u seljaštvu poznavao uspješnu branu prodoru svih mogućih utjecaja koji su prijetili da ga razbiju. Međutim, nema sumnje da je ova ideološka konstanta politike HSS-a sadržavala i svoj određeni politički smisao. Cilj joj je bio da u političkoj borbi HSS-a nastoji što čvršće vezati seljaštvo uz Stranku i njeno vodstvo, jer se oni bez njega nisu mogli ni zamisliti.

Unatoč takvom ideološkom obilježju svoga programa, vodstvo HSS-a je, s obzirom na naprijed istaknutu tendenciju, svjesno ulagalo velike napore da izmijeni stranačku strukturu privlačenjem ostalih utjecajnih činilaca u Hrvatskoj. U težnji da što više ojača svoj utjecaj u redovima radništva ono je 1935. obnovilo potpuno zamrli Hrvatski radnički savez (HRS), izgrađujući ga u sindikalnu organizaciju s ulogom vlastite ispostave u hrvatskom proletarijatu. Bilo je očigledno da se preko HRS-a nastojalo što više zakočiti nastali proces političkog otpadanja proletariziranih seljaka, koji su u sve

većem broju tražili zaposlenje u gradu i svakodnevnom klasnom borbom dolazili pod sve neposredniji utjecaj komunističkog pokreta. Na drugoj strani, u politici širenja svoga utjecaja, vodstvo HSS-a težilo je da što više privuče razne nacionalne privredne krugove i time ojača ekonomsku podlogu stranke. Razvijajući znatnu propagandu i akciju na pravcu osvajanja brojnih hrvatskih privrednih, socijalnih i kulturnih ustanova, s ciljem jačanja opozicije protiv režima, nastupale su i sve očiglednije promjene u strukturi HSS-a, jer je on time dobivao nove nosioce.

Gledajući, prema tome, u cjelini, politička je djelatnost HSS-a u ondašnjoj društveno-političkoj situaciji nosila u sebi jasnu tendenciju da što više proširi političku osnovicu pokreta. Borba za rješenje hrvatskog pitanja, davanjem autonomije Hrvatskoj u Kraljevini Jugoslaviji, isticana je kao glavni cilj, a ono je ujedno naglašavano i kao uvjet za rješavanje socijalnih problema.

Politički pokret HSS-a imao je u osnovi podršku Samostalne demokratske stranke (SDS), koja je nastojala ojačati svoje pozicije u srpskom stanovništvu u Hrvatskoj.

U okviru građanskog nacionalnog pokreta počele su od sredine tridesetih godina sve vidljivije izbijati na površinu i ekstremističke političke snage. Ne ulazeći u razmatranje njihove idejno-političke strukture, treba ukazati da se među nosiocima takve koncepcije poglavito isticala djelatnost ustaša, koji su svoju akciju označavali kao posebni politički pokret. Velikohrvatska koncepcija rješavanja nacionalnog pitanja, koja je u hrvatske zemlje bezrezervno uključivala Bosnu i Hercegovinu, i ideja stvaranja »nezavisne hrvatske države« razbijanjem Jugoslavije i na rasnoj osnovi, bile su glavne značajke u propagandi političkog programa ustaša. Takva akcija, koja se prvenstveno svodila na nastojanja nekoalicine pripadnika oko A. Pavelića da u emigraciji privuku pažnju onih vanjskih faktora koji su imali revizionističke ciljeve prema Jugoslaviji, nije mogla u samom hrvatskom narodu stvoriti jači oslonac. Neznatnu društveno-političku osnovicu ustaškog pokreta činile su u prvom redu tek malobrojne skupine inteligencije, usredotočene poglavito u Zagrebu kao nacionalnom središtu, koje su svoju djelatnost ispoljavale putem nekoliko listova i časopisa, a nastojale su je proširiti i preko nekih središnjih hrvatskih kulturnih ustanova. Takav proces dobio je ponešto jače poticaje s povratkom pojedinih ustaša iz emigracije nakon beogradskih sporazuma izme-

đu Italije i Jugoslavije, u ožujku 1937., kada se koncepcije ustaša nastoje propagirati u širim razmjerima, osobito na selu.

Titova bitka za Partiju

Bez obzira na svoju tendenciju obračuna s građanskim strankama, šestoj anuarski režim svom se snagom ustremio na Komunističku partiju Jugoslavije. Prvi vidljivi rezultat njegova nasilja bio je gubitak znatnog broja najboljeg partijskog kadra. Veliki broj komunista izvodi se na brojne političke procese Suda za zaštitu države i odlazi u režimske tamnice u kojima su mnogi ostavili i živote. Tako je šestoj anuarski režim naglo pokrenuo započeti proces regeneracije KPJ, koji je u idućim godinama počeo da teče znatno sporije. Dajući kasnije, na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ u listopadu 1940., po prvi put potpuniji kritički osvrt na razvitak KPJ u proteklom desetljeću, Josip Broz Tito je u ocjeni realizacije spomenutog procesa istakao da »nije išao glatko« i da je pored borbe sa opasnostima, koje su prijetile od strane režima, trebalo prebroditi niz veoma krupnih pogrešaka učinjenih unutar same Partije. Počevši od parole oružanog ustanka protiv šestojanuarskog režima, koja se nije temeljila na realnoj analizi stvarne situacije u Jugoslaviji, a ona je bila dosta nepovoljna za primjenu Lenjinovih načela o dizanju revolucije, pa preko više ostalih nerealnih oblika djelatnosti, Komunistička partija Jugoslavije stjecala je sve veće iskustvo i postajala sve više svjesna svoje osnovne zadaće. Ona se ogledala u spoznaji da je očigledni besmisao usmjeravati se u pravcu neposrednog stvaranja masovne Partije, već da se treba razvijati kao izrazito kadrovska Partija. A upravo s takve organizacione podloge Partija je u mogućnosti da ispoljava svoju akciju u pravcu djelatnosti vlastitog kadra na svim osnovnim područjima društvenog života, postajući sve značajniji i prisutniji politički faktor od svakodnevnih borbi radničke klase pa do ideološke djelatnosti na području političkog i kulturnog života. Trebalo je, dakle, svim raspoloživim snagama nastaviti kurs koji je započeo uoči uspostave šestojanuarskog režima, a koji je svoj konkretni izraz dobio u Osmoj mjesnoj konferenciji zagrebačke partijske organizacije, potkraj veljače 1928., a koji je inicirao upravo Josip Broz. Bio je to znak ozdravljivanja komunističkog pokreta, a satsojao se u spoznaji da KPJ treba što prije da prekine s pozicijom vlastite izolacije, koja je bila obilježena poglavito besplodnim unutarpartijskim diskusijama

i sporovima, te da se treba široko otvoriti prema konkretnoj povijesnoj stvarnosti. Okušavajući svoju snagu i sposobnosti na polju društveno-političke svagdašnjice, ona je mogla tek tada računati na provjeravanje ispravnosti svoga puta i značenja vlastitog političkog programa.

Rukovodstvo KPJ nalazilo se od kraja 1929. u inozemstvu, snoseći glavnu odgovornost za učinjene pogreške u djelatnosti Partije. Dok su inicijative i direktive, koje su dolazile izvana, pretežno ukazivale na osjetni nedostatak političkog realizma u rukovodstvu, te ih je društveno-politička zbilja kod kuće neminovno odbacivala, došlo je upravo pod dojmom takva odnosa sve više raslo određeno nepovjerenje u redovima partijskog članstva u zemlji. Rukovodstvo, koje je bilo daleko od jugoslavenske stvarnosti, a to je jasno davalo do znanja svojim stavovima, zadržalo je i dalje frakcijsku borbu u svom krilu, podržavanu i od Kominterne, tako da neki veoma pozitivni revolucionarni kadrovi unutar njega nisu mogli jače doći do izražaja. Premda je Kominternu često razmatrala akutna pitanja politike rukovodstva KPJ, pri tome oštro kritizirajući neke inicijative, postupke i stavove, ipak se kao po nekom pravilu nije upuštala u dublju analizu stvarnog stanja u jugoslavenskoj Partiji, kojom bi se ukazalo na prave korijene i pozadinu niza negativnih pojava što su utjecale na razvitak KPJ. Zbog toga je u Kominterni, u pogledu gomilanja problema oko rada KPJ, i mogla nastati kao jedino konkretno rješenje ishitrena ideja o mogućnosti njenog raspuštanja. Tito je, kao član Političkog biroa CK KPJ, u koje je bio kooptiran 1934., došao do čvrste spoznaje da će Partija uspješno pronaći svoj put i ostvariti svoju zadaću tek kada njeno rukovodstvo dođe u zemlju. U radu na dužnosti političkog referenta za jugoslavenska pitanja u Kominterni, gdje je bio 1936. godine, Tito je u stalnim nastojanjima da uvjeri pretpostavljene funkcionere u potrebu premještanja rukovodstva KPJ u zemlju, imao jaku podršku Georgija Dimitrova, sekretara Komunističke internacionale. Titu je bilo potpuno jasno kakav sadržaj treba da ima djelatnost partijske organizacije u zemlji i kako treba prići njegovoj realizaciji. Ideje i zadaci koje je Sedmi kongres Kominterne (srpnja-kolovoza 1935. u Moskvi) postavio pred međunarodni komunistički pokret, bile su prava platforma od koje je trebalo poći. Sedmi kongres Kominterne, koji je u uvjetima ubrzanog rasta fašističke opasnosti u svijetu održan sa znatnim zakašnjenjem, nakon svestrane analize međunarodne situacije odredio je novu taktiku borbe revolucionarnog radničkog pokreta. Analizirajući klasni

karakter fašizma kao socijalno-političkog sistema koji je u sebi učvrstio oštricu i protiv jačanja radničke klase kao društveno-političkog faktora, Kongres je istakao potrebu što hitnijeg stvaranja jedinstvene fronte proletarijata. Ta jedinstvena fronta bila bi središte okupljanja ostalih naprednih snaga, koje bi zajednički sačinjavale Narodnu frontu.

Nastavljanje sukoba u rukovodstvu KPJ, koji su osobito došli do izražaja na plenumu u travnju 1936., prisilili su Kominternu da poduzme odlučnije zahvate. U reorganizaciji rukovodstva KPJ, kojoj je Kominternu pristupila, platili su cijenu političke odgovornosti upravo najpozitivniji kadrovi, kao što su bili Blagoje Parović, Vladimir Čopić, Kamilo Horvatin i ostali koji nisu podržavali politiku tadašnjeg sekretara KPJ Gorkića. Međutim, osim te svoje tragične strane, ova reorganizacija imala je i novi, veoma značajni momenat koji će odlučno utjecati na dalju politiku rukovođenja Komunističkom partijom Jugoslavije. Na savjetovanju rukovodstva KPJ u Moskvi, u kolovozu 1936., Josip Broz Tito postao je organizacioni sekretar Partije i dobio dopuštenje da se vrati u zemlju. U jesen 1936. Tito se vratio u Jugoslaviju. Iako se u zemlji nije stalno zadržavao, jer je trebalo odlaziti van i podnositi izvještaje Centralnom komitetu i Kominterni, ipak je Tito od tada stvarno započeo rukovoditi Partijom u zemlji.

Značenje osnivanja KP Hrvatske

Reorganizacija KPJ svakako je bilo najvažnije i najakutnije pitanje koje je u to doba trebalo najprije početi rješavati. Upravo je Titov rad na tome dao najjače obilježje počecima politike novog kursa u Partiji. Rješavanjem organizacionog pitanja stvarana je potrebna platforma s koje se mogao uspješno provoditi program KPJ. Organizaciono stanje bilo je doista veoma teško, jer je režim relativno lako otkrivao pojedine partijske organizacije i hapsio komuniste. Više partijskih provala od 1935. do 1937. osjetno je oslabio partijsku organizaciju u čitavoj zemlji, tako da se doista trebalo što hitnije zauzeti za popravljivanje nastalog stanja. Na liniji stvaranja strogo ilegalne kadrovske Partije, koja će preko svog čvrsto organiziranog članstva voditi potrebne akcije na svim područjima društvenog života, osobito važno mjesto imao je zadatak da se realizira odluka Četvrte zemaljske konferencije KPJ 1934. o stvaranju komunističkih partija Hrvatske i Slovenije. Ispravan kurs o stvaranju nacionalnih partija u sklopu KPJ postojao je,

prema tome, od ranije, ali je upravo Titova zasluga bila što je on taj zadatak postavio na prvo mjesto kada je došao u zemlju i što ga je s uspjehom, uz pomoć domaćeg partijskog kadra, i obavio. Osnivački kongres KP Slovenije održan je sredinom travnja, a KP Hrvatske početkom kolovoza 1937. na sastanku pokraj Samobora. Tako je Partija u Hrvatskoj i Sloveniji mogla uspješnije razvijati svoju djelatnost, koja joj je omogućavala da se odupre i suzbije utjecaj nacionalističkih opozicionih političkih snaga i izgradi vlastiti partijski kadar koji bi vodio tu borbu.

S obzirom na svoj osnovni sadržaj, ideja o potrebi osnivanja nacionalnih komunističkih partija odlučno je zasijecala u pitanja konkretnog položaja komunističkog pokreta u zemlji i, nasuprot tome, u probleme koji su obilježavali društvenu ulogu i političku djelatnost opozicionih snaga u nacionalno potlačenim narodima, koje su se predstavljale kao glavni nosioci oslobodilačke borbe protiv režima velikosrpske buržoazije. To, dakle, znači da je takva ideja najednom počela zaokupljati rukovodstvo KPJ u trenutku osjetno dubljeg spoznavanja značenja vlastite uloge, te da je bila jedan od prvih konkretnih izražaja težnji koje su se prvenstveno usmjeravale na pronalaženje pravih mogućnosti za dalji preporod komunističkog pokreta u Jugoslaviji. U tom smislu i treba u prvom redu promatrati odluku Četvrte konferencije. Na plenumu CK KPJ u Splitu, u lipnju 1935., počinje se pridavati »ogromna politička važnost« osnivanju KP Hrvatske i KP Slovenije, što je ujedno bila i posljedica daljeg razvoja stavova KPJ prema nacionalnom pitanju. Već se, naime, na splitskom plenumu nazire prva klica tendencije napuštanja borbe za razbijanje Jugoslavije, a uz to postaje sve prisutnija misao o potrebi očuvanja višenacionalne zajednice koja bi zajamčila slobodni razvitak svojim narodima. U skladu s dozrijevanjem te koncepcije o nacionalnom pitanju, i ideja o osnivanju nacionalnih komunističkih partija dobila je u svojoj opravdanosti potpuniji i realniji sadržaj. Bio je to u stvari put prema dosljednijem isticanju programske formule KPJ, kao revolucionarne snage, da se osnivanje KP Hrvatske i KP Slovenije izrazi kao potreba »radnih masa« Hrvatske i Slovenije, »da njihova Partija nosi naziv njihove narodnosti«, a to znači da se ona stavi na čelo narodnooslobodilačkog pokreta tih naroda.

Rješavanjem dileme da Jugoslaviju ne treba razbijati na više zasebnih republika, već da se treba boriti za federativnu zajednicu ravnopravnih naroda jer se samo

tako može težiti za osiguranjem slobodnog nacionalnog razvoja i zajedničke obrane od pojačanog imperijalizma u svijetu, koji je u obliku rastućeg fašizma postao ozbiljna opasnost, bila je u programskom smislu dovršena izgradnja koncepcije KPJ o nacionalnom pitanju (1936.). U tom smislu i odluka o stvaranju KP Hrvatske i KP Slovenije dobila je još više na važnost te je i njezino ostvarenje ovisilo prvenstveno o daljoj političkoj akciji KPJ. Prema tome, iako je odluka o osnivanju KP Hrvatske čekala oko dvije i pol godine do ostvarenja, ipak je ona u tom razdoblju neposredno prožimala gledišta KPJ prema više osnovnih problema čije je jasnije sagledavanje naposljetku i pridonijelo da se ona pretvori u historijsku činjenicu.

Pripremajući sve pogodnije tlo za oživotvorenje te ideje, komunistički je pokret u Hrvatskoj glavnu akciju upravljao na javno isticanje svoje zainteresiranosti za rješavanje problema hrvatskog nacionalnog pitanja u sklopu razmatranja cjelokupnog kompleksa međunarodnih odnosa u Jugoslaviji. KPJ je osobito nalazila za potrebu da u polemici s građanskom opozicijom u Hrvatskoj ukaže na značenje glavne optužbe da internacionalizam revolucionarnog radničkog pokreta isključuje ispravno gledište na nacionalno pitanje. Po toj je ocjeni proizilazilo da su komunisti »neprijatelji hrvatskog naroda«, čime se nastojalo utjecati u širim društvenim razmjerima na suzbijanje daljeg uspješnog prodora KP u široke slojeve naroda. U analizi takve ekstremne ocjene KPJ polazila je od konstatacije da je revolucionarni radnički pokret internacionalan, jer je klasno obilježje borbe svih radnika isto, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Zbog toga je borba radničke klase za socijalno oslobođenje u svakoj zemlji samo dio borbe svjetskog radničkog pokreta, tj. jednoga zajedničkog i jedinstvenog procesa. Ono što je KPJ u vezi s tim osobito isticala jest ukazivanje na neistinu »da je internacionalistička suština klasnog radničkog pokreta u bilo kakvoj opreci sa ciljevima i interesima oslobodilačkog pokreta hrvatskog i ostalih potlačenih naroda«. Zbog toga je i razumljivo da se hrvatski komunisti bore »u prvim redovima za zahtjeve hrvatskog naroda«. KPJ je isticala da je upravo takva politika usko povezana s politikom internacionalizma radničke klase, te je zbog toga u stvari samo jedan njegov konkretni oblik. »Internacionalizam komunista — pisao je organ KPJ »Proleter« — predstavlja borbu za nacionalnu ravnopravnost naroda. To su komunisti dokazali na djelu osobito poslije 1929. u borbi protiv šestojanuarskog režima. Internacionalizam za komuniste ne znači da oni zbog toga što

su internacionalisti prestaju pripadati svome narodu. Hrvatski komunist nije internacionalist koji visi u zraku, on je **komunist — Hrvat**, tj. komunist koji se svim snagama zalaže za pobjedu hrvatskog naroda. Za srpskog komunista internacionalizam znači, u prvom redu, dosljednu borbu protiv velikosrpske politike srbijanskih vladaj ućih klasa. A za hrvatskog komunista internacionalizam znači u prvom redu najaktivnije učestvovanje u oslobodilačkoj borbi hrvatskog naroda i bratski savez između hrvatskih radnika i seljaka i bratski sporazum sa srpskim radnim narodom.«

Odbacujući, prema tome, optužbe da je internacionalizam klasnog radničkog pokreta štetan i oprečan nacionalnim interesima hrvatskog naroda, rukovodstvo KPJ ukazivalo je ovaj put prvenstveno na činjenicu da se u vodstvu HSS-a sve više ističe tendencija »koja pomoću HSS hoće da rukovodi hrvatskim narodnim pokretom i da ga potčini svojim staleškim, razrednim, to jest gospodskim interesima i ciljevima (...)«.

Komunistički je pokret u Hrvatskoj stvarao na taj način sve prijemljivije tlo za konačno oživotvorenje odluke o osnivanju KPH. Što je, međutim, do toga proteklo gotovo dvije godine, uzroke treba prvenstveno tražiti u objektivnim zaprekama. Radi se o žestokim udarcima režima, koji su 1935—1936. osjetno pogodili partijsku organizaciju u Hrvatskoj, kada je zbog velikih »provala« uhapšeno više komunista, među njima i više rukovodilaca. Prema tome, čin osnivanja KP Hrvatske neposredno se vezao uz glavni prijelomni događaj u razvoju KPJ, tj. uz dolazak Josipa Broza Tita za organizacionog sekretara KPJ ujesen 1936. Usporena akcija osnivanja KPH pretvorila se najednom u životnu zadaću pokreta u Hrvatskoj.

Proglas Osnivačkog kongresa KP Hrvatske, održanog pokraj Samobora početkom kolovoza 1937., imao je već bitne značajke političkog programa novoosnovane partije.

Kao temelj buduće politike KP Hrvatske istaknuta je prvenstveno činjenica da njeno osnivanje »nije slučajno, nego proističe iz dugogodišnje borbe Komunističke stranke Jugoslavije, koja je branila ne samo interese radničke klase, nego je na svojoj zastavi imala uvijek ispisanu i ideju **nacionalne slobode, ravnopravnosti i bratstva među narodima**«. Usko vezano s tim, odlučno se odbijala kritika koja je bila upućivana od strane građanskog nacionalnog pokreta u Hrvatskoj, tj. različitih buržoaskih struja i grupacija — od Hrvatske seljačke stranke pa sve do ustaštva — da Komunistička partija

uopće ne vodi brigu o rješavanju nacionalnog pitanja, prema tome i hrvatskog, jer je ona po svom karakteru isključivo proleterska i internacionalna, te zbog toga ne izražava nacionalne interese. KP Hrvatske je pri tome jasno odredila svoj lenjinistički pristup rješavanju nacionalnog pitanja. Ona u središte borbe za nacionalno oslobođenje postavlja radničku klasu kao dio hrvatskog naroda, koja je životno zainteresirana za rješavanje njegove nacionalne sudbine. Upravo je zbog toga i bio istaknut poziv da se »pod okriljem« KP Hrvatske »zbližavaju« komunisti, radnička klasa, seljaštvo i ostali široki slojevi naroda. U daljem razmatranju tih problema, KP Hrvatske oštro je osuđivala »nacionalnu zagriženost«, tj. sve one šovinističke pojave i tendencije koje teže rušenju naprednih međunacionalnih odnosa ističući da su »pravo poredak i sloboda hrvatskog naroda osigurani samo u bratskoj slozi i suradnji o ostalim narodima Jugoslavije«. Rješavanje nacionalnog pitanja KP Hrvatske najuže se povezuje sa socijalnim oslobođenjem, jer su te dvije osnovne komponente nerazdvojne u programu Partije.

Svi ti istaknuti stavovi i ocjene, koje KP Hrvatske izražava u svom prvom programskom dokumentu, proizlaze iz uočavanja i isticanja važne činjenice da društveno-politički razvoj u Evropi obilježava ubrzani porast fašizma kao najveće opasnosti za svjetski mir i demokraciju, a u koji vrtlog sve više ulazi i Jugoslavija, dajući to jasno do znanja svojom vanjskopoličkom orijentacijom i svojom unutrašnjom politikom. KP Hrvatske upućivala je na odlučnu borbu protiv takve politike.

Partija modernog tipa

Novi kurs u politici KPJ postupno je sve više zahvaćao partijsku organizaciju u svim vidovima njena života. Partija se počela ubrzano preobražavati počevši od postavljanja na dnevni red osnovnih programskih pitanja i razmatranja mogućnosti njihovih uspješnih praktično-političkih rješenja, do organizacionog sređivanja redova. Tito je brojnim političkim instrukcijama partijskim kadrovima formulirao profil partije modernog, lenjiniskog tipa, koja jedino kao takva može postati historijski činilac u postojećoj situaciji u svijetu i zemlji, obilježenoj konstantnim rastom fašizma i prijetnjom novim imperijalističkim ratom, te sve dramatičnijim pojavama i tokovima unutar društveno-političke strukture Kraljevine Jugoslavije. U takvim relacijama Partija se nije mogla povući u ilegalne okvire i voditi politiku čekanja

»svog momenta«, nego je mogla odigrati svoju ulogu samo kao inicijator i glavni idejni i politički nosilac širokog antifašističkog i antirežimskog pokreta svih naprednih snaga u zemlji. Prema tome, ona je sve više rasla kao jugoslavenski politički faktor, a sve manje postavljala u prvi i gotovo isključivi plan mjesto i ulogu članice u Kominterni. Partiju je na to upućivalo i iskustvo u odnosima s Kominternom, koja je svojim mijenjanjem u rad pojedinih komunističkih partija osjetno remetila interne odnose u njima. Titov čvrst i dosljedni stav da Partiju postavi u odgovarajuće relacije s Kominternom na taj način da ona organizira potrebnu pomoć i suradnju u smislu podrške borbi komunista u Jugoslaviji, pokazao se kao ispravan. Neovisnost od samovoljnih intervencija Kominterne pokazala se kao jedan od osnovnih stupova zdrave politike KPJ, koju je ona programski zacrtala i počela provoditi. U vezi s tim bili su i potpuno logični zahtjevi da se čitavo rukovodstvo Partije nalazi u zemlji i da ona u materijalnom i financijskom pogledu bude neovisna o Kominterni.

Široka djelatnost KP Hrvatske

Jedno od bitnih značenja osnivanja KP Hrvatske bilo je i u tome što je od 1937. komunistički pokret u Hrvatskoj postao organizaciono jedinstven. U dotadašnjoj organizacionoj strukturi KPJ, on je bio podijeljen na dva dijela — jedan u sjevernoj Hrvatskoj, tj. u tadašnjoj Savskoj banovini, sa sjedištem u Zagrebu, a drugi u Dalmaciji, koja je bila u sastavu Primorske banovine, sa sjedištem u Splitu. Osnivanjem KP Hrvatske dolazi do organizacionog ujedinjenja čitavog komunističkog pokreta u Hrvatskoj pod jedinstvenim rukovodstvom — Centralnim komitetom KP Hrvatske. U taj su komitet na osnivačkom kongresu ušli pretežno mlađi komunisti, koji su se okušali u svakidašnjoj političkoj borbi u zemlji.

Već u širokoj i raznovrsnoj političkoj djelatnosti koju je KP Hrvatske razvila neposredno poslije osnivačkog kongresa, sve je više rastao njen politički utjecaj. Bilo je to u stvari osjetno unapređenje procesa oživljavanja političke akcije komunističkog pokreta koji počinje sredinom tridesetih godina. Stvaranje pokreta Narodne fronte KP Hrvatske nastavlja se otprije započetim akcijama savezništva sa širokim slojevima naroda. Te su se akcije ogledale u organiziranju odlaska dobrovoljaca u Španjolsku, gdje je s područja Jugoslavije najveći broj komunista i antifašista otišao iz Hrvat-

ske da se bori na strani republikanske revolucionarne vlade; zatim u širokom okupljanju omladine i žena; u jačanju naprednog studentskog i srednjoškolskog pokreta. U vezi s pokušajem organiziranja Pučke fronte u Zagrebu je odmah poslije Kongresa osnovan Glavni inicijativni odbor za stvaranje Radničke stranke.

Do 1937. komunisti su u Hrvatskoj postigli vidljive uspjehe u osvajanju dotadašnje anemične socijaldemokratske sindikalne organizacije Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza (URSS). Osvajanje pokrajinskih uprava tog saveza u Zagrebu i u Splitu 1936. i 1937. bilo je znak pravog prodora komunista u klasni radnički pokret, koji je odmah bio okrunjen velikim štrajkaškim akcijama diljem Hrvatske. Daljnji veliki uspjeh u tom pravcu bilo je organiziranje IV kongresa URSS-a u Zagrebu, u proljeće 1938., na kome je pobijedila platforma KP za stvaranje jedinstva radničke klase.

Od 1937. ulažu se u Hrvatskoj i prvi vidljivi naponi za jačanje utjecaja KP Hrvatske na selu. Također je osnutak KP Hrvatske dao osobita poticaja širem uključivanju inteligencije u političku djelatnost komunističkog pokreta. Prvi vidljivi znak te djelatnosti u razdoblju 1936—1937. bila je pozamašna izdavačka djelatnost, prvenstveno pokretanje više časopisa.

Rodivši se, dakle, u krilu Komunističke partije Jugoslavije, Komunistička partija Hrvatske je u teškim ilegalnim uvjetima djelovanja postojano dolazila sve više do izražaja i razvijala se u sve jači i utjecajniiji politički činilac u Hrvatskoj, dozrijevajući za izvršenje svoje glavne zadaće, kojoj je tako bio utrt put već prije sloma Kraljevine Jugoslavije.

U izgradnji Narodne fronte rukovodstvo Komunističke partije Hrvatske polazilo je od načela da takav široki politički pokret treba da obuhvati sve demokratski orijentirane političke snage u Hrvatskoj, koje bi se okupile zahvaljujući zajedničkim gledištima oko rješavanja nekih bitnih pitanja. Bila je to u stvari težnja za dosljednom primjenom ideja koje su ponikle na Sedmom kongresu Kominterne i koje su dobile značaj smjernica za dalju politiku međunarodnog komunističkog pokreta.

Komunistički je pokret na taj način sve više ispljavao svoju akciju ne samo kao nosilac samostalnog političkog programa u borbi protiv režima nego i kao izravni politički protivnik opozicionih građanskih snaga u Hrvatskoj, koje su nastupale sa svojim programom rješavanja hrvatskog pitanja. Gledajući dakle u cjelini,

KP Hrvatske je, kao dio KPJ, u daljem političkom razvoju sve izrazitije istupala kao nosilac borbe za korjenite ekonomsko-društvene i političke promjene u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. Nije se, dakle, postavljalo pitanje suradnje s vodstvima HSS-a i SDS-a, nego u prvom redu potreba odlučne borbe za širenje vlastitog političkog utjecaja i jačanje oslonca u masama na koje su se pozivale građanske snage. Upravo se to i nametnulo kao životna zadaća komunističkom pokretu u Hrvatskoj.

Režim vlade Cvetković-Maček

U povijesnom razvoju Komunističke partije Hrvatske razdoblje od jeseni 1939. do sloma Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. čini u mnogočemu zaokruženu cjelinu. To razdoblje označava posljednju etapu u tadašnjoj dvadesetogodišnjoj razvojnoj liniji komunističkog pokreta u Hrvatskoj i u Jugoslaviji, nakon koje je on ušao u kvalitetno novo razdoblje svoje povijesti, preuzimajući neposredno glavnu ulogu nosioca revolucionarne preobrazbe društva u kome je ponikao i djelovao.

S obzirom na bitne okvirne komponente, početak toga razdoblja nastupa u doba krupnih promjena u političkom razvoju zemlje i međunarodnim odnosima. Sporazum, koji su 26. kolovoza 1939. sklopili predsjednik vlade Dragiša Cvetković i vođa Hrvatske seljačke stranke Vlatko Maček, bio je vidljiv međaš u državopolitičkom životu Kraljevine Jugoslavije. Stvaranje Banovine Hrvatske, što je bilo državopravni izraz toga sporazuma, označavalo je nedvojbeni kompromis najjačih nosilaca hrvatske i srbijanske građanske klase, koji je imao ublažiti veoma zaoštrene suprotnosti što su se među njima nagomilavale od samog nastanka jugoslavenske države. Neophodnost rješavanja hrvatskog pitanja, kao osnovna parola kojom je hrvatski nacionalizam pružao otpor velikosrpskom hegemonizmu, našla je u sporazumu od 26. kolovoza konkretni izraz time što je dovela do određene političke ravnopravnosti između spomenutih snaga u podjeli vlasti. Međutim, spoznaja o potrebi sklapanja sporazuma nije bila samo rezultat tih interesa, tj. nije nastala samo unutrašnjim poticajima, nego je u godini 1939. sazrela upravo pod dojmom veoma složenog vanjskopolitičkog položaja Jugoslavije. Prema tome, do sporazuma Cvetković-Maček dolazi zapravo u prvom redu zbog vanjskopolitičke opasnosti, kada je među političkim vrhovima u Srbiji prevladala tendencija za neminovnim kompromisom s Mačekom u cilju opstanka postojećeg političkog sistema u Jugoslaviji, za

što su bile zainteresirane obje strane. Jasna potvrda za to došla je, uostalom, već nekoliko dana kasnije, kada je napadom Trećeg Reicha na Poljsku, 1. rujna, buknuo svjetski rat i kada se moglo nedvojbeno govoriti o najozbiljnijoj opasnosti koja prijeteći opstanku Jugoslavije.

Od početka se jasno pokazalo da banska vlast namjerava pitanja s područja radničke politike rješavati drugim putem, ne osvrćući se na napore URSS-a. Naime, odmah su bili poduzeti koraci radi favoriziranja HRS-a. Toj sindikalnoj organizaciji banska vlast i vodstvo HSS-a u novoj političkoj situaciji namijenili su donekle i novu ulogu. RHS je trebalo da postane organizirani posrednik između novog režima i radništva. On se tako od sindikalne organizacije u službi najjače opozicione političke stranke u Hrvatskoj s ciljem da joj proširuje političku osnovicu, u Banovini Hrvatskoj sve izraziti je pretvarao u režimski sindikat, a to znači u ispostavu vlasti i kapitala u redovima radničke klase.

Nove mjere banske vlasti bile su neposredni povod brojnim protestnim akcijama što su ih komunisti organizirali preko URSS-a. Jedna od prvih većih akcija ogledala se u inicijativi zagrebačkih komunista da organizuju javnu skupštinu radnika i namještenika zbog nastale situacije. Budući da je policija zabranila održavanje skupštine, zakazane za 3. prosinca 1939., ona se zapravo pretvorila u masovne demonstracije protiv režima i tako dobila još oštiri politički karakter. Te su demonstracije u Zagrebu u određenom smislu označavale prekretnicu u dotadašnjoj političkoj djelatnosti Komunističke partije protiv novog političkog režima. One su prvi put nakon dužeg razdoblja masovnije angažirale radničku klasu za ovakav javni politički istup, te su ujedno označavale početak velikog vala demonstracija širom čitave zemlje. U tom valu osobito su se isticale velike demonstracije radnika i studenata koje su izbile u Beogradu 14. prosinca, gdje su pale i prve žrtve novoga režima. U Hrvatskoj je val demonstracija dosegao vrhunac 17. prosinca u velikim demonstracijama u Splitu, koje su imale sličan povod kao i one u Zagrebu. Tom prilikom došlo je do žestokog sukoba demonstranata i policije. Takav razvoj događaja doveo je do ogorčene reakcije radnika, koja je došla do punog izražaja idućeg dana u generalnom štrajku.

Veoma napeta politička situacija do koje su dovele velike demonstracije u Zagrebu, Beogradu i Splitu, bila je za vladu neposredan povod da prema komunistima poduzme oštre mjere. Prvostepeni upravni i policijski organi dobili su donošenjem Uredbe o izmjeni i dopuni

Zakona o zaštiti države veće kompetencije, a primjenjivali su ih prvenstveno zbog akcija komunista. Proširenjem te uredbe i na Banovinu Hrvatsku vlasti su nastojale sankcionirati velika hapšenja komunista koja su započela u Zagrebu već 16. prosinca, a zatim obuhvatila Split, Sušak i više ostalih mjesta. Prema tome, to je bila logična posljedica politike banske vlasti prema komunistima, koja nešto ranije u širokoj akciji za amnestiju političkih osuđenika nije bila zainteresirana da obuhvati i komuniste. Naprotiv, sve su učestalija hapšenja komunista i njihova utamničenja, poglavito u koncentracionom zatvoru u Lepoglavi.

Spomenute akcije komunista i mjere koje je poduzela banska vlast označavale su u prvom redu zaoštavanje otvorenog sukoba između KP Hrvatske i vodstva HSS-a, glavnog nosioca novog režima u Hrvatskoj. Odlučno reagiranje KPH na te mjere vodilo je još oštrijom odmazdi režima. Masovna hapšenja komunista bila su, dakako, dio njegove politike.

Osim mjera koje je poduzimala banska vlast, osobito je vodstvo HSS-a razvilo političku propagandu u povodu pojačane djelatnosti komunista. U tom su pogledu bili karakteristični govori Jurja Krnjevića u Zagrebu i u Varaždinu, te Augusta Košutića u Splitu, koji su prvenstveno bili upereni protiv komunista. Stav samog Mačeka došao je jasno do izražaja u razgovoru s predstavnicima beogradske Ujedinjene studentske omladine, krajem prosinca, kada je izjavio da će režim »ponovo pucati« na one koji su protiv održavanja »reda i mira«.

U mjerama banske vlasti protiv komunista došla je pod udar i legalna štampa KP Hrvatske. Budući da se u pisanju »Naših novina«, »Seljačke misli«, »Glasa sindikalno organiziranih radnika« i »Novog studenta« sve više osjećao novi kurs u kritici postupaka banske vlasti i vodstva SDK, uskoro je uslijedio i obračun s tim listovima, pa su u prosincu 1939. i u siječnju 1940. jedan za drugim bili trajno zabranjeni.

Širenje i jačanje političke osnovice KP Hrvatske

Nakon sporazuma od 26. kolovoza nastaju veoma teški uvjeti za djelatnost KP Hrvatske u URSS-u. Mjere banske vlasti protiv komunista najviše su pogađale upravo njihove pozicije i rad u toj sindikalnoj organizaciji. Banska je vlast nizom mjera i postupaka nastojala što više oslabiti utjecaj URSS-a u redovima radničke klase.

U tome je imala svestranu podršku vodstva HSS-a, koja je sve snažnije podržavala HRS, dakako, upravo protiv URSS-a. Sada je više nego u ranijem razdoblju, dok se HRS nalazila u opoziciji, trebalo pojačati ulogu HRS-a, kao predstavnika radnika, u odnosu prema nosiocima kapitala. HRS je, naime, imao postati nosilac interesa i zaštitnik prava radništva, rješavajući sporove neposredno s predstavnicima kapitala traženjem suglasnih rješenja kojima bi se suzbijala tendencija klasne borbe.

Borba za poboljšanje ekonomskog položaja davala je još izrazitije obilježje akcijama radničke klase u razdoblju 1939—1940. nego do tada. Problem skupoće, koji od početka drugog svjetskog rata daje posebni pečat razvoju cjelokupne ekonomske situacije u zemlji, bio je bez sumnje osnovni uzrok brojnim akcijama radnika u najširem smislu riječi. Zahtjevi za borbu protiv skupoće bili su u prvom redu sadržaj ne samo tarifnih pokreta i štrajkova nego i brojnih radničkih protestnih skupština i manifestacija, sastanaka rukovodstava sindikalnih organizacija i političkih demonstracija, tako da se počeo razvijati široki i snažni pokret koji je činio važnu komponentu cjelokupne političke djelatnosti Komunističke partije. U Hrvatskoj je poprimio znatne razmjere, postajući važni dio svih ostalih akcija koje je organizirala KPH.

Osobito važna mjera banske vlasti za sprečavanje jačanja i širenja štrajkaškog pokreta bilo je donošenje Uredbe o rješavanju radnih sporova, objavljene na početku svibnja 1940. Ta je uredba bila pripremana radi ostvarivanja spomenute koncepcije banske vlasti i HRS-a za reguliranje odnosa između rada i kapitala. Njome se nastojalo suzbiti ekonomske akcije radnika koje su prvenstveno vodili komunisti posredstvom URSS-a i koje su često poprimale šire razmjere i politički karakter, što novom režimu, dakako, nije ni najmanje odgovaralo. Analizirajući detaljno sadržaj uredbe, organ CK KPH »Srp i čekić« zaključio je da ona označava »divljački napad na sindikalne organizacije«, kakav »nisu smjeli da vrše ni najgori diktatorski režimi«.

U ekonomskim akcijama radnika 1939—1940., koje su vođene posredstvom URSS-a, pretežna je pažnja bila posvećena tarifnim pokretima. Komunisti su nastojali organizirati širi tarifni pokret i obuhvatiti što veći broj poduzeća. Veliki otpor poslodavaca tim akcijama uvelike je utjecao i na opseg štrajkaškog pokreta. On je ipak pokazao znatnu širinu i u razdoblju Banovine Hrvatske, tj. u doba kada ga se nastojalo sistematski sprečavati, što pokazuje i službeni podatak banske vlasti

da je u razdoblju od rujna 1939. do kolovoza 1940. organiziran 101 štrajk.

U daljem razvoju političke situacije u Hrvatskoj, koju su obilježavali gustoća i dinamičnost političkih zbivanja, KPH je imala sve većeg udjela unatoč pojačanom pritisku režima. Ona je, naprotiv, izrastala u njegova najopasnijeg političkog protivnika. Političke akcije komunista Hrvatske bile su po opsegu, brojnosti i širokom odjeku jasni putokaz kakav karakter i pravac treba da ima dalja politička djelatnost KPH. One su ujedno bile nedvojbeno potvrda ispravnosti stvaranja pokreta Narodne fronte neposrednim okupljanjem širokih slojeva pučanstva.

U toku 1940. sve više jača svoju djelatnost u Hrvatskoj organizacija Narodne pomoći. Njena je zadaća bila organiziranje akcija za amnestiju i oslobađanje političkih osuđenika, za povratak španjolskih dobrovoljaca u zemlju, te za pružanje materijalne pomoći i zaštite njima i njihovim obiteljima. Sve do početka 1940. rad Pokrajinskog odbora Narodne pomoći za Hrvatsku bio je ograničen na Zagreb. Dalji razvoj političke situacije u Hrvatskoj zahtijevao je da se pristupi reorganizaciji dotadašnjeg rada Narodne pomoći. Hapšenja i pozivi u vojsku, koji su velikim dijelom zahvatili i aktiviste Narodne pomoći u Zagrebu, znatno su utjecali na njeno organizaciono jačanje i prikupljanje novčanih priloga. Uskoro je njena djelatnost oživjela i u više mjesta u pokrajini (Osijek, Slavonski Brod, Varaždin, Čakovec, Karlovac, Sisak, Sušak, Gospić, Split).

Pokret studenata ljevičara na Zagrebačkom sveučilištu osobito se širi u jesen 1939. Predvođen komunistima, taj pokret sve jasnije postavlja banskoj vlasti zahtjeve u cilju jačanja autonomije Sveučilišta. Njegova akcija osobito dolazi do izražaja na izborima za stručne fakultetske klubove za školsku godinu 1939/40. Tada su studenti ljevičari prvi put nastupili samostalno na izborima na više fakulteta. Svojim akcijama pokret studenata ljevičara sve se izrazi ti je i neposredni je uklapa u političku djelatnost KPH.

Premda je u Hrvatskoj postojala određena osnova za političku akciju KPH među ženama, ipak je to pitanje i dalje bilo veoma akutno. Ono je, uostalom, bilo karakteristično za djelatnost KP u čitavoj zemlji. Od početka svjetskog rata KPJ je sve više isticala potrebu neposrednijeg uključivanja žena u političke akcije komunista. U vezi s tim sve je više dolazila do izražaja potreba borbe protiv tendencija feminizma, koji je — pod parolom da izražava zajedničke zahtjeve žena

svih slojeva za svoja posebna prava — bio u neposrednoj suprotnosti sa širokom i jedinstvenom akcijom za kojom je težila Komunistička partija. Utjecaj feminizma u ženskim organizacijama znatno je otežavao rad KPH na uključivanju žena u svoju političku djelatnost. To se osjetilo i u pisanju »Ženskog svijeta«, lista koji je pokrenula KP; on je u studenom 1939. prestao izlaziti, ali je njegova obnova, u svibnju 1940., označavala važni korak u reorganizaciji rada među ženama. U Hrvatskoj je i dalje Društvo za prosvjetu žena bilo glavna legalna organizacija posredstvom koje je KP radila na uključivanju žena u svoju akciju. Uz to su na okupljanju žena radnica počele vidljivije raditi ženske sekcije URSS-a, koje su postojale u većim mjestima.

U radu s omladinom prvenstveno se nametalo pitanje organizacije i jačanja SKOJ-a. To područje djelatnosti bilo je jedno od najosjetljivijih u radu rukovodstva KPH. Zanemarivanje rada na organizacionom jačanju SKOJ-a imalo je za posljedicu da su na području Hrvatske, izuzev Zagreba, skojevske organizacije bile malobrojne. Shvatljivo je da zbog takve slabe organizacije podloge nije bilo moguće ni vidljivije političko djelovanje SKOJ-a. Zbog toga je osnivanje Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, u prosincu 1939., imalo osobito značenje. U početku je rad PK bio uglavnom ograničen na područje Zagreba, gdje je u obuhvaćanju srednjoškolske i radničke omladine postignut vidan napredak. Poslije toga slijedilo je osnivanje organizacija SKOJ-a i u više gradova Hrvatske. Rukovodstva SKOJ-a osnovana su u Varaždinu, Sisku, Slavonskom Brodu, Osijeku, Novskoj, Karlovcu, Zelini, Splitu, Šibeniku i Dubrovniku.

Od sredine tridesetih godina sve je izrazitije bilo angažiranje inteligencije u politici KPH, što je osobito bilo vidljivo u akcijama pokreta Narodne fronte. Inteligencija se u Hrvatskoj sve više javljala u relativno veoma širokoj i žestokoj ideološko-političkoj raspravi o nekim najaktuelnijim društvenim problemima. Glavno obilježje tim raspravama davala je izrazita konfrontacija gledišta lijeve i desne orijentacije u redovima Hrvatske inteligencije. Pitanja o kojima se diskutiralo bila su raznovrsna: od aktualnog nacionalnog i socijalnog pitanja, problema demokracije i fašizma kao glavne dileme daljeg povijesnog razvoja, pa sve do problema filozofije, književnosti, estetike i znanosti. Borba protiv jačanja utjecaja desničarskih snaga, koje su se u Hrvatskoj očitovale u djelovanju frankovačkih i klerikalnih grupa, zahtijevala je sve šire uključivanje lijeve inteligencije u političku djelatnost Komunističke partije.

Od 1937. pokreće se u Zagrebu, pod većim ili manjim utjecajem KP, više časopisa i revija, poglavito knjiženih. Korak naprijed u okupljanju napredne inteligencije bilo je osnivanje izdavačke zadruge »Hrvatska naklada«, 1936. godine. Osnovana je na inicijativu skupine intelektualaca javnih radnika, među kojima je bilo više komunista i simpatizera KP. U razdoblju 1937—1938. komunisti su sve više jačali u »Hrvatskoj nakladi« preuzimajući postupno ključne pozicije. Tako je u veljači 1939. pokrenut u njenom izdanju »Izraz«, najvažniji partijski časopis, u kome su surađivali istaknuti intelektualci komunisti. »Izraz« živo prati sva područja društveno-političkog i kulturnog života, te svojim analizama i ocjenama osjetno podiže teoretsku razinu u politici KPJ (KPH). Kako je to zapravo partijski časopis, mnoge njegove ocjene i gledišta značili su političku direktivu za rad komunista.

Što se tiče okupljanja intelektualaca na ostalim djelatnostima, KPH je najveće rezultate postigla također u samom Zagrebu (Advokatska komora, Liječnička komora i Zbor liječnika, Higijenski zavod). Lijeva orijentacija bila je obilježje i relativno širokog učiteljskog pokreta u Hrvatskoj. Iz više učiteljskih škola (u Zagrebu, Pakracu, Osijeku, Čakovcu, Petrinji, Karlovcu, Gospiću, Šibeniku, Križevcima, Kastvu) izišli su učitelji komunisti ili simpatizeri KP, koji su postali nosioci partijske politike u pokrajini, osobito na selu.

Od 1939. lijeva se inteligencija još konkretni je uključuje u političku djelatnost KPH, s kojom se i organizaciono čvršće povezuje što se, dakako, prvenstveno odnosi na Zagreb. Jedna od najvećih akcija, kojoj je pokretač i nosilac bila inteligencija, bila je inicijativa za osnivanje Društva prijatelja Sovjetskog Saveza. U Hrvatskoj je bila relativno znatno razvijena akcija za osnivanje inicijativnih odbora, koja se vodila u većim gradovima Jugoslavije. U tim su se odborima nalazili poznatiji napredni javni radnici. U srpnju 1940. osnovan je inicijativni odbor Društva prijatelja SSSR-a u Zagrebu. U vezi s tim banska je vlast izdala naredbu svim područnim organima da se akcija što hitnije spriječi jer su njeni nosioci »ljevičarski nastrojena lica«.

Briga za selo i seljaštvo isticana je u dnevnoj političkoj propagandi kao osnovna zadaća politike banske vlasti, koja je, u suradnji s vodstvom HSS-a, i poduzimala neke manje mjere da bi riješila ekonomske probleme seljaka. Međutim, pristup tim problemima u okviru programa izgradnje »seljačke države« pogotovo je ukazao na svu složenost njihova rješavanja. Radi se o

tome da su koncepcije HSS-a o selu kao socijalnoj cjelini, očuvanju seljaka, sela i »seljačke kulture«, dolazile u sve izrazitiji sukob sa stvarnim problemima u okvirima strukture hrvatskog sela. Praksa je sve očiglednije ukazivala na neosnovanost i iluzornost koncepcije vodstva HSS-a i SDS-a o društvenoj ulozi seljaštva. Upozoravanje na veliku nejednakost, koja je obilježavala posjedovnu strukturu, te isticanje potrebe pravednije raspodjele zemlje nije dovelo do nekih konkretnih rješenja. Neke poduzete mjere bile su popraćene i brojnim negativnim posljedicama, među kojima je najočiglednije dolazila do izražaja samovolja pojedinih funkcionera HSS-a i banske vlasti preko pojedinih utjecajnih ustanova (Gospodarska sloga, Pogod), u kojima je jako porasla korupcija. Tako su spomenuti problemi sve osjetnije utjecali na ubrzavanje procesa raslojavanja sela. Pojava jačih socijalnih nemira upozoravala je na nagli porast nezadovoljstva seljačkih masa, koje buja u stihijni i dosta siloviti pokret. Zahtjevi seljaka za promjenama u odnosima vlasništva na selu, u koje režim nije htio da dira, imali su za posljedicu rađanje većih nemira u pojedinim predjelima, a oni su osobito ukazivali na oštrinu sukoba nezadovoljnog seljaštva s novim režimom. Kao jedan od glavnih oslonaca vodstva HSS-a na selu u Banovini Hrvatskoj trebala je da bude Seljačka zaštita. Njen je utjecaj bez sumnje sve očiglednije rastao zbog favoriziranja od strane vodstva, a u daljem razvoju sve se više ispoljavao u samovolji koja je često poprimala razmjere pravog terora. Zaštita je u procesu političkog raslojavanja seljačkih masa u Hrvatskoj činila znatne usluge režimu u suzbijanju tendencija što su se pojavljivale kao otpor njegovoj politici.

Spomenuta kretanja na selu u Hrvatskoj postajala su predmet sve veće pažnje i zanimanja Komunističke partije. Zapravo, tadašnja je situacija pokazivala da KP još nije poznavala njihove dublje uzroke, te zbog toga i njena politička linija u tom pogledu nije bila dovoljno izgrađena. Slabi rezultati rada na selu pokazivali su da je nedostajala dublja analiza uzroka koji su utjecali na njihov razvoj. U daljoj politici KPH na selu pokazala se, prema tome, neophodnom potreba izgradnje novog političkog kursa koji raskida s dotadašnjom podrškom narodnjačkim tendencijama očuvanja sitnog seljačkog posjeda. Za komuniste je osnovna zadaća bila akcija okupljanja seljaka u borbi s konkretnom društvenom stvarnošću u kojoj su živjeli.

Uloga komunista u političkom raslojavanju HSS-a i SDS-a na selu dolazila je do sve većeg izražaja. Akcije

koje su komunisti vodili u seljačkim masama bile su sve više obilježene otvorenom kritikom politike lokalnih rukovodstava tih stranaka. To je bio, s druge strane, i neposredniji povod za poduzimanje mjera u njima radi »čišćenja« svojih redova od »komunističke opasnosti«. Prema tome, akcija komunista, s jedne strane, i protu-akcije HSS-a i SDS-a s druge, faktori su koji su ubrzavali političke procese na selu, izbacujući izrazitije na površinu političke tendencije Komunističke partije. Taj je proces imao za osnovnu posljedicu osjetno slabljenje tadašnjeg političkog utjecaja i pozicija HSS-a i SDS-a, a nasuprot tome, vidljivo jačanje utjecaja KPH. Pojave, oblici i značajniji događaji u tom procesu potvrđivali su da parola o potrebi stvaranja Vsaveza radnika i seljaka dobiva realniju osnovicu. Bez sumnje u tom pogledu od osobitog značenja u Hrvatskoj bili su općinski izbori, u svibnju 1940., na kojima je bio osobito vidljiv istup KPH. Ona je, unatoč zaprekama vlasti, uspjela postaviti više izbornih lista u pojedinim općinama diljem Hrvatske, poglavito u Dalmaciji, gdje je i pobijedila u četiri općine.

Prva konferencija KP Hrvatske

Završnicu u procesu konsolidacije KP Hrvatske označavala je Prva konferencija, održana u Zagrebu 25. kolovoza 1940. Za nju su obavljene opsežne pripreme, prije svega održano je više okružnih partijskih konferencija. One su također važni međaš u dotadašnjem razvoju partijskih organizacija u pojedinim krajevima Hrvatske. Od bitne je važnosti i održavanje Pokrajinske konferencije KPH za Dalmaciju, kao završnice dotadašnjeg rada Pokrajinskog komiteta na reorganizaciji partijske djelatnosti u Dalmaciji. Osnivanje PK i pomoć koju mu je pružalo rukovodstvo KPJ i KPH, stvarali su osnovicu za vođenje čvršćeg i beskompromisnog kursa u borbi s frakcijskim tendencijama. Svestrana analiza tih pitanja utjecala je na Pokrajinsku konferenciju, te ona jednoglasno zaključuje da se konačno raščisti s takvim tendencijama i u znatno većem opsegu pristupi sistematskom radu na podizanju i izgradnji partijske organizacije u Dalmaciji. Na toj konferenciji, kojoj je prisustvovao i Tito, izabran je novi Pokrajinski komitet.

Prva konferencija KPH označavala je, s jedne strane, polaznu točku za cjelovitiju ocjenu svih glavnih pitanja koja su obilježavala posljednju etapu predrevolucionarnog razvoja KP u Hrvatskoj, a s druge strane, s njom je završavalo i trogodišnje razdoblje razvitka

Komunističke partije Hrvatske. Jedna od osnovnih ocjena Konferencije bila je da njeno održavanje »dokazuje da je KPH, kao i čitava KPJ, odoljela svim naletima klasnog neprijatelja, koji je svim sredstvima nastojao izvana i iznutra uništiti Komunističku partiju Jugoslavije, pri čemu je dala naročito teške žrtve KPH. Naprotiv, KPH kao i čitava KPJ, izišla je iz te borbe još snažnija i monolitnija«. S obzirom na sadržaj rada, Konferencija je analizirala sva bitna pitanja djelatnosti KPH, koja su bila važna i za dalji razvoj.

Jačanje partijske organizacije intenzivnijom djelatnošću komunista u radničkoj klasi i na selu Konferencija je istakla kao cilj kojem treba težiti radi umanjivanja »nesrazmjera između utjecaja i jačine« koji KP ima u Hrvatskoj. Zato je glavna pažnja i bila posvećena organizacijskom pitanju. Konferencija je upozorila da proces organizacionog jačanja KP Hrvatske treba, s jedne strane, da se temelji na borbi protiv unutrašnjih »antipartijskih« snaga, a s druge, na neprestanom primanju novih članova »iz redova borbenih radnika i seljaka, koji su oprobani u svakodnevnim akcijama, u borbi za bolji život radnog naroda«. S obzirom na jačanje partijske organizacije u redovima radništva, osobito je istaknuta potreba »stvaranja jedinica po velikim industrijskim poduzećima«, što je u ocjeni dotadašnje djelatnosti KP Hrvatske označeno kao »jedan od krupnih nedostataka«. U diskusiji na Konferenciji osobito je istaknuto zanemarivanje organizacionog rada na selu, jer seoske partijske ćelije treba da postanu nosioci »svakodnevne borbe za poboljšanje životnog položaja seljaka«.

Novi Centralni komitet, koji je izabran na Konferenciji, na čelu s Radom Končarom, bio je zapravo i formalno završetak dotadašnjeg procesa reorganizacije rukovodstva KP Hrvatske.

Organizaciono jačanje KP Hrvatske

Važno obilježje razvoja KPH u tome razdoblju bio je ubrzani porast broja partijskog članstva. U vrijeme Pete konferencije imala je oko 2500 članova organiziranih u više od 600 ćelija, što je značilo da je bila najveća partijska organizacija u Jugoslaviji, koja je ukupno brojala oko 7000 članova. Znatno teže je rekonstruirati porast brojnog stanja partijske organizacije u Hrvatskoj do travnja 1941., tj. do sloma Kraljevine Jugoslavije, a to potvrđuju i postojeći različiti podaci. Ako bi se željelo globalno utvrditi stanje KPH u tom trenutku, broj bi se članova kretao između 3600 i 4000.

Premda je proces stvaranja partijske organizacije u Hrvatskoj i jačanje njenog oslonca u radničkoj klasi, prvenstveno u industrijskom proletarijatu, nailazio na više objektivnih i subjektivnih prepreka, ipak se on u tom razdoblju ogledao u porastu broja organizacija u pojedinim industrijskim središtima. U tim središtima izrasle su najveće i najjače partijske organizacije u Hrvatskoj (Zagreb, Varaždin, Sisak, Slavonski Brod, Osijek, Sušak, Šibenik, Split i dr.). One su s partijskim ćelijama u više manjih mjesta, u kojima je KP također okupljala pretežno radništvo, obuhvaćale više od polovice cjelokupnog članstva KPH.

Peta konferencija KPJ

Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije označavala je vrhunac u procesu izgradnje jugoslavenskog komunističkog pokreta u predrevolucionarnom razdoblju njegova povijesnog razvoja. Ona je održana u doba kada je drugi svjetski rat bio u jeku i kad je fašistička opasnost sve ozbiljnije prijetila opstanku Jugoslavije. U tako složenoj situaciji, u kojoj kompromitirana vlada Cvetković-Maček nije mogla odigrati nikakvu napredniju ulogu, rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije sazvalo je konferenciju, na kojoj je temeljito analizirana unutrašnja i međunarodna situacija, ocijenjene osnovne tendencije razvoja, te doneseni zaključci kao putokaz Partiji za nastavak aktivnosti.

Peta konferencija po svom je opsegu i po svojoj organizaciji, a pogotovu po problemima i pitanjima koje je postavila na dnevni red i pristupu njihovoj analizi, bila u stvari kongres Komunističke partije Jugoslavije. Ona je razmatrala, među ostalim, i prijedeni put Partije, od Četvrtog kongresa 1928. u Drezdenu.

Proteklo trogodišnje razdoblje novoga kursa u razvoju Partije pod Titovim vodstvom zahtijevalo je i posebno razmatranje rezultata i iskustava, a to je osobito bilo važno zbog konkretne međunarodne situacije i političkih odnosa u zemlji. Peta je konferencija, prema tome, bila logičan ishod spomenutih potreba.

Za održavanje Pete konferencije obavljene su temeljite pripreme, koji su osobito došle do izražaja u organizaciono-političkom pogledu. U toku ljeta 1940. održano je osam zemaljskih i pokrajinskih konferencija: Zemaljska konferencija Komunističke partije Hrvatske, kojoj je prethodila pokrajinska konferencija za Dalmaciju, zatim Zemaljska konferencija Komunističke partije Slovenije, te pokrajinske konferencije za Srbiju, Crnu Goru,

Makedoniju, Bosnu i Hercegovinu i Vojvodinu. Te su konferencije svojim analizama i ocjenama političke situacije u zemlji i svijetu, pogledima na buduću djelatnost Partije u pojedinoj zemlji ili pokrajini, a to znači u svakoj pojedinoj naciji i narodnosti u Jugoslaviji, pripremile u osnovi Petu konferenciju. Na njima su izabrana nova zemaljska i pokrajinska rukovodstva, te delegati za Konferenciju. Tito je i osobno aktivno sudjelovao u radu nekih od tih konferencija. Sudjeluje na Zemaljskoj konferenciji KP Slovenije, te na Zemaljskoj konferenciji KP Hrvatske i na Pokrajinskoj konferenciji Partije za Dalmaciju. Avionom odlazi u Crnu Goru i prisustvuje Pokrajinskoj konferenciji na Žablaku.

Peta je konferencija održana u Zagrebu, u predjelu zvanom Dubrava. Trajala je od 19. do 23. listopada 1940. Bila je time ukazana osobita čast zagrebačkoj partijskoj organizaciji, da upravo ona, uz pomoć rukovodstva KP Hrvatske, bude tehnički organizator te konferencije, što je bila samo potvrda njene organizaciono-političke zrelosti, koja je na temelju postignutih rezultata bila sigurni jamac i za izvršenje tako velikog i važnog zadatka. Tu činjenicu najuvjerljivije potvrđuju Titove riječi kojima se prisjećao Pete konferencije: »Za tu konferenciju, koja je održana na periferiji Zagreba — ističe Tito — karakteristično je i to da ni jedan od učesnika nije pao u ruke policije ni za vrijeme njenog trajanja, ni na povratku kući, (...) policija uopće nije znala šta se tu događa. Nije ni slutila da u toj kući (gdje je Konferencija održana) borave desetine rukovodećih komunista iz svih krajeva Jugoslavije.«

105 delegata na Petoj konferenciji predstavljali su oko 7000 članova Komunističke partije Jugoslavije, koliko ih je tada imala. Također treba istaknuti da je u to doba Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) imao oko 18.000 članova, među kojima je bilo oko 600 članova Partije.

Kolika je bila širina i dubina pristupa analizi spomenutih glavnih pitanja vidi se i po naslovima referata na Konferenciji. Osim opsežnog »Izveštaja o dosadašnjem radu i zadacima Partije«, koji je podnio Tito, podneseni su još i ovi referati: politički referat, referat o sindikalnom pitanju, o agrarno-seljačkom pitanju, o nacionalnom pitanju, o agitaciji i propagandi, o omladinskom pitanju, o radu među ženama, o radu u vojsci, o tehnicima i konspiraciji, te referat o narodnoj pomoći.

Pitanje rata i obrane zemlje bilo je jedno od glavnih koje se nalazilo na dnevnom redu Konferencije. Glavno težište bilo je postavljeno na borbu protiv uvla-

čenja Jugoslavije u rat, a dakako, usko povezano s tim, i na borbu protiv vanjskopolitičke orijentacije vlade i na borbu protiv njene unutrašnje politike, kako bi se time u stvari omogućila uspješnija borba protiv izolacije Jugoslavije. Tito je u svom referatu istakao da je drugi svjetski rat, »koji su započeli fašistički osvajači, na čelu sa Hitlerovom Njemačkom«, mnogo »strašniji, bezobzirniji i krvaviji od prošlog imperijalističkog rata. On proizvodi pravu pustoš, jer se vodi ne samo na frontovima nego i u pozadini, protiv civilnog pučanstva, protiv žena, djece, staraca itd. Ovaj rat se vodi do istrebljenja i potpunog uništenja čitavih golemih gradova i sela, uništenja svega onoga što su stvorili čovječji umovi i radne ruke. Ovaj rat se vodi radi nove podjele svijeta i potpunog porobljavanja brojnih, do sada samostalnih malih država i naroda«.

Pred Komunističkom partijom Jugoslavije stajala je jasna zadaća: borba protiv uvlačenja zemlje u rat i borba za obranu njene nezavisnosti, koju su bili neposredno ugrozili Treći Reich i fašistička Italija. U vezi s tim Peta je konferencija jasno upozorila na potrebu pojačanih napora Partije za što šire i čvršće okupljanje naprednih društvenih snaga u borbi protiv režima vlade Cvetković-Maček čija vanjskopolitička orijentacija dobiva sve izrazitije proosovinsko obilježje i time neposredno prijeti uvlačenjem Jugoslavije u rat. Tito je u vezi s tim istakao u svom referatu, da narodi Jugoslavije »neće fašizma, neće totalitarni sistem, neće da postanu roblje njemačke i talijanske financijske oligarhije«. Narodi Jugoslavije »protivni su izdajničkoj vanjskoj i unutrašnjoj politici vlade Cvetković-Maček. Radni narod Jugoslavije protivan je dvoličnoj i upravo neprijateljskoj politici prema Sovjetskom Savezu, kao što je protivan i ogavnoj udvorničkoj politici prema osovinskim silama, koja svakodnevno dolazi do izražaja u štampi, u postupcima režima itd«.

Ako bi trebalo najsžetije izraziti povijesno značenje koje je imala Peta konferencija, onda je bez sumnje dovoljno istaknuti Titovu ocjenu, koju je o njoj dao: »Na toj konferenciji — ističe Tito — ispoljilo se puno jedinstvo u redovima KPJ. Prvi put je jedna partijska konferencija u našoj zemlji, koja je imala karakter kongresa, protekla bez ikakvih trzavica, grupašenja i frakcijskih borbi. Isto tako, prvi put, poslije Vukovarskog kongresa, učestvovao je tako veliki broj delegata. Ukratko, ta konferencija obilježila je završetak jedne etape, jednog perioda konsolidacije Partije, likvidacije frakcija i grupašenja. To je konačno značilo osamostaljenje

jedne revolucionarne organizacije koja se ne prekida-jući, naravno, tijesne veze s Komunističkom internacionalom, oslobodila svih negativnih elemenata koji su kočili razvitak revolucionarne borbe radničke klase u Jugoslaviji.«

Borba protiv nacionalizma i šovinizma

Ovdje je još potrebno posebno ukazati na značenje Pete konferencije u razmatranju nacionalnog pitanja. Borba za nacionalnu ravnopravnost u Jugoslaviji istaknuta je kao glavna zadaća svih jugoslavenskih komunističkih pokreta, koji pod parolom vlastitih nastojanja za oslobođenje i tobožnju nezavisnost potlačenih nacija i narodnosti u Jugoslaviji, vodi k njenom stvarnom razbijanju i porobljavanju. U vezi s tim Peta je konferencija jasno ukazala na bit sporazuma Cvetković—Maček, koji su vodstva Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke označili kao rješenje hrvatskog pitanja. Sporazum je, međutim, pokazivao od samog početka svoj drukčiji karakter, tj. svoj pravi cilj, a to je da učvrsti uske klasne i političke pozicije svojih nosilaca. Peta je konferencija u svojoj rezoluciji istakla da sporazum Cvetković—Maček nije riješio hrvatsko pitanje, nego da se s njim još više »otvoriše prohtjevi hrvatske buržoazije, a isto tako nije zadovoljen ni jedan veliki dio srpske buržoazije«.

Potreba razotkrivanja političkih ciljeva ekstremnih desničarskih grupacija u Hrvatskoj bila je jedna od bitnih zadaća KP Hrvatske u situaciji sve većeg približavanja ratne opasnosti Jugoslaviji. Bio je to zapravo dio borbe protiv »pete kolone«, čiji elementi, prema pisanju »Proleter«, »u posljednje vrijeme sve otvorenije i drskije rade (...) u Jugoslaviji na tome da razbiju zemlju iznutra, da je oslabe i razruju i na taj način učine laganim plijenom susjednih i imperijalističkih osvajača«. Svakako je u tom pogledu djelatnost frankovaca (ustaša) izazvala najveću pažnju. »Među petokolonašima u Hrvatskoj — pisao je »Srp i čekić« — frankovci zauzimaju zasebno mjesto. Predstavljaju jedinu grupu koja pokušava falsificiranjem hrvatskih tradicija prodrijeti u mase naroda.« Upozoravajući na opseg rada frankovaca (zauzimanje više pozicija u aparatu banske vlasti u povlaštenim društvima, u Zaštiti, u štampi, u školama i drugdje), »Srp i čekić« je isticao opasnost od

njihove široke propagande i stvaranja ilegalnih organizacija, osobito među omladinom. Upravo zbog toga, isticao je organ CK KPH, »uz organiziranje borbe masa za njihove zahtjeve, treba organizirati i raskrinkavanje frankovaca kao najreakcionarnijih elemenata kod nas i jednog od najjačih oslonaca imperijalističkog prodiranja Italije i Njemačke u Hrvatsku«.

Uoči sloma Kraljevine Jugoslavije

Konkretna politička akcija u Hrvatskoj što ih je organizirala KP morale su se prilagođavati situaciji, koja je zbog učestalih hapšenja komunista bila sve nepovoljnija za slobodniju djelatnost. S jedne strane, akcija je trebalo organizirati tako da ne omogućuju režimu hapšenje komunista, a s druge, morale su imati točno određenu zadaću, za što se trebalo dobro pripremiti. Čuvanje partijskog kadra postavljalo se kao jedan od glavnih zadataka KPJ, na što je CK KPJ upozoravao već od jeseni 1940., a što je postalo osobito aktualno s daljnjim razvojem situacije. Kao uzor za nastavak akcije isticano je reagiranje na zabranu URSS-a krajem 1940. kratkim štrajkovima u tvornicama i radionicama, gdje su održavani kraći mitinzi, te upućivanje protesnih rezolucija banskoj vlasti. Takav stil rada došao je najviše do izražaja u djelatnosti partijske organizacije u Zagrebu. U drugim većim gradovima i širim područjima takav se rad nije češće primjenjivao, ali su neki drugi oblici jasno ukazivali na to da su partijske organizacije ulagale napore za poduzimanje vidljivije akcije.

Potpisivanje ugovora o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu, 25. ožujka u Beču, bio je događaj koji je dao osobiti zamah za širu akciju KPJ. Val protesta dosegao je vrhunac 27. ožujka, kada je u Beogradu, u atmosferi velikih demonstracija što su započele dan ranije, izvršen vojni puč prozapadno orijentiranih elemenata. Svrgnuće kneza Pavla i vlade Cvetković—Maček, te osnivanje vlade generala Dragiše Simovića događaji su kojima je i široko antifašističko raspoloženje masa davalo vidljivo obilježje.

Centralni komitet KP Hrvatske ocijenio je situaciju u Proglasu 29. ožujka. »Hrvatski narode! Stanovita hrvatska gospoda — isticalo se u Proglasu — hoće iskoristiti teški položaj zemlje i potajno kuju mračne planove, da uz pomoć Osovine ostvare svoje šovinističke namjere, pripremajući tako ropstvo hrvatskom narodu. Ovu izdajničku rabotu vrše ta hrvatska gospoda pod

lažnom krinkom 'očuvanja mira za hrvatski narod'. Ta gospoda hoće iza leđa naroda — možda pod krinkom 'Nezavisne Hrvatske' — baciti hrvatski narod u tuđe ropstvo. Taj bi put cijepanja Jugoslavije neposredno doveo do unutrašnjeg bratoubilačkog rata, krvoprolića i porobljavanja.«

U Zagrebu je partijska organizacija 29. ožujka organizirala demonstracije na nekoliko mjesta u gradu. U Splitu su demonstracije komunisti organizirali 28. navečer. Partijske organizacije su organizirale demonstracije u Karlovcu i Slavonskom Brodu, a protestne akcije u Osijeku i Sušaku. Pored sličnih akcija i u nekim drugim, manjim mjestima, osobito je bilo vidljivo slanje rezolucija i protestnih pisama banskoj vlasti, akcija koju je KP Hrvatske organizirala potkraj ožujka pretežno na selu.

Jedna od glavnih mjera banske vlasti i vodstva HSS-a protiv Komunističke partije Hrvatske bila je održavanje koncentracionog logora u Lepoglavi. Unatoč izvjesnoj popustljivosti Simovićeve vlade koja je 27. ožujka donijela odluku o rasformiranju radnih bataljona u kojima su bili internirani mnogi komunisti, politički vrhovi u Banovini Hrvatskoj nisu pokazali nimalo volje za poduzimanje sličnog koraka. Dapače, hapšenja komunista su nastavljena. Vrhunac je dostignut 30—31. ožujka 1941. kada je u Zagrebu bilo uhapšeno više od 50 komunista. Uprkos intervencijama da se oslobode komunisti iz Lepoglave, banska vlast i vodstvo HSS-a nisu se nimalo pokolebali. Internirani komunisti, među kojima je bio i dio najvišeg rukovodećeg partijskog kadra i neki poznati intelektualci, bili su tako prepušteni ustašama koji su ubrzo došli na vlast.

Prema tome, dvostruki kolosijek koji se ispoljavao od samog početka — ukazujući, s jedne strane, na napore građanskih političkih snaga da pronađu, izlaz u spasavanju vlastitih pozicija, a s druge, da široki val nezadovoljstva narodnih masa zbog takve politike — imao je odjeka u Hrvatskoj. Pozivi na red i mir, te isticanje jedinstva hrvatskog naroda — parole kojima se vodstvo HSS-a na čelu s Mačekom suprotstavljalo paroli najširih masa: »Bolje rat nego pakt« — očigledni su izraz reakcionarne politike. U situaciji koju su ispunjavali sve dramatičniji događaji obilježeni naporima Trećeg Reicha i fašističke Italije da se pripremi što sigurniji put za brže razbijanje Jugoslavije, parola vodstva HSS-a, koja je pozivala na pasivnost, bila je najgore rješenje. Ta je činjenica dolazila to više do izražaja upravo i zbog toga što su sile Osovine u politici razbi-

janja Jugoslavije posebno mjesto namjenjivale Hrvatskoj. Prema tome, ponašanje vodstva HSS-a bilo je zapravo posljedica politike koja je programski, strategijski i praktično-politički iscrpla svoje mogućnosti i postigla krajnje domete, te se sve završilo političkim slomom čitave stranke i pokreta. Vrhunac je bila najprije Mačekova izjava, odnosno poruka hrvatskom narodu 8. travnja, dakle u doba kada su njemačke, talijanske i mađarske vojne snage napale Jugoslaviju. U poruci je istakao, između ostalog: »Slušali ste me do sada u svim teškim časovima, pa sam siguran da ćete to učiniti i odsada. Ja ću među vama ostati i dijeliti s vama kao i do sada sve dobro i zlo.« Ta je poruka u stvari dobila svoju pravu završnicu u još poznatijoj Mačekovoj izjavi, dva dana kasnije, 10. travnja, kada je članstvo HSS i čitav hrvatski narod pozivao na pokornost ustaškom režimu, koji je istoga dana preuzimao vlast u tzv. »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, proglašenoj pod neposrednim okriljem njemačkih trupa što su ulazile u Zagreb.

Napori KPJ u organiziranju obrane zemlje imali su odjeka u Hrvatskoj. Oni su bili obilježeni pokušajima komunista da se u pojedinim mjestima postignu sporazumi s vojnim komandama o naoružavanju dobrovoljaca. Takvi su pokušaji osobito došli do izražaja u Zagrebu, na inicijativu CK KPJ i CK KPH, zatim u Sisku, Slavonskom Brodu, Karlovcu, Splitu, Šibeniku i drugdje. Svi ti pokušaji da se u posljednji čas organizira otpor nisu imali uspjeha, jer su naišli na zdušnu prepreku vojnih komandi i organa vlasti. Ipak, te okolnosti nisu mogle dati nikakva povoda za kolebljivost rukovodstva KPJ u pogledu odlučnog stava o potrebi pružanja daljnjeg otpora okupacionim silama. Takav stav jasno je došao do izražaja u gledištima o novoj situaciji što ih je rukovodstvo KPJ na čelu s Titom iznijelo u Proglasu narodima Jugoslavije, 15. travnja. Obraćajući se svim narodima Jugoslavije, CK KPJ je istakao da će Komunistička partija nastaviti borbu »u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača«, iz koje će nastati »na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna, bratska zajednica«.

Stvarnost okupacije

Katastrofalni slom Kraljevine Jugoslavije u travanj-skom ratu 1941. nije bio samo izraz potpune obrambene nemoći male zemlje protiv munjevitog naleta daleko jačeg i spremnijeg napadača, nego, dakako, i neminovna posljedica duboke društveno-političke krize koju je ju-

goslavenska država proživljavala od samog nastanka 1918. Sve jače zaoštavanje nacionalnih i klasnih suprotnosti davalo je glavni biljeg razvoju centralistički uređene monarhije na čelu s dinastijom Karađorđevića koja je, uz pomoć birokratiziranog državnog aparata i privrženih vojnih vrhova, osiguravala hegemoniju velikosrpske buržoazije. Zemlja zbog toga nije ni vojnički ni politički mogla biti spremna da se odupre agresiji osovinskih sila.

Okupacija i podjela Kraljevine Jugoslavije, nakon njena sloma u travanjskom ratu, s posebnim su se ishodom odrazile na području Hrvatske. Fašistička Italija je anektirala gotovo čitavo Hrvatsko primorje, dio Gorskog kotara, najveći dio Dalmacije i gotovo sve otoke, ostvarujući svoj plan osvajanja istočnog dijela jadranske obale. Mađarska je anektirala Baranju i okupirala Međimurje, a potkraj 1941. proglasila i njegovo priključenje. Od preostalih dijelova Hrvatske, od Bosne i Hercegovine i Srijema stvorena je tzv. Nezavisna Država Hrvatska (NDH), koju je malobrojna ustaška skupina proglasila u Zagrebu 10. travnja pod okriljem njemačkih trupa što su toga dana ušle u grad. Takvu proglašenju dao je podršku i predsjednik Hrvatske seljačke stranke Vlatko Maček, uputivši proglas pristašama i funkcionerima stranke da surađuju s novim režimom. U NDH su Hitler i Mussolini doveli na vlast malobrojne ustaše s Antom Pavelićem na čelu, koji su došli iz emigracije, poglavito iz Italije.

Pokušaji primjene ideološko-političkih koncepcija ustaša u NDH veoma brzo su pokazali kakve su stvarne mogućnosti podizanja društvene osnove ustaškog režima. Ustaška propaganda o stvaranju velike Hrvatske s granicom na Drini, kao tobožnjem konačnom oživotvorenju stoljetnih težnji hrvatskog naroda i dokazu o njegovu oslobođenju ispod velikosrpske hegemonije, bila je odveć providna da bi mogla dobiti širi i dublji društveni oslonac. Svoje aktivne nosioce ustaški je režim mogao dobiti tek u malobrojnim i uskim skupinama, zainteresiranima poglavito za ispoljavanje vlastitih političkih strasti i ambicija. Svoju isključivu ovisnost o okupacijskim silama NDH je odmah jasno potvrdila i službenim sporazumom o ustupanju hrvatske jadranske obale Italiji (18. svibnja), a njeno je područje bilo na raspolaganju njemačke i talijanske vojne sile. Od domaćih političkih snaga ustaše su dobili vidljiviju podršku u desničarskim krugovima HSS, a od ostalih institucija isticali su se vrhovi katoličke crkve.

Svakako je vrhunac u tom procesu uspostavljanja ustaškog režima bio u provođenju politike rasizma i genocida. Ta se politika temeljila na posebnoj rasnoj teoriji o NDH kao nekom čistom etničkom području. Dakako, taj su pojam formulirali sami ustaše, kako je to odgovaralo njihovoj koncepciji uređenja NDH. Svakidašnja praksa provođenja najmonstruoznijeg terora i genocida pokazala je jasno o kakvom se pojmu radi. Masovni pokolji srpskog stanovništva, preseljavanja Srba u Srbiju i pokušaji njihova prekrštavanja, masovne likvidacije Židova, likvidacija Roma, sistem koncentracijskih logora — bile su pojave koje su izazivale najveće ogorčenje i gnušanje hrvatskog stanovništva. S druge strane, praksa terora sve je vidljivije bila obilježena politikom tzv. »unutrašnjeg prečišćavanja«, tj. likvidacije Hrvata i Muslimana zbog antifašizma, buntovnosti i uopće zbog bilo kakvog otpora takvoj monstruoznoj politici; ustaše su ih označavali kao ljagu na tijelu hrvatskog naroda. Razvojem oslobodilačkog rata taj će teror sve masovnije pogađati hrvatsko stanovništvo.

Prema tome, primjena ustaške koncepcije u uvjetima sloma i rasula Kraljevine Jugoslavije, te daljnja politička praksa neminovno su dobili lice krvave tragedije. Ideja nacionalnog »oslobođenja« hrvatskog naroda na bajunetama okupacionih sila bila je najveća laž koja se trebala usaditi u svijest toga naroda kao velika historijska zasluga ustaša.

KP se priprema za oružanu borbu

Ne mireći se sa slomom i razbijanjem Jugoslavije, KPJ je na čelu s Titom odlučno prišla pripremama za podizanje oružanog ustanka u Jugoslaviji. Na sjednici od 10. travnja u Zagrebu CK KPJ osnovao je Vojni komitet s Titom na čelu. Na taj je način zapravo rukovodstvo KPJ u veoma teškoj i složenoj situaciji preuzelo ulogu vojnog štaba oslobodilačke borbe, što je značilo i veliku historijsku odgovornost.

U prvim proglasima narodima Jugoslavije nakon okupacije, KPJ je jasno upozoravala na to da nastalo stanje ne može biti nikakvom preprekom podizanju oružanog ustanka protiv stranih zavojevača i njihovih pomagača u zemlji, te da treba nastaviti borbu u kojoj će se radnička klasa s Komunističkom partijom boriti u prvim redovima zajedno s ostalim naprednim snagama za novu, slobodnu i nezavisnu Jugoslaviju kao bratstvu zajednicu ravnopravnih naroda. U to doba KPJ znatno je ojačala svoje redove. Ona je uoči travanjskog rata

imala oko 8000 članova, a u kratkom razdoblju pripremanja ustanka taj se broj povećao na oko 12.000 članova. U SKOJ-u je bilo oko 40.000 članova. U Hrvatskoj je intenzivna djelatnost na pripremama oružane borbe rezultirala osjetnim povećanjem organizacije KPH, tako da je ona narasla na oko 4000 komunista, dok je u SKOJ-u bilo oko 11.000 članova.

Na Majskom savjetovanju rukovodilaca KPJ u Zagrebu početkom svibnja 1941. date su osnovne smjernice za pripremu i organiziranje oružanog ustanka. Savjetovanje je konstatiralo da je KPJ jedina politička snaga u zemlji spremna povesti oslobodilačku borbu naroda i narodnosti Jugoslavije za njihovo nacionalno i socijalno oslobođenje. Osudivši komadanje Jugoslavije, vodstvo KPJ na savjetovanju izrazilo je jasni stav ne samo da KPJ nastavlja djelatnost kao jedinstvena politička snaga i organizacija, bez obzira na granice u podijeljenoj zemlji, nego da svoju djelatnost prenese i na područje Istre i Slovenskog Primorja, tj. krajeva koji su poslije prvog svjetskog rata potpali pod Italiju i gdje je hrvatsko i slovensko stanovništvo dva desetljeća živjelo pod teškim pritiskom politike denacionalizacije.

Prešavši poslije Savjetovanja u Beograd, gdje su bili nešto povoljniji uvjeti za rukovođenje partijskom organizacijom i za održavanje veze, CK KPJ na čelu s Titom ubrzano je radio na pripremama za oružanu borbu. U svim zemljama Jugoslavije održavani su sastanci nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava, brojne konferencije partijskih organizacija, na kojima su razmatrani zaključci Majskog savjetovanja i donošenje odluke o djelatnosti komunista u pojedinim krajevima zemlje.

Put pokretanja narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj bio je u naprijed prikazanim uvjetima osobito težak i složen. Teror okupatora i ustaša jako je pogodio i organizaciju KPH u pojedinim krajevima i mjestima, tako da su mnogi komunisti bili uhapšeni, zatvoreni ili ubijeni. Unatoč tome, KPH je od početka nepokolebljivo provodila smjernice CK KPJ za pripreme oružane borbe. U sklopu temeljite analize političke situacije i daljeg razvoja, Majsko je savjetovanje ukazalo na ove bitne zadatke komunista u Hrvatskoj: organiziranje i vođenje najodlučnije borbe protiv raspirivanja nacionalne mržnje Hrvata i Srba; borba za bratstvo i slogu hrvatskog i srpskog naroda u borbi protiv okupatora i kvislinga; organiziranje širokih slojeva pučanstva »u borbi za istinsku nezavisnost hrvatskog naroda«. Na Savjetovanju je osobito istaknuto da u vođenju oslobodi-

lačke borbe komunisti Hrvatske treba da budu »ona spona koja će povezivati borbu hrvatskog naroda sa borbom ostalih ugnjetavanih naroda Jugoslavije za njihovo oslobođenje«.

Poslije Majskog savjetovanja rukovodstvo KPH poduzima više političkih i organizacionih akcija za pripremu i vođenje narodnooslobodilačke borbe. Uspostavljaju se sve češće i stalnije veze s partijskim organizacijama u Hrvatskoj, kojima se daju direktive za pripreme ustanka. Prikuplja se oružje i osnivaju udarne grupe za izvođenje diverzija i sabotaza. Prve udarne grupe osnovane su u Zagrebu, Splitu, Šibeniku, Sušaku, Karlovcu, Sisku, Slavonskom Brodu, Varaždinu i drugdje.

Na čelu priprema ustanka bio je Vojni komitet koji je rukovodstvo KP Hrvatske osnovalo u Zagrebu odmah nakon Majskog savjetovanja. Kasnije se osnivaju vojni komiteti i u ostalim mjestima, kao npr. pri Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju ili u Zagrebu.

Odlučujući koraci rukovodstva KPJ na čelu s Titom odvijali su se munjevitom brzinom. Već je 22. lipnja CK KPJ uputio Proglas narodima Jugoslavije s pozivom na oružanu oslobodilačku borbu protiv fašističkih zavojevača i njihovih kolaboracionista. Nekoliko dana kasnije, 27. lipnja, Vojni je komitet preimenovan u Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, a za komandanta je izabran Tito. Bio je to vrlo važan korak najvišeg rukovodstva u ostvarivanju jedinstva političke i vojne strategije u oslobodilačkoj borbi.

Rukovodstvo KPH pravodobno je reagiralo na vijest o napadu Trećeg Reicha na Sovjetski Savez, 22. lipnja 1941. U Proglasu, koji je odmah objavljen u obliku letka, CK KPH je pozivao narod u oslobodilačku borbu, ističući da je počela »velika bitka, najveća bitka u historiji čovječanstva«. Ukazujući da je »kucnuo ... čas kada treba stupiti u borbu za konačno nacionalno i socijalno oslobođenje«, jer će »vjera u pravednost naše borbe« kao i borbe svih ostalih potlačenih naroda dovesti do konačne pobjede, rukovodstvo KPH ujedno je upozoravalo da ne treba slušati one koji »govore da treba skrštenih ruku čekati dolazak Crvene armije.« Ono je time jasno upozorilo na činjenicu da ulazak Sovjetskog Saveza u rat protiv fašizma ima izuzetno povijesno značenje, ali da hrvatski narod, kao i ostali narodi i narodnosti Jugoslavije, može ostvariti svoje oslobođenje samo vlastitom borbom.

Oslobodilački rat

Na povijesnoj sjednici Politbiroa CK KPJ 4. srpnja u Beogradu donesena je odluka o početku oružane borbe protiv okupacionih i kvislinških snaga, koja će se borba voditi u obliku partizanskog rata. U uvjetima kada je neprijatelj raspolagao daleko jačom oružanom moći kada se tek počela stvarati vojna organizacija narodno-oslobodilačkog pokreta, nije bilo moguće da se rat vodi na neki drugi način. U tadašnjoj vojničkoj i političkoj situaciji u zemlji, partizanski je rat imao više prednosti. Bio je pogodan, jer prilike za oružanu borbu nisu u svim krajevima zemlje bile podjednake, budio je velike borbene inicijative naroda, pokazivao se kao najuspješniji put stvaranja slobodnih područja. Partizanski rat se, dakle, pokazao kao jedini mogući put da se oružani ustanak razvije u općenarodni rat i tako dovede do promjene odnosa na jugoslovenskom ratištu. Titova uloga u vođenju i usmjeravanju partizanskog rata bila je od posebnog značenja. On je, u svojstvu vrhovnog komandanta narodnooslobodilačkih snaga, mnogim pismenim i usmenim uputama i instrukcijama osobito nastojao da se ispravno shvati taktika partizanskog rata. U tom su pogledu bila bitna dva pitanja. To je, s jedne strane, uporno izbjegavanje širokih frontalnih borbi, a s druge, stalna partizanska aktivnost u svim borbenim situacijama. Tako su se udarali temelji vojne organizacije naše revolucije i oružanih oslobodilačkih snaga koje su se od malih partizanskih odreda postupno pretvarale u jedinstvenu narodnooslobodilačku vojsku.

U Hrvatskoj su u drugoj polovici lipnja započele neposredne pripreme za početak oružane borbe. Rukovodstvo KPH rasporedilo je svoje članove i ostale istaknutije partijske radnike koji su primili zadatak da rade na organiziranju i rukovođenju oružanom borbom u pojedinim krajevima Hrvatske. Na područje Slavonije, Moslavine i Bjelovara odlazi Pavle Gregorić; na područje Korduna, Pokuplja, dijela Gorskog kotara i Banije Josip Kraš, a povremeno ondje djeluju i Marko Orešković, Rade Končar i Pavle Pap — Šiljo; na području Like i Hrvatskog primorja djeluje Marko Orešković; na područje Hrvatskog zagorja i Međimurja odlazi Karlo Mrzović — Gašpar; nešto kasnije u Dalmaciju odlaze Pap i Mirko Kovačević, a zatim i Rade Končar. Delegati CK KPH stvaraju na terenu lokalna vojna rukovodstva, štabove i partizanske jedinice. U svim područjima angažirani su najodgovorniji kadrovi, a kada su osnovani

veći štabovi, oni su uglavnom postavljeni za komandante i političke komesare.

Prvih dana srpnja CK KPH osnovao je Operativno partijsko rukovodstvo sa zadaćom da vojnički rukovodi oružanom borbom. To je rukovodstvo imalo zapravo funkciju glavnog vojnog štaba u Hrvatskoj s ciljem da putem partijskih rukovodstava i štabova ustaničkih jedinica osigurava jedinstvo oslobodilačke borbe.

Pozivajući Hrvate i Srbe u zajedničku borbu protiv ustaškog režima, četnika i okupatora, KPH je odlučno stala na čelo narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj. Partija je upozoravala da se jačanjem bratstva i jedinstva u toj borbi stvara najjača sila koju neće moći uništiti ni daleko nadmoćnije snage neprijatelja.

Prije početka masovnog oružanog ustanka, u Hrvatskoj su poduzete veće akcije, koje su bile znak organiziranog oružanog otpora. Tako je 22. lipnja, na dan napada Trećeg Reicha na SSSR, iz Siska izašao prvi organizirani partizanski odred, sastavljen od komunista, koji je uskoro poduzeo nekoliko diverzija i oružanih akcija. U noći 13/14. srpnja zagrebačka partijska organizacija pokušala je da izvrši oslobodjenje 92 druga iz ustaškog logora u Kerestincu kraj Zagreba. Međutim, taj pokušaj nije uspio. Završio je tragično, jer je većina zatvorenika poginula u sukobu s ustašama ili su bili uhapšeni i potom strijeljani. Među njima se nalazilo i više poznatih partijskih i javnih radnika. Kerestinečka pogibija bila je poraz revolucionarnog pokreta, ali je u isti mah pokazivala njegovu snagu i beskompromisnu odlučnost na otpor i borbu.

Mobilizaciona snaga KPH došla je najprije do izražaja u vlastitim redovima, kada se od prvih dana priprema za oslobodilačku borbu nastoji svim silama angažirati partijski kadar. Dakako da tu treba uzeti u obzir pojedine objektivne i subjektivne prepreke i teškoće, kao što su stradanja brojnih komunista pod ustaškim i okupatorskim terorom u prvom naletu, te različita nesnalaženja u prvoj fazi priprema za borbu, koja su mogla dovesti i do izvjesne pasivizacije pojedinih članova KPH. No, osnovni proces u tom pogledu bilo je sve veće angažiranje partijskog članstva.

U drugoj polovici srpnja i u toku kolovoza u Hrvatskoj započinje oružana borba širih razmjera. Oružani ustanak dobio je svoju prvu masovnu osnovu u krajevima nastanjenim srpskim stanovništvom na što je, dakako, utjecao i krvavi ustaški teror. Krajem srpnja izbija ustanak u Lici, Kordunu, Baniji i sjevernoj Dalmaciji. U južnoj Lici partizani su 27. srpnja oslobodili mjesto

Srb, pa se taj dan slavi kao dan ustanka naroda Hrvatske. Što se tiče krajeva s hrvatskim stanovništvom, ustanak je zahvatio najprije Gorski kotar, Dalmaciju i Hrvatsko primorje. U Kninskoj krajini i južnoj Lici četnički i velikosrpski elementi nastojali su uz pomoć talijanskog okupatora da razbiju ustanak i prikažu se kao zaštitnici srpskog stanovništva. Međutim, partijska organizacija uspjela je uz pravodobnu pomoć CK KPH da na vrijeme suzbije jače širenje utjecaja četnika. U cjelini može se reći da četnički pokret u Hrvatskoj nije mogao da se razvije u neki utjecajni faktor. Dakako da je njegova akcija dolazila do izražaja, s jedne strane u propagandi velikosrpskog programa Draže Mihajlovića, a s druge u provođenju terora nad hrvatskim stanovništvom. Međutim, uskoro će se sklopiti sporazum između pojedinih četničkih grupa i ustaša.

Iako su na područjima sjeverno od Save prve partizanske grupe bile još malobrojne i pretežno sastavljene od radnika i gradske omladine, ipak su ondje u toku ljeta 1941. sve brojnije oružane akcije, među kojima su osobito značenje imale diverzije na željezničkim prometnicama. S daljim razvojem ustanka počinju sve više da jačaju partizanske grupe i odredi na području Slavonije, Moslavine, Bilogore, Kalnika, Hrvatskog zagorja, Međimurja, Žumberka.

Iako su glavna uporišta neprijatelja bila u većim gradovima, ipak se i u njima vodila oslobodilačka borba. Unatoč velikim žrtvama i teroru neprijatelja, borba u gradovima sve se više razvijala i jačala. Osobito se vodila u Zagrebu, Splitu, Sušaku, Karlovcu, Slavonskom Brodu, Šibeniku, Varaždinu, Osijeku, te u mnogim ostalim gradovima i mjestima širom Hrvatske. Oni su bili važni punktovi povezivanja sa slobodnim područjima gdje su odlazili novi borci i kadrovi te razni materijal. Oni su bili poprišta svakidašnjih akcija neustrašivih skojevskih grupa, koje su davale do znanja da se neprijatelj nije nigdje mogao osjećati sigurnim. Zagreb je u tom pogledu odigrao osobito važnu ulogu. On je, kao najvažnije partijsko središte prije rata, imao i najbrojniju radničku klasu. Partijska organizacija imala je u Zagrebu na početku oružanog ustanka oko 500 članova. U Zagrebu su uoči rata bila i središnja rukovodstva KPJ i KPH. Iz njega partijsko rukovodstvo Hrvatske rukovodi ustanom u prvoj godini oslobodilačke borbe. Među brojnim značajnim akcijama treba izdvojiti onu u kojoj je Zagreb odigrao ulogu glavnog punkta za prebacivanje oko

70 španjolskih dobrovoljaca iz Francuske i Njemačke u zemlju, koji će odigrati značajnu ulogu u rukovođenju ustaničkim jedinicama.

U borbi za širenje i jačanje političke osnovice NOP-a u Hrvatskoj rukovodstvo KPH osobito je napore ulagalo u razotkrivanju tzv. politike čekanja, što su je u prvom redu inicirali vodeći krugovi HSS-a. Ta je politika izražavala tendenciju da se sačuva utjecaj na široke slojeve stanovništva, u prvom redu na seljačke mase, koje su isticane kao baza HSS-a. Na tu bazu se pozivalo kao na glavni oslonac u očekivanju novih događaja, čiji bi rasplet trebao omogućiti situaciju za aktivni nastup. Time je »politika čekanja« već od samog početka jasno pokazivala svoj pravi smisao: spriječiti proces stupanja hrvatskog stanovništva u NOP. Razbijanje te politike bila je prvenstvena zadaća rukovodstva KPH. Ta su pitanja davala glavnu težinu u komuniciranju Vrhovnog štaba i Tita s partijskim i vojnim rukovodstvom u Hrvatskoj. Tito je osobito ukazivao na potrebu neprestanog rada s hrvatskim stanovništvom, s težištem na objašnjavanju smisla »politike čekanja«, tj. da KPH treba da »smjelo i otvoreno kaže hrvatskom narodu da je takvo držanje vođa HSS-a ne samo štetno već i izdajničko«.

Za razvoj oslobodilačke borbe u Jugoslaviji osobitu je važnost imalo vojno-političko savjetovanje u Stolicama kraj Krupnja, 26. rujna 1941. Savjetovanju je prethodio dolazak Politbiroa CK KPJ i Glavnog štaba na čelu s Titom iz Beograda na oslobođeno područje. Taj je korak bio logični ishod opće koncepcije vođenja rata obilježene kursom na izrastanje partizanske borbe u općenarodni rat.

Savjetovanje u Stolicama posebno je značenje imalo za dalju izgradnju vojne organizacije i rukovođenja oslobodilačkom borbom. Glavni štab NOPOJ preimenovan je u Vrhovni štab, a u pojedinim zemljama i pokrajinama osnivaju se glavni štabovi. Bio je to izraz stava KPJ prema rješavanju nacionalnog pitanja. Rukovođenje oslobodilačkom borbom preko glavnih štabova bilo je izraz ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije, a ujedno i njihovo pravo i obaveza za zajedničko sudjelovanje u oslobodilačkoj borbi. Shvatljivo je da je ta odluka Savjetovanja u Stolicama bila od osobitog značenja za nastavak uspješnog razvoja narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj.

Jamstvo pobjede revolucije

Glavna zadaća pred kojom se, dakle našla KPH bilo je stvaranje osnovice NOB-e u širokim slojevima hrvatskog stanovništva, zbog jasne spoznaje da samo uspjeh u tom pravcu može biti jamstvo i za pobjedu narodno-oslobodilačkog pokreta.

U sagledavanju procesa pokretanja NOB-e u Hrvatskoj s obzirom na istaknuta pitanja važno je uočiti one komponente koje su imale integraciono djelovanje. Među njima bismo ukazali na ove:

a) Zastupanje od samog početka nepokolebljivog stava da se NOB pokrene i vodi u cijeloj Hrvatskoj, tj. i na području Istre, čije je pučanstvo već dva desetljeća bilo pod pritiskom politike denacionalizacije talijanskog fašizma.

b) Ulaganje izuzetnih napora za ujedinjavanje političkih snaga oko programa borbe za oslobođenje od okupatora i njegovih unutrašnjih saveznika, čime su se polagali temelji jedinstvene narodnooslobodilačke fronte, bez obzira na činjenicu da se o njoj tada može govoriti kao o pokretu programskog okupljanja, a ne u organizacionom smislu. Pri tome se osobita pažnja pridavala traženju puteva za suradnju s vodećom grupom HSS-a, s koje strane je ta suradnja bila odbijena. Razvoj je ubrzo pokazao da glavnu bitku treba voditi za slabljenje utjecaja toga vodstva u seljačkim masama.

c) Osnivanje Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske (listopad 1941.) imalo je posebno značenje u organiziranju, jačanju i širenju oružane sile NOP-a u Hrvatskoj. S druge strane, taj je događaj imao posebno značenje i po tome što je bio nenasredan ishod stvaranja nacionalnih rukovodstava NOP-a u Jugoslaviji, kako je bilo zaključeno na vojno-političkom savjetovanju u Stolicama.

Za Glavni štab prostorno objedinjavanje NOB-e u Hrvatskoj postavilo se kao prvenstvena zadaća. Organiziranje partizanskih grupa i odreda, njihovo pretvaranje u veće jedinice, te osobito povezivanje izoliranih grupa i područja bio je prvi korak koji je trebalo poduzeti. Svakako je jedan od važnih priloga u tom pravcu bilo osnivanje pet »operativnih zona« u proljeće i ljeto 1942. koje su podijelile područje Hrvatske na pet dijelova kako bi se što uspješnije koordinirao čitav rad i organizirano proširila NOB na čitavu Hrvatsku.

Nastupila je etapa u kojoj su se energije naroda počele oslobađati nezadrživom silinom. Poticaj za takav

sudbonosni historijski proces dolazio je upravo od sve snažnije spoznaje da je narodnooslobodilačka borba jedini istinski put za ostvarenje punog suvereniteta hrvatskog naroda. Revolucija je bila jedina historijska sila koja je vodila u beskompromisni obračun sa svim snagama reakcije koje su se nadale da će poslije rata ponovno izbiti na političku površinu. Među tim snagama glavnu opasnost predstavljale su one koje su zastupale velikosrpski program uređenja Jugoslavije nakon rata, a koje su svog glavnog zastupnika dugo vremena imale u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi s osloncem na četnički pokret u zemlji. Opasnost da ponovo ne oživi stara, monarhistička Jugoslavija, mogla je biti poticajna poluga da narodnooslobodilački pokret sa svojim programom u novoj Jugoslaviji, kao zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti, u kojoj će se hrvatski narod konačno naći ujedinjen, dobije u Hrvatskoj iz dana u dan sve širu i jaču političku osnovicu.

Stvaranje borbenog bratstva i jedinstva Hrvata i Srba postavilo se kao životna zadaća partijskog i vojnog rukovodstva NOP-a u Hrvatskoj. To je mogla biti osobito značajna protuteža politici okupacionih sila i njihovih pomagača u Hrvatskoj. S druge strane, to je bio veliki prilog izgradnji bratstva i jedinstva svih jugoslavenskih naroda i narodnosti, što je zapravo bio pravi ključ sprečavanja uzajamnog krvavog obračuna. Ujedno je to bilo uvjerljivo jamstvo ostvarenja glavnog uvjeta za pobjedu, tj. da će NOB biti zajednička borba svih jugoslavenskih naroda i narodnosti.

**HEROJSKI
ZAGREB 1941.**

Uoči drugoga svjetskog rata grad Zagreb je, prema nekim poratnim procjenama, imao oko 210.000 stanovnika. Tada je bio najjači industrijski centar u Jugoslaviji. U ondašnjim jugoslavenskim razmjerima privreda Zagreba bila je i ostala relativno razvijena. Dobro je bio razvijen obrt, te krupna i sitna trgovina. U bankama i osiguravajućim društvima bio je koncentriran strani i domaći financijski kapital. Inozemni kapital, preko filijala svojih banaka u Zagrebu ili drugih banaka u kojima je imao udjela, sudjelovao je u dosta velikom broju industrijskih poduzeća u gradu, često ne baš s malim udjelom.

Grad je i tada bio krupno željezničko čvorište s radionicom za remont željezničkih vozila. Imao je i veliki broj srednjih i stručnih škola. Bio je jedini sveučilišni centar u Hrvatskoj, a po broju studenata drugi u tadašnjoj Jugoslaviji. Kao kulturno sedište imao je zapažen broj naprednih intelektualaca. Ovom u grubo skiciranom rasporedu odgovarala je klasna i socijalna struktura stanovništva. Brojnošću se ističe posebno radnička klasa — bilo je oko 56.000 osiguranih radnika. Gotovo 20.000 bilo ih je zaposleno u industriji. Tu se krila realna snaga revolucionarnog pokreta ne samo u gradu nego i u cijeloj zemlji.

Radnička je klasa Zagreba uoči rata i okupacije imala za sobom dugogodišnje iskustvo iz teške revolucionarne klasne borbe. Njen predvodnik, Komunistička partija, stekla je u ilegalnom radu ogromna iskustva i osobitu umješnost kombiniranja takvog rada s raznim ilegalnim mogućnostima u borbi za prava radničke klase. Vješto povezujući klasnu borbu radnika s borbom za pravilno rješavanje nacionalnog pitanja i s borbom protiv fašističke opasnosti, za mir i demokratske slobode, Komunistička je partija stekla veliki ugled ne samo među radničkom klasom, nego i u širokom krugu intelektualaca i ostalih radnih slojeva tadašnjeg gradskog stanovništva.

Zagreb je tada i središte opozicionih građanskih političkih stranaka od kojih je bila najjača i najorganiziranija Hrvatska seljačka stranka (HSS). Osim samostalnih demokrata (SD) koji su surađivali s HSS-om, ostale političke organizacije po svom utjecaju nisu bile od nekog osobitog značenja. Međutim, neke su, po svojoj klerikalnoj, šovinističkoj ili fašističkoj ideologiji i povezanosti s fašističkim snagama u Evropi predstavljale latentnu opasnost. To osobito zbog toga što su ih vlastodršci u tadašnjoj Banovini Hrvatskoj tolerirali, pa i pomagali. Tako je Zagreb, sticajem povijesnih okolnosti, po tradiciji bio antirežimski. Nisu bili isti uzroci i iste pobude antirežimskog raspoloženja kod sviju klasa i slojeva tadašnjeg građanstva. Boreći se za bolje životne i radne uvjete pod rukovodstvom Komunističke partije Hrvatske, radnička je klasa znala i osjećala da će u toj borbi imati uspjeha koliko bude političke slobode, osobito slobode zбора, dogovora, organizacije, štampe, pa je na toj liniji nailazila na slične stavove dijela građanske opozicije, koja je na te slobode gledala iz svoga ugla. Svaka od tih političkih stranaka imala je i svoj stav o rješavanju nacionalnog pitanja. Za građansku opoziciju, predstavljenu u HSS-u kao najjačoj stranci, to je prije svega problem podjele vlasti između nje i velikosrpske buržoazije, a da se pri tome ne dira u postojeće klasno-vlasničke odnose.

Na toj osnovi dolazi u ljeto 1939. do sporazuma Cvetković-Maček i do osnivanja tzv. Banovine Hrvatske. Tada i predstavnici HSS na čelu s Mačekom ulaze u Kraljevsku jugoslavensku vladu, za koju je s pravom rečeno da je bila najpokvarenija vlada u staroj Jugoslaviji. Rat se u Evropi rasplamsavao i približavao našim granicama. Fašistički agresori vršili su politički pritisak na Jugoslaviju. Ta vlada ne daje otpora, nego sluganski udovoljava zahtjevima, veže zemlju ekonomski i politički za fašističke države. Posljedice takve politike teške su i ubrzo će dovesti do sloma stare Jugoslavije.

Ovo je samo veoma gruba slika odnosa u kojima se razvijao klasni revolucionarni pokret u Zagrebu koji će, vođen Komunističkom partijom, postati odlučujuća snaga u predstojećim događajima, kako uoči tako i poslije okupacije, i takav će ostati sve do oslobođenja.

Za takvu političku poziciju u gradu Komunistička partija ima zahvaliti tome što se ranije izborila za rukovodni položaj u Mjesnom strukovnom odboru URSS (Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza) i što je uspjela tu organizaciju pretvoriti u klasno-borbenu revolucionarnu organizaciju. Tako su Ursovi sindikati u

*Dr Vladimir Bakarić s lijeva na desno pored Vladimira Nazora u tek oslobođenom Zagrebu 1945.
pozdravljaju razdragane suborce i narod na Trgu Republike*

gradu sve do uoči okupacije pokretali, organizirali i vodili tarifne akcije, štrajkove i ostale oblike klasne borbe. Uoči samog rata sindikati će sve upornije istupati s političkim zahtjevima i sve češće organizirati političke zborove, demonstracije i mitinge pred tvornicama i na ulicama. Prema procjenama nekih rukovodilaca Mjesnog međustranskog odbora URSSJ za Zagreb, pred samu zabranu u prosincu 1940. u tim sindikatima bilo je oko 20.000 radnika. Nekoliko tisuća činovnika i namještenika bilo je učlanjeno u SBOTIČJ (Savez bankovnih, osiguravajućih i industrijskih činovnika Jugoslavije), kojima su također rukovodili komunisti. Tako su klasni sindikati imali utjecaj na svakoga drugog radnika i činovnika u gradu.

Svojom aktivnošću klasni radnički sindikalni pokret u Zagrebu djelovao je kao primjer i podsticaj ostalim organizacijama klasnih sindikata u Hrvatskoj i u cijeloj zemlji.

Članovi Partije i partijske ćelije po poduzećima i radionicama u borbi za životna pitanja radničke klase, kao što su veće nadnice, kraće radno vrijeme, pravo štrajka protiv raznih odredaba vlasti koje su kočile i smetale borbu radničke klase, za obranu klasnih sindikata i si. stvarali su akcione odbore radnika bez obzira u kome su sindikatu bili organizirani. Na takav način stvaralo se jedinstvo radničke klase, koje tako postaje osnovna snaga buduće jedinstvene narodne fronte u kojoj će se već prvih dana okupacije naći svi koji su mrzili fašističku okupaciju i željeli se iskreno i do kraja boriti za nacionalno i socijalno oslobođenje.

Brojni su štrajkovi i tarifne akcije koje su uoči rata vodili klasni sindikati, u kojima se ostvarivalo jedinstvo radnika. Nije bilo gotovo ni jednoga industrijskog niti zanatskog poduzeća u kome je bilo više zaposlenih a da u njemu nije bilo nekakvih akcija. Tu je školu prošla na ovaj ili onaj način gotovo sva radnička klasa Zagreba. Sve su češće i masovnije političke demonstracije na ulicama i trgovima što ih je organizirao Mjesni komitet KPH.

Vlada Cvetković-Maček pokazala se kao vlada koja gura zemlju u ralje fašizma. Iako je zemlji prijetila izvana opasnost, ona ne mobilizira narod na obranu; ona tu obranu slabi. Ne progoni petokolonaše koji djeluju slobodno, bez straha. U zemlji se nastavlja politika ugnjetavanja i pljačkanja, što u narodu izaziva nezadovoljstvo i slabi volju za otporom. Hrana se izvozi u Hitlerovu Njemačku, a u zemlji vlada oskudica, glad i skupoća. Pune se koncentracioni logori, zatvori, sprečavaju se i

guše radnički pokreti i štrajkovi. Policija i Mačkova zaštita pucaju u radnike-demonstrante. Duga je bila lista mjera koje je poduzimala Banovina Hrvatska da bi slo-mila borbu radničke klase u Zagrebu i Hrvatskoj.

Radi velikog značenja koje im je pridavalo ruko-vodstvo KPH, treba istaknuti velike političke demon-stracije koje je organizirao Mjesni komitet Komunističke partije za Zagreb u povodu proslave 1. maja 1940. Pro-slava je ocijenjena kao povijesni preokret u životu rad-ničkog pokreta u Hrvatskoj i u zemlji. Sva industrija obustavila je rad, tramvaj također. Oko 90 posto radnika toga se dana odazvalo pozivu Mjesnog komiteta KPH i prestalo raditi. Oko 15.000 radnika izašlo je na ulice, demonstriralo pod parolama Partije i nije se poplašilo nasrtaja policije i Mačkovih zaštite. Policija je pucala na goloruku masu. Teško je ranjeno oko 15 radnika, a oko 70 ih je uhapšeno. Bila je to neke vrste generalna proba i odmjeravanje snaga, utvrđivanje političkih pozicija za nastupajuće događaje.

Kako je vrijeme odmicalo i fašističke sile u Evropi okupirale državu za državom, sve je više bilo jasno da tadašnja jugoslavenska vlada Cvetković-Maček i jugo-slavenska buržoazja ne žele braniti zemlju od fašističke agresije koja je bila pred vratima. To je bilo evidentno u Zagrebu. Raznim uredbama, naredbama i odlukama banske vlasti ograničavana su građanska prava. Politički skupovi na kojima se tražilo oštiji kurs prema peto-kolonašima, raznim fašističkim i profašističkim elemen-tima, obranu zemlje i oslanjanje na SSSR bili su zabra-njavani, a sudionici tih skupova zatvarani. Sve su češći istupi ustaških i klerikalno-fašističkih pojedinaca i sku-pina čiju aktivnost vlast tolerira. Aktivnost domaćih Ni-jemaca okupljenih oko Kulturbunda sve je zapaženija. Protiv komunista i ostalih naprednih snaga, protiv nji-hovih javnih nastupa sve složnije zajednički nastupaju policija i Mačkova zaštita u kojoj, kao i u vlasti, sve više dolaze do izražaja ustaški elementi i desno orijen-tirani HSS-ovci, koji otkrivaju svoje pravo lice. Demon-stracije ne razbija sama policija već joj izdašno pomaže Mačkova građanska zaštita. Zajedno tuku i hapse de-monstrante. U mase pucaju i jedni i drugi. Zahtjevi radnika po tvornicama i radionicama za bolje radne uvjete, veće nadnice u vezi s porastom skupoće i dalje su na dnevnom redu, a pokreću ih odbori radničkog jedinstva, koje osnivaju komunisti, ali i sami radnici pritisnuti niskim nadnicama, nestašicom i skupoćom. Zahtjeve radnika takve vlasti priznaju samo ako se vode preko poslodavačkih sindikata Hrvatskog radničkog sa-

veza. Ako organi vlasti posreduju u sporovima poslodavaca i radnika, što je sada gotovo pravilo, redovno su na strani poslodavaca. Politički učinak tih intervencija, kao i ograničavanje ostalih prava građana, bio je takav da su i oni radnici i građani koji su imali neke iluzije i očekivali neko poboljšanje položaja u Banovini uvidjeli da ta vlast nije njihova i da moraju tražiti svoje mjesto na drugoj strani. Većina ne voli ni tu vlast ni takvu državu i nije spremna da se za nju bori dok je takva. Takvo stanje pogodovat će profašističkoj propagandi, što će je obilato koristiti ustaše i ostali petokolonaši da oslabe koliko je više moguće moral narodu i obrambenu snagu države. Nitko od građanskih stranaka i buržoazije nije se za to brinuo. Prevladavali su njihovi osobni i klasni interesi nad interesima naroda, njegove slobode i sudbine. I ono malo nekakve slobode štampe, koju su mogle koristiti napredne snage dovijajući se na razne načine da prevare policiju i cenzuru, preko noći je nestalo. Javlja ju se ustaški listovi, uz klerofašističke koji su im godinama utirali put. Na Sveučilištu, zapravo na nekim fakultetima, ustaše istupaju s pravim imenom i ne skrivaju se pod imenom nacionalista. Kako je lijevi studentski pokret sticao sve jače pozicije na Sveučilištu, gdje je držao u rukama stručna udruženja na nekoliko fakulteta, banska vlast zabranjuje izbore za stručna udruženja da bi spriječila jačanje ljevičarskih snaga. To se događa neposredno pred njenu propast. Polarizacija među studentima na lijeve i desne (frankovce), koji su dobili potpunu slobodu akcije, u porastu je.

Dosljedna svojoj reakcionarnoj politici i uplašena pred plimom radničkog pokreta oko kojega se stvara sve šira fronta antifašističkih snaga spremnih da se bore za bolje uvjete rada, za dostojniji život čovjeka, za slobodu i za vladu u koju će imati povjerenja u tim teškim danima, reakcionarna vlada Cvetković-Maček zabranjuje uoči nove godine 1941. rad klasnim radničkim sindikatima URSS i svim organizacijama koje su oni osnovali, kao što su radnička, kulturno-prosvjetna, omladinska, planinarska i slična društva.

Iskustvo, ugled i povjerenje koje su u Zagrebu stekli sindikalni aktivisti, članovi KP i SKOJ djelujući među radničkom klasom i naprednim građanima bit će od neprocjenjive koristi u predstojećim danima, kada će se trebati odupirati kapitulaciji i izdaji i kasnije kada će trebati mobilizirati radničku klasu i narod u revolucionarnu oslobodilačku borbu.

Pod rukovodstvom komunista u Zagrebu se pred tvornicama i na ulicama svakodnevno održavaju zborovi

i demonstracije, a u tvornicama još i protestni štrajkovi u povodu zabrane klasnih sindikata. Tih siječanjskih dana 1941. znalo je biti i do 30 radničkih mitinga i zborova istodobno. Radnička se klasa ne da slomiti, nastavlja borbu i stvara još čvršće jedinstvo protiv klasnog neprijatelja i izdajničke politike vlastodržaca. U radničkoj i partijskoj štampi iz dana u dan iznose se imena poduzeća, radionica i ulica gdje su se održavali protestni mitinzi, broj sudionika i si. Protestira se i bori sve više protiv skupoće, za raspuštanje koncentracionih logora, traži se pakt o uzajamnoj pomoći sa SSSR itd.

Iako je URSS zabranjen, u siječnju nastavljaju se tarifni pokreti, kao na primjer u Tvornici papira, Trikotaži »GAON«, Zagrebačkoj industriji svile, »Ivančici«, tvornicama »Braća Holtzner«, »Silk«, »Braća Bureš«, »Hahn i Netel«, te štrajk u tvornici »MEBA«. Te tarifne akcije i štrajkovi organiziraju odbori radničkog jedinstva kojima rukovode direktno ćelije i rajonski komitet KPH Zagreb. Više od 30 takvih tarifnih akcija bilo je provedeno u zagrebačkim tvornicama u veljači. Početkom ožujka 1941. u tvornici trikotaže »GAON« radnici su stupili u protestni štrajk zbog toga što je poslodavac otkazao rad radničkim povjerenicima. Kada je policija intervenirala, »Ganovim« radnicima su se pridružili radnici tvornice papira.

U komunikatu broj 5 objavljenom u siječnju 1941., CK KPJ ponovno je ukazao kakva opasnost prijeti zemlji i kuda je vodi vlada Cvetković-Maček. CK poziva sve napredne snage da se ujedine, da ruše postojeću i traže narodnu vladu koja će se boriti za nezavisnost Jugoslavije, za ravnopravnost naroda, za demokratske slobode.

Provođći direktivu svoga rukovodstva, komunisti Zagreba nastavljaju s političkim mitinzima na ulicama i pred tvornicama, iznoseći te zahtjeve pred radnike i građane. Sve je surovija reakcija vlastodržaca na te akcije.

Ondašnja radnička štampa pisala je da »u povijesti hrvatskog naroda ne poznaje veće izdaje od one koju danas nad njegovim životnim interesima i pravima vrše hrvatska gospoda na vlasti«.

27. ožujka u nekoliko dijelova grada održane su zajedničke demonstracije radnika i studenata protiv pristupa Jugoslavije Trojnom paktu, kojega je prije dva dana potpisao u Beču D. Cvetković, tadašnji predsjednik vlade. Zaštita i policija sprečavaju namjeravanu koncentraciju demonstranata u središtu grada.

29. ožujka partijska organizacija pokreće nove demonstracije protiv pristupa Jugoslavije Trojnom paktu.

S takozvanih letećih mitinga, koji se održavaju širom grada, demonstranti se sakupljaju na Trešnjevci i Trnju, radničkim dijelovima Zagreba, s ciljem da prodru u središte grada. Nekoliko tisuća demonstranata naišlo je na oštru reakciju policije i građanske zaštite. Uhapšeno je više od 30 ljudi.

Noć između 30. i 31. ožujka noć je velikoga zločina i izdaje. Te noći policija hapsi u Zagrebu oko 300 komunista i antifašista koje će kasnije predati ustaškim vlastima. Među uhapšenima više je od 60 istaknutih partijskih radnika. Banovina Hrvatska, HSS i Maček pokazali su pravo lice.

Dok je vlada generala Simovića, koja je došla na vlast poslije poznatih demonstracija u Beogradu i širom zemlje, djelomično udovoljavajući zahtjevima za demokratizacijom zemlje, raspustila koncentracione logore u kojima su uglavnom čamili komunisti — u Zagrebu, gdje vlast imaju HSS i Maček, u čijem društvu je i sve više ustaša, hapse komuniste i antifašiste koji se žele suprotstaviti fašističkoj agresiji.

Kako je poznato, KP je tada dala svojim članovima upute da se javljaju u vojne jedinice i da dižu moral vojnicima i obrambenu moć, da ne dopuste da među vojnicima petokolonaši i izdajice nesmetano vršljaju. Ni ta nova vlada nije na vrijeme objavila punu mobilizaciju vojske.

CK KPH zajedno s Mjesnim komitetom ocijenio je za koje bi funkcionare KP i sindikata bilo opasno javiti se u vojsku, jer bi ih policija mogla uhapsiti. Svi ostali trebali su postupiti po direktivi. Pozivi su sporo stizali, a mnogi mladi članovi KP i SKOJ iz Zagreba nisu ih ni dobili. Svojom su dužnošću smatrali da se trebaju javljati na određene vojne punktove gdje se u Zagrebu trebala vršiti mobilizacija. Premda je članstvu KP bilo poznato da je izdaja uhvatila velikog maha u vrhovima tadašnje jugoslavenske vojske, mnogima koji su se javljali u vojsku postalo je još jasnije koliko se duboko i široko rasprostro izdajnički i kapitulantski stav među oficirima. Manje-više gotovo svi koji su se javljali bili su odbijeni izgovorom da je sve propalo i da nema potrebe ni smisla braniti se od agresije fašista.

I delegacija koju su CK KPJ i CK KPH sastavili i poslali komandantu armije sa zahtjevom da dade oružje radnicima i da organizira obranu grada, da razoruža petokolonaše, pohapsi sve sabotere i pusti iz zatvora političke zatvorenike, prošla je slično. Komandant armije ni prvi put kada mu se javila 8. travnja, ni drugi put 10. travnja, nije htio primiti ni saslušati delegaciju, a na-

čelnik štaba prijetio je da će ih zatvoriti. Takav je, eto, bio vrh te armije. Slične zahtjeve predstavnici Partije iznijeli su i tadašnjem podbanu, a rezultati su bili isti.

I, kako je poznato, njemačka vojska ušla je u Zagreb 10. travnja 1941. bez ikakvog otpora, kao što je bio slučaj i u gotovo svim krajevima Jugoslavije.

Toga dana, 10. travnja 1941., CK KPJ uz prisustvo članova CK KPH održao je sastanak u Zagrebu. Još su se sastali u dva iduća dana uzastopce na različitim mjestima u gradu. Na ta dva posljednja sastanka prisustvovali su sekretar Mjesnog komiteta KPH i neki poznati partijski radnici. Ovi partijski kadrovi, koji nisu bili članovi Centralnih komiteta, pozvani su na sastanak jer su određeni da idu u neke organizacije u Hrvatskoj i uspostave s njima vezu i prenesu im direktive CK KPJ.

Centralni je Komitet KPJ, kako je poznato, na sjednici u Zagrebu 10. travnja 1941. donio odluke o pripremanju za oružani ustanak u kome će komunisti i radnička klasa biti u prvim redovima borbe protiv osvajača i u toj borbi istrajati do konačne pobjede, kako je rečeno u Proglasu CK KPJ objavljenom 15. travnja te godine.

Tu su donesene krupne odluke o aktivnosti KPJ nakon procjene političke situacije.

Na prvom sastanku, pod rukovodstvom druga Tita, odlučeno je da KP nastavi borbu, da komunisti ne priznaju kapitulaciju. Borba tek počinje, bez obzira hoće li regularna armija biti za to sposobna. Partija treba imati još čvršće veze sa svim svojim organizacijama.

Na drugom je sastanku drug Tito ocijenio da treba očekivati skori napad Nijemaca na Sovjetski Savez. Komunisti se tada trebaju smatrati mobiliziranim za borbu protiv fašističkih okupatora. Trebaju naučiti rukovati oružjem — bio je jedan od zaključaka, kao i to da treba učiniti sve da se u zemlju vrate naši španjolski dobrovoljci. Isto tako svi kompromitirani i policiji poznati revolucionari trebaju prijeći u ilegalnost.

Na trećem sastanku Tito je ukazao da će trebati osposobiti organizacije na terenu da samostalno donose odluke na temelju zaključaka CK, jer će veze s višim partijskim organima u uvjetima okupacije biti jako teško održavati. Zaključeno je da CK KPJ izda proglas. U Njemu će biti izneseni uzroci poraza i označen put borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U tom proglasu se iznose i oni povijesno poznati stavovi da će komunisti i čitava radnička klasa Jugoslavije biti u prvim redovima narodne borbe protiv okupatora i da će u toj

borbi istrajati do konačne pobjede, te da će se u toj borbi »rađati novi svijet« i nastati »na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna bratska zajednica«.

Prve dane okupacije svoga grada i zemlje građani Zagreba primili su s različitim raspoloženjem koje se kretalo od ogorčenja, preko krajnje apatije, pa do izvjesnog zadovoljstva i oduševljenja. Snažnom fašističkom propagandom stvorene su iluzije kod dijela građana da će novo stanje biti bolje nego što je bilo u staroj Jugoslaviji.

Kako je vrijeme teklo, okupatorski režim i ustaška strahovlada pokazivali su pravo lice i karakter. Raspoloženje se mijenjalo pa je sve manje bilo oduševljen¹ i zadovoljnih, ali i apatičnih. Sve više je bilo ogorčenih. Takvo raspoloženje Zagrepčana u prvim danima okupacije vuče korijene iz stare Jugoslavije i Banovine Hrvatske.

Ogorčeni su bili komunisti i napredni građani što su buržoazija i vlastodršci tako sramno predali vlast i zemlju fašističkim okupatorima. Oni su doduše i ranije ukazivali na mogućnost izdaje i kapitulacije. Međutim, da je to do tolikih razmjera došlo, spoznali su uoči rata i prvih dana rata.

S njima je tih dana dijelio ogorčenje veliki broj građana, osobito radnika i omladine. Za starom, propagandom Jugoslavijom nitko nije žalio. Apatičan je bio onaj dio građana kome je bilo dosta stare Jugoslavije i njenog nasilja, a bojao se fašizma koji se nasiljem i terorom isticao. Mislili su pak da ne može gore biti nego što je bilo.

Mali broj građana oduševljeno je dočekaio okupatore. Bili su to pretežno ustaški elementi, klerofašisti, petokolonaši raznih boja, te neki malograđani, kojima je imponirao Hitler i njegovi brzi vojni uspjesi u Evropi.

Odmah poslije spomenutih sastanaka centralnih komiteta i ulaska Nijemaca u grad, Mjesni komitet KPH Zagreba upoznao je sve komuniste s donesenim zaključcima. U organizacijama je počela rasprava kako zaključke provesti na području gdje su one djelovale i za koje su one bile politički »zadužene«. Zaključeno je da treba osigurati redovnu svakidašnju vezu između članova KP u ćelijama, ćelija s rajonskim komitetima, a rajonskih komiteta opet s Mjesnim komitetom KPH. Dogovoreno je kako će se povezivati i u hitnim vanrednim slučajevima. Zaključeno je da svi policiji i ustaškim elementima poznati partijski aktivisti trebaju ići u ilegalnost, a ostali da moraju budno paziti da ne budu uhapšeni, jer

se očekivalo masovna hapšenja. Od članova i kandidata traženo je da se izjasne pred organizacijom hoće li biti u stanju podnijeti sve moguće torture na policiji ako ih kojim slučajem zatvore da ne odaju druge članove, suradnike i organizacije. One koji odluče da zbog toga napuste Partiju, rečeno je, ne treba smatrati tuđima Partiji i pokretu.

Zanemarujuće mali broj drugova zbog toga je sam napustio Partiju. Poznati su slučajevi da su kasnije takvi radili za pokret kao da su bili članovi Partije.

Konspiracija u radu stalno je naglašavana. Borba protiv pričalica i brbljivaca u organizaciji pojačana je. Odgovornost za preuzete obaveze i njihovo izvršavanje bila je i ranije poznata u zagrebačkoj organizaciji, a sad je naglašena kao glavno mjerilo za svakog člana i pojedinu organizaciju.

U redove KP primaju se svi aktivisti koji su izrazili želju da stupe u Partiju, koji su radom i kvalitetom dokazali da su komunisti.

Tako sredinom 1941. zagrebačka organizacija KP ima oko 530 članova, okupljenih u šest rajonskih komiteta i oko 90 partijskih ćelija. Oko 30 ćelija djeluje u industrijskim poduzećima. Partijska organizacija na željeznici djeluje kao posebni Rajonski komitet vezan izravno na Mjesni komitet, radi posebnog značenja te organizacije. Ona ima 12 ćelija s oko 80 članova i 50 do 60 kandidata za članove KP. Da bi se postalo član Partije trebalo je proći kandidatski staž. U pravilu je svaki član Partije morao imati po nekoga ili skupinu kandidata za Partiju. Da bi netko postao kandidat trebao je organizirati najmanje jedan odbor bilo koje anfašističke organizacije u kojima je djelovalo po nekoliko aktivista, a svaki aktivist trebao je za sobom imati najmanje jedan pododbor ili grupu bilo koje antifašističke organizacije. Ovi su opet na razne načine politički djelovali na građane. Mnogo više aktivista negoli je bilo članova i kandidata KP smatralo se organiziranim komunistima. Moglo bi se navesti mnogo primjera kako je policija uhapsila te drugove, mučila ih, a oni se držali i ginuli upravo herojski, kako se i očekivalo od komunista.

Sam raspored organizacija KP u gradu davao je mogućnost djelovanja u svim dijelovima i u svim slojevima građanstva. Partijske organizacije uglavnom su pokrivala cijelo područje grada. Gotovo u svim većim industrijskim poduzećima, na Željeznici, u Električnoj centrali, Pošti, Plinari i Električnom tramvaju postojale su ćelije. Postojale su i po mnogim ulicama, radi-

onicama, nekim bankama, te dvije posebne ćelije u kojima su se okupljali intelektualci komunisti.

Brojno stanje članova u tim se organizacijama stalno mijenjalo. Neki su ginuli u akcijama, neke je policija hapsila, a neki su odlazili na rad van grada. Zato se i ne zna posve sigurno brojno stanje svake od tih ćelija. Iz tih razloga teško je tvrditi da je i brojno stanje ukupnog članstva sasvim poznato. Brojno stanje koje se i ovdje iznosi vjerovatno je na donjoj granici. Opravdano se pretpostavlja da je članova KP bilo 10 do 15 posto više, jer se redovno nisu ubrajali svi članovi koji su bili po zatvorima i logorima ili koji su po partijskoj odluci odlazili na rad izvan grada. Promjena u organizacijama stalno je bilo sve do oslobođenja grada. Sam Mjesni komitet u 1941. mijenjao je četiri puta gotovo cijeli svoj sastav, a mnogo češće dopunjavao se novim članovima. Mnogo je više promjena bilo u rajonskim komitetima, ćelijama i ostalim antifašističkim — oslobodilačkim organizacijama. To samo po sebi pokazuje kakvi su bili teški uvjeti rada, koliki su bili gubici Partije, ali pokazuje i koliko je bila snažna njezina baza, neiscrpni izvor iz kojega je obnavljala svoje kadrove. Iz te baze, koja se i sama mijenjala, Partija je do oslobođenja promijenila dvadeset puta sastav Mjesnog komiteta.

Za organizaciju SKOJ-a može se reći da je uoči okupacije razvila široku aktivnost među omladinom u gradu i postala jedinstvena masovna organizacija mladih, koja je živjela životom mladih i borila se za svakidašnje i trajne interese omladine.

U gradu je sjedište i Pokrajinskog komiteta SKOJ-a. Gradskom organizacijom rukovodi Mjesni komitet SKOJ-a. On djeluje među radničkom omladinom putem Međustrukovnog omladinskog odbora sindikata, koji koordinira rad omladinskih sekcija u strukovnim savezima sve do zabrane sindikata. Poslije zabrane sindikata rad će se među radničkom omladinom odvijati putem kvartovskih rukovodstava omladine i raznih omladinskih društava.

Za rad sa srednjoškolskom omladinom zaduženo je srednjoškolsko rukovodstvo. SKOJ ima uz partijsku organizaciju i na Sveučilištu znatnog utjecaja, osobito na nekim fakultetima, gdje će uspjeti, okupljajući oko sebe široki krug studenata-antifašista preuzeti rukovodstva stručnih udruženja u svoje ruke. Kao i partijska organizacija, tako i SKOJ odmah nakon okupacije prestrojava svoju organizaciju i prilagođava je novim ratnim uvjetima. Kod omladine se osobito ističe potreba budnosti i konspirativnosti. Uz to utjecaj SKOJ-a treba se

proširivati i rasti. To je značilo da treba oko SKOJ-a masovno okupiti omladinu.

Uloga organizacije SKOJ-a u oslobodilačkoj borbi u gradu izvanredno je velika. Njegovoj aktivnosti ima se zahvaliti da ustaške vlasti nisu uspjele za cijelo vrijeme okupacije izvršiti značajniji utjecaj na omladinu, iako su u tom pravcu činili sve moguće napore. Nije im to uspjelo ni upravnim ni policijskim mjerama, niti upornom svakidašnjom propagandom. SKOJ je sva ta njihova nastojanja stalno razarao, jer se uspio na vrijeme ugnijezditi u više organizacija gdje se omladina okupljala, pa čak i u one koje su kao poluvojničke osnivale okupatorske vlasti, kao što su »Civilna zaštita«, u koje je uveo svoje članove. Ovdje će oni, kao i u ostalim organizacijama u koje su ustaše prisilno organizirali omladinu, spriječiti ustaše da ostvare svoj glavni cilj — militarizaciju omladine i njeno podvajanje na rasnoj i nacionalnoj osnovi. Legitimacije »Civilne zaštite«, s kojima su se mogli slobodno kretati danju i noću, omladinci će dobro iskoristiti za izvršavanje raznih akcija. Primjera takvog uspješnog djelovanja ima mnogo. Mladi će komunisti uspjeti u raznim akcijama okupiti oko sebe omladinu, osobito srednjoškolsku i gotovo je potpuno suprotstaviti ustašama. Kako prve tako i ostalih godina okupacije omladinci su brojnim i raznovrsnim akcijama davali veliki doprinos oslobodilačkoj borbi u gradu. Veliki su i gubici SKOJ-a za vrijeme rata. U početku oružane borbe mnogi su se rukovodeći kadrovi SKOJ-a uključivali u udarne grupe i ginuli po ulicama. Tada i kasnije mnogi su izgubili živote i zbog toga što su akcijama prilazili zaneseni žarom revolucionara, ne vodeći dovoljno računa o nužnom oprezu i konspiraciji. Upravo zbog nepotrebnog izlaganja aktivista i gubitaka, CK KPJ koncem godine oštro je ukazao na taj propust i tražio da se iz grada uklone svi koji su kompromitirani i da se u rukovodstva uvedu novi, provjereni i policiji nepoznati aktivisti.

Današnjem čovjeku čini se pomalo čudnim i neshvatljivim kako je tako malo komunista moglo vršiti tako veliki i presudni utjecaj na građane Zagreba i, s vremenom, iz temelja mijenjati političke odnose u gradu.

To je bilo moguće jer su radni ljudi u gradu prihvatili politiku antifašističke oslobodilačke borbe protiv okupatora u koju ih je pozvala i povelja Komunistička partija. Politika KP je od dolaska druga Tita bila uvijek kristalno jasna i odgovarala je najdubljim interesima radničke klase i naroda Jugoslavije. Zagrebačka partijska organizacija, radnička klasa, napredna omladina i

napredni intelektualci prihvatili su je, godinama slijedili i tumačili. Treba imati u vidu da je u zagrebačkoj organizaciji postojalo trajno i čvrsto političko i akciono jedinstvo.

Bitnu ulogu u tome imali su i kadrovi, rukovodstvo i članovi KP u gradu. Uoči rata i za vrijeme okupacije nije se u članstvo KP primalo samo po svijesti i partijskoj opredijeljenosti, nego naročito po tome koliki je tko imao utjecaj na okolinu u kojoj je djelovao i kakva je organizirana snaga stajala iza njega. Svoj su ugled komunisti sticali prije svega na radnom mjestu, tamo gdje su radili kao radnici i namještenici, nalazeći se uvijek u prvim borbenim redovima za prava radničke klase, za bolji život.

Odmah poslije ulaska okupatorskih snaga u Zagreb i osnivanja ustaške Nezavisne Države Hrvatske, požurili su reakcionari svih boja da najprije Kvaterniku, pa onda Paveliću, izraze lojalnost i podršku. To je bila izdaja koju se ne može zaboraviti. Narod to nije zaboravio. Podrškom Paveliću i njegovoj NDH, koja nije bila ni država, niti nezavisna, a ni hrvatska, nego čista okupatorska tvorevina, posebno se ističe Dr Vlatko Maček u svojstvu predsjednika HSS i dr Alojzije Stepinac, tadašnji nadbiskup zagrebački. U tom času oni su pomagali ustašama da bez većih teškoća sjednu na vlast i da u tu vlast nasilja uvuku one građane koji to ne bi učinili da im nisu dali podsticaj Maček i Stepinac.

10. travnja 1941., odmah poslije čitanja Kvaternikove izjave na radiju o proglašavanju Nezavisne Države Hrvatske, pročitan je i Mačekov proglas u kome javlja hrvatskom narodu da je Kvaternik toga dana proglasio, kako je on rekao, slobodnu i samostalnu hrvatsku državu na cijelom području hrvatskog naroda i preuzeo vlast u svoje ruke. Maček poziva sve Hrvate da se novoj vlasti pokore, moli sve članove HSS-a da ostanu mirni, a kotarski poglavari neka ostanu na mjestu i surađuju s ustaškim vlastima.

Tome nije potreban nikakav komentar. Maček, jasno, poziva svoje političke pristalice na lojalnost ustašama i vlasti bivše Banovine Hrvatske da se stave na raspolaganje okupatoru i ustašama. Na tu vlast su se ustaše oslonile, a kasnije je nešto malo dopunile još kojim svojim pripadnikom i prilagođavale je potrebama svoje politike.

Time je Maček olakšao posao ustašama oko preuzimanja vlasti, a radi toga njegovog poziva povećat će se žrtve hrvatskog naroda u borbi za oslobođenje.

Maček je i ovdje ostao sebi dosljedan kao neprijatelj napretka i izdajnik interesa naroda, čijim se vođom smatrao. Zabludu koju je ranije sijao u narodu, za vrijeme svoje vlade i vlade svojih pristalica, sije i sada. Tu su zabludu platili glavama mnogi koji su ga poslušali.

Nadbiskup Stepinac prigodom svojih posjeta čestitao je najprije Kvaterniku, a poslije i Paveliću, na uspostavi NDH i obećao podršku toj okupatorskoj tvorevini. On je uskoro poslije posjeta Paveliću posebnom okružnicom pozvao i svećenike da podrže NDH.

Kakve je to imalo posljedice, uskoro su pokazali događaji koji su uslijedili. Zabuna posijana u narodu nije imala širega učinka. Pojedinci su nasjeli poslušavši te preporuke i teško platili grešku. Većina radnih ljudi u Zagrebu brzo je shvatila što znače ti pozivi i nije se dala zvesti na te mračne puteve. Slobodu, za koju su se ranije borili, nisu tako zamišljali. Shvatili su da to nije njihova sloboda i da se za svoju slobodu trebaju boriti ostalim sredstvima, zajedno sa svim ostalim građanima bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. Znali su da ih jedino KPH zove u borbu upravo za takvu slobodu koja će biti njihova, za koju će se biti vrijedno i žrtvovati, ako bude trebalo.

U proglasima CK KPJ i CK KPH ukazuje se hrvatskom narodu kakvu mu to slobodu mogu donijeti agenti Hitlera i Musolinija, nasljednici ranijih njemačkih i talijanskih osvajača, protiv kojih se hrvatski narod u svojoj tisućgodišnjoj povijesti borio. Hrvatski se narod poziva da se odupre nasilju ustaša i okupatora nad srpskim narodom koji je i ranije bio njegov iskreni saveznik u opravdanoj borbi za slobodu i nezavisnost. Nastavljajući borbu protiv raspirivanja nacionalne mržnje, a za bratstvo naroda Jugoslavije i Balkana, pozivajući komuniste da stanu još čvršće i upornije na čelo borbe protiv okupatora i njegovih slugu u zemlji, KP je ponovno pozvala na okup radnike, seljake, građane i sve rodoljube u borbi za opstanak. Taj prvomajski kao i ostali proglasi CK KPJ dijelili su u Zagrebu čelnici KPH i SKOJ-a.

Koncem svibnja osniva se vojni komitet u gradu Zagrebu. Osim Mjesnog osnivaju se i rajonski vojni komiteti. Trebaju se baviti vojnim pripremama i voditi u gradu akcije vojnog karaktera. Kurs na oružanu borbu ranije je zauzet i komunistima u gradu je poznat. Komiteti s ovim zadacima korak su dalje na tome putu. Oni će organizirati prve grupe komunista i skojevaca koji će u Zagrebu početi akcije i sabotaže.

Napad fašističke Njemačke na SSSR nije zatekao nespremne niti je sasvim iznenadio članove KPH u Zagrebu. CK KPJ ih je ranijim svojim proglasima upozoravao da postoji takva mogućnost i da to treba uskoro očekivati.

Na bojni poziv KPJ proleterima da stanu na svoja mjesta, u prve redove borbe protiv fašističkih zločinaca, odazvali su se zagrebački komunisti istoga časa. Shvatili su da je to početak odsudnog boja. Omladina se također spremno odazvala pozivu KP da stupi u bojne redove protiv najvećeg neprijatelja.

Radnici u tvornicama, na željeznici i ostalim transportnim sredstvima pojačali su sabotaže. Sada se trebalo hitno spremati za oružanu borbu, prilagoditi rad sviju organizacija tom osnovom zadatku, bolje čuvati kadrove, pokrenuti u jedinstvenu frontu sve radne i nacionalno ugnjetene mase i staviti se na čelo te borbe.

Prestrojavanje u vezi s tim zadacima odmah je počelo. Utvrđena su ponovno pravila konspiracije i organiziran sigurni i provjereni sistem veza i vbavještavanja. Dio kompromitiranog a iskusnog partijskog kadra odmah je poslan izvan Zagreba da organizira ustanak i da pomogne u borbi srpskom narodu koji se pred terorom okupatora povlačio u šume.

Ti će zagrebački kadrovi biti tvorci bratstva hrvatskog i srpskog naroda i suzbijati nepovjerenje prema hrvatskom narodu, stvoreno Mačkovom izdajom i pokoljima koje su nad Srbima vršile Pavelićeve ustaše. Njihovo prisustvo među ustanicima razbijat će ustašku propagandu o četničkom i srpskom karakteru ustanka i olakšati hrvatskom narodu da shvati da se ti ustanici bore i za njegovu slobodu pa da je i njemu tamo mjesto. Svojim kvalitetama komunisti revolucionari brzo će sticati povjerenje i postajati ugledni rukovodioci među ustanicima.

Zagreb je osnutkom NDH postao sjedište političkih i administrativnih organa ustaške vlasti, središte u kome su bili glavni organi, organizatori i nosioci terora.

Teško je s malo riječi opisati raznovrsni teror ustaša prema pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta, osobito prema komunistima. Veliki je bio broj organizacija čija je bila zadaća suzbijanje svakog pa i najmanjeg otpora ustaškom i okupatorskom režimu.

Bila bi jako duga lista kada bi nabrajali sve ustanove i organizacije koje su organizirale i bavile se terorom u gradu Zagrebu. Ne zna se ni točan broj policijskih agenata koji su djelovali u tim službama. Prema

onome što se moglo doznati, bilo ih je nekoliko stotina. Nekoliko centralnih policijskih organizacija djelovalo je u Zagrebu. Pored ustaške nadzorne službe (UNS), te vojne i redovne policije NDH, protiv narodnooslobodilačkog pokreta djelovalo je i nekoliko njemačkih policijskih službi, od kojih se posebno ističu GESTAPO i talijanska tajna policija OVRA.

Ustaška nadzorna služba imala je više odjeljenja s raznim referadama i masovno je hapsila. Hapsile su i saslušavale i ostale policije, osobito GESTAPO. One su i deportirale Jevreje, Slovence i Srbe iz Zagreba.

Pripadnici ustaškog pokreta imali su nekontroliranu i neograničenu vlast nad zatvorenicima, i ne samo nad njima. Svaki je ustaša imao prava i dužnost da zatvara komuniste, Jevreje, Srbe i ostale njima sumnjive osobe, te da pljačka njihovu imovinu. To je bilo privlačno za razne kriminalne i patološke tipove koji stupaju u ustaški pokret i prihvataju se raznih dužnosti, osobito rado policijskih. Rukovodioci će im biti poznati oprobani koljači, ustaše povratnici koji su svoj zanat ispekli u emigranskim logorima fašističke Italije i Hortijeve Mađarske. Kako po dolasku u zemlju nisu imali šireg uporišta u narodu, pa tako ni baza iz kojih bi uzimali kadrove, za organizaciju svoje vlasti koristili su sav aparat vlasti i policije koji su zatekli. Dobro će im tada poslužiti ta stara jugoslavenska i banovinska policija koja je imala dugogodišnje iskustvo u borbi protiv komunista, poznavala mnoge kadrove Komunističke partije i druge napredne građane, a imala je i sve potrebne političke kartoteke. Slične usluge će im učiniti prvih dana okupacije i Mačekova »građanska zaštita«, u kojoj su našli dosta svojih istomišljenika. Ukratko, zajedno s ustašama povratnicima naći će se sada na istom policijskom poslu agenti stare jugoslavenske policije, neki pripadnici Mačekove »građanske zaštite«, novopečene ustaše regrutirane iz najgorog ološa i neki studenti sa Sveučilišta, koji su se uoči rata isticali klerikalno-fašističkim uvjerenjem i proustaškom aktivnošću.

Paralelno s tim oni su pokušali dobiti širu podršku za svoju vlast među zagrebačkim građanstvom. U tom smislu će im dobro doći angažiranje nekih najodgovornijih faktora katoličke crkve, među njima nadbiskupa Stepinca, nekih proustaških pripadnika iz vodstva HSS-a, te uskog sloja intelektualaca. Zabunu u narodu osobito je izazvala Mačekova izjava u povodu proglašenja dana NDH, koja je dobro došla ustašama i njihovu nastojanju da prošire političku bazu i dobiju na svoju stranu što više poznatih pripadnika HSS.

Ni Mačkov poziv, ni Stepinčeve molitve, ni ustaška i njemačka propaganda nisu dale trajnije rezultate, barem ne među najvećim dijelom građana Zagreba. Pomogli su samo da se izvrši šira diferencijacija među neopredijeljenim građanima. Ustašama je preostalo njihovo staro i glavno sredstvo političke borbe — teror, po formi raznovrstan i mnogobrojan, po karakteru čudovišan, nečuven i do tada nezapamćen.

Smrt je čekala svakog komunista, pripadnika NOP, kao i onoga tko čita letak ili ilegalnu štampu NOP, tko bilo što negativno izjavi o ustašama i njihovim saveznicima, tko agitira protiv njih, tko daje prenočište ili sklonište u stanu ili radnji neprijavljenom građaninu, posebno pripadnika NOP, tko posjeduje oružje, tko ga sakuplja, tko sakuplja bilo koju vrstu pomoći u hrani i odjeći, sanitetskom materijalu za NOP, tko sluša savezničke radio-stanice, tko zna a ne prijavi bilo kakvu antifašističku aktivnost susjeda, rođaka itd. Duga bi bila lista kada bi se sve nabrojalo zašto su sve ustaše ubijale ljude. Oni su to radili u svojim zatvorima i logorima, sami, bez ikakva suđenja.

Na smrt su masovno osuđivali i ustaški prijeki sudovi. To sudovanje pokušaj je da se tom nezapamćenom teroru dade nekakva pravna maska. Nikakvog ljudskog prava ni pravice tu nije bilo. Sudovi su izricali samo smrtnu kaznu. Vremenske kazne bile su izuzetak i to tek u kasnijem razdoblju. Izdržavati ih je trebalo u ustaškim logorima. Poznata je bila sudbina logoraša. Protiv osude ustaškog pokretnog prijekog suda optuženik se nije imao prava žaliti, a niti tražiti pomilovanje. Osuda se izvršavala u roku od tri sata. Uz svoju terorističku praksu, ustaše su uvele i odmazde. Ako je negdje netko počinio djelo koje su ustaše ocijenile da je usmjereno protiv njihova režima, znale su za odmazdu postrijeljati stotine talaca koje bi pohvatali na ulici ili pokupili iz svojih zatvora i logora, iako sve te žrtve nisu imale ama baš nikakve veze s počinjenim djelom. Koliko je tih odmazda u gradu bilo teško je to točno reći, jer sve i nisu bile javno objavljene. Vršili su ih da bi zastrašili narod, odvratili ga od antifašističke borbe, od NOP-a, i da bi pokazali svoju »snagu«. Znali su oglasiti da su u gradu za odmazdu postrijeljali i do 200 ljudi zbog neke akcije. Poslije rata je na saslušanju jedan od poznatih ustaških zločinaca izjavio da je samo jedan policijski referent (Viktor Tomić) pohapsio 700 ljudi i sve ih pobijao za odmazdu zbog napada na ustaše kod Botaničkog vrta.

Po gradu je bio zabranjen prolaz nekim ulicama i predjelima grada gdje su bila ustaška i okupatorska nadležstva. Uveden je bio redarstveni sat, iza koga se čovjek nije smio pojaviti na ulici bez posebne policijske dozvole. Osobito je bila stroga kontrola kretanja iz grada i u grad. Za to je trebalo imati posebnu propusnicu policije. Na svim kućnim vratima morao je biti izložen spisak svih stanara u kući. Neprijavljen nitko nije smio biti niti jedan jedini dan. Rok prijave ili promjene stanarstva sveo se na 12 sati. Za sve te prekršaje bile su predviđene oštre sankcije, među kojima je najčešće bio logor i smrt.

Uz sav teror građani su morali trpiti i veliku oskudicu hrane. Sve je bilo racionirano i povremeno dijeljeno na »karte«. Količine nisu mogle pokriti osnovne fiziološke potrebe. U tim uvjetima ustaše i okupatori nisu znali za oskudicu. Oni su bili dobro opskrbljeni. Tako u gradu cvjeta šverc, a ustaše su glavni šverceri. Za hranu se mijenjalo sve što nije bilo neophodno u stanu. Narod se snalazio svakako, ali gladi se nije moglo uteći.

Sve ovo daleko je od stvarne slike terora. Ovo je, moglo bi se reći, tek blijeda njegova slika. Dade se ipak vidjeti pod kakvim se uvjetima razvijao narodnooslobodilački pokret u gradu i kakva je bila njegova snaga da se mogao ne samo othrvati nasilju nego u tom hrvanju i jačati svoje redove, širiti svoju organizaciju i utjecaj. Trebalo je imati prije svega vjere u pobjedu, odanost idealima borbe za slobodu svojega naroda, odvažnosti do samoodricanja, discipline, drugarske solidarnosti, pri čemu se nije žalilo sebe da se sačuva druga i organizaciju. Toga nije manjkalo narodnooslobodilačkom pokretu u Zagrebu.

Drugog dana po okupaciji grada, Mjesni komitet dao je upute partijskim organizacijama da sakupljaju oružje i da se uče rukovati oružjem. Do tih dana malo je koji član to znao. Omladinci posebno, a oni će biti udarna snaga koja će prva oružjem udariti po okupatoru i njegovim slugama u gradu Zagrebu. Neće više ustaše i fašistički okupatori biti sigurni na ulici, niti tvrditi kako je Zagreb uz njih. Zagreb će od tada postati novo poprište borbe, nova svojevrсна fronta, opasna i važna vojnički i politički. Od sada će se pucati po svim ulicama, padat će u gradu ustaške i njemačke glave. Strah će ući u kosti ustaškim špijunima i doušnicima, neće biti zatišja u ovom gradu sve do oslobođenja.

Druga polovica 1941. puna je oružanih sudara za- grebačkih rodoljuba s okupatorskim i ustaškim vojnim i policijskim pripadnicima.

Komunisti će se na brzinu učiti rukovanju kratkim oružjem, uglavnom pištoljima. Stručna obuka se sastojala u tome da se nauči napuniti i isprazniti pištolj, rastaviti i podmazati. Pucati se učilo u vrbicama oko Save, na obroncima Sljemeni, a nekada i po podrumima gradskih kuća. Praktična obuka bila je po ulicama, a prve mete živi neprijatelji.

Borba je bila neravnomjerna. Neprijatelj je bio najmodernije naoružan, a bilo ga je mnogo.

Zanos revolucionara bio je jači od modernog oružja. Komunisti su tukli neprijatelje i sami pri tome ginuli. Na njihova mjesta dolazili su novi i u većem broju. Nije se njima ubijalo — ubijanje im je nametnuto okupacijom i terorom. Bili su mladi, voljeli su život i maštali o slobodi.

Rat s neprijateljem u gradu ima svoje specifičnosti. Teži je od rata na otvorenoj fronti. U akciji istodobno ne može sudjelovati mnogo napadača. Napadi su ponajčešće individualni ili u udarnim grupama, najviše do desetak ljudi. Najčešće su izvođeni u sastavu 3 do 5 udarnika.

Akcije su morale biti brze, kratke, a s poprišta se borbe odmah trebalo povlačiti što dalje. Za te borbe trebalo je osiguravati skloništa, stanove, oružje, eksplozivna sredstva, odjeću, krivotvorene isprave, liječničku pomoć ranjenima i po potrebi brzo i sigurno prebacivanje iz grada. S ranjenima je bilo najteže, posebno kako ih izvući s mjesta borbe, jer se sve moralo odvijati filmskom brzinom. Skloniti i liječiti ranjene već je nekako išlo, jer je bilo dosta ljudi koji su pristajali da daju ranjeima sklonište, a i liječnika koji su pružali sanitetsku pomoć.

Udarnici su se regrutirali najviše iz redova omladine. To su bili dobrovoljci, neustrašivi, puni zanosa i vjere u sebe, u druga, u stvar za koju se bore. Oni su bili hrabri, točni, odlučni, brzi u akciji, konspirativni, čuvali su tajnu i nisu prozborili neprijateljima ni jednu riječ koja bi mogla biti od bilo kakve koristi u borbi protiv drugova i organizacija, pa makar su morali i umrijeti.

Pravila koja su vladala u ilegalnom radu u gradu, strogo su se primjenjivala. Nisu se zanimali za ono što nisu trebali znati, niti su ostalima govorili o svome radu. Strana im je bila hvalisavost i brbljanje, jer je to moglo

biti kobno za njih i organizaciju. Sve je bilo precizno određeno, dolazak i odlazak na sastanke, sastajanje, korišćenje ilegalnih stanova, čuvanje i uništavanje kompromitirajućeg materijala itd. Trebalo se naučiti pamtit i napamet podatke, brojeve, zadatke, jer se bilješke nije smjelo praviti niti sobom nositi.

Koliko je akcija izvedeno u Zagrebu 1941. točno se ne zna. Izvodili su ih pojedinci i grupe, u napadu i u samoobrani.

Kako je poznato, Vojni komitet u Zagrebu osnovan je koncem svibnja, a djelovao je do početka srpnja 1941. Rukovodio je s pet rajonskih vojnih komiteta. Oni su sakupljali oružje i organizirali oružane grupe. Radili su to u zajednici s rajonskim komitetima Partije u kojima su za to bili zaduženi neki posebno odabrani članovi komiteta. Oni su organizirali prve oružane akcije i sabotaže u gradu Zagrebu.

Do oružja se dolazilo na razne načine: otimanjem od neprijatelja, kupnjom, krađom, dobavom od simpatizera NOP, koji su bili u neprijateljskoj vojsci, naročito domobrana, te sakupljanjem onoga što se uspjelo skloniti poslije kapitulacije stare jugoslavenske vojske. Na oružje su imali pravo u početku samo pripadnici udarnih grupa i partijski aktivisti koji su bili poznatiji policiji i kompromitirani, radi osobne obrane u slučaju hapšenja.

Sabotaže u tvornicama i na željeznici komunisti su izvodili odmah nakon okupacije, a pojačali su ih poslije napada na Sovjetski Savez. Kvarili su strojeve, lokomotive, vagone i uređaje. Željezničari su pravili zbrku na zagrebačkom čvorištu krivim manipuliranjem vlakovima i dokumentima.

Redaju se diverzije na komunikacije. Prva je neuspjela pokušaj uništenja odašiljača zagrebačke radio-stanice. Nevješti su diverzanti podmetnuli malo eksploziva, pa su uređaji manje oštećeni. Ta akcija ipak je imala politički učinak.

Za njom slijedi uspješno rušenje mosta na željezničkoj pruzi kod Zaprešića. Akcijom je rukovođila partijska organizacija na željeznici. Promet je bio obustavljen više dana. Politički je učinak bio veliki.

Diverzija na pruzi Zagreb — Sisak polovično je uspjela jer nije bilo dovoljno eksploziva i zbog toga što su Nijemci pred svojim glavnim vlakom gurali nekoliko teretnih vagona koji su naletjeli na minu, pa je vlak : naftom prošao neoštećen.

Udarna grupa iz tvornice »Ventilator« izvela je diverziju na pruzi Zagreb — Beograd samo dva kilometra

od Savskog mosta. Očekivali su vlak s benzinom, no nije naišao. Izbačen je iz tračnica jedan vagon putničkog vlaka koji je pušten ispred teretnoga.

Komunisti s Trešnjevke uništavali su nišanske sprave i zatvarače na bateriji protivavionske obrane kod sela Prečec, na periferiji grada.

U noći između 25. i 26. lipnja komunisti željezničarske partijske organizacije, od kojih su dvojica članovi rukovodstva, zajedno s jednim članom Vojnog komiteta grada, provaljuju u zapečaćeni vlak na Zapadnom kolodvoru. Za nekoliko sati, koliko je trajala ta dobro organizirana akcija, iz vlaka su izvukli 60 pušaka, pet puškomitraljeza, 10.000 metaka i nešto bombi. Sve te prve akcije izvođene su s mnogo volje i odlučnosti, ali s malo iskustva. Poslije prestanka rada Vojnog komiteta, oružanim akcijama rukovodile su neposredno partijske organizacije. Mjesno partijsko rukovodstvo postalo je središte iz koga se rukovodi vojnom i političkom borбом u gradu Zagrebu.

Trećega srpnja grupa odgovornih rukovodilaca zagrebačke partijske organizacije tajno je uhvatila, saslušala i likvidirala ustaškog agenta Tiljka, stručnjaka za borbu protiv komunista.

Za odmazdu, ustaše su strijeljale poznate partijske radnike Priču, Adžiju i Keršovaniya s još sedam drugova koji su za to dovedeni iz logora Kerestinec.

Član Mjesnog komiteta SKOJ-a 5. srpnja zapalio je u Kustošiji veliko skladište ustaške konjice.

Osobito je bila važna akcija u logoru Kerestinec. Taj teški gubitak od oko 100 članova KP, među kojima je bilo više rukovodećih kadrova KP i klasnih sindikata, te više poznatih javnih i kulturnih radnika, poznat je i značajan ne samo po broju žrtava nego i po neodgovornosti i brzopletosti onih koji su pripremali oslobođenje zatvorenika, te onih koji su se mimo KP umiješali u taj slučaj. Najveći dio logoraša zatvorila je policija Banovine Hrvatske pod kraj marta 1941. Ustaše su po dolasku u Zagreb zatvorile drugi dio. CK KPH neposredno nakon napada Nijemaca na SSSR počeo je pripremati oslobođenje drugova iz Kerestincea.

Zagrebačka organizacija do tada se isticala po svojoj čistoći, borbenosti i povezanosti s CK KPH. Nakon prvih uspješnih akcija u gradu došlo je početkom srpnja te godine do izvjesnog zastoja u oružanim i diverzantskim akcijama. To je posljedica dijelom početnog nesnalaženja, a dijelom i nesposobnosti nekih rukovodilaca u Mjesnom komitetu da te akcije dobro organiziraju.

CK KPJ tada je imao u Zagrebu radio-vezu s Kominternom koja je tako bila upućena kako se razvijala akcija u gradu i u zemlji. Radiotelegrafist koji je radio na toj radio-stanici povezao se tih prvih srpanjskih dana sa sekretarom i nekim članovima Mjesnog komiteta i saopćavao im da Kominternu nije zadovoljna akcijama u Hrvatskoj, da traži veće akcije, da nema povjerenja u neke rukovodioce CK KPH, jer da su im oni sumnjivi. On se po nalogu Kominterne trebao povezati s Mjesnim komitetom i rukovoditi akcijama u Zagrebu.

Ne obavještavajući u prvi čas CK KPH o tom sastanku, sekretar i Mjesni komitet prihvatili su to uputstvo i počeli na brzinu pripremati oslobođenje zatvorenika iz logora Kerestinec. Desetak su dana trajale pripreme u Mjesnom komitetu, a da o njima nije bio obaviješten CK. Tek dva tri dana prije planiranog oslobođenja Kerestince, sekretar je Mjesnog komiteta izvijestio sekretara CK KPH o tome kao i o razgovorima s radiotelegrafistom o nepovjerenju Kominterne prema CK KPH. U tako mučnoj atmosferi nije se moglo ništa ozbiljnije popraviti, a izgleda niti odgoditi, pa je akcija počela u noći između 13. i 14. srpnja. Organizacija i akcija koju su zatvorenici sami izveli uspješno je i po planu završena. Njih 87 izašlo je iz logora nakon što su razoružali ustaše. Organizacija izvana, kojom je rukovodio Mjesni komitet, bila je aljkava, gotovo nikakva, jer zatvorenike koji su se sami oslobodili nije nitko dočekao. Vidi se, očito, da je sve rađeno bez plana i u žurbi, brzopletu i neodgovorno. Od sviju koji su se oslobodili logora tek je šesnaestorici uspjelo uhvatiti vezu s pokretom. Svi ostali bili su ubijeni u prvom susretu s ustašama ili pohvatani i strijeljani. S njima su poginuli i neki članovi KP iz Zagreba koji su bili određeni za vanjsku grupu za napad na logor i prihvrat zatvorenika. Ostali koji nisu stigli u pravi čas da prihvate bjegunce, nakon mnogo peripetija uspjeli su se vratiti u grad. Sam komandir vanjske grupe poginuo je zajedno s logorarašima. On je povezao radiotelegrafista sa sekretarom Mjesnog komiteta iz koje se veze i rodila ta neodgovorna akcija s toliko žrtava.

Nakon što je ispitao sve okolnosti, CK KPJ donio je odluku da se smijeni Mjesni komitet i postavi novi. Sekretar Mjesnog komiteta isključen je iz Partije.

Partijska organizacija u tvornici »Trebich i sin« na Peščenici zapalila je 19. srpnja oko pedeset tisuća metara svile koja je bila namijenjena za izradu padobrana njemačkim avijatičarima.

Omladinci su 22. srpnja zapalili Sokolski stadion u Maksimiru koji je služio ustašama za prisilno vježbanje omladine. Zbog te paljevine policija je uhapsila 40 ljudi.

Najveći dio sudionika te akcije, a to je bilo srednjoškolsko rukovodstvo SKOJ-a, policija je na prepad uhapsila 16. listopada na Kvaternikovom trgu. Oni su u zgradi policije u Zvonimirovoj ulici otvorili vatru na agente, jer ih prilikom hapšenja na brzinu policajci nisu pretresli. Ustaše su ih strašno mučile i ubile. Junački su se držali do kraja života.

Mladi su komunisti, studenti, srednjoškolci i radnici 4. kolovoza izvršili prvi snažniji napad na ustaše. Napali su kod Botaničkog vrta postrojene ustaše-sveučilištarce koji su pošli na smjenu straže pred Pavelićevim dvorima. Na mjestu napada ostalo je 28 ranjenih ustaša. Od 12 omladinaca koji su sudjelovali u toj akciji trojica su uhvaćeni i odmah strijeljani. Za odmazdu ustaše su postrijeljale u dva navrata po 87 građana koje su izvukli iz zatvora, iako nisu imali nikakve veze s akcijom.

Stvarno je bilo strijeljano oko 700 ljudi. Ideju za napad dali su komunisti sa Sveučilišta. Oni su organizirali i akciju.

15. kolovoza zagrebački su komunisti u Žumberku osnovali partizanski odred »Matija Gubec«. CK je u početku kolovoza počeo pripreme za osnivanje toga odreda. Odred je imao 37 boraca, među kojima su četvorica španjolski borci i pet-šest domaćih aktivista Žumberčana. Odredu nije uspjelo da dođe do oružja koje mu je poslala partijska organizacija iz Zagreba. Ustaše su otkrile oružje i zaplijenile ga, a u okršaju s ustašama poginuo je poznati zagrebački skojevac koji je to oružje čuvao.

Odred je 6. rujna napao ustašku patrolu na području Pećna, ubio jednoga ustašu i jednoga žandara, te ranio još jednoga. Pod pritiskom snažnih neprijateljskih snaga odred se nakon toga razdijelio u nekoliko manjih grupa. Većina je boraca izginula ili je bila zarobljena. Ostatak je krenuo u raznim pravcima i uključio se u druge jedinice.

Slaba priprema, pomanjkanje iskustva i oružja, nepoznavanje terena, te nedovoljna politička obaviještenost lokalnog stanovništva o karakteru odreda uzroci su toga prvog vojnički neuspjelog pokušaja na Žumberku. Narod je, neobaviješten, mislio da se radi o četnicima koje nije želio pomagati. Taj će isti svijet šest mjeseci kasnije prigrliti partizane i priključivati se njihovim oružanim akcijama.

Na Selskoj cesti omladinska udarna grupa zapalila je vojnu autogaražu. Izgorilo je skladište guma, 20 njemačkih motorkotača i nekoliko bačava benzina.

Ustaškog doušnika, Majerholda, likvidirala je 7. rujna jedna udarna grupa. Taj je provokator pokazao policiji nekoliko rukovodilaca KP i SKOJ-a, pa ih je tako policija i uhapsila.

Omladinska grupa sa Svetica napada 12. rujna njemački vojni autobus. U tom prvom napadu na Nijemce u Zagrebu ranjena su dvojica njemačkih vojnika. Nijemci taj put samo raspisuju oglasom tjeralicu za napadačima i obećavaju nagradu onome tko ih prokaže.

Istoga dana jedan je omladinac izvršio diverziju u tvornici cementa u Podsusedu. Šteta je mogla biti i veća da je omladinac znao da treba podmetnuti više eksploziva.

Tehničari i službenici komunisti 14. rujna izvršili su veliku diverziju u glavnoj pošti u Jurišićevoj ulici. Teško su oštećeni telefonski uređaji. Prema pisanju ustaške štampe, tom je prilikom ranjeno osam osoba, među njima dvojica njemačkih vojnika i jedan oficir, te nekoliko policijskih agenata, od kojih je jedan uskoro umro od zadobivenih rana.

Ustaše bjesne, prijete, obećavaju nagrade onome tko prokaže izvršioce, a tko zna gdje su i ne prijavi ih, smatrat će se sukrivcem. No, koristi od tih prijetnji nije bilo. Diverzanti su već bili u partizanima dok su oni lijepili tjeralice u Zagrebu.

Po zamisli Mjesnog komiteta toga je dana trebalo na više mjesta u Zagrebu napasti ustaše i Nijemce. Sve partijske organizacije i sve udarne grupe dobile su zadatak da na pogodnim mjestima, koje su prethodno utvrdili a kojima su redovno prolazili Nijemci i ustaše, naprave zasjede i otvore vatru na njih. Očekivalo se, naime, da će se toga dana okupatorski i ustaški vojnici kretati gradom kao i obično. Dogodilo se obratno. Zločinaca nije bilo po gradskim ulicama jer je zbog pošte proglašena uzbuna i svi su morali biti u svojim jedinicama.

Najznačajniju akciju napada oružjem na fašiste tom prilikom izvršile su dvije udarne grupe od oko 20 omladinaca. Akcija je izvršena u Vrbanićevoj ulici. Napadnute ustaše imale su 12 ranjenih. Dvojica izvanredno hrabrih udarnika, inače omladinskih rukovodilaca, ranjeni su i uhvaćeni, a kasnije i strijeljani. Jedan je udarnik prilikom povlačenja poginuo.

U gradu se toga dana puškaralo. Nema evidencije koliko je još bilo pokušaja, a koliko uspješnih akcija

manjih grupa i pojedinaca. Grad je brujao od glasina o tim akcijama. Ponovno se pokazalo čiji je Zagreb i na čijoj je strani.

Koncem mjeseca trojica su članova udarne grupe napali njemačke avijatičare. Jedan Nijemac je ostao na mjestu mrtav, drugi je umro u bolnici, a treći teško ranjen. Jedan napadač je ranjen i uhvaćen. Sudili su mu Nijemci i strijeljali ga. Nijemci su tada ponovno stupili u surovu akciju svojim policijskim snagama. Masovno hapse da bi došli do podataka o napadačima, jer uhapšeni omladinac nije odao nikoga.

Tope se sve više iluzije da je Hrvatska, tvorevina okupatora, nezavisna i, k tome, neka država. Još se jednom vidjelo da tu Nijemci vedre i oblače, da se u Zagrebu ponašaju kao gazde.

Od individualnih akcija, kojih je u gradu bilo mnogo, te godine posebno se ističe ona kada je član MK SKOJ-a, zatečen u Primorskoj ulici, u dramatičnoj borbi ubio dvojicu ustaša, ranio još dvojicu i jednoga Nijemca. Napokon, kad je ranjen, svladan i odveden u specijalno ustaško mučilište zvano »SING-SING« na Ksaverskoj cesti, uspio je pobjeći, skloniti se kod poznatih aktivista i na koncu otići u partizane.

Teško je u ovakvom napisu nabrojiti sve junačke podvige zagrebačkih komunista te godine. Nije pretjerano reći da ih je bilo mnogo. Bilo je i žrtava, ali bez žrtava nema ni borbe ni revolucije. U biti ustaške i hitlerovske ideologije bio je teror i nasilje. Tako su odmah po dolasku u Zagreb i postupali. Zatvarali su i strijeljali bez oglasa od početka. Javno oglašavane odmazde bile su samo pokušaj zaplašivanja. Svi strijeljani u odmazdama bili su kandidati za logore. Što su radili i koliko su ljudi tamo ubili i spalili svijetu je poznato. Tome se jedino moglo suprotstavljati borbom, kakvu su komunisti započeli u gradu i u koju su za sobom povelili narod.

Odmah poslije okupacije, Mjesni komitet je nastojao stvoriti što više dobrih veza s organizacijama izvan grada. Isti zadatak su imale i ostale partijske organizacije. Dobri i sigurni putevi iz grada i u grad bili su veoma važni odmah u početku oružane borbe, kada je trebalo hitno i sigurno prebacivati aktiviste iz grada. Zato je trebalo imati vješte i odane kurire, vodiče i veze, a u određenim mjestima i sigurna skloništa. Stvarani su u svim pravcima, i to u pravilu više njih u svakom smjeru, da se odmah može aktivirati novi kanal, ako neprijatelj otkrije postojeći. Tim kanalima išli su ljudi i materijal iz grada i u grad sve do oslobođenja. U nekim

selima u neposrednoj okolini i na periferiji grada utjecaj NOP bio je takav da je gotovo većina stanovnika na neki način sudjelovala u održavanju veza. Na jug prema Pokuplju, Baniji, Kordunu i Žumberku išlo se preko Ivanje Rijeke, Ščitarjeva, Jakuševca, Košnice, Mičevca, Klare, Odre, Lukavca i Guca. Na zapad prema Žumberku, Zagorju, Gorskom Kotaru i Sloveniji išlo se preko Vrapča, Podsuseda, Zaprešića, Brdovca, Rakitja, Novaka i Horvata. Prema Slavoniji i Moslavini kanali su vodili preko Sesveta i Oborova. Bilo ih je još, a svi zajedno bili su povezani u širu mrežu veza grada sa cijelom zemljom.

Najviše veza diljem zemlje i s najvećim mogućnošću prebacivanja ljudi i materijala organizirali su aktivisti na željeznici. Moglo bi se reći da su njihove veze išle dokle je išla i željeznica, i radila je kada je i željeznica radila. Velike količine materijala i mnogi ljudi išli su tim putevima u partizane. Neprijatelj je to osjećao i bio je zbog toga osobito surov prema uhapšenim željezničarima. Željeli su otkriti organizaciju. Masovna hapšenja željezničara bila su česta. Mnogi su na tome poslu i poginuli. Organizacije narodnooslobodilačkog pokreta na željeznici zbog toga su stalno i gotovo najviše u gradu mijenjale svoj sastav, ali su ipak neprekidno djelovale.

Preko Istrana koji su živjeli u Zagrebu, Partija je uspostavila vezu sa Istrom i Slovenskim primorjem. Među njima Partija je od ranije djelovala s velikim uspjehom. Iako na ovom mjestu ne možemo šire pisati o tome, bilo bi zanimljivo i korisno to obraditi drugom prilikom. Treba ipak navesti da su prvi partijski kadrovi koji su išli u Istru bili upravo iz zagrebačke partijske organizacije i da su mnogi od njih postali ne samo organizatori ustanka u Istri nego odvažni i sposobni politički i vojni rukovodioci.

Preko organizacije koja je djelovala među Slovenima u gradu uspostavljena je trajna i uspješna veza preko Žumberka i Bele Krajine sa Osvobodilnom frontom Slovenije.

Odmah poslije okupacije nije se moglo bez propusnica izlaziti i ulaziti u grad, a malo tko ih je mogao dobiti redovnim putem. Najvećem dijelu onih koji su odlazili u partizane trebalo je osigurati te propusnice, a mnogima i falsificirane ostale isprave. Ilegalcima je trebalo osim osobnih isprava osiguravati i karte za racionirane živežne namirnice. Sav su taj posao obavljali drugovi kojima je to bio jedini i glavni zadatak. Ništa drugo čak nisu ni smjeli raditi. Vezu s njima držali su samo određeni drugovi iz komiteta i nitko više.

U domobranskim vojnim jedinicama KP je nastojala da od antifašistički raspoloženih pripadnika te vojske stvori vojne odbore preko kojih će djelovati među domobranima. Mjesni komitet KPH Zagreb u tome je od početka imao uspjeha. Neke od prvih diverzija u gradu vršene su eksplozivom dobivenim od domobrana. Kasnije, osobito početkom 1942., preko tih odbora i nekih pojedinačnih veza s oficirima, Mjesni je komitet dobivao razne obavještajne podatke veće vrijednosti za narodnooslobodilačku vojsku. Od tada počinje prelazanje domobrana na stranu NOV. Iako je na području obavještajnog rada bilo značajnih uspjeha, ovdje mu ne možemo dati više prostora.

U ilegalnim uvjetima rada pod okupacijom političko informiranje uglavnom je teklo redovno i usmeno na raznim sastancima. Tajno su se slušale i radio-stanice saveznika, osobito Radio — Slobodna Jugoslavija. Ni pisane informacije o događajima u zemlji i svijetu nisu nikada prestale izlaziti. Posao štampanja i distribucije materijala zvao se »tehnika«. Radi sigurnosti bio je izdvojen iz ostale organizacije i vezan izravno za komitete. Redovno su radile jedna ili dvije tehnike, a u rezervi stajale druge, da bi odmah mogle uskočiti ako bi policija otkrila one u pogonu.

Štampane materijale umnožavale su samoinicijativno i ostale organizacije, grupe i pojedinci i širili ih po gradu. Tu se osobito isticala omladina. Interes za zbivanja rastao je usporedo s razvojem rata i širenjem narodnooslobodilačkog pokreta i uspjeha narodnooslobodilačke vojske, pa su se zbog toga i sve vijesti vrtoglavo brzinom širile po gradu. Učinak neprijateljske propagande zbog toga je bio slab. Na njen račun pravljeni su vicevi i dosjetke. Proganjana, sa skučenim mogućnostima, takva kakva je bila, pisana propaganda narodnooslobodilačkog pokreta imala je velikog udjela u redovnom i pravilnom obavještavanju građana o događajima, osobito o razvoju narodnooslobodilačkog pokreta.

Vrlo veliki udio u revolucionarnoj aktivnosti u gradu Zagrebu imala je za cijelo vrijeme rata organizacija Narodne pomoći. Nekoliko krupnih akcija koje je izvela 1941. ostat će trajno u povijesti revolucionarnog pokreta. Nešto više ćemo reći o tome kasnije. Organizacija Narodne pomoći u novim uvjetima antifašističke borbe i narodnooslobodilačkog rata u stvari je prilagođena Crvena pomoć koju je osnovala i njome rukovodila Komunistička partija. Crvena pomoć bila je organizacija koja je u granicama tadašnjih mogućnosti pružala svestranu pomoć žrtvama starog jugoslavenskog monarho-

-fašističkog režima. Bila je povezana sa srodnim organizacijama u drugim zemljama i s njima surađivala r.a temelju međunarodne radničke i antifašističke solidarnosti. Crvena je pomoć tako u stvari razvojem događaja u svijetu i zemlji, osobito stvaranjem antifašističkog fronta, proširila i sama područje svoga djelovanja, pre-rasla prvobitne okvire i promijenila ime u Narodnu pomoć. Ona je razvijala široko razgranatu aktivnost među svim slojevima građanstva i na taj način postala snaga na koju se Komunistička partija u Zagrebu oslanjala u antifašističkoj i revolucionarnoj borbi neposredno uoči rata i kasnije, za vrijeme rata.

Prva konferencija Komunističke partije Hrvatske, održana sredinom 1940., svojom je rezolucijom obavezala sve svoje organizacije da više rade na organiziranju pomoći žrtvama reakcije i tražila od njih da u svim mjestima organiziraju ne samo materijalnu pomoć, već da zainteresiraju široke redove radnog naroda da se bori protiv reakcije, premlaćivanja i ubijanja najboljih boraca radničke klase u zagrebačkom i ostalim zatvorima Jugoslavije. Treba se boriti protiv koncentracionih logora, za amnestiju svih političkih osuđenika i vraćanje naših španjolskih boraca u domovinu, kaže se u rezoluciji te konferencije.

U vezi s tim veoma jasnim zadatkom, u okviru Pokrajinskog odbora Narodne pomoći osnovanog u ožujku 1941. u Zagrebu djeluje Odbor za logore i zatvore, Odbor narodno-oslobodilačke fronte i Odbor za španjolske borce. U svakom od tih odbora radilo je 5—10 veoma odanih, iskusnih, partijskim i sindikalnim krugovima poznatih drugova i drugarica. U Odbor za španjolske dobrovoljce odmah po njegovu osnivanju uključeni su i neki poznati španjolski dobrovoljci, koji su se tada već uspjeli izvući iz koncentracionih logora u Francuskoj, doći u zemlju i odmah se staviti Partiji na raspolaganje. Treba istaknuti da je zagrebačka organizacija, prema onome što se zna, tada bila najjača u Hrvatskoj i da se u toj svojoj odgovornoj aktivnosti Pokrajinski odbor Narodne pomoći oslanjao prvenstveno na nju.

Narodna pomoć tada je prije svega sakupljala od građana novčane pomoći, sanitetski materijal, živežne namirnice, odjeću i obuću za partizane i njihove porodice, te za ostale žrtve fašističkog terora. Sakupljati dobrovoljne priloge bilo joj je moguće jer se oslanjala na široki krug radnika, omladine i žena koji su ranije bili aktivno uključeni u razne napredne građanske i političke antifašističke organizacije.

Ne manje važno djelovanje Narodne pomoći bilo je pronalaženje stanova za aktiviste i sve one koje je trebalo spašavati od progona policije. Aktivisti Narodne pomoći sudjelovali su i u ostalim akcijama koje je organizirala KP u gradu, kao što je dijeljenje letaka, sakupljanje oružja, sakupljanje ili nabavljanje raznog materijala potrebnog našim ilegalnim štamparijama ili partizanskim jedinicama. Izvanredno veliku moralno-političku važnost imala je briga Narodne pomoći za porodice poginulih drugova, ilegalaca, partizana i ostalih žrtava fašističkog terora. Ulazeći u tešku i po život opasnu borbu, partizani i aktivisti u gradu znali su da je ostao netko tko će se brinuti za njihove najbliže, priskočiti im u pomoć i barem dijelom ih zamijeniti. Taj vid djelovanja Narodne pomoći pomaganjem u novcu, hrani, odjeći i obuci porodica poginulih ili aktivnih boraca narodnooslobodilačkog rata zadržao se od prve godine rata sve do oslobođenja grada. Samo po sebi jasno je kakav je napor trebalo učiniti i kakvu je organizaciju trebalo izgraditi i održati da se taj plemeniti posao koliko god je bilo moguće urednije obavi, usprkos tome što je broj onih kojima je bila potrebna pomoć stalno rastao.

Teško je danas točno reći koliko je novčanih sredstava sakupljeno 1941. i kasnijih godina u Zagrebu i koliko je sakupljeno odjevnih predmeta, hrane, lijekova, sanitetskog materijala, papira, štamparskih boja i svega što se moglo koristiti u borbi protiv okupatora. Radilo se tu o desecima milijuna ondašnjih dinara ili kuna. Po svim ondašnjim područjima grada bila su ilegalna skladišta u kojima su pohranjivani svi ti prilozi. Dijeljeni su onima kojima su bili namijenjeni, a najveće količine otpremane su partizanskim jedinicama. Lijekovi i sanitetski materijal najbrže su dostavljani partizanskim jedinicama.

Za ilegalce, kurire, španljiske dobrovoljce koji su se u ljeto te godine organizirano vraćali preko Zagreba u zemlju, za sastanke aktivista i odbora Narodne pomoći po potrebi i za ostale organizacije narodnooslobodilačkog pokreta, trebalo je imati na raspolaganju veliki broj stanova i pogodnih prostorijskih. Trebalo je među građanima i pristalicama narodnooslobodilačkog pokreta pronaći ljude koji mogu i koji su odvažni da pruže takvu pomoć.

Ustaše su u pravilu strijeljale svakoga tko je davao svoj stan ili prostorije organizacijama ili pripadnicima pokreta da se sklone, održe sastanak ili pohrane sakupljene materijale, ilegalno štampani materijal. Usprkos svoj toj velikoj opasnosti koju je sa sobom nosilo dava-

nje svojih stanova na raspolaganje organizacijama narodnooslobodilačkog pokreta, u Zagrebu je samo Narodna pomoć mogla svakodnevno u 1941. dobiti oko 300 stanova. Taj broj stanova koje su građani davali narodnooslobodilačkom pokretu, bio je dva do tri puta veći, kada se zna da su osim Narodne pomoći i ostale organizacije pokreta osiguravale stanove, koristile ih za svoje potrebe i davale na raspolaganje ostalim organizacijama.

Ta praksa bila je trajna, sve do oslobođenja. Na tisuće tih skromnih pristalica narodnooslobodilačkog pokreta u Zagrebu koji su na taj način davali svoj doprinos revolucionarnom oslobodilačkom pokretu, neopravdano je poslije rata zaboravljeno, iako se za njih može reći da su bili ljudi iz prvih linija teške borbe u kojoj su isto tako, ako ne i češće, padale glave kao i na otvorenoj fronti. Nemoguće bi bilo zamisliti rad u tim uvjetima u gradu bez tih ljudi i njihova doprinosa.

Mjesni odbor Narodne pomoći oslanjao se na šest rajonskih, kotarskih odbora i na oko 200 pododbora koji su djelovali po tvornicama, poduzećima, ustanovama, školama, obrtničkim radionicama i ulicama. Narodna pomoć potkraj 1941. imala je gotovo 600 aktivista koji su u raznim akcijama okupljali oko 5.000 stalnih suradnika i oko 10.000 simpatizera — prilagača.

Preko Odbora za logore i zatvore Narodna je pomoć održavala vezu s drugovima koji su bili u logorima i zatvorima i pomagala im na razne načine. Neposredno pred rat, nakon sporazuma Cvetkovića i Mačeka o podjeli vlasti u Kraljevini Jugoslaviji, taj je režim počeo još jače proganjati pripadnike KP. Najdivljačiju hajku na komuniste i napredne građane antifašiste provodi upravo Banovina Hrvatska. Broj zatvorenih članova i simpatizera KP iz dana u dan se povećavao, sve je više grupnih zatvaranja, da bi uoči samog rata dosegao broj od 500 studenata koji su pohapšeni na jednom sastanku i zajedno zatvoreni.

Stvaraju se koncentracijski logori, pune zatvori, policija i Mačekova zaštita pucaju na radničke manifestacije, guše se radnički pokreti i štrajkovi. Takva politika prema komunistima i antifašistima otpočela je odmah nakon sporazuma, trajala je cijelu 1940. i dostigla vrhunac kada je policija Banovine Hrvatske 31. ožujka 1941. pohapsila oko stotinu komunista i ostalih antifašista. Tadašnja je vlada proglašavala i nekakve amnestije, pa je neposredno pred slom stare Kraljevine Jugoslavije, 3. travnja 1941. raspustila koncentracijske logore. Banovina Hrvatska također je amnestirala, ali logore nije ukinula niti je iz zatvora puštala komuniste ni antifa-

šiste nego ustaške i druge fašističke elemente. Komuniste i druge antifašiste do kraja svoga opstanka zatvarala je i na koncu ih predala ustašama koji su ih divljački poubijali. Odbor je slao u logore hranu, odjeću, obuću i razne informacije, a u isto doba dobivao od zatvorenika podatke o stanju u logorima. Odboru je uspjelo da iz logora u Koprivnici i iz bolnice u Zagrebu spasi nekoliko drugarica, poznatih partijskih aktivistkinja.

Odbor za španjolske dobrovoljce osobito se istakao u ljetu 1941. kada je u Zagrebu organizirao prihvrat naših španjolskih dobrovoljaca, smjestio ih u »svoje« stanove po gradu, organizirao im prehranu, dao im krivotvorene osobne isprave i na koncu, kada ih je CK rasporedio, odbor im je osigurao i odlazak iz grada u partizane. Komunistička partija Jugoslavije i ranije je poduzimala razne akcije u zemlji i inozemstvu da se oslobode španjolski dobrovoljci koje su francuske vlasti strpale u logore odmah kako su međunarodne brigade, povlačeći se pred nadmoćnijim snagama ujedinjenih fašista, prelazile granicu Francuske. Zajedno s drugim naprednim snagama u Evropi pokušavala je pokrenuti i zainteresirati javno mnijenje Evrope za njihovu sudbinu i tražila da ih se oslobodi logora i pusti u domovinu. Dio naših španjolskih dobrovoljaca uspio se tako organizirano vratiti u zemlju 1939. i 1940. Vlada Cvetković — Maček oglušila se na sve javne pozive KP i naprednih ljudi u zemlji da omogući povratak tim iskusnim i prekaljenim borcima protiv fašizma. Ona, naime, i nije imala namjeru pripremati narod za borbu protiv fašističke agresije već obratno, radila je sve što je mogla da oslabi otpor naših naroda fašističkim agresorima.

U »Srpu i čekiću« broj 7 iz prosinca 1940. objavljena je Rezolucija I konferencije Komunističke partije Hrvatske održane sredinom ljeta te godine. Tu je objavljeno i pismo kojim su delegati poslali pozdrave i izraze solidarnosti svima »utamničanim u jugoslavenskim tamnicama, mučenim u policijskim zatvorima i teroriziranim u koncentracionim logorima«. Posebno se obraćaju borcima Španjolske Narodne Republike, pravim narodnim borcima, nosiocima slavnih tradicija naših naroda, zakletim neprijateljima reakcije i fašizma. U pismu se kaže da će Komunistička partija Hrvatske učiniti sve da olakša njihovo više nego nepodnošljivo stanje. Ona se borila i borit će se ustodučenom snagom za njihov povratak svome narodu.

U zagrebačkoj partijskoj organizaciji akcija za povratak španjolskih dobrovoljaca počela je čim su borce

internacionalnih brigada zatvorili u logore u Francuskoj. Osnovan je Komitet za pomoć španjolskim dobrovoljcima u kome su bili aktivisti iz zagrebačke partijske organizacije i španjolski dobrovoljci koji su se vratili u zemlju. U Zagrebu je osnovano više pododbora koji su razvili veliku aktivnost. Zahvaljujući pomoći koja im je stizala od Komiteta, materijalni položaj naših »Španjolaca« u logorima jako je popravljen. Brojne su i različite političke akcije koje je Komitet vodio za njihov povratak u zemlju. Komitet je bio vezan izravno za CK KPH.

Na sastanku CK KPJ i CK KPH održanom 11. travnja u Zagrebu između ostaloga zaključeno je da treba iskoristiti sve mogućnosti da se španjolski dobrovoljci kao prekaljeni ratnici što prije vrate u zemlju, jer će njihovo iskustvo u predstojećim bitkama biti izuzetno važno.

Početkom 1941. jugoslavenski borci internacionalnih brigada uspjeli su izaći iz logora i, koristeći zbrku koja je tada vladala u okupiranoj Francuskoj, prebaciti se u skupinama organizirano u Njemačku na rad. Evidencija

0 tim skupinama i mjestima gdje su se nalazile u Njemačkoj bila je osigurana preko punkta u Parizu. Operativno rukovodstvo CK KPH organizira povezivanje s njima u Njemačkoj, kao i njihovo prebacivanje do Zagreba. Većina ih se tim putem vratila u Zagreb u srpnju

1 kolovoza. Neki su se i kasnije, sve do konca 1941., prebacivali tim putem u zemlju. Sve što je poslije njihova rasporeda trebalo učiniti za njih, na sebe je preuzimao Odbor za španjolske dobrovoljce.

U tim teškim uvjetima Odbor je odlučno sve izvodio preko organizacije Narodne pomoći u Zagrebu. Smještaj, prehranu, odjeću, falsificirane osobne isprave, propusnice i otpremu do mjesta gdje je bio raspoređen — sve su osiguravali ti aktivisti. Nitko od 120 »Španjolaca« nije pao policiji u ruke. Desetak — petnaest povratnika nastavilo je odmah aktivnost u gradu i okolici. Na tom poslu četvorica ili petorica su i poginuli. Neki su tokom rata postali poznati vojskovođe naših armija. Sami su bili ugodno iznenađeni stupnjem odgovornosti, organizovanosti i podrške koju je uživala KP u gradu i u širokom krugu građana.

U pravilu većina uhapšenih aktivista nije policiji odavala drugove i organizaciju, mada su podnosili strašne i neopisive muke. Ako bi netko i popustio, pa odao druga, policija je teško do njega dolazila, jer je vladalo

pravilo da se krug aktivista koji je bio povezan sa uhapšenim odmah obavijesti o hapšenju kako bi bili na oprezu i mogli se skloniti dok se ne dozna što je saznala policija i što namjerava.

Veliku provalu u partijsku i skojevsku organizaciju napravila je policija u prosincu 1941. Bila je to posljedica izdaje Ankice Sertić, Milana Hupperta, Joce Đakovića i Marka Simenića, bivših aktivista koji su poznavali zagrebačku organizaciju i više istaknutih drugova. U vezi s tom izdajom policija je otkrila neke javke u gradu gdje su dolazili kuriri iz zemlje, otkrila je više veza i štampariju CK KPH, te pohapsila sve koji se nisu uspjeli na vrijeme skloniti. Ti su izdajnici, idući s policijom po gradu, prokazivali mjesta sastanaka i aktiviste koje su poznavali. Radi dužnosti koje su ranije obavljali u Partiji, znali su prava imena mnogih drugova, iako su vladala stroga pravila konspiracije. Bez obzira na usluge koje su im učinili, ustaše su ih pobili sve osim Sertiće, a narodni sud po oslobođenju Zagreba osudio je Ankicu Sertić kao izdajnika i suradnika ustaša.

Kako je već rečeno, partijska je organizacija u gradu 1941. izgubila više rukovodećih drugova. Takav isti, ako ne i teži slučaj bio je i s organizacijom SKOJ-a. To je bila posljedica prije svega izvanrednog terora. S druge strane, suviše su se dugo u gradu zadržavali, bez posebne potrebe, stariji i iskusni kadrovi, koje je policija od ranije poznavala. Kod omladine su se te godine rukovodeći kadrovi mnogo izlagali redovno sudjelujući u oružanim akcijama. CK KFJ, znajući za to, tražio je da se takvi kadrovi pošalju na rad izvan grada kako bi se izbjegli nepotrebni gubici. Tek negdje pod konac 1941. i u prvim mjesecima 1942. iz grada će definitivno otići većina članova CK KPH i najveći dio kompromitiranih starijih kadrova.

Poslije velikih gubitaka koje su pretrpile partijska i skojevska organizacija u gradu i nakon odlaska iz grada na druge dužnosti kompromitiranih kadrova, u gradu je ostalo u prvim mjesecima 1942. oko 100 članova KP okupljenih u pet okrnejnih rajonskih komiteta i u ćelijama koje su također bile krnje. Kako su neki članovi KP morali naglo napuštati grad, jer su policijske potjere za njima bile pojačane, nisu mogli predavati drugima sve svoje veze. Tako je ostalo podosta organizacija i aktivista NOP-a koji su nastavili raditi a da nisu bili povezani sa ostalom mrežom organizacija u gradu.

Novi Mjesni komitet imao je zadatak da pohvata veze koje su bile pokidane, sredi organizaciju i da je obnovi mlađim kadrovima. Njemu će to za kratko vrijeme uspjeti, iako su se policijske provale nastavile nesmanjenim intenzitetom.

Politika oslobodilačke borbe protiv okupatora koju je povela Partija, u gradu je bila široko prihvaćena. Time se proširila baza iz koje je Partija crpila nove kadrove, pa joj je tako bilo moguće da u kratkom roku ponovno obnovi svoje redove, učvrsti svoju organizaciju, nastavi i proširi započetu borbu i mobilizira nove borce za jedinice NOV.

Lutvo Ahmetović

D O N J I Ustanička 1941. duboko se urezala u svijest
L A P A C naroda općine (dalje u tekstu kotar) Donji

Lapac. Ona je, poput rimskog boga Janusa, bila godina s dva lica. Tačnije rečeno, to su bile dvije godine: jedna do ustanka, druga poslije ustanka. Zapamćena je kao godina zla i dobra, strave i užasa, očajanja i slave, zebnje i nade; kao godina propasti stare države i dolaska »nove«, NDH, ustoličenja krvoločne ustaške vlasti i masovnog uništavanja naroda i njegove imovine, ponovne talijanske okupacije i, konačno, četničke izdaje. Zapamćena je, iznad svega, po općenarodnom organiziranom ustanku, masovnom buntu naroda kakav u ovom kraju nije zapamćen poslije bosanskih buna. Upamćena je kao početak kraja staroga i rađanja novoga društva. Ona će se vječito pamtiti, jer su njezine brazde poput brazda koje klesar ostavlja u kamenu.

Organizirani općenarodni ustanak u kotaru Donji Lapac (27. 7. 1941.) ne može se do kraja objasniti bez onoga što mu je prethodilo. Zato je neophodno ukratko ocrtati stanje u kotaru prije ustanka.

Ovo je kraj kuda je išla granica između Austrije i Turske, gdje se vječito drugovalo s oružjem, jer se samo tako moglo opstati. Tako je i nastala narodna jadikovka: »Oj Krajino, krvava haljino, s krvi ručaš i s krvi večeraš«. Narod je bio moneta za potkusurivanje i uvijek je tjeran da služi tuđinskim interesima. Tu se žarilo i palilo. Mnogi ljudi iz ovoga kraja učestvovali su u bosanskoj buni 1875—1878. Ovaj kraj služio je kao baza bosanskih ustanika. Tu su oni sklanjali ranjenike, snabdijevali se hranom i odjećom, vrbovali dobrovoljce i najzad sami nalazili utočište kad nisu mogli odoljeti turskoj sili.

U kotaru je, prema popisu stanovništva 1931., prije rata živjelo 92 posto Srba i 8 posto Hrvata. Hrvati su bili uglavnom grupirani u dva sela — Boričevcu i Gornjem Lapcu. Osim toga bilo ih je nešto u Brotinji, Donjem Lapcu i Oraovcu. Oko 96 posto stanovnika živjelo je od poljoprivrede, a samo četiri posto od svih ostalih

zanimanja. Nepismenih je bilo više od 63 posto, među njima 84 posto žena.

Prema anketi sprovedenoj u jednom selu 1938. samo 12 posto domaćinstava moglo je prehraniti porodicu, 19 posto kupovalo je kruh poslije i 69 posto prije božića. Oko 48 posto domaćinstava nije imalo vlastitog radila. Porezi su bili veliki, a ubiranje nemilosrdno, odgonila se za porez i jedina krava.

Zbog toga su seljaci išli na sezonski radove u Beograd, na Ibarsku prugu i od 1936. na Unsku prugu. Neki su, nešto pismeniji, uspijevali otići u žandare, policajce, finance, podoficire, a rijetko koji u oficire. Malo je bilo srednjoškolaca i studenata. Mnogi su seljaci kao solunski dobrovoljci bili kolonizirani u Vojvodinu i na Kosovo. Statistika kaže da je iz kotara bilo 519 solunskih dobrovoljaca (206 iz općine Srb).

Građanske stranke, naročito režimska, imale su, bar po izbornim rezultatima, jaki uticaj na seljaka. Istina, taj uticaj stalno je opadao kako je vrijeme odmicalo od prvog svjetskog rata, jer su se mase osvijestile i na vlastitoj koži uvjerile u svu laž velikosrpske buržoazije. Dok je nacionalni blok na izborima 1925. imao uza se 95,5 posto birača, dotle je JRZ na decembarskim izborima 1938. imala 77,5 posto. Hrvati su listom bili uz HSS, a Srbi, demokratski orijentirani, uz SDS. Poslije sloma šestojanuarske diktature počelo se vidno zapažati djelovanje ustaške organizacije. Režim je, kao protutežu, započeo osnivati četničke organizacije. U tome nije imao uspjeha, osim nešto u Lapcu i Srbu, te sasvim neznatno u Doljanima. I srpska i hrvatska buržoazija raspirivale su nacionalnu i vjersku mržnju između Srba i Hrvata, koja se 1941. završila masovnim uzajamnim uništavanjem. To je bio logični kraj takve politike, jer — po narodnoj izreci — »Tko vjetar sije buru poženje«.

Komunisti dugo nisu imali svojih organizacija. Tek 1937. osnovana je mjesna organizacija (ćelija) u Donjem Lapcu, a zatim u Dobroselu. Međutim, komunisti su imali znatni uticaj među seljacima. Taj uticaj ostvarivali su komunisti-pojedinci, među kojima su se isticali beogradski student prava Gojko Polovina, učitelj Nikola Miljuš, radnik Stevo Dragičević, seljak Petar Žunić i ostali. Oni su poticali seljake na osnivanje zemljoradničko-nabavljачkih i potrošačkih zadruga. Tako je 1932—1937. osnovano osam takvih zadruga u kojima su komunisti vodili glavnu riječ. Oni su tako bili osvojili jake pozicije u mjesnim organizacijama SDS, kao i u sokolskoj organizaciji. Kandidat SDS, izraziti ljevičar i simpatizer komunista, Miloško Majstorović, pobijedio je

Rade Končar, Sekretar CK KPH 1941. uhvaćen u Splitu na obavljanju svoga zadatka i streljan od fašista u Šibeniku s još 25 suboraca, dana 22. maja 1942.

na općinskim izborima 19. maja 1940. Skojevske organizacije, koliko se zna, prije rata nije bilo. Takvo je bilo stanje u kotaru pred rat.

Propast Kraljevine i proglašenje NDH srpski živalj primio je sa zabrinutošću, jer se bojao za sutrašnjicu. Hrvatski živalj, zaveden i pozvan od Mačeka, listom je bio za NDH, jer je u njoj gledao svoje nacionalno oslobođenje. I pored zabrinutosti, većina je prihvatila NDH kao gotov čin. Državi i vlasti treba biti pokoran, pa će sve biti u redu — rezonirali su seljaci. Događaji su ubrzo raspršili njihovu naivnost.

Ustaše su, kao i svuda u NDH, užurbano radili na uspostavljanju i učvršćenju svoje vlasti. Od stare vlasti preuzeli su sve ustanove onakve kakve su i bile, osim ljudi, koji su po njihovoj ocjeni bili njihovi neprijatelji. To su bili komunisti, Srbi i Jevreji. Svi Srbi žandari, financi i drugi činovnici, smijenjeni su i otpušteni. Uklonjeni su predsjednici općine Donji Lapac i Srb i zamijenjeni ustaškim ljudima. Kotarsko načelstvo i kotarski sud imali su u rukama prije rata.

U selu Boričevcu odmah su osnovali ustaški stan u koji su ušli: katolički pop Vladimir Stuparić, trgovac Dane Brkić i učitelj Mijo Mandić, svaki sa svojom računicom. Odmah su aktivirali Mačekovu seljačku zaštitu jer, u prvi mah, nisu imali dovoljno svojih ljudi. U općini Srb za ustaškog povjerenika postavljen je Ante Naglić, a u općini (kotaru) Donji Lapac kotarski sudac dr Vinko Marinković.

U međuvremenu, talijanske trupe projurile su 18. aprila iz Bihaća za Knin i usput ostavile manje posade u Donjem Lapcu, Srbu i nekim selima. Talijani su tu ostali do 21. maja kada su se, na temelju tzv. rimskih ugovora između Pavelića i Musolini ja, povukli u Dalmaciju.

Ustaše su talijansko prisustvo iskoristili za propagandu, organizaciju obavještajne službe i prikupljanje podataka o svojim protivnicima, pronalaženje i regrutiranje »domaćih« kadrova, pripremajući se za obračun sa svojim protivnicima.

»Mirno« ponašanje ustaša od 10. aprila do 10. juna uspavalo je mnoge ljude, i stvaralo uvjerenje da je ustaška vlast kao i svaka druga vlast.

Odlaskom Talijana ustašama su bile potpuno odriježene ruke. Zato što nisu imali dovoljno svojih ljudi iz ovoga kraja, doveli su ustaše iz Gospića, Perušića, Udbine i ostalih krajeva.

Za prva dva mjeseca vladavine ustaše su zatvorili srpske škole, zabranili upotrebu ćirilice i skinuli sve javne natpise ćirilicom, zapečatili sve pravoslavne crkve, a popove, koji nisu pobjegli, pohapsili i pobili. Srbima su oduzeli i ono malo radio-aparata i pisaćih mašina. Vrbovali su ljude za rad u Njemačkoj. Uspjeh je bio mršav. Javilo se svega 10 ljudi. Naredili su pokršćavanje Srba. I tu su doživjeli fijasko. Pokrstilo se oko 15 osoba. Još gore su prošli sa regrutiranjem mladića u domobranstvo. Nitko se nije odazvao osim mladića Hrvata. S predajom oružja, municije i ostale vojničke opreme, također je išlo slabo, iako su ustaše opetovano pozivali narod raznim »proglasima« i »zakonskim odredbama« i prijetili smrtnom kaznom. Nema točnih podataka o tome koliko im je predato oružja, ali se pouzdano zna da je stanoviti broj ljudi, za koje su ustaše znale da imaju oružje i koje su uplašili, predao oružje. Komunisti i ostali svjesniji ljudi neprekidno su upozoravali bivše vojnike i seljake da ne predaju oružje i ostalu opremu. U tome su imali više uspjeha nego kada su odvrćali ljude da ne idu ustašama u ruke. Krajem juna ustaše su dale nalog za iseljenje 41 porodice. Nitko se nije odazvao. Svi su pobjegli u šumu.

Od 6. aprila do 27. jula 1941. na područje kotara doselilo je oko 370 osoba (u općinu Srb oko 190). Među njima je bilo 29 posto radnika (sezonskih), 16 posto seljaka (kolonista), 13 posto podoficira i oficira, 27 posto žandara, policajaca i financa i 15 posto đaka i studenata.

Nezadovoljni neuspjehom svoje politike i ogorčeni masovnim pasivnim otporom stanovništva, ustaše su najprije poduzele masovna hapšenja. Za pripremu hapšenja trebalo im je svega 20 dana (od 20. maja do 10. juna). Tu im je dobro došla arhiva kotarskog načelstva o nepouzdanim i antidržavnim elementima.. Hapšenja su izveli uglavnom u tri naleta: prvi — od 10. do 15. juna; drugi — oko 22. juna (u povodu napada Nijemaca na SSSR); treći — uoči i oko 28. juna (radi Vidovdana), jer su se stalno bojali da Srbi i komunisti ne dignu ustanak. Na udaru su prvi bili komunisti, ali nijednog od njih nisu uspjeli uhapsiti jer su se bolje čuvali. Zatim su na redu bili učitelji i popovi, studenti i đaci, oficiri i podoficiri, žandari i policajci, financi i lugari, trgovci i zanatlije i na kraju ugledniji seljaci. Dakle, hapsili su sve ljude koji bi u datom trenutku, nepovoljnom po ustaški režim, mogli organizirati i povesti narod za sobom. Tako su za svega 20 dana (10. juni do 1. jula) uhapsili i ubili oko 140 ljudi. U taj broj uračunate su žrtve iz svih sela bivšeg kotara Donji Lapac koje su ustaše pojedinačno

uhapsile, odvele i ubile, među kojima je bilo više od 50 posto seljaka. Sa stratišta je, boreći se grčevito za goli život, uspjelo pobjeći 10 muškaraca i jedna žena. Ovo je bio danak ljudskoj naivnosti. Ovi živi, autentični svjedoci ustaških zločina, otrijeznili su narod i otvorili mu oči. Do tada se narod zanosio iluzijama o nekakvoj zakonitosti i pravdi, vjerovao je da su uhapšeni ljudi u zatvoru i da će biti pušteni. Poslije toga događaja više se nitko nije dao uhapsiti. Šume su bile prepune bjeGUNACA. Zbog krvavog ustaškog terora napustilo je kotar i otišlo, uglavnom u Dalmaciju i Beograd, oko 95 osoba (45 iz općine Srb). Među njima je bilo 38,5 posto radnika (povratnika), 13,5 posto seljaka (kolonista), tri posto podoficira i oficira, 7,5 posto žandara, policajaca i finanaca, 9,5 posto đaka i studenata, 10 posto učitelja i popova i 18 posto zanatlija i trgovaca.

Ustaše su svojim žrtvama, prije ubijanja, udarali čavle pod nokte, čupali zube, usijanim gvožđem palili brkove, rasijecali tkivo i u rane sipali sol, nagonili žrtve da piju vlastitu mokraću i tome slično.

Pošto su im mnogi ljudi izmakli ispred nosa, ustaše su poduzeli masovno fizičko istrebljenje srpskog naroda, uništavajući čitava sela. Tako su od 1. do 3. jula zapalili Donju Suvaju, Osredke i Bubanj. U ta tri sela ubili su uglavnom 411 žena, djece i staraca. Ustaše su, prije i poslije tih zločina, pohapsili, odveli i pobili 19 ljudi iz Gajina, 15 iz Mišljenovaca, 94 iz Nebljusa, 136 iz Meljinovca, 37 iz Srba itd. Tako su za 23 dana krvavog orgijanja pobili i poklali oko 912 ljudi, ili prosječno dnevno oko 40 osoba.

Tako je kotar Donji Lapac 25 dana prije ustanka izgubio više od četiri posto stanovništva. Većina ih je našla grobnicu u bezdanici na planini Kuku i u selu Bubnju.

Ustaše su za svaki svoj zločin tražili povod. Pošto nisu imali stvarnog povoda, izmišljali su ga ili sami inscenirali. Jednom su to bile na stotine i hiljade četnika i ostataka bivše jugoslavenske vojske, naoružanih teškim mitraljezima, pa čak i reflektorima. Drugi put se pucalo na njihove patrole iz obližnjih šuma i sela. Treći put je bila prijetnja seljaka ustašama i njihovim ženama itd.

Ove zločine počinili su ustaše i žandari, tzv. pomoćni ustaški odredi i domobranske jedinice iz Gospića i Bihaća. Uništavanje Suvaje, Osredaka i Bubnja izvedeno je na zahtjev ustaškog povjerenika u Srbu — Ante Nagličića i na Otriću — Šikića, te kotarskog ustaškog povjerenika suda dr Vinka Marinkovića.

»Operacijom« u Suvaji i Osredcima rukovodio je ustaški povjerenik i natporučnik Luburić, a u Bbnju komandant pomoćnog ustaškog odreda iz Donjeg Lapca neki Mataija. Poslije ovih nezapamćenih zločina sav je narod pobjegao u šumu, gdje je ostao do sredine jula. Bjegunci-pojedinci, koji su se ranije skrivali u šumama, tada su se »legalizirali«. Oružje je izvučeno iz skrovišta. Ljudi su se javno okupljali i držali sastanke, dogovarali se šta treba činiti. Svi su uglavnom bili za oružani otpor. Poneki stariji ljudi bili su manje ratoborni. Bojali su se još težih posljedica. Poneki su se uprkos krvavom iskustvu, nadali povratku nekakve zakonitosti, bojažljivo su vjerovali ustaškim proglasima odbjeglom stanovništvu da se vrati kućama. Ti ljudi, između ostalog, isticali su »ko će s bogom ratovati« (Italija, Njemačka i Japan). Ogromna većina naroda bila je odlučna da se ide u borbu, samo se tražilo i čekalo vodstvo. Masovni bijeg naroda u šumu bio je u stvari uvod u ustanak. Narod se na vlastitoj koži, u punom smislu te riječi, uvjerio da je jedini spas oružana borba.

Kako smo već utvrdili, u kotaru su postojale mjesne organizacije (ćelije) KP u Donjem Lapcu: Petar Zunić, Nikola Vidaković, Mile Kosanović, Bosa Smiljanić, Rade Mioković, Sava Mileusnić-Zarić, Žarko Štikovac, Đuro Šarac, Stevo Dragičević, Petar i Simo Obradović; u Dobroselu: Dane Polovina-Barabica, Nikola Polovina (Nikoleta), učitelj Branko Terzić, Jovo Dukić-Lisica i Stevan Pilipović (posljednja dvojica su iz Doljana). U Srbu nije bilo organizacije KP. Tamo je djelovao član KPJ Đoko Jovanić, kandidat za Partiju Milan Sijan, istaknuti ljevičari i simpatizeri Partije braća Dušan i Vojo Mileusnić i ostali. U Dobroselo je bio došao sekretar Kotarskog komiteta KPH kotara Gračac Gojko Polovina, ali se krajem aprila, da bi izbjegao hapšenje, vratio na područje kotara Gračac i povukao u ilegalnost. Dakle, bilo je svega oko 20 ljudi koji su bili članovi KPJ ili njoj vrlo bliski.

Zbog terora, o kome je bilo riječi, pokidane su sve partijske veze između mjesnih organizacija, zatim s organizacijama u susjednim kotarevima i sa OK KPH za Liku. Neki su komunisti, prestrašeni ustaškim terorom, otišli u Srbiju — Žarko Štikovac i Bosa Smiljanić, a neki — (Rade Mioković) vratili su se u rodni kraj (kotar Gračac). Nedeljko Zakula, član OK KPH za Liku, koji je bio zadužen za održavanje veza s lapačkom organizacijom, također je otišao u Beograd. Dane Polovina-Barabica, sekretar ćelije u Dobroselu, dospio je u mađarsko zarobljeništvo i uspio je doći kući sredinom

juna. Ostali komunisti sklonili su se u šumu ili u zabacivanja sela i povukli se u ilegalnost. Oni su, jedino u prvim danima ustaške vladavine, dok još nije bilo masovnog terora, uspjeli uticati na ljude da ne predaju oružje i ostalu vojnu opremu, da ne idu na rad u Njemačku, da se ne odazivaju regrutovanju u domobrane, da se ne daju hapsiti itd.

Međutim, tzv. žednička grupa u Srbu, na čelu s Đokom Jovanićem, manje-više stalno je bila na okupu i neprekidno djelovala u narodu. Ova je grupa uporno pokušavala uspostaviti vezu s Gračacem, Kulen Vakufom i Bosanskim Petrovcem, ali u tome nije uspijevala. Koncem maja i početkom juna dobila je letak CK KPH od Milana Tankosića. On je letak donio iz Knina. U letku se, po sjećanju Tankosića, govorilo da se ne ide na rad u Njemačku, da se ne predaje oružje, da se okupatoru ništa ne da. Na osnovu tog letka početkom juna 1941. osnovan je inicijativni odbor (negdje se spominje kao revolucionarnooslobodilački odbor) u koji su ušli: Đoko Jovanić, Dušan Mileusnić, Milan Tankosić, Petar Trbulin i Milan Sijan. Odbor je djelovao do jula kada je ostao na tri člana, jer je Tankosić otišao na rad u Drvar, a Trbulin u Kistanje. Tada je u odbor ušao Vojo Mileusnić. Odbor je stalno pokušavao da uspostavi vezu s Partijom u Drvaru. Prva veza uspostavljena je između 15. i 20. juna uz pomoć braće Pere i Milutina Morače. Oni su iz Drvara dolazili u Neteku kod Srba. Braća Morače odrasli su u Žedniku u Bačkoj i otuda su se poznavali sa Jovanićem i ostalima. To nije bila službena partijska veza, ali je bila vrlo važna i presudna za dalji razvoj događaja. Po povratku u Drvar, Morače su upoznali Ljubu Babića, vojnog povjerenika Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu za srez Bosansko Grahovo, o uspostavljanju veze sa Srbom. Međutim, tek uspostavljena veza kida se zbog krvavog ustaškog terora. Ona se ponovo uspostavlja tek 20. jula, kada su Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić, na poziv Ljube Babića, prisustvovali sastanku Sreskog komiteta za srez Bosansko Grahovo u selu Kamenici kod Drvara. Na sastanku je, poslije ocjene vojnopolitičke situacije, zaključeno da se odmah započnu osnivati gerilski odredi i štabovi, da se ljudi naružavaju i uključuju u intenzivnu vojnu obuku, da se ubrzaju organizacione i političke pripreme za dizanje ustanka. Data je orijentacija za dizanje općenarodnog ustanka, opće revolucije. Predstavnici inicijativnog odbora iz Srba, upoznali su Ljubu Babića s pripremama ustanka u općini Srb, a djelomično i u općini Zrmanja. Zaključeno je da ustanak istodobno počne u Drvaru i

Srbu i da se znak za početak čeka iz Drvara. S obzirom na stepen priprema za ustanak do sastanka u Kamenici, zatim na obimnost predstojećih priprema, na prijeku potrebu uspostavljanja čvršćih veza s okolnim mjestima, utvrđeno je da za taj posao treba još oko mjesec dana. Prema tome, očekivalo se da će ustanak izbiti između 15 i 20. augusta. Međutim, ustanak će početi tjedan dana poslije sastanka u Kamenici.

Predstavnici inicijativnog odbora iz Srba došli su iz Kamenice u selo Zavlaku 21. jula. Odmah su počeli osnivati »deset gerilskih odreda«, osam u srbskoj i dva u zрманjskoj općini.

Još u junu inicijativni se odbor uspio povezati, uz pomoć Gliše Čuka i Ilije Radakovića, s jednom grupom iz gračačkog kotara. Između 25. i 27. jula uspostavljena je veza s komunistima Bićom Kesićem i Dušanom Munižabom iz gračačkog kotara. Odbor je 24. jula uspostavio vezu s Gojkom Polovinom, sekretarom Kotarskog komiteta Gračac, koji se tada nalazio u Dobroselu i upoznao ga s direktivama za pripremu ustanka. Gojko je, poslije kratke razmjene mišljenja, otišao s Dokom Jovanićem i Dušanom Mileusnićem u selo Nadurljaj. Tu je održan širi sastanak rukovodstva, dati su novi zadaci i zaduženja radi uključivanja u organizaciju priprema ustanka svih sela donjolapačkog kotara. Toga dana, 25. jula, osnovana je i partijska organizacija u Srbu (Đoko Jovanić, Milan Šijan i Dušan Mileusnić), čime buduća organizacija i rukovođenje priprema ustanka prelaze na nju i sekretara kotarskog komiteta za kotar Gračac. Istoga dana poslane su poruke i direktive za pripremu narodnog ustanka komunistima i simpatizerima u općini Donji Lapac, Gračac, Bruvno i Mazin. Na tom sastanku, iako još nije bio osnovan štab gerilskih odreda, podijeljeni su zadaci i zaduženja pojedincima za pojedina područja i pravce. Đoko Jovanić zadužen je za pripremu sela prema Donjem Lapcu, Milan Šijan prema Srbskom klanцу, a Gojko Polovina i Dušan Mileusnić da uhvate vezu s Drvarom radi preciznog dogovora o trenutku početka ustanka.

Inicijativni odbor još je ranije, dok je sav narod bio u zbjeгу, koliko je bilo moguće u tim uslovima, popisao oružje u općini Srb. Tada je ustanovljeno da ima 127 pušaka, tri puškomitraljeza, 97 bombi i 30 metaka na pušku. Materijali, nastali poslije rata, navode da je u općini Srb bilo oko 100 pušaka i nekoliko puškomitraljeza, a u kotaru D. Lapac 200 pušaka i 7 — 8 mitraljeza. Dr Đuro Stanisavljević navodi da je kotar D. Lapac imao na dan ustanka oko 450 pušaka i dva puško-

mitraljeza. Prema anketi, koju je proveo pukovnik Mile Polovina 1960/62, ustanovljeno je da ima 486 pušaka (394 vojničke i 92 civilne) i 8 puškomitraljeza. (Oočina Srb imala je 218 vojničkih i 26 civilnih pušaka i 7 puškomitraljeza.) Bilo kako bilo, kotar je imao podosta oružja za početak ustanka.

Povezivanjem s Drvarom i primanjem direktiva za pripremu ustanka, osnivanjem gerilskih odreda, povezivanjem s Gojkom Polovinom i ostalim ljudima iz kotara Gračac, osnivanjem ćelije u Srbu, slanjem poruka o pripremi svih sela u kotaru za ustanak, obavljen je vrlo važan dio posla. Osim toga, do početka ustanka trebalo je uraditi još mnogo stvari. Ali razvoj događaja u Drvaru primorat će rukovodstvo u Drvaru i Srbu da dignu općenarodni ustanak prije završenih priprema.

Skupina neodgovornih i reakcionarnih elemenata napala je 26. jula oko 15 sati na području sela Crvijivice i Pasjaka, na željezničkoj pruzi Drvar—Oštrej, automobil domobranskog bojnika Ferdinanda Konrada. Ustaško-domobranske snage iz Drvara, poslije toga incidenta, poduzele su represalije prema stanovništvu spomenutih sela. Gerilski odred, pod komandom Milkana Bauka, koji se nalazio u obližnjoj šumi, poslije kraćeg kolebanja i oklijevanja, samoinicijativno je otvorio vatru na ustaško-domobranske snage da bi spriječio hapšenje i odvođenje naroda. Zasuti iznenadnom vatrom, ustaše i domobrani vratili su se u Drvar neobavljena posla.

Sreski komitet i štab gerilskih odreda za Bosansko Grahovo čim su primili izvještaj o incidentu, »negdje oko 12 sati (24 sata — p. p.) 26. jula« — donijeli su odluku da se rano ujutro 27. jula napadne ustaško-domobranski garnizon u Drvaru, čime je donijeta i odluka o početku ustanka. Brzo su izdata usmena i pismena naređenja i poslani kuriri prema Bosanskom Grahovu i Tičevu, Bosanskom Petrovcu i Prekaji, Trubaru i Srbu.

Vijest o ustanku brzo se širila na sve strane. Ona se širila poput požara vjetrom razgarana. Glas o ustanku pronio je narod: čobani, seljaci i kuriri, paljenjem vatre, dozivanjem, zvonjavom, pucanjem iz pušaka i prvim borbenim akcijama. Tako je grupa seljaka bosanskog sela Očigrija prešla Unu i u rano jutro posjekla nekoliko TT stubova na Dabinoj strani kod sela Doljani. Isto tako, grupa seljaka iz bosanskog sela Begluka u isto doba srušila je most na potoku Jošavica u Donjoj Suvaji. Ustaše su odmah popravile most. Vijest o ustanku u Drvaru službeno je potvrđena oko 10 sati dolaskom drvarskog delegata Pere Boltića. Potvrda vijesti o ustan-

ku ohrabrila je rukovodstvo u Srbu da djeluje brže i odlučnije.

Ustanički odredi iz sela Dugopolje, Zavlaka, Kaldreme, Donjeg i Gornjeg Tiškovca, u podne su porušili prugu kod Baukovih kuća. Već oko 13 sati sukobili su se s jednom domobranskom satnijom i nešto žandara koji su krenuli iz Knina prema Drvaru, razbili je i protjerali prema selu Strmici. Odredi Kunovca, Kupirova i Podurljaja oko 12 sati zaposjeli su za obranu Srbski klanac. Odredi Brotinja, Zaklopca i Suvaje zaposjeli su Dabinu stranu prema selu Doljanima. Naređeno je odredima Otrića i Zrmanje da napadnu ustaše i žandare u spomenutim selima i da napreduju prema Pađenima i Gračacu, duž ličke željezničke pruge.

Tako su ustaše i žandari u Srbu bili potpuno okruženi. Ustanici susjednih bosanskih sela Osredaka i Begluka, te ustanici sela iz neposredne okolice Srba, napali su u 13 sati žandare i oslobodili Srb. Tako je Srb postao prvo slobodno općinsko mjesto u Hrvatskoj.

Na pravcu prema Donjem Lapcu napadnut je poštanski autobus kod unskog mosta u Suvaji, a razbijena je i jedna jača ustaška patrola koja je išla iz Donjeg Lapca.

Oko 19 sati na Srbskom klanecu potpuno je uništena grupa od 12 žandara pod komandom natporučnika Nikole Bačića. Zaplijenjen je kamion, 10 pušaka, 12 pištolja, sanduk bombi, sanduk municije i ostala oprema.

Prvi dan ustanka završio je oslobađanjem općine Srb i odbijanjem svih ustaško-domobranskih nasrtaja prema Srbu. Rukovodstvo ustanka održalo je sastanak 27. jula uvečer, procijenilo situaciju, mogućnost intervencije ustaško-domobranskih snaga, osnovalo štab gerilskih odreda za kotar Donji Lapac i okolinu, u čiji su sastav ušli: Gojko Polovina, Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić. Imenovani su i novi rukovodioci ustanka i ustaničkih jedinica na pojedinim pravcima, sektorima i pojedinim selima. Sasvim ispravno određena su tri osnovna pravca na koja treba usmjeriti ofanzivno dejstvo ustaničkih snaga: pravac Tiškovac—Strmica—Knin; pravac Srbski klanac—Otrić—Padane (odnosno Gračac) i pravac Doljani—Donji Lapac—Bihać.

Narednog dana — 28. jula — ustanici su na Dabinoj strani razbili još jednu jaču ustašku patrolu koja je dolazila iz Donjeg Lapca i likvidirali žandarmerijsku stanicu u Doljanima. Toga i narednog dana na 13. kilometru puta Donji Lapac — Doljani razbijena je domobranska satnija iz Bihaća kojom je komandirao satnik Veber. Zaplijenjena su dva autobusa, 17 pušaka, dva puškomi-

traljeza, nekoliko sanduka municije i ostale opreme. Ubijeno je 17 ustaša i domobrana. Ustanici nisu imali gubitaka. Tako su konačno odbijeni svi naleti ustaško-domobranskih snaga iz Bihaća, odnosno Lapca i Boričevca prema Srbu.

Istoga dana na Srbskom klancu uništena je još jedna ustaška polusatnija. Ubijeno je 13 ustaša, zaplijenjeno 16 pušaka, kamion i ostala oprema.

Ustaničke snage na pravcu Tiškovac—Knin odbile su ponovnu intervenciju triju domobranskih satnija iz Knina i odbacile ih prema Crnom vrhu (Strmici i Kninu).

Narednih nekoliko dana ustanak je zahvatio susjedne općine kotara Gračac. Tako su oslobođene općine: Zrmanja — 28. jula, Mazin, Bruvno i Gračac (osim mjesta Gračaca) — 29. jula. Ustanak se 28. i 29. jula proširio na sela kninske krajine: Plavno, Žagrović, Golubić, Topolje i ostala.

Ustanički odredi općine Srb i ustanici Doljana i Dobrosela, poslije poraza satnika Vebera na Brežinama, umjesto da djeluju odlučno i brzo prodiru prema Donjem Lapcu, zastali su od 29. jula do 2. augusta ispred ustaškog uporišta u Boričevcu. Zbog toga i zbog kolebljivosti i neodlučnosti partijske organizacije U Donjem Lapcu ustanak se u lapačkoj općini usporeno razvijao. Ipak mnogi ljudi iz Lapca i okolnih sela, iako nepovezano, pod uticajem ustanka u Srbu, samoinicijativno su izveli nekoliko manjih akcija. Zaposjeli su i zapriječili cestu na planini Kuk 27. jula, spriječili izvlačenje ustaša iz Lapca na Udbinu i uništili jedan kamion, odnosno onemogućili intervenciju s Udbine prema Lapcu. Napali su poštanski autobus, 28. jula, na cesti Mamac — Lapačka korita, kojim su se povlačile ustaše iz Donjeg Lapca. Pod pritiskom ustanika iz Lapca i okolnih sela ustaški državni aparat i žandari napustili su 30. jula Lapac i Nebljuse. Narednog dana ustaše su napustile uporište Boričevac i povukle se u Kulen Vakuf, poklavši usput narod u selu Kalatima. Ustaničke snage ušle su 2. augusta u napušteni Boričevac.

Iako je štab gerilskih odreda za Lapac i okolinu bio zabranio pljačku i paljevinu pod prijetnjom smrtno kazne, to se ipak nije moglo spriječiti. Paljevina Boričevca bila je akt osvete za ustaške zločine, rezultat niske političke svijesti, a uz to su je bili potakli reakcionarni elementi iz ustaničkih redova. Malobrojni članovi KP. i starješine ustaničkih jedinica — bez autoriteta vlasti, sile i zakona — nisu mogli stati na put paljevini i pljački. Ustanici su bili svjesni da rade isto ono protiv čega su se, između ostalog, i sami pobunili i

digli na ustanak. Oni nisu bili svjesni da time nanose ogromnu političku štetu vlastitoj stvari. Oni toga neće biti svjesni ni u kasnijim borbama oko Kulen Vakufa.

Tako je 2. augusta 1941. oslobođen cio kotar Donji Lapac, prvi oslobođeni kotar u Hrvatskoj. Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu odmah je organizirao obranu oslobođenog područja na Drenovači prema Bihaću, na planini Kuku prema Udbini, zajedno s ustanicima krajiških sela oko Kulen Vakufa, na Srbskom klan-cu prema Otriću, odnosno Gračacu i prema Kninu.

Na oslobođeno područje stiže 31. jula Marko Oreško-vić-Krntija. Izbijanje ustanka u Srbu zateklo je Marka na području Udbine (selo Visuć). Čim je saznao, krenuo je prema žarištu ustanka. Na putu je naišao na usta-ničku patrolu u planini Kremenu. Ona ga je, sumnjajući da je ustaški špijun, uhapsila, svezala i dovela u rejon Bruvna. Tu je, na Mazinskoj previji, Gojko Polovina držao govor pobunjenom narodu i objašnjavao ciljeve ustanka i borbe. U taj čas stigla je i patrola sa Markom. Kad je Gojko ugledao Marka, zagrlio ga je i poljubio. Tek tada je vidio da je vezan. Odvezao ga je i upitao jesu li ga tukli. Marko je odgovorio: »Pa nisu.« Na to je Gojko uzvratio: »Onda, baš jesu«. Marko , sav sretan što se sve dobro završilo i nadasve radostan što je stigao na oslobođeno područje među ustanike, uzviknuo je Goj-ku: »Gadna ti, brate Gojko, ova tvoja sloboda!«

Kad je oslobođen Lapac, Marko je otišao tamo, a zatim u Drvar gdje je bio zatvoren i gdje je ponovno morao dokazivati da nije ustaški špijun. Marko je bio izvanredno hrabar i nikad nije dozvoljavao da mu se daje oružana pratnja i da ga se posebno čuva. I to je, između ostaloga, omogućilo pročetničkim elementima da ga ubiju 20. oktobra 1941. u V. Očijevu. Krntija je pru-žio veliku praktičnu pomoć ustaničkom rukovodstvu u Drvaru i Lapcu. Bio je inicijator i organizator konfe-rencije narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za zapad-nu Bosnu i Liku, koja je održana 31. augusta u Drvaru. On je isto tako bio inicijator i organizator vojno-poli-tičkog savjetovanja rukovodilaca ustanka iz Like, koje je održano na Kamensku 21. septembra. Također je bio organizator prvih vojnih jedinica, beskompromisni borac protiv okupatora (Talijana), uporni borac protiv izdaj-nika, ali strpljiv u borbi za očuvanje jedinstva ustaničkih redova, neimar bratstva i jedinstva i zaštitnik srpskog naroda. Zato ga je srpski narod Like opjevao kao »svoju majku«.

Na ranije spomenutim obrambenim položajima i i pravicima, naredna dva mjeseca ustaničke snage posti-

gle su tri važne pobjede, koje su snažno odjeknule širom Like, Bosanske krajine i Sjeverne Dalmacije.

Prva takva pobjeda bilo je uništenje prethodnica ličkog domobranskog zdruza 19. augusta u Pištalskoj draži. Tu je neprijatelj izgubio 159 ljudi, a u borbama koje je zdrug vodio od 17. do 19. augusta ukupno je izgubio 212 ljudi. Zaplijenjeno je osam teških mitraljeza, 12 puškomitraljeza, dva minobacača, 40.000 metaka, oko 200 pušaka, mnogo konja, kola i ostale vojničke opreme. Poginula su svega dvojica ustanika. Glas o toj pobjedi brzo je prostrujio svim ustaničkim krajevima, pa i dalje. Tom pobjedom skršena je prva ozbiljna ustaško-domobranska ofanziva na ličko gračačko-lapačko slobodno područje.

Druga važna pobjeda ličkih i krajiških ustaničkih odreda bila je likvidacija ustaško-domobranskog garnizona u Kulen Vakufu 6. septembra 1941. Tom pobjedom očišćena je dolina Une od Martin Broda do Ripče i čvrsto povezano ličko i krajiško slobodno područje. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Tada je stradalo puno naroda koji se povlačio s neprijateljskim snagama. U stvari, bojnik Veber, komandant ustaško-domobranskog garnizona u Kulen Vakufu, da bi izmakao uništenju, poveo je sa sobom narod i njime okružio svoj borbeni raspored. Zaista »viteški« postupak ustaškog bojnika!

Krajem septembra neprijatelj je poduzeo drugu ozbiljniju ofanzivu iz Bihaća i Bosanskog Petrovca preko Kulen Vakufa prema Donjem Lapcu radi uništenja ustanika i zauzimanja slobodne lapačke općine. Udar na neprijatelja bila je ustaška bojna pukovnika Rolfa. Slobodnu lapačku općinu, osim ustanika te općine pod komandom legendarnog Stojana Matića, branio je i leteći odred »Čapajev«, pod komandom Đoke Jovanića. U to doba općina Srb i susjedne općine kotara Gračac bile su okupirane od Talijana, pa je to znatno uticalo na angažiranje, odnosno neangažiranje ustaničkih snaga tih općina u razbijanju snaga pukovnika Rolfa. Ta se bojna krajem septembra i početkom oktobra našla u Kulen Vakufu. Odred »Čapajev« 3. oktobra na cesti Kulen Vakuf — Vrtoče u selu Čovki napao je štab 11. sisačke domobranske pukovnije. Tada je poginuo komandant pukovnik Ivan Matagić, bojnik Vladimir Veber i još tri oficira, tri podoficira i jedan vojnik. Zapaljen je automobil i zaplijenjena sva oprema. Taj događaj je izazvao paniku snaga pukovnika Rolfa. Zato je Rolf žurio da se što prije izvuče iz Kulen Vakufa. Ali nije smio nazad preko Čovke. Odlučio se za proboj ka Bihaću preko Do-

njeg Lapca. U tome je i uspio, ali je u borbama od 5. do 8. oktobra pretrpio ozbiljne gubitke. Odlučujući udarac nanesen je bojni pukovnika Rolfa 7. oktobra u rejonu sela Kruga. Rolf je imao više od 100 mrtvih, ranjenih i zarobljenih ustaša. Zaplijenjena je haubica 105 mm sa 117 granata, 45 pušaka, 13 puškomitraljeza, mnogo kola, konja i ostale ratne opreme. Ustanici su imali osam mrtvih. Bojna je izmakla potpunom uništenju zahvaljujući tome što su ustanici iz Nebljusa, prestrašeni od neprijatelja, napustili položaj Drenovaču i povukli se na Kamensko radi »zaštite« naroda i tako otvorili put neprijatelju prema Bihaću. Tako je skršena i druga neprijateljska ofanziva na području slobodnog Lapca.

Međutim, poraz okupatorskih slugu nije bio i poraz okupatora. Talijani su, na temelju tzv. Otričkog sporazuma (11. i 25. augusta) sa četničkim i pročetničkim snagama, okupirali općinu Srb 9. septembra, a općinu Donji Lapac 12. oktobra, kad su vidjeli da je propala i druga ustaška ofanziva.

Ustaničke snage nisu pružile oružani otpor okupatoru. Za to nisu bile organizaciono, vojnički i moralno-politički pripremljene. To je još više zaoštrilo krizu ustanka i otvorilo proces diferencijacije među ustanicima. Diferencijacija je izvršena i vršena na pitanju odnosa prema okupatoru. Ogromna većina ustanika bila je odlučna za borbu protiv okupatora. A oni ustanici koji su bili za mir s okupatorom, a samo za rat sa NDH (ustašama), izdali su narodnu borbu i otišli pod skut neprijatelju. Tu se nazirao začetak građanskog rata, što je odgovaralo okupatoru, pa je taj proces svim silama podupirao. Proces diferencijacije otvoren je odmah poslije oslobođenja kotara Donji Lapac, produbljen je Otričkim sporazumom, a do kraja zaoštren talijanskom reokupacijom.

Presudni značaj za zaoštavanje borbe protiv okupatora i diferencijaciju u ustaničkim redovima na pitanju odnosa prema okupatoru imala je sjednica OK KPH za Liku, održana u Donjem Lapcu 11. septembra. OK je na tom sastanku, osim ostalih zaključaka, donio odluku da se odmah pristupi organiziranju stalnih čvrstih vojnih jedinica, umjesto teritorijalnih seoskih, tzv. smjenaških jedinica. Nove jedinice moraju biti sposobne da se bore svuda gdje se ukaže potreba i da zadaju udarce neprijatelju gdje je najslabiji i gdje se najmanje nada. Na temelju te odluke sredinom septembra osnovan je na Drenovači leteći odred »Čapajev« pod komandom Đoke Jovanića i Milana Sijana. U odred je stupilo 49 dobrovoljaca (31 iz općine Srb, 13 iz općine Lapac i petorica

iz drugih krajeva). U odredu je bilo: sedam radnika, 39 seljaka i 3 službenika. Među njima bilo je 48 Srba i jedan Hrvat. Od 49 boraca bila su tri člana i četiri kandidata Partije, te osam skojevaca. Prosječna starost boraca određena bila je oko 25 godina. Ta se jedinica brzo pročula i proslavila u narodu svojom prvom uspješnom akcijom u Čovki.

Poslije sloma druge ustaško-domobranske ofanzive na slobodnom lapačkom području, odred je po narednji Marka Oreškovića sredinom oktobra napustio područje donjolapačkog kotara i krenuo na borbeno krstarenje po srednjoj i zapadnoj Lici. Krajem oktobra odred je izveo akciju protiv ustaša u Smiljanu, protiv četnika u Metku i protiv Talijana kod Mekinjara. Očeličen u tim borbama i popunjen novim borcima, odred izrasta u partizansku četu »Marko Orešković«. Sredinom novembra četa se vraća na lapačko područje, na Kamensko. Tu se popunjava s još 18 boraca. Na Kamensko stiže 26. novembra još jedna (druga) četa osnovana 24. novembra od boraca iz Kaldreme, Zavlake, Dugopolja, Tiškovca, Zrmanje, Prljeva, Nadvrela i M. Popine. Od ove dvije čete osnovan je 29. novembra 1941. na Kamenskom bataljon »Marko Orešković« od oko 110 do 115 boraca, naoružanih puškama i s pet puškomitraljeza. Većina boraca bila je iz kotara Donji Lapac (oko 50 posto iz općine Srb, a ostali iz općine Donji Lapac, Zrmanja i ostalih krajeva Like). Komandant bataljona bio je Đoko Jovanić a komesar Milan Šijan. To je ujedno i prvi partizanski bataljon u Hrvatskoj čvrsto vojnički organiziran, odlučno vođen i spreman da se bori tamo gdje se ukaže potreba. To je on u kasnijim borbama i dokazao.

Talijanska reokupacija označila je vrhunac krize ustaničkih redova. O tome postoje dvije ocjene izrečene u različito vrijeme. Prva ocjena tvrdi da je talijanska reokupacija bila poraz i kraj ustanka, a druga da je samo zaoštrila i produbila krizu ustanka. Smatramo da je druga ocjena realnija i tačnija. Evo samo nekoliko činjenica koje govore o tome da se nije radilo o ugušenju nego o krizi ustanka. Talijani su okupirali samo Srb i Donji Lapac. Izvan tih mjesta nisu smjeli nikuda, niti su imali fizičku kontrolu terena. Tome je, istina, doprinijela i nastupajuća zima, ali glavni razlog bio je strah od ustanka. Oni su, čak što više, bili potpuno fizički i ekonomski blokirani i politički izolirani. Nijedna ustanička jedinica, usprkos opetovanih poziva, nije predala oružje. Talijani nisu uspjeli bilo koga razoružati. Nisu uspjeli, iako su se trudili, pronaći i zaplijeniti haubicu 105 mm, koja je skrivana u rejonu Dobrosela. Također, nisu mogli spri-

ječiti njeno prebacivanje početkom januara 1942. na položaje kod Korenice. Čak šta više, ustaničke jedinice čuvale su i osmatrale položaje na Drenovači prema Bihaću, na Kuku prema Udbini i na drugim pravcima. Usprkos talijanskoj okupaciji osnovan je odred »Čapajev«, a nešto kasnije i bataljon »Marko Orešković«, te bataljon »Stojan Matić«. Za vrijeme talijanske reokupacije počelo je (osnivanje) mjesnih narodnooslobodilačkih odbora po selima, omladinske organizacije (»Mlada generacija« i Skoj), AF2, proširenje i učvršćenje partijske organizacije i živog masovnog političkog djelovanja i kulturno-prosvjetnog rada. Uzaludni su bili pokušaji okupatora i izdajnika da privuku narod ili da ga bar neutrališu. Tu im nije mogla pomoći ni izdajnička grupa Rađenović-Keča-Omčikus-Torbica i Rašeta. Propali su svi pokušaji četnika da se vojnički i politički organiziraju.

Likvidacija talijanskog garnizona u Lapcu 27. februara i u Srbu u martu 1942. označila je kraj krize, novi polet ustanka i narastanje ustaničkih snaga. Oslobođenjem Lapca i Srba od Talijana lapački kotar ponovno postaje prvi oslobođeni kotar u Hrvatskoj. Ta sloboda potrajala je neprekidno od marta 1942. do septembra 1943. godine.

Narod današnje donjolapačke općine dao je značajan doprinos NOB, oslobođenju naše zemlje i pobjedi naše revolucije. U jedinicama NOV i POJ borilo se širom Jugoslavije 2782 partizana, od kojih je 1095 palo na bojnom polju u cvijetu svoje mladosti (prosječno 20 godina života). U mjesnim, općinskim i kotarskim NOO, partijskoj organizaciji, SKOJ-u i USAOJ-u i AFŽ sudjelovala su 1094 aktivista. U »pozadini« je djelovalo 5220 »pomagača« NOB. Među civilnim stanovništvom je bilo 2308 žrtava fašističkog terora i 307 žrtava rata. Dakle, u NOB-u je sudjelovalo 9096 ili oko 50% stanovništva ove općine. U toku NOR-a neprijatelj je zapalio i uništio 1590 kuća i 2583 gospodarske zgrade; odagnao je preko 15000 grla stoke krupnog i sitnog zuba, opljačkao žito, robu i sve što mu je bilo dostupno. Ali sve to nije moglo slomiti borbeni duh naroda ovoga kraja niti ga pokolebati i odvratiti od NOB.

Mile Polovina
Ilija Rašeta

BENKOVAC Burna prošlost benkovačkog kraja ostavila je prethistorijske, antičke i srednjovjekovne tragove. Brojni spomenici svjedoče o minulim vremenima i burnim događajima. Pored ostalog tu su kule i tvrđave, među njima i kula u pjesmi opjevanog narodnog junaka Janković Stojana. Sve su to podigle žuljevite ruke naših predaka i turskoga robija. Tako je nad Benkovcem bila snažna tvrđava koja je u doba turske vladavine pretvorena u kaštel begova zvanih Benković iz Livna, po kojima je i Benkovac dobio ime. Tu se u naše doba održavaju atraktivne smotre izvornog folklora Dalmacije, na kojima se okupi bogatstvo narodnih nošnji i običaja iz Biograda, Knina, Obrovca, Šibenika i Zadra.

Prema popisu stanovništva iz ožujka 1931., na području općine Benkovac živjelo je 24.890 stanovnika, od kojih se oko 95 posto bavilo poljoprivredom. Ostali su bili zanatlije, službenici, a sasvim malo bilo je radnika, uglavnom zaposlenih u mlinicama.

U ovom mediteranskom podneblju poljoprivreda je u najviše slučajeva ovisila o vremenskim uvjetima. Prianosi su uglavnom bili veoma niski: po hektaru svega pet kvintala kukuruza, pšenice oko 13 kvintala, ječma oko 11 kvintala i si.

Zbog veoma slabe kupovne moći ovdašnjih seljaka, bila je slabo razvijena i trgovačka mreža. Nešto je bolje bila u samom mjestu Benkovac, kao središtu kotara i općine. Doduše, za uspjeh u ovdašnjoj trgovini i nije bila potrebna neka velika vještina, nego tek malo novaca, više smisla za šverc i lopovluk i uspjeh je bio zajamčen. Trgovac je uglavnom pljačkao seljake na svaki način, jer dok su seljaci svoje proizvode morali prodavati u bescijenje, industrijski su proizvodi bili veoma skupi. O nekom organiziranom otkupu i zaštiti seljaka nije bilo ni spomena, a nisu postojali ni krediti za razvoj poljoprivrede.

Na ovom području u razdoblju između dvaju ratova djelovalo je nekoliko političkih stranaka s većim ili

manjim utjecajem na svoje pristaše. Sve su one na ovaj ili onaj način djelovale na nacionalističkoj i šovinističkoj platformi, tim više jer je ovdje po prilici podjednaki broj hrvatskoga i srpskoga stanovništva. Stranačke suprotnosti, koje su osobito dolazile do izražaja za izbora, ponajviše su podgriježivali predstavnici vlasti, trgovci, posjednici i službenici, razjedinjeni nacionalno i stranački, ali ne radi nekih realnih nacionalnih ideja i stremljenja, već radi vlastitih, osobnih interesa. Zato oni vrlo spretno manipuliraju polupismenim i nepismenim narodom. Kler, i pravoslavni i katolički, bio je veoma uključen u političke igre koje su na ovom području uvijek imale karakter hrvatsko-srpskih odnosa. Ovdje je bilo i nekoliko veleposjednika koji su imali važnu ulogu u kreiranju politike na ovom području i koji su oko sebe okupljali siromašne seljake i težake.

U to doba mnogi mlađi ljudi odlazili su sa svojih ognjišta tražeći posla u gradovima i da, ako se posreći, izuče kakav zanat ili kakvu školu. Gotovo nitko od njih nije se vraćao. Doduše, za rodnim krajem svi su oni dugo i često patili, mada se nisu vraćali, već su za sobom pozivali i svoje rođake. Neki od onih koji su se ipak vraćali širili su, osobito među omladinom, napredne ideje i upoznavali je s revolucionarnim radničkim pokretom za bolji i pravedniji život i odnose među ljudima. Doduše, te ideje ovdje su teško probijale, jer su monopol nad svijesću ovdašnjih ljudi uglavnom držali popovi i zelenaši u čijim se rukama na ovaj ili onaj način nalazila i javna vlast.

U doba Banovine Hrvatske u većini mjesta s hrvatskim življem stvorena je tzv. Hrvatska seljačka zaštita. Ona je najmanje štitila ovdašnjeg hrvatskog seljaka. U pojedinim selima bila je snažni instrument u rukama frankovaca, pa i ustaša, koji su se, nakon što ih je amnestirao ban Subašić, vraćali svojim kućama. Među njima bio je Mi jat Pelagubić, koji je kao radnik u Belgiji pristupio ustaškom pokretu, a po povratku kući rukovodio je »zaštitom« u Banjevcima. Kasnije je postao ustaški natporučnik sa službom u Zagrebu.

Tako je politička situacija uoči neprijateljskog napada na Jugoslaviju 1941. i na ovom području bila vrlo složena i teška. Neki vojni obveznici u kratkom roku pozivani su više puta u rezervu. Odaziv je bio redovan, što pokazuje da su ljudi, i ako su mrzili tadašnji nenarodni režim, bili voljni braniti zemlju od agresora. U to doba u Benkovcu je bio 11. pješadijski puk, s komandantom pukovnikom Markovićem i zamjenikom Salkom Amidžićem. Vojnici su pak bili do kraja odani režimu i

dinastiji, jer je njihova odanost bila provjeravana veoma pomnjivo. U benkovački garnizon dolazili su vojni obveznici kažnjavani zbog naprednih ideja i djelovanja. Međutim takvo stanje ipak se mijenja na bolje, a 1940. i početkom 1941. u Benkovcu dolaze mnogi rezervisti — komunisti. To se očitovalo u proljeće 1940. kada je francuska vojna delegacija bila u posjetu benkovačkom garnizonu. Skupina rezervista demonstrativno je istupila uzvikujući komunističke parole i parole protiv fašističke opasnosti kojoj je podlegla i tadašnja vladina politika u Jugoslaviji. Nakon toga događaja, starješine garnizona poduzeli su represivne mjere, a neki sudionici demonstracije su zatvoreni. Među njima su bili i Janko Lacmanović i Lazar Dević.

Sjećajući se revolucionarnog događaja u benkovačkom garnizonu, predratni komunist i jedan od glavnih organizatora NOP na području Benkovca, Luka Zečević iz Gornje Jagode, zapisao je:

»U to doba pripadao sam kao rezervist Prvoj mitraljeskoj četi Drugog bataljona u Benkovcu. Među nama rezervistima bilo je dosta komunista i simpatizera, među kojima i Ante Banina iz Iža, sada general-pukovnik JNA, Luka Rnjak, rezervni narednik, Đuro Vrcelja iz Bukovice, Milan i Janko Lacmanović iz Lišana Trnjskih, Lazo Dević iz Islama Grčkog, Dimitar Dražić iz Korlata i još neki. Od aktivnog vojnog kadra sjećam se, kao simpatizera Partije, narednika Vučkovića.... Svi smo se mi aktivisti po ovoj liniji sastajali u svakoj pogodnoj prilici da bi razmijenili mišljenja o razvoju vojno-političke situacije kod nas i u svijetu, a dolazili su nam i neki komunisti iz garnizona.«

Rat se tako sve neposredni je primicao i prema našim granicama. Istodobno je raslo narodno raspoloženje za obranu zemlje. Događaji u vezi Trojnog pakta već su nam dobro i poznati. Međutim, u vezi s tim događajima treba spomenuti kako su vojnici ovdašnjeg garnizona raspoređeni na položaje, ali većinom s oružjem bez municije. Sabotaža u obrani zemlje počinjala se osjećati na svakom koraku rukovodećeg kadra.

Na vijest o fašističkom napadu na Jugoslaviju, u benkovačkom kraju nastala je prava narodna uzbuna. Učesnici iz prvog svjetskog rata okupljali su oko sebe mlađe ljude, i nagovarali ih kako treba braniti zemlju. Događaji su se brzo redali. Sve je govorilo o brzom slomu tadašnje Jugoslavije. U benkovačkom kraju frankovci počinju javno istupati zajedno s ustašama. Oni marljivo razoružavaju vojnike koji su s oružjem u rukama u rasulu bježali svojim kućama. Mnogi od tih nesretnih

vojnika djelovali su bijedno i razočarano. Doduše, povlačeći se prema Kninu, četvrti bataljon 11. puka, pod komandom kapetana Maksimovića, pružio je Talijanima žilavi otpor, ali zbog velike nadmoćnosti neprijatelja, bataljon je morao napustiti položaj.

Usljedilo je i najgore — dolazak talijanskog okupatora u Benkovac, koji je tako i službeno pripao pod talijansku upravu. Općinski aparat iz Benkovca, Smilčića i Stankovića stavio se u službu okupatora. Povampirilo se desno krilo HSS koje je u stvaranju Pavelićeve NDH mislilo da stvara i nekakvu svoju državu, a pristalice JNS i JRZ očekivale su ponovni povratak kralja Petra. U tom nadanju na sceni se pojavljuje i četnički pokret.

Tadašnje, kao i kasnije držanje ovdašnjeg klera, bilo je različito. Dok se dio javno i bez oklijevanja stavio u službu okupatora, kao što su bili pop Serdo Urukalo, bivši benkovački poslanik, i fra Andrija Zjačić, župnik u Lišanima Ostrovačkim, dotle su se fra Roko Rosušić iz Banjevca i fra Pile Burišić iz Stankovca priključili NOP-u. Neki su pak pokušavali ostati neutralni.

Tako je vojnopolitička i okupaciona situacija i pred ovdašnje članove KPJ i SKOJ-a postavila opće poznate zadatke o pripremama i početku oružanog narodnog ustanka. A uvjeti za taj posao na ovom području bili su veoma teški. S tim teškoćama uhvatila se u koštac ne samo partijska organizacija, nego i snažna organizacija SKOJ-a koja je imala više od četrdeset članova.

Osim vojničke pripreme za ustanak, trebalo je raditi i na idejno-psihološkom uzdizanju i borbenoj sposobnosti, osobito omladina. Već u srpnju 1941. radnik-mesar Nikola Marić donio je iz Šibenika Proglas CK KPJ o dizanju ustanka. Stizali su i ostali pisani materijali koje je valjalo proučiti. Marljivo je sakupljano oružje, municija i ostala vojnička oprema za predstojeću borbu. Počinjale su zatim stizati i prve usmene i pisane vijesti o početku i razvoju ustanka u nekim krajevima Jugoslavije. U benkovačkom kraju s velikim ohrabrenjem primane su vijesti o ustanku u susjednoj Lici. Među prvim ilegalcima benkovačkog kotara koji su pripremali narodni ustanak vrijedno je, uz ostale, spomenuti barem nekoliko imena kao što su: Stevo, Luka, Mile, Marko i Petar Zečević, Trivun, Stevan i Gojko Čoso, Dane i Krste Vukićević, Janko Lacmanović, Nikola Popović, Stanko Tišma, Dušan i Joka Štrbac, Jovo Ugrčić, Nikica Novaković, Gojko Ležaić, Dušan Šoponja, Jovica Jokić, Dane Desnica, Stipe, Nikola i Ivan Morić, Ante Gvardioli, Ante Krpina i mnogo ostalih čija se imena ne mogu navesti zbog ograničenog prostora.

Zato i s ovog sjeverodalmatinskog područja već u kolovozu 1941. odlaze prvi borci u ličke partizanske jedinice, a do konca prve ratne godine njihov se broj stalno povećavao. Te godine na benkovačkom području osnivaju se i prvi tzv. prehrambeni odbori koji su, pored ostalog, prikupljali hranu, odjeću i ostalo što je potom preko veze slano borcima. Tako je ovdje počinjao plamen oslobodilačkog rata i revolucije i sve više se razbuktavao u neugasivi svjetionik novog doba. Razvojem NOB razvijali su se i razni vidovi nove narodne vlasti. Tako intenzivnim borbenim i političkim radom bilo je na području današnje benkovačke općine obuhvaćeno više od 7000 stanovnika hrvatske i srpske nacionalnosti. S ovog područja u redovima NOB poginuo je 761 borac, a bilo je i mnogo žrtava fašističkog terora.

Stipe Morić

BI O G R A D

N A M O R U

Po završetku prvoga svjetskog rata Biograd na moru potpao je pod Italiju, pod kojom je ostao do 1923. kada se Italija povlači s ovoga područja u grad Zadar, u kome će se zadržati sve do 1943.

Povlačenjem talijanskog okupatora u Zadar, malom gradiću Biogradu, sa svega oko 1000 stanovnika, pripala je važna administrativno-politička uloga kotarskog sjedišta koje je obuhvaćalo općine: Biograd, Zemunik i Nin. Pošto je talijanski okupator stvorio novu granicu oko Zadra, za Biograd i Benkovac, kao mala mjesta bez industrije i radničke klase, bez srednjih i viših škola, bez bolnica i zdravstvene službe i mnogo ostaloga, zaredale su teškoće koje se u Kraljevini Jugoslaviji nisu mogle ukloniti. Tako je Biograd tapkao u tim problemima bez izlaza. Prema nepotpunim podacima, tek 1941. imao je svega 1400 stanovnika, što najbolje govori o mukotrpnom životarenju.

Općinsko područje Biograda uglavnom naseljavaju Hrvati, ali ima i predstavnika ostalih nacionalnosti, osobito Srba u selu Vrana i još nekam selima. Međutim, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, ovdašnje je stanovništvo živjelo u slozi.

Sadašnje područje općine Biograd na moru obuhvaća sela i naselja: Ban, Dobropoljana, D. Raštane, G. Raštane, Drage, Filipjakov, Kraj, Krmčina, Mrljane, Neviđane, Pakoštane, Sikovo, Pašman, Tkon, Turanj, Vrgada i Ždrelac u kojima živi, prema popisu 1971., oko 15.000 stanovnika.

Između dvaju ratova najveći broj ovdašnjih stanovnika živio je na selu, bavio se zemljoradnjom, stočarstvom i ribarstvom. Tek 1940. u Biogradu je bilo oko 150 radnika i to uglavnom privatnih zanatlija i nešto najamnih poljoprivrednih radnika na državnom poljoprivrednom dobru JANKOLOVICA. Sva mjesta na obližnjim otocima koja su pripala kotaru Biograd na moru mogla su imati oko 150 radnika, uglavnom ribara i pomo-

raca. Nije bilo nikakve industrije, rudnika ili slično gdje bi se mogao bilo tko zaposliti. Zato je ovdašnji narod teško živio na škrotoj zemlji. Najveći dio plodnije zemlje bio je u rukama nekoliko imućnih obitelji ili pripadao crkvi. Na toj zemlji radili su ovdašnji siromašni seljaci gotovo kao kmetovi. Teško ekonomsko-socijalno stanje pogodovalo je, kao i u ostalim primorskim gradovima i selima, velikoj ekonomskoj migraciji. Mnogi mladi i zdravi ljudi napuštali su svoja ognjišta i odlazili u pećalbu iz koje se većina nikada nije vraćala.

Usprkos malom broju stanovnika, na području pred-ratnog kotara Biograd na moru ipak su djelovale sve građansko-političke stranke. Budući da je ovdje većina stanovnika hrvatske nacionalnosti, na njih je osobito utjecala Mačekova HSS. Ali, u ovom siromašnom kraju mogao se vrlo rano osjetiti utjecaj ilegalne KPJ, osobito nakon što je 1938. osnovana Stranka radnog naroda u kojoj je djelovala ilegalna KPJ. U narodu, gdje većina seljaka nije mogla sa svog grunta podmiriti najminimalnije životne potrebe, Partija je nalazila pogodno tlo za djelovanje. Kako bi široke narodne mase držali u ekonomskoj, političkoj i duhovnoj pokornosti, vlastodršcima je pomogao administrativni aparat, svi od sreskog načelnika, žandarmerije, graničara i vojske, do poreske uprave, sudaca, advokata i popova, pa i naoružana Mačekova zaštita. Svi su kao jedan bili složni u borbi protiv komunista i ostalih naprednih građana.

U takvim socijalnim i političkim uvjetima ovdje se već 1927. pojavljuju prvi nosioci komunističkih ideja, među kojima su se isticali Ivan Stanić i Ivan Kundičević. Njima su se 1930. pridružili Mijo Turajlija, Ivo Mardešić, Ivan Šangulin, Ive Pandža i još neki. Godine 1934. Bare Burčul i Danilo Štampalija osnovali su prvu grupu simpatizera KPJ, a kada je 1936. stigao Mate Koren na ovo područje, započele su pripreme za slanje prve grupe dobrovoljaca u Španjolsku. Taj je posao propao, jer je u Splitu otkriven brod kojim su dobrovoljci trebali krenuti. Samo je Frane Bačkov iz Pakošтана uspio otići da bi u Španjolskoj ostavio i svoj život. Ovdašnji je narod inače svestrano pomagao »Crvenu pomoć« za borbe u Španjolskoj.

Uz svestranu pomoć Filipa Kljajića, Martina Frantića, Nikole Sekulića, Mile Colića, Mira Vasića, Marka Jurlina i ostalih u predvečerje drugoga svjetskog rata ovdje je započela osjetna politizacija narodnih masa. Na to je utjecala i nekolicina organiziranih radnika s ovog

područja, koji su se vratili u mjesto poslije izučenih zanata ili su bili protjerani od strane policije zbog njihova revolucionarnog rada. Tako je 12. lipnja 1939. u kući Danila Štampalije osnovana prva partijska ćelija u koju su ušli: Bare Burčul, Mile Colić, Danilo Štampalija, Božidar Jandrešin i Vice Colić. Istoga dana osnovan je i skojevski aktiv u koji su ušli: Ante Jadrešin, Slavko Vulelija, Frane Lukačić, Ante Baraba i Romano Rogić. Osnivačkim sastancima prisustvovao je i predstavnik Okružnog komiteta KPH Šibenik, Miro Vasić, koji je članovima Partije i SKOJ-a prenio instrukcije kako trebaju djelovati. Narod je komunistima poklanjao sve više povjerenja. 1939. osnovane su partijske ćelije u selima Galovac i Tkon, a 1940. i početkom 1941. u selima Jagodnja, Sukošan i Pakoštane. Radi boljeg rukovođenja 1939. osnovan je Mjesni komitet KPH Biograd na moru koji je obavljao i ulogu kotarskog komiteta pa se njegovo djelovanje protezalo i na područje kotara Benkovac.

Predratna 1940. bila je na području kotara Biograd često dramatična i eksplozivna zbog nagomilanih teškoća i socijalnih problema. Poticano djelovanjem komunisti, revolucionarno raspoloženje naroda osjećalo se na svakom koraku. Ovdje je vrijedno spomenuti događaj iz kolovoza 1940. kada je skupina omladinaca vraćajući se sa sastanka ulazila u Biograd pjevajući revolucionarne pjesme. Omladince je dočekala iz zasjede Mačekova zloglasna zaštita i obasula vatrom iz civilnih pušaka od čega je bio ranjen omladinac Milan Vulelija, što je kod naroda izazvalo gnjev i razočarenje u Mačeka. Na Mačkov rođendan 1940. rukovodstvo HSS pokušalo je organizirati manifestacije. Komunisti su, međutim, razbili proslavu i povelu narod u dotad najmasovnije demonstracije protiv Mačekova monarhofašističkog paktiranja i njegove sve otvorenije podrške ustašama. Iste godine u demonstracijama 1. rujna sudjelovalo je oko 400 ljudi, žena i omladine, podržavajući borbene i revolucionarne parole KPJ. Tada je došlo i do oštrog sukoba sa žandarmima. Gotovo svake nedjelje komunisti i skojevci ispisi-vali su po mjestu antifašističke i revolucionarne parole.

Uplašena bujanjem revolucionarnog raspoloženja naroda, vlast je poduzela oštre represalije hapseći i progoneći komuniste. Potom su komunisti Bogdan Jandrešin, Šime Lukačić, Ante Zorica i Ante Jadrešin odvedeni u koncentracijski logor u Lepoglavu. Lukačić i Zorica ubijeni su na zvjerski način u ustaškom logoru Jasenovac.

Poslije ovih hapšenja u listopadu 1940. reorganiziran je Mjesni komitet KPH Biograd na moru. Za sekre-

tara je izabran Danilo Štampali ja, a za članstvo komiteta: Bare Burčul, Vice Colie, Frane Lukačić, Jela Katić, Slavko Vuleja, Šime Morožin, Marko Bobić i Križan Smoljan. Komunisti počinju posvećivati još više pažnje omladini. U to doba partijska organizacija Biograda u pet ćelija imala je 44 člana KPH. Na ovom području djelovalo je i šest skojevskih grupa sa 48 članova. Uz Mjesni komitet KPH Biograd bila je vezana i partijska ćelija iz sela Jagodine s pet članova.

Takvo je, po prilici, bilo političko stanje na području kotara Biograd na moru uoči fašističkog napada na Jugoslaviju 1941. Komunisti i ostali patriotski raspoloženi građani s velikim su zanimanjem pratili događaje vezane uz Trojni pakt, zatim rušenje vlade Cvetković — Maček i dolazak na vlast vlade generala Dušana Simovića. Tih dramatičnih martovsko-aprilskih dana 1941. sve se odigravalo tako brzo da je običnom čovjeku bilo teško sve pratiti.

Suočeni s činjenicom fašističkog napada na Jugoslaviju, grupa biogradskih skojevaca odlazi 9. travnja 1941. kotarskom načelniku i traži da se narodu podijeli oružje za obranu zemlje. Načelnik im odgovara da nema oružja za komuniste, te da je teško zemlji koju bi komunisti branili. Na sličan je način postupio i komandir žandarmerijske stanice.

A onda, nakon 18 godina, ponovno je u Biograd zakoračio talijanski okupator. Na čelo nove okupacione vlasti postavljen je Incihostri Rudolfo, koji je na toj dužnosti bio i prije 20 godina i ostao u narodu po zlu zapamćen.

Kada je izgledalo da je sve propalo, komunisti su pozvani u borbu. Već 23. lipnja 1941., samo dan poslije Hitlerova napada na Sovjetski Savez, održan je sastanak Mjesnog komiteta KPH Biograd i odlučeno da se 25. lipnja organiziraju dvije akcije rušenja PTT stupova između Biograda i Pakošтана, te između Krmčina i Sukošana. Neovisno o tom dogovoru, Bare Borčul s grupom drugova porušio je 26. lipnja 1941. nekoliko PTT stupova kod Zemunika. Tako se ovi datumi računaju kao početak narodnog ustanka u našem kraju.

Poziv Partije za početak oružanog ustanka stigao je na ovo područje 8. kolovoza 1941. Ubrzo se javilo za borbu oko 90 dobrovoljaca. Tako je za 10. kolovoza bio planiran napad na Talijane u Biogradu, ali se po naređenju iz Vodica od napada odustalo, nakon čega je počelo stanje »mirovanja« do konca studenog 1941. kad

je Mjesni komitet KPH Biograd dobio zadatak da pripremi grupu dobrovoljaca za odlazak u partizane. Tek sredinom veljače 1942. krenulo je šest boraca iz Biograda i jedan iz Filipjakova u Liku. Zatim je za njima krenulo još nekoliko novih grupa i NOP je dobivao masovno obilježje u ovom kraju.

S područja ove općine od svega 11.200 stanovnika u NOB-u je sudjelovalo 1837, od kojih je 497 položilo i svoje živote na ratištima širom Jugoslavije.

Berislav Buča

B U Z E T Govoriti o pripremi i početku NOB-e na području općine Buzet, pa i predratne Istre u cjelini, nije danas ni lako ni jednostavno. Osobito ne na malome prostoru koji nam je na raspolaganju. Jer, na početku ovoga kazivanja o tome vremenu, trebalo bi imati u vidu da se ovaj dio naše domovine nalazio više od dvadeset predratnih godina pod talijanskom okupacijom i da je planski, sistematski i neprekidno tuđinski okupator poduzimao sve kako bi među ovdašnjim hrvatskim življem uništio i najmanji osjećaj nacionalne pripadnosti i povezanosti s maticom Hrvatskom i Jugoslavijom od kojih je bio otuđen protiv svoje volje.

Poznavajući dobro antifašističko raspoloženje istarskih Hrvata iz predratnog razdoblja, talijanski su fašisti pojačali denacionalizaciju Hrvata, osobito 1940. i 1941. Tih godina najveći broj vojnika hrvatske ili slovenske pripadnosti koji su se nalazili na odsluženju vojnog roka u talijanskoj armiji, a među njima i Bužecana, prekomandiran je s tadašnje jugoslavensko-talijanske granice daleko u unutrašnjost Italije, u tamošnje vojne garnizone. Mada tako udaljeni od rodnog kraja, ti Hrvati u vojničkim talijanskim uniformama nisu bili denacionalizirani, nego se, naprotiv, njihova nacionalna svijest i ljubav prema svome kraju, osobito prema matici Hrvatskoj, još više pojačala.

Uoči fašističkog napada na Jugoslaviju u proljeće 1941., pod izgovorom masovne mobilizacije odvedeni su s područja općine Buzet svi muškarci rođeni od 1903. do 1923. Odveden je tako najsposobniji dio ovdašnje hrvatske mladosti kako se u danima fašističkog napada na njihovu matičnu domovinu ne bi tom napadau mogao suprotstaviti. Nakon što je Jugoslavija toga proljeća bila slomljena i okupirana, dio naših ljudi iz Istre bio je pušten i vraćen svojim kućama. Preostali su i dalje morali ostati u fašističkim vojnim formacijama.

U onako brznoj okupaciji i raspodjeli ondašnje Jugoslavije između agresara i domaćih kvislinga, Hrvati u Istri doživljavali su još jednom veliko razočarenje i osob-

nu nesreću. Jer, ma kakva da je bila predratna Jugoslavija, ovdašnji su Hrvati u njoj gledali neku potencijalnu snagu koja će ih osloboditi talijanske okupacije silom ili milom.

Srećom, ubrzo nakon tih događaja narod općine Buzet doznao je kako je u Jugoslaviji kapitulirao nenarodni režim i njegova rukovodeća klika, ali da slobodoljubivi narod Jugoslavije nije kapitulirao. Ovdje se potom sve otvorenije počinju pronositi ohrabrujuće vijesti o o radu Komunističke partije Jugoslavije i Hrvatske na pripremi oružanog narodnog ustanka. Te komunističke pripreme nisu bile nepoznate ni talijanskom okupatoru. Zato su, i plašeći se bolje veze Hrvata iz Istre s maticom Hrvatskom, već toga ljeta 1941. osjetno pojačali graničnu kontrolu na predratnoj granici između Italije i Jugoslavije.

Početkom jeseni 1941. na području Buzeštine počinje se sve više i otvorenije među stanovnicima hrvatske nacionalnosti govoriti o uspješnom oružanom narodnom ustanku u Jugoslaviji. Mnogi su ljudi s Planike, kao jednog od većih vrhova Čićarije, osluškivali pucnje ustaničkog oružja u Hrvatskoj. Tako se i stanovnici sela Brgodca na Planiku počinju pripremati za ustanak protiv okupatora. Ovdje treba spomenuti imena Jakova Brajkovića i Antuna Ivančića — Mrzlića koji su stupili u vezu s Antunom Dobrecom i Bončićem, te počeli pripremati prvu oružanu diverziju u ovom kraju. Neki odvažni ljudi iz najsjevernijeg dijela Buzeštine prelaze tadašnju granicu prema Jugoslaviji odakle se ponovo vraćaju s vijestima o onom što se događalo u Jugoslaviji, osobito u Hrvatskoj. Tako je to u nekoliko navrata učinio i Franjo Cetina-Matešić koji je 1941. prelazio preko granice i dolazio u Račju Vas sa istim zadatkom.

Na području čitave Buzeštine osjećao se jak utjecaj NOB-e, osobito Oskara Kovačevića, člana CK KP Slovenije, koji je zajedno sa skojevcem Ernestom Arbansom došao već u lipnju 1941. u Podrebar i u Sv. Ivan-Dol na područje općine Buzet da bi pronašao povjerenika za organiziranje narodnog ustanka. U tom cilju bili su angažirani i skojevci-studenti Antun Prodan i Ivan Cerovac, kao i Slavomir Cerovac iz Sv. Ivan-Dola. Značajnu ulogu odigrao je i Alojz Rutar iz Tolmina, zaposlen kao radnik u mljekari još 1940. i povezan kao anti-fašist s Oskarom Kovačićem radi političkog djelovanja na području Roča. Rutar je bio povezan i s Ivanom i Edom Nemarnikom, te sa Stankom Počekajem. Oni su na jednom od sastanaka raspravljali o organiziranju oružanog otpora okupatoru. Ubrzo nakon toga razgovora

Alojza Rutara uhapsili su fašisti, a njegova obitelj protjerana je u Tolmin. Rutar je dospio u zloglasni logor u Dahau iz kojeg se vratio poslije oslobođenja. Ali, iscrpljen i bolestan ubrzo je umro.

Mada je organizacija NOP-a bila provaljena u Trstu u prosincu 1941. nakon čega je uhapšen i Oskar Kovačić, u najvećem broju sela na području Buzeštine organizirano su radili povjerenici. Oni su pripremali narod na ustanak. Jedan od povjerenika, Ivan Ribarić, iz Vodica, bio je uhapšen i u fašističkim zatvorima ostao je sve do kraja rata.

Zbog izuzetno teških uvjeta za masovniji odlazak u NOB s područja Buzeštine u prvim godinama rata, ovdješnji je narod bio i ostao uz NOP svim svojim bićem. Za takvo raspoloženje hrvatskih narodnih masa na području Buzeštine znao je i talijanski okupator, zbog čega je protiv tog hrvatskog življa i ovdje poduzimao razne represivne mjere. Tako je već početkom 1942. prilikom jedne fašističke racije uhapšeno više od 50 Hrvata Buzeštine.

A onda, u danima kapitulacije Musolinijeve fašističke Italije u jesen 1943., i narod se Buzeštine masovno odazvao u NOB da pomogne konačnom oslobođenju Jugoslavije, ali i priključenju Istre matici Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Josip Grebo
Anđelko Šverko

CRIKVENICA Današnja općina Crikvenica prostire se na području predratnih kotareva Novi Vinodol i Crikvenica sa sjedištem u Crikvenici, s tadašnjih oko 16.000 stanovnika. U razdoblju između dvaju ratova na tom je području radilo nekoliko manjih pilana koje su zapošljavale oko 300 radnika, računajući i one koji su radili na dovozu balvana iz šume ili na odvozu rezane građe. Kod zidarskih obrtnika bio je zaposlen manji broj radnika, a neki su radili na gradnji jadranske ceste, zatim na hidroelektrani Tribalj, u trgovini, ugostiteljstvu i administraciji. Stanovništvo Crikvenice, Selca i Novog Vinodola uglavnom se bavilo turizmom i ribarenjem, a stanovnici okolnih sela kirijašenjem, šumskim radovima i zemljoradnjom. Veliki broj mladih ljudi odlazio je na rad u inozemstvo, a brojni zidari odlazili su u pečalbu širom Jugoslavije.

Na tako pogodnom socijalnom tlu našla je svoje brojne pristaše i simpatizere mlada KPJ već u prvim godinama postojanja i djelovanja. Zato su na općinskim izborima 1920. izabrane općinske komunističke uprave u Crikvenici, Grižanima, Selcima i Ledencima, a na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. kandidat KPJ, Vladimir Ćopić, dobio je u kotarima Novog i Crikvenice oko 65 posto glasova. Ostalih se dam kandidata dobilo je samo oko 35 posto glasova.

Poslije zabrane KPJ, krajem 1920., najutjecajnija stranka bila je ovdje Hrvatska republikanska seljačka stranka, odnosno kasnije HSS, sve do pred drugi svjetski rat kada njezin utjecaj počinje opadati pred pojačanim utjecajem Komunističke partije. Ostale režimske stranke imale su malobrojne pristaše među nekim trgovcima, advokatima i činovnicima, dijelom bolje stojeće inteligencije i među seoskim politikantima. Tako je napredni radnički pokret između dvaju ratova ovdje djelovao nekad s više, nekad s manje uspjeha. Komunisti, posebno od 1930., opet su glavni nosioci i inicijatori raznih političkih i ekonomskih akcija. Među radnicima se osjećao jak utjecaj URS-ovih sindikata kroz koje je

djelovala ilegalna KPJ osnivanjem narodnih čitaonica i organiziranjem društveno-zabavnog života, a osobito prikupljajući crvenu pomoć za borce u Španjolskoj. Ursovi organiziraju štrajkove šumskih radnika, proizvođača mlijeka, ugostiteljskih i građevinskih radnika.

Već 1933. djeluju partijske organizacije u Selcima i Bribiru, zatim u Grižanima i Ledenicama, a početkom 1936. osnovan je Komitet KPJ za Vinodol, nazvan Međukotarski komitet. Sekretar komiteta bio je Vjekoslav Jeličić, komunist iz Selca, a organizacioni sekretar Fabijan Antić, komunist iz Bribira. Na izborima 1936. za općinske načelnike izabrani su na listi HSS-a komunisti Vjekoslav Jeličić u Selcima, a na listi nezavisnih u Bribiru Stjepan Brozičević. S ovoga područja bilo je i 16 dobrovoljaca u Španjolskoj, što govori o snažnom utjecaju komunista. U izdanju Hrvatske pučke knjižnice 1938. štampana je »Spomenica Vjekoslavu Jeličiću« koji je umro 1. studenoga 1937. godine. Spomenicu su pripremili komunisti Selca.

U godinama sve neposrednije opasnosti od fašizma 1940. i 1941., sekretar OK KPH za Hrvatsko primorje Rade Šupić češće obilazi ovdašnje partijske organizacije, a 12. siječnja 1941. sekretar CK KPH Rade Končar održao je savjetovanje s vinodolskim komunistima u Borićima na Lokvi, između Selca i Bribira. Tom ih je prilikom detaljnije upoznao s prijetjećom fašističkom opasnošću za Jugoslaviju.

U kratkotrajnom ratu i agoniji u travnju 1941. kada mnogi komunisti s ovdašnjeg područja odlaze na frontu, rad u nekim partijskim organizacijama bijaše prilično zamro, da bi ponovno oživio nakon povratka tih komunista s fronte. Talijanski okupator već bijaše zaposjeo općinska središta, a sjedište talijanskog petog korpusa bilo je u Crikvenici. Istodobno Nezavisna Država Hrvatska trudila se da uz pomoć okupatora organizira svoju vlast, što joj nije polazilo za rukom jer je narod prema ustašama kao i prema okupatoru imao veliko nepovjerenje. Zato su se i glavni tadašnji zadaci komunista sastojali u raskrinkavanju okupatora i domaćih izdajnika, među kojima se nalazio i Maček sa svojom HSS službi Paveliću. Također se radilo užurbano na obnovi i učvršćenju partijskih ćelija tamo gdje su bile zamrle u aprilskom ratu. Trebalo je propagirati da nitko ne odlazi u Pavelićevu vojsku, da se dobro sakrije oružje i municija, jer će jednoga dana zatrebati. S tim zadatkom poslani su Stipe Brozičević u Karlovac Bartolu Petroviću, članu operativnog rukovodstva za okrug Karlovac, Blaž Kalafatić Josipu Cuculiću u Hreljin, a

potom obojica zajedno s Franjom Antonićem — Dogljačem Andriji Bubnju u Fužine.

Nakon fašističkog napada na SSSR, komunisti Vinodola organiziraju 6. srpnja 1941. u uvali Jasenova sastanak na kome je na inicijativu sekretara OK KPH za Hrvatsko primorje, Rade Šupića, raspravljano o novonastaloj situaciji. Donesena je odluka o pripremi za oružani ustanak i osnivanje partizanskog logora u šumi iznad Bribira. Na temelju te odluke komunisti bibrirske partijske organizacije, pod rukovodstvom Tome Strizića, udaraju temelj prvom partizanskom logoru u Hrvatskom primorju, u planini Viševici, odakle se potom razvija vrlo živa politička aktivnost i stvaraju organizacije NOP-a u tim krajevima.

Partijska organizacija iz logora na Viševici odigrala je važnu ulogu u povezivanju NOP-a na cijelom vinodolskom području, za što su bili posebno zaduženi: Milan Mataija, Tomo Strizić, Blaž Kalafatić, Andrija Tus i Petar Komadina.

U srpnju 1941. sekretar OK KPH Karlovac, Ivo Marinković, sastao se u Selcima s komunistom Ladislavom Vivodom, u Novom s Vjekoslavom Lončarićem i u Bribiru s Tomom Strizićem. Istoga mjeseca dolazi iz Zagreba u Novi Vinodol i Josip Đerđa da pomogne u organiziranju NOP-a.

Sredinom kolovoza 1941. dolazi i poznati španjolski borac Ivan Hariš-Gromovnik. On organizira diverzantski kurs i obučava nekoliko odabranih drugova kako treba rukovati eksplozivom u raznim diverzantskim akcijama na željeznici, na cestama i na ostalim objektima i saobraćajnicama koje koristi neprijatelj. Dok je Hariš održavao kurs, Tomo je Strizić pripremao skupinu diverzanata iz logora Liča i Fužine. Oni izvode diverzantsku akciju 9. listopada 1941. na pruzi Zagreb — Sušak, u neposrednoj blizini željezničke stanice Fužine. Srušena je lokomotiva s jednim vagonom i prekinut željeznički promet nekoliko sati. Istodobno druga skupina diverzanata napala je magazin dinamita na gradilištu hidrocentrale Tribanj kod Liča. Tu se borci ovoga kraja prvi put susreću s Ivom Marinkovićem, sekretarom OK KPH Karlovac, i Veljkom Kovačevićem španjolskim borcem, koji su tom prilikom obilazili partizanske jedinice u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju i koji će se krajem rujna 1941. ponovo naći na Viševici.

Početkom rujna 1941. u prisustvuj člana CK KPH, Andrije Hebranga, osnovan je u Crikvenici novi OK KPH za Hrvatsko primorje sa sekretarom komiteta Matom Kuršulom i članovima: Viktorom Bubnjem, Radom Šu-

pićem, Karlom Radilom, Antom Dobrilom, a nešto kasnije i Vladom Matetićem. Tada Viktor Bujanj i Andre Barcom u Crikvenici osnivaju partijsku tehniku za štampanje partijskih materijala. Tehnika je u studenom 1941. preselila u Novi Vinodol, gdje je njome rukovodio Josip Derda.

Samo nekoliko dana nakon izvedenih akcija o kojima smo već govorili, na Viševicu je došao i španjolski borac iz Crikvenice, Nikola Car — Crni, koji je tu i ostao. Rade Šupić je doveo na Viševicu novih dvadesetak boraca iz Hreljina i Sušaka, nakon čega je osnovana četa »Matija Gubec« od 60 boraca koji su pred Ivanom Marinkovićem i Veljkom Kovačevićem položili zakletvu. Već 27. rujna 1941. ta je četa izvela i veoma uspješnu akciju na komunikaciji Novi — Ogulin, na Stalku, i zarobila dva oficira, jednog podoficira i šest vojnika, te zaplijenila šest pušaka, dva pištolja i veću količinu municije i hrane. Uništila je talijanski kamion koji je sve to upravo vozio u talijanski vojni garnizon u Jesenku. Akciju su organizirali Nikola Car, Toma Strizić i Milan Mataija uz pomoć podataka dobivenih od učitelja u Matija Dragi, Ladislava Vivode. Samo nekoliko dana kasnije, pod rukovodstvom Tome Strizića, izvedene su još dvije uspješne akcije između Stalka i Mošuna u kojima je ubijeno 17 talijanskih vojnika, uništen jedan kamion i jedan motocikl, a zaplijenjeno je desetak pušaka i nešto ostale vojničke opreme.

Suočen s tako snažnim i dobro organiziranim narodnooslobodilačkim pokretom u tim krajevima, talijanski je okupator 31. listopada 1941. snažno napao partizanski logor. Napad je bio odbijen, nakon čega drugovi iz Ledenica osnivaju Ledenički partizanski logor na Ričičkom bilu, iznad Ledeničkih sela.

Tako je sa rastom naše NOV u ovim krajevima raslo i njezino moralno-političko uzdizanje. U tome je list »Glas naroda Hrvatskog primorja« odigrao važnu ulogu. Istodobno su osnovani odbori za prikupljanje hrane, odjeće i drugih potrepština koji kasnije prerastaju u narodnooslobodilačke odbore, a osnovane su i brojne omladinske organizacije. Narod je s povjerenjem i velikim simpatijama primao i pomagao partizane na svakom koraku i svim raspoloživim sredstvima, što je bilo solidni preduvjet za još masovniji narodnooslobodilački pokret na vinodolskom području. Tako su bribirska i ledenička četa do kraja 1941. porasle na po oko 100 boraca, a kada je nešto kasnije uslijedilo osnivanje bataljona »Marko Trbović«, ledenička je četa ušla u taj bataljon, a bribirska četa u bataljon »Matija Gubec«.

Nakon obavijesti iz ličko-fužinske čete, 19. siječna 1942. briberska je četa dočekala na Pališanu iznad Bribira i napala skupinu u kojoj je bio 41 oružnik iz Fužina. Ubijeno je 15 oružnika, a 16 ih je zarobljeno. Ta je akcija snažno odjeknula u narodu, a brzo iza toga ledenička četa s desetinom boraca iz drežničke čete oslobodila je Alan u Krmpotama i likvidirala žandarsku stanicu s 20 oružnika, zarobila 20 pušaka i oko 2.000 metaka.

Tako već početkom 1942. NOP u ovom kraju dobiva masovno obilježje. Početkom ožujka na ovo područje dolazi i Anka Berus, član CK KPH čiji je boravak dao vidne rezultate. Tako je organiziran Kotarski komitet KPH za Novi Vinodolski i Crikvenicu, održani su brojni kursevi i osnovane ostale kotarske, općinske i okružne društveno-političke organizacije. Od tada do oslobođenja ovdje je stalno bilo sjedište okružnih organizacija za Hrvatsko primorje.

Kapitulaciju fašističke Italije u jesen 1943. narod ovog kraja dočekao je s posebnim oduševljenjem. Ljudi su masovno sudjelovali u razoružavanju fašističkih vojnika, u prenošenju hrane, oružja, municije i druge opreme na sigurnija mjesta, u šume Gorskog kotara, jer se očekivala intervencija njemačkih okupatora. Sve što je bilo iole sposobno, tih se dana javljalo i odlazilo u partizane. Bio je to nezapamćeni svenarodni polet što je gotovo nemoguće riječima opisati.

Prema podacima kojima raspolaže Općinski odbor SUBNOR-a iz Crikvenice, s područja današnje crikveničke općine bilo je u redovima NOB-e više od 3000 aktivnih boraca, od kojih je 700 položilo svoje živote širom Jugoslavije, a najviše u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, Lici, Kordunu i konačno u borbama za oslobođenje Istre. Ovo područje dalo je devet generala JNA i pet narodnih heroja. Na ovom području danas živi 169 nosilaca »Spomenice 1941«.

Tako je u godinama rata i revolucije, kada je životom trebalo dokazivati ljubav prema slobodi, svome narodu i domovini, narod crikveničke općine davao što je najviše mogao dati: samoga sebe i svoje junačke sinove koji su umirali u jurišu u ime slobode i ljudskog dostojanstva.

Andrija Tus

ČABARSKI KRAJ U USTANKU 1941.

U najzapadnijem dijelu Gorskog kotara smjestio se i čabarski

kraj, među planinama, u prekrasnim prirodnim uvjetima. Sve do početka dvadesetog stoljeća bio je veoma rijetko naseljen. Ovaj kraj, »bogu iza leđa«, kako su govorili naši preci, zapostavljali su vlastodršci bivše Jugoslavije. Zbog toga su mnogi ljudi čabarskog kraja odlazili u pećalbu u strane zemlje, najčešće u Francusku i Ameriku. Istodobno, u čabarskom području bila je slabo razvijena trgovina najnužnijim proizvodima zbog veoma slabih veza prema Delnicama, a neposredna blizina Slovenije još je i više naglašavala nerazvijenost ovoga kraja.

Glavno zaposlenje, osim stočarstva i škrte poljoprivrede, Čabrani su nalazili u drvnoj industriji i sječi šume. Prema podacima iz 1931. u to su doba na pilani radila 963 radnika, a 341 radnik radio je na sječi, izvozu i utovaru šume po okolnim šumskim radilištima. U to doba svega oko četiri posto Čabrana imalo je neko zaposlenje, a 1937. bilo ih je zaposleno nešto više od pet posto. Zbog toga su glad i neimaština bili česti gosti u mnogim obiteljima.

Kako je glavno bogatstvo ovoga kraja bila šuma, to je i glavna orijentacija bila na izgradnji manjih pilana i na transport bogate drvne mase za Sušak, odakle je odlazila brodovima u razne krajeve svijeta. Tako je najveća pilana bila u Livi dragi kraj Gerova, na imanju dra Kalmana Ghyczya iz Budimpešte. Imala je šest radničkih nastambi u kojima je stanovalo oko 50 radnika.

Drugi važniji centar za preradu drveta bio je Prezid, u kojem je 1851. radio jedan od prvih parnih strojeva na području tadašnje građanske Hrvatske. Tako je i Franjo Zagar 1907. izradio oveću pilanu na Milanovu vrhu u kojoj je zapošljavao 85 stalnih i oko 250 sezonskih radnika. Osim tih dviju većih pilana, radilo je i nekoliko manjih.

Posljedice velike ekonomske svjetske krize osjećale su se i među radništvom čabarske regije. Glad je bila

najčešći znak i posljedica krize. Poznato je da se Kotarsko načelstvo Čabra obraćalo Burzi rada i Trgovačkoj obrtničkoj komori u Zagrebu, moleći materijalnu pomoć za nezaposlene radnike i njihove obitelji koje su gladovale. Jer, npr., 1932. u cijelom ovom kraju bilo je zaposleno svega oko 200 radnika.

Čak i kada je zaposlenost bila nešto veća, radničke zarade bile su tako male da se od njih nije moglo živjeti. Zato su mnogi sposobni muškarci ovoga kraja sve do početka drugog svjetskog rata radili kao drvosječe u slavonskim šumama. Dosta ih je odlazilo na rad u Francusku gdje su bili osobito cijenjeni kao dobri radnici. U takvim uvjetima u Lividragi organiziran je 1935. prvi štrajk ovdašnjih radnika, a drugi 1937. na Milanovu vrhu.

Ti se štrajkovi mogu smatrati kao prvi organizirani oblici djelovanja radničkog pokreta u ovom kraju. Doduše, već 1935. na području Gerova osnovana je manja skupina aktivista koja se povezala s vojnim komitetom u Sušaku. Predvodio ju je Milivoj Čop-Mato, kasnije španjolski borac. Ta je skupina proučavala revolucionarne materijale koji su štampani u listu »Glas rada«. Osim Čopa u grupi su bili: Zdravko Mrle, Josip Mrle, Ivan Kvaternik, Ivan Čop-Molok, Franjo Marković, Ivan Kovač i nešto kasnije Josip Kovač-Prhec. Ta je grupa bila povezana s vojnim komitetom u Sušaku sve do 1941. Kasnije se dijelom povezala za Sloveniju. Prva sastajališta bila su u logoru »101«. Odatle su kasnije krenuli u partizane Zdravko Mrle, Josip Mrle, Branko Šapić, Boris Soštarić-Adamić, Vera Gašparac, Marija Gašparac i ostali.

Nakon okupacije čabarski je kraj potpao pod fašističku Italiju. Već prvih dana okupacije organizirane su razne diverzije, čime je bilo najavljeno narodno negodovanje prema okupatoru. Jedna od poznatijih tadašnjih diverzija bila je 12. rujna 1941. u skladištu eksploziva i municije. Diverziju su izveli: Zdravko Mrle, Josip Mrle, Ivan Kvaternik, Jakov Gašparac i Srećko Rolih.

U zgradi stare Vilharove pilane u Prezidu održan je 20. lipnja 1941. sastanak na kome je osnovana prva partijska ćelija ovoga kraja u koju su ušli: Franjo Ožbolt, Rafael Kovačić, Danijel Ožbolt, Filip Žagar i Petar Ožbolt. Ta je ćelija postala glavno jezgro za organiziranje akcija protiv okupatora. Krajem veljače 1942. održano je savjetovanje u štabu bataljona »Matija Gubec« o masovnom dizanju ustanka naroda čabarskog kraja. Razmatran je i razvoj Sušačko-kastavske čete, te situacija u Sušaku, Kastavštini, Grobinštini i Gerovsko-čabarskom kraju. Odlučeno je da se dotadašnji vodovi i čete pre-

mjesto iz Crnog Vrh na nekoliko mjesta radi bolje mobilizacije i prehrane boraca. Jedna od tih jedinica s oko 40 boraca upućena je početkom travnja 1942. na Snježnik. Jedinicom je komandirao Vitomir Širola zvani Pajo, a komesar je bio Viktor Lenac. Logor jedinice bio je označen kao logor »102«. Zadatak je bio da se jače mobiliziraju sposobni borci u gerovsko-čabarskom kraju i Orlovom Vrh. Poslije osnivanja logora »102« kraj Lasca, upućeno je nekoliko članova Partije na Sokolanske stijene gdje je kasnije osnovan logor »105« u kome se brzo okupilo oko 45 boraca. Taj je logor bio povezan s komandom čete na Crnom Vrh. Prema dosta sigurnim podacima, u prvoj polovini travnja 1942. u logorima broj »101 i »105« bilo je oko 250 boraca. U akciji u drugoj polovini travnja 1942. kojom je rukovodio Bogdan Čop-Satir pokidane su telegrafsko-telefonske veze u samom mjestu Tršće, a zaplijenjeno je i nešto robe u Baldusijevoj trgovini.

Talijanski okupatori, dakako, nisu mirovali. Na razne su načine pokušavali doznati imena glavnih rukovodilaca ustanka u tome kraju. Tako je talijanski agent Buldisi uspio saznati imena nekih članova Oslobođilne fronte, pa su 17. travnja 1942. bili uhapšeni Slavko Klepac i Veljko Klepac, te Paulina Vida. Poslije neuspjelog pokušaja partizana da ih oslobode, uhapšeni su nakon strašnog mučenja strijeljani na Grobničkom polju. Istoga je mjeseca zaprijetila opasnost od masovnijeg hapšenja rodoljuba, pa je Partija izdala naređenje da se svi osumnjičeni povuku nedaleko Vražjeg Vrh kod Kalička, gdje je osnovan još jedan logor. Odatle su partizani 19. travnja 1942. napali kolonu talijanskih kamiona i ubili oko 130 neprijateljskih vojnika, zaplijenili veliku količinu oružja i municije, i sve to gotovo bez gubitaka. Bila je to jedna od najsnažnijih partizanskih akcija u tome kraju, zbog čega su fašisti u znak odmazde 20. travnja 1942. na zvjerski način ubili 10 rodoljuba iz mjesta Eržani.

Slijedile su brojne akcije čabarskih partizana 1942., kao što je bila ona kraj Žigjanog Studenca, zatim napad na kasarnu u Gerovu, rušenje ceste kraj Mlada, napad na fašiste u Malom Lugu kraj Zamosta i ostale.

Uskoro je počelo i osnivanje prvih narodnooslobodilačkih odbora kao institucija nove narodne vlasti. Tako je već u veljači 1942. osnovan NOO u Malom Lugu, u travnju 1942. u Gerovu, Geru, Kraju, Erbežari, Madlima, Kamneskom Hribu, Požamici, Zamostu, Ravnicama, Segini, Selu i Tršću, a nešto kasnije i u gotovo svim selima ovoga kraja.

U proglasu 15. srpnja 1942. talijanski okupator objavljuje opasno stanje na području čabarskog kotara, uvodi izuzetne preventivne mjere, priprema ofanzivu na Risnjak, priprema istodobno i zloglasne koncentracione logore na Rabu, u Bakru, Lovranu i drugdje. U tim će logorima biti mučeni i mnogi nedužni građani čabarskog kraja.

Talijanska ofanziva u srpnju 1942. na čabarskom području ostavila je teške tragove. U kolovozu pak popaljena su gotovo sva sela i zaseoci, a brojne žene, djeca i starci odvedeni su u koncentracione logore. U tom krvavom obračunu pogubljeno je 10 talaca u Eržanima, šest u Prezidu, četiri taoca u Ravnicama, četiri kod Kavalira, masakrirane su porodice u civilnom logoru u Brinjevim dolcima, strijeljano 10 rodoljuba na Hribu, pet talaca u Konjcima (Hrib), šest talaca u Muhovcima

— Gorači, 10 talaca u Plešćima iz Crnog Potoka, a 26 talaca strijeljano je na mjesnom groblju u Čabru. Talijanski je okupator spalio oko 70 sela i zaselaka, a više od 900 nemoćnih staraca, žena i djece odveo je u koncentracioni logor u Bakru.

Fašistička kolona od oko 100 kamiona krenula je iz Gerova 2. kolovoza 1942. za zloglasni logor na otoku Rabu. U koloni je bilo oko 1000 staraca, žena i djece. Međutim, kolonu su dočekali partizani na Vršičku i ubili oko 50 neprijateljskih vojnika, zaplijenili oko 30 kamiona i spasili taoce.

Unatoč činjenici da je stanovništvo čabarskog kraja bilo prepolovljeno zločinima okupatora, a sela i veća naselja uglavnom srušena sa zemljom, započeti narodni ustanak nitko nije više mogao ugušiti. Iz dana u dan bio je sve snažniji. Zato je kapitulaciju fašističke Italije, ujesen 1943., narod čabarskog kraja oduševljeno pozdravio. Tom kapitulacijom ovaj je kraj bio definitivno oslobođen.

Općinski odbor SUBNOR-a

C A K O V E C Današnja općina Čakovec, s nekim izuzecima, zauzima područje koje u povijesnom, etnografskom, geografskom i ekonomskom smislu predstavlja cjelinu poznatu pod starim narodnim nazivom — Međimurje. Uoči drugog svjetskog rata bilo je podijeljeno na kotare Čakovec i Prelog, te na 24 općine. U njemu je na približno 700 kvadratnih kilometara živjelo oko 100.000 stanovnika, pa je gotovo sa 150 osoba na kvadratnom kilometru bilo najgušće naseljeno područje u Jugoslaviji. Po nacionalnom sastavu stanovništvo je spadalo među »najčistije« hrvatske krajeve. U njemu je živio tek neznatni broj Jevreja, a uglavnom samo privremeno bilo je malo pripadnika drugih naroda i narodnosti.

Velika gustoća stanovništva nije omogućavala naseljavanje »stranaca«. Naprotiv, bila je jak poticaj za iseljavanje Međimuraca. Iseljavanje je osobito bilo naglašeno u XIX stoljeću, jer je Međimurje tada bilo izrazito agrarni kraj s malim posjedima koji nisu bili dovoljni za uzdržavanje velikih porodica. Taj problem nije mogla riješiti ni industrija koja se od sredine prošloga stoljeća počela razvijati uglavnom u Čakovcu. Mnogi Međimurci pokušavali su se poslije prvoga svjetskog rata zaposliti u Zagrebu, Ljubljani, Mariboru i ostalim gradovima Hrvatske i Slovenije s kojima su Međimurje povezivali poslovični radnički vlakovi. Ljubav prema rodnom kraju nije ih priječila da potraže posao i u udaljenim mjestima, sve do Beograda i dalje.

Takve su prilike bile i veoma plodno tlo za širenje naprednih ideja radničkog pokreta, koje se u ovim krajevima pojavljuju ubrzo po završetku prvoga svjetskog rata. Tada se osnivaju i prve partijske ćelije KPJ i sindikata, ali ih je reakcionarna vlast uspjela prigušiti i potisnuti. Međutim, sredinom tridesetih godina one su se ponovno razbukale zahvaljujući djelovanju dvaju jakih žarišta. Jedno je od njih bio Čakovec, gdje su se u partijskim i sindikalnim organizacijama okupljali radnici, a drugo su Turčišće i Prelog, u Donjem Međimurju.

Tamo su se, osobito među seljačkom omladinom, širile marksističke ideje. Prenosili su ih radnici koji su redovito ili povremeno dolazili svojim kućama iz gradova u kojima su bili uključeni u radnički pokret. Među njima treba spomenuti Marka Kovača, Antuna Bibera, Stjepana Vlaheka, Stjepana Maleka, Peru Pin tara, Vinka Nedjelara, Đuru Bermanca, Mirka Vukovića i više ostalih. Tako su u međimurskom radničkom i seljačkom proletarijatu želje za boljim životom dobivale oblik organizirane djelatnosti.

U Međimurju je bilo 12 partijskih organizacija sa 77 članova, veći broj organizacija SKOJ-a i ostalih omladinskih društava. Organizacija URSS-a imala je više od 2.000 članova. Zajedno sa svojim simpatizerima oni su predstavljali snagu koju nisu mogle zaustaviti sve represalije vlasti. Prva borbena iskustva sticala je u štrajkovima, a prve uspjehe postizala je u borbama za »tarifne stavove« i osnovna radnička prava. U tim organizacijama radili su duže ili kraće, ili su povremeno dolazili u njih, dr Josip Hrnčević, Anka Butorac, Martin Puštek, Josip Kraš, Gabrijel Santo, Ivan Božičević i mnogi drugi.

U Međimurju je poznata kulturna i revolucionarna aktivnost »Hrvatskog društva Međimuraca« u Zagrebu. To je društvo okupljalo veliki broj radnika i studenata ovoga kraja. Slično društvo postojalo je i u Beogradu. Jedan od članova toga društva bio je i naš poznati kompozitor Josip Stolcer — Slavenski, a u njemu su, uz ostale, radili Marija Gregoran, Andrija Habuš i Vikica Mitrović.

Tako Međimurje dočekuje proljeće 1941. Već u prvim jutarnjim satima Hitlerova napada na Jugoslaviju, u nedjelju 6. travnja 1941., tri su njemačka aviona muzejito napala željezničku stanicu Čakovec. Ubrzo poslije toga jugoslavenska je vojska zajedno sa žandarima napustila položaje i kasarne u Međimurju, ostavljajući iza sebe porušene mostove na Muri i Dravi, ali i ovdašnji narod u teškoj neizvjesnosti. Već idućeg dana poslije podne u Čakovec je stigla skupina njemačkih vojnika, a uvečer oko 20 sati njemačka vojska prešla je iz Mađarske preko Mure u Donje Međimurje. Tih dana nekoliko ustaški orijentisanih pojedinaca osnovali su u Čakovcu »ustaški stožer«. Bio je to samo njihov pokušaj da preuzmu neku vlast. Već 16. travnja u Međimurje je ušla mađarska vojska i uspostavila svoju vlast na području tadašnjeg kotara Čakovec i Prelog, te u Legradu, na desnoj obali Drave. Općine Strigovo i Raskrižje zadržali su Nijemci kao sastavni dio dotadašnjeg kotara Ljutomer, odakle će se povući u drugoj polovici lipnja

1941. na granicu Štajerske kakva je bila prije 1918. godine.

Tako je čitavo Međimurje bilo otcijepljeno od ostalih krajeva Hrvatske i Jugoslavije. Bilo je tu i komičnih situacija, tako da je, npr., mađarska vojska u borbenom redu »zauzimala« mjesto gdje su bile stacionirane njemačke jedinice, ali one nisu reagirale, što potvrđuje da se sve to zbivalo uz odobrenje Nijemaca. Starojugoslavenski su se političari izgubili u toj ratnoj gužvi i nejasnoj situaciji, a sva nastojanja NDH oko Međimurja svodila su se na deklarativne proteste »kod savezničkih i prijateljskih vlada« i na podržavanje glasila o roku kada će hrvatska vojska, navodno, ponovo prijeći Dravu, iako je Mađarska 9. srpnja 1941. službeno proglasila priključenje Međimurja »majci zemlji Mađarskoj« i uvela svoju vojnu i civilnu upravu.

Ali s takvim stanjem stvari nije se mirila Komunistička partija. Javila se s više dokumenata koji nisu predstavljali samo poziv na ustanak, nego i uputstva za narodnooslobodilačku borbu. U njima je uvijek bila prisutna briga za Međimurje isto kao i u pozivu CK KPH u srpnju 1941.: »Kucnuo je čas odlučne borbe, kucnuo je čas kada treba zbiti sve narodne snage i tako jedinstvenom snagom istjerati okupatore, ujediniti Dalmaciju i Međimurje s maticom zemljom.«

Veze između naprednih snaga Međimurja i rukovodstva Partije u Hrvatskoj bile su otežane, ali nikada nisu bile prekinute. Komunisti i skojevci Međimurja nisu ostajali bez orijentacije niti su klonuli u svojoj borbi. Tako je omladinac Dragutin Brgzel, dok su u Čakovcu ulazile prve njemačke kolone, po klupama u gradskom parku ispisivao proletherske parole i crtao petokrake zvizde. Na više mjesta u Čakovcu ubrzo su se pojavili borbeni znakovi, antifašistički leci i slično. Ta djelatnost pojačana je kada je Rade Končar poslao u Čakovec dva člana OK KPH Varaždin. Tako je već pod kraj travnja provedena direktiva o osnivanju trojki u partijskim organizacijama radi bolje konspiracije i povezivanja simpatizera radničkog pokreta, a nastavljeno je i prikupljanje oružja i ostalog materijala potrebnog za oružanu borbu.

U nastojanju da učvrsti svoje pozicije, okupator se najprije okomio na pojedince i grupe građana koji su pokazivali nezadovoljstvo okupacijom, isticali hrvatstvo ovoga kraja i nadu da će ponovo biti priključeni Hrvatskoj i Jugoslaviji. Hapšenja počinju već 1. svibnja 1941. i nastavljaju se na razne načine pod rukovodstvom terorističke organizacije »Štuka«. Iako je do kraja školske

godine bilo još dugo, nije bilo nastave, a gdje su je učitelji i organizirali, brzo su intervenirali mađarski žandari i grubom silom.

Okupacione su vlasti na razne načine utjecale na službenike da sami napuste radna mjesta i Međimurje ili da potpišu izjave lojalnosti Mađarskoj i tako priznaju njeno pravo na ovaj kraj. Osim toga, već krajem srpnja 1941. provedena je velika racija koja je završila nasilnim iseljavanjem stotinjak obitelji. Počinjala je nasilna i drska era mađarizacije ovoga kraja, za koji su i mađarski statističari prije prvoga svjetskog rata priznavali da ima više od 90 posto hrvatskog stanovništva.

Unatoč drskom okupatorskom postupku, revolucionarna gibanja, na čijem se čelu nalazila Partija, ovdje su sve jasnija i organizovanja. Komunisti se upoznaju s proglasom CK KPJ o pripremanju ustanka. Poteškoće su bile što su direktive partijskih rukovodstava dugo putovale do Međimurja. Morale su prijeći uglavnom zatvorenu granicu na Dravi, ili su zaobilazno stizale preko Slovenije.

Na sastanku partijskog rukovodstva Međimurja, uoči 1. lipnja, u šumi Zelenbor, nedaleko Čakovca, zaključeno je da se održi šira konferencija na kojoj će se linija Partije razraditi u skladu s novom situacijom. Ta je konferencija održana ubrzo poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez, 29. lipnja 1941., također u šumi Zelenbor. Na njoj je bilo tridesetak istaknutih komunista Međimurja, a među njima su bili: Stjepan Hajdarević, Stanko Zorman, Martin Pušlek, Marko Kovač, Ivan Lovrec, Josip Horvat — Zdelar, Mirko Vurušić, Ivan Horvat, Antun Varga, Josip Bajkovec, Miško Škarić, Josip Kostolić, Ivan Srpak, Terezija Horvat, Franjo Hidvegi, Petar Masten i drugi. Zaključeno je da se otpočne sa sabotazama i drugim oblicima otpora okupatoru, a komitet će izdavati bilten s kratkim radio-vijestima o stanju i borbi na frontama. Za članove Partije iz Donjeg Međimurja održan je sličan sastanak u šumi Škarje, kod Turčišća. Počinjao je široki i dobro organizirani narodni otpor Međimurja protiv okupatora, u čemu se osobito isticala omladina, među kojom posebno: Dragutin Brgzel, braća Javs, Franjo Koroš, Dragutin Bedenicki, braća Malek, Đuro Bujanić, Antun Svenda, Drago Butorac i mnogi drugi. Uspostavljena je i veza s NOP-om iz Slovenije. Aktivisti Stefan Kovač, Vinko Meglon, Tomislav i Ivo Kovač, Metod Šenčar, Josip Hedžet i Viktor Makovec organizirali su prvu ciklostilsku tehniku Međimurja koja je letke i drugi štampani materijal slala u Čakovec i Prekomurje, pa čak i u Mađarsku, mađarskim vojnicima-

ma. U toj su grupi radili ljudi raznih profesija: apotekari, trgovci, inženjeri rudarstva i dr.

Tako su početni uspjesi ohrabрили neke omladince da su počinjali zaboravljati na oprez. To je neprijatelj i čekao pa je 5. srpnja uhapsio prve omladince koji su pisali parole u Čakovcu, a do 14. srpnja zatvorili su i tridesetak članova Partije, među kojima je bio i Martin Pušek, zatim nekoliko skojevaca i više njihovih simpatizera. To je prilično paraliziralo partijsku djelatnost, jer su komunisti morali biti mnogo oprezniji. Radi povezivanja pojedinaca i organizacija preko Drave dolazio je Karlo Mrazović, a neki ovdašnji komunisti, među kojima i Mirko Kovač, odlazili su čak u Zagreb.

Tako je NOP ovdje početkom jeseni 1941. ponovno ojačao, ali zbog izuzetno teških uvjeta za stvaranje partizanskih jedinica, skupine omladinaca orijentirale su se prema Pohorju i susjednoj Sloveniji. Tako su početkom listopada preko Štrigove i Murske Sobote otišli na Pohorje prvi međimurski partizani Ivan Kašlan i Ivan Glavina. Bila je to prethodnica većoj skupini boraca. Nova skupina, međutim, nije otišla na Pohorje zbog iznenadnog hapšenja u Strigovi 24. listopada 1941. To hapšenje zadalo je novi ozbiljni udarac ovdašnjem NOP-u.

Djelatnost NOP-a neprijatelj je sve teže osjećao i zato je poduzimao brojne represivne mjere, u čemu je djelomično imao uspjeha. U drugom velikom valu hapšenja u siječnju 1942. uhapšeno je pedesetak članova Partije i SKOJ-a. Među njima je bio i Marko Kovač, jedan od stubova pokreta. Neprijatelj je poslao u logore i više tisuća ljudi iz ovog kraja. Mnogi od njih nikada se nisu vratili svojim kućama. Treba spomenuti da je veliki broj Međimuraca početak rata zatekao izvan Međimurja. Dug bi bio popis onih koji su se uključili u NOB-u već 1941. i u toj borbi odigrali važnu ulogu. Imena Karla Mrazovića — Gašpara, Antuna Bibera — Teheka, Stjepana Maleka — Late, Jože Hrvata, Beške Frntić, Andrije Habuša — Milosava, Stjepana Vlaheka, Ernesta Mezge, Blaža Mesarića, Franje Alte, Antuna Nemca i ostalih svakako su među prvima.

Tako je Međimurje tokom rata dalo našoj NOB-i oko tri tisuće hrabrih boraca, od kojih je nekoliko stotina položilo i svoje živote. Međimurci su ponosni na svoje žrtve i na doprinos općoj pobjedi nad zlom koje im je došlo s okupatorskim bajonetama.

Vladimir Kapun

Č A Z M A Današnje područje općine Čazma unekoliko se razlikuje od predratnog područja. Čazmanskoj općini danas pripada i Ivanjska koja je prije rata pripadala kotaru Bjelovar. Na području općine Čazma živi oko 19.000 stanovnika, uglavnom hrvatske nacionalnosti. Stanovništvo se pretežno bavi poljoprivredom, a Čazma se inače ubraja u nerazvijene komune SR Hrvatske. Vodeća je radna organizacija »ČAZMATRANS« koja zapošljava oko 1800 radnika, a tu su i manja poduzeća kao što su ciglane, pilane, ribnjaci, pogon plastike, kamenolom, izrada betonskih blokova i druga.

Osim hrvatskog življa, na području općine Čazma žive i Srbi, Česi i Mađari, a ima i drugih nacionalnosti u manjem broju. Živeći u sličnim ekonomskim uvjetima, među ovdašnjim stanovništvom odvajkada je vladala sloga i uzajamno pomaganje, sklapali su se mješoviti brakovi i uspostavljali razni načini prijateljstva i suradnje. Međutim, u razdoblju između dvaju ratova i ovdje su nosioci raznih političkih partija i struja pokušavali trovati međunacionalne i međuljudske odnose, a posebno odnose između Hrvata i Srba. Jer, dok su velikosrbi organizirali četničke formacije, dotle su mačkovci okupljali batinaše, tzv. »seljačku zaštitu« koja je najmanje štitila ovdašnjeg ugnjetenog i obespravljenog hrvatskog seljaka. Za sve to vrijeme jedino Komunistička partija bila je politička organizacija i snaga koja je propovijedala bratstvo i jedinstvo narodna i narodnosti, koja se borila za bolji i pravedniji život svih radnih ljudi, ukazujući svima pravi i jedini put njihove borbe za socijalnu pravdu i nacionalnu ravnopravnost.

Već 1927. godine u samome mjestu Čazma osnovana je i prva ćelija KPJ. Osnovali su je Franjo Notežber, Alojz Vulinac — Sloga i Rudolf Sokač. Ta je ćelija održavala stalnu vezu s komunistima iz Zagreba. Doduše, već 1920. godine Sloga je osnovao prvu partijsku ćeliju u Gornjem Sarnpovu, kod Ivanić-Grada. Tako su te dvije partijske ćelije bile glavni nosioci naprednih ideja i stremljenja KPJ sve do 1935. kada je osnovana partijska ćelija u Ivanjskoj.

Dolazak druga Tita na čelo KPJ uveliko oživljava rad KPJ i na ovom području. Tako je sredinom 1938. osnovana partijska ćelija u selu Pobjednik. Imala je sedam članova, a sekretar je bio Duka Vranić, nešto kasnije Ivan Smuđ — Grba. Zatim je 1939. osnovana i partijska ćelija u selu Andigole-Kopčić, kojoj je sekretar bio Antun Klepan — Staljin. Imala je četiri člana.

1940. godine osnovana je i partijska ćelija u selu Grabovica. Imala je također četiri člana, a sekretar je bio Ćiro Helešić. Potom su osnovane i partijske ćelije u selu Dereza, četiri člana, sekretar Mate Šepić; u selu Bosiljevo, četiri člana, u Mileševcu, tri člana, u Petrovom Dupcu, tri člana — sve su osnovane u prvoj polovini

1940. godine, dok je još 1939. osnovan mjesni komitet KPH Čazma, koji je djelovao na području sadašnje općine.

Zahvaljujući uspješnom djelovanju ovdašnjih komunisti, već 1935. okupljen je veliki broj mladih ljudi u »Frontu narodne slobode« i kasnije u stranci »Radnog naroda«. Tako je i na taj način bilo omogućeno javno sastajanje komunista s naprednim građanima. Veoma važnu ulogu odigrala je i poljoprivredna zadruga »Sloga« koju je 1936. u Čazmi osnova Oskar Kučan. U zadrugu su se uglavnom učlanjivali napredniji poljoprivrednici, pa ona postaje legalno i pogodno sastajalište pod neposrednim utjecajem komunista. Članovi zadruge tako raznose partijsku štampu i ideje. Tokom 1940. i do sredine 1941. u zadrugi su kao članovi djelovala i tri člana Kotarskog komiteta KPH Čazma. Njihovo političko djelovanje bilo je tada i posebno naglašeno.

Odmah po dolasku ustaške vlasti, u zadrugu je kao povjerenik postavljen ustaški čovjek, pa se govorilo i mislilo kako su time likvidirani komunisti. Komunisti, međutim, ilegalno nastavljaju svoju aktivnost u zadrugi sve dok drugovi Milan Novačić i Oskar Kučan nisu bili otkriveni i uhapšeni početkom 1942. godine. Poslije toga i sekretar Joša Radanović morao se povući u ilegalnost.

U predvečerje drugoga svjetskog rata klerikalci i frankovci postaju posebno aktivni i agresivni. Nastoje da za sebe pridobiju što više ovdašnje omladine, pa osnivaju svoju organizaciju »Križarsko bratstvo«. U tome se posebno isticao zloglasni Andrija Gibanek koji je poslije kapitulacije Jugoslavije postao ustaški tabornik. Međutim, ni Partija nije mirovala. Osnovana je omladinsku organizaciju »Hrvatska omladina« u kojoj se okuplja napredna mladež. Protivnici je nazivaju prokomunističkom, jer je preko nekoliko omladinaca u upravi Partija zaista uspješno djelovala. U dobrovoljnom

vatrogasnom društvu u Čazmi glavne rukovodeće dužnosti imali su članovi Komunističke partije, pa je i to društvo bilo partijska javna tribina. Komunisti se ubacujući u pojedine Mjesne odbore HSS-a, ili u njima nalaze svoje simpatizere. Komunisti su bili veoma uspješni protiv političke sprege Cvetković-Maček u kojoj haesovci nisu više bili u opoziciji prema monarhiji već njezini podupirači. Mačekovi batinaši sve se češće pojavljuju zajedno sa žandarima protiv vlastitog naroda, što osobito dolazi do izražaja u rastjerivanju štrajkaša na šumskom radilištu Garjevica.

Osim spomenutih članova KPH, ovdašnje partijske organizacije imale su uoči napada na Jugoslaviju još 12 kandidata za člana KPH i više od 30 članova SKOJ-a, te mnogo više simpatizera koji su djelovali u »Savezu radnog naroda«, »Savezu mlade generacije« i na druge pogodne načine. Dakle, bila je to prilično velika snaga Partije i SKOJ-a.

Što se više drugi svjetski rat primicao našoj zemlji, to je i ovdašnja reakcija bila sve drskija očekujući brzi slom tadašnje Jugoslavije, o čemu mnogi počinju javno i otvoreno govoriti. Vojni obveznici u proljeće 1941. sabotiraju pozive u vojsku. U danima kapitulacije bivše jugoslavenske vojske, suradnjom s okupatorom domaća reakcija pokazuje pravo lice. Mačkova izdaja posebno se očituje preko njegovih naoružanih tzv. čuvara reda koji zapravo krunišu bijedu izdaje vlastitog naroda. Okupatorske vojnike oni srdačno dočekuju, časte i pomno prate da se tim »prijateljima« ne bi dogodio kakav incident. Tako u tim sudbonosnim danima jedino komunisti pozivaju narod na obranu domovine, mada je slom stare Jugoslavije bio neminovan iz više razloga.

Doduše i prije napada na Jugoslaviju ovdašnji su se komunisti nastojali čvršće organizirati, pa je sredinom 1940. osnovan Okružni komitet KPH Čazma za područje Čazme, Kutine i Dugog Sela. U tome su posebnu ulogu imali: Pavle Gregorić, Rade Končar i Josip Kraš. Za sekretara Okružnog komiteta bio je izabran Alojz Vulinac — Sloga, a u Komitet su izabrani Joša Radanović, Tomo Bugarin, Dragan Dragičević i Tomo Skubić, dok su 1941. kooptirani Mato Svetlečić — Svetli, Ivan Miletić — Brada i Josip Sepek. U Kotarskom komitetu Čazma tada su bili Joša Radanović kao sekretar i članovi Stjepan Poznavija, Milan Novačić, Oskar Kučar i Antun Klepan — Staljin.

Ubrzo nakon osnivanja Okružnog komiteta KPH Čazma broj članova KP povećao se na 65, a komunisti i skojevci su još aktivniji.

Tako organizirani komunisti i skojevci odmah nakon kapitulacije bivše Jugoslavije, a posebno ljeti 1941. godine, počinju prikupljati oružje, municiju i drugi materijal za NOP i NOB-u. Istoga dana kada je objavljen Hitlerov fašistički napad na SSSR sastali su se komunisti Ivan Smuđ — Grbo, Ivan Klepac — Tanki i Josip Šimanić. Nakon kraćeg dogovora krenuli su u akciju. Sasjekli su telefonsko-telegrafsku liniju na dužini od oko 400 metara u neposrednoj blizini ustaškog tabora u Čazmi. Sličnu akciju izvela je druga grupa komunista i simpatizera koju je vodio Stevo Mažunić iz Bjelovara, a treća je grupa spriječila ustašku intervenciju. Zbog toga događaja već sutradan ustaše su započele raciju u kojoj je uhapšeno 36 članova KPH i SKOJ-a. Srećom, zbog dobrog alibija oni su nakon saslušanja bili pušteni na slobodu. Bio je to ujedno početak kada je Partija provjeravala sebe i svoje članove za ratne okršaje koji su tek dolazili. Zato je već 9. srpnja 1941. bio sazvan prošireni sastanak Kotarskog komiteta KPH Čazma u šumi Matatika iza Bosiljeva. Prisustvovao je instruktor CK KPH Stjepan Kandel — Sijedi koji je prenio direktivu CK KPJ i CK KPH o podizanju općenarodnog oružanog ustanka u Jugoslaviji. Na sastanku je opširno analizirano vojno-političko stanje na terenu. Utvrđeno je da je Mačekova »zaštita« dobro naoružana, da u više sela postoje ustaške posade. Članovi KPH pak ponajviše su bez oružja, pa je zaključeno da se treba naoružavati otimanjem oružja Mačkovim »batinašima« i na druge načine. Tako treba naoružavati i partijske simpatizere, posebno one koji su odlazili u ilegalnost izbjegavajući tako poziv u ustaše i domobrane. Na tome sastanku Ivan Klepac — Tanki dobio je zadatak da na pogodnom mjestu iskopa zemunicu u kojoj će se čuvati oružje za ilegalce. Međutim, na sam kraj sastanka stigao je kamion ustaša koje su opkolile mjesto na kome se sastanak održavao. Tu je uhapšen partizanski instruktor Sijedi s još dvojicom drugova, ali su se uspjeli spasiti prevarivši ustaše da su bili u posjetu kod rodbine. Sijedi je pak rekao da je mlinarski pomoćnik i da traži posao u Čazmi. Sijedoga je potom ustaška patrola protjerala u rodno mjesto Ludbreg. Budući da se nije smio pojaviti pred frankovcima u Ludbregu, koji su znali da je komunist, Sijedi je pobjegao ustaškoj patroli. U međuvremenu bio je uhapšen i komunist, šumski radnik, Pavle Maričić, ali i on uspijeva pobjeći ustašama, pa se neko vrijeme skrivao kod obitelji Klepac.

Oružje za narodni ustanak sakupljalo se na razne načine. Sredinom kolovoza 1941. drugovi Pavle Maričić

— Pjetika, Ivica Klepac i Jere Petrilić razoružali su jednog podoficira ustaške legije koji upravo bijaše došao kući na dopust. Zarobljenu pušku dobio je Pjetika kao ilegalac. Međutim, ustaše pokušavaju otkriti tko je razoružao njihova legionara, ali bez uspjeha, pa je razoružani legionar bio po kazni poslan na istočnu frontu.

U bivšoj općini Ivanjska prva partijska ćelija osnovana je 1929. U njoj su se posebno isticali Grga Jankez, Vinko Škarda, Ivan Vardaj i još neki, ali su nakon šestojanuarske diktature 1929. svi bili uhapšeni, pa je Jankez osuđen na šest godina robije koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici, Škarda na četiri godine i Vardaj na devet mjeseci zatvora. Zato je nakon hapšenja spomenutih drugova rad partijske organizacije u ivanjskoj općini osjetno opao. Međutim, 1935. kada su se ti drugovi vratili s robije, partijski rad na području Ivanjske ponovno je oživio. Ali, kako je Grga Jankez zbog stalnih progona po partijskom zadatku morao otići u Srbiju, rukovodstvo KK KPH Bjelovar radilo je na ovom području u granicama mogućnosti. Tako je prilikom okupacije ovdje bilo 11 članova KPH i sedam članova SKOJ-a, te nekoliko kandidata i više simpatizera. Glavni partijski rad odvijao se preko dobrovoljnog vatrogasnog društva, jer su u društvu bili i neki članovi KPH među kojima i Ivan Vardaj. Po naređenju tadašnjih vlasti, međutim, svi osumnjičeni da su komunisti bili su isključeni iz društva.

Početkom narodnog ustanka, 5. kolovoza 1941. osnovana je partizanska grupa u selu Gornji šušnjari, kod kuće Drage Čanadžije. U grupi su bili: Ivan Vardaj, komandir, i članovi Franjo Horvatić, Josip Pesmeg i Rudolf Lukšić iz Ivanjske, Slavko Palošik i Đuro Gašpar iz Paljevina, Tomo Buden iz Garešničkog Brestovca, Ivan Bobinac — Čelo iz Garešnice i Stjepan Ivković iz Bjelovara. Grupa je ubrzo krenula prema Kalniku i kod Garevdara — Križevci sukobila se s ustašama i žandarima gdje je bila razbijena. Ranjeni skojevac Franjo Horvatić iz Ivanjske zarobljen je, a nakon zvjerskoga mučenja podlegao je od zadobivenih rana. Bio je to i prvi poraz ovdašnjih ustanika. Započeta je borba nastavljena, pa su 13. kolovoza 1941. neprijatelji zarobili i Ivana Vardaja, zatim Josipa Pesmega hapse u Bjelovaru, Đuru Gašpara i Slavka Palošika u Paljevini, a Rudolf a Lukšića u Ivanjskoj. Svi pohvatani partizani bili su sprovedeni u Zagreb i osuđeni na smrt. Ukazala se međutim, prilika da budu pomilovani, ali se javio svećenik Nikola Stankić, ustaški funkcionar iz Ivanjske, i

zatražio da budu streljani. To je učinjeno 5. siječnja 1942. u šumi Dotrščina kraj Zagreba.

Međutim, u ratnom vihoru trebalo je rješavati i delikatna pitanja rada i borbe u pozadini, pa je tako trebalo odlučiti što uraditi s trojicom skojevaca koji su bili pozvani u domobrane — Marjan Klepac, Josip Simanić i Antun Vargin. Jer, ako se ne odazovu pozivu za njima bi krenula potjera, a s njom i opasnost da se otkrije partizanska i partijska grupa koja je tu djelovala. Zato je uz saglasnost sekretara OK KPH Čazma, druga Sloge, odlučeno da mladići pođu u domobrane, da se tamo povežu s nekim članovima Partije i tu sačekaju pogodan trenutak za odlazak u partizane, što je i učinjeno.

Zbog izvjesnog oportunizma i sektaštva, čak i kod nekih komunista, izostale su konkretnije oružane akcije na terenu. Zato je stiglo naređenje da vojnički dobro organizirana grupa boraca, koju je vodio Ivan Pokas

— Bosi i njegov zamjenik Marko Čuljak — Maka, napadne neprijateljsku posadu u Lonjskom polju i željezničku prugu između Dugog Sela i Ivanića. Ali, kako je u međuvremenu nesretnim slučajem ranjen drug Sloga, koji je od zadobivenih rana ubrzo i umro, planirana akcija nije u potpunosti mogla biti izvršena, mada su partizani ipak zarobili devet karabina i prvi puškomitraljez »brno« s više stotina metaka, kao i izvjesnu količinu municije i drugog materijala. Smrt druga Sloge, sekretara Okružnog komiteta KPH Čazma, predstavljala je za ovdašnje komuniste i sve napredne ljude težak gubiatk. U znak sjećanja na toga hrabrog druga osnovan je partizanski odred i nazvan »Sloga«.

Tako se i ovdje počinju redati borbeni događaji u ognjenom rađanju slobode, pa početkom 1942. na ovo područje dolazi i španjolski borac Pavle Vukmanović

— Stipe. Uz pomoć njegova bogatog ratnog iskustva osnovana je i prva partizanska četa »Kasim Čehaić — Turčin«, a Stipe Vukmanović je postao prvim komandir.

Već pod konac 1941., a posebno 1942., počelo je i na ovom području osnivanje NOO kao nosilaca nove narodne vlasti koju su široke narodne mase svesrdno prihvatile. Istodobno 1942. ovdje počinju sve brojnije i snažnije partizanske akcije, mada je Čazma udaljena od Zagreba svega pedesetak kilometara.

Dolaskom na ovo područje poznatog španjolskog borca Ilije Hariša — Gromovnika u proljeće 1942., pod njegovim rukovodstvom osnivaju se manje i veće diverzantske grupe. One posebno onesposobljavaju vrlo važne

željezničke arterije, kao što je pruga Zagreb — Beograd. Tako je ta pruga ponekad i po nekoliko dana bila nesposobna za promet, što je za neprijatelja predstavljalo velike teškoće.

Tako je početak i razvoj NOP-a u Moslavini bio pravi trn u oku neprijatelja. O tome svjedoči podatak da je na partizane ovoga područja poduzeto 13 manjih i većih ofanziva u kojima je ponekad sudjelovalo i više desetaka tisuća dobro naoružanih neprijateljskih vojnika. Međutim, ni ovdašnji plamen oslobodilačkog rata i revolucije nitko nije mogao ugasiti sve do konačne pobjede nad fašizmom i domaćim izdajicama.

Ivan Klepac
Đuro Pazdrijan

DARUVAR Tragove organiziranog revolucionarnog radničkog pokreta na području daruvarske općine nalazimo već 1919. kada je strojobravar-ski radnik Ivan Muker osnovao u Daruvaru prvu partijsku ćeliju KPJ kojoj je on bio prvi sekretar. Mukerov drug, Oskar Fidler, osnovao je drugu partijsku ćeliju u Blagorodovcu. Jedna i druga partijska ćelija veoma uspješno djeluju sve do zloglasnog Zakona o zaštiti države. Budući da im je rad bio zabranjen i onemogućen, Ivan Muker preselio je iz Daruvara u Blagorodovac. Tako je partijski rad znatno oslabio, da bi u danima šesto-januarske diktature 1929. potpuno zamro.

Već 1932. obnovljen je partijski rad i osnovane nove partijske ćelije u Daruvaru i nekim selima. Uoči napada na Jugoslaviju 1941. bilo ih je osam sa oko 40 članova KPH i nekoliko kandidata za članove KPH. Istodobno u Daruvaru su djelovale i dvije snažnije skojevske grupe: jedna u trgovačkoj akademiji, u kojoj su se uglavnom okupljali napredniji đaci, a druga u gradu. Obje su na svoj način utjecale na ovdašnju omladinu.

Partija i ovdje počinje osjetnije jačati brojčano i organizaciono od 1937. Već 1938. djelovala je sasvim solidno.

U predvečerje napada na Jugoslaviju ovdašnje političko stanje u višenacionalnom sastavu stanovništva bilo je dosta složeno. Razne građanske stranke raspirivale su nacionalnu mržnju i netrpeljivost, osobito između Hrvata i Srba. Tako je slabilo i jedinstvo radničke klase i seljaštva. Njima je u tom cilju pogodovala i činjenica da je Daruvar jedno od mjesta u Jugoslaviji u kome živi više nacija i nacionalnih manjina. Tako je, prema popisu stanovništva od 1971., taj odnos ovako izgledao: Hrvata 35,5 posto, Srba 35,3 posto, Čeha 21,4 posto, Mađara 3,8 posto, Nijemaca 0,4 posto (njih je prije rata i u ratu bilo mnogo više dok se nisu iselili u Njemačku), zatim Talijana 0,3 posto, Jugoslavena 2 posto i ostalih 1,2 posto.

Unatoč takvom sastavu, među stanovništvom godinama su se razvijali dobri i tolerantni odnosi. Zbog svoje životne, klasne i druge opredijeljenosti jedni su na druge bili upućeni i u dobru i u zlu.

Mada prilično malobrojni u odnosu na broj stanovnika, članovi KPH i SKOJ-a uspješno su se hvatali u koštac s brojnim političkim i organizacionim teškoćama, osobito boreći se protiv konzervativnih građanskih politikanata kako bi utjecaj Partije u širokim narodnim masama bio što snažniji. U toj je borbi Partija nalazila snažno uporište u Ursovim sindikatima u kojima je sve snažnije djelovala. Ovdje je istodobno djelovala i nacionalistička sindikalna organizacija HRS-a (Hrvatskog radničkog saveza), u kojoj se osjećao utjecaj klera i frankovaca.

Komunisti su tražili i nalazili snažno uporište u nekim kulturno-umjetničkim društvima i čitaonicama. Imali su i očitu podršku i nekih lijevo orijentiranih članova HSS-a. Tako pod utjecajem komunista daruvarska čitaonica još 1935. donosi Pravilnik koji je bio veoma pogodan za utjecaj komunista. U kulturno-prosvjetnom društvu u Gornjem Daruvaru bilo je uoči napada na Jugoslaviju više od 40 članova, dok su se u Trojeglavi okupljali oko Češke besede, u Uljaniku oko omladinskog društva »Sloga«, u Blagodarovcu je osnovano pjevačko društvo »Tomislav«, u Brestovcu Hrvatska sloga i Češka beseda itd. Ovdje treba podsjetiti kako je u Daruvaru još 1920. bio osnovan nogometni klub »Marks«, oko koga se okupljala napredna omladina sve dok režim nije zabranio djelovanje toga kluba. Poslije zabrane ubrzo je osnovan novi klub pod imenom »Zrinski« koji je uglavnom nastavio tradiciju svoga prethodnika. Na zajedničkim izletima, na zborovima i ostalim svečanostima komunisti i skojevci djelovali su na liniji revolucionarne avantgarde. Bilo je slučajeva kada je njihova aktivnost bila gotovo javna, kao npr. u selu Stražanci u kome su komunisti za vrijeme vršidbe, komušanja kukuruza i obavljanja ostalih poljskih poslova javno propagirali svoju ideologiju. Mnogima je ostao u sjećanju slučaj iz Stražinaca, kada su komunisti za vršidbe postavili na vršalicu crvenu zastavu i okitili je cvijećem, te zapjevali: »Crven je istok i zapad . . .«.

Izdajnički put vlade Cvetković-Maček praćen je s osobitom zabrinutošću. Martovske demonstracije u Beogradu i rušenje trojnoga pakta oduševljeno je pozdravljeno. Parolu »Bolje rat nego pakt« mnogi su prihvatili kao borbeni poziv za obranu domovine kad bude napadnuta. To su dani i događaji u kojima se mnogi ovdašnji

ljudi odazivaju pozivu u vojsku, iako je ustaško-frankovačka propaganda djelovala u suprotnom pravcu i demoralizirala narod u danima presudnih zbivanja.

Međutim, zbog spomenute izdaje najviših vojnih i civilnih vrhova i onako brze kapitulacije stare Jugoslavije, narod ove općine bio je zbunjen. Tim događajima bilo je pogođeno i članstvo Partije i SKOJ-a. Više članova Partije palo je u zarobljeništvo ili su bili uhvaćeni i stavljeni u zatvor i logore. Među uhapšenim komunistima ovoga kraja našao se i Stevo Šabić, član KK KPH, kojeg su ubrzo strijeljali, te Milan Bašić, član KK KPH, ubijen u pokušaju bijega iz ustaškog logora. Zbog pojačanog terora i progona neki komunisti, među kojima i Zvonko Brkić, odlaze s ovoga područja na područje Bjelovara, a Alojz Pinter — Zlatni povlači se u ilegalnost. Pojedini se članovi Partije privremeno i potpuno pasiviziraju.

Stagnacija i apatičnost kratko su potrajali. Partija se oporavlja. Hitlerov napad na SSSR i poziv CK KPJ narodima Jugoslavije u vezi s tim događajima snažno su odjeknuli među ovdašnjim komunistima i ostalim građanima raspoloženim za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Još prije ovih događaja, u svibnju 1941. na područje zapadne Slavonije došao je dr Pavle Gregorić, član i delegat CK KPH. On počinje raditi na učvršćenju i omasovljenju partijskih redova, te na pripremi naroda za oružani ustanak. Pavlovo sjedište bilo je u šumi zvanoj Jama, u mlinu Bogumila Vojačeka. Gregorić je brzo uhvatio i vezu s jakom partijskom organizacijom u Blagodrevcu u kome je bilo naseljeno mnogo pripadnika njemačke manjine. Poslije partijske konferencije u Banovoj Jaruzi, u lipnju 1941., Gregorić se ponovno vratio na područje Daruvara. Već 28. lipnja 1941. održao je sastanak s članovima partijske ćelije u selu Stražancu, na kome su bili i Alojz Pinter — Zlatni i Bogumil Vojaček. Prema njihovu dogovoru sutradan je bio zakazan sastanak u Daruvarskim vinogradima s članovima KK KPH i nekim daruvarskim komunistima radi jačeg povezivanja i uspješnijeg djelovanja u pripremanju ustanka. Ali, dok se taj sastanak sutradan održavao, slučajno ih je otkrila neprijateljska patrola. Zamentula se pucnjava između komunista i neprijatelja u kojoj je junački poginuo Antun Cvitković. Sastanak je ponovljen nekoliko dana kasnije u kući Vasiljke Lončar. Dogovorene su konkretne mjere i zadaci za organiziranje ustanka. Razmotreno je i vojnopolitičko stanje nakon fašističkog napada na SSSR. Odlučeno je da se započnu osnivati oru-

žane grupe i pojača rad među stanovništvom. Uz neposredno sudjelovanje dra Pavla Gregorića porastao je i ojačao rad partijskih organizacija. Uspješno je prikupljeno oružje, municija i ostali materijal za buduće ustanike. Uspostavljena je veza s partijskom organizacijom u Pakracu, uz pomoć Pere Kirina, komunista, i Vlade Lončara, kandidata za člana KPH. Održan je sastanak s tridesetak ljudi s toga područja na sektoru Ravna Nade. Otvoreno se govorilo o potrebi oružane borbe pod rukovodstvom KPJ. Na sastanku je bilo i 18 naoružanih boraca s toga područja.

Na sastanku s članovima Kotarskog komiteta KPH, početkom studenog 1941. u Gornjem Daruvaru, analizirano je stanje i uočene su dotadašnje greške. Pokret je dobijao sve snažniji zamah i trebalo je više i organizirati raditi među Česima. Broj dobrovoljaca rastao je u Uljaniku, Blagodarovcu, Sokolovcu, Imsovcu, Kreštelovcu, Stražancu, Daruvarskim vinogradima, u Gornjem Daruvaru i drugdje. Važno je bilo što su na ovo područje koncem 1941. došli Dušan Čalić — Čule, Bogdan Crnobrnja — Tolja i Josip Vojaček — Taras, kao organizatori ustanka u zapadnoj Slavoniji. Ubrzo je bilo osnovano više partizanskih grupa, kao što je bila »Matija Gubec« koja je imala sedam naoružanih boraca, a bila je osnovana pod neposrednim rukovodstvom dra Pavla Gregorića u Jami 4. listopada 1941. Grupom je komandirao Josip Vojaček, a komesar je bio Rade Pavlović — Crni. Ta je grupa izvršila nekoliko veoma uspješnih diverzija na području općina Novska, Pakrac, Daruvar i Garešnica. Stalno je bila u pokretu. Njezinom najvažnijom akcijom svakako se smatra napad na kamenolom Sirač, 28. studenog 1941. Odlično je uspio i moralno-politički snažno odjeknuo među narodom.

Druga borbena grupa od 18 naoružanih boraca osnovana je na području sela Gornji Borki i Zaila. Njome je komandirao Pajo Orozović — Brko, kasnije proglašen za narodnog heroja. I ta je grupa veoma uspješno djelovala na istočnom dijelu daruvarskog područja sprečavajući okupatora i ustaše u njihovim pljačkaškim pohodima.

Treća ustanička grupa imala je deset naoružanih boraca. Komandir joj je bio Krstan Stojković. Osobito je uspješno djelovala razoružavajući manje domobranske grupe i patrole.

Zahvaljujući uspješnoj i pravilnoj liniji KPJ, u redovima Partije nalazio se sve veći broj pripadnika svih nacija i nacionalnih manjina koje su prije rata živjele na ovom području. Jer, usprkos djelovanja nekih gra-

danskih stranaka i političara, ovdje su ljudi u najviše slučajeva veoma složno živjeli i uzajamno se pomagali. Zbog te tradicije okupator i ustaše nisu nikada na području Daruvara nalazili jaču i masovniju podršku. U toku rata samo se izdvojila njemačka nacionalna skupina. Istini za volju treba reći da su neki lijevo orijentirani članovi HSS-a vrlo brzo prozreli Mačkovu izdajničku politiku koja je služila okupatoru i ustašama. Ti su se ljudi opredijelili za NOP, a neki su ubrzo otišli u NOB-u. To je konzervativnim mačekovcima bio veliki udarac.

Narod daruvarskog kraja, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, brzo je prozreo namjere okupatora i ustaša. Zato se ubrzano i opredjeljivao za NOB-u. Osjetio je viziju sutrašnjice, realnost konačnog oslobođenja. Zato je snažno jačala antifašistička fronta širokih narodnih masa predvođenih Komunističkom partijom. Zato već u prvoj ustaničkoj godini imamo i na području daruvarske općine desetine naoružanih boraca koji gotovo svakodnevno s manje ili više uspjeha napadaju neprijatelja. S područja Daruvara oko 40 boraca nosioci su »Partizanske spomenice 1941.«, a dvojica su proglašena narodnim herojima — Pajo Orozović — Brko, poginuo kao komandant Daruvarskog partizanskog odreda, i Josip Ružička, poginuo kao komandant čehoslovačke brigade »Jan Žižka«.

Jovo Borojević

DELNICE Na planinskoj visoravni u srcu Gorskog Kotara smjestio se gradić Delnice. Kao kotarsko mjesto prije rata, Delnice s okolicom imalo je oko 23.000 stanovnika, uglavnom hrvatske nacionalnosti, mada ima sela, kao što su Vojni Tuk i još neka, u kojima je pretežno srpski živalj.

Najviše ovdašnjeg stanovništva živjelo je prije rata od zemljoradnje i stočarstva. Nešto je odraslih muškaraca bilo zaposleno u eksploatacije šume, na održavanju pruge i ceste ili su radili u pilanama. Mnogi su s ovoga područja odlazili u pečalbu sve do Australije.

Kao i u ostalim krajevima, tako je prije rata i na području delničkog kotara djelovalo nekoliko političkih stranaka. Nikad, međutim, nije bila naglašena netrpeljivost hrvatske većine i srpske manjine stanovništva. Naprotiv, dobro su se slagali i uzajamno pomagali od pamtivijeka.

Nakon što se po završetku prvog svjetskog rata nekoliko Delničana vratilo svojim kućama iz ruskog zarobljeništva, kamo su dospjeli poslije sudjelovanja u velikoj Lenjinovoj revoluciji u Rusiji, 1919. osnovali su u Delnicama i prvu partijsku ćeliju SRPJ (komunista) na čelu sa sekretarom Dragom Škorićem. Već na izborima 1920. od 12 odborničkih mjesta na listi komunista Ivana Majnarića dobili su osam mjesta. Sličan uspjeh komunisti su postigli i u Skradu, Luču, Fužinama i ostalim izbornim mjestima.

Međutim, stavljanjem KPJ izvan zakona 1920. dovedeni su i komunisti delničkog kotara u prva teža iskušenja u uvjetima ilegalnog rada. Zbog toga je nastupilo razdoblje stagnacije sve do 1932. kada su komunisti delničkog kotara ponovno u ofanzivi. Tada su već imali pet partijskih ćelija u kojima je bilo 20 članova KPJ, a 1935. osnovane su i nove partijske ćelije u Lokvama, Mrkoplju, Brodu na Kupu, Ravnoj Gori i drugdje. Te godine na inicijativu Mjesnog komiteta KPJ Delnice održana je izborna konferencija i osnovan Okružni komitet za Gorski kotar na čijem se čelu nalazio Mirko Dreno-

vački, a članovi komiteta bili su: Božo Juras, Josip Pajk, Stanko Majnarić, Andrija Buban, Josip Brnčić i Ivan Murvin.

Prema podacima iz 1936., Delnice su imale 45 članova Partije i to u: Mrkoplju 20, Lokvama 17, Fužinama i Liču 15, u Brodu na Kupi 10 i u Ravnoj Gori tri člana KPJ. Zahvaljujući baš aktivnosti tih komunista, na izborima 1936. tzv. radnička lista koju su komunisti podržavali dobila je tri četvrtine glasova birača, dok je HSS dobila tek četvrtinu, što najbolje govori o omjeru snaga i narodnom raspoloženju. Dakle, unatoč teškom ilegalnom radu, hapšenjima i progonima, delnički komunisti u savezu s radnicima i siromašnim seljacima predstavljali su najjaču i najorganiziraniju snagu naroda ovoga kraja, što će oni osobito dokazati u presudnoj ustaničkoj 1941. Jer, još u doba poznatih martovskih demonstracija u Beogradu, delnički su komunisti 1941. aktivno tumačili narodu stanje kod nas i u svijetu, te ga pripremali za obranu zemlje od fašističke i neposredne opasnosti koja je bila sve očitija. Svi pozvani vojni obveznici iz ovoga kraja odazvali su se tih dana u vojsku spremni da i umru braneći ognjišta svojih pradjedova. Ali, kako je poznato, do takve obrane nije došlo, jer je najviše vojno i državno rukovodstvo izdalo svoj narod.

Vraćajući se svojim kućama iz vojske koja se raspadala, mnogi su Delničani ponijeli sobom i svoje oružje i kao da su u tim danima bijede i poraza pretpostavljali kako će im to oružje zatrebati za oslobodilački rat. Bili su to dani kada su ovdašnji komunisti i skojevci bili veoma aktivni. Demoraliziranom narodu objašnjavali su prave uzroke i posljedice kapitulacije i pripremali ga za otpor. Već 22. lipnja 1941. održana je partijska konferencija delničkih komunista kojoj je prisustvovao i delegat CK KPH Marko Orešković, istaknuta ličnost revolucionarnog radničkog pokreta. Bilo je to na sam dan fašističkog napada na Sovjetski Savez, mada se ovdje o napadu doznalo tek sutradan. Nešto kasnije pronijela se vijest o povijesnom proglasu CK KPJ narodima Jugoslavije u povodu Hitlerova napada na SSSR. Na konferenciji je doneseno i nekoliko važnih odluka. Tako je dogovoreno da se odmah započne prikupljati oružje i municija, da se kompromitirani komunisti povuku u ilegalnost kako ne bi dospjeli u zatvor, da se među narodom razvija mržnja prema okupatoru i ustaškim izdajnicima i tako ojača narodna volja za oružanu borbu. Izabran je i novi Kotarski komitet KPH Delnice u koji su ušli: Dragan Mance, Nikola Rački, Duka Pavlić, Frane

Starčević i Stjepan Šimac. Zaključeno je da prisutni delegati što prije obavijeste ostale članove o odlukama i da ih što prije započnu ostvarivati.

Slijedeći sastanak KK KPH Delnice održan je 6. srpnja 1941. u Potoku kod Delnica. Nikola Rački — Kolja informirao je o rezultatima provođenja odluka i zaključaka od 22. lipnja. Ocijenjeno je da su rezultati uglavnom dobri.

Nakon fašističkog napada na SSSR i na delničkom kotaru pojačan je teror okupatora i ustaša, osobito prema komunistima, skojevcima i ostalim naprednim građanima koji nisu prihvaćali okupatore i ustaše. Na sastanku 6. srpnja 1941. Rački je upoznao prisutne komuniste s izvornim spiskom što ga je Partija dobila od nekog ustaše. Na spisku je bilo mnogo imena članova Partije i SKOJ-a iz delničkog kotara predviđenih za hapšenje. Zato je odlučeno da nitko od popisanih ne spava kod svoje kuće i da se što manje kreću po Delnicama.

Kao zborni mjesto za buduće ilegalce određen je Jezerski Vrh. Za to je osnovan odbor u koji su ušli: Antun Marjanović — Markov, Josip Tomac — Pavlekov, Matija Tomac, krojač i Antun Briški, radnik, te još neki. Glavni zadatak odbora trebao je biti prikupljanje oružja, municije, hrane i ostalog materijala za ustanak, te priprema ljudi koji će u određenom trenutku krenuti u partizane. Trebalo je građane koji su dobivali poziv da idu u domobrane pridobijati za NOP i slati u partizane. Odbor je odredio i suradnike za održavanje što bolje veze sa Zagrebom i okolnim mjestima.

Polovinom srpnja 1941. stigla je u Delnice četa ustaša. Neki se njihov podoficir hvalio kako su prije dolaska u Delnice pohapsili oko 400 »četnika« u Biloj Gori, te kako će pohapsiti i oko 45 Delničana. Zato je uz pomoć nekih ustaša izvršena revizija toga spiska. Na njemu je ostalo samo 10 imena, ali ni oni nisu bili uhapšeni jer je ustaška četa morala na brzinu krenuti za Crikvenicu. Međutim, talijanski okupator, uz pomoć katoličkih svećenika Šporera, Mamuzića i još nekih, organizirali su akciju hapšenja delničkih komunista. Ali ni oni nisu uspjeli jer je u nedjelju, 13. srpnja, preko veze dobiven ponovno spisak predviđenih za hapšenje, pa su se svi na vrijeme sklonili na sigurno u već pripremljene partizanske logore. To je osobito razljutilo neprijatelje. Bili su očito uvjereni kako su komunisti preko svojih veza u neprijateljskim redovima doznali za njihov plan i tako ga osujetili. Već 17. srpnja 1941. u partizanskom logoru ispod Petehovca našli su se: Nikola Rački, Ivan Pleše — Rodo, Andrija Murvin, Ivan Murvin — stariji, Stanko

Majnarić — Diplomata, Josip Pajk, Franjo Pleše — Severinae i Drago Majnarić — Nežičin. Njima su se nešto kasnije pridružili Ivan Buški — Bagatelac i Stanko Majnarić — Pele. Oko 2. srpnja 1941. stigao je i Veliko Vučenić iz S. Moravica i preuzeo dužnost komandira te grupe ustanika, a dužnost sekretara partijske ćelije obavljao je Nikola Rački — Kolja.

Među ustanicima se utvrđivala vojno-politička disciplina i organizacija. Uspješno je odatle djelovala agitacija i propaganda. Drago Majnarić nije bio član KPJ, ali je bio odani simpatizer NOP-a, prihvatio se važnoga zadatka da za ustanike radi u Delnicama, da ih sa izvora opskrbljuje podacima o neprijatelju i njegovim planovima, pokretima itd.

Pod konac kolovoza 1941. stigao je u partizanski logor Delničana rezervni oficir bivše jugoslavenske vojske, Bogdan Jančić, i preuzeo dužnost komandanta od Veljka Vučenića. Vučenić je bio premješten na dužnost komandira ličko-fužinskog logora. Nešto kasnije u logor ustanika stigao je i Joso Gržetić iz Zagreba, te Vjekoslav Klobučar iz Karlovca. Ustanicima delničkoga kraja osobito je bilo drago kada im se pridružio domobran iz delničkog garnizona Drago Majnarić — Jege. To je govorilo o domobranskom raspoloženju uopće. Zatim je došlo još nekoliko drugova. Da spomenemo Miška Mihelića, zubara, zatim Nikolu Šipeka, Milana Rustambega i Dragu Mance, sekretara KK KPH Delnice koji je doveo još nekoliko drugova što se nisu odazvali pozivu da idu u domobrane.

Tako je delnički partizanski odred na dan polaganja svečane zakletve 23. rujna 1941. imao dvadeset dobro naoružanih boraca. Sam čin svečane zakletve mnogima je ostalo u nezaboravnom sjećanju, jer su doživljavali nešto veliko i jedinstveno u životu. Njihov dobrovoljni odlazak u partizane trebalo je i formalno učvrstiti zakletvom. Bilo je to u danima kada su i do delničkih ustanika stizale vijesti o razvoju narodnog ustanka u Srbiji i Crnoj Gori, osobito o masovnom ustanku naroda Like, Korduna, Banije, Bosanske krajine i ostalih krajeva Hrvatske. Među ustanicima delničkoga kraja pojačan je ideološko-politički rad, a osobito su se usavršavale vojničke vještine u rukovanju pješadijskim vatrenim oružjem. Taj su logor sve češće posjećivali Ivo Marković s političkim i Veljko Kovačević s vojnim zadacima. Zatim je slijedila i priprema za izvođenje prve diverzantske akcije na pruzi Delnice — Lokve. Pripremama je rukovodio španjolski borac — diverzant Ilija Hariš

— Gromovnik. Bila je izrađena i posebna željezna pa-

pučica koju je trebalo pričvrstiti na tračnicu na oštrom zavoju i pomoću nje izbaciti vlak s tračnica. Međutim, u trenutku kada je vlak naišao pokazalo se da papučica nije bila čvrsto vezana uz tračnicu. Zavrtnji su popucali, a vlak produžio. Taj promašaj izazvao je razočarenje diverzanata, ali ne i kapitulaciju. Ubrzo je organizirana druga diverzantska akcija na cesti između Delnica i Kupjaka kojom je prilikom oštećeno nekoliko talijanskih kamiona. U ponovljenom pokušaju diverzije na pruzi Delnice — Kupjak, pod rukovodstvom Drage Mance zakazao je upaljač nagazne mine.

Ljut zbog dva diverzantska promašaja, Ilija Gromovnik osobno je rukovodio trećim pokušajem 19. rujna 1941. kada mu je pošlo za rukom da izbací vlak iz tračnica i nekoliko vagona. Nekoliko je talijanskih vojnika poginulo, a mnogo ih je bilo ranjeno. Diverzanti iz iičko-fužinskog odreda, koje je Gromovnik bio obučio, istodobno su izveli vrlo uspješnu diverziju na pruzi na fužinskom sektoru. Tako su se počeli redati diverzantski uspjesi, pa i onaj od 6. listopada 1941. kada je na pruzi Skrad — Srpske Moravice izbačena iz tračnica lokomotiva i osam vagona, ubijen jedan neprijateljski oficir i jedan vojnik, a više neprijateljskih vojnika ranjeno. Samo tri dana kasnije i diverzanti iz Petehovca minirali su prugu kod delničke željezničke stanice: iz tračnica je izbačena lokomotiva s nekoliko vagona, poginuo strojovođa, a zbog oštećenja pruge saobraćaj je bio obustavljen dva dana.

Svaka od ovih diverzija imala je osim vojničkog i snažno moralno-političko djelovanje kod naroda.

Poslije prvih uspješnih oružanih akcija i diverzija razvoj narodnooslobodilačke borbe na delničkom kotaru bio je još masovniji, pa je u listopadu 1941. osnovan Primorsko-goranski partizanski odred. Za komandanta odreda izabran je Veljko Kovačević, za političkog kome-sara Ivo Vejvoda, a za operativnog oficira Tomo Stržić.

Zbunjen snagom i uspjesima ustanika, udruženi neprijatelj poduzima sve da uništi partizanski pokret. Ali svi pokušaji talijanskog okupatora i ustaša nisu mogli ugušiti ustaničke iskre na delničkom kotaru. U narodnooslobodilačkoj borbi sudjelovalo je više od 3200 boraca delničkog kotara, od kojih je oko 520 položilo i svoje živote.

Ivan Murvin — stariji

D O N J A Predratno područje kotara Donja Stubi-
STUBICA ca smješteno u Hrvatskom zagorju na
sjevnim padinama Medvednice, a u sa-
stavu kotara pored općine Donja Stubica bile su još i
općine Bistra, Kraljev Vrh, Oroslavlje, Gornja Stubica i
Marija Bistrica sa ukupno oko 40.000 stanovnika, uglav-
nom seljaštva, hrvatske nacionalnosti. Kao i u ostalim
dijelovima Hrvatskog zagorja i ovdje je bila velika pre-
napučenost i na 1 km² dolazilo je 125 stanovnika. Zato
se izlaz iz agrarne prenapučenosti mogao tražiti u indu-
strijalizaciji i iseljavanju stanovništva.

Zbog teških ekonomskih prilika i velike ponude
jeftine radne snage dolazi do povećanog industrijskog
razvitka u kotaru Donja Stubica i to prvenstveno u Oro-
slavlju, gdje se osnivaju čak tri tekstilne tvornice: »Pre-
slica«, »Ivančica« i »Tekstilna industrija Prpić«. Tekstil-
na industrija zapošljavala je nekoliko tisuća radnika i
radnica, uz veoma niske radničke zarade. Tako je bilo
radnica koje su zarađivale manje od jednog dinara na
sat. Međutim, seoska sirotinja bila je prisiljena raditi i
za najmanju nadnicu. Tek kasnije jačanjem svijesti rad-
ničke klase dolazi u tekstilnoj industriji do čitavog niza
štrajkova za bolje radne i plaćevne uvjete.

Osnivanjem Kraljevine SHS ustvari je ozakonjen
sistem ekonomskog, političkog i nacionalnog ugnjetava-
nja zbog čega široke narodne mase u ovim krajevima,
posebno seljaštvo, poklanjaju veliko povjerenje republi-
kanskom seljačkom programu HRSS-a Stjepana Radića.
To povjerenje je ostalo i nakon odricanja od republikan-
skog programa i kasnije pod vodstvom Mačeka kada
HSS postaje eksponent krupne buržoazije. Tako se za
ovo područje može slobodno reći da je tradicionalno pri-
padalo HSS-a, pa je na izborima od 1935. seljaštvo ma-
sovno glasalo za listu HSS-a u sastavu udružene opozi-
cije, što se ponovilo i na parlamentarnim izborima 1938.

Međutim, ubrzo nakon potpisivanja sporazuma Cvef-
ković — Maček kada je vodstvo HSS-a pokazalo svoje
pravo lice, zbog čega i široke narodne mase uviđaju da

i HSS zastupa interese buržoaske klase. Razočarani u politiku HSS-a pojedini prvaci HSS-a nisu se nakon toga ni usuđivali pojaviti na teritoriju kotara.

Ubrzo nakon formiranja Kraljevine SHS siromašni zagorski seljak je uvidio da su ostali i dalje veleposjednici i eksploatatori zbog čega zeleni kadar postaje simbol siromašnog seljaštva u njegovoj borbi za zemlju. Tako već u srpnju 1919. grupa nezadovoljnih seljaka u Gornjoj Stubici pokušava dići bunu pod parolom »Za Republiku«. Organizatori su planirali izvesti napad na žandarmerijsku stanicu u Stubici i Zaboku, razrušiti željezničku prugu i prekinuti telefonske veze, te organizirati pohod na Zagreb. Međutim, vlasti su bunu veoma ozbiljno shvatile, zbog čega je u Gornju Stubicu upućena žandarmerijska brigada radi uvođenja reda kada je uhapšeno sedam pristaša pobune, mada su vođe uspjele pobjeći.

U jesen 1920. narodne mase u kotaru Donja Stubica nezadovoljne zbog velike skupoće, nepovoljne zamjene novca i hapšenja rođaka vojnih bjegunaca prihvaćaju pokret seljaka koji je izbio u kotaru Sv. Ivan Zelina. Pobunjenici su presjekli telefonske žice, razoružali žandare u Mariji Bistrici, demolirali žandarmerijsku stanicu, općinsko poglavarstvo, neke trgovine i župni dvor. U tom sukobu teško je ranjen jedan seljak. Pobuna se proV širila na Gornju i Donju Stubicu i Zlatar. Na tu pobunu vlasti su oštro reagirale pa je krajem rujna 1920. poslan u kotar Donja Stubica pun vlak vojske, koja je zajedno sa žandarmerijom ugušila pobunu primjenjujući okrutne mjere protiv pobunjenog stanovništva. Istovremeno su vlasti uvidjele da su glavni nosioci pobuna povratnici iz Rusije, zadojeni idejama Oktobarske revolucije. Zbog toga su stavljeni pod strogi nadzor povratnici iz Rusije, a u kotaru Donja Stubica to su bili Stevan Hauser iz Jakovlja, Martin Jantolek iz šušobrega i Rako Šćurić iz Stare Bistre.

Takvo raspoloženje seljačkog stanovništva bilo je veoma plodno tlo za novoosnovanu Socijalističku radničku partiju (komunista), koja u kotaru Donja Stubica, kao i u ostalim kotarevima Hrvatskog zagorja, unatoč represalijama vlasti, bilježi znatne uspjehe. Međutim nakon donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države organizacije KP se gase, te se seljaštvo sada u potpunosti orijentira na Hrvatsku republikansku seljačku stranku Stjepana Radića.

Uoči početka ekonomske krize osnivaju se u Oroslavju tri tekstilne tvornice, tako da u relativno kratkom roku Oroslavlje postaje industrijsko mjesto sa oko 1500

radnika. Proizvodnja se povećavala, tvornice su otvarale nove pogone, ali zbog niskih nadnica, okrutnog sistema eksploatacije raslo je i nezadovoljstvo radnika. Nezadovoljstvo radnika došlo je do kulminacije krajem 1928. kada u sve tri tvornice izbija štrajk. Iako su poslodavci, na čijoj je strani bila i žandarmerija, nastojali zaposliti štrajkbrehere, što im je tri dana i uspjelo, štrajkaši su uspjeli da ih rastjeraju. Nakon nekoliko neuspjelih pregovora i nakon gotovo mjesec dana trajanja štrajka sklopljeni su kolektivni ugovori, koji su, doduše, samo minimalno popravili materijalno stanje radnika, ali unatoč toga to je bila prva pobjeda koju su izvojevali radnici u Hrvatskom zagorju.

Novi štrajk u Oroslavlju izbio je u proljeće 1934. Već 1933. radnici tekstilnih tvornica nalazili su se organizirani u URSS-ovim sindikatima, koji su se nalazili u rukama KPJ, tako da su organizatori tog štrajka bili delegati KPJ iz Zagreba: Ivan Božičević, Drago Marušić i Đuro Bermanec, a oni su bili povezani s Androm Šelecom, Ivanom Breberom i Jankom Udovičem, radnicima iz Oroslavlja. Ovaj je štrajk bio mnogo bolje organiziran tako da poslodavci nisu mogli naći štrajkbrehere. Radnici su organizirali međusobnu pomoć čvrsto odlučivši da nastave štrajk do povišenja nadnica. Kako poslodavci nisu dobili štrajkbrehere morali su pristati na ustupke. Nadnice su povišene za pola dinara po satu, što je predstavljalo skromni uspjeh, ali iako skroman, značio je novu pobjedu radničke klase.

Nakon osnivanja Komunističke partije Hrvatske dolazi i u kotaru Donja Stubica do osnivanja partijskih organizacija. Već 1937. dolazi do formiranja partijskih organizacija u Mariji Bistrici i u Oroslavlju. Godine 1940. osnovan je općinski Komitet KPH Pušća-Jakovlje od četiri člana u sastavu: Ivan Krkac, Stjepan Zebec, Miško Hruševac i Josip Tucman. U selu Jakovlju djelovala je partijska ćelija od sedam članova. Iste godine formirana je partijska ćelija i u Gornjoj Stubici s pet članova.

Za razvoj organizacija KPH na području kotara Donja Stubica svakako je značajna Prva okružna konferencija KPH za Krapinu, koja je održana 28. srpnja

1940. u Krapini. U radu konferencije su sudjelovali delegati iz kotareva: Krapina, Klanjac, Pregrada, Zlatar i Donja Stubica. Na konferenciji je izabran Okružni komitet KPH za Krapinu u sastavu: August Herceg, Marko Čižmek, Vid Čižmek, Marija Lovrenšćak, Stjepan Kovačec, Ivan Huis, Lacko Jakuš, Antun Jakuš, Petar Kin i

Stanko Mahalec. Konferencija je donijela važne odluke za daljnji organizacioni i politički rad. Kao glavni i osnovni zadatak je istaknuto: upoznati narodne mase s političkim stanjem i zadacima, širiti marksističku literaturu, okupljati omladinu i pripremati narod na obranu zemlje od predstojeće fašističke agresije.

Druga okružna partijska konferencija održana je u Đurmancu 1. siječnja 1941. a prisustvovalo joj je oko dvadeset delegata. Radu konferencije prisustvovao je u ime CK KPH Karlo Mrazović — Gašpar, koji je prisutnima objasnio historijske odluke Pete zemaljske konferencije KPJ.

Istovremeno jačanjem organizacija KPH na području kotara Donja Stubica, te osnivanjem novih, osjeća se pad interesa seljačkih masa za HSS kojoj su ranije davali bezrezervnu podršku. Iako malobrojni i djelujući ilegalno nalazeći se stalno u opasnosti od hapšenja komunisti seljacima i malobrojnoj radničkoj klasi objašnjavaju svoje stavove i raskrinkavaju demagošku politiku HSS-a. To se previranje počelo osjećati među samim članovima HSS-a, tako da je HSS počela gubiti svoje pozicije još prije okupacije Jugoslavije.

Kada je nakon okupacije i formiranja tzv. Nezavisne države Hrvatske Maček pozvao članstvo HSS-a na lojalnost ustaškoj vlasti nepovjerenje pojedinih članova i lokalnih funkcionera HSS-a u Mačekovu politiku postaje još veće, iako još većina članstva slijedi politiku reakcionarnog vođstva svoje stranke. Na temelju opće direktive, većina nižih funkcionera HSS-a, koji su uglavnom bili općinski načelnici, ostaju na svojim mjestima, te su uglavnom poslužili konsolidaciji ustaške vlasti. Tako su u kotaru Donja Stubica ostali na dužnosti svi općinski načelnici, osim jednog, koji je u znak neslaganja s novom situacijom, predao svoju dužnost predsjedniku kotarske organizacije HSS-a Ferenčaku. Unatoč tome stavu, većina nižih funkcionera HSS-a i znatan dio članstva HSS-a već od samog početka odbija svaku suradnju sa zločinačkim ustaškim režimom. Iako u godini 1941. ustaše nisu u Hrvatskom zagorju vršili veće represalije, već progoni Jevreja, a posebno odvođenje Jevreja u logore, koji su nakon anshlusa Austrije pobjegli od nacista i nalazili se u nekoj vrsti internacije u Stubičkim Toplicama, taj ustaški postupak, izazvao je gnušanje stanovništva.

Ubrzo nakon raspada kraljevske vojske travnju 1941. postalo je jasno da je jedino Komunistička partija ona

snaga koja je bila sposobna da povede narode Jugoslavije u borbu za nacionalno oslobođenje. Kao i u drugim krajevima i u kotaru Donja Stubica partijske organizacije počinju s pripremama za pokretanje oružane borbe, unatoč veoma nepovoljnim geografskim, a i političkim uvjetima. Za pokretanje oružane borbe svakako je veoma negativno utjecala neposredna blizina Zagreba, centra tzv. NDH, te relativno dobre komunikacije, a ne može se zanemariti niti stav vodstva HSS-a čiju politiku u 1941. ipak slijedi veliki dio njenih pristaša.

Unatoč veoma teškim uvjetima partijske organizacije i njihovi članovi neumorno djeluju na terenu objašnjavajući narodu da uspostava ustaške NDH ne rješava bitne probleme Hrvatskog naroda, da se stvarno radi o okupaciji i porobljavanju hrvatskog naroda, kao i ostalih naroda Jugoslavije i da se stvarna sloboda može postići jedino oružanom borbom. Pored toga članovi KPH prikupljaju oružje, municiju i drugi vojni materijal, pripremajući se za predstojeću borbu. Pored već postojećih partijskih organizacija formiraju se i nove; Jakovlje II, kod Cohe ćelija s tri člana, u Donjoj Podgori ćelija s pet članova i Bistričkom Podgorju ćelija s pet članova. Prema tome na području kotara Donja Stubica do kraja 1941. djelovalo je šest partijskih organizacija s 29 članova KPH, a u Jakovlju je djelovala i organizacija SKOJ-a s četiri člana. Uz svaku ćeliju okupljao se izvanstan broj omladinaca, simpatizera koji su se tada nazivali omladinske grupe.

U rujnu 1941. održan je na području kotara Donja Stubica sastanak Okružnog komiteta KPH za Krapinu, na kojem je obnovljen sastav komiteta i određeni zadaci partijskim organizacijama, od kojih je bio najvažniji pokretanje oružane borbe za nacionalno oslobođenje. Sastanku je prisustvovao i član CK KPH Karlo Mrzović — Gašpar. Na tom sastanku, kao i na slijedećem, koji je održan neposredno nakon toga, određeni su i precizno zadaci svake partijske organizacije. Istovremeno je svaki pojedini član Okružnog komiteta dobio zadatak da neposredno djeluje na terenu svog kotara. Za kotar Donja Stubica bio je zadužen Pavle Zukina — Šumski.

Nakon formiranja OK KPH za Zagreb u drugoj polovini 1941. u veljači 1942. u Okrug Zagreb uključen je i Kotarski komitet KPH za Donju Stubicu. Na sastanku Okružnog komiteta KPH za Zagreb u prosincu 1941. određeni su zadaci i koncepcija ustanka na području Sje-

verne Hrvatske. Odlučeno je da se odmah krene u vršenje oružanih akcija, no međutim, oštra zima i veliki snijeg odgodili su odluku o podizanju ustanka, budući da je veliki snijeg otežavao prebacivanje ljudstva i pokretljivost partizanskih jedinica. Pokretanje oružanog ustanka odgođeno je do proljeća, kada napadom na žandarmerijsku stanicu u Donjoj Siubici u travnju 1942. na području kotara Donja Stubica počinje oružana borba za nacionalno oslobođenje.

Opštinski odbor SUBNOR-a

DUGO SELO U istočnom predgrađu Zagreba, uz
USTANIČKE 1941. lijevu obalu Save, smjestio se pred-
ratni kotar Dugo Selo, sastavljen
od tadašnjih općina: Dugo Selo, Oborovo, Posavski Bre-
gi, Lupoglav i Breko, a u kojima je, prema po-
sljednjem predratnom popisu, živjelo 21.700 stanovnika,
uglavnom hrvatske nacionalnosti.

Mada na dohvat ruke velikom industrijskom gradu,
osnovno zanimanje stanovništva prije rata bilo je ratar-
stvo i stočarstvo, a u sjeveroistočnom dijelu kotara po
pitomim obroncima bilo je i nešto vinogradarstva. U
općinskim sjedištima bilo je uz to nešto trgovine i sit-
nog zanatstva, a na cijelom kotaru prevladavalo je sitno
i srednje seosko imanje s ponekim krupnijim domaćin-
stvom. Najjači zemljoposjednik bio je grof Drašković.
Imao je 1.700 katastarskih jutara zemlje, dok su neki
crkveni posjedi bili nešto manji. U Božjakovini je posto-
jalo poljoprivredno dobro s 2.500 katastarskih jutara
zemlje. Na području općine Posavski Bregi bio je veliki
zajednički pašnjak na kome su tadašnji seljaci pod po-
godnim uvjetima uzgajali stoku.

Oko 60 posto predratnog stanovništvo Dugog Sela
bilo je nepismeno. Više škole bile su pristupačne samo
malom broju djece imućnijih roditelja. Nije nepoznato
kako su tadašnji siromašni seljaci dovodili svoju malo-
ljetnu djecu na seoske sajmove i prodavali ih kao jeftinu
radnu snagu imućnijim veleposjednicima. Tako je velika
većina ovdašnjeg stanovništva zaista živjela u veoma teš-
kim uvjetima, opterećena raznim porezima, kulukom i
župnim luknom, pa je tadašnji čovjek bio veoma neza-
dovoljan svojim socijalnim statusom.

U razdoblju između dvaju ratova najsnažniji poli-
tički utjecaj na ovdašnje stanovništvo svakako je imala
Hrvatska seljačka stranka. Ona je najprije propovijeda-
la republikansko uređenje i veća seljačka prava, od čega
je kasnije i sama odustala i, osobito pod Mačekom, poče-
la sve više surađivati s vladajućom velikosrpskom bur-
žoazijom, sve do poznatog sporazuma i stvaranja vlade

Cvetković-Maček. Ovdasnje je stanovništvo godinama bilo i pod negativnim utjecajem frankovačke ideologije, glavnog ustaškog izvorišta, koju je dobrim dijelom potpomagao i dio katoličkog klera, propovijedajući nacionalnu netrpeljivost Hrvata i Srba.

Začetke radničke klase nalazimo ovdje najprije u drvnom pogonu našičkog poduzeća, koji je ubrzo po završetku prvog svjetskog rata zapošljavao nekoliko desetaka radnika — seljaka iz ovdasnjih sela. Nešto manje radnika radilo je na željeznici, a neki i na poljoprivrednom imanju Božjakovina. Međutim, odavle je bio priličan broj građevinskih sezonskih radnika koji su radili u Zagrebu. Tamo dolaze u doticaj s nekim zagrebačkim komunistima. Revolucionarniji utjecaj u ovdasnjim selima imali su povratnici iz ruskog zarobljeništva, od kojih su neki sudjelovali i u oktobarskoj revoluciji 1917.

U novostvorenu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918., ovdasnji se narod, koji je očekivao republiku, brzo razočarao. To dolazi do izražaja već 1920. kada seljaci zabranjuju žigosanje svojih konja za vojne potrebe. U toj pobuni sudjeluje više od 3000 ljudi i žena, a žandari imaju pune ruke posla.

Odnos između tadašnje vlasti i naroda bio je stalno napet, a osobito poslije atentata na Radića u Narodnoj skupštini 1928. Taj događaj frankovci su koristili u propagandne svrhe pojačanim klevetama i uvredama protiv svih Srba.

To stanje još više se pogoršalo nakon uvođenja zloglasne monarhofašističke diktature u Jugoslaviji, kada počinje i zastrašujući progon ne samo komunista nego i svih naprednih demokrata. Pored političkog, teško je bilo i ekonomsko stanje, zbog čega je siromašni seljak osobito stenjao. Položaj seljaka ništa se nije popravio ni poslije osnivanja tzv. Banovine Hrvatske. Za čuvanje režima i stečenih privilegija, Maček osniva svoju »Seljačku zaštitu«, ali ne da štiti seljaka, u što se Maček zaklinjao, nego da ga drži u još većoj pokornosti. Zato je Maček sve omraženiji čovjek u ovim krajevima.

U nekim krajevima tadašnjeg kotara Dugo Selo komunisti su imali bogatu tradiciju. Takav je slučaj sela Jezevo u kome je već 1921. bilo 45 članova Komunističke partije Jugoslavije i veoma veliki broj odanih simpatizera. Od 1938. Partija ima svoja brojna uporišta u organizacijama Seljačke sloge, zatim u raznim vatrogasnim i pjevačkim društvima i si. Partija je sve aktivnija u Jezevu, Kozinščaku, Lukarišću, Leprovici, Ostrni, Prevlaki i Preseki, a u samom Dugom Selu ističu se komunisti: Stevo i Momčilo Savičević, zatim Franjo Kopriv-

čanac i Nikola Milojević, Zdravko Lukas, Stipe Briljačić i ostali.

Nastojanjem komunista Dugog Sela, 1939. osnovan je tečaj za učenje esperanta. Taj tečaj, zapravo, trebao je poslužiti kao mjesto legalnog okupljanja i dogovora, a ne samo radi učenja esperanta. Međutim, u to doba u Dugom Selu aktivno djeluju i frankovačko-ustaški elementi, među kojima su se isticali advokati Petar Bačić i Zvonko Draženović, zatim trgovac Matija Obad i pop Stjepan Horvat (Pišta) — svi budući okorjeli ustaše.

U trenutku okupacije Jugoslavije na području kotara Dugo Selo bilo je osam partijskih ćelija u kojima su bila 52 člana KPH i dva aktiva SKOJ-a sa 12 članova. I jedni i drugi, pak, imali su veliki broj odanih simpatizera.

Ubrzo po kapitulaciji Jugoslavije i uspostavljanju Nezavisne Države Hrvatske osnovan je ustaški logor u Dugom Selu koji su vodili Albert Crechamer, te Matija i Đurđica Obad i advokati Bačić i Draženović, svi iz Dugog Sela, dok su se na radu i okupljanju ustaške mladeži isticali Đuro Dubenik, Jelka Belek i Stjepan Sladarec. Ustaše je svesrdno prihvatila grupa ovdašnjih kriminalaca, alkoholičara i poznatih propalica, željnih slatkog i lakog života, spremnih i na najveće zločine. Za tabornike po ustaškim taborima osnovanim po općinama postavljeni su od ranije poznati ustaše i frankovci.

Dolaskom okupatora i ustaša, partijska organizacija Dugog Sela nije bila zbunjena i demoralizirana, mada je sekretar partijske organizacije iz Opatinca savjetovao nekim kandidatima i simpatizerima da idu u domobrane. Oni koji su ga poslušali ubrzo bježe iz domobrana i odlaze u partizanski odred »Sloga«, na području Moslavačke gore. Taj je odred 23. prosinca 1941. napao domobransku posadu na Lonjskom mostu, razoružao domobransku stražu i zarobio devet pušaka, jedan puško-mitraljez, šest vojničkih pokrivača, osam šinjela, nekoliko šatorskih krila i više stotina pušanih metaka. Ta partizanska akcija, svega tridesetak kilometara od Zagreba, bila je prva na području ovoga dijela Posavine i Moslavine. Zato je bio veoma snažan njezin politički odjek među borcima NOB ovoga kraja i njihovim mnogobrojnim simpatizerima. Bilo je to upozorenje neprijatelju kako mu i područje kotara Dugo Selo postaje potencijalna grobnica.

Napominjemo da je početkom 1941. osnovana partijska organizacija i u Opatincu, u kojoj su bili: Đuro Srac, Stjepan Šimunec, Stjepan Kralj i Ivan Pokas. Ta

partijska organizacija pružila je dragocjenu pomoć nekim drugovima koji su uspjeli pobjeći iz ustaškog zatvora, a te godine izvršila je i veoma zapaženu diverziju na pruzi Prečec — Ivanić-Grad.

Suočeni s dobro organiziranim narodnooslobodilačkim pokretom na području Dugog Sela, ustaše su u povodu napada na SSSR zakazale narodni zbor računajući da će tako pridobiti što više pristaša. Ali, na zbor je došlo veoma malo svijeta, više od straha nego dobrom voljom. Sa zbora su se, pak, vratili razočarani.

Jedan od glavnih zadataka ovdašnjih članova KPH bio je tih ljetnih dana 1941. da sprečavaju odlazak u ustaše i na istočnu frontu. Pod utjecajem ovdašnjih komunista, mnogi od pozvanih u ustaše ili domobrane bježali su u ilegalnost, a zatim i u partizane. Baš tih ustaničkih dana 1941. i nakon ustaškog napada na partizane iz Sisačkog odreda kod Kaptolske šume, šest boraca toga odreda moralo se privremeno skloniti u sela Preseku i Ježevo. Narod ih je prihvatio i skrivao sve dok im se nije ukazala pogodna prilika da se prebace u Baniju, u Šamaricu, tamošnjim partizanskim snagama.

Partiji polazi za rukom da uz pomoć nekih službenika u Oborovu, a posebno Vida Jalžabekića, pridobije za suradnju još nekoliko službenika, koji početkom 1943. zajedno odlaze u partizane. Bilo je još primjera suradnje predstavnika NOP i nekih dobronamjernih ljudi koji su tada radili u ustaškoj administraciji.

Na sastanku OK KPH Čazma u Šaranpovu, u rujnu 1941., odlučeno je da se poruše telefonsko-telegrafski stubovi uz željezničku prugu, a bilo je govora i o akcijama na pruzi Zagreb — Beograd i Zagreb — Osijek, ali se od toga odustalo.

Kako zbog prilično specifičnih uvjeta na ovom području nije bilo ni nekih krupnijih akcija, ni ustaše nisu osobito proganjale ovdašnji narod sve do 25. studenoga

1941., kada je ustaški agent Stjepan Kunina kupio od Tome Bugarina iz Ježeva, člana OK KPH Čazma, sijeno u kome je bio sakriven partijski materijal na koji Tomo bijaše zaboravio. Doznajući za taj slučaj, Đuro Ban — Mile i Ivan Vranić odmah su krenuli do Bugarina u Ježevo kako bi ga obavijestili da se na vrijeme skloni, što on nije poslušao pa je bio uhapšen, zajedno s Tomom Geresom i Josipom Čvorikom, obojica iz Ježeva, i odveden u zatvor u Dugo Selo. Poslije toga događaja članovi KPH i kandidati s područja pet sela odlaze u domobrane, osim Tome Geresa, Ivana škuleca iz Obedišća i Stjepana Šimuneca iz Koznišćaka, koji su bili u poodmaklim godinama.

Tako je zbog više okolnosti masovni narodni ustanak na području kotara Dugo Selo nešto zakasnio u odnosu na neke druge krajeve Hrvatske. Međutim, nakon bolje pripreme i organizacije, kao i nakon osnivanja novih partijskih ćelija, već početkom 1942. narodnooslobodilački pokret postaje masovniji i na području kotara Dugo Selo. To je vrijeme osnivanja narodnooslobodilačkih odbora, odbora Narodne fronte, AFŽ-a i si.

Učeći na vlastitim slabostima i propustima, te uz nešto veću pomoć komunista Siska i Zagreba, komunisti i ostali rodoljubi i građani Dugog Sela odlaze u sve većem broju u partizane. U NOB aktivno ih je sudjealo 3876, a 364 su u toj borbi položili svoje živote. Treba reći da je za sve vrijeme rata, pa i u prvim danima oslobođenja 1945., zagrižena grupa ustaša vjerovala da će ih zapadni saveznici konačno spasiti od »komunističke bande«. Dakako, u tome su se grdno prevarili.

Duro Ban — Mile

DUBROVNIK Razvoj revolucionarnog utjecaja
(PELJEŠAC) KPJ na području današnje dubro-
vačke općine započeo je zapravo
na poluotoku Pelješcu, na kome je već 1926. osnovana
i prva ćelija KPJ. Pelješac je tako između dva rata bio
snažno revolucionarno žarište. U dramatičnim proljetnim
danima 1941. na ovom je poluotoku djelovalo sedam
partijskih ćelija s 35 članova Komunističke partije i 32
kandidata Partije, te s više od 50 odanih simpatizera.
Istodobno na Pelješcu je bilo i osam aktiva SKOJ-a s 54
člana. Skojevcima su oko sebe okupljali mnogo veći broj
prijatelja i simpatizera.

Tako je crveni Pelješac — kako su ga režimlje pone-
kad ironično nazivale — budio među stanovništvom re-
volucionarnu snagu. To osobito dolazi do izražaja od
1937. kada je u partijsku organizaciju ušlo više mladih
ljudi.

Kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, i ovdašnji
su komunisti i skojevcima djelovali pod veoma teškim uvje-
tima. Zato je i revolucionarno djelovanje bilo prven-
stveno usmjereno na neke legalne organizacije. To su
ponajprije bile: Hrvatska čitaonica u Pijavičini, Omla-
dinski klub u Kunu, Hrvatska čitaonica u Potomju i
Glazba u Potomju, vrlo su aktivna bila sportska dru-
štva »Iskra« u Janjini i »Gorki« u Sreseru, zatim Rad-
ničko društvo u Oskorušnu i još neka. Partija je tako-
đer djelovala i preko tadašnjih seoskih zadruga, preko
organizacija »Seljačka sloga« i na ostale načine.

Snažno, masovno i dobro organizirano djelovanje
komunista i skojevaca na Pelješcu već 1937. ozbiljno je
zabrinulo kotarskog predstojnika Pelješca o čemu je pod-
nio opširni izvještaj poglavarstvu u Dubrovnik. Taj se
dokument nalazi u Historijskom arhivu Dubrovnika. U
istom arhivu sačuvani su i dokumenti u kojima se govo-
ri o snažnim demonstracijama na Orebiću 1937. protiv
grupe zagrebačkih studenata — frankovaca koji su tamo
stigli na ljetovanje nakon što su u Zagrebu sudjelovali
u ubojstvu revolucionarnog studenta Krste Ljubičića. To

je godina u kojoj se na Pelješcu održavaju kursevi i seminari među komunistima i skojevcima o osnovama političke ekonomije i si. Marljivo se prikuplja i novčana pomoć za komuniste u zatvorima i naše interbrigadiste u Španjolskoj.

U razdoblju ožujak-travanj 1941., kada se nad Jugoslavijom nadvijala sve strašni ja fašistička avet, komunisti, skojevci i ostali patriotski raspoloženi građani dubrovačke regije izražavali su na razne načine spremnost za obranu domovine, izjašnjavali se protiv trojnog pakta s Hitlerom i Musolinijem i tražili od tadašnjih vlastodržaca savez i prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom.

Ali, zbog izdaje u najvišim vojnim i državnim vrhovima, volja i odlučnost naroda da brani svoju zemlju porazno je završila. Tih travanjskih dana 1941. pojavili su se i na sunčanom Pelješcu okupatorski tenkovi, a na njima zajedno s okupatorskim vojnicima i ustaše Ante Pavelića. Počelo je uspostavom nove ustaške vlasti koju ogromna većina naroda Pelješa nikada nije prihvatila.

Komunisti i skojevci našli su se gotovo preko noći u još težoj situaciji. Gotovo goloruki trebali su se uhvatiti u koštac s okupatorom i ustašama do zubiju naoružanim.

Međutim, i unatoč privremenoj zbunjenosti, snagu komunista i skojevaca na Pelješcu okupator i ustaše ubrzo će osjetiti čak i na vlastitoj koži. Tako je već 13. lipnja 1941. propao na Pelješcu pokušaj ustaškog tabornika i svećenika Milica da organiziraju proslavu Pavelićeva imendana. Milić je uzalud urlao kada je doznao kako su komunisti i skojevci dan uoči toga događaja raspustili upravu »Hrvatske glazbe« iz Potomja koja je trebala svirati po Milića naređenju. Svi instrumenti bili su sakriveni na sigurno. Bio je to jedan od snažnijih dokaza koliko je u narodu Pavelić omrznut i sve što je uz njega vezano.

Još na sastanku peljeških komunista 20. travnja 1941. donesena je odluka da se započne organizirano prikupljati oružje i municiju. Samo šest dana kasnije grupa omladinaca iz Kune oduzela je iz općinske zgrade sedam karabina i dva revolvera, te nekoliko sanduka municije. Druga grupa omladinaca iz Orebića oduzela je osam karabina i četiri revolvera, a grupa mladih skojevaca iz Janjine oduzela je neprijatelju nekoliko pušaka i jedan puškomitraljez. Slično su učinili i skojevci iz Trpnja. Tako se već tih travanjskih dana 1941. u rukama komunista i skojevaca na revolucionarnom Pelješcu našlo više od trideset pušaka i jedan puškomitraljez, nekoliko pištolja i velika količina municije. Na tim prvim rezulta-

tima rastao je moral budućih ustanika. Oni su kasnij umnožili i rasturili po poluotoku, i sve do Dubrovnika, više stotina primjeraka Prvomajskog proglasa Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju. Bilo je to i pismeno upozorenje okupatoru i ustašama o onom što ih uskoro čeka.

Nakon fašističkog napada na Sovjetski Savez i privremenog uspjeha u tome napadu, ustaše na Pelješcu dolaze do uvjerenja kako je to pogodan trenutak za obračun s ovdašnjim komunistima, skojevcima i ostalim građanima koji nisu prihvaćali NDH.

Tako je već 25. lipnja 1941. po naređenju ustaških tabornika iz Kune i Janjine uhvaćeno šest osumnjičenih omladinaca za pisanje prvomajskih parola. Na salušanju u Kuni našli su se omladinci: Jozo Paković, Veljko Ferlan i Ante Jurović, a u Janjini: Mirko Mratović, Ivo Šeparović i Mato Kovačević. Uskoro su svi zbog nedostatka dokaza pušteni na slobodu. Bila je to ustaška varka, jer su samo dva dana kasnije pokušali uhvatiti sekretara partijske organizacije u Janjini i člana pelješkog komiteta KPH, Ivu Mordina, člana KPJ od 1932. i organizatora ustanka na Pelješcu i u Dubrovniku. Mordin je u posljednji tren pobjegao i povukao se u strogu ilegalnost sve do početka ustanka.

Na poluotok Pelješac stigao je Proglas CK KPJ i CK KPH o dizanju narodnog ustanka kao vjesnik novog doba. Zato je već oko 20. kolovoza 1941. krenula sa Pelješa prema Splitu skupina komunista i skojevaca da bi ih drugovi iz Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju rasporedili u partizane. Kako je to bilo neposredno nakon tragičnog stradanja Splitskog partizanskog odreda, pelješki ustanici bili su vraćeni na svoj poluotok da stvaraju svoje partizanske grupe. U međuvremenu na Pelješac se sklonilo i nekoliko komunista ilegalaca s Neretve, pa je u predjelu Brainac kod Sresera osnovan novi ovdašnji partizanski logor za te drugove. Već i samo postojanje logora tražilo je da se organizira opskrba i ostalo.

U tim ljetnim mjesecima 1941. pripreme za oružani ustanak uglavnom su nosili članovi KPJ i SKOJ-a. Osjećao se nedostatak bolje povezanosti s narodnim masama. Zato je povratak na Pelješac Ive Mordina u drugoj polovini rujna bio od presudne važnosti. Odmah je održan sastanak pelješkog komiteta i razmotreno postojeće stanje. Neki komunisti bili su kritizirani zbog propusta i nedostataka u radu. Zaključeno je da postoje odgovarajući uvjeti za stvaranje prve partizanske oružane grupe na Pelješcu i da se što prije održi sastanak sa sekretarima skojevskih aktiva na poluotoku.

Kao veoma povoljan trenutak za osnivanje prve partizanske grupe na Pelješcu poslužila je i činjenica što su ustaše baš tih dana pozvale u općini Kuna i Janj ina 17 mladića koje je trebalo poslati u »hrvatsko domobranstvo«. Ali, kako se među pozvanima nalazilo šest skojevaca i nekoliko njihovih simpatizera, a po direktivi članova KPH, omladinci su umjesto u domobrane otišli u ilegalnost. Upravo su oni bili prvi borci prve partizanske grupe na Pelješcu. Taj čin uzorno je poslužio ostalim mladim ljudima ovoga kraja da krenu što prije istim putem.

Na savjetovanju peljeških skojevaca 28. rujna 1941., kojem su prisustvovali politički i organizacioni sekretari, pelješkog komiteta KPH, Ivo Mordin i Nikola Bojanović, razmotreno je postojeće stanje, uočeni propusti i nedostaci i zaključeno da u članstvo SKOJ-a treba primiti sve mlade simpatizere koji su pokazali privrženost Partiji, narodu i NOB-i. Kritizirano je rukovodstvo SKOJ-a što nije bolje obuhvatilo i područja općina Orebić i Trpanj. Trebalo se boriti za svakoga čovjeka kako ne bi stupio u službu okupatora i ustaša. Kao neposredni rezultat savjetovanja već u listopadu 1941. osnovan je prvi aktiv SKOJ-a na području općine Orebić, a nešto kasnije i na području općine Trpanj. U ta dva aktivna primljeno je oko 20 članova SKOJ-a. Osnovana su i dva aktivna ženske omladine.

Vijesti o razvoju NOB-e u raznim krajevima Hrvatske i Jugoslavije stizale su na Pelješac kao snažno ohrabrenje. Sve je to zahtijevalo od članova Partije i SKOJ-a da svakodnevno objašnjavaju narodu ciljeve NOP-a i NOB-e. Unatoč privremenog ruskog poraza na istočnoj fronti, trebalo je ulijevati narodu povjerenje u nepobjedivost Crvene armije. Nabavljen je i geštetner za umnožavanja radiovijesti. Tako su udareni temelji partizanske tehnike Pelješca. Skupini partizanskih ilegalaca u logoru na Pelješcu dostavljeno je iz Orebića 26. studenog 1941. još pet vojničkih pušaka i veća količina municije, te nešto vojničke odjeće i obuču.

Sve se to odigralo u doba kada je ustaška propaganda već odredila i datum ulaska Hitlerovih fašista u Moskvu — 1. studenog 1941. Ustaški tabornik u Kuni don Mato Milić pokušavao je u to ime organizirati posebnu svečanost. Međutim, Milić je još jednom bio razočaran i poražen, jer su omladinci Kune bojkotirali proslavu — umjesto da joj prisustvuju oni su promarširali mjestom pjevajući revolucionarne patriotske pjesme. Zbog toga komunističkog izazova žali se don Milić u svome opširnom izvještaju velikom županu u Dubrovnik

4. studenoga 1941. Tražio je da se protiv »komunističke bande« povede neodložno najstroži postupak. Kako piše Ivo Amulić u Zborniku II, nakon toga ustašama polazi za rukom da uhvate petoricu komunistički raspoloženih omladinaca iz Kune.

Boraveći na poluotoku Pelješcu od 5. do 11. studenoga 1941., organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, Ivo Amulić, održao je i nekoliko važnih sastanak s komunistima. Donesena je odluka da dotadašnji pelješki komitet KPH preraste u Općinski komitet KPH Pelješac i da se potom prebaci s Pelješca na teren oko Neretve radi uspostavljanja čvršće veze s ustanicima iz istočne Hercegovine.

U povodu proslave dana oktobarske revolucije 7. studenog 1941. na Pelješcu je izvršena i prva značajnija oružana diverzija. Pokidana je telefonsko-telegrafska veza i posječeno nekoliko stupova. Samo dva dana kasnije partizani Ivo Mordin, Živko Matić i Branko Vitković imali su i prvo vatreno krštenje sa žandarskom zasjedom u blizini sela Drače.

Odjek ovih i sličnih akcija na Pelješcu ozbiljno je zabrinuo ustaše. O tome se govori i u izvještaju predstojnika dubrovačkog redarstva Sporčića koji je 5. prosinca 1941. poslao velikom županu Dubrovnika. Sporčić se žali kako komunisti gospodare područjem općina Kune i Jannjine, ali i širim područjem poluotoka Pelješca. Traži od oružničkog krila iz Dubrovnika da protiv komunističke opasnosti djeluju što snažnije i što hitnije, dok nije prekasno.

Na sastanku u Podbrežju blizu Potomja 21. prosinca 1941. kojim je rukovodio Ivo Mordin, odlučeno je da se osnuje prva pelješka partizanska četa koja je ubrzo potom krenula u sastav V-og bataljona južno hercegovačkog partizanskog odreda. Za komandira te čete određen je Nikola Bojanović — Kadija, rodom iz Popove Luke, prekaljeni komunist od 1934. koji je junački poginuo u Potomju sredinom srpnja 1942.

Zajedno s razvojem NOB-e i ovdje su se radali organi nove vlasti. Osnivani su NOO po selima, mjestima i zaseocima koji su odmah osvajali simpatije i povjerenje narodnih masa. Tako je već 1942. čitavi poluotok Pelješac, osim tri mjesta, bio u partizanskim rukama.

Ante Jurović

D R N I Š K A Općina Drniš, s oko 36.000 stanovnika
K R A J I N A pretežno hrvatske i srpske nacionalno-
sti, prostire se na oko 800 kvadratnih
kilometara. Od davnine u Drniškoj krajini počinje se raz-
vijati rudarstvo. Najpoznatiji je rudnik u Siveriću. S
rudarstvom se razvijala i radnička klasa. Tako je ovdje
još 1904. zabilježen snažni i dobro organizirani štrajk
rudarskih radnika kojim su rukovodili Jerko Dobrić, Ni-
kola Lončar i Nikola Jelić. Radnici su tražili povećanje
plaća, skraćenje radnog vremena i bolje uvjete rada
uopće.

Nakon završetka prvog svjetskog rata, ovaj dio naše
zemlje, s dijelovima Dalmacije i otoka, pripao je Italiji.
Tuđinac je prema ovdašnjem narodu postupao veoma
strogo i nepravedno. Zbog toga je već 1920. među rad-
nicima Siverića izbio masovni i dobro organizirani štrajk.
Talijani su pohapsili vođe i organizatore štrajka Šimuna
Šikića, Ivana Ramnjaka — Sedlara, Nikolu Jelića, Bogo-
slava Odaka, Savu Cenića, Nikolu Lončara, Ivana Nakića
i još neke. Potom su pozvali radnike da se jave na posao.
Radnici, među tim, nisu popustili, pa su Talijani morali
ispuniti njihove uvjete: pustili su iz zatvora organizatore
štrajka, povećali su nadnice za šest posto i odobrili pre-
hranu za radničku djecu.

Ovdašnji radnici nisu bolje živjeli ni poslije odlaska
Talijana pod starom Jugoslavijom između dvaju ratova.
Talijani su otišli, ali je ostala socijalna nesigurnost i
teški uvjeti rada. Zato je 1936. ponovno izbio snažni
štrajk rudara. Upravnik rudnika inž. Josip Vonko orga-
nizirao je ubojstvo rukovodioca štrajka i sindikata
URSS-a, Ivana Matića — Vidaka, dok je Vidak putovao
u Siritovac na sastanak s tamošnjim štrajkašima. Da
bi prikrili razbojništvo, Vidaka su unijeli u trafostanicu
i proglasili kako je stradao nesretnim slučajem od udara
struje.

Iako je u ovim krajevima postojala radnička klasa,
organizirano djelovanje Komunističke partije relativno
se kasno pojavilo, tek 1937. Dr Božidar Adžija, rođeni

Drnišanin, osnovao je organizaciju »Savez radnoga naroda Hrvatske« koja će 1939. prerasti u prvu partijsku ćeliju sa sedam članova KPJ. Godinu dana ranije bio je osnovan aktiv SKOJ-a. Prvi sekretar partijske ćelije bio je Ive Cita iz Drniša. Ubile su ga ustaše na mučki način poslije oslobođenja 1945.

Među radnicima i omladinom Siverića bio je osobito zapažen rad Jerka Peltrinjeria — Deme, koji je u Siveriću osnovao nogometni klub »Briket« i u njemu okupljao naprednu omladinu. Kada je ime kluba kao »rusko« zabranjeno, dali su mu novo ime »Rudar« koje je do danas zadržao. S Peltrinjeriem dolazili su iz Splita u Siverić 1939. Ivica Kukoč, Edo Santini i Andrija Božanić

— Stevo kao komunisti i partijski radnici. Pošto je režim otkrio njegov revolucionarni rad, Jerko Peltrinjeri odlazi u Kraljevo kod brata Marka, da bi se već 4. srpnja 1941. priključio srpskim ustanicima. U jesen 1942. vratio se u stari kraj s proleterima da bi potom preuzeo dužnost sekretara Okružnog komiteta KPH Knin — Siverić.

Treba napomenuti da je 1940. osnovana partijska organizacija u Siveriću. Imala je pet članova, sekretar je bio Mirko Lončar — Mirkaša.

Kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, i ovdje je vojno-političko stanje uoči napada na Jugoslaviju bilo vrlo složeno i eksplozivno. Dok je većina naroda bila spremna za obranu zemlje, neki su radili upravo suprotno. U tome se osobito isticao direktor rudnika u Siveriću inž. Josip Vonko i kotarski načelnik iz Knina, Mirko Debeljak. Oni su osnovali Rotary klub i okupljali špijune Gestapoa, a među njima bilo je i oficira tadašnje vojske iz kninskog garnizona.

U danima kratkotrajnog aprilskog rata 1941. mnogi ljudi, osobito omladina ovoga kraja, tražili su od vojnih vlasti oružje. Oružje nisu dobili s obrazloženjem kako treba »pričekati«. Ustaše su ovdje u to doba imali veoma malo članova i sigurnijih pristaša. Bez Mačekove »zaštite« u Drnišu ne bi bili mogli uspostaviti svoju vlast. To im je pošlo za rukom 10. travnja na dan proglašenja NDH.

Još i prije toga događaja Mačekova zaštita stavila se u službu ustaša. Hvatala je i razoružavala vojne bje-gunce i ostale koji su se dočepali oružja da brane zemlju. Pod vodstvom poznatog zločinca Petra Berkovića, mačekovci zajedno s ustašama počinju hapsiti tadašnje oficire i viđenije Srbe, ali i Hrvate koji su bili jugoslavenski i komunistički orijentirani. Među prvim Hrvatima uhapšeni su Vjeko Širinić, sekretar ćelije KPJ, Ante

Ožegović — Duca, član KP, Milovan Cota, član skojevskog rukovodstva i Ivan Topic, član KP. Tako je i inače malobrojna partijska organizacija preživljavala najteže dane otkako je bila osnovana. Međutim organizacija Partije i SKOJ-a žilavo je spašavala ugrožene Srbe i ostale patriote.

Ubrzo po okupaciji, a po direktivi Partije, počelo je sakupljanje oružja, municije i ostalog materijala za oružani ustanak. Sakupljena su dva puškomitraljeza, 40 pušaka, 15 revolvera i više od 20 sanduka ručnih bombi i municije.

Međutim, i ustaški zločini postali su masovniji. Osobito je raspirivana bratoubilačka borba i mržnja između Hrvata i Srba. Tome je uveliko doprinio i govor zloglasnog ustaškog krvnika Juce Rukavine, koji je na zboru u Drnišu 12. lipnja 1941. huškao Hrvate na Srbe. Njemu su se u toj krvavoj raboti pridružili fratri Petar Berković i Božo Vugdelija, te skupina ustaša iz Šibenika na čelu s Marojevićem i Matkovićem. Tako je već 21. lipnja ubijeno nekoliko Srba. Do tada je bilo ubijeno oko 80 Srba. Hrvatski narod Drniša i okoline s velikim ogorčenjem primio je ta ustaška zlodjela. To je doba kada su istaknuti komunisti hrvatske nacionalnosti Vjeko Širinić, Ante Ožegović — Duca, Milovan i Zlatko Cota i još neki bili danonoćno pod strogim ustaškim nadzorom, dok se komunisti — Srbi Bogdan Njeguš, Mate Andrić, Boško Mileta, Mirko Lončar i ostali nisu smjeli pojavljivati kako ne bi pali u ustaške ruke i bili likvidirani kao Srbi po brzom postupku. U tim teškim danima komunisti Hrvati Ive Bukarica, Ljubo Odak i Ivica Ramnjak — Bili odlaze u Knin Ivi Laći na dogovor kako da se suprotstave ustaškim zločinima. Ustaše su ih na putu za Knin uhapsili i pod stražom sproveli u Siverić.

Talijanski okupator 31. srpnja 1941. preuzeo je od ustaša vlast u Drnišu. Talijani su pošto-poto željeli suzbiti narodni ustanak koji se iz Like i Bosanske krajine širio prema Kninu i Drnišu.

Partijska se organizacija uskoro konsolidirala, a početkom kolovoza u Drnišu je osnovan Mjesni komitet KPH, u čemu je pomogao Gašpar Bergamo, kao instruktor Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju.

Na sastanku u školi u selu Trbounju u listopadu, kojim je rukovodio Maks Baće — Milić, osnovano je vojno rukovodstvo u koje su izabrani: Vjeko Širinić, Bogde Njeguš, Ante Ožegović — Duca, Boško Mileta, Marko Tomić — Makac i Mirko Lončar — Mirkaša. Odmah su se razišli po selima Drniša popisujući oružje i municiju, ali i ljude po rodovima vojske. Organizirali su i obuču-

vanje omladine u rukovanju oružjem. Osnovane su seoske straže koje su čuvale sela od iznenadnih napada neprijatelja.

S razvojem narodnog ustanka u Lici i Bosanskoj krajini, na području Drniške krajine stvaraju se udarne grupe koje stupaju u akciju najprije protiv ustaša, a potom i protiv Talijana i četnika koji se javljaju kao talijanski trabanti i suradnici. Tako je izvedena i prva akcija na ustaškog špijuna Milana Petrovića, gostioničara iz sela Miočića, a druga kada je 19 boraca, na čelu s Nikolom Brančićem, iznad sela Miočići kod Vukovića staja, zaustavilo dva talijanska kamiona, razoružalo talijansku pratnju kamiona, i zaplijenilo hranu i ostalo što su kamioni prevozili. Razoružani Talijani vraćeni su s kamionima u Drniš.

Tako se narodni ustanak na području Drniša rasplamsavao u veliku buktinju slobode. U NOB-i je aktivno sudjelovalo 3.263 Drnišanina i Drnišanke, od kojih su 734 poginuli. Više od 277 Drnišana pali su kao žrtve fašističkog terora. Među ustanicima ovoga kraja 21 su nosioci »Partizanske spomenice 1941.«, a dvojica su proglašeni narodnim herojima — Dr Božidar Adžija i Rudolf Primorac.

Mirko Lončar-Mirkača

D V O R N A Općina Dvor na Uni (kotar od 1871. do 1953.) obuhvaća jugoistočni dio Banije.

Sa sjevera i sjeverozapada područje općine ograničeno je grebenom Zrinske gore (Šamarice). Na jugu graniči s Bosanskom, odnosno Cazinskom krajinom od sela Kobiljaka, Gornjeg Žirovca, grebenom šume Ljubine, do sela Ivanjske u dolini rijeke Une. Na istoku granica je rijeka Una od sela Ivanjske do sela i željezničke stanice Volinja. Ukupna je površina 505 kvadratnih kilometara.

Na tom području, prema popisu od 31. marta 1931., živjelo je 26.579 stanovnika u 3.880 domaćinstava. Srba je bilo 23.452, 3.073 Hrvata, a ostalih 59-ero bili su drugih nacionalnosti. Prema statističkim podacima za 1931., 24.886 stanovnika živjelo je od poljoprivrede i šumarstva, 1.001 od industrije i sitnog zanatstva, 295 od trgovine, kredita i saobraćaja, 314 od javnih službi i slobodnih zanimanja, 83 bez oznake zanimanja itd. Evidentirano je svega 183 radnika, od kojih devet radnica.

Uzimajući u obzir srednji priraštaj stanovništva na ovom području, u travnju 1941. cijeni se da je moglo biti oko 28.000 stanovnika, bez promjena navedenih struktura.

Kao potomci starih graničara, ljudi ovoga područja stalno su se borili za elementarna prava na život. Demokratska stremljenja u svijesti ovih ljudi poticali su i razvijali članovi Srpske narodne demokratske stranke (SNDS) osnovane 1887. Ovu stranku su osnovala braća Adam, Valerijan, Svetozar i Milan Pribičević, rodom iz ovdašnjeg sela Glavičani. Posljednji rukovodilac ove stranke bio je Rade Pribičević, advokat u Petrinji, koji je bio vrlo blizak komunistima i redovni branilac komunista na sudskim procesima kraljevskog režima. Rade Pribičević bio je sudionik NOB-e od 1941. Član je ZAVNOH-a i prvi tajnik Sabora SR Hrvatske. Kao član opozicije austro-ugarskom militarizmu u Hrvatskoj, SNDS nastavlja djelovati i u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca. U

tom se razdoblju izdvaja iz Demokratske stranke i dobij a naziv Samostalna demokratska stranka (SDS), a njezine članove zvali su samostalci. Uz SDS na Srbe, a osobito na Hrvate ovoga područja, veliki utjecaj imala je Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), koju su osnovali i njom rukovodili braća Stjepan i Pavle Radić, rodnom iz sela Trebarjeva kraj Siska. Uz te dvije stranke utjecajna je bila i 1894. osnovana Socijaldemokratska stranka Hrvatske. Pod izrazito demokratskom orijentacijom tih stranaka ljudi ovoga područja redovito su glasali za opoziciju. Osim toga, više hiljada Dvorljana bojkotira prvi svjetski rat. To oni čine odlaskom u ropstvo Srbiji i njenim ratnim saveznicima, a zatim javljanjem u solunske dobrovoljce, ili su se u većem broju odmetali u tzv. zeleni kadar.

Ponajviše zbog brisanja nacionalnih granica i uvođenja unitarističkog uređenja, kralj Aleksandar Karađorđević poslije uvođenja diktature dijeli Kraljevinu na banovine. Po tom zakonu od 3. oktobra 1929. područje Dvora na Uni je odvojeno od Banije (Hrvatska) i uključeno u Vrbasku Banovinu sa sjedištem u Banja Luci. To odvajanje, osim privrednih, svakako da je imalo i političkih posljedica. Najveća je pak posljedica u tome što je područje Dvora na Uni dočekalo drugi svjetski rat sa svega jednom čelijom KPJ, odnosno KPH u selu Matijevićima, sa četiri člana i dva kandidata za članove KPJ, a osnovao ju je Mjesni komitet KPJ za Bosanski Novi.

Dvorljani su znatno više očekivali od ujedinjenja, odnosno od Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kako se Kraljevina u početku nazivala. Očekivali su više i zbog toga što je »njihov« Svetozar Pribičević bio ministar unutrašnjih poslova, a kasnije ministar za kulturu i prosvjetu. No, vrlo su brzo uvidjeli da su sve njihove težnje i u novoj državi izigrane. Zato su i dalje uz opoziciju i sve više uz komuniste i ostale opozicione demokrate. Pojava komunista i komunističkih ideja i na ovom, pretežno seljačkom području, datira već od 1919. godine, od stvaranja Socijaldemokratske radničke partije — komunisti.

Među prvim nosiocima ideja komunizma svakako da su povratnici iz ruskog zarobljeništva. Među njima su: Simo Pribičević iz Glavičana, Milovan Stambolija iz Kosne, Đuro Čugalj iz Vanića, Mile Jarić iz Javornika, Petar Đurić iz Gaga, Petar Kovačević iz Kosne, Petar Vasiljević — Žujan, Simo Vasiljević iz Pedlja, kasnije Rade Tadić-Rus iz Ljeskovca i mnogi drugi. Uz njih javni je komunist na ovom području i Mate Stanić-Maćan iz sela Kozibroda koji se vratio iz Amerike. On je među

prvim hapšenim komunistima ovoga područja. Uhapšen je već 8. decembra 1920. zato što je rasturao komunistički materijal, brošure kao što su »Tko su socijalisti i što hoće«, »Seljak i komunizam«, i si. Kod njega su pronađene i knjige »Komunistički manifest« i »Komunisti u prvobitnom kršćanstvu«.

Na izborima za Konstituantu 1920. kandidati — komunisti na ovom području dobili su po nekoliko glasova: u Dvoru na Uni sedam, u Javornju jedan, u Zrinu jedan itd.

Uz Matu Stanića i ostale javljaju se i mlađe generacije. Od 1922. do 1929. među tim mlađim komunistima su učitelji Branko Sučević i Nada Cvijić-Sučević. Osim njihova djelovanja na liniji KPJ, kod njih povremeno navraćaju poznati komunisti Janko Mišić, Stjepan Cvijić i drugi. U Dvoru na Uni službovao je liječnik dr Milovan Cetković kod kojeg su navraćali poznati komunisti Vlado Cetković, Ognjen Priča, Mihajlo Vukojević i ostali. Sudski pripravnik u Dvoru na Uni bio je Hasan Brkić. Istina, oni nisu ostavili nikakvih organizacionih tragova, ali je njihovo djelovanje bilo presudno u političkoj orijentaciji ovoga naroda.

Uvođenje diktature i zabrana djelovanja KPJ ostavilo je traga i na ovom području. Utjecaj KPJ, međutim, na ovom području obnavlja se već od 1935. Prvenstveno mlađi radnici s ovoga područja zaposleni u velikim industrijskim centrima donose komunističke ideje. Među njima su: Dragan Đurić iz Javorja, zaposlen kao staklo-rezac u Beogradu, Nikola Strineka iz Javorja, obučarski radnik u Beogradu, Branko Tepšić, stolar i poznati sindikalni radnik, te neki drugi. S njima od 1935/36. sijači ideja KPJ su mnogi đaci i studenti s ovoga područja. Među njima se ističu: Mile Joka iz Trgova, Adam Jajić i Milan Crljenica iz Vrpolja, Milan Kepčija-čomzo iz Kepčija, Svetozar Dupalo iz Rujevca, Andrija Čorković i Gojko Ostojić iz Žirovca, te mnogi drugi. Nešto kasnije s njima je i student veterine u Zagrebu Vojislav Strineka-Vojo iz Javorja, zatim Nikola Dobrić iz Oraovice, obučar u Kostajnici i član KPJ, te mnogi radnici, đaci i studenti. Najaktivniji su studenti Mile Joka, Radivoje Nikolić iz Bosanskog Novog i Adam Jajić.

Osim čitanja i širenja marksističke literature oni okupljaju mlade ljude, proučavaju s njima literaturu i organiziraju neke manje akcije. Uspjesi njihova djelovanja bili su u tome što se već tada na ovom području osnivaju centri okupljanja simpatizera KPJ. Ti centri su sela Matijevići — Javomik — Vanići, Javoranja, Oraovica, Gage — Trgovi, Bešlinac — Rujevac — Stupnica, Ži-

rovac i si. Posebna grupa naprednih ljudi je u Rudniku i talionici u Bešlincu. Rudnik i talionica u Bešlincu, osim stručne radne snage dovedene izvana, zapošljavao je i dio poljoprivrednog stanovništva. Njima je, međutim, rad u rudnicima bio dopunski prihod, pa su i navedeni štrajkovi bili odraz općega demokratsko-slobodarskog stremljenja tih radnika, a ne i zrelost radničke klase u pravom smislu riječi. Ovi napredni radnici organiziraju i nekoliko štrajkova kao što je prvi pod rukovodstvom Milana Joke iz sela Kosne, šofera u talionici, zatim 1936/37. pod rukovodstvom Pavla Koljaje iz Rujevca itd. U vođenju štrajka Pavlu Koljaji pomažu mnogi napredni ljudi, a osobito učitelj u selu Stupnici Dušan Jandrić, učitelj u Rujevcu Bogdan Dragišić i neki drugi.

Veliku aktivnost komunista na ovom području potvrđuju i njihova hapšenja i to: 1920. uhapšen je Mate Atanić, 1927. Milan Joka, šofer iz Kosne, a 1938. uhapšena je skupina članova KPJ i SKOJ-a. Te godine kod Nikole Milakovića pronađen je letak CK KPJ u povodu »anšlusa« Austrije, pa je uhapšeno 10 komunista s područja Dvora na Uni i dva iz Bosanskog Novog. To su: Đuro Čugalj, obučar, Đuro Čugalj, namještenik, Mile Joka, Adam Jajić, Jocan Joka, Stojša Joka-Kavgo, Pavao Koljaja, Nikola Milaković, Milan Vujčić — Klipan, Milan Vujčić — Lugarević, Hajro Kapetanović i Mladen Milić.

Zahvaljujući obrani advokata Rade Pribičevića, uhapšeni su nakon osam mjeseci istražnog zatvora dijelom oslobođeni, dijelom pokažnjavani sa šest do osam mjeseci zatvora. No, ni to nije spriječilo djelovanje simpatizera KPJ, odnosno KPH, kojih je pred drugi svjetski rat bilo više od 200. Ta politička snaga Partije, najvjerojatnije zbog odvojenosti ovoga područja od Gline, Petrinje, Siska i Kostajnice, nije bila pravilno iskorištena za osnivanje organizacija i komiteta KPJ. Tek na V zemaljskoj konferenciji KPJ 1940. u Zagrebu, prema nekim svjedočenjima, došlo je do dogovora između predstavnika KPH i PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, odnosno između Vladimira Bakarića i Đure Pucara, da rukovodstva KPJ iz Bosne obuhvate i kotar Dvor na Uni, kao sastavni dio Vrbaske banovine. I nakon toga rezultat je bio slab. Početkom 1941. Mjesni komitet KPJ za Bosanski Novi formirao je jedinu ćeliju KPJ na ovom području u selu Matijevićima. Sekretar te prve ćelije bio je krojački radnik Ignacije Joka, a članovi: užar Kojo Jarić, obučari Rade i Pajo Carić, te kandidati za članove KPJ Dragan Panjković i Mile Jarić-Mali iz Javornika. S tom jedinom ćelijom KPJ, ali i s brojnim simpatizerima

KPJ, te povratnicima iz gradova članovima KPJ i SKOJ-a dočekao je Dvor na Uni aprilski rat 1941. i okupaciju s pojavom ustaša u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Zbog navedenog stanja KPJ i sam ustanak 1941. na ovom području imao je svoju specifičnost i veliki uspjeh u čišćenju redova narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini. Članovi navedene ćelije KPJ iz sela Matijevića i Javornika poslužili su kao prenosioci općih direktiva KPJ, odnosno KPH za pripreme i dizanje ustanka. Kod njih se od 24. juna privremeno krije i sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Bosanski Novi, Hajro Kapetanović, te zajedno primaju i prenose ovdašnjim ljudima odluke partijskog savjetovanja KPJ za Bosansku krajinu, održanog 7. juna na Šehitlucima, kraj Banje Luke, kao i poziv CK KPJ na ustanak i ostale direktive. Na temelju primljenih direktiva, a nakon prvih neuspjelih pokušaja ustanka 30. jula 1941., mlađi i intelektualno jači članovi KPH i SKOJ-a povratnici iz gradova u rodni kraj, preuzimaju vođenje priprema ustanka i organiziranja oružane borbe. U tome se ističu Mile Joka, predratni član SKOJ-a, publicist i profesor iz Trgova, Vojislav Strineka — Vojo, student veterine i član SKOJ-a u Zagrebu, iz Donjeg Javorja, Miloš Čavić, bivši aktivni podoficir koji je 1940. lišen čina i kažnjen godinu dana strogog zatvora zbog širenja komunizma u vojnim jedinicama u Nišu, iz Donjeg Javornja, Milka Vranešević, student i član studentske ćelije KPH u Sisku od 1940. iz sela Vrpolja, te neki drugi. Uz njih su i »domaći« simpatizeri KPJ, kao što je učitelj Dušan Jandrić, šumski predradnik Dmitar Suzić — Brajić, Adam Ostojić — Pratar, Gojko Tintor u Žirovcu, Stanko i Dušan šašo u Ljeskovcu i ostali na čitavom području Dvora na Uni. Svi navedeni članovi KPJ, simpatizeri KPJ i aktivisti na radu izvan ovog područja potvrdili su svoju bezrezervnu pripadnost KPJ i već 1941. stupili u redove NOP-a i partizanskih jedinica.

U nedostatku oružja za početak oružane borbe već tokom ljeta 1941. pripreme za ustanak na ovom području bile su detaljne, da bi 30. i 31. oktobra 1941. bio osnovan NOPO »Čerkezovac«, grupa boraca u selu Ljeskovac, grupa boraca u selima Donji Žirovac — Ostojići — Kobiljak i grupa boraca Gornji Žirovac. Ove partizanske snage omogućile su da se već 30. decembra 1941. na ovom području osnuje Drugi bataljon, tj. kada je osnovan i Prvi bataljon na području Gline i tzv. Kalinska četa na području Petrinje i Kostajnice. Drugi bataljon pri formiranju ima u svom sastavu više od 280 boraca i rukovodilaca, dok su samostalne grupe u Gornjem Žirov-

cu, u Donjem Žirovcu i straža kod prve partizanske bolnice u Ljeskovcu.

Nekoliko početnih akcija tokom ljeta 1941. nije dalo očekivane rezultate. Ni jedna od tih prvih akcija nije mogla biti uzeta kao početak ustanka.

Kao Dan općine za sada je uzet dan oslobođenja Dvora na Uni 4. maja 1945.

Prvi pokušaj ustanka bio je već 30. i 31. jula 1941. u vrijeme općenarodnog ustanka u Hrvatskoj i susjednoj Bosni i Hercegovini. Kada se ustanak iz Like od Srba i iz Bosne od Drvara prenio na susjedni Grmeč i Kozaru, članovi KPJ iz sela Matijevića i ostali simpatizeri KPJ, pod rukovodstvom Hajre Kapetanovića, okupljaju više od 60 ljudi iz sela seoske općine Dvor na Uni i Javnice. Bivši kotar Dvor na Uni imao je seoske općine: Dvor na Uni, Javnice, Rujevac, Žirovac, Zrin i Divuša. Sa tri-četiri vojničke i 27 lovačkih i nešto »kapislara« pušaka (dugih štuca i kratkih kubura-nabijača) okupili su se ljudi spremni na ustanak 30. jula na predjelu zvanom Repište, između sela Javornika i Matijevića. Trebali su s dvorske strane, kroz Matijevice i preko mosta na rijeci Uni, pomoći bosanske ustanike u napadu na Bosanski Novi. Ne sporazumjevši se s bosanskim ustanicima, pokušaj je propao, okupljeni ljudi su uz pouku Hajre Kapetanovića, Ignacije Joke, Bože Panjkovića i ostalih vraćeni kućama, a Hajro Kapetanović odlazi u Grmeč.

Nakon prvih ustaničkih uspjeha i nešto prije njih, počeli su poznati ustaški pokolji Srba po susjednoj Bosni. Veliki pokolji izvršeni su u susjednoj Cazinskoj krajini. (Zuhdija Žalić, »Masovni pokolj u Kladuši / jul — avgust 1941. godine«.)

Tih dana, odnosno 2. augusta, ustaše su između Matijevića i Dvora na Uni, zaklali više od 200 Srba i Cigana s područja općine Divuša, na obali rijeke Une, kod sela i Željezničke stanice Volinja, na tzv. Rovinama. Već u vrijeme tih ustaških pokolja formiraju se i prve grupe ustanika (straže) u kojima su prvi Dmitar Suzić — Brajić u Gornjem Žirovcu, Adam Borojević u rajonu Kotarana i Javnice i ostali.

Pri pokušaju ustaških pokolja na ostalim područjima Dvora na Uni uslijedio je i opći ustanak naroda ovog područja 4. augusta 1941. Naoružani ljudi izašli su na liniju ceste Dvor na Uni — Žirovac — Glina. U toj situaciji mjesne ustaško-žandarske vlasti, pod rukovodstvom Aleksandra Brkljačića-Šandora, trgovca u Bešlincu i ustaškog tabornika općine Rujevac, sprečavaju daljnje nastupanje ustaša ka Bešlincu i Rujevcu. Isto to

čini žandarmerijski narednik Metodije Brazovac, podnarednik Franjo Greb i još neki žandari u Žirovcu. Znači, pod pritiskom naroda, ustaške vlasti taktiziraju da bi odgodile ustanak dok ne srede svoje snage i dok ne dobiju pomoć.

Ostavši i bez kakvih-takvih veza s rukovodstvom KPJ u Bosni, organizatori ustanka na ovom području nastavljaju s pripremama, ali i s uspostavljanjem boljih veza s rukovodstvima i partizanskim odredima u susjednim kotarevima Glini i Petrinji, odnosno u Šamarici. Već u toku te aktivnosti redaju se i akcije. Na primjer, 14. septembra Miloš Čavić, Vojislav Strineka — Vojo i Pero Kalanj stigavši iz Javornja u Zakopu razoružali su tri lovca iz Dvora nedaleko sela Zakope. Zatim, tokom oktobra 1941. redaju se i druge akcije. Prvih dana oktobra grupa naoružanih boraca s lijeve obale Une nanosi gubitke ustaškoj patroli s onu stranu Une na cesti između Bosanskog Novog i Rudica, tamo gdje se rijeka Una najviše približava cesti i željezničkoj pruzi. Grupe boraca pod komandom Milana Cvetojevića iz Zakope napada ustašku patrolu u seoskim kolima na cesti Matijevići — Dvor, a narednih dana paljbom s kote 200, odnosno tzv. Bekinih vinograda kraj sela Zakope i kose iznad industrijske pruge Dvor — Gage, rastjeruje stočnu pijacu u Dvoru na Uni.

Nakon tih prvih i manje uspješnih akcija, a po dogovoru s Vasiljom Gaćešom i ostalim rukovodiocima Banije, u šumi Čerkezovac (između sela Matijevići, Zakopa, Dobretin i Javornik) 31. oktobra 1941. osnovan je NOPO. Po šumi u kojoj je osnovan dobija ime »Čerkezovac«, dok je službeno tretiran kao Četvrta četa 5. rajona Korduna i Banije.

Nakon osnivanja redaju se uspješnije akcije NOPO Čerkezovac da bi do 29. decembra 1941. bilo oslobođeno 90 posto područja Dvora na Uni, osim sela uz rijeku Unu i Zrina ispod Zrinske gore. Poslije takve pobjede, 30. i 31. decembra od boraca NOPO Čerkezovac i dijela boraca grupe u selu Ljeskovac osnovan je Drugi bataljon NOP Banije. Imao je dvije čete i više od 280 boraca i rukovodilaca. Komandant je Miloš Čavić, politički komesar Joža Horvat — Hang, operativni oficir Dušan Jandrić, informativni oficir Mile Joka, a šef kancelarije Uroš Slijepčević. Istodobno se djelovalo na razvijanju organizacije NOP-a. Osnivaju se NOO-i u svim oslobođenim selima. Do konca 1941. osnovane su i nove ćelije KPH i to pet ćelija na terenu i četiri ćelije u partizanskim jedinicama s ukupno 50 članova i 29 kandidata za članove KPJ. U ovom radu veliki prilog dali su politički rukovo-

dioci, uglavnom iz Siska i Petrinje, koje je poslao OK KPH za Baniju 19. novembra 1941. Rukovodilac te grupe političkih radnika je Franjo Knebl iz Siska, a s njim su Vjekoslav Janjić — mlađi Capo, Mijo Bobetko, Dušan Mačak — Šuco, zatim od 2. decembra Čedo Borčić iz Petrinje i Joža Horvat — Hong, književnik iz Zagreba.

Od 1941. pa sve do 1945. područje Dvora na Uni ima stalnu uzlaznu liniju razvoja NOP-a i revolucije. Na tom području tokom 1942. osim Drugog bataljona Miloša Čavića, 3. aprila 1942. osnovan je i Četvrti bataljon NOPO Banije. Ta dva bataljona 8. septembra 1942. ulaze u sastav Osme banijske NO brigade Hrvatske. Kasnije pri osnivanju novih banijskih brigada, područje Dvora na Uni daje svoj Drugi bataljon, ostavljajući jezgro za novi Drugi bataljon »Miloša Čavića« NOPO Banije.

Područje Dvora na Uni dalo je za NOP velika materijalna dobra. Neko vrijeme bio je čak i osnovni izvor materijalnih dobara NOP-a za Baniju i dijelove Hrvatske, južnije od rijeke Save i Kupe. Nije moguće iskazati cjelokupni udio ove općine u NOB. No, i djelomični pokazatelji to potvrđuju. Više od 90 posto tadašnjeg stanovništva aktivno je učestvovalo u NOB. Od toga boraca s puškom u ruci evidentirano je 7.726, što je ravno sedam partizanskih brigada. Poginulo je 1.370 boraca, a 500 su teški ratni invalidi. Odmah poslije rata evidentirano je 650 djece — ratne siročadi itd. Od 63 sela neprijatelj je potpuno spalio osam, a djelomično 40 sela. Žrtava fašističkog terora evidentirano je 1.577 muškaraca, žena i djece. Bez krova nad glavom ostalo je 670 porodica, dok je neprijatelj spalio 1.237 gospodarskih zgrada sa svim inventarom. S ovoga područja proglašena su četiri narodna heroja Jugoslavije: Miloš Čavić, Miloš Suzić, Pero Kalanja i Milan Joka — Kavgo. Veliki broj boraca je ostao u poslijeratnoj JNA, od kojih su neki generali, pukovnici i si.

Ljuban Đurić

ĐAKOVO Prema statističkim podacima na području predratnog kotara Đakovo živjelo je 52.914 stanovnika, od kojih 28.609 Hrvata, 12.647 Nijemaca, 5803 Srba, 2479 Mađara, 1937 Slovaka, 362 Čeha, 329 Jevreja, 624 Rusina i Ukrajinca, 100 Roma, 12 Rusa i 3 Talijana. Oko 42.000 stanovnika živjelo je na selu baveći se poljoprivredom i stočarstvom. Najveće poduzeće u ovom kraju bilo je mlin »štediša« u kome je radilo oko 50 radnika, zatim kudeljara Viškovci, te još nekoliko manjih mlinova, kudeljara, ciglana i slično. Tako je ipak bilo zaposleno u javnoj službi, trgovini, saobraćaju i ostalim djelatnostima oko 3000 ljudi.

Najveći broj seoskog stanovništva kotara Đakovo imao je posjed od 10 do 15 jutara. Bio je manji broj siromašnih seljaka i gotovo neznatni broj seoskih proletera. Najveći zemljišni posjed u Đakovu imala je đakovačka biskupija — oko 23.000 jutara veoma plodnog zemljišta na kome su radili siromašni seljaci-nadničari. Tako na ovom području, gdje je prevladavalo srednje seljaštvo bez većeg broja klasnog proletarijata, nije se mogao razvijati jači klasni sindikalni pokret. Najveći broj ovdašnjih radnika bio je učlanjen u Hrvatski radnički savez koji je bio pod jačim utjecajem HSS-a. Svega pedesetak radnika bilo je učlanjeno u URSS u kome je djelovala i ilegalna KPJ.

Doduše, ovdje je i prije početka prvog svjetskog rata, osobito u toku toga rata, dolazio do izražaja sve razvijeniji bunt širih narodnih masa za nacionalno i socijalno oslobođenje ispod Austro-Ugarske monarhije. Pod tim utjecajem, po završetku rata počinju se vraćati brojni zarobljenici iz Rusije, ali i demobilizirani vojnici iz propale austrougarske vajske. Oni su se uskoro razdvojili u dvije antagonističke skupine naoružanih ljudi — jedni su se zvali »crvena garda«, drugi »narodna garda«. U borbi za vlast i veći utjecaj, dolazilo je među njima i do oružanih obračuna u kojima je bilo i poginulih. Zaredale su pljačke, paljevine, a život je bio nesiguran cijele 1919. sve dok nisu došle jače vojne formacije iz Srbije

sa zadatkom da uspostave red u Đakovu i okolini. Pristigli vojnici iz Srbije i »domaći« zametnuli su pravi mali rat, pa je bilo mrtvih i ranjenih na jednoj i na drugoj strani.

Jedan od poznatijih među pobunjenim bivšim vojnicima u ovome kraju bio je i Božo Matijević. Zbog toga se tadašnji narodni zastupnik za kotar Đakovo, dr Ivan Ribar obraćao i Matijeviću i tražio od njega da pomogne oko uspostavljanja reda. Matijević je to prihvatio, ali nikako nije dopustio da ga razoružaju, već je s nekoliko drugova nastavio borbu u odmetništvu sve dok nisu izginuli.

Pod utjecajem domaćih i vanjskih revolucionarnih događaja, osobito onih u Rusiji, u Đakovu je osnovana organizacija KPJ 1919. koja je odmah bila zapažena i počela sticati sve više pristaša i simpatizera. Međutim, zbog općepoznatog postupka tadašnjih vlasti prema mladjoj KPJ i zloglasne Obznane, ovdašnji su komunisti bili prisiljeni na povlačenje u ilegalnost, a njihovo djelovanje bilo je sve slabije. Već 1937. ponovno se počinje buditi. Članovi Partije bili su inače slabo povezani živeći u strogoj konspiraciji, bez brojnije radničke klase i prave suradnje sa srednjim i siromašnijim seljaštvom. Vlast je i dalje nemilosrdno progonila ne samo komuniste, nego i sve koji su pokazivali simpatije prema komunističkoj ideologiji. Neke partijske organizacije, kao u Budanovcima i Perkovicima, pokušavale su se čak otvornije boriti protiv nenarodne vlasti, ali ih je vlast likvidirala.

Zbog stalnog i nemilosrdnog progona komunista u staroj Jugoslaviji, bez brojnijeg proletarijata i jače organiziranog sindikalnog pokreta, na području kotara Đakovo u danima okupacije Jugoslavije 1941. zatečeno je svega pet članova KPJ i sedam članova SKOJ-a. U takvim političkim prilikama dočekana je dramatična 1941. i dolazak okupatora u Đakovo 11. travnja 1941. iz Mađarske. U tim danima jugoslavenska vojska koja je držala frontu na rijeci Dravi pod prvim neprijateljskim udarcima počinje se povlačiti i raspadati. Osim izdaje u redovima te vojske, na scenu je stupila jaka peta kolona i organizacija domaćeg »Kulturbunda«. Jedinice Vrbaske divizije, koje su se povlačile kroz Đakovo, bile su dočekane, a pripadnici Mačekove »zaštite« udruženi s domaćim »kulturbundovcima« pokušali su ih razoružati. Dijelovi pomenute divizije pokušali su pružiti »zaštitu« i »kulturbundovcima« oružani otpor, u kome je bilo dosta ranjenih i poginulih na jednoj i drugoj strani. Nastupio je privremeni kaos koji je u mnogočemu podsjećao na onaj iz 1919. Tih dana mnogi građani Đakova i okolnih sela

došli su u posjed vatrenog oružja, municije i ostale vojničke opreme, što je dobrim dijelom korišteno još te godine za NOB-u i oružani narodni ustanak.

Tako je i na područje kotara Đakovo stupila okupatorska čizma, a s njome i nova ustaška vlast koju je okupator ustoličio. Već prvih dana ustaške strahovlade mnogi pripadnici Mačekove »zaštite« pridružili su se ustašama. Istodobno pripadnici njemačke nacionalnosti u Đakovu osnovali su tzv. Njemačku narodnu skupinu kao polu vojničku organizaciju. U tu su organizaciju morali pristupiti svi ovdašnji Nijemci, a ako je netko od njih pokušao to izbjeći, hitlerovci su mu pravili velike neprilike. Mada su ovi njemački pripadnici živjeli na području NDH nisu bili građani NDH nego građani Njemačke. Tako je ovdje carevaio pravno dvovlašće. Poluvojne organizacije Njemačke narodne skupine imale su pravo javnog nošenja oružja i često su bile korištene protiv pripadnika ostalih nacija i nacionalnih manjina na ovom području. U jednom od tih obračuna ubijen je općinski bilježnik u Vuki. U mjestima na području kotara, gdje je živjelo više od 30 posto stanovnika njemačke nacionalnosti, uveden je njemački kao službeni jezik u školama i javnoj službi. Učenje njemačkog bilo je obavezno i u ostalim školama. Takav postupak okupatora izazvao je revolt ostalih nacija i nacionalnih manjina. Zadojen mržnjom prema slavenskom življu uopće, neki je Nijemac prolazeći pored škole u Piškovcima bez bilo kakvog izazova bacio ručnu bombu među školsku djecu. Poginulo je petoro djece, a sedamnaestoro ih je bilo teže ili lakše ranjeno.

Odmah po uspostavljanju ustaške vlasti, i na području kotara Đakovo započinjao je progon ljudi, ponajprije Srba, Jevreja i Roma, osobito komunista, skojevac i njihovih simpatizera. Ustaše su se bjesomučno okomile na bivše srpske dobrovoljce iz prvog svjetskog rata koji su potom bili naseljeni u Đakovštini. Opljačkana je njihova imovina, a oni su bez igdje ičega progonjeni po hitnom postupku u Srbiju. Svi Srbi i Jevreji bili su otpušteni iz državne službe. Naredbom koja je objelodanjena 6. svibnja 1941. svi Židovi morali su na svome odijelu nositi veliki znak »Ž« (Židov). Pljačkane su i uništavane srpske i židovske bogomolje, proganjani i ubijani njihovi svećenici. U svibnju 1941. u Đakovu je zapaljena židovska sinagoga, a zabranjeno je čak i djelovanje njihova nogometnog kluba »Certica«. Na lomačama su paljene njihove knjige i uništavana ostala kulturna dobra. Započinjalo je zvjersko ubijanje Srba, Židova i Cigana na očigled ostalih građana i u sred bijela dana na mnogim

mjestima Đakovštine. Masovni progon Srba, ako nisu odmah bili ubijani, vršen je pod izgovorom da su pripadnici četničkih organizacija, mada mnogi od njih o tim organizacijama nisu čak ni pojma imali. Hvaleći se u povodu te rabote, ustaški list od svibnja 1941. navodi kako su u kotaru Đakovo »prilike lijepo sređene i kako će u najskorije vrijeme biti na tome kotaru iskorijenjeni i zadnji ostaci četništva i srbijanštine«.

Odlukom vlade NDH za »subverzivne i neposlušne elemente« osnovana su tzv. »zborišta« pod vedrim nebom, što je u stvari bio javni logor za Jevreje u kome se od početka prosinca 1941. do srpnja 1942. našlo oko 3000 žena, djece i staraca. Te nesretne žrtve ustaškog terora spavale su na hladnom betonu, umirale od gladi i bolesti bez pomoći i milosti. Preživjeli iz logora morali su nešto kasnije umirati u zloglasnom logoru Jasenovac.

Sve se to događalo od okupacije do konca 1941. kada je na ovom području živjelo i djelovalo samo pet članova Partije, od kojih trojica u Đakovu, a po jedan u Budrovcu i Selacu, te dvadesetak članova SKOJ-a. Doduše, da bi ojačao organizaciju SKOJ-a, još 24. travnja 1941. ovdje je bio došao iz Slavanskog Broda Josip Zmajić — Zmajo koji je u gostionici »Kolar« osnovao KK SKOJ-a Đakovo. Za sekretara je bio izabran Jovo Vranješević iz Slobodne Vlasti, a za članove komiteta Mirko Vukšić i Mirko Maršić iz Strizivojna, Tomo Perić iz Gornja i Stjepan Brlošić iz Piškorevaca. Prema Zmajinim instrukcijama, jedan od glavnih zadataka komiteta bio je prikupljanje oružja i municije, omasovljenje skojevске organizacije i politički rad među narodom, osobito među omladinom otimljući je tako ispod ustaškog i okupatorskog utjecaja.

Osjetnije pojačanje rada na liniji NOP-a na području Đakovštine započelo je ujesen 1941. kada su na ovo područje stigli iz Slavanskog Broda Josip Zmajić — Zmajo, Stjepan Funarić — Jota i Duka Balenović — Oktobar. Uz njihovu pomoć osnovano je nekoliko skojevskih aktiva po okolnim selima i pronađeno više odatih simpatizera NOP-a. U mjestu Đakovo radili su 1941. komunisti Regal Vajs, Josip Barta i Ivica Cajkovac. S njima je partijski bio povezan i Ivan Sić iz Đakovačkih Selaca, a potom i Antun Kavali, Petar Jović i Marica Frencl iz Đakova. U organizaciji SKOJ-a koja je osnovana u veljači 1941. bili su: Josip Zubek, Anđelko Valterm, Jela Đurđenić, Ruža Hes, Antun Ham, Antun Marjanović, Gašpar Mihalik i još neki koji su oko sebe okupljali oko 100 simpatizera i suradnika. Nažalost, neko vrijeme nakon okupacije i ove su organizacije stagnira-

le, pa i prestale djelovati. Tome je svakako doprinijelo i hapšenje 29. lipnja 1941. Ustaše su naime uhapsile Josipa Bartu, Gabru Hesa, Antuna Hama, Maricu Fremi, Jelu Đurđenović, Ružu Urban, Mišu Juhasa, Jelku Vajs, Valentina Urbanovskog i još neke. Bio je to vrlo jaki udarac za Partiju i ustanak na području Đakovštine.

Nakon što su neki od uhapšenih bili pušteni iz zatvora, u studenom 1941. u Đakovu je ponovno osnovana partijska organizacija. Osnovao ju je Stjepan Sekulić. Sekretar je bio Đuro Sei, a članovi Josip Barta, Marica Fremi i Duka Marjanović. Oni su ubrzo oko sebe okupili priličan broj pristaša i simpatizera, pa i cijele obitelji. Da ovdje spomenemo bar njih nekoliko: Bošković, Hes, Marjanović, Kolar, Đurđenović, Dragelj, Maršić, Horvat, Milosavljević, Petričević, Zavišić, Topuzić i ostale.

Mada je na ovom kotaru sve do konca 1941. djelovao mali broj članova Partije i SKOJ-a, zahvaljujući njihovom velikom uticaju među narodnim masama, sačuvano je oko 50 pušaka, nekoliko puškomi tra i jeza, veće količine municije i ostale vojničke opreme, što je dobro poslužilo za narodni ustanak, koji se počinjao jače širiti početkom 1942. Zbog ovakvog stanja i uvjeta, na području Đakovštine izvedena je tokom 1941. samo jedna oružana akcija i to na pruzi Beograd — Zagreb, između stanica Strizivojna — Stari Perkovci, na kojoj je bio privremeno prekinut promet. Akciju su izveli ustanici Stjepan Funarić, Stjepan Brlošić i Tuna Marjanović. Do kraja 1941. pet drugova iz Đakova uspjelo je izbjeći ustaško hapšenje povlačeći se u ilegalnost. Oni su osnovali prvu ovdašnju ustaničku grupu koja je kasnije sa ustanicima iz Slavenskog Broda pripremala masovni narodni ustanak na području Đakovštine.

Stjepan Brlošić, prof.

G O S P I Ć Burna i dramatična zbivanja na području današnje gospičke općine u danima ustanka bila su predodređena objektivnim i subjektivnim činiocima koji su dijelom zajednički za širu ličku regiju, a dijelom svojstveni upravo ovom, središnjem i zapadnom dijelu Like. Potpuniju sliku objektivne podloge ustanka u ovome kraju dobit ćemo ako se u najkraćim crtama osvrnemo na stanje privredne i kulturne razvijenosti, kao i političkih opredjeljenja stanovništva u predratna dva lička kotara, gospičkom i perušičkom, čijih je osam općina zauimalo prostor današnje gospičke općine. Sliku pak subjektivnog činioca, komunističke partijske organizacije kao organizatora ustanka, njene snage, organiziranosti i utjecaja u tome kraju, dobit ćemo ako se u nekoliko redaka osvrnemo na njezin vrlo uspješni razvoj tokom pet-šest godina uoči oslobodilačkog rata i revolucije.

U ovom ekonomski izrazito nerazvijenom kraju gotovo jedini izvor prihoda bili su poljoprivreda i stočarstvo. Socijalno raslojavanje na selu bilo je slabo izraženo. Nešto malo radnika bilo je zaposleno kod željeznice, u malim pogonima drvne industrije i u zanatstvu. Mreža malih trgovačkih i ugostiteljskih radnji bila je dosta gusta, primitivna i zelenaška. Visoki prirodni priraštaj stanovništva stvarao je višak radne snage na selu, pa je migracija bila neprekidna i brojna. Mladi ljudi tražili su zaposlenje u rudnicima zemalja zapadne Evrope, u zanatstvu izvan Like, ili su se primali najniže plaćenih službi u žandarmeriji, policiji i vojsci.

Gotovo polovina odraslog stanovništva (48 posto) bila je nepismena. U Gospiću je bila učiteljska škola i gimnazija. Samo mali broj maturanata uspijevaao je produžiti školovanje na fakultetu. Kulturna djelatnost izvan škola bila je vrlo slaba, sve dok to nisu u svoje ruke preuzeli mladi komunisti nekoliko godina pred rat, osnivajući po selima amaterska kulturno-prosvjetna društva kroz koja su širili napredne političke ideje.

Dvije trećine stanovništva ovoga kraja čine Hrvati nastanjeni u srednjem i sjeverozapadnom dijelu, a jednu trećinu Srbi, u južnom i istočnom dijelu. Građanski političari, trgovci i popovi gradili su svoju politiku na upornom raspirivanju vjerske i nacionalne netrpeljivosti, podmićivanjem i svakojakim obećanjima u predizbornim kampanjama. U tim su korteširanjima stalno u prvi plan iskakali krajnji nacionalisti, frankovci (ustaše) i velikosrbi (četnici), ali se većina seljaka sve do rata držala uglavnom umjerenih struja unutar Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke. Samo su mjestimično frankovci i srpski radikali hvatali korijene među najzaostalijima.

Na području Gospića i Perušića aktivnost Komunističke partije naročito je porasla u nekoliko predratnih godina. Tome je znatno doprinio Akif Šeremet, član CK KPJ, koji je 1930. došao za profesora povijesti u gospićku gimnaziju. Sredinom tridesetih godina obnovljena je u Gospiću partijska organizacija. Njezini članovi prije rata bili su istaknuti partijski radnici: Pavle Gregorić, Jakov Blažević, Mile Počuča, Nedeljko Žakula, Hubert Vidaković, Drago Marušić, Đuro Stanković, Ivo Čačić, Tomo Balenović, Ferdo Toplak i ostali. Tih godina među đacima učiteljske škole i gimnazije komunisti su osnovali organizaciju Saveza komunističke omladine (SKOJ) u kojoj su se našli najinteligentniji omladinci i najbolji đaci. Nekoliko desetaka tih mladih komunista izvršili su prvi preokret u političkom raspoloženju mlade generacije i postali pravi rasadnik naprednih ideja u cijeloj Lici.

Mnogi od njih izrasli su u neustrašive borce i rukovodioce u oslobodilačkom ratu. Pod uticajem i uz pomoć gospićke organizacije ubrzo su (1938. do 1940.) osnovane partijske i skojevske ćelije u Perušiću, Divoselu, Smiljanu, Vrepcu, Pazarištu, Novom, Širokoj Kuli i drugdje.

Perušić je u dva desetljeća između dvaju ratova bio pod jakim uticajem marksističkih ideja. Tamo je do 1932. živio i djelovao Divko Budak (ubijen u Kerestincu 1941.). U pomoć republikanskoj Španjolskoj iz Perušića je otišlo desetak boraca, od koji su četiri tamo i poginula. U perušićkoj partijskoj organizaciji radili su pred rat: Joso Dasović, Mića Kulaš, Ante Hećimović, Juka Kolak, Joso Alešković, Milan Hećimović, Ivan Rukavina — Palenta, Ivan Smolčić, Nikola Milković, Nikola Šutić, Ivan Arbanas — Vanja, Dane Balenović i ostali. Pod uticajem perušićkih komunista, te Anke Butorac, Stipe Ugarkovića i Srdana Brujića, koji su radili na tome terenu, stvorene su partijske organizacije i grupe simpa-

tizera u Pazarištu: Vicko Milinković, Franjo Duić, Karlo Rukavina, Marko Butorac, Joso Lulić, Mate Sorić, Josip Stojević, Mile Hodak — Čile, Luka Baričević i ostali; zatim u Kosinju: Dušan Bruić, Milan Sigurnjak, Mane Varićak i ostali. Slično je bilo i u ostalim manjim selima. I skojevska organizacija u perušićkom kotaru brzo se razvijala: 1940. imala je više od 30 članova.

U Divoselu je KP imala široki i snažni oslonac. Komunisti su tako ostvarili potpuni utjecaj na gotovo sve stanovnike. U brojnoj ekipi aktivista bili su: Đuro Vujinović, Vlado Radaković, Đuro Potkonjak, Marko Počuča, Damjan-Deni Vujinović, Stevo Vujinović, Mića Jović, Simo Počuča, Đuro Obradović, Branko Radaković, Nikola Krajinović i mnogi ostali.

Skojevska organizacija imala je u Divoselu (s Čitlukom i Ornicama) desetak vrlo aktivnih i borbenih članova koji su se povezivali i tijesno surađivali sa skojevskom organizacijom u susjednom Ličkom Novom.

Smiljan je pred rat imao čvrstu partijsku i skojevsku organizaciju, koja je uspijevala da spriječi sve pokušaje ustaša da u tome podvelebitskom selu bilo koga pridobiju za svoju zločinačku politiku. Među istaknute članove Partije u Smiljanu treba spomenuti Katu Pejnović, Jovu Rajčevića, Božu Rupčića, Ivana Uzelca — Dana, Paju Rupčića, Tonu Serdara, Duju Katića, Antića Uzelca, Ivicu Katića, Juku Pavičića, Pavla Čačića i Nikolu Milinkovića. I skojevska organizacija imala je u smiljanskoj općini široki i čvrsti oslonac. Među najaktivnijim skojevcima bili su: Ivan Dujčić, Ante Prpić, Joso Milković, Pajo Milković, Toma Tomljenović, Jure Tomljenović, Nikola Serdar, Ivo Blažević, Milica Pejnović, Marija Katić, Marica Serdar, Pepica Devčić, Ante Kovačević, Maća Ilić, Luka čačić, Grga Pavičić, Stipe čačić, Marija čačić, Kata Šarić, Slavko Stijačić, Luca Katić i Grga Uzelac.

U osičkoj općini bilo je na lijevom krilu HSS dosta ljudi na koje su komunisti jako utjecali. U Širokoj Kuli, rodnom mjestu Marka Oreškovića, bilo je nekoliko istaknutih komunista (Tomo Nikšić, Dušan Uzelac — Cveko, Vlado Orešković) i simpatizera KP. Oni su uspijevali onemogućiti frankovce i velikosrbe da se jače ukorijene, iako su u tome nacionalno mješovitom selu oba popa uporno i podjednako sijala sjeme razdora.

U Karlobagu su komunisti Frane Smojver, Mile Dočkić i Ignjac Vrban predstavljali oslonac za proširivanje uticaja KP ne samo u mjestu nego i u okolnim podvelebitskim primorskim selima.

U južnom dijelu gospićkog kotara komunisti su politički utjecali uz pomoć organizacija Samostalne demokratske stranke i njenog Seljačkog kola.

U Mogoriću je bila skupina simpatizera Partije koja je početkom rata prerasla u partijsku ćeliju: Miliailo Korica, Đuro-Đurt Milojević, Sava Milojević, Tomo-Tomušilo Đaković i Dane Korica.

U Vrepcu je osobito živu aktivnost ispoljavala skojevaska organizacija, koja je imala članove i u susjednim selima. Zbog žive političke aktivnosti i rastućeg ugleda među omladinom, vlasti su pokušale da njezin rad onemoguće hapšenjem najistaknutijih omladinaca. Pred sudom u Ogulinu ti su se omladinci sjajno držali: nisu odali ni jednu vezu sa članovima Partije. Od skojevaca iz te organizacije spomenut ćemo samo nekoliko: Dušan Dragosavac, Milorad Mišćević, Luka Mišćević, Milan Grubić, Miloš Mandarić, Petar Sunajko, Milia Mandarić, Jovo Popović — Juca, Dušan Mandarić, Mile Graovac, Dragica Mandarić, Milica Popović, Nikola Dragosavac — Ražavina, Smilja Savatović, Milica Galović i ostali. Ta je organizacija imala oko 40 članova i politički je dominirala selima od Mogorića do Široke Kule.

Partijskim organizacijama gospićkog i perušićkog kotara neposredno, često i svestranu pomoć pružao je Marko Orešković — Krntija, upozoravajući pored ostalog, na mogućnost skore fašističke agresije na Jugoslaviju.

Naglo rasulo jugoslavenske vojske u prvim danima aprilskog rata, ubrzavano ustaškim diverzijama, te proglašenje Nezavisne Države Hrvatske stvorilo je opću pometnju u ovom dijelu Like, pa su ustaše brzo i bez otpora već 10. i 11. travnja uspostavile svoju vlast u općinskim središtima. Idućih dana (12. do 14. travnja) talijanske motorizirane jedinice stigle su u Perušić, Gospić i Medak. Bile su to jedinice divizije »Re« iz sastava V armijskog korpusa. Usput su nailazile na prijateljski i uslužni doček ustaških grupa, svojih tada još zahvalnih saveznika. U Gospiću je mjesec dana kasnije stigao bataljon tek osnovanog 12. domobranskog puka.

Prvih dana svoje vlasti ustaše se okomljuju na komuniste i na istaknutije pripadnike srpskih građanskih stranaka s kojima su imali stare račune, zatim na trgovce i bogatije ljude od kojih se ucjenom i pljačkom moglo doći do novca ili vrijednih stvari. Već 14. travnja u ustaškom zatvoru u Perušiću osvanulo je 11 komunista Hrvata i nekoliko Srba trgovaca čije su radnje opljačkane. U Gospiću su Srbi trgovci doživjeli istu sudbinu, ali

su komunisti uspjeli da izbjegnu hapšenje. U selima se vjerovalo da će sve završiti tim prvim obračunima, da će se nova vlast srediti i vladati po nekom zakonu. Neki su na poziv predali skriveno oružje. Neki pak bogatiji Srbi za krupne sume kupovali su od ustaša propusnice za Zemun i bježali u Srbiju. Neki su se pak već prvih dana skrivali u šumu. Pod kraj travnja sve se više govorilo po srpskim selima o porukama nekih katoličkih popova kako bi pokatoličenje Srba otklonilo sve strepnje. To je za mnoge predstavljalo manje zlo od već najavljivane alternative — da svi Srbi iz ovoga kraja budu iseljeni u Srbiju.

Kada su poslije nekoliko tjedana vlasti ustaše ocijenile da mogu računati na podršku ili barem neutralnost većega dijela članstva Hrvatske seljačke stranke i kada su ustaški »stanovi« uspostavljeni u svim većim selima, počeli su nastupati sve bezobzirnije. Na redu su bila masovna hapšenja i strijeljanja odraslih muškaraca kojih bi se nasumce domogli iznenadnim upadom u selo. Ponekad su govorili da ljude kupe radi slanja na rad u Njemačku ili da su to taoci koji će biti ubijeni, ako netko od odbjeglih u šumu zapuca na ustaše, što se tu i tamo već događalo. U hrvatskim selima ustaše su hapsile sve za koje su sumnjali da imaju neke veze s komunistima, kao i one koji bilo na koji način nisu odobravali ustaške postupke s »grkoistočnjacima«, kako su se jedino smjeli nazivati Srbi. Narod tih sela neprekidno je zastrašivan pričama kako četnici samo što nisu došli da pokolju sve Hrvate, pa se zato treba brzo organizirati u ustašku miliciju i pripremiti se za borbu.

Napad Njemačke na Sovjetski Savez kao da je bio signal za pojačavanje terora. Ustaški veliki župan u Gospiću, Frković, neće više ni da čuje za pokršćavanje i za iseljavanje. Po njemu je jedino rješenje da se Srbi u tome dijelu Like fizički istrijebe. Logor smrti u Jadovnom prima Srbe i Jevreje iz raznih krajeva Hrvatske i Bosne na svirepu egzekuciju. U srpnju se počinje puniti i Ličanima. U borovu šumu zvanu Plantaža, sjeverno od Metka, početkom srpnja gotovo svake noći stizali su kamioni prepuni vezanim ljudima koje tamo strijeljaju i bacaju u zajedničku grobnicu. Samo iz sela medačke općine tamo je ubijeno više od 100 ljudi. Takvih masovnih grobnica u gospićkom kotaru bilo je nekoliko.

Iz Smiljana je još prije masovnog pokolja odvedeno oko 30 ljudi. Ubijeni su i bačeni u Jamu na Janči. Narod se tih srpanjskih dana sve više sklanjao u planinske zbjegove u Velebitu i Ličkom srednjogorju. To je omogućavalo komunistima još intenzivniji politički rad. Nji-

hove tvrdnje da se ustaškom teroru treba oduprijeti organizirano i oružjem postaju čak i za kolebljivce sve uvjerljivije. Marko Orešković stiže tada s direktivom Centralnog komiteta da započnu pripreme za oružani ustanak. On tu direktivu prenosi ne samo članovima Okružnog komiteta za Liku, nego i neposredno organizacijama u Perušiću i Smiljanu. Svi komunisti, skojevci i simpatizeri Partije dali su se tada na posao da se narod pripremi za oružani ustanak. Ustanak je naravno, u prvom naletu morao biti usmjeren protiv najistaknutijeg i tada najopasnijeg fašističkog odreda, protiv ustaša.

Talijanski vojnici držali su se tih dana po strani, kao da ništa ne vide. Nisu izlazili iz garnizona u sela i kretali su se samo glavnom ličkom cestom (Otočac — Gospić — Gračac i Gospić — Karlobag). Kada su ustaški masakri učestali, a tijela ubijenih mogla se vidjeti i pored glavnih puteva, Talijani su se farizejski zgražali, ali nisu činili ništa da to spriječe. Pred kraj jula, kada je dio talijanskih garnizona napustio gospićko područje i krenuo za Dalmaciju, s njima je iz srpskih sela otišlo nekoliko desetina ljudi da bi se sklonili od ustaških progona.

Ustanak je pripreman na različite načine, ali je posvuda bilo glavno da se prikupi što više oružja i dade u ruke onima koji će prvi krenuti u juriš. Ponegdje su spremne i zalihe hrane na sigurna mjesta u planini. Narod je sam u svakom selu birao komandira svoga odreda. Raspoloženje za ustanak raslo je iz dana u dan. Čekao se samo znak da počne. Manjih oružanih čarki s ustašama na vlastitu ruku bilo je sve češće. Iz Divosela skupina diverzanata srušila je željezničku prugu južno od Gospića, presjekla telefonske veze između Gospića i Karlobaga itd.

Direktiva CK KPH da započne oružana borba stigla je 25. jula u ruke članova Okružnog komiteta za Liku u Divoselu (oko polovine članova OK bila je tada na području gospićkog kotara). Zbog vrlo otežanih veza s organizacijama na terenu, OK KPH nije bio u mogućnosti da se odmah sastane i da organizira istodobnu akciju svih za borbu spremnih grupa širom Like.

U sva sela, s kojima su članovi OK KPH mogli doći u vezu, poslana je poruka da se odmah osnuju odbori koji će pripremiti narod na ustanak. Marko Orešković bio je krajem srpnja i prvih dana kolovoza ponovno u selima Like prenoseći partijskim organizacijama i neposredno narodu poziv KP da se odmah krene na ustanak. Sva su sela ovim ili onim putem brzo saznala za poziv Komunističke partije narodu da se diže na ustanak i

prihvatila su taj poziv. Nastalo je brzo uzajamno povezivanje sela radi objedinjavanja akcija i uzajamnog pomaganja, jer je oružja bilo malo pa se trebalo u određenom času grupirati na odsudnom mjestu borbe. Već

27. srpnja uvečer u sela južnog dijela gospićkog kotara stigle su prve vijesti da je ustanak planuo u lapačkom i gračačkom kotaru. Sada je ostalo samo pitanje dana ili sata kada će se u kome selu krenuti u napad na ustaške posade oko Gospića.

Vrepčani su, predvođeni skojevskom organizacijom, prvi bili spremni za akciju. Poslije sastanka s članom OK KPH Milom Počućom, sredinom srpnja u šumi iznad Zavoda, oni su se brižljivo spremali za ustanak. Saznavši da je u južnoj Lici ustanak počeo, svi za borbu sposobni i spremni Vrepčani, Pavlovčani i Zavodani sastali su se

28. srpnja na Šakića rudini i dogovorili plan za napad na ustašku posadu u Vrepcu. Za komandira ustaničkog odreda izabran je Joco Njegomir. Jovo Dragosavac, poginuo 25. prosinca 1942. kao komandant Ličkog partizanskog odreda, javio se da će uoči napada nečujno likvidirati stražare pred ustaškim »stanom«. Osjetivši živost u selima, saznavši za ustanak u južnoj Lici, a možda od nekoga i obaviješteni o pripremama za napad, ustaše su noću

29. na 30. pobjegle iz Vrepca u Gospić. Idućeg dana izjutra vratili su se znatno pojačani sa zadatkom da istrijebe sve stanovništvo Vrepca i okolnih sela. Iz Bilaja su krenuli na Barlete, ali se narod toga sela osjetivši opasnost na vrijeme sklonio u Vrebac, gdje su ustanici iz svih sela, od Ostrvice do Pavlovca, pripremali obranu. Imali su 15 vojničkih i 30 lovačkih pušaka, nekoliko pištolja i oko 50 ljudi naoružanih hladnim oružjem — sjekirama, roguljama i noževima. Ustaše toga dana nisu nastavile iz Barleta prema Vrepcu, nego tek idućeg dana poslije podne, kada im je stiglo pojačanje od još 100 ustaša. Sačekani su vatrom iz blizine na zapadnoj ivici sela, razbijeni su i natjerani na povlačenje prema Bilaju.

Prvi teški poraz ustaša u gospićkom kotaru, gdje su na vlasti bili poznati stari ustaški glavari, dovelo je ustaško rukovodstvo u stanje bjesnila. Donijeta je odmah nesuvisla i nerealna odluka da se plan potpunog fizičkog istrebljenja srpskog stanovništva u selima oko Gospića sprovede za tjedan dana. U nekim najbližim selima i zaseocima oko Gospića taj zločinački plan odmah je ostvarivan, bez obzira što se borba u južnoj Lici rasplamsavala i što je nedostajalo snage za borbu protiv naoružanih ustanika. Masovni pokolj srpskog stanovništva u Smiljanu počeo je 2. kolovoza i svirepo je sproveden za par dana. Zvjerski je ubijeno i spaljeno na

lomačama 590 ljudi, žena i djece, pa i najmanjih u kolijevkama. Samo oko 100 ljudi srpskog dijela Smiljana uspjelo je pobjeći, nekako se prikriti i preživjeti te dane. Istu sudbinu doživljavaju i sela Like: Počučića brdo i neki zaseoci Kosinja u kojima je pobijeno oko 500 ljudi. Ta su sela nestala zauvijek i danas u njima nalazimo samo groblja i spomenike žrtvama fašističkog terora. Pokolj u Širokoj Kuli, Rujnicama, Klenovcu i Papuči kod Metka samo je djelimično uspio. Selo Čukovac izbjeglo je masovni pokolj kod crkve u Širokoj Kuli, gdje su Čukovčani bili dovedeni, tobože, radi pokršćavanja, zahvaljujući intervenciji domobranskog oficira, kasnije partizana, Mate Oreškovića, koji je omogućio da se narod razbježi u posljednjem trenutku.

Prilikom uništavanja srpskih sela ustaše su nastojale da stanovnike okolnih hrvatskih sela silom ili mилоm dovedu u pljačku preostale imovine pobijenih, te da tako stvore što više sudionika svojih nedjela. Ponegdje su djelimično u tome i uspijevali. Iskaljujući svoj bijes na stanovništvu nebranjenih sela, ustaše su se nadale da će to djelovati zastrašujuće na sela koja se još nisu digla na ustanak, osobito na ona u kojima se ustanak pripremao. Ali to se nije dogodilo.

Divoselo, koje od Gospića dijeli samo pet kilometara, nije htjelo čekati sudbinu Smiljana. Temeljito se pripremalo za borbu, ne samo u političkom nego i u stručno-vojnom pogledu. Omladina je u srpnju pod rukovodstvom morskog podoficira Đure Potkonjaka svakodnevnim popodnevnom vježbama savladavala tehniku rukovanja vatrenim oružjem. Nisu zanemarivali ni vezu sa susjednim hrvatskim selom Novim. Skojevcima Iso Jerković i Stevo Potkonjak ponijeli su jedne noći političku literaturu svojim drugovima u Novom, ali su naišli na ustašku zasjedu, u kojoj je Iso poginuo, a Stevo je uspio izvući živu glavu.

Kad je stigla direktiva da se diže ustanak, izvršene su posljednje pripreme. U Jankovom boriku 2. kolovoza održan je masovni sastanak Divošnjana, na kome su prvi govorili sekretar OK KPH Jakov Blažević, sekretar Mjesnog komiteta Damjan-Deni Vujnović i njegov brat Stevo, a zatim su svoje mišljenje iznosili i ostali. Odlučeno je da se napad na ustaše, utvrđene u zgradi osnovne škole, izvrši iduće noći, a da se narod prethodno izvede u zbjeg na Debelo brdo pod Velebitom. U štab za rukovođenje ustanka u Divoselu izabrani su: Jakov Blažević, Damjan i Stevo Vujnović, Janko Rajčević i Ante Plečaš. Većina neboračkog stanovništva Divosela, Ornica i Čitluka povukla se u zbjegove prije početka napada.

U napad je krenulo 25 odabranih boraca naoružanih raznovrsnim vatrenim oružjem. U prvom naletu ubijena je straža u blizini škole, ali je iz škole pružen žestoki otpor. Kada su ustaše bile natjerane da se povuku u suteran, grupi ustanika pošlo je za rukom da zapale zgradu. Tada je, međutim, netko pronio glas kako se od Gospića čuje tutanj tenkova koji dolaze u pomoć ustašama. Osiguranje koje je bilo postavljeno prema Gospiću napustilo je položaj, a napad je oslabio. Očekivalo se da požar zahvati cijelu zgradu. Ustaše su iskoristile taj trenutak i povukle se prema Gospiću. Nije točno ustanovljeno koliko su imali gubitaka. Divoseljani su u napadu izgubili dva hrabra borca, koji su među prvim pokušali da se približe zgradi škole. Bili su to Vlado Radaković, stari komunist, i Mile Jerković, skojevac. Kasnije, od zadobivenih rana, umro je i Triša Vujinović.

Tako je 4. kolovoza Divoselo bilo slobodno, ali je radovanje slobodi bilo brzo pomućeno tragedijom koja se desila iduće noći. Ustaše su 4. kolovoza izviđanjem iz aviona i od mještana iz Alanke (zaseoka pod Velebitom blizu Divosela) saznali za mjesto zbjega u draži zvanj Kruškovača, pod Velebitom, pa su se odmah spremile da ga napadom unište. Cijela ustaška bojna (bataljon), pod komandom zloglasnog koljača Devčića, neprimijećena zašla je toga dana preko Rizvanuše i Alanka u Velebit. Pred zoru 5. kolovoza napala je zbjeg otkuda se napad najmanje očekivao. Malobrojno osiguranje zbjega, svega šest pušaka, nije stiglo da pruži ni kratkotrajni otpor. U bjesomučnom sadističkom masakriranju u Kruškovačama i okolnim šumskim padinama našlo je smrt oko 800 žena, staraca i djece. Oni koji su bježali šumom izbjegli su smrt, prikupljeni su iznad Čitluka i odvedeni dublje u Velebit iznad Počitelja, odakle su raspoređeni u oslobođena sela medačke općine i južnije. Svi za borbu sposobni, makar i bez oružja, vratili su se na teren oko spaljenog i opustjelog Divosela i Čitluka, u kojima su ustaše idućih dana pretresale svaki šumarak da bi dotukli preživjele. Organizirano su pljačkali sve, osobito stoku i tek požnjeveno žito, natjerujući seljake iz susjednih hrvatskih sela da sudjeluju u pljački.

Medak, općinsko sjedište u južnom dijelu gospićkog kotara, pripremao se za ustanak u drukčijim političkim uvjetima od onih u susjednom Vrepcu i Divoselu. Tamo nije bilo ni partijske ni skojevske organizacije. Političkom situacijom u selu do rata gospodarilo je pet-šest trgovaca i nekoliko bogatijih seljaka, koji su bili eksponenti srpskih građanskih stranaka. Samostalni demo-

krati imali su manje pristalica. Nekoliko simpatizera KP i grupa skojevaca, gospoćkih đaka, nisu uspjeli da se u toku priprema za ustanak postave na čelo događaja, ali nisu ni velikosrbima prepustili glavnu riječ, jer su ovi bili uspaničeni, prorijedeni ustaškim ubojstvima i kod naroda kompromitirani žurbom da se pokrste. Mečani su u velikoj većini bili raspoloženi za oružani ustanak. Glas o ustanku u južnoj Lici, kao i o uspješnoj borbi u Vrepcu, pokrenuo ih je u akciju. Najborbeniji već su 2. kolovoza napali jednu ustašku patrolu u selu i ubili jednoga ustašu. Na skupu održanom na brdu Velaguši odlučeno je da se napad na ustaški stan i žandarmerijsku kasarnu izvrši noću 4. na 5. kolovoza. Osigurana je pomoć od nekoliko naoružanih Mogorićana, Vrepčana i po dva do tri borca iz okolnih sela. Akciju je otežavalo što su i Talijani bili u Metku, u zgradi škole, blizu ustaškog stana, mada se računalo na njihovu neutralnost.

U napad je, pod rukovodstvom Momčila Novkovića, krenulo oko 60 ljudi, ali je samo svaki treći imao vatreno oružje. Ustaše su spremno dočekale napad, jer su znali za pripreme. Uspjele su da odbiju prvi nalet ustanika, koji su pri tom imali jednog poginulog i jednog teško ranjenog. Zatim su dvojica odvažnih boraca uspjela da se približe zgradi i da je zapale. Dok se požar širio zgradom, cestom od Gospića naišao je talijanski vojni kamion i uletio između ustanika i ustaša. Nečiji je metak pogodio oficira, pa se kamion zaustavio. Kod ustanika je nastala pometnja, što su ustaše iskoristile da se preko rječice Glamočnice prebace u talijansku kasarnu, napustivši pri tom jedan puškomitraljez, nešto municije i opreme. Talijani se nisu umiješali u borbu, ali su još iste noći ustaše prebacili u Gospić. Otuda je pred zoru uslijedila slabija ustaška intervencija, koju su ustanici odbili na prilazima selu. Idućih dana u Metku su bili naoružani ustanici i talijanski vojnici, ali se nisu sukobljavali. Glavnina ustanika držala se ipak dalje od talijanske kasarne. Skojevci su razbacivali oko kasarne i pribijali na stupove antifašističke letke na talijanskom jeziku.

Prvih dana augusta ustanak se uspješno razvijao i na sektoru Široke Kule. Na Ljubovu, selu na tromedi perušićkog, koreničkog i udbinskog kotara, već potkraj jula bio je osnovan ustanički odred pod rukovodstvom Staniše i Steve Opsenice. U njemu je bilo boraca iz sva tri spomenuta kotara. Taj odred stupio je u borbu prvih dana augusta, uspjevši da već u prvim manjim okršajima dođe do vrijednoga plijena i oružja. Komunisti i

antifašisti iz perušićkog kotara u augustu pojačavaju odred s oko 40 boraca, što je bio ogromni doprinos stvaranju borbenog jedinstva Srba i Hrvata Like.

Videći da ustaše neće biti u stanju silom povratiti vlast u južnom dijelu gospićkog kotara i saznajući da se Talijani pripremaju preuzeti svu vlast u Lici, te da bi plan istrebljenja tamošnjeg stanovništva mogao ostati neostvaren, veliki župan iz Gospića je 12. kolovoza uputio proglas narodu medačke općine, obećavajući da će svima koji se odmah vrate u svoje domove i priznaju ustašku vlast biti zajamčen život. Nitko tome proglasu nije poklonio ni najmanju pažnju, shvaćajući da je to obična zamka i providni pokušaj da se oslabi raspoloženje za borbu.

Divoselski i počiteljski borci sprečavali su pokušaje ustaškog prodora iz Divosela u Počitelj, te povremeno upadali u okupirano Divoselo, da bi ometali pljačku ljetine. Dio tako spašenoga žita prevezen je u Medak na vršidbu, a zatim predat izbjeglim Divoseljanima. Pred kraj augusta oslobođen je Čitluk, a mjesec i po dana kasnije ponovno je oslobođeno i čvrsto zaposjednuto spaljeno Divoselo.

Na sektoru Vrepca ustaše su poslije poraza 31. srpnja pokušale 3. kolovoza da preko Barleta prodru u Vrebac, ali su ponovno odbijene. Idućeg dana natjerane su na povlačenje iz Ostrvice, što je omogućilo narodu da se iz zbjegova spusti u selo kako bi na brzinu i danju i noću sabirao ljetinu. Novi pokušaj ustaša, 10. augusta, da ovlada ovim sektorom završio se neuspjehom, ali su tom prilikom prodrli do jednog zbjega u ličkom srednjogorju i u njemu ubile nekoliko desetina žena i nejačadi. Početkom rujna ustanici vrebačkog sektora prelaze u ofanzivu, te 1. rujna napadaju ustaše u Volarici (zaselak Barleta), zatim zajedno sa ustanicima iz Krbavskog polja, ustaše u Podlapači. Najzad, 6. rujna, oslobađaju Donje Barlete, pa je time bilo završeno oslobađanje cijelog sektora od Čukovca, preko Ostrvice i Barleta do Vrepca, na koji su se dalje nadovezivala već slobodna sela Zavode, Pavlovac, Mogorić i Ploča.

Tako je u prvom mjesecu ustanka u južnom dijelu gospićkog kotara stvoreno prostrano slobodno područje koje su čvrsto kontrolirali ustanici. Na ovom području, doduše, postojao je talijanski garnizon u Metku, ali se on prema ustanku odnosio uglavnom neutralno i nije od ustanika tražio da kroz Medak ne prolaze pod oružjem.

Smiljan je bio prvo hrvatsko selo u Lici koje je stvorilo oružanu ustaničku formaciju. Prva akcija smi-

ljanskih ustanika imala je humanitarni karakter. Oni su sredinom augusta organizirano i pod vrlo teškim uvjetima, zaobilazeći noću ustaške straže, odveli preživjele Srbe iz Smiljana na oslobođeno područje južno od Divosela. Zatim se vraćaju u svoje selo i započinju oružane akcije protiv ustaške vlasti i talijanskih patrula koje su zalazile u selo. Likvidirali su zloglasnog ustašu Abramovića i stvorili tako protivustaško raspoloženje u selu da se ni jedan ustaša nije smio zadržati u Smiljanu. Kada su se u listopadu ustaše ipak usudile da tamo uspostave svoju općinsku vlast s nekoliko stražara, smiljanski partizani, uz pomoć udarnog vođa Đoke Jovanića, ubili su petoricu ustaša i konačno likvidirali ustašku vlast u smiljanskoj općini. Od 25 boraca iz Smiljana i okolnih zaselaka (Bužima, Rastoke i ostalih) osnovana je 18. rujna Smiljanska partizanska četa, kojoj je komandir bio Momčilo Novković, a politički komesar Emil Antić. Četa se uspjela održati u Smiljanu dva mjeseca, uprkos svih ustaških nastojanja da je unište. Tek pred zajedničkim ustaško-talijanskim napadom, sredinom studenoga, četa je bila prinuđena da se povuče na slobodno područje u Divoselo.

Sredinom kolovoza, kada su ustaški napadi na oslobođena sela nešto jenjavali, počinje razdoblje življega organizacionog učvršćivanja ustaničkih redova. U prvim danima ustanka svako selo imalo je svoj naoružani odred, koji se zbog maloga broja boraca nije dijelio na podjedinice. Starješina je držao odred na okupu, određivao straže i patrole, uspostavljao vezu sa susjednim odredima. Ljudi iz zaselaka po utvrđenom redu donosili su hranu borcima na određeno mjesto. U selima u kojima nije bilo organizacija Komunističke partije, ustanak je u prvi plan iznio simpatizere Partije i politički napredne pojedince koji su se istakli hrabrošću, pa su svojim ugledom i utjecajem mogli onemogućavati pojave samovolje i anarhičnog ponašanja. U jedinicama je zavedena disciplina. Oni koji ranije nisu služili vojsku, sistematski su obučavani u rukovanju oružjem.

U prvim borbama zaplijenjeno je malo oružja, pa je razvijena živa djelatnost da se prikupi svaka još neaktivirana puška ili revolver. Skupine ljudi išle su u sjevernu Dalmaciju, gdje je bilo više skrivenog oružja kod naroda, da bi se zamjenom stoke za oružje pribavila još koja puška.

Sekretar OK KPH za Liku, Jakov Blažević, pozvao je 15. kolovoza na sastanak kod medačke crkve predstavnike svih oslobođenih sela gospićkog kotara da bi izabrali zajedničko vojno rukovodstvo. Za komandanta je izabran

Milan Kuprešanin, a za zamjenika komandanta Joco Njegomir. Oni su odmah započeli organizirati »gerilski« bataljon »Velebit«. Nekoliko dana kasnije, na sastanku delegata svih odreda (četa) u Mogoriću gdje je bio štab, za političkog komesara bataljona izabran je Petar Kleut. Bataljon je imao karakter teritorijalne partizanske formacije, čije je područje (gospićki kotar) bilo podijeljeno na dva sektora. Istočni je obuhvaćao sela u podnožju Ličkog srednjogorja, od Ostrvice do Ploče, a zapadni sela pod Velebitom, od Smiljana do Raduča.

U augustu i septembru štab bataljona razvija vrlo živu i svestranu aktivnost, osobito u organizacionom i političkom pogledu. Od ranijih seoskih odreda osnovane su čete i vodovi, te potvrđen izabrani komandni kadar. Zajedno sa članovima Kotarskog komiteta Partije, te članovima mjesnih partijskih i skojevskih organizacija, održavani su zborovi naroda na kojima su objašnjavani ciljevi borbe i potreba dalje zajedničke oslobodilačke borbe Srba i Hrvata. Bio je izrađen i pravilnik o organizaciji i zadacima narodne vojske (imao je 22 člana) u kome su bile bliže određene dužnosti svih za borbu sposobnih stanovnika na području koje je pripadalo bataljonu. Sačinjeni su i mobilizacijski spiskovi, pa su na zborovima svi obveznici svečano polagali zakletvu na vjernost oslobodilačkoj borbi do pobjede. Tekst zakletve sastavio je štab bataljona, zajedno sa članovima OK KPH za Liku i on se nije bitno razlikovao od teksta zakletve što ga je nešto kasnije sastavio Marko Orešković i poslao jedinicama na područje Like.

Potkraj rujna gerilski bataljon »Velebit« reorganiziran je u prvi partizanski odred »Velebit« sa četiri bataljona. Prvi njegov bataljon obuhvaćao je Mogorić i Ploču, a njime su rukovodili komandant Lazo Radaković i politički komesar Đuro Stanković. Drugi bataljon obuhvaćao je sela Ostrvicu, Barlete, Vrebac i Pavlovac, a njime su komandirali Joco Njegomir, komandant, i Dušan Njegomir, politički komesar. Treći bataljon sačinjavala su sela Raduč, Medak i Počitelj, a komandant i komesar bili su Pekiša Vuksan, Stevo Maoduš i Vlado Cerin. Četvrti bataljon zahvaćao je sektor Divosela sa Čitlukom i Smiljanom. Njime su komandirali Damjan-Deni Vujinović i Jure Naglič. Svaki bataljon je imao po tri čete podijeljene u tri voda. Odred je tada imao 100 vojničkih pušaka, jedan puškomitraljez, 50 lovačkih pušaka, te nešto sitnog oružja, revolvera i bombi domaće izrade. Raspolagalo se sa svega 1800 metaka. Na prvoj konferenciji vojnih delegata partizanskih odreda Like,

na Kamenskom 21. rujna, Prvi odred su zastupali predstavnici štaba odreda i svih četiriju bataljona.

Uporedo s vojnom organizacijom u gospićkom i perušićkom kotaru, bili su osnovani i prvi organi narodne vlasti po selima. Već u listopadu izabran je i prvi NOO za kotar Gospić. Masovne narodne organizacije, Antifašistička fronta žena i omladinske organizacije, organizacije za pomoć narodnoj vojsci bile su osnovane u svim mjestima.

Organizaciono učvršćivanje ustanka na vojnom i civilnom planu u prvim mjesecima NOR-a bilo je vrlo važno za dalju uspješnu borbu. Ono je omogućilo da se razbije talijanska okupatorska politika pacifikacije, da se spriječe ili savladaju četnički pučevi u ustaničkim jedinicama, te da se oštrica ustanka još 1941. usmjeri na glavnog neprijatelja — na talijanske okupatorske garnizone u Lici. Svestrana, uporna i trajna politička aktivnost sve brojnijih partijskih i skojevskih ćelija na području današnje gospićke općine vodila se ka sve širem razvijanju ustanka i u hrvatskim selima ovoga dijela Like.

Gospićka općina dala je 2184 borca, od kojih je 1189 poginulo u redovima NOB-e.

Dr Perica Kleut

GRUBIŠNO
POLJE

Na istočnim padinama Bilogore smjestilo se pitomo područje općine Grubišno Polje na kojem je, prema popisu 1931., živjelo 24.179 stanovnika i to 11.200 Srba, 8.000 Hrvata, 3.500 Čeha, 1200 Mađara i oko 300 ostalih nacionalnosti. Mješovitost stanovništva imala je važnu ulogu u povezivanju Srba Bilogore i Hrvata iz Podravine sa ostalim nacionalnostima oko pripreme, početka i razvoja NOB na ovom području.

Mada su razne građanske partije u razdoblju između dvaju ratova sijale vjersku i nacionalnu mržnju, ovdašnji su se ljudi odvajkada dobro slagali i uzajamno pomagali, živeći u prilično jednakim i teškim uvjetima. Glavni politički utjecaj na hrvatsko, češko i mađarsko stanovništvo imala je HSS, a na srpsko stanovništvo Srpska demokratska stranka i Jereza, što je dolazilo do naglašenijeg izražaja za izbore, kada bi se razni političari borili za glas ovdašnjih ljudi.

Većina stanovništva živjela je od zemljoradnje i stočarstva, a mogućnosti zapošljavanja u državnoj službi, trgovini ili industriji bile su minimalne. Marljivi seljaci bili su robovi svoga rada i nemilosrdno eksploatirani raznim porezima i dažbinama.

Ovdje se veoma rano počeo osjećati utjecaj Komunističke partije. Tako je već 1939. osnovano nelokalo partijskih ćelija u Grubišinom Polju, Malim Zdencima, Orlovcu, u Velikoj Brani, Velikom Grđevcu i konačno u Rašenici. Djelovanje komunista uglavnom se odvijalo u naprednim organizacijama Seljačko kolo u kojem se isticala i prosvjetiteljska linija koju iniciraju i provode napredni učitelji Branko Klaić, Lazo Tihomirović, Milan Basić, Marija Temhina, Stjepan Novak, Dragutin Ozman i drugi. Pa i tadašnji Kotarski komitet KPH Grubišno Polje bio je odraz nacionalnog sastava stanovništva i u njemu su bila dva Srbina, jedan Hrvat, jedan Čeh i jedan Nijemac. Sekretar je bio Branko Klaić, student prava iz Grubišinog Polja, a članovi: Veljko Kovačević, činov-

nik, Nikola Kopčinović — Slavuj, krojač, Vlado Kaude-
la, mlinar i Jendo Niki, trgovac — svi iz Grubišinog
Polja.

Aktivnost komunista i naprednih rodoljuba bila je osobito naglašena uoči fašističkog napada na Jugoslaviju i političke sprege između izdajničke vlade Cvetković — Maček sa silama osovine. Tako su i ovdje komunisti bili i ostali glavni nosioci ne samo revolucionarnih ideja, nego i kovači bratstva i jedinstva. Boreći se tako za nacionalnu ravnopravnost i socijalnu sigurnost, komunisti su među stanovništvom nalazili brojne pristaše i simpatizere, osobito kod seljaka koji su stenjali pod nenarodnim režimom, poreznim obavezama i slično.

Fašistički napad na Jugoslaviju i njezinu onako brzu kapitulaciju, narod je teško primio, osim šačice ustaša, frankovaca i kulturbundovaca. Ovdašnji je čovjek odmah shvatio da mu okupator ne donosi nikakvo dobro, nego još veće zlo od dotadašnjega. Sam dolazak okupatora i ustaša izazvao je strah i zabrinutost srpskoga življa i rezerviranost brojnih Hrvata i Čeha. Njemačka je nacionalna manjina taj dolazak prihvatila i podržala s priličnim zanosom. Dolaskom okupatora i grupe ustaša javljaju se i njihove malobrojne pristaše. Tako su ubrzo po općinama osnovani ustaški tabori, a po selima ustaški rojevi, dok su grupe naoružanih ustaša počinjale već djelovati na zastrašujući način. Tako je u razdoblju travanj — svibanj 1941. na području Grubišinog Polja bilo oko 600 naoružanih Hitlerovaca i domaćih izdajnika. Njihov broj se donekle smanjio poslije Hitlerova napada na SSSR, kada veliki broj Nijemaca odlazi na istočnu frontu. Ali, umjesto onih koji su otišli, ustaške vlasti dovode veću skupinu ustaša iz Bosne, pretežno muslimana s fesovima. Narod se njih osobito plašio. Slijedio je i krvavi ustaški obračun sa Srbima, Židovima i komunistima na očigled mirnog stanovništva. Slijedio je, također, i obračun sa svim onim Hrvatima i ostalima koji nisu prihvaćali ustaše i njihovu strahovladavinu. U organiziranju masovnih ubijanja, pokršćavanja i progona Srba, osobito se isticao katolički župnik-ustaša Pero Šiviljanović, uz čije je odobrenje već tih dana uhvaćeno oko 500 viđenijih Srba koji su potom preko Zagreba odvedeni u zloglasni logor Jadovno u Lici gdje su bili ubijeni u srpnju 1941. Zatim je i brojna rodbina ubijenih odvedena na prisilni rad u Njemačku, a njihova je imovina opljačkana, dok su na njihova tako opustjela ognjišta dovedeni ustaški kolonisti iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Hrvatskog Zagorja. Shvativši kako su prevareni i

dovedeni na ognjišta poubijanih nedužnih ljudi, mnogi kolonisti ubrzo se počinju vraćati svojim kućama, u svoje krajeve.

Pošto je stara vlast u travnju 1941. predala ustaškoj vlasti sigurni popis svih članova Partije, SKOJ-a i ostalih naprednih građana, ustašama brzo polazi za rukom da mnoge uhvate i bace u zatvor. Partijske ćelije gotovo u cijelosti bile su likvidirane, a mnogi komunisti ubijeni, među njima i sekretar KK KPH Grubišino Polje, Branko Kljajo, ubijen u zloglasnom logoru Jadovno. U partijskim ćelijama Grubišino Polje, Mali Zdenci i u Velikom Brnu uspjelo se spasiti nekoliko komunista Hrvata i Čeha. Tako desetkovani ovi komunisti su se pokušali snaći, srediti i potražiti nove članove ili barem simpatizere Partije. Doduše, do tako drastične likvidacije članova Partije na području Kotarskog komiteta KPH Grubišino Polje došlo je i zbog nedovoljne pripremljenosti komunista za rad u uvjetima okupacije i ustaškog terora.

Zatim je u kolovozu 1941. slijedila druga i mnogo masovni ja likvidacija srpskog življa. Protjerano je tako u Srbiju ili prisilno pokršteno više od 2500 Srba, a među njima i svi srpski svećenici. Na opustjela srpska ognjišta Nijemci su doveli više hiljada slovenskih porodica iz Štajerske na čija su opustjela ognjišta opet naseljavali Nijemce.

Međutim, preostali dio srpskog življa suočen s tim nemilim događajima, ubrzo se odlučivao na otpor ustašama i okupatoru. Istodobno se većina Hrvata i Čeha distancirala od ustaša i njihove vladavine. Mnogi su čak i javno kritizirali ustaško-okupatorski zločin prema Srbima. Tako se počinje događati i ono najveličanstvenije, kada hrvatske porodice i pod cijenu vlastitog života u svojim kućama skrivaju srpske porodice.

U tim dramatičnim danima, kada se ustaše poigravaju ljudskim glavama kao glavicama kupusa, kada su vadili oči i nejaku djecu nabijali na bajonete samo zato što su srpska, po partijskoj direktivi u lipnju 1941. stigao je u ovaj kraj Zvonko Brkić, geometar po profesiji i član KPJ od 1936. Brkić se vratio poslije dugo vremena provedenog u zatvoru kao komunist. Ubrzo po dolasku i uz pomoć Kasima Čehaića, sekretara Okružnog komiteta KPH za Bjelovar, Zvonko Brkić se povezao s komunistima: Perom Vrzićem, Nikolom Kopčinovićem, Vladom Kandelom, Dragom Vlačekom i još nekima. Uz njihovu pomoć Brkić je trebao uhvatiti čim prije vezu i s odbjeglom Srbima na Bilogoru radi pripremanja ustanka. Tražeći tako tu vezu, Brkić je naišao na veliku pomoć učiteljice Mace Tahinov, simpatizerke KPJ iz

Gakova, zatim bivšeg podoficira Milana Popare iz Grubišnog Polja i još nekih. Neprocjenjiva pomoć bila je i dra Pavla Gregorića. Tako uz pomoć tridesetak idejnih drugova i suboraca, Zvonko Brkić počinje stvarati manje antifašističke i diverzantske grupe u Gremišini, Šibeniku, Topolovici, Malom Grđevcu, Zrinjskoj, Brazju, a potom i u Velikim i Malim Zdencima, Grubišnom Polju, Velikoj Brani, i drugdje. Osobito mu je u tome pomagao Milan Popara.

Kako velika većina hrvatskog stanovništva nije prihvatila okupaciju i ustaše kao svršeni čin, to je trebalo neprestano i strpljivo objašnjavati narodu liniju narodnooslobodilačkog pokreta.

U takvim vojno-političkim i psihološkim uvjetima našao se ovaj kraj kad je stigao Proglas CK KPJ narodima Jugoslavije o podizanju oružanog ustanka. Bio je to poticaj i onima koji se do tada još nisu bili odlučili i opredijelili, koji su stajali po strani. Ubrzo iza toga na području istočne Bilogore pojavile su se i prve naoružane skupine ustanika. Spomenimo barem neke: Jovo Bogdanović, Stevo Savić, Nikola Denčinović — Kukta, Đuro Kljajić, Dmitar Dančilo — Lisac i ostali. Ta skupina postaje osobito popularna nakon što je Jovo Bogdanović ubio ustaškog tabornika iz Malog Grđevca i ustaškog doušnika iz Zrinske. Ustanici su počinjali uspješno operirati i na području istočne Bilogore, sve dok ih u jesen u Bačkovcu nije izdao neki seljak, ustaški konfident. U toj borbi poginuo je Đuro Kljajić i drug Pavić (čijeg se imena autor više ne sjeća).

Kako su prve ovdašnje ustanike 1941. isključivo sačinjavali Srbi na čelu s Gedeonom Bogdanovićem, već u veljači 1942. na sastanku Gedeona Bogdanovića i Zvonka Brkića u stanu učiteljice Mace Tamhine u Gakovu, dogovoreno je da se osnuje nova grupa ustanika sastavljena od po sedam Srba i sedam Hrvata, da joj bude komandir Srbin, Gedeon Bogdanović, a politički komesar Hrvat, Petar Biškup — Venio. Međutim, kako je Gedeon već tada imao jedanaest naoružanih boraca Srba, Zvonko Brkić mu je poslao sedam naoružanih boraca Hrvata. Osim komandanta Gedeona Bogdanovića, među partizanima su bili: Srbi — Nikola Dančilo — Kukta, Ljuban Trbojević — Ličan, Rade Zjačić — Cigo, Birta Mojica — Zec, Ilija Bižić — Jelen, Đuro Banović — Čekić, Nikola Mikelić — Gavran, Dmitar Dančilo — Lisac, Dragoljub Dragić — Čuk i Bobo Miljanović — Hasa, te Hrvati: Petar Biškup — Venio, Franjo Kokor — Grab, Marijan Grozaj — Igor, Zlatko Glik — Gorki, Nikola

Vujić — Nojo, Branko Bosanac i drug Srp (čijeg se prezimena također Zvonko Brkić više ne sjeća).

Osnivanjem prve zajedničke grupe boraca sastavljene od Srba i Hevata, zapravo je počinjala šira vojna i politička borba na Bilogori, borba kroz koju se počinje kovati snažno bratstvo i jedinstvo u zajedničkim jurišima i zajednički prolivenoj krvi za zajedničke ciljeve revolucije i oslobođenja. Početak i razvoj NOP na ovom području, zbog više složenih okolnosti, nije bio ni lak ni jednostavan, nego naprotiv težak i delikatan.

Nakon što je od ustanka do početka 1942. izginulo gotovo cjelokupno rukovodstvo Okružnog komiteta KPH Bjelovar, trebalo je, po direktivi dra Pavla Gregorića, osnovati novi OK KPH Bjelovar. Za sekretara je izabran Antun Biber — Tehek, a za članove Zvonko Brkić i Ivan Božičević. Zatim je osnovan i Kotarski komitet KPH Grubišno Polje. Sekretar je bila Milka Zorić — Dunja, a članovi komiteta: Jovanka Pavić — Tanja i Branko Pađan — Miško.

S prvim oružanim akcijama, osobito nakon organizacije i izbora novog partijskog rukovodstva u Bjelovaru i Grubišnom Polju, počinju se osnivati i narodnooslobodilački odbori po selima kao pravi nosioci nove narodne vlasti. Ovi odbori ubrzo osvajaju povjerenje i simpatije naroda i sve bolje počinju izvršavati svoje teške i složene zadatke. Slijedila je dezorganizacija ustaškog pokreta čak i među onima koji su ga objeručke bili prihvatili.

Tako mirni i slobodoljubivi narod ovoga kraja nije dugo podnosio okupatora i ustaše. Brzo se počinjao opredjeljivati za NOP i NOB gledajući u toj borbi svoju slobodu i opstanak. Zato brojni sinovi i kćeri ovoga kraja odlaze dobrovoljno u partizane, a mnogi će pokazati i izuzetno junaštvo. Tako je narod općine Grubišno Polje dao oko 2000 boraca, od kojih je 297 položilo i svoje živole za slobodu. Palo je istodobno i 2400 žrtava fašističkog terora, među kojima je bilo najviše srpskog življa. Sloboda je i ovdje skupo plaćana.

Zvonko Brkić

G R A Č A C Općina Gračac smještena je na jugo-istočnom dijelu Like, te čini tromedju Like, Bosne i Dalmacije. Površina joj je 1.016 km².

Duž općine prolazi željeznička pruga i cesta Zagreb — Split. Ostale su važnije prometnice Kulenvakuf — Obrovac, Srb — Otrić — Zrmanja — Knin i još neke. Naročito je važan bio put Bihać — Kulenvakuf — Obrovac kojim se u prošlosti odvijala trgovina između Bosne i Dalmacije.

Hidrografiju općine čine rijeke: Zrmanja, Otuća, Bičica i Opsenica, te još neke manje rječice i izvori. Po geološkom sastavu interesantna su nalazišta boksita, bari ta, ugljenog škriljevca, te raznih vrsta ukrasnog i građevinskog kamena. Do sada se nešto više kopao barit i kamen, a za ostalo obavljani su samo neki istraživački radovi.

Biljni pokrov općine čine šumski predjeli bukava i jela, te grmoliko raslinstvo u nižim predjelima. Ima dosta hrasta, jasena, graba i si. Od voćaka pretežno se uzgajaju šljive i jabuke.

Klimatske prilike na području općine Gračac mnogo su povoljnije u odnosu na ostale krajeve Like — najpovoljnije su oko Zrmanje, najnepovoljnije u sjeverozapadnom dijelu općine.

Među posebne, mada manje poznate prirodne osobnosti općine, na prvom se mjestu ističu Cerovačke pećine, koje se ljepotom, stalaktitima i stalagmitima, vodenim bazenima i meadrima mogu mjeriti s Postojnskom jamom i sličnima. Ovdje je pronađen donedavno u svijetu nauke nepoznati špiljski kukac »Rendešeka-likana«. Ova pećina je samo djelomično istražena, a u prošlosti se u njoj skrivalo stanovništvo pred raznim neprijateljima.

Izvor i kanjon Zrmanje, masivi Velebita i Kremena, te ostali predjeli na području ove općine daju široke mogućnosti za razvitak masovnog turizma, lova i ribolova.

Prema predratnom popisu stanovništva općina Gračac imala je oko 24.000 stanovnika, a prema popisu iz 1971. svega 14.819 stanovnika. Nagli pad broja stanovnika najviše je uvjetovan teškim životnim prilikama. Mnogi stanovnici gračačke općine stradali su u ustaškim masakrima još prije ustanka, a mnogi su poginuli kao sudionici NOB ili kao žrtve fašističkog terora i ostalih ratnih nedaća. Priličan broj ovdašnjih stanovnika je okloniziran nakon oslobođenja, a bilo je i drugih razloga i načina za odlazak s ovdašnjeg područja.

Sve do početka drugog svjetskog rata, samo oko četiri posto stanovnika ove općine bilo je zaposleno u industriji, javnim službama i drugdje. Ogromna većina stanovništva bavila se zemljoradnjom i stočarstvom. Međutim, već 1948. broj poljoprivrednog stanovništva smanjen je na 80 posto, a 1971. na 44 posto. Iz navedenih podataka vidljivo je da je općina Gračac prije rata bila izrazito agrarno nerazvijeno područje s velikim brojem stanovnika i malo korisne poljoprivredne površine. Stanovništvo ove općine u najvećem broju čine Srbi i Hrvati.

Osim legalnih političkih stranaka na području gračačke općine prije rata djelovala je i ilegalna KPJ sa svojim ćelijama u Gračacu, Bruvnu i na Zrmanjskom području.

Godine 1939. osnovan je u Gračacu Mjesni komitet KPJ u kome su bili: Gojko Polovina, Nikica Krajnović, Vaso Šijan, Josip Lipovac i Stevo Lončar. U septembru 1940. osnovan je i Kotarski komitet KPH Gračac na čijem se čelu nalazio kao politički sekretar Gojko Polovina, a organizacioni sekretar je bio Nikica Krajnović. Zatim je osnovana i partijska organizacija željezničke stanice Gračac, koja potom prima u članstvo Nikicu Rapajića, Dušana Drakulića i Biću Kesića. 1940. primljeni su novi članovi Partije u mjestu Gračac: Milan, Dušan i Stevo Munižaba, Grgo Skovin, Savuca Krajnović i kao kandidat Miloš Trbojević.

Partijsku ćeliju Prljevo sačinjavali su: Vaso Šijan, Smilja Pokrajac i Đuro Dimić, te kandidat Miloško Čuk. U partijskoj ćeliji Bruvno bili su David Guteša, Mile Radaković Milin i Mile Radaković Jovin, a na liniji KPJ aktivno su djelovali Nikola Pokrajac i još neki. U partijskoj ćeliji Mazina bili su Nikola Babić, Tomo Ilić i Dujo Knežević.

S područja gračačke općine više radnika — pečalbara bili su članovi KPJ, ali se zbog konspiracije i ostalih razloga nisu povezivali s partijskim ćelijama u svome

mjestu, ali se njihovo političko djelovanje na liniji KPJ i te kako osjećalo.

Na području bivše lovinačne općine djelovali su komunisti — pečalbari Marko Kovačević i Stipe Miletić, te kandidati Čeko Žegarac i Petar Kljajić. U širenju komunističkih ideja na području Lovinca osobito se isticao sudionik oktobarske revolucije Vaso Štulić.

U danima raspada stare Jugoslavije došlo je na područje općine Gračac više članova KPJ i kandidata, koji se nisu povezivali s ovdašnjim osnovnim organizacijama — ćelijama, ali su se u ustanku i neposredno nakon njegova početka pokazali i u ustanak uključili kao komunisti.

Mnogo prije početka oružanog ustanka, Kotarski komitet KPH Gračac održavao je stalnu i dobru vezu s Okružnim komitetom KPH u Gospiću i sa sekretarom OK KPH za Liku, Jakovom Blaževićem, koji je često dolazio i u Gračac i tu se sastajao s Gojkom Polovinom, Nikicom Krajnovićem i ostalim ovdašnjim komunistima. Bila je zapažena i partijska djelatnost Raše Stojisavljevića, koji je živio u Karlovcu ali je često dolazio u Gračac i gotovo javno djelovao na liniji Partije.

Naročiti poticaj u radu Partije na području Gračaca predstavljali su česti dolasci Marka Oreškovića — Krntije. Tako je po prilici izgledalo ovdašnje političko stanje uoči napada na Jugoslaviju 1941.

Međutim, legalne političke stranka raspale su se zajedno sa starom Jugoslavijom, kada ustaško-frankovačka organizacija preuzima vlast i u Gračacu u ime Nezavisne Države Hrvatske. Odmah potom počinje ustaški masakr srpskog življa. Jer, već u prvim danima okupacije Jugoslavije stigla je u Gračac grupa ustaša, i uz pomoć domaćih ustaša koji su im se pridružili brzo preuzela svu vlast u Gračacu. Potom je ubrzo slijedio pokolj srpskog življa u Štikadi, Gračacu, Bruvnu, Ploči i ostalim mjestima. Tako su ustaše jednog dana pozvale u Gračac sve mladiće određenog godišta na regrutaciju s namjerom da ih tako lakše pohapse i pobiju. Srećom, neki su mještani na vrijeme prozreli ustašku namjeru, pa je većina pozvanih regruta pobjegla u Velebit. Ovdje spomenimo da su još prije početka narodnog ustanka Bićo Kesić i Jovo Dukić napali ustaše u Vodenoj Glavi i spasili nekoliko uhapšenih stanovnika Bruvna.

Priprema i početak narodnog ustanka na području općine Gračac bila je slična kao i u ostalim općinama •Like. Na tome zadatku opet su se isticali komunisti: Gojko Polovina, Milan Munižaba, Bićo Kesić, Smilja Pokrajac, Tomo Nikšić, Ilija Radaković, Marko Štulić,

Marko Kovačević, Branko Vladušić i ostali. Narodno raspoloženje za oružani ustanak bilo je ovdje veoma pogodno, jer osim ustaškog terora ovdašnji su ljudi iznad svega mrzili i okupatore naše zemlje.

Na vijest o početku narodnog ustanka u Srbu i njegovoj okolini 27. 7. 1941. istoga dana skupina ustanika s područja gračačke općine likvidirala je ustaše na području Otrić — Zrmanja. A samo dva dana kasnije likvidirane su ustaške postaje u Bruvnu, Mazinu i Ploči, odnosno u svim mjestima općinskog područja osim u samom mjestu Gračac i u Lovincu.

Tako je ovdje već u prvim danima ustanka oslobođeno veće područje i na njemu započele pripreme za osnivanje obrambenih položaja prema neprijateljskim garnizonima, prvenstveno prema Gračacu i Lovincu. Ljudi su se masovno uključivali u NOB, ali se osjećao ozbiljan nedostatak oružja. Trebalo je organizovati opskrbu boraca na frontu, ali i naroda u zbjegovima. Za to je trebalo osnovati organe nove narodne vlasti. Slijedio je i intenzivni politički rad među ustanicima i stanovništvom. Trebalo je objašnjavati glavne ciljeve NOB kako ih je kreirala i provodila KPJ. Redaju se i prvi primjeri u stvaranju bratstva i jedinstva Hrvata i Srba ovoga kraja. U raskrinkavanju ustaških zločinaca i stvaranju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata veliku je ulogu odigrao Hrvat iz Lovinca Marko Kovačević — Markin. On je zajedno s ustanicima Ploče, Kika i ostalih sela podigao ustanak i jurišao na ustaše. Slično je radio i Stipe Miletić iz Sv. Roka i više ostalih hrvatskih komunista i patriota iz Lovinca, Ričića i Štikade.

Slijedilo je i organizaciono sređivanje u ustaničkim redovima. U vodovima i četama ustanika biraju se rukovodstva na najdemokratskiji način. Prilikom tih biranja komunisti su birani s najviše narodnog povjerenja.

Suočeni s takvim borbenim raspoloženjem ustanika, ustaše iz Gračaca poduzimaju i svoju prvu ofanzivu prema Bruvnu i Mazinu s namjerom da prodru na Lapački teren i spoje se s ustašama Kulen Vakufa. Međutim, ustanici iz Bruvna odbili su nekoliko snažnih napada ustaša. Na Vodenoj Glavi zarobili su i nekoliko neprijateljskih vojnika. Ali, nakon znatnog pojačanja koje je pristiglo ustašama, ustaničke snage popuštaju, pa se neprijatelj probio pravcem Bruvno — Mazin — Boriševac

— Prištalska Draga. Tu su ga bile dočekale jake ustaničke snage lapačkog područja pa su se ustaše u paničnom bijegu vratile u Gračac. Tako je ustaška ofanziva nakon nekoliko dana porazno završila. Bio je to očit dokaz snage i organiziranosti ustanika.

Vidjevši već prvih mjeseci ustanka da vojnici Nezavisne Države Hrvatske ne mogu sami ugušiti narodni ustanak, Talijani su im pritekli u pomoć. Započeli su nekim obavještajnim akcijama, a koncem 1941. i početkom 1942. među nekim srpskim izdajnicima pronašli su svoje suradnike i suborce protiv partizanskog pokreta. U tom razdoblju dolazi do jače organizacije četnika, koji će se od tada rame uz rame boriti s talijanskim fašistima protiv svoga vlastitog naroda.

Najjači četnički pokret razvio se u Gračacu i Otrću, a nešto manji dio četnika regrutira se i u ostalim dijelovima općine, četnička organizacija ovoga područja povezivala se s većom četničkom organizacijom u Kninu i surađivala s talijanskim fašistima do kapitulacije Italije, a poslije s Nijemcima do konačnog sloma fašizma. Zaredali su se brojni četnički zločini protiv vlastitoga naroda. Prostor nam ne dopušta da ih nabrajamo. U jednom od tih zločina na primjer, četnici su pogubili i narodnog heroja Biću Kesića i mnogo ostalih narodnih boraca srpske i hrvatske nacionalnosti.

Međutim, snaga i masovnost narodnog ustanka i narodnooslobodilačke borbe na području gračačke općine razvila se još 1941. da je nikakav okupator s domaćim izdajnicima nije mogao zaustaviti.

Tako se zahvaljujući radu KPJ, patriotizmu i slobodoljublju, stanovništvo općine Gračac masovno diglo na ustanak i u njemu izdržalo i najveća iskušenja do konačnog oslobođenja naše zemlje. Oko 50 posto stanovnika ove općine aktivno je sudjelovalo u NOB ili je pomagalo NOP. S ovog područja regrutirani su mnogi neustrašivi borci NOB koji su se borili širom Jugoslavije i često hrabrošću primjerno služili ostalima.

U narodnooslobodilačkoj borbi s puškom u ruci poginulo je 985 boraca s gračačkog područja. Prema nepotpunim podacima, bilo je 1.890 žrtava fašističkog terora. Ovdje su poginuli narodni heroji: Bićo Kesić, Smilja Pokrajac, Nino Sovilj, Mirko Štulić, Branko Vladušić, Bogdan Bolta, Mirko Kljajić i Ilija Radaković, a devet je drugova postiglo čin generala u Jugoslovenskoj narodnoj armiji.

To je doprinos naroda gračačke općine našoj zajedničkoj pobjedi.

Đorđe Čubrilo, prof.

GLINA 1941.

Prema popisu stanovništva iz 1931., na području tadašnjeg glinskog kotara živjelo je u devet općina 45.742 stanovnika u 8.009 domaćinstava, ili u prosjeku 5,7 članova po domaćinstvu. Muškaraca je bilo 21.675 i 24.076 žena. Nacionalni sastav: 36.606 Srba, 15.003 Hrvata, zatim 39 Židova i 94 ostalih. Od zemljoradnje i stočarstva živjelo je najviše stanovnika (42.221), od industrije i obrta 1631, od trgovine 457, dok je u saobraćaju radilo 147, u javnim službama i vojsci 633, te od ostalih zanimanja živjelo je 635 stanovnika. Na području ovoga kotara nije bilo krupnijih državnih ili privatnih zemljišnih posjeda, dok su seoski posjedi bili veoma usitnjeni i prenapučeni, zbog čega se nije moglo iole pristojno živjeti čak ni u najrodnijim godinama. Zato je ogromna većina seoskog stanovništva bila slabo ishranjena, a hrana je bila jednolična, pretežno žganci i kukuruzni kruh. Pšenični kruh jeo se samo u izuzetnim prilikama kao prava poslastica. Zato su ovdje bili česti slučajevi da je izgledniji seljak brao nedozrele kuruze i naglo ih sušio na suncu ili na vatri, kako bi ih potom mogao samljeti i utoliti glad. Jer za žito teško je bilo smoci dinar, mada je žita bilo i prodavalo se prilično jeftino. Unatoč tako teškim uvjetima života ovdašnjih seljaka, državna porezna politika bila je drastična upravo prema njima, pa je za neplaćeni porez oduzimano i posljednje grlo stoke ili najvredniji predmet iz kuće, što je potom jeftino prodavano na javnoj dražbi.

U samom mjestu Glini radila je jedna pilanica i ciglana. Ponuda radne snage daleko je premašivala potražnju, pa je stoga one koji su se nekako domogli posla kapitalistički poslodavac eksploatirao na najdrastičniji način.

Preko dviju štedionica u Glini, upravo su se takmičili velikosrpski i velikohrvatski kapitalistički dioničari u zelenaškim uvjetima davanja kredita seljacima, bacajući ih tako ponajčešće na prosjački štap.

I većina glinskih obrtnika bila je seljačkog porijekla. Uz pomoć svojega sitnog kapitala nekako su života-

rili, jer je industrijska konkurencija varaždinskog »Ti-
vara« i borovskog »Bate« gušila osobito krojače i obu-
ćare.

Zahvaljujući nenarodnom režimu, oko 54 posto ov-
dašnjeg stanovništva bilo je nepismeno, a školovanje je
bilo privilegija kćeri i sinova imućnijih ljudi. U trovanju
međunacionalnih odnosa upravo se takmičilo svećenstvo
pravoslavne i katoličke vjeroispovijesti, osim rijetkih
izuzetaka. Zbog većine srpskog stanovništva u ovom kota-
ru, sve do 1939. režim je na svim izborima osiguravao
većinu glasova do kojih je dolazilo na razne načine,
uglavnom nepošteno i protuzakonito. Tako je uski sloj
vladinih podanika, uvijek iznova kod svakih izbora pod-
grijavao mržnju i netrpeljivost između srpskog i hrvat-
skog stanovništva i manipulirao široke narodne mase
pretvarajući ih u svoju glasačku mašinu. Sve do počet-
ka drugoga svjetskog rata, najjači utjecaj na hrvatsko
stanovništvo u ovom kraju imala je HSS, koja je jedina
među političkim strankama imala svoje mjesne, op-
ćinske i kotarske organizacije. Velikosrpski politikanti
uglavnom su se oslanjali na sreskog načelnika i općinske
bilježnike, a ovi dalje na administraciju i si.

Međutim, prelazak Samostalne demokratske stran-
ke u opoziciju i njena suradnja sa HSS, pozitivno
se odrazila na okupljanje protivnika sistema i stvaranje
pogodnije klime za jači utjecaj KPJ u širokim narodnim
masama. Fašističke organizacije frankovaca i ljotićevaca
bile su sve nametljivije uoči rata, uz »razumijevanja«
vlasti koja ih nije progonila kao komuniste.

U takvim socijalnim i političkim uvjetima na glin-
skom kotaru rađa se i počinje djelovati KPJ. Između
dvaju ratova komunisti su i ovdje, kao drugdje u Jugo-
slaviji, djelovali u teškim uvjetima, jer je KPJ i zako-
nom bila zabranjena. Međutim, snažniji komunistički
utjecaj osjetio se 1931. kada je u Glini, pod rukovod-
stvom Veljka Drakulića, osnovana prva komunistička će-
lija. Ubrzo potom 1934. dolazi iz SAD Joco Marjanović
iz Soline, član KP, Janko Crevar iz Čemernice, i Đuro
Opačić iz Balinca, koji se osobito ističu revolucionarnim
djelovanjem u raskrinkavanju sistema vlasti, sa simpa-
tijama govoreći o SSSR-u. Iste godine iz Zagreba na ovo
područje dolazi i Anka Butorac da objedini rad ovdaš-
njih komunista. Miladin Šurbat, geometar iz Gline, pove-
zuje se u Karlovcu s Nenadom Drakulićem i Ivanom
Marinkovićem, uz čiju se pomoć u listopadu 1939., u
stanu Milana Šurbata, osniva i Kotarski komitet KPH
Glina. Za sekretara je izabran Šurbat. U to doba na ko-
taru djeluje osam partijskih ćelija sa 52 člana KPH i s

većim brojem kandidata i simpatizera. Čak se u samom mjestu Glina osniva partijska ćelija u kojoj su panduri iz gradske općine koji su potom dali veoma veliki doprinos radu KK KPH Glina. Već 1. svibnja 1940. organizirana je prvomajska proslava koja je uspjela kao nikada ranije: komunistički leci dijeljeni su po cijelom kotaru, ispisane su brojne revolucionarne parole, a na šest istaknutih mjesta postavljene su crvene zastave sa srpom i čekićem. Kako je bila srijeda i sajamski dan u Glini, to je proslava ostavila duboki dojam na veliki broj građana. Međutim, u vezi s tom proslavom, preko organizacije iz Vrginmosta došlo je do provale, pa je uhapšen Miladin Šurbat, ali zahvaljujući njegovu čvrstom držanju, provala se nije proširila.

U svibnju 1940. održana je i prva partijska konferencija KK KPH Glina u Donjem Selištu, u kući Ilije Klobučara — Ićana. Prisustvovala su 23 delegata iz 19 partijskih ćelija. Na konferenciji je izabran novi Kotarski komitet KPH Glina: Ranko Mitić, sekretar, Stojan Vukajlić — Čokan, organizacioni sekretar, te članovi komiteta: Veljko Drakulić, Dragan Petrović i Joco Marjanović. Na okružnoj konferenciji KPH Karlovac 1. kolovoza 1940. za delegata Gline izabran je Ranko Mitić, koji je potom izabran i za delegata konferencije KPH i konačno za delegata Pete zemaljske konferencije KPJ.

U danima kapitulacije kraljevine Jugoslavije 1941. na glinskom kotaru već je bilo 30 partijskih ćelija i u njima 244 člana KPH. Zatim je bilo oko 150 skojevaca i veliki broj simpatizera Partije i SKOJ-a.

Primicali su se dani državnog poraza i rasula, dani stvaranja Nezavisne Države Hrvatske i početka ustaške strahovladavine, obilježene velikim zločinima na glinskom kotaru. U danima masovnije mobilizacije u ožujku 1941., jedino su komunisti odlučno pozivali narod na obranu domovine od prijeteće fašističke agresije. Frankovci su postupali suprotno, odvrćajući vojne obveznike da idu u rezervu, a onima koji su odlazili govorili su kako tadašnju armiju u datoj prilici treba razbijati iznutra i ne pružati otpor okupatoru, što su mnogi i prihvatili. Tako se već u prvim danima aprilskog rata javno razotkrivaju zagriženi frankovci, među kojima osobito: dr Mirko Puk, dr Juraj Devčić, dr Mirko Jerec — svi pravnici, te liječnik Juraj Rebok i još neki. Već po utvrđenom planu i programu ti izdajnici počinju veoma uspješno razbijački djelovati. Događaju se i neke čudne stvari. Miljenko Milić, Srbin, u svojstvu sreskog načelnika, zajedno s frankovcima razoružavao je vojne jedi-

nice u Glini, kao što je to činio i ustaša Šime Naglić, koji je sa skupinom svojih suseljana razoružao općinsku stražu u Jukincu.

Među vojnicima u rasulu događale su se razne neprilike. Tako se mobilizirani vojnik Milan Bulat, iz Dalarine, bježeći kući iz Boke Kotorske uspio nekako probiti zahvaljujući savjetu Zdenka Tudora, HSS-ovca iz Splita: savjetovao mu je da svugdje usput govori kako je Hrvat i kako je sabotirao frontu.

Ratni događaji 1941. mijenjali su se vrlo brzo. U Glini istaknuta je i prva ustaška zastava. To su uradili ustaše Stevo Mihaljević, tadašnji policajac i ustaša Kalajdžić, a potom su se pojavile i zastave na kućama još nekih frankovaca i Hrvata.

Nova ustaška vlast već se prilično ustoličila i u Glini. Preko ustaškog glasila »Novi list« objavljena su razna naređenja i odredbe. Ustanovljeni su prijeki sudovi, a od Srba je zatraženo da odmah predaju radio-aparate, oružje i ostalo, dok je Židovima naređeno obavezno nošenje posebnog znaka. Rečeno je i o načinu prelaska sa pravoslavne na katoličku vjeru. Osnovane su omladinske ustaške organizacije koje su obuhvaćale omladinu od sedam do 21 godine. Bilo je očito da je ustaška vladavina odmah na početku veoma drastična prema Srbima, Židovima, Ciganima, ali i prema Hrvatima koji nisu prihvaćali ustašku vlast.

Međutim, komunisti se pokušavaju snaći u novonastaloj situaciji. Već 10. svibnja 1941. održan je sastanak nekih članova Kotarskog komiteta KPH Glina i to u Selištu, u kući sekretara Ranka Mitića. Osim 22 člana prisustvovao je i Ivo Marinković, koji je dan ranije stigao iz Karlovca. On je prenio direktivu o pripremama oružane borbe, o prikupljanju oružja, osnivanju ilegalnih grupa i slično. Tako u svibnju glinski komitet radi vrlo intenzivno, mada je Veljko Drakulić bio u talijanskom zarobljeništvu, Joco Marjanović u logoru »Danica«, a Dragan Petrović bio je uhapšen i ubijen. Zato su u Općinski komitet izabrani novi članovi: Ćiro Madžarac, Milan Despot i Simo Todorović. Istodobno izabran je i Vojni komitet u koji su ušli: Ranko Mitić, Ćiro Madžarac i Ilija Opačić — Ičo.

Slijedilo je odmjeravanje snaga. Dok ustaške vlasti pod prijetnjom smrti traže predaju vatrenog oružja, komunisti traže da se oružje sakrije i sačuva za predstojeću borbu. Ranije seoske starješine uspijevaju nagovoriti neke ljude da predaju oružje ustašama, ali je u svakom

srpskom selu ipak ostajalo po nekoliko pušaka, više stotina metaka, deseci ručnih bombi, vojničkih pištolja i po koja lovačka puška.

Na sastanku KK KPH Glina 21. srpnja 1941. u selu Balinci, odlučeno je da se noću uoči 23. srpnja 1941. napadne općinska zgrada, željeznička stanica i ciglana u Grabovcu. Napad je imala izvršiti grupa pod komandom Vasilja Gaćeše, sastavljena od ustanika iz Vlahovića, Luščana, šušnjara i Drenovca. Istodobno druga je grupa iz sela Hajtići, Bilanac i Šašava trebala napasti žandarmerijsku stanicu Obijaj, dok su susjedna sela trebala razoružati ustašku posadu u Maji, a sela oko Klasnića trebala su napasti tamošnju žandarmerijsku stanicu. Nakon tako utvrđenog rasporeda, grupa Vasilja Gaćeše u potpunosti je izvršila svoj zadatak, a ostale grupe samo djelomično. Gaćeša se nakon toga sa svojim borcima povlači u Šamaricu gdje je osnovan centralni partizanski logor kotara Glina. U akciji na Grabovcu zarobljeno je devet karabina, više stotina metaka i ostale vojničke opreme. Ustanički uspjeh na Grabovcu snažno je odjeknuo u narodu i mnogi su nakon toga dobrovoljno pohađali u partizane. Doduše, još i prije toga događaja bilo je na ovom području pojedinačnih obračuna s ustašama. Tako je Ilija Letić, pekar iz Gline, prilikom hapšenja Srba noću uoči 12. svibnja ubio iz pištolja nekoga ustašu, nakon čega ustaše sutradan ubijaju Ilijina sina Dušana i dva šegrt, a sam Ilija bio je smrtno ranjen. Zatim Jovan Mudrunić iz Bojne pružio je otpor ustašama kad su ga pokušali uhapsiti. Zbog toga je bio obješen o drvo pred svojom kućom. Jovan je bio stari revolucionar i sudionik oktobarske revolucije u Rusiji. Seljak Đuro Bakrač, s još nekoliko drugova, razoružao je u Luščanima skupinu ustaša i poslao ih u Glinu. Bilo je to 13. srpnja 1941.

Tako započeti narodni ustanak na području kotara Glina brzo se razvijao u snažni narodni pokret za oslobođenje, pa je već 19. rujna 1941. održana i prva zajednička konferencija predstavnika Korduna i Banije radi zajedničkog dogovora i objedinjavanja akcija. Bio je to dirljivi susret između predstavnika Banije i Korduna u danima kada je njihova borba postajala sve snažnija. Jer, već tada je odred komandanta Vasilja Gaćeše i komesara Stanka Bjelajca, te partijskog rukovodioca Ranka Mitića, imao više od 120 boraca, među kojima je bilo i dvadeset komunista. Imali su dobro pješačko naoružanje, a samo dva dana kasnije u Šamaricu je stigao i Sisački partizanski odred, kao snaga bratstva i jedinstva, jer su se u sisačkom odredu pretežno nalazili

Hrvati. Slijedila je i prva zajednička akcija boraca Banije i Korduna izvedena 26. rujna 1941. Napadnute su žandarmerijske stanice Mali Gradac i Klasnić, odakle je neprijatelj bio protjeran uz osjetne gubitke. Tako je stvoreno prvo veće slobodno područje Gline i Banije. Samo dva dana kasnije, 28. rujna 1941. zbio se još jedan važni događaj među ustanicima: na Čavića brdu banijski su borci položili prvu partizansku zakletvu. Slijedila je svenarodna »kuka i motika« protiv ustaškog zločina, koji se drastično ispoljavao baš na ovom području masovnim ubijanjem nedužnog srpskog življa. Zato ustaše sredinom listopada 1941. napadaju logore ustanika na Baniji, ali bez većeg uspjeha, jer je narod već bio dosta dobro organiziran i naoružan pa se mogao uspješno suprotstaviti ustaškom napadaču.

Kao organizatori i rukovodioci narodnog ustanka i na ovom području, komunisti su svugdje i uvijek u prvim borbenim redovima, djelujući tako veoma uzorno na ostale narodne mase koje ih slijede. Tako je uskoro održana i druga konferencija Kotarskog komiteta KPH Glina u selu Trnovcu 14. studenog 1941. Prisustvovala su 42 delegata. Konferenciji je prisustvovao i Milutin Baltić, kao delegat Okružnog komiteta KPH Karlovac. Izabran je i novi komitet u koji su ušli: Ranko Mitić, Stanko Bjelajac, Simo Todorović, Ilija Opačić, Milan Despot, Joco Milobratović i Čiro Madžarac (šest Srba i jedan Hrvat).

Narodni ustanak na ovom području širio se potom snagom vulkanske erupcije i nitko ga više nije mogao zaustaviti. Do kraja 1941. područje glinskog kotara poprište je svakodnevnih borbi, a naročito po srpskim selima. U međuvremenu osnovani su narodnooslobodilački odbori po selima i općinama, a u drugoj polovini prosinca i Kotarski NOO Glina, osnovan u selu Klasniću. Za predsjednika je izabran Joco Milobratović, a za sekretara Petar Meandžija — Perin, iz Majskih Poljana. Osnovan je i Kotarski komitet SKOJ-a, a stvorena je i organizacija AFŽ. Konačno se osniva i Banijski bataljon sa četiri čete. Prvi mu je komandant bio Milan Pavlović — Mićo, predratni oficir i komunist, a komesar bataljona bio je Stanko Bjelajac, komunist, dok je za bataljonskog pisara imenovan Slovenac i bivši komandir žandarmerijske stanice u Žirovcu, Metodije Brezovac.

U četverogodišnjem ratu i revoluciji narod kotara Gline dao je velike ljudske žrtve. Nadaleko je poznat ustaški pokolj Srba u glinskoj crkvi, kao i mnoštvo ostalih zločina. S ovoga područja aktivno je sudjelovalo u

redovima NOB više od 4.000 boraca, od kojih je više od polovine u toj borbi i poginulo. Narod kotara Glina izgubio je u ratu oko 10.000 stanovnika, ili gotovo svakoga četvrtog.

Među poginulim glinskim borcima svaki drugi je bio član KPH, SKOJ-a ili kandidat Partije. Junački umirući u jurišu davali su ostalima primjer kako se treba boriti za slobodu i dostojanstvo čovjeka. Na ovom području 481 preživjeli borac ostvario je pravo nosioca »Spomenice 1941.«, 12 ih je proglašeno narodnim herojima, a devet unaprijeđeno u čin generala JNA.

Đuro Roksandić

H V A R Početku NOB-e na otoku Hvaru 1941. pret-
hodio je dugi i dobro organizirani revolu-
cionarni pokret među narodom ovoga otoka na kome je
još 19. prosinca 1920. osnovana partijska organizacija, a
hvarski komunisti u razdoblju između dvaju ratova sve
više su osvajali simpatije naroda. To dokazuje i činje-
nica da je na općinskim izborima u svibnju 1940. neko-
liko desetaka komunista izabrano za općinske vijećnike,
a u općini Vrbosko komunist je izabran za općinskog
načelnika. Tako je prilično brojna i dobro organizirana
KPJ dočekala burnu 1941. Jer u dvadesetak naselja Hva-
ra 1941. djelovalo je 13 partijskih organizacija i devet
organizacija SKOJ-a sa 138 članova Komunističke par-
tiji i 110 članova SKOJ-a, te oko 120 simpatizera KP i
oko 120 mladića i djevojaka obuhvaćenih u tzv. omladin-
skim čitalačkim grupama. Bila je to čvrsta i dobro orga-
nizirana snaga, spremna da dočeka presudna zbivanja
koja su već bila na pomolu.

Nakon sloma Jugoslavije i proglašenja NDH 1941.,
budući da ustaše na Hvaru nisu imali pristaša, poslali
su tamo fratra Dionizija Juričeva da propagira ustaštvo.
Mačekomim proglasom pristašama HSS-a da surađuju s
ustaškom vlašću, većina dotadašnjih općinskih načelnika
ostaju na svojim položajima. Tako se političko stanje
komplicira. Međutim, za uspostavu političke vlasti u
vidu logora, tabora, rojeva itd. ustaše su prisiljene da
dovode na otok ljude sa strane. Tako je za kotarskog
predstojnika doveden neki Hrlička, a njega zamjenjuje
Hvaranima nepoznati Božidar Milošević. Istodobno za
ustaškog tabornika u općini Jelsa bio je postavljen agro-
nom Franjo Trčak iz Poznanovca, kotar Zlatar, a za na-
čelnika općine neki Ante Miočević, dok je za ustaškog
tabornika u općini Starigrad postavljen učitelj Dubački,
koji nije bio Hvaranin, a za rojnike u Vrbanji neki Dabe-
lić s otoka Mljeta.

Da bi na bilo koji način pojačali svoj utjecaj među
narodom, ustaše su u veća mjesta poslali nekoliko stu-
denata Hvarana, inače pripadnika frankovačkog pokreta
na Zagrebačkom sveučilištu.

Krajem travnja 1941. na Hvar dolaze Talijani i osnivaju svoje garnizone u gradu Hvaru, zatim u Starigradu, Jelsi i Sućurju. Unaprijed su dobro razradili tehniku postupanja s narodom, uvjereni kako će taj otok ući u sastav Musolinijeve imperije. Zato Talijani u nekoliko navrata onemogućavaju neke ustaške akcije protiv komunista. Komunistima na neki način pokušavaju dati do znanja kako ih neće dirati ako njihovo držanje bude lojalno.

Međutim, kada je nakon Rimskog ugovora od 18. svibnja 1941. između Musolini ja i Pavelića Hvar potpao pod NDH, ustaše pojačavaju teror, posebno protiv komunista, mada je narod gotovo listom uz komuniste. Zato u izvještaju oružničke postaje iz Starigrada od 15. studenog 1941. o protjerivanju ustaša iz Vrbanje piše: »1. studenoga 1941. oko 14 sati u razrednim prostorijama pučke škole u selu Vrbanja ustaše su održavale školskoj djeci ustaške uzdanice predavanje, a od oko 160-ero djece prisutno ih je bilo svega dvadesetak. U toku predavanja u učionicu je ušlo 10 komunista-omladinaca: Luka Tresić, Ante Ljubić, Dinko Vidošević, Mihovil Buratović, Ante Elizatović, Marko Vodanović, Nikola Matković, Drago Pavičić i Dinko Pavičić. Odmah po ulasku u razred, vođa grupe Luka Tresić drskim glasom rekao je ustaškim rojnicima: »Što vi, gamadi, radite ovdje? Marš napolje!« Zatim je Tresić bacio na pod školsku ploču na kojoj je bio plakat sa slikom dvojice ustaša i s velikim ustaškim natpisom.«

Talijani su radi svojih računa blagonaklono gledali kako komunisti prave velike neprilike ustašama na Hvaru. U izvještaju oružničke postaje Starigrad od 7. studenoga 1941. ustaškoj kotarskoj oblasti Hvar piše:

»13. listopada 1941. oko 20 sati nepozvani ušli su u ustaški tabor slijedeći komunisti: Kuzma i Ante Dobrovojić, Miroslav i Vinko Stipišić, Zlatan Sazunić, Toni Kuzma i Ljubo Krstinić, Josip i Ivan Stipanov, Gabelić, Toma i Mate Blašković, Andrija Guša, Ivan i Juraj pok. Ante Kazanova Nikola Mihojević, Luka Damjanić, Juraj Kotoraš, Dinko Matković i Andrò Gabelić svi iz Vrboške, izjavljujući da su došli po svoje stvari u tome taboru, koje su ranije pripadale sportskom klubu »Primoreac« i »Jugoslavenskoj čitaonici« u Vrboskoj.

Odmah sam o tome obavijestio komandu presedio Starigrad i molio odobrenje za zakonski progon, ali sottotenente Farizzoglio nije mi to dozvolio izjavivši, da su komunisti uzeli svoju imovinu.«

Ta dva slučaja donekle ilustriraju tadašnje stanje i odnose na otoku Hvaru, na kom intenzivnije pripreme

za oružanu borbu počinju nakon njemačkog napada na SSSR.

Kao najvažniju akciju za početak oružanog ustanka treba spomenuti prikupljanje oružja što su ga u rasulu Jugoslavije sakrili neki općinski funkcioneri u Bogomolju. Prevozeći tako u jednom leutu iz Bogomolje za Hvar koncem 1941. desetak pušaka, jedan puškomitraljez i veću količinu municije, u ruke žandara i Talijana pali su komunisti: Toni Petrić, dr Orest Žunković, Ante Hanchević i Tonko Novak. Oružje i municija ipak su spašeni i njime je naoružana prva hvarska partizanska grupa. Ubrzo potom komunisti Jelse upali su u financijsku stanicu u Jelsi i oduzeli šest vojničkih pušaka i nešto municije.

Usporedo s odlučnim otporom ustaškoj vlasti, trebalo je raskrinkavati i Mačekovu politiku »čekanja« i ukazivati na dvoličnu igru Talijana. Fašisti nisu došli kako bi uspostavili mir već da podjarme otok i njegove stanovnike. Od oko 100 pozvanih Hvarana u domobrane tokom ljeta i jeseni 1941. zahvaljujući snažnom utjecaju komunista pozivu su se odazvali samo devetorica s cijeloga otoka. To je bio i još jedan dokaz o snazi i utjecaju komunista na narod. Zato su malobrojni nosioci ustaške vlasti na Hvaru ostali potpuno izolirani, pa je ustaška vlast počela odumirati. Tako su do polovine 1942. likvidirane tzv. oružničke i financijske postaje u Bogomolji, Gdinju, Vrbanju i Pitovskoj plaži, a u općinska nadležstva u Starigradu i Jelsi upadaju partizani i demoliraju kancelarijske prostorije iz kojih odnose pisaće mašine i drugi korisni inventar.

Međutim, zbog posebnih uvjeta na otoku, tek na poznatom vojnopoličkom savjetovanju za Dalmaciju, na Dinari početkom lipnja 1942., na kome su bili dva člana hvarskog rukovodstva NOP-a, Belić i Anić, Kotarski komitet KPH Hvara dobio je konkretna uputstva za djelovanje. Trebalo je što više Hvarana poslati na kopno u partizane, a na otoku osnovati partizansku četvu za likvidaciju nosilaca ustaške vlasti i ometanje Talijana.

Tako je već 6. srpnja 1942. s otoka krenula prva skupina s 27 dobrovoljaca, uglavnom prekaljenih komunista. Sredinom srpnja priključili su se partizanskom bataljonu »Josip Jurčević«. Zatim je 21. srpnja 1942. osnovana i hvarska partizanska četa »Matija Ivanić«, koja je uz pomoć mjesnih udarničkih grupa izvela brojne akcije, prvenstveno razoružavajući žandare i finance i likvidirajući ustaško-žandarska uporišta na Hvaru. Tako je konačno 8. kolovoza 1942. četa razoružala i najjaču žandar meri jsku stanicu u Starigradu i zaplijenila 11 voj-

ničkih pušaka, 1500 metaka i sedam pištolja. U napadu na tvornicu sardina u Vrboskom zaplijenjena je velika količina ribljih konzervi i maslinova ulja.

NOP na Hvaru osobito se razmahao u ljeto 1942. Druga skupina od 150 dobrovoljaca, među kojima i dva-desetak hvarskih djevojaka, napušta otok i odlazi na kopno u partizane. U prosincu iste godine na kopno je krenula i treća, a početkom 1943. i četvrta veća skupina hvarskih dobrovoljaca.

Istodobno na Hvaru se osnivaju odbori nove narodne vlasti koji su već 1942. djelovali na cijelom otoku i kojima se narod obraćao kao svojim predstavnicima.

Uvidjevši snagu i masovnost NOP-a na Hvaru, talijanski okupator poseže za krvavim represalijama. Tako njegove topovnjače s mora 21. studenoga 1942. žestoko bombardiraju Jelsu, Vrbosko i Vrbanj.

Brzim razvojem narodnooslobodilačkog pokreta i narodnooslobodilačkih odbora, te u borbenim akcijama čete »Matija Ivanić« i terenskih udarnih grupa, dočekana je kapitalucija fašističke Italije. Bila je to neizmjerena radost naroda ovog kraja koji je poslije gotovo tri godine ropstva izašao na slobodne ulice i trgove. Radost nažalost nije bila duga vijeka, jer je ubrzo zaprijetila opasnost od iskrcavanja na Hvar njemačkih fašista. Zato je trebalo poslati u zbjeg na Vis, a potom u Italiju što više žena, djece i staraca s otoka. Tako je oko 3000 stanovnika sa suzama u očima napuštalo svoje domove odlazeći u neizvjesnost.

Dolaskom Nijemaca na Hvar pojačao se teror. Nijemci dolaze na zamisao kako sa Hvara treba iseliti sve muškarce od 17 do 50 godina, pa su sredinom ožujka 1944. pohvatili oko 400 muškaraca i preko Metkovića, Mostara i Sarajeva odveli ih u Slavoniju.

Ali, započeti narodni ustanak na ovom otoku sunca nitko više nije mogao uništiti. Unatoč i povremenim porazima i ljudskim žrtvama, Hvarani su iz dana u dan bivali sve snažniji i organiziraniji. Tako se od tadašnjih 12.000 stanovnika ovoga otoka više od 2100 našlo u redovima NOB-e u raznim jedinicama NOV širom Jugoslavije. Hvarani su tako dali svoj veliki doprinos na koji su osobito ponosni.

Sibe Kvesić

IMOTSKI

Iako malobrojni članovi Komunističke partije i njihovi simpatizeri organizirali su i vodili akcije narodnooslobodilačkog rata na području Imotske krajine. Prvu organizaciju KPJ osnovao je Pavao Lozo u veljači 1921. Lozo se tada bio vratio iz Beograda sa zadatkom CK KPJ da u Dalmaciji propagira komunističke ideje i osniva partijske organizacije. Uz pomoć nekih komunista i simpatizera, već 1921. i 1922. u većini sela Imotske krajine Lozo je osnovao partijske organizacije u kojima je bilo više od 50 komunista. Istodobno rastao je i broj simpatizera. Najvažnija akcija bila je izvedena 1924. Na prijedlog Ivana Krndelja, člana CK KPJ, Pavao Lozo je organizirao štrajk sadilaca duhana. Povod su bile niske otkupne cijene, ali je cilj bio politički. Skupina nezadovoljnih sadilaca razoružala je žandare, provalila u zatvor i pustila sve zatvorenike.

Poslije 1928. prestao je svaki organizirani rad KPJ na području Imotske krajine. Pavao Lozo povremeno je kontaktirao s pojedinim ranijim članovima KPJ i simpatizerima, za koje je smatrao da su ostali vjerni KPJ. Njihova aktivnost osjećala se povremeno, ponajčešće prilikom državnih i općinskih izbora. Radili su samostalno kako su znali i koliko su mogli.

Takvo stanje KPJ na imotskom području tridesetih godina, od 1928. do 1937., rezultat je više objektivnih i subjektivnih okolnosti, koje nije moguće ukratko i jednostavno prikazati i ocijeniti. Uz teror i ostale mjere režima prema komunistima, valja spomenuti da na imotskom području u to doba nije bilo industrije ni industrijskih radnika, koji bi, uz sve mjere režima, ipak uspjeli održati organizirano jezgro i klasnu borbenost.

Škrta zemlja i siromašni život stoljećima je Imočane upućivao u svijet »trbuhom za kruhom«. To je osobito došlo do izražaja tridesetih godina u vrijeme poznatih ekonomskih kriza i jačanja fašizma u svijetu. Veći broj Imočana, zaposlenih u industriji Zapadne Evrope, osjetivši grubu eksploataciju poslodavaca, pristupio je tamnijim komunističkim partijama i aktivno sudjelovao

u sindikalnim pokretima u borbi za radnička prava. Među Imoćanima koji su radili u inozemstvu bilo je i onih koji su stupili u ustaški pokret Ante Pavelića, koji je potpomagan od tamošnjih fašističkih organizacija i reakcionarnih krugova. Neki Pavelićevi emigranti uoči rata vratili su se svojim kućama. Komunisti su se s njima konfrontirali na javnim skupovima i ukazivali narodu na njihovo štetno djelovanje i izdaju narodnih interesa.

Dio naprednih radnika Imoćana stupio je u španjolski građanski rat protiv povampirenog fašizma. U tom ratu, koliko sam mogao utvrditi sudjelovala su 53 Imoćana, što znači da je gotovo svaki trideseti dobrovoljac u španjolskom građanskom ratu iz Jugoslavije bio Imoćanin. Većina ih je ostavila živote na španjolskom ratištu. Preživjeli dobrovoljci aktivno su sudjelovali u pokretima otpora u inozemstvu, a neki su uspjeli doći u zemlju i boriti se u NOB, prenoseći svoja borbena iskustva u obrani naših naroda.

Uzburkana situacija u svijetu i politička previranja u zemlji u predratnim godinama odražavala su se i na području Imotske krajine. Uporedo s borbom za KPJ novog tipa, i na imotskom području oživio je rad članova KPJ. U toku 1937., 1938. i 1939. povezuju se članovi KPJ. Osobito povratnici iz Belgije povezuju se sa starim komunistom Pavlom Lozom i drugovima, a posjećuju ih i članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju.

U toku 1939. i 1940. komunisti i njihovi simpatizeri na imotskom području organizirali su odbore Crvene pomoći koji su sakupljali materijalnu i novčanu pomoć za komuniste na robiji i ostale antifašiste u zemlji i inozemstvu.

U studenom 1939., u dogovoru sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Dalmaciju, sazvana je partijska konferencija imotskih komunista u Grubinama — Mračaj, u pojati Stipe Jonjića. Prisustvovali su članovi Pokrajinskog komiteta Ivo Amulić i Renko Šperac, te nekoliko starijih članova Partije koji su pripadali organizaciji KPJ do 1928. a za koje je Pavao Lozo smatrao da su ostali na liniji KPJ. Bili su pozvani i povratnici iz Belgije za koje se znalo da su bili članovi KP Belgije. Na konferenciji su bili i neki članovi SKOJ-a. Ta je konferencija predstavljala prvi pokušaj organiziranog rada komunista na imotskom području i priprema za predstojeću borbu.

Ratna opasnost bila je na vidiku. Trebalo je užurbano raditi, osobito u Imotskom, gdje je bilo malo čla-

nova KPJ i simpatizera. Osim toga, na području Imotske krajine bila je veoma jaka antikomunistička propaganda između dvaju ratova, osobito od 1937. kada se osjetilo djelovanje komunista u narodu. Nosioći antikomunističke propagande nisu bili samo pristaše režima nego i rukovodstvo HSS. Zajedno s reakcionarnim dijelom klera i ustaškim emigrantima — povratnicima neki su haesesovci propagirali ustaštvo u narodu koji je bio nezadovoljan režimom.

U toku 1940. imotski komunisti smjelije su primali mlađe članove u KPJ i SKOJ. To je partijskim akcijama donijelo novu kvalitetu.

Zahvaljujući intenzivnom radu malog broja članova KPJ, na imotskom području do kapitulacije stare Jugoslavije osnovano je 11 partijskih organizacija sa oko 60 članova KPJ, te s više simpatizera i članova SKOJ-a.

U rujnu 1940. održana je konstituirajuća kotarska konferencija KP za kotar Imotski. Sastanak je održan u Krivodolu, na brdu zvanom Šeminovac, neposredno poslije pokrajinske konferencije KPH za Dalmaciju, 2. kolovoza 1940. u Sirobuju kod Splita, kojom je osobno rukovodio Josip Broz Tito. Na toj konferenciji imotske komuniste predstavljao je Pavao Lozo. On je podnio izvještaj o organizaciono-političkom stanju na području imotskog kotara. Na Šeminovcu se okupilo 25 članova Partije s čitavog područja kotara. Dok se konferencija održavala, skojevci iz Krivodola, Poljica, Crnogoraca i Grubina čuvali su stražu. Pavao Lozo je podnio izvještaj o međunarodnoj situaciji, o političkom stanju u zemlji i na području kotara, te o organizacionom stanju Partije na kotaru. Mate Ujević je podnio izvještaj o organizacionom stanju SKOJ-a i o radu Odbora crvene pomoći. Izabran je prvi Kotarski komitet KPH za kotar Imotski: Pavao Lozo, sekretar, Vicko Ujević, Ivan Ujević — Ivanić, Ivan Piplica, Mate Mustapić, Mate Ujević, Ante Matković i Pave Mršić, članovi.

Mjesec dana poslije kotarske konferencije, odnosno u listopadu 1940., održana je konstituirajuća kotarska konferencija SKOJ-a na brdu između Poljica i Dobrinča, zvanom Livadine. Prisustvovalo je 34 do 40 članova SKOJ-a i Partije. Pokrajinski komitet SKOJ-a predstavljao je Ante Jonjić. Ta konferencija SKOJ-a, kao i ostale kotarske konferencije SKOJ-a u to doba na području Dalmacije, imale su zadatak da srede i učvrste organizacije SKOJ-a i obave pripreme za pokrajinsku konferenciju SKOJ-a koja je održana 30. i 31. ožujka 1941. Na Livadinama izabran je Kotarski komitet SKOJ-a: Mate Ujević, sekretar, Mate Lozo, Josip Zužul, Ante Ku-

jundžić — Baraban, Marko Bauk, Ljubo Čikeš i Ivan Piplica iz Zmijevaca. Taj komitet, zajedno s ostalim članovima SKOJ-a i Partije, odigrao je veoma važnu ulogu u pripremanju i razvijanju NOB na području Imotske krajine.

Mučki napad fašističkih sila na Kraljevinu Jugoslaviju i njena brza kapitulacija iznenadila je imotske komuniste, ali su se oni brzo snašli. Iako u to doba u taj kraj još nije bila stigla direktiva CK KPJ i CK KPH o dizanju narodnog ustanka, neki imotski komunisti tobože dobrovoljno javljali su se u vojsku da bi došli do oružja s kojim bi na poziv Partije krenuli na okupatore i domaće izdajnike. Poslije rasula starojugoslavenske vojske, komunisti su prikupljali oružje i municiju od vojnika koji su se vraćali kućama, a Pokrajinski komitet KPH zadužio je Pavla Lozu da osnuje vojnu komisiju koja će organizirati i voditi pripreme za oružanu borbu na području Imotske krajine.

Kapitulacija Kraljevine Jugoslavije i proglašenje NDH većina naroda prihvatila je sa simpatijama. Narod je inače bio na udaru jake ustaške propagande. Uoči rata rukovodstvo HSS organiziralo je takozvanu Mačekovu zaštitu koja se ilegalno naoružavala. U danima kapitulacije odigrala je negativnu ulogu. U nekim selima dočekivala je vojnike i oficire koji su se vraćali kućama, razoružavala ih i oružje predavala ustašama.

Poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, Imotski kotar potpao je pod takozvanu Nezavisnu Državu Hrvatsku, a novom administrativnom podjelom pripao je Velikoj župi Cetina, sa sjedištem u Omišu. Pored ustaške vlasti, u Imotskom je imenovan i talijanski komesar koji je zastupao interese Italije. Pošto su preuzeli vlast, ustaše su počele progoniti komuniste (svibanj 1941.) i Srbe (srpanj 1941.). Hrvatski narod Imotske krajine nikada nije odobrio proganjanje Srba. Veliko nezadovoljstvo u narodu stvoreno je kada je za Srbe osnovan logor kod Vukadinovića kuće, osobito kada su Srbe bacali u jame. U takvoj situaciji na imotskom području rad i aktivnost komunista bili su izuzetno otežani.

U dogovoru s rukovodiocima Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, održan je prošireni sastanak Kotarskog komiteta KPH Imotski (2. svibnja 1941. na brdu između Krivodola i Dobrinača zvanom Glavon gomila). Zaključeno je da kompromitirani komunisti odmah prijeđu u ilegalnost. Neki su potom otišli iz Krajine, a ostali su se skrivali oko kuća i živjeli poluilegalno.

Mučna i teška situacija stvorena je na području Imotske krajine kada su ustaše pokupile srpski živalj, od kojeg su sposobne i mlađe muškarce zatvorili u zatvo-

re u Imotskom, a starce, žene i djecu strpali u logor u Glavini, kod Vukadinovića kuće. Tada su u narodu kružile strašne priče o tom što namjeravaju ustaše sa Srbima. Širile su ih same ustaše i njihove pristaše. Te priče su i potvrđene bacanjem 18 Srba muškaraca u Čalinu jamu, kod sela Runovići, 23. lipnja 1941. Zahvaljujući sretnim okolnostima, svi su uspjeli živi izaći iz jame, ali su ustaše kasnije sedmoricu ubili. Ta, kao i ostale vijesti o zlodjelima ustaša po Hrvatskoj, širile su se munjevitom brzinom među narodom Krajine. Narod je brzo spoznao kako ga je ustaška predratna propaganda dovela u zabludu, te da su se upozorenja komunisti i ostalih antifašista za kratko vrijeme ustaške vlasti obistinila.

Komunisti i ostali antifašisti i rodoljubi agitacijom da se zaštite Srbi na imotskom području ubrzo su stvorili snažno javno mišljenje i pridobili hrvatski živalj u Krajini. Tako je stvorena veoma jaka i nepremostiva zaštita Srba, kojoj se ustaše nisu smjele suprotstaviti, pa nisu ni izvršili zločinačke namjere. Situacijom sa Srbima na imotskom području pokušali su se okoristiti talijanske vlasti. Prividno su osuđivali postupak ustaša i zalagali se za puštanje Srba iz logora i zatvora. To je i učinjeno 2. kolovoza 1941. Konačni cilj Talijana bio je da pridobiju Srbe na svoju stranu. Na imotskom području to im nije uspjelo, jer je srpski živalj pristao uz NOB boreći se zajedno s Hrvatima protiv zajedničkog neprijatelja — okupatora i domaćih izdajica, ustaša i četnika. Tako se kovalo bratstvo i jedinstvo, koje je u narodu Imotske krajine uvijek pažljivo čuvano i njegovano.

U drugoj polovini 1941. neki Imočani stupili su u partizanske jedinice u Srbiji, Sloveniji, Slavoniji, Hercegovini, Kordunu i u drugim krajevima. Isticali su se ne samo kao hrabri borci, nego su postali i ugledni vojnici i partijski rukovodioci. Te vijesti stizale su do naroda Krajine, brzo se širile i stvarale pozitivno raspoloženje. Politička klima na Krajini počinje se pomalo mijenjati u korist narodnooslobodilačkog pokreta. U drugoj polovici 1941. došlo je do rascjepa u vodstvu HSS. Neki rukovodioci i u Imotskoj krajini počinju se opredjeljivati za NOP, ispoljavajući javno u narodu svoje nepovjerenje prema izdajničkoj ulozi vođe HSS Vlatka Mačeka i osuđujući ustaše i njihove postupke. Njihovo opredjeljivanje za NOP pozitivno je utjecalo i na ostale pripadnike HSS koji su bili pod njihovim osobnim utjecajem.

Na temelju odluke Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, u studenome 1941. iz Splita su se vratili na

imotsko područje Pavao Lozo, Ante Šućur i još neki članovi Partije. Oni su odmah započeli s pripremom za otpor okupatoru i domaćim izdajicama. U prosincu 1941. održana je kotarska partijska konferencija u selu Grabovcu, na kojoj je bilo oko 17 komunista, gotovo iz svih partijskih organizacija. Dogovoreno je da se komunisti Imotske krajine organizaciono srede, da započnu pripreme za odlazak Imočana u partizane i da se nastavi prikupljanje pomoći za NOP. Ivo Amulić, organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, upoznao je prisutne sa situacijom u svijetu i u zemlji. Sačuvano je pismo Ive Amulića Pokrajinskom komitetu nakon konferencije u Grabovcu. U pismu je, pored ostalog, napisao:

»U Imotskom sam se našao s jednim »Španjolcem« sa Studenaca. Zove se Bilić Jure. Bio je odgovoran za partijski rad u baraki 22 među internircima u Gursu. Kaže da pozna Maksu, da je on bio njegov veliki prijatelj. Pošaljite pismo Maksu, ako nije još tu, i pitajte ga da li ga pozna i kakav je taj čovjek. Ja sam mu dao dužnost da ide odmah u Livno i poveže se sa Livnom.

Sar... je ostao u Imotskom da obiđe sve rajone. Na sastanku podijelili smo Imotsku krajinu na osam rajona i zaključili da se organizuje osam rajonskih komiteta. Ovu reorganizaciju iziskivalo je ogromno prostranstvo ovoga kraja. Smrt fašizmu — sloboda narodu, Bruno.«

Razvitak situacije na imotskom području nije omogućio da se organizira osam rajonskih komiteta, o čemu piše Ivo Amulić. Međutim, komunisti su uspjeli u većini imotskih sela organizirati prikupljanje materijalne pomoći za partizane. Prikupljenu odjeću, obuću, rakiju, duhan i ostalo nosilo je dvanaest članova Partije, koje je vodio Pavao Lozo, partizanima u Kamešnicu. Bilo je to 13. siječnja 1942., po veoma lošem vremenu, po velikom snijegu i ledu.

Idući sastanak članova Kotarskog komiteta KPH održan je 3. ožujka 1942. u kući Ivana Ujevića — Ivanića. Pavao Lozo, sekretar komiteta, saopćio je odluku da još te večeri ide u Mosor u partizane, što je i učinio. Do lipnja 1942. partizanima u Mosoru i Kamešnici pristiglo je oko 15 Imočana. U lipnju 1942. oni su se prebacili u Biokovo kako bi što neposrednije utjecali na narod i vodili akcije na području Imotske krajine.

Tih petnaestak Imočana priključili su se biokovskim partizanima. Oružane akcije počele su odmah. Već 20. lipnja razoružana je žandarmerijska stanica u Župi. Istoga je dana drugi dio partizana iz Biokova, oni koji su čuvali cestu na Turiji kako bi spriječili dolazak pomo-

ći žandarima u Župu iz Šestanovaca i Imotskog, napao je jedan talijanski kamion s vojnicima i poštom. Među tim partizanima pretežno su bili Imočani, a vodio ih je Ivan Gaće. Likvidirali su svih sedam talijanskih vojnika koliko ih je bilo u kamionu. Zaplijenili su sedam pušaka i jedan puškomitraljez, te svu poštu, a kamion su zapalili. Bila je to ujedno prva veća akcija partizana na području Imotske krajine. Dobro je primljena u narodu, tim više jer se znalo da su u njoj sudjelovali imotski partizani.

U toku 1942. redale su se oružane akcije od Biokova sve do Imotskobekijskog polja, kao i u selima zapadnog dijela kotara, gdje su akcije vodile proletherske jedinice. Partizani su upadali u sela i razoružavali seosku miliciju. Usporedo s partizanskim akcijama razvijao se i takozvani pozadinski rad. Gotovo u svim selima osnovani su narodnooslobodilački odbori. U drugoj polovini 1942. politička situacija vidno se mijenjala u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Veći broj Imočana stupio je u biokovske partizane. Bilo ih je gotovo iz svakoga sela.

Koncem 1942. i početkom 1943. intenzivno se radilo na organiziranju i ostalih kotarskih organa. Osim Kotarskog komiteta Partije, koji je stalno djelovao od 1940., osnovani su Kotarski NOO i Komanda mjesta za Kotar Imotski, koji su djelovali sve do prvog oslobođenja Imotskog 11. veljače 1943.

Kad je Imotski prvi put oslobođen, partizani su došli do velikog ratnog plijena, a i novih dobrovoljaca s područja Imotske krajine i iz ostalih područja Dalmacije. To je omogućilo da se u Imotskom 13. veljače 1943. osnuje IX malmatinska divizija. Imotski je ostao u partizanskim rukama 23 dana, odnosno do 4. ožujka 1943., kada su se partizani povlačili prema Neretvi i Sutjesci gdje su vođene legendarne bitke. U tim bitkama sudjelovalo je više od 300 Imočana, a među njima 68 žena — omladinki. U borbama na Neretvi i Sutjesci poginulo je 70 boraca s područja Imotske krajine.

Imotska krajina konačno je oslobođena 28. listopada 1944. Do konačnog oslobođenja u narodnooslobodilačkoj vojsci sudjelovalo je više od 4.000 Imočana, boreći se u poznatim bitkama na Širokom Brijegu, Mostaru, Vukovom Klancu, Kninu, Hrvatskom primorju, Istri i Trstu. Na mramornim pločama uz spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora u Imotskom upisana su imena 416 palih boraca i 437 žrtava fašističkog terora.

Nedjeljko Kujundžić, prof.

I V A N E C Živeći u izuzetno teškim socijalnim uvjetima i nacionalnoj obespravljeno-
sti pod Austrougarskom monarhijom, u narodu današnje općine Ivanec budio se i razvijao nacionalni i politički bunt. To je došlo do izražaja osobito početkom 20. stoljeća, u toku prvog svjetskog rata kada su se i neki s ovog područja našli u vojničkim uniformama ratujući za tuđina. Zbog toga je ovaj kraj u to doba bio zahvaćen čestim bunama i nemirima protiv tadašnjih vlastodržaca. U tome narodnom buntu ivanečki su rudari bili revolucionarni predvodnici. Bio je to beskompromisni politički pokret klasno svjesnih radnika. Njihova se revolucionarna borbenost prenosila i na ostale radnike i siromašne seljake ovoga buntovnog kraja, što će osobito doći do izražaja u narodnooslobodilačkoj borbi.

Završetkom prvog svjetskog rata i stvaranjem zajedničke države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, nisu bila ni približno ostvarena radničko-seljačka prava naroda ovoga kraja. Zbog toga se i nastavlja narodni bunt nesmanjenom žestinom protiv novih vlastodržaca. Na tim revolucionarnim temeljima ubrzo poslije II kongresa KPJ u Vukovaru osnovane su i prve partijske ćelije u Ivancu i nekim okolnim selima. Ubrzan je razvoj socijaldemokratskog pokreta i revolucionarno opredjeljivanje širokih narodnih masa, osobito brojne seoske sirotinje.

Donošenjem tzv. Zakona o zaštiti države i ostalih represivnih mjera, tadašnji režim počinje progoniti najnaprednije radnike i seljake, a revolucionarni pokret na ovom području počinje jenjavati: partijske su ćelije uglavnom prestale organizirano djelovati.

Osim snažnog revolucionarnog previranja među ivanečkim rudarima, kojeg ni žandarske bajonete nisu mogle umiriti, slično su djelovali i radnici na ciglani, u kamenolomu i drugdje. Zahvaljujući takvom opredjeljenju radničke klase ovoga kraja, mnogi su radnici bili organizirani u svom radničkom savezu URSS-u, uz pomoć kojeg je uspješno djelovala i ilegalna KPJ. Mnogo je manji bio broj konzervativnih radnika u HRS-ovom

sindikatu. Ipak među radnicima u ta dva sindikata često je izbijala oštra politička borba koja je samo koristila njihovu zajedničkom neprijatelju — kapitalističkim poslodavcima. Međutim, Ivanec je u neposrednoj blizini Varaždina u kome se veoma rano formirala brojna i klasno svjesna radnička klasa s jakom KPJ. Tako su napredne radničke snage iz Varaždina bitno utjecale na revolucionarni razvoj radničkog pokreta na području ivanovečke općine. Često su na to područje dolazili i članovi Okružnog komiteta KPJ iz Varaždina, a jednom su na takvom zadatku 1941. u ciglani Čret kod Lepoglave bili uhapšeni Stjepan Hajdarević i Stanko Zorman. Poslije toga događaja na ovaj su teren dolazili ostali članovi Okružnog komiteta iz Varaždina: Gabrijel Santo, Andrija Frntić, Ferdo Mandić i ostali.

Snažnije djelovanje KPJ preko URSS-ovih sindikata osobito dolazi do izražaja u predvečerje drugog svjetskog rata, kada se dolazak Josipa Broza Tita na čelo Partije 1937. osjetio veoma snažno i u radu članova KP u ovom kraju. Ponajprije Partija je tražila saveznike ne samo među radnicima, nego i među siromašnim i obespravljenim seljaštvom.

U predratnom razdoblju na ovom je području djelovala snažna organizacija HSS-a koju je obilato pomagao katolički kler. Zato je rad članova KPJ bio još teži. Oni su morali objasniti narodu kako se od Mačeka ne može očekivati pravedno rješenje ni jednog od gorućih pitanja, jer se Maček sve više vezao za tadašnju politiku i vladu Kraljevine Jugoslavije, u koju je konačno i ušao zajedno s Cvetkovićem.

Vijest o potpisivanju, a potom i raspadu tzv. Trojnog pakta snažno je odjeknula i u ovim krajevima, osobito među radnicima koji su dobro znali kamo vodi spreaga s fašizmom. Zbog toga su članovi KPJ i SKOJ-a upravo objašnjavali narodu kako neposredna opasnost prijete od fašizma i kako se treba pripremati za obranu domovine. U svemu tome osobita zasluga pripada ivanovečkim rudarima, kao glavnim nosiocima revolucionarnih ideja i akcija.

Zahvaljujući povoljnom političkom stanju, već 1938. osnovana je u ovom kraju i prva partijska organizacija. U osnivanju te organizacije pomogao je Josip Kraš, rudarski sin ovoga kraja. Mada još mlada i malobrojna, ta partijska ćelija organizirala je 6. studenog 1940. u Lazinama, kod sela Kaniža, veoma uspješni narodni miting na kome su uzvikivane parole protiv skupoće, ratne opasnosti i fašizma koji je sve neposrednije kucao i na našim granicama. Osim mnoštva naroda, na mitingu se

pojavi i kulturno-prosvjetno društvo »Sloboda« iz Varaždina i izvelo program revolucionarnih pjesama. Okupljenom narodu govorio je Josip Kraš. Bila je to snažna politička i patriotska manifestacija radnika i seljaka ovoga kraja uoči fašističkog napada na Jugoslaviju.

U sela koja graniče s kotarom Krapina, kao što su Vrbno, Brezova Gora, Osonjak, Pašnik, Šinkovica i Saša dolazili su članovi Okružnog komiteta KPH Krapina: August Herceg, Slavko Kovačec, Ivan Jadran i ostali. Oni su radnike i seljake nastojali otrgnuti od haeseso- vaca, klera i frankovaca, objašnjavajući im da je put do slobode moguć samo s puškom u rukama.

Nakon okupacije Jugoslavije i njezina komadanja, te stvaranja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, slijedilo je razdoblje ustaštuka u kom se Srbe i srpski narod željelo prikazati kao glavne neprijatelje koje treba likvidirati na području NDH. Zatim je slijedila dobrovoljna, ali i prisilna mobilizacija muškaraca u domobrane i ustaše. Nastupilo je ono kritično razdoblje rada članova KPH i SKOJ-a i na području ove općine, jer su se ustaše s komunistima bezobzirno obračunavale.

Unatoč ustaškom teroru, prijetnjama i krvavim obračunima s pojedincima, ubrzo po okupaciji partijska ćelija u ivanečkim rudnicima organizirala je sabotažu u načinu proizvodnje ugljena za potrebe okupatora. Tako je smanjena dnevna proizvodnja od 40 na devet vagona, a kasnije čak samo na tri vagona ugljena dnevno. Bio je to odgovor radničke klase rudnika na zahtjev okupatora i ustaša da se proizvodnja poveća. Osim toga rudari su oštećivali pumpe, puštali vodu u revire i tako izazivali kvarove na postrojenjima. Tako je bilo sve do dolaska prvih partizanskih boraca, kada je rudnik bio potpuno onesposobljen za proizvodnju.

Prve vijesti o početku oružanog narodnog ustanka u nekim krajevima Jugoslavije toga ljeta 1941. sve sigurnije su počele pristizati i na područje sadašnje općine Ivanec, mada u raznim verzijama. Istodobno i ustaška propaganda početak narodnog ustanka pokušavala je prikazati u svojoj verziji. Govorili su kako se tu radi o komunističkoj, židovskoj i srpskoj bandi s kojom pošteno Hrvati ne smiju imati ništa zajedničkog. Tako je u početku stvorena zabuna, pa su komunisti i skojevci nastavili uporno objašnjavati prave ciljeve i smisao narodnog ustanka. Trebalo je snagom argumenata razbijati ustaško-mačkovsku, frankovačku i klerikalnu politiku i njihove kvalifikacije narodnog ustanka.

Bez obzira na veoma jako ustaško uporište u Ivancu, Bednji, Maruševcu i Lepoglavi, odakle su brojni mobilizirani građani poslani na istočnu frontu, svijest o snazi i veličini narodnog ustanka uporno se i uspješno probijala među narod ovoga kraja.

U tako složenoj vojno-političkoj situaciji, već pod konac 1941. partijsko rukovodstvo ovoga kraja okupljalo je sve više svojih članova, skojevaca i bivših članova Ursovih sindikata u jedinstvenu narodnu frontu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Tada su se i neki članovi Okružnog komiteta KPH Varaždin sve više zadržavali na ovom terenu, a najviše Ferdo Madić. Zahvaljujući naglašenom utjecaju KP i SKOJ-a, mnogi mladi ljudi ovoga kraja odbili su ustašku ponudu da se učlane u njihovo »društvo«, a neki su vrlo rano počeli odlaziti u Kalnički i Zagorski partizanski odred. U timi odredima krajem 1943. bilo je više od 260 boraca s područja općine Ivanec.

Doduše, već u kasnu jesen 1941. osnovane su i na području općine Ivanec, u selima kao što su Pašnik, Vrbno i Brezova Gora, prve manje diverzantske grupe. Tim grupama, u kojima su uglavnom bili članovi KPH, skojevci i njihovi simpatizeri rukovodili su članovi Okružnog komiteta KPH Krapina. Slične grupe u Ivancu — Kaniži i Maruševcu osnovane su početkom 1942., a predvodio ih je Ferdo Mandić.

Na sastanku u planinskom domu na Ravnoj Gori 16. lipnja 1943. kojem su prisustvovali: Ćiril Geček, Vinko Ziher, Mirko Ivić, Franjo Šmit, Franjo Gus, Ivan i Đuro Kušter, Đuro Jelenko, Ivan Ferek, Josip Begović, Mirko Posinovec, Josip Galić, Mirko Ivić-Šilje i Mirko Dubrovec izabran je Inicijativni kotarski komitet KPH za Ivanec. Iako je djelovao veoma kratko, taj je komitet značio dalji korak u razvoju i boljoj organizaciji partijskog rada. Sekretar komiteta bio je Franjo Šmit.

Mada je ustanak u ovom kraju počinjao i razvijao se pod izuzetno teškim uvjetima, ipak je iz dana u dan pridobijao sve više simpatizera i pristaša, ali i aktivnih sudionika. Tako je i stanovništvo općine Ivanec konačnoj pobjedi nad fašizmom i domaćim izdajnicima dalo veliki doprinos.

S ratnim pobjedama, na ovom se području počela razvijati i narodna vlast, pa je prvi Kotarski NOO Ivanec izabran na javnom narodnom zboru u selu Višnjica 6. veljače 1943. od 30 odbornika, na čijem se čelu nalazio kao predsjednik Lovro Hudićec, iz Brezove Gore, i tajnik Vinko Ziher, iz Bikovca.

Josip Begović,
Josip Bogožalec

JASTREBARSKO

Današnje područje općine Jastrebarsko obuhvaća dio Žumberka, Jasku, Prigorje i dio Pokuplja, pa se NOB u Jastrebarskom ne može promatrati izdvojeno od NOB na području čitavog Žumberka i Pokuplja.

Općina Jaska nalazi se u srcu Hrvatske, na važnim komunikacijama cestovnog i željezničkog saobraćaja i gotovo na dohvat ruke velikih industrijskih gradova Zagreba i Karlovca. Taj položaj od prvorazrednog je privrednog i vojno-političkog značenja, što je uvelike utjecalo na žilavost naroda ovog kraja u njegovoj borbi za opstanak u prošlosti, osobito u vrijeme NOB-e.

Stanovništvo općine Jaska hrvatske je nacionalnosti, dok na Žumberku osim Hrvata ima i Srba. Na desnoj obali Kupe, u Kordunu, osim nekoliko sela oko Lasine, uglavnom je srpsko stanovništvo. Mada je ovo područje smješteno između jakih industrijskih gradova, u vremenu između dvaju ratova bilo je pretežno poljoprivredno. Prevladavao je sitni seljački posjed, uz mali broj srednjih i bogatijih seljaka. Naglašena agrarna prenaseljenost bila je i stalni poticaj narodnog bunta. Tako se narod veoma brzo razočarao i u Kraljevinu Jugoslaviju u kojoj nije rješavano ni jedno nacionalno i socijalno pitanje u skladu s težnjama širokih narodnih masa. U takvim socijalnim i političkim prilikama, Hrvatska seljačka stranka pod vodstvom Stjepana Radića propovijeda, uz ostalo, i »Slobodnu Hrvatsku Državu« u kojoj bi trebalo vladati hrvatsko seljaštvo. Ta politika nailazila je u ovim krajevima na veliki broj pristaša.

Dolaskom Mačeka na čelo HSS-a ta aktivnost je i dalje vrlo intenzivna, a Maček je obilno koristi i u razne propagandne svrhe, osobito masovnim prisustvom naroda zadušnicama na dan smrti Stjepana Radića. HSS je prisutan u svim selima kao glavna politička organizacija koja se bori za rješenje hrvatskog pitanja.

Međutim, treba napomenuti da je rukovodstvo HSS uporno odbijalo i samu pomisao o nekoj suradnji s komunistima. Čak ih je pokušavalo prikazivati širokim

seljačkim masama kao velikosrpske agente, ljenčine i vagabunde koji imaju zadatak da razbiju hrvatski nacionalni pokret, kao ljude koji se bore protiv privatnog vlasništva, protiv porodice, protiv vjere i svega što za ovaj narod predstavlja njegovu neotuđivu svetinju. Takva propaganda nalazila je pogodno tlo kod bogatijih seljaka, a osobito ju je dobro potpomagao katolički kler koji je u to doba bio veoma utjecajan među ovdašnjim narodnim masama iz kojih je poticalo više svećenika, biskupa i nadbiskupa, odakle je poticao i sam Stepinac.

Tako se jači utjecaj KPJ u ovom kraju počinje osjećati tek dolaskom u zemlju druga Tita, u jesen 1936., kada Partija počinje rješavati brojne teškoće, čistiti vlastite redove, učvršćivati generalnu liniju KPJ, te rješavati i nacionalno pitanje.

Osnivačkim kongresom KPH u Samoboru 1. i 2. kolovoza 1937. počinje ofanzivni politički preporod u Hrvatskoj, što se neminovno odrazilo na političku situaciju u ovom kraju, jer KPH u to doba usmjerava sve svoje snage na stvaranje narodne fronte najširih demokratskih slojeva naroda. Tako, zahvaljujući sređivanju partijskih redova, u to se doba stvara i revolucionarni pokret među mladima. Partija u ovom kraju nastoji stvoriti svoj vlastiti partijski kadar. Komunisti imaju sve više utjecaja na razna kulturno-prosvjetna društva koja je osnovao HSS. Tako se koncem 1940. stvaraju prve partijske i skojevske organizacije u ovom kraju. U organizaciji u Donjoj Kupčini bilo je osam članova Partije, a osnovane su i skojevska i omladinska grupa. Istodobno partijska organizacija Pećna ima šest članova i 10 kandidata za članove KPH, a organizacija SKOJ-a pet članova. U samom mjestu Jaska bila je osnovana skojevska organizacija s pet članova i veoma jaka omladinska grupa pod utjecajem braće Kazić i Ivice Lopaića. U Okiću djeluje grupa od pet kandidata za članova KPH i skojevska organizacija od šest članova. Skojevska se organizacija na ovom području razvijala pod utjecajem Stjepana Bencekovića, sekretara gradskog komiteta SKOJ-a Zagreb, inače rodom iz sela Horvata.

Tako osnažene partijska i skojevska organizacija upravo su objašnjavale ekonomsku, socijalnu i političku organizaciju u zemlji i svijetu, borbu protiv rata a za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu i si. To je bilo od neprocjenjive važnosti u danima sloma stare Jugoslavije, okupacije naše zemlje i stvaranja izdajničke NDH. Izjava dra Vlatka Mačeka 10. travnja 1941. kojom je pozvao hrvatski narod, osobito pristaše HSS-a, na pokornost ustaškoj vlasti, razotkrila je Mačekovu oportuni-

stičku i izdajničku ulogu. On se na taj način stavio u službu okupatora i Pavelićevih ustaša. Tako se pred članovima KPH i skojevcima te regije, tu na dohvat ruke Pavelićeva sjedišta u Zagrebu, pojavio težak, odgovoran i složen zadatak. Jer, ustaška propaganda širila je alarmantne vijesti kako je cijeli srpski narod kriv i odgovoran za nacionalno ugnjetavanje hrvatskog naroda u razdoblju između dvaju ratova. Tu ustašku propagandu trebalo je razobličiti i prikazati narodu u njezinom pravom svjetlu. Trebalo se suprotstaviti paroli tzv. očuvanja »čiste hrvatske nacije u Hrvatskoj, bez Srba i Židova«, kao najstrašnijem ustaškom zločinu. Baš zahvaljujući članovima KPH i SKOJ-a, kao i mnogim naprednim građanima ove regije, ustaška propaganda kako je srpski narod kriv za nacionalno ugnjetavanje Hrvata nije ovdje naišla na pogodno tlo. Zato ni u jednom selu ove regije ustaše nisu uspjele pokrenuti narod na bratoubilačku borbu, u pljačku i pokolj, osobito kada su krenuli na Kordun, iako su obećavali narodu bogati plijen i pljačku. Ustašama su se u tom pohodu pridružili samo kriminalci i ološ ovoga kraja.

Antifašističko raspoloženje naroda ovoga kraja moglo se primijetiti već u prvim danima okupacije, osobito tamo gdje je bolje i uspješnije djelovala organizacija KPH i SKOJ-a. Tako je bilo u Okiću kada su čuvani drugovi koji su pobjegli iz zatvora u Kerestincu, zatim u Kupčini i Pokuplju, gdje su komunisti imali snažni politički utjecaj u masama, te u Pećnu i Kalju gdje je utjecaj komunista bio toliko jak i pouzdan da je CK KPH već 12. kolovoza 1941. poslao u taj kraj 37 komunista iz Zagreba i Žumberka.

Proglas CK KPJ o dizanju narodnog ustanka ubrzo je naišao na odaziv, ponajprije komunista i skojevaca, i na području današnje općine Jaska. Međutim, zbog jake nenarodne politike HSS-a, kao i ustaške propagande koja je pokušavala zavarati narod kako su u Žumberak došli srpski četnici od kojih prijeti životna opasnost hrvatskom življu, ustanak se u ovim krajevima razvijao pod izuzetno teškim političkim okolnostima. Mačekova politika tzv. čekanja bila je kontrarevolucionarna i uvelike je odvrćala narod od NOB-e. Takva se politika, nažalost, uspjela održati u nekim selima ovoga kraja sve do kraja rata. Ona je dosta doprinijela da u ovoj općini 1941. i nije bilo nekih važnijih oružanih akcija, jer su se komunisti i skojevci svim svojim bićem morali angažirati na raskrinkavanju Pavelića i ustaša i Mačekove politike »čekanja«, objašnjavajući tako narodu koji je pravi put za sve koji vole slobodu i ljudsko dostojanstvo. Trebalo

je objasniti i dokazati narodu da su ustaše zločinci, da je Pavelić prodao talijanskim fašistima najljepše dijelove Hrvatskog primorja i Dalmaciju. Trebalo je konačno razjasniti i izdajničku ulogu katoličkog klera, koji se uz velike zasluge biskupa Štepinca stavio u službu ustašama već u prvim danima njihove strahovladavine.

U toj i takvoj situaciji u proljeće 1942. na ovo područje stiglo je poznato Titovo pismo vojno-političkom rukovodstvu Hrvatske u kome se traži širenje NOB u sjevernim dijelovima Hrvatske. CK KPH i Glavni štab NOV i PO Hrvatske potom šalju tri skupine partizana s Korduna na područje općine Jaska. Tako pristigla grupa Teše Bulata ubrzo se spojila sa 16 boraca iz Zagorske čete i već u svibnju 1942. izvršila je nekoliko uspješnih akcija, što je naišlo na sveopću podršku naroda Pećna i Kalja. Druga grupa, pod komandom Grge Milašinčića, već na putu iz Korduna uspjela je kod Karlovca, u Horvatima, Kupčini i Žumberku da se ojača u ljudstvu i naoružanju i ubrzo je imala oko 90 boraca. Treći vod te čete izvršava u to vrijeme nekoliko uspješnih akcija na čišćenju terena od ustaša, a osobito u rušenju pruge kod Klinča sela i Horvata. Tako se akcijama u svibnju i lipnju 1942. počinje pronositi prava istina o partizanima u ovom kraju. Konačno je pravladalo i mišljenje da se samo borbom može prenijeti prava i puna istina o partizanima i mobilizirati narod na NOB-u. Istodobno na području Pisarovine uspješno je djelovao vod, odnosno nešto kasnije i četa, od oko 60 boraca na čelu sa Simom Vučinićem i Milanom Radovićem — Cokorom.

Noću između 18. i 19. srpnja 1942. bataljon od oko 120 kordunskih proletera prelazi željezničku prugu Zagreb — Karlovac kod Jastrebarskog i, predvođen Slavkom Klobučarom i Bocom Balašom, stiže u Žumberak, nakon čega je osnovan odred »Josip Kraš« u koji su ušle tri čete dobro naoružanih boraca. To je razdoblje kada narodni ustanak u ovim krajevima dobiva masovnije obilježje. Tako je i Žumberačko-pokupski odred ubrzo narastao na oko 450 boraca koji su, osim osnovnog naoružanja, imali i 15 puškomitraljeza i jedan teški mitraljez. Mijenjala se i ratna taktika i sve se više napadalo na neprijatelja.

Bio je to početak masovnog narodnog ustanka u ovom kraju i kraj pasivnog »čekanja« kako je to Maček propovijedao. Tako uspješno djelovanje partizana dovelo je do panike i očite zbunjenosti u neprijateljskim redovima, a Mačekova HSS, zajedno s klerom i ustašama, osjetno su gubili dotadašnje pozicije, čak i kod onih koji su im do jučer slijepo vjerovali.

Sa snažnim razvojem NOB u ovim krajevima razvijala se i narodna vlast. Pod konac kolovoza 1942. na Žumberku i u Pokuplju djeluju narodnooslobodilački odbori u više od 50 sela. Preko tih odbora organizirana je najvažnija opskrba partizanskih odreda, a odbori istodobno šire i veoma snažni politički utjecaj na narodne mase pridobijajući ih za NOP. Zahvaljujući takvom razvoju događaja, osobito u drugoj polovini 1942., već sredinom kolovoza Vrhovni štab NOV i POJ šalje na Žumberak svoga delegata Ivu Lolu Ribara. Uz Lolinu pomoć osniva se II operativna zona, a Glavni štab Hrvatske upućuje u pravcu Žumberka 21. kolovoza 1942. Četvrtu kordunašku udarnu brigadu Nikole Vidovića, koja je na svome putu oslobodila djecu s Kozare iz zloglasnog ustaškog logora u Jastrebarskom. Taj događaj snažno je utjecao na još jači razvoj NOB u ovim krajevima.

Zbunjen snagom narodnog gnjeva i oružja, neprijatelj je nemilosrdan — njegove kaznene ekspedicije hapse oko 100 seljaka Žumberka, iz Jaske i Pisarovine, odvođe ih u logore Stara Gradiška i Jasenovac, ali »usput« tri-desetoricu streljaju u zagrebačkoj šumi Maksimir. Pokolj naroda u selima Osrednjak, Osunje, Gerovica i Đurići, paljenje i pljačkanje narodne imovine, još više je zbijalo i pojačavalo snagu ustanika ovoga kraja koje nitko više nije mogao pokoriti. Komunistima i skojevcima pripala je i osobita uloga da budu prvi među prvima, tamo gdje je bilo najteže, što je opet hrabrilo i ostale ustanike i narod oslobođenih i neoslobođenih područja. Nitko više nije vjerovao ustaškoj propagandi i njihovoj izmišljotini o komunistima. Komunisti su tu propagandu najbolje negirali svojim junačkim umiranjem u jurišu u ime slobode.

Rasla je i razvijala se narodnooslobodilačka borba i njezina prateća snaga, nova narodnooslobodilačka vlast, i na području današnje jastrebarske općine. Zato bi nas daleko odvelo nabranje svih partizanskih akcija na ovom području na kome se razvijalo i učvršćivalo bratstvo i jedinstvo boraca hrvatske i srpske nacionalnosti. Umjesto bratoubilačkog istrebljenja razvija se bratstvo.

Da bi osujetio neuništivi NOP na ovoj regiji, neprijatelj je poduzeo ustaško-njemačku i talijansku ofanzivu na Žumberak. Sudjelovalo je više od 15.000 neprijateljskih vojnika s najmodernijim naoružanjem i vrućom željom da unište i posljednjeg žumberačkog partizana. Ali partizani su se uspjeli izvući iz čeličnog obruča neprijatelja, da bi potom, oko 10. studenog 1942., bila osnovana 13. hrvatska proleterska brigada »Rade Končar«.

u Sjeniĉaku. Bio je to i najbolji odgovor hrvatskog naroda okupatoru i ustašama. Ta brigada od oko 850 boraca, meĊu kojima je bilo oko 100 komunista i isto toliko skojevaca, zajedno sa slovenskim brigadama oslobodila je Suhor i hametice porazila jezgro bijele garde u Bijeloj Krajini da se nikad više nije oporavila. A onda prilikom osloboĊenja Krašića 1. sijeĉnja 1943. neprijatelj je pretrpio strahoviti poraz: 520 mrtvih i 200 ranjenih, zarobljeno je 223 ustaše i 87 domobrana. Bio je to najveći poraz neprijatelja nakon njegova velikog poraza u bihaćkoj operaciji u jesen 1942.

U velikom narodnooslobodilaĉkom ratu i revoluciji do konaĉnog osloboĊenja narod općine Jastrebarsko dao je dragocjeni doprinos. Oko 2380 sinova i kćeri naroda ovoga kraja aktivno je sudjelovalo u redovima NOB-e, od kojih je 450 položilo i svoje živote. Umirući tako u jurišu u ime slobode, odvažni sinovi i kćeri naroda jastrebarske općine dokazali su se kao dostojni suborci narodnih velikana Mati je Gupca i svoga vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita.

Milka Kufrin

KARLOVAC Buđenje i razvoj revolucionarnog radničkog pokreta u Kralovcu i okolini osobito počinje poslije oktobarske revolucije. Karlovčani su već 1919. poslali u Beograd 24 delegata na kongres osnivanja Komunističke partije Jugoslavije. Godinu dana poslije, u doba održavanja Vukovarskog kongresa, Karlovac je imao oko 400 komunista koji su na izborima 1920. osvojili najveći broj glasova i zadržali upravnu vlast u gradu na kojoj su se, doduše, zadržali samo tri dana. Jer, uplašena radničkom snagom i pokretom, mlada se buržoazija i silom oružja počinje obračunavati s karlovačkim komunistima. Ozlojeđeni napadom reakcije, radnici uz ostalo počinju organizirati štrajkove. U travnju 1920. organiziran je štrajk željezničara, koji su, pored ostaloga, tražili i pravo na slobodno slavlje 1. maja.

Pod udarcem zloglasne Obznane i tzv. Zakona o zaštiti države počeo je obračun vlasti s karlovačkim komunistima, među kojima su se tih godina nalazili neko vrijeme Đuro Đaković, Đuro Salaj i još neki poznati revolucionari.

Glavni nedostatak u radu tadašnjih karlovačkih komunista bio je slaba povezanost sa seljaštvom kao potencijalnim saveznikom. Osim toga, i seljaci su se počeli buniti, nisu više robovali pokorno, počinju se boriti protiv nenarodne vlasti i njezinih nosilaca. Zato je često dolazilo do prave borbe seljaka i predstavnika vlasti, koja je imala klasno obilježje. U tome su seljacima pomagali njihovi sinovi, očevi i rođaci koji su bili zaposleni u gradu.

Poslije težih udaraca u razdoblju od 1929. do 1935. Partija je 1935. u Kralovcu na izborima ponovno dobila veliki broj glasova. Njezini su kandidati bili na listi udružene opozicije. U to doba na karlovačko područje počinje stizati list »Srp i čekić«, instruktivno-informativno partijsko glasilo. Naredne 1936. održan je dobro organizirani štrajk pilanskih radnika, a već 1937. štrajk kiri-

jaša, štrajk šumskih radnika Kapele, Drežnice i još nekih. Ti štrajkovi bili su manifestacija radničke snage i njezina nezadovoljstva.

Nakon što se poslije trogodišnje robije za stalno u Karlovcu nastanio komunist Ivo Marinković, od 1938. Partija je u ovim krajevima počela jačati, pa je na izborima opoziciona lista dobila i najveći broj glasova. Nažalost, i taj put opozicija je iznevjerila očekivanja svojih glasača. Početkom 1939. došao je u Karlovac i Rade Končar. Rade je održavao vrlo važne sastanke s nekoliko ovdašnjih komunista među kojima su bili: Ivo Marinković, Tone Grdešić, Nikola Kukić, Dragomir Drakulić, Fanika Štengl, Jovo Mamula, Nenad Drakulić, Milan Šurbat i još neki. Tom prilikom osnovan je i Mjesni komitet KPH Karlovac u koji ulaze: Ivo Marinković, Tone Grdešić i Nikola Kukić. Ovo rukovodstvo je djelovalo na cijelom karlovačkom okrugu pod koji su spadali još i Glina, Vojnić, Vrginmost, Slunj i Ogulin. U Karlovac su tih godina dolazili i još neki poznati rukovodioci KPH: Marko Orešković, Marijan Krajačić, Stipe Ugarković, Anka Butorac, Pavle Gregorić i ostali. Karlovac je dobivao sve snažnije crveno obilježje u čemu je velika zasluga Ive Marinkovića. Na prvoj okružnoj konferenciji u kolovozu 1940. bila su 24 delegata iz navedenih kotareva, koji su predstavljali oko 270 članova Partije. U Okružni komitet Karlovac izabrani su: Ivo Marinković, Nikola Kukić, Tone Grdešić, Ranko Mitić, Jela Predović i Mate Maješić.

U predvečerje fašističkog napada na Jugoslaviju organizacija KK i OK KPH Karlovac bila je brojna i dobro organizirana. Tih dana je održan i partijski kurs koji je trajao mjesec dana i na kojem su se uz ostale pojavljivali kao predavači: Krsto Popivoda, Ivo Marinković, Marko Orešković, Pavle Pap — Šiljo i još neki.

Pod uticajem Partije i SKOJ-a, napredni karlovački studenti preuzeli su 1939. u svoje ruke upravu Hrvatskog akademskog kluba. Bio je to veoma krupni politički poen za komuniste. Zbog toga zabrinuta buržoazija uz pomoć HSS pokušala je organizirati reakcionarni radnički savez tzv. HRS i JUGORAS. To je razdoblje kada rukovodstva Seljačke sloge i Seljačkog kola raspuštaju ogranke kojima su rukovodili komunisti ili se u njima osjećao jači utjecaj komunista, a listić Seljačkog kola počinje na svojim stranicama sve opširnije napadati Sovjetski Savez.

Snaga i veličina Partije karlovačkog područja došla je do izražaja 1. maja 1940. kada su u svim većim mjestima osvanule crvene zastave i komunističke parole. Bi-

lo je to doba kada je vlada Cvetković-Maček sve otvorenije vodila zemlju u fašistički zagrljaj Hitlera i Musolinija, što se potvrdilo potpisivanjem Trojnog pakta. U martovskim događajima 1941. komunisti karlovačkog područja pokazali su snagu narodne podrške i odlučnost u rušenju vlade Cvetković — Maček.

Ubrzo zatim, Karlovčani su zaprepašteno pratili slom Kraljevine Jugoslavije, dolazak okupatora i ustaša. Oni su već 10. travnja 1941. mogli vidjeti na svojim ulicama kolonu narodnih izdajnika, među kojima su bili ban Hrvatske dr Ivan Subašić, komandant zagrebačke armije general Nedeljković i još mnogi koji su bježali preko Slunja prema Bihaću, umjesto da brane napadnutu zemlju. Bježali su tamo mnogobrojni mali i veliki izdajnici. Samo su komunisti ostali s narodom da s njim zajedno podijele sudbinu.

Potom su se, ubrzo, na karlovačkim ulicama pojavili okupatorski tenkovi i vojnici, među kojima i Pavelića ustaše. Uspostavljena je NDH, a karlovačke ustaše počinju se uzajamno ponajprije otimati oko vlasti i položaja. Najgramzljiviji za vlast bili su ustaše Nikšić i Židovec.

U danima kada se mnogima učinilo kako je sve izgubljeno iz naroda se javila Komunistička partija koja je na karlovačkom području 1941. imala oko 450 članova, 150 kandidata, oko 500 skojevaca i mnogo simpatizera. Komunisti su i ranije upozoravali narod na opasnost od fašizma. Tako okupacija zemlje i nije prihvaćena kao svršen čin, nego kao poziv na uzbunu, kao poziv u borbu za Jugoslaviju.

Prolazeći iz Ogulina preko Karlovca za Zagreb 10. travnja 1941., Ante Pavelić poručuje Srbima Hrvatske uvredljivo i zastrašujuće: »Bježite srpske psine preko Drine!« Samo nekoliko dana kasnije Pavelićev doglavnik Budak na zboru u Karlovcu uzvikuje: »Sve Srbe na vrbe!« Bio je to poziv s najvišeg mjesta ustašama na nečuveni zločin ne samo protiv Srba u Hrvatskoj, nego i protiv svih ostalih građana koji nisu prihvaćali ustaše.

Ali, ni tako zastrašujuća ustaška prijetnja, pa ni početak masovnog pokolja ljudi u ovim krajevima nisu zaplašili ovdašnje komuniste. Kao jedan od dokaza njihovoj hrabrosti bila je i činjenica da je baš tog 1. maja 1941. na cijelom karlovačkom području organizirana proslava radničkog praznika o kojoj tadašnji rukovodilac partijske organizacije iz Vrginmosta, Rade Bulat, piše:

»... Već 1. maja okupator i ustaše mogli su osjetiti aktivnost komunista. Leci CK KPH bili su izlijepljeni po cesti i putevima...«

Tako je tih dana u nekim selima bilo organizirano i javno čitanje Proglasa CK KPJ, a sam Karlovac je u tome prednjačio. Sekretar Ivo Marinković radio je neumorno na pripremi naroda za ustanak, pa je u tu svrhu bio osnovan i Vojni komitet.

Poslije majskog savjetovanja s Titom u Zagrebu, 1941. došao je u Karlovac delegat CK KPH Josip Kraš da pomogne karlovačkim komunistima oko pripreme ustanka. Kasnije je sa istim zadatkom došao i Rade Končar.

Ali, to su dani kada ni ustaše ne miruju. Tako su od 6. do 9. svibnja ubili oko 500 Srba na Kordunu, među kojima je bilo 18 komunista, pa i dva člana OK KPH Karlovac. Najteže je stradalo područje Veljuna na kojem je ubijeno i najviše komunista. Slijedio je masovni pokolj Srba i na ostalom području karlovačkog okruga u čemu su se neki ustaški koljači, kao što su bili Mile Boneto, Ivan Šarić i pop Ivan Nikšić, osobito isticali. U to je doba u Karlovcu bio stalno nastanjen Josip Kraš. Zajedno s Ivanom Marinkovićem on ubrzava pripremu ustanka. Počelo je ubrzanijim prikupljanjem oružja. Prema sjećanju Većeslava Holjevca, samo je jedna udarna grupa iz organizacije SBOTIĆ odjednom prikupila deset vojničkih pušaka, koje su kasnije dospjele u ruke ustanika na obroncima Petrove Gore.

Tako se i na području karlovačkog okruga pripremao početak oružanog narodnog ustanka. Pripreme za ustanak bile su dobro obavljene već u prvoj polovini srpnja 1941. Samo se čekao znak za prvi ustanički juriš. Zato neki nestrpljivi Karlovčani već 3. srpnja 1941. izvođe diverziju na elektrovodu zbog čega je Karlovac ostao u mraku. U diverziji su sudjelovali: Većeslav Holjevac, Slavko Klobučar, Slobodan Matijević i Josip Željeznik, o čemu Holjevac piše:

»... To je bilo prvi put da u Karlovcu sasvim otvoreno dižemo ruku na vlast, da joj nanosimo materijalnu štetu i otvoreno navješćujemo rat...«

Bili su to prvi dani slave i ponosa, kada su karlovački komunisti po mjesecini pisali po kućama i ogradama svoga grada parole: »Smrt okupatoru!«, »Smrt ustašama!«, »Živjela Komunistička partija!«, i slično. Goloruki grad i narod dizao je ruke na do zuba naoružanog okupatora i njegove satelite!

U Karlovac je 16. srpnja 1941. stigao Rade Končar. Samo tri dana kasnije stigao je i Josip Kraš, da bi s Ivom Marinkovićem i ostalim komunistima iz OK KPH

Karlovac krenuli prema Vrginmostu, u šumu Abez, u kojoj je održan značajan sastanak i utvrđeno vrijeme izvođenja prvih oružanih akcija. Na temelju toga dogovora, 25. srpnja 1941. Većeslav Holjevac s još trojicom drugova iz jedne grobnice na karlovačkom groblju natovario je u zaprežna kola Dragice Opačić desetak vojničkih pušaka i veću količinu municije. To je Dragica, kao supruga partijskog sekretara iz Tušilovića, uspjela hrabro iznijeti iz grada do kuće komunista Veljka Blaževića, koji je oružje i municiju razdijelio mladim ustanicima iz Svinjara i Tušilovića.

Tako je dočekan 27. srpanj 1941., početak masovnog narodnog ustanka u Hrvatskoj. Ubrzo potom osnovano je nekoliko partizanskih grupa i odreda kao što su bili: »Babina Gora«, »Debela Kosa«, i ostali. Tih je dana partizanski odred »Debela Kosa« izabrao i svoje vojno rukovodstvo: komandant Stanko Opačić, politički komesar Većeslav Holjevac. Bio je to prvi partizanski odred na Kordunu u kome su se našli Srbi i Hrvati pod istom zastavom i komandom. U odredu je 31. srpnja 1941. bilo više od 50 dobro naoružanih i odvažnih boraca.

Od ustanka do pobjede s područja karlovačkog kotara poginulo je u NOB-i 975 boraca. Istovremeno bilo je i 3799 žrtava fašističkog terora.

KORČULA Na području sadašnje općine Korčula, koja pokriva istoimeni otok kao i dio poluotoka Pelješca, živjelo je prije rata oko 23.000 stanovnika, uglavnom poljoprivrednika, uz oko 500 zaposlenih u zanatstvu, pomorstvu, ribarstvu i sitnoj trgovini, jer nikakve industrije na ovom području tada još nije bilo. Međutim, unatoč takvom socijalnom sastavu, svoje prvo uporište i ovdje udara tek osnovana Komunistička partija Jugoslavije već 1919. kada je u Blatu i Veloj Luci osnovala i svoje prve partijske ćelije, a nešto kasnije i prve aktive SKOJ-a.

Međutim, kao i u ostalim krajevima tadašnje Jugoslavije, i ovdašnji komunisti i skojevci živjeli su i djelovali pod izuzetno teškim uvjetima, ali ipak podržavani od širokih narodnih masa kao baze za svoje djelovanje i opstanak. Tako već na općinskim izborima 1926. na kandidacionoj listi »seljaka i ribara« u Blatu birano je sedam komunista. Veliki župan iz Dubrovnika, međutim, odmah potom poništio im je predstavničke mandate. Istodobno na velikom sudskom procesu u Dubrovniku 1925. i 1926. osuđena su na teške kazne 24 člana KPJ, a desetak godina kasnije, na sudskom procesu u Splitu, suđeno je još devetorici istaknutih članova KPJ s ovoga otoka.

Unatoč progonu i terora, zatvora, robije i torture, komunisti i skojevci slobodarske Korčule nisu nikada kapitulirali u dugogodišnjoj i pravednoj borbi za socijalnu pravdu i nacionalnu ravnopravnost. U toj iscrpljujućoj borbi komunisti su i u ovim krajevima iznalazili sve prikladnije i uspješnije forme djelovanja i u uvjetima stroge ilegalnosti koju im je nametnuo nenarodni režim monarhije Karađorđevića. Tako je Partija razvijala političke inicijative i akcije u svim područjima privrednog i političkog života. Partijski program borbe protiv fašizma i rata, za demokratske slobode, za socijalnu pravdu i nacionalnu ravnopravnost, tražio je i od ovdašnjih članova Partije da svoju političku djelatnost razvijaju u

svim sredinama, osobito da se što čvršće i raznovrsnije povežu sa svim demokratskim snagama na otoku. Zato je Partija stalno bila prisutna u raznim kulturnim, sportskim i omladinskim društvima, a nalazila je i sve više pristaša i simpatizera među naprednim građansko-političkim strankama. Šireći na taj način partijsku literaturu, proglase, letke i ostali propagandni materijal, gotovo na svakom koraku ovoga otoka osjećalo se prisustvo Partije, što je osobito zabrinjavalo čuvare režima. U akcijama Crvene pomoći Partija je uspjela angažirati veliki broj građana koji su priložima u novcu i na ostale načine pomagali porodicama uhapšenih komunista i ostalih naprednih građana otoka koje je režim držao u zatvoru ili ih je na druge načine progonio. Preko političke i legalne Stranke radnoga naroda komunisti su ustvari udarali temelje Narodne fronte na Korčuli.

Zahvaljujući takvom radu, Komunistička je partija na otoku pred sam rata imala 12 partijskih ćelija sa 60 članova KPH, a već 1941. imala je 19 ćelija, 94 člana KPH i 112 kandidata za članove Partije, te 144 skojevca i veliki broj simpatizera i pristaša. Bio je to snažni odred klasno i politički svjesnih narodnih boraca, osposobljenih za zadatke rata i revolucije.

Fašističkim napadom na Jugoslaviju i onako brzom kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije, narod otoka Korčule proživljavao je velika duševna razočarenja, uvjeren kako ni jedan okupator narodu ne donosi sreću i blagostanje. Zato su ovdašnji komunisti u tim teškim danima iskušenja bili pravi narodni borci i branioci. Tome je narodu trebalo podizati moral i vjeru u sretnije sutra. Zato je već na sastanku Kotarskog komiteta KPH Korčula, koji je održan u Blatu 28. travnja 1941., razmotrena novonastala vojno-politička situacija i donesena odluka da se odmah osnuje Kotarski komitet SKOJ-a Korčula i da u Kotarski komitet Korčula automatski uđe i sekretar SKOJ-a. Već slijedećeg dana održana je u Blatu i kotarska konferencija SKOJ-a na kojoj je izabran Kotarski komitet SKOJ-a Korčula sa sedam članova. Bio je to veoma važni politički događaj ovoga otoka, koji govori kako se komunisti nisu dali zbuniti. Naprotiv, postali su još aktivniji. Na konferenciji su usvojeni zaključci o veoma širokoj djelatnosti. Spomenimo samo neke:

— da se svim sredstvima i snagama pojača partijsko-patriotska propaganda na otoku koja će objasniti narodu zašto je i kako došlo do okupacije i izdaje zemlje,

— da se partijske organizacije stave na čelo narodnih masa kako bi se sačuvao borbeni duh i vjera u vlastite snage za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika,

— da se politički raskrinkaju sljedbenici velikosrpske politike i Mačekova izdajnička politika HSS-a, zbog njihova pasivnog držanja i čak javne suradnje s okupatorom,

— da se raskrinkaju suradnici okupatora i sprečava ulazak građana, osobito omladine, u fašističke organizacije i da se obnavljaju ranija sportska, kulturna i ostala društva,

— da se proširuju partijske i skojevske organizacije, osobito tamo gdje još nisu postojale.

Zahvaljujući takvom radu Partije i SKOJ-a, okupator na Korčuli nikada nije uspio obnoviti rad sportskih i ostalih društava koja su ranije bila pod utjecajem komunista, kao što su plivački klub u Korčuli, nogometni klub »Zmaj« u Blatu, kulturno-prosvjetno društvo »Hum« u Veloj Luci i dr.

Jedan od posebno naglašenih zadataka za članove KP i SKOJ-a bio je prikupljanje oružja, municije, vojničke opreme, sanitetskog i ostalog materijala, što je trebalo skloniti na sigurno mjesto, pa su zato i sagrađena skloništa na više mjesta. Za taj zadatak bilo je u svakoj organizaciji zaduženo po nekoliko drugova i po jedan član kotarskih komiteta KPH i SKOJ-a. Slijedilo je i proširene narodne pomoći u svim mjestima. To su uglavnom odluke konferencije koje su označavale početak organiziranijeg rada Partije i SKOJ-a u uvjetima koje je nametnula okupacija. Tako su se od konferencije u travnju 1941. partijske i skojevske organizacije učvrstile. Utjecaj preko široke mreže simpatizera osjećao se na svakom koraku, jer je izražavana težnja naroda za slobodom i odlučnost da se borbom izvojuje sloboda. Razbijen je eskepticizam i kapitulanstvo među pojedinim malodušnicima. Sve je bilo usmjereno na pripremanje za borbu oružjem protiv okupatora i domaćih izdajnika. U to doba na otok su pristizale stravične vijesti o ustaškim zločinima na kopnu, posebno prema Srbima i Židovima, ali i prema Hrvatima — komunistima i ostalim naprednim ljudima. Neke od tih vijesti bile su tako stravične da je u njih teško bilo i povjerovati. Ali, ustaška stvarnost bila je takva i protiv nje se trebalo boriti svim sredstvima.

U takvim uvjetima i osjećajima stigao je na Korčulu Proglas CK KPJ o oružanom ustanku kao i Proglas CK KPH. Odmah nakon Proglasa, osobito po direktivi

Oblasnog komiteta, na zajedničkim sjednicama Kotarskog komiteta Partije i SKOJ-a na Korčuli odlučeno je da se počnu osnivati vojne komisije. Tako je osnovana vojna komisija pri Kotarskom komitetu. Imala je tri člana, a predsjednik je bio Petar Marinović, član KK. Slične je komisije trebalo osnovati i pri svim partijskim organizacijama. Također je zaključeno da se počnu osnivati i borbene grupe u svim mjestima na otoku, te da poznatiji komunisti više ne spavaju kod svojih kuća kako ih okupator ne bi mogao iznenaditi i uhapsiti. Trebalo je graditi pogodna skloništa za drugove koji su morali prijeći u ilegalnost. Zaključeno je, isto tako, da se počne osnivati kotarska tehnika uz pomoć koje bi se izdavale vlastite vijesti, umnožavali materijali viših partijskih foruma, štampali leci i si. Za to je bio zadužen Celestin Sardelić, član Kotarskog komiteta KPH Korčula, a za potrebe tehnike trebalo je odmah organizirati koliko-toliko stručne ljude, nabaviti radio prijemnik, geštetner, papir i ostalo najnužnije za početak rada.

U svim većim mjestima otoka u srpnju su osnovane udarne grupe sa tri do osam članova, a počelo je i obučavanje u rukovanju oružjem. To su radili članovi vojnih komisija. Mada su članovi i dalje živjeli kod svojih kuća, takva obuka se redovno izvodila, a prošao ju je najveći broj članova KPH i SKOJ-a, simpatizera i omladinaca koji su izražavali želju i odlučnost da se bore. Udarne grupe u kojima je uglavnom omladina, brišu fašističke parole i šaraju Musolinijeve slike, a istodobno i gotovo na istim mjestima ispisuju naše, revolucionarne parole. Sjekli su i telefonske stupove, vješali crvene zastave i izvodili slične diverzije što je uznemirivalo i zabrinjavalo okupatore.

U predjelima Vele Luke, Blata, Smokvice, Zrnova, Radišća i Lumbarde pripremljena su mjesta za logore. Tu se prikupljalo oružje, municiju i drugu potrebnu opremu. Već u drugoj polovini srpnja počinje raditi kotarska tehnika u prostorijama »Poliklinike« u Blatu. Talijani pokušavaju svim silama da otkriju mjesto gdje se štampaju »Naše obavijesti«. Učestale su premetačine kuća i ljudi, ali nisu uspjeli ništa pronaći. Mnogo tehničkog materijala za umnožavanje bilo je ukradeno baš iz ustanova okupatora, pa se i glasilo Kotarskog komiteta počinje štampati u oko 400 primjeraka. U njemu se objavljuju najvažnije vijesti Radio-Moskve, Radio-Londona, a kasnije i Radio-Slobodne Jugoslavije. Glasilo se šalje u sve organizacije na otoku i izvan njega, na kopno.

Na Korčuli je vrlo rano bila dobro organizirana naša obavještajna služba. Prikupljala je informacije o pokretu i namjerama okupatora i njegovih organizacija. Zahvaljujući toj službi, mnogi su ljudi ovoga otoka na vrijeme obaviješteni, pa ih okupator nije uhapsio. Kotarski komitet uspostavio je i vlastite saobraćajne veze s kopnom i u svako je doba imao na raspolaganju motorni jedrenjak, vlasništvo člana Partije Marka Šeparovića — Fažola koji je ujedno i upravljao svojim brodom. Tom vezom prebacivali su se na kopno i ilegalci koje je neprijatelj bio osudio na smrt. Organizirane su veze i pomorski prijevoz malim brodovima na relacijama Lumbarda — Pelješac, Rasoha — Lovište, Račišće — Rasoha — Hvar i dalje s Biokovskim primorjem.

Zahvaljujući tako uspostavljenim vezama s kopnom, koje su tokom rata djelovale besprijeekorno, s Korčule i Pelješca prebačeno je stotine boraca na Biokovo i drugdje na kopno. Te veze naših brodova s kopnom neprijatelj nije uspio nikada otkriti, iako su mu ti odvažni pomorci svakodnevno i pred nosom izvršavali prave poduhvate.

Sredinom srpnja 1941. talijanska fašisti počinju masovnja hapšenja. Ali, svi su komunisti i skojevci o tome bili na vrijeme obaviješteni, pa su se povlačili u ranije pripremljene partizanske baze, u kojima se tako okupilo 49 naoružanih komunista i skojevaca. Bile su to, zapravo, prve oružane ustaničke grupe na Korčuli, o čemu je Kotarski komitet odmah obavijestio Pokrajinski komitet za Dalmaciju, tražeći uputstva kako će dalje voditi akciju i borbu protiv okupatora. Ocjenjujući kako za oružanu borbu na otocima još nema uvjeta, Pokrajinski je komitet tražio da se te drugove priprema za odlazak na kopno. Kotarski komitet nešto kasnije dobio je i uputstvo da se poveže s Kotarskim komitetom Pelješca i Metkovića radi uspostavljanja veze s Hercegovinom kako bi se borbi sa Korčule prebacivali u južno-hercegovačke partizanske jedinice. Na tome je posebno radio Ivo Mordin-Crni. Međutim, zbog nekih nepovoljnih događaja u to vrijeme u južnoj Hercegovini veza nije uspostavljena, pa korčulanski borci tih dana nisu otišli na kopno. Zbog te situacije pojačan je organizaciono-politički rad na otoku, a od naoružanih boraca osnovan je Korčulanski partizanski odred. Koncem studenoga 1941. stigla je direktiva Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju da i na Korčuli odmah počnu oružane akcije. Zbog toga je u KK Korčula došlo do podvojenosti mišljenja, pa su se članovi komiteta pojedinačno izjašnjavali o oružanim akcijama, a pojedinačno su se izjaš-

njavali i svi članovi Partije i SKOJ-a na otoku. Ogromna većina komunista, skojevaca i ostalih anketiranih odlučno se izjasnila za oružanu borbu na otoku i svugdje gdje ih pošalje Partija. Poslije toga, do kraja 1941., osjetno se povećao broj članova Partije i SKOJ-a. Glavni kriterij za primanje bio je hrabrost i odanost Partiji i ruvoluciji. Za idejno-političko osposobljavanje novoprimljenih članova Partije i SKOJ-a, Kotarski je komitet organizirao i prve partijske kurseve koji su se održavali u zaseoku Potirna. Međutim, kako su se i dalje u Partiji pojavljivali pojedini kolebljivci i kapitulanti, trebalo se s njima politički obračunati, pa je povedena oštra borba u kojoj su glavnu ulogu nosili baš mladi komunisti i skojevci. Nosioci oportunizma bili su i neki afirmirani i stari komunisti. Borba protiv njih nije bila laka ni jednostavna, ali svejedno bili su poraženi u pravi trenutak. Tako borci ovoga otoka ulaze u 1942. kompaktiji i još jači. Slijedile su oružane akcije protiv okupatora, uništavani su njegovi ekonomski potencijali i likvidirani njegovi doušnici. Osnivaju se narodnooslobodilački odbori kao nosioci nove narodne vlasti, održavaju se i javni zborovi u nekim mjestima, pa konačno partizanski borci masovno odlaze s otoka u Biokovo, Mosor, Dinaru i drugdje. Tako se ubrzo pokazalo da nepovoljni vojnički, geografski i ostali uvjeti na otoku, za tim krvave represalijske okupatora, nisu mogli biti prepreka revolucionarima da na svojem području ne daju mira okupatoru i da mu neprestano zadaju teške udarce. S ponosom se ističe da iz Korčule nije bilo ni jedne okupatorske niti kvislinške vojne formacije, a iz same općine čak ni pojedinaca.

Tako, zahvaljujući upornom radu i djelovanju, Partija je uspjela da u svoje redove uključi najnaprednije sinove i kćeri ovoga otoka, koji potom pod zastavom revolucije prolaze kroz sve krajeve Jugoslavije.

Oko 4.500 ljudi i žena, ili gotovo svaki peti stanovnik Korčule, aktivno je sudjelovao u NOB-i. Na ratištima širom Jugoslavije 760 Korčulana i Korčulanki položilo je i svoje živote u ime slobode. Poslije oslobođenja više od 300 vratilo ih se svojim kućama kao lakši ili teži ratni vojni invalidi. Istodobno, više stotina muškaraca, žena i djece s otoka bilo je u okupatorskim logorima i tamnicama. Svima njima vječito su zahvalna pokoljenja ovoga sunčanog otoka, ponoseći se svojim znanim i neznanim herojima.

Odbor za pisanje revolucionarnog
pokreta općine Korčula

KOPRIVNICA U danima fašističkog napada na Jugoslaviju 1941. na području koprivničkog kotara djelovao je Kotarski komitet KPH. Politički sekretar bio je Tomo Gregurek, a organizacioni sekretar Franjo Mraz. U partijskim ćelijama: Novigrad Podravski, Hlebine, Đelekovac i Bregi bilo je 15 članova KPH, te u nešto kasnije osnovanoj partijskoj ćeliji u selu Plavšincu još četiri člana KPH i veći broj simpatizera.

Kao jedan od osnovnih zadataka i ovdašnjih komunista uoči napada na Jugoslaviju bilo je organiziranje agitacije i propagande protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, a za savez i prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom. To je bila i tadašnja partijska linija CK KPJ i CK KFH. Zato je na protestnom mitingu, što ga je organizirala partijska ćelija u Đelekovcu, u ožujku 1941., pored ostalih, govorio i Gabrijel Santo, član Okružnog komiteta KPH Varaždin. Bila je to prva javna i tako masovna »proba« okupljanja, protesta i revolta zbog izdajničke politike vlade Cvetković—Maček, pokus koji je na ovom području naišao na najširu podršku narodnih masa, kao izraz njihova opredjeljenja i raspoloženja.

Međutim, zbog napada na Jugoslaviju i poslije njene brze kapitulacije, čak i kod nekih ovdašnjih komunista i naprednih rodoljuba došlo je do stanovite zbunjenosti i izgubljenosti, ali je ubrzo potom stigla partijska direktiva u kojoj se govorilo što i kako treba raditi u novonastalim i veoma teškim uvjetima okupacije i ustaškog terora. Zato je ubrzo počela akcija prikupljanja oružja i municije, nošenje hrane zatvorenim komunistima i ostalim patriotima koje je neprijatelj držao u logoru »Danica«. U toj akciji osobito se isticao i veliki broj nepartijaca, što je članovima Partije bila velika, ne samo materijalna nego i moralna pomoć, jer tako su najbolje osjetili koliko ih i kako prihvaća narod.

Na sastanku koprivničkih komunista u srpnju 1941., kojem je prisustvovalo 25 komunista — predstavnika svih partijskih ćelija, kao izaslanik OK KPH Bjelovar

bio je Kasim Čehaić. On je upoznao prisutne komuniste sa stanjem i konkretnim zadacima koji slijede. Jedan od glavnih zadataka bio je da se odmah intenzivira rad na proširenju partijskih ćelija, da se primaju novi članovi Partije i stvara što snažnija fronta za borbu protiv okupatora i ustaša. Zato je trebalo ubrzati i rad na prikupljanju oružja i municije, ali odmah početi i osnivanje diverzantskih grupa. Trebalo je pojačati agitaciju među vojnim obveznicima da ne odlaze u domobrane, zatim raskrinkavati Mačeka kao izdajnika hrvatskog naroda koji se priklonio okupatoru i Paveliću. Tako je trebalo pridobiti za NOP što više ljudi s lijevog krila HSS-a. Nažalost, neki od tih zadataka nisu bili odmah provedeni u život, jer su ustaše provalile u Partiju, nakon čega su uhapšeni politički i organizacioni sekretari Kotarskog komiteta KPH Koprivnica, kao i još nekoliko komunista koji su potom bili sprovedeni u logor »Danica«. Na različite načine oni su ipak uspjeli spasiti se iz logora.

Zbog raznih lokalnih okolnosti, do prvog značajnijeg oružanog sukoba između ovdašnjih ustanika i ustaša došlo je tek 5. listopada 1941. u Koprivnici, prilikom održavanja »zбора ustaške mladeži«. Prema dobivenoj obavijesti, na tome je zboru trebao govoriti i zloglasni Pavelićev ministar, Mile Budak. Očekujući Budakov dolazak, komunisti Franjo Marenčić i Gustav Perle — Benda, pripremaju atentat. Međutim, kako Budak ipak nije došao na zbor u Koprivnicu, Marenčić i Perle sukobili su se s agentom — policajcom Stankom Čipićem koji ih je pokušao legitimirati. U sukob se umiješalo i još nekoliko ustaša koji su se tu zatekli. Povlačeći se odatle pred nadmoćnim neprijateljem, ispred pravoslavne crkve Gustav Perle — Benda baca ručnu bombu na ustaše od koje je poginuo ustaša Đuro Somođ, dok je još jedan ustaša bio teže ranjen. Ali, u obračunu između partizana i ustaša i Benda je bio ranjen u glavu i pokušao se sakriti na tavan kuće Nikole Šćetinca. Nažalost, ustaše su ga pronašle, uhvatile i prebacile u koprivničku bolnicu u kojoj je drugog dana podlegao ranama. Pokušavajući da pobjegne s poprišta sukoba prema željezničkoj stanici, ustaše su opkolile i uhvatile Marenčića, a potom ga odvele u Zagreb na posebno saslušanje i ubrzo strijeljale u Rakovu Potoku kraj Zagreba.

Vijest o hrabroj partizanskoj diverziji daleko se proširila, dajući do znanja ustaškoj bandi da ih ni na ovom dijelu naše zemlje ne prihvaća slobodarski hrvatski narod, jer su na vlast došli kao izdajnici toga naroda i sluge okupatora. Bio je to tek početak otpora.

Zatim je uslijedila još jedna veoma važna akcija i to 27. studenoga 1941. Napadnuta je ustaška općina u selu Novigrad Podravski. Ta je akcija izvedena u organizaciji OK KPH Bjelovar uz pomoć ovdašnjih komunisti. U toj akciji partizani su zarobili 16 vojničkih pušaka i više stotina metaka, zatim nekoliko strojeva za pisanje i veću količinu kancelarijskog materijala, što je potom prebačeno u selo Srdinac i sakriveno u kući seljaka Vuškovića. Istodobno su privremeno prekinute telefonske veze Koprivnice s ostalim krajevima. Međutim, već je sutradan uslijedila ustaško-žandarska racija. Počele su premetačine nekih seoskih kuća, među kojima i kuće Nikole Blažića iz Vlislava, koji je kao sudionik prethodnog napada na općinu počeo bježati, ali je bio uhvaćen i podvrgnut mučenju, pa je odao i ostale sudionike te akcije. Potom su ustaše masovno hapsile ljude. Tako su, pored ostalih, uhapšeni: Ivan šoštarić, Stevo Ciganović, Ivan Cirkeven, Jozef Goldschmidt, Matija Ormoš, Milan Pulja, Nikola Vučković, Slavko Ledenski, Nikola Kalanj, Milan Kukić, Nikola Rojčević i sekretar Okružnog komiteta KPH Bjelovar Kasim Čehaić. Svi su oni već 20. prosinca 1941. bili pred ustaškim prijedkom sudom u Bjelovaru osuđeni na smrt i potom strijeljani istoga dana. Razumije se, među njima i seljak Nikola Blažina. Bio je to težak udarac za komuniste, kao i za sve napredne ljude koprivničkog kraja. Zato će proći nekoliko mjeseci dok se tako desetkovani komunisti oporave, ojačaju i nastave započetu borbu. Jer, nakon toga poraza neki se komunisti povlače u ilegalnost, među njima i Franjo Mraz, Milivoj Marijan, Ivan Horvatić i Mara Jelinić. Iz ilegalnosti počinju djelovati pojedinačno i nepovezano. Neki komunisti i kandidati nakon toga poraza potpuno su se pasivizirali.

Ali, unatoč povremenim i privremenim porazima, započeti ustanak morao se nastaviti. Tako koncem 1941. počinje na Kalniku djelovati i prva partizanska grupa, koja se oštrije sukobljava s ustašama u ožujku 1942. Tada je, naime, neprijatelj ušao u trag partizanskoj grupi Bože Lajnera i potom je počeo progoniti s Jasenovog brda iznad Kalničkog Osijeka preko Apatovca, Koprivničke Rijeke, Lepavine, Male Mučne i Hudovljana sve do sela Javorovca. Tu kod Javorovca dolazi do sukoba između partizana i ustaša 21. ožujka. Tom su prilikom poginula četiri partizana, a ostali su se pod Lajnerovom komandom uspjeli ponovno povući na Kalnik. Neprijatelj kreće za njima i uspijeva još više razbiti ostatak Lajnerovih boraca nakon čega se Lajner s nekoliko boraca pokušava skloniti u neki štagalj u selu Hrastovsko. Net-

ko ga je izdao, pa je u borbi poginuo zajedno sa svim svojim drugovima, među kojima se nalazio i Milivoj Marijan iz Javorovca. Bio je to još jedan teški udarac NOP-u na ovom području, jer mnoge je nakon toga događaja uhvatila panika, pa se neki tadašnji aktivisti prepuštaju apatičnoj stihiji, koja je, nažalost, potrajala sve do konca 1942. Tek kada se u akcijama pojavio Kalnički partizanski odred, osnovan 10. listopada 1942. u selu Bijela u Slavoniji, sastavljen od Banijaca i Slavonaca, počinje se ovdje ponovno razgarati oružani ustanak. Stigavši tako u sela Botovinac i Mali Pogarac, nedaleko od željezničke stanice Sokolovac, između Križevaca i Koprivnice, narod je s radoznalošću i čuđenjem gledao borce ne vjerujući vlastitim očima da su to partizani i da ih je toliko na okupu. Neprijateljska je propaganda, naime, uporno tvrdila kako su partizani uništeni do posljednjega u Sjevernoj Hrvatskoj. Zbog toga je i tom prilikom požurio s jakim snagama na borce Kalničkog odreda, ali su se oni uspjeli povući, mada uz izvjesne gubitke. Takvo uskrснуće »mrtvih partizana« značilo je među narodom snažni vojno-politički događaj popraćen osnivanjem novih partizanskih grupa na ovdašnjem području. Slijedilo je istodobno i osnivanje novih narodnooslobodilačkih odbora, zatim odbora Narodne fronte i Antifašističke fronte žena. Tako su koncem 1942. ti odbori bili osnovani u selima: Ribnjak, Rasinjica, Radeljevo, Mala Mučna i Široko.

Zbog veoma delikatne vojno-političke situacije na ovom području, a i zbog nekoliko težih poraza ustanika, održano je partijsko savjetovanje za sjevernu Hrvatsku 25. prosinca 1941. u Zvečevu. Na to je savjetovanje došao Stjepan Kendel — Sijedi, raspoređen po partijskoj dužnosti na rad u Okružni komitet KPH Bjelovar. Njegovim dolaskom u Komitet oživio je rad partijskih i ostalih masovno-političkih i obrbenih organizacija. Uz pomoć druga Sijedog ubrzano je osnivanje i aktiviranje narodnooslobodilačkih odbora kao nosilaca narodne vlasti koja u narodu dobiva sve snažnije simpatije i podršku. To je istodobno bio i težak udarac prezrenoj ustaškoj vlasti i njezinim predstavnicima. Međutim, baš to oživljavanje NOP-a očito je razljutilo ustaše i okupatora, pa su postali sve drskiji i krvoločniji, osobito prema srpskom življu. Tako su zapalili srpsko selo Veliki Poganac. Oko 120 kuća srušeno je s temeljima. Stravičan je bio teror nad Srbima, ali i nad svim Hrvatima koji su bili javno ili tajno protiv ustaša.

Unatoč pooštrenom i svakidašnjem teroru ustaša i okupatora, unatoč njihovoj osjetnoj nadmoći u odnosu

na ovdašnje partizane, NOB je iz dana u dan dobivala sve više pristaša i nitko ju više nije mogao zaustaviti niti uništiti. Tako je to bilo i 1943. kada se plamen oslobodilačke borbe i revolucije razgario u neugasivu buktinju i na području koprivničkog kotara. Tako je 7. studenog 1943. i samo mjesto Koprivnica bilo oslobođeno, mada ga je branilo 1200 neprijateljskih vojnika naoružanih do zuba. U napadu na Koprivnicu sudjelovala je

21. brigada i Kalnički partizanski odred. U ogorčenoj borbi, koja je trajala oko 20 sati, zarobljeno je 456 neprijateljskih vojnika i oficira, te velika količina oružja, municije i ostalog ratnog materijala. Bio je to snažni udarac neprijatelju i velika pobjeda naših boraca, nakon čega je, na prijedlog druga Grge Jankeza, osnovan Gradsk NOO i Komanda mjesta Koprivnica, a slijedilo je sređivanje i djelovanje ostalih službi u oslobođenom gradu. Zarobljenim oružjem naoružali su se partizanski borci. Proradile su škole i gimnazija i život se gotovo normalizirao. Iz mjesta je bila evakuirana štamparija Vilka Laborca na Papuk, a uz štampariju i pun vagon zarobljenoga papira. Sa štamparijom iz Koprivnice je na Papuk otišlo i dvadesetak grafičkih radnika, pa je štamparija ubrzo počela raditi u službi NOP i revolucije.

Tako je, od prvih ustaničkih hitaca, što su ih ispalili Frane Marenčić i Gustav Perle 5. listopada 1941. na »zboru ustaške mladeži« u Koprivnici, do konačnog oslobođenja naše zemlje i narod današnjeg područja općine Koprivnica dao NOB-i mnogo svojih najboljih sinova i kćeri, od kojih su mnogi u toj borbi položili i svoje živote.

Franjo Horvatić, prof.

K O S T A J N I C A Područje općine Kostajnica smješteno je u jugoistočnom dijelu Banije i graniči s općinama: Dvor, Petrinja i Sisak, a na jugu sa Socijalističkom Republikom Bosnom i Hercegovinom.

Prema popisu 1939., na području bivšeg kotara Kostajnica živjelo je 29.099 stanovnika: 9855 Hrvata, 19157 Srba i 85 osoba ostalih nacionalnosti.

Ukidanjem bivših kotareva smanjilo se područje tadašnjeg kotara, odnosno sadašnje općine Kostajnica. Dobar dio njezina ranijeg područja pripao je općini Sisak. Tako prema popisu stanovništva 1971., na području sadašnje općine Kostajnica živjelo je 16878 stanovnika: 5624 Hrvata, 10744 Srba, 328 Jugoslavena i 164 predstavnika ostalih nacionalnosti.

U predvečerje drugog svjetskog rata oko 95 posto stanovnika ovoga područja uglavnom se bavilo zemljoradnjom. Od industrijskih pogona u ovom je kraju bila samo ciglana u Kostajnici i šumsko radilište Majur, gdje je radilo oko 300 stalnih i nešto sezonskih radnika. Bilo je i oko 200 sitnih obrtnika, trgovaca i službenika. Zbog udaljenosti od Zagreba i Siska, te zbog slabe saobraćajne veze, moglo bi se reći da radnička klasa na ovom području u punom smislu te riječi nije ni postojala.

Međutim, zaposleni u drugim mjestima, a osobito đaci i studenti ovog kraja, djelovali su revolucionarno na domaće stanovništvo za privremenih boravaka u ovom kraju. To se pozitivno odrazilo u danima dizanja narodnog ustanka 1941.

Kao i na ostalim banijskim općinama, tako je i na području današnje općine Kostajnica u predratnom razdoblju vladala kronična nezaposlenost, agrarna prenapučenost, nacionalno i socijalno ugnjetavanje. Jer, mada je i srpski živalj u ovim krajevima živio u očitoj bijedi, protunarodni elementi pokušavali su huškati Srbe protiv Hrvata i obratno, jer samo s tako zavađenim narodom vlastodršci su mogli lakše vladati. Rad KPJ na ovom području slabo se osjećao sve do dolaska Tita na čelo

KPJ i njegove direktive za smjelije osnivanje partijskih ćelija i po selima. Tako je zahvaljujući Titovoj direktivi osnovana u selu D. Hrastovac 1938. prva partijska ćelija, a 1939. osnovane su partijske ćelije u Kostajnici i selu Svinica. Osnivanje partijskih ćelija na području općine Kostajnica znatno je utjecalo na revolucionarno raspoloženje narodnih masa.

Glavne smetnje za rad mlađih partijskih organizacija na ovom području bile su organizacije građanskih stranaka HSS-a i JRZ. Dok su se, naime, Srbi pretežno okupljali oko JRZ-e, dotle su Hrvati pripadali HSS, a tzv. Samostalna demokratska stranka okupljala je mali broj Srba i djelovala sa HSS u udruženoj opoziciji. Sve te stranke bile su u krajnjem slučaju udružene protiv KPJ i njezina djelovanja u narodnim masama. Osim malog broja članova i veoma teških uvjeta rada, KPJ je ipak iz dana u dan sticala sve više pristaša i simpatizera, kao klasna partija radnika i siromašnih seljaka. Zahvaljujući njezinom utjecaju među omladinom, uoči rata osnovana je omladinska organizacija SKOJ-a i ne samo u mjestima gdje je djelovala partijska organizacija, nego i u selima gdje nije bilo članova KPJ.

Brzu i poraznu kapitulaciju Jugoslavije u aprilskom ratu 1941. većina naroda Kostajnice primila je bolno i poražavajuće. Jer, već u prvim danima stvaranja Nezavisne države Hrvatske započelo je dramatično razdoblje nezakonja, masovnih hapšenja i strijeljanja Srba, Židova i ostalih naprednih građana.

Nakon pojedinačnih hapšenja viđenijih Srba, slijedilo je masovno hapšenje i ubijanje srpskog naroda u Kostajnici i oko nje. Prva masovnija hapšenja i strijeljanja bila su od 1. do 12. kolovoza 1941. Svoje žrtve ustaše su uglavnom strijeljali i bacali u Bajića jamu kraj Kostajnice, mnogi su našli svoje grobnice i u rijeci Uni koja je daleko nosila leševe nedužnih ljudi, žena i djece. Lov za srpskim glavama organiziran je na cijelom području tadašnjeg kotara Kostajnica. U tom lovu ustaše čak ubijaju i željezničke radnike Srbe, iako su im bili neophodno potrebni kao radna snaga. Teško bi bilo i približno opisati tragediju srpskoga življa u Majuru, Hrastovcu, Rausovcu, Čukuru, Poljanama, Dubravi i ostalim selima. U toj općoj ustaškoj hajci i zločinu dio viđenijih i imućnijih Srba uspio je nekako pobjeći u Srbiju.

Zatim, osim masovnog ubijanja Srba slijedilo je i njihovo prisilno pokrštavanje. Međutim, čak i mnogi tako pokršteni Srbi potom su bili ubijeni.

Tih dramatičnih dana prije početka ustanka 1941. komunisti, skojevci i ostali napredni ljudi ovoga kraja

objašnjavali su narodu zlo koje ga je snašlo i ukazivali mu na način borbe koja se morala prihvatiti. Tako već koncem travnja 1941. partijska organizacija iz sela D. Hrastovac održala je sastanak na kome je razmotreno političko stanje i podijeljeni zadaci članovima KPJ koji su morali krenuti po selima radi pridobivanja novih članova i simpatizera. Zato su već u maju 1941. u selima: Podbrđani, Čapljina, Sio vinci, G. Hrastovac i Meminska angažirani i novi simpatizeri i kandidati za članove KPJ.

Pred ustaškom pljačkom, terorom i ubijanjem narod se počinjao sklanjati u zbjegove, osobito po obližnjim šumarcima pored svojih sela oko planine Šamarice. Među tako odbjelim narodom bili su i članovi KPJ: Jure Kale, Artur Turkulin, Đuro Kladarin, Milan Kajgana i još neki. U tim dramatičnim danima, komunisti su neumorno objašnjavali srpskom narodu da su ustaše samo malobrojni izrodi hrvatskog naroda, te da većina toga naroda ne odobrava ustaški postupak istrebljenja srpskog življa u Hrvatskoj.

U to doba na području bivše općine Mećančani, smještene u podnožju Šamarice, osnovane su partijske ćelije u Komogovini, Borojevićima, Mećančanima, Knezovljanim i u još nekim. Partijskim organizacijama ovoga kraja uglavnom je rukovodio Okružni komitet KPH Sisak, a kasnije Okružni komitet KPH za Baniju.

Proglas CK KPJ od 4. srpnja 1941. narodima Jugoslavije o dizanju narodnog ustanka, primljen je na području kotara Kostajnica kao vjesnik novoga doba. Odmah je slijedio pojačani rad članova KPJ i SKOJ-a i ostalih patriota ovoga područja u organiziranju oružane borbe. Već 28. lipnja 1941. grupa ustanika iz Donjeg Hrastovca pod rukovodstvom sekretara partijske ćelije Miće Mihailovića, izvršila je uspješnu diverziju na željezničkoj pruzi ispod D. Hrastovca, dok je grupa ustanika iz Kalinskog zbjega, zajedno s ustanicima s područja glinske i petrinjske općine, izvršila noću uoči 24. srpnja 1941. uspješan oružani napad na željezničku stanicu u Banskome Grabovcu. Uspjeh tih akcija brzo je odjeknuo širom Banije, pa i na području općine Kostajnica.

Iz poznatog Kalinskog zbjega, u kome se našlo nekoliko hiljada ljudi, žena i djece, javio se veliki broj dobrovoljaca za odlazak u gerilske grupe. Tako je već 25. rujna 1941. osnovana gerilska grupa od 27 boraca u blizini sela D. Hrastovac, u zaseoku Brdo. U osnivanju te grupe sudjelovali su komunisti: Širnica Dragić, član Okružnog komiteta KPH iz Svinice, Dušan Dukić, član Kotarskog komiteta KPH Petrinja i Slavko Janjić iz Siska,

brat Vlade Janjića — Cape. Nakon toga osnovane su i manje ustaničke grupe u selima Podbrđani i Papići.

Ojačale ustaničke grupe s područja Kostajnice počele su se povezivati sa sličnim ustaničkim grupama Banije i Siska. Tako je omogućen dolazak (20. rujna 1941.) na Kaline Sisačkog partizanskog odreda iz Brezovice kraj Siska.

Dolazak Sisačkog partizanskog odreda na ovo područje bio je događaj od velike važnosti za ustanak ovog kraja uopće. U odredu su se uz ostale nalazili poznati komunisti i članovi Okružnog komiteta KPH Sisak: Vlado Janjić — Capo, Marijan Cvetković, Artur Turkulin, Franjo Smolčić, Tone Štajcer — Crni, Đuro Kladarin i još neki. Njihov dolazak značio je i revolucionarni preporod u ovom kraju i snažni početak zajedničkog kovanja bratstva i jedinstva Hrvata i Srba. Među tim istaknutim komunistima i organizatorima narodnog ustanka bio je i komandant zbjega Kaline, Franjo Ogulinac — Seljo, poznati španjolski borac, čovjek koji je svojim bogatim revolucionarnim iskustvom podizao borbeni moral mladih ustanika iz ovih krajeva.

Zaredale su zatim brojne akcije ustanika ovoga kraja. Teško bi ih bilo i približno nabrojiti, jer mnoge su zbog nedostatka pisanih podataka već pale u zaborav. Zato ćemo spomenuti samo neke. Tako je grupa kalinskih boraca pod rukovodstvom Vasilja Gaćeše, uoči 27. rujna izvela uspješne noćne napade na žandarmerijske stanice u Malom Gradcu i Klasniću.

U listopadu na području općine Kostajnica bio je Kalinski partizanski odred, smješten kod sela Komogovine, zatim su tu bili borci Svinačkog i Hrastovačkog odreda, a u Kalinskom zbjegu bilo je oko 100 naoružanih boraca, od kojih je oko polovina bila s područja Siska, a ostali s područja Kostajnice i Petrinje.

Do kraja 1941. izvedeno je više akcija. U zasjedi uoči 20. prosinca 1941. grupa boraca iz Kalinske čete napala je između Komogovine i Borojevića patrolu od osam žandara, zarobila trojicu i četiri vojničke puške. U napadu na željezničku stanicu u Gornjem Hrastovcu 25. prosinca 1941. ustanici su zarobili sedam domobrana i toliko pušaka. Domobrane su pustili, a oružje oduzeli. U listopadu 1941. izvršena je uspješna akcija sječe telefonskih stupova pored željezničke pruge G. Hrastovac — Sunja. Porušeno je i nekoliko manjih mostova i propusta na cesti i si.

Tako je narodni ustanak iz dana u dan bio sve masovniji i žeo nove plodove borbe. U svakidašnjim akcijama kalili su se narodni borci, ali se kalilo i brat-

stvo i jedinstvo boraca i naroda srpske i hrvatske nacionalnosti ovoga kraja, što je istodobno i najjače ustaničko oružje.

Od velike važnosti za razvoj NOP na području općine Kostajnica, osobito za učvršćivanje bratstva i jedinstva Hrvata i Srba, bio je dolazak (siječanj 1942.) nekoliko partijskih radnika Hrvata, kao što su Maraković Nikola — Nina i Košutić Jure iz Kostajnice, zatim Pavlišić Slava iz Petrinje, Stojanović Dragutin iz Mračja, Glavačević — Zebić Zora iz Slavonije i još nekih.

Od ustanka do pobjede narod općine Kostajnica dao je NOB-i i NOP-u mnogo neustrašivih boraca na fronti i u pozadini, te preko njih svoj dragocjeni doprinos konačnoj pobjedi.

Janko Zebić
Boško Petrinjac
Stevo Borojević

K R A P I N A Teritorij sadašnje općine Krapina zauzima dio prostora nekadašnjih kotareva Krapina i Pregrada, na kojem je uoči početka drugog svjetskog rata živjelo oko 50.000 stanovnika, uglavnom hrvatske nacionalnosti, dok je današnji broj stanovnika oko 47.000.

Na površini od 330 km² oko dvije trećine zemljišta je poljoprivredno, dok oko 1/3 otpada na šumu. Zavisno od toga stanovništvo se bavilo zemljoradnjom i šumskim radovima oko 90%, dok je ostatak od oko 10% nalazilo zaposlenje u industriji, obrtu i drugim djelatnostima. Ovaj kraj se uglavnom ubrajao u siromašnije u Jugoslaviji, jer bez razvijene industrije i zbog prenaseljenosti zemlja nije osiguravala uvjete za život, zbog čega je velik broj ljudi tražio zaposlenje u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije, uglavnom u rudnicima, ciglanama, građevinarstvu i drugim djelatnostima.

Od industrije ovdje je poznatija tvornica stakla u Straži, zatim Krapinska tekstilna industrija Zutnica, osnovana 1925. i Tvornica štapova u Krapini, te još neki manje važni zanatski pogoni. Zatim je 1928. proradila i pilana u Đurmancu.

Mada se ovdje radi o malim industrijskim poduzećima i rudnicima, u njima su se ipak radali i razvijali uvjeti organizovane radničke klase, razvijala klasna svijest zaposlenih i njihova spremnost da se kroz borbu mora mijenjati postojeće stanje. U uvjetima kapitalističke eksploatacije radnik-seljak teško je živio, uvjeti rada bili su mu nepodnošljivi, nesigurna zdravstvena i socijalna zaštita, zbog čega je dolazilo do radničkih štrajkova i otvorenih sukoba radnika s kapitalističkim poslodavcima.

U takvim socijalnim uvjetima razvoj socijalističkih ideja javlja se na ovom području još za vrijeme austro-ugarske vladavine.

Ubrzo po završetku prvog svjetskog rata i stvaranju KPJ, te povratku jednog broja ovdašnjih ljudi iz ruskog zarobljeništva, slijedilo je snažno širenje komunističkih

ideja, što je imalo značajnog utjecaja na prve općinske izbore koji su se održali 1920.

Naime, već u lipnju 1919. u Krapini je osnovana prva organizacija Socijalističke radničke partije (komunista) i zahvaljujući utjecaju te partije na općinskim izborima 1920. u Krapini, Petrovskom i Humu na Sutli komunistički kandidati dobili su znatan broj glasova, pa je u Krapini izabrano 7 odbornika komunista, dok je primjerice HRS dobila 6 odbornika.

Od zloglasne »Obznane« pa sve do 1935. Partija je ovdje u stagnaciji i oštrom progonu režima. Međutim, od 1935. do 1940. Partija je u ponovnom ozdravljenju, i na području sadašnje krapinske općine organizovano je više štrajkova, od kojih su neki trajali i po više tjedana i gdje je dolazilo do različitih sukoba između radnika-štrajkaša, s jedne strane, i predstavnika režima i kapitalista s druge strane. Prvi štrajk je izbio u Krapinskoj tekstilnoj industriji 1935, a drugi već naredne 1936. Zatim do štrajka dolazi u Tvornici stakla u Straži, Tvornici štapova u Krapini i u Radoboljskim ugljenokopima »Mirna«. U tim štrajkovima uzelo je učešća oko 1.500 radnika, a značajna uloga u organizovanju štrajka pripada URS-ovim sindikatima, gdje se posebno ističu kao organizatori simpatizeri KPJ, kao što su predsjednik URSS-a August Herceg, zatim tajnik Stjepan Kovačec i članovi Stjepan Križnik, Josip Pačaić, Dragutin Koprivnik, Lako Frljužec, Rudi Ovčar i još neki. Veliku organizacionu pomoć ovdašnjim štrajkašima i štrajku inače pružali su drugovi iz URS-ovih sindikata iz Zagreba, Drago Marušić, Đuro Bermanec i Miroslav Pintar. Zahvaljujući dobro organizovanim štrajkovima i radničkoj solidarnosti u štrajku su postignuti značajni radnički rezultati, među kojima je bilo skraćanje radnog vremena i povećanje radničkih zarada. Međutim, kapitalističkim poslodavcima polazi za rukom da među radnicima stvore određene nesuglasice i HSS stvara svoje sindikalne podružnice pod rukovodstvom HRS-a.

Godine 1939. izbio je štrajk u Radoboljskim ugljenokopima »Mirna« u kojem je uzelo učešća oko 500 rudara i koji poprima karakter borbe »na život i smrt« za radnička prava. U borbi za svoja prava rudari su proveli pod zemljom oko mjesec dana u rudarskim oknima. U pokušaju da štrajk uguše, žandari pucaju u jamska okna, pale slamu i krpe namočene uljem kako bi prisilili štrajkaše da se okanu štrajka i napuste rudarska okna. Žene, koje su muževima i sinovima — rudarima donosile hranu, žandari su razgonili kundacima kako bi rudare primorali da štrajk prekinu. Zbog dugoga boravka

pod zemljom, psihičke i fizičke iscrpljenosti mnogi rudari morali su potražiti bolničku pomoć. No, radnici su ipak prisilili poslodavce na izvjesne ustupke u korist radnika, što je značilo krupnu radničku pobjedu. Radnici su se ujedno uvjerali da se samo složnom, organizovanom i zajedničkom borbom mogu uspješnije boriti za svoja radnička prava protiv kapitalističkih poslodavaca.

U minulim štrajkovima pojedinci su se i posebno isticali, nakon čega dolazi do primanja najboljih i najhrabrijih radnika za članove KPJ. Tako je 1940. formirana partijska ćelija u Đurmancu, u koju su ušli August Herceg — Brko, tekstilni radnik, Stjepan Kovačec, tekstilni radnik, Petar Kin, pilanski radnik i ing. Mihajlo Šurlan, rudarski inženjer. Kao član partije tada je djelovala na tome području i učiteljica Marija Lovrenšćak u Svedruži, član OK Krapina.

Potrebno je spomenuti da su u ovom razdoblju značajnu ulogu odigrali komunistički, sindikalni i omladinski aktivisti iz Zagreba, rodом iz Hrvatskog zagorja, pa da barem neke spomenemo: Edo Leskovar, Josip Debeljak, Rudolf Presečki, Ivica Gretić, Petar Rihtar, Ivica Božić, Nikola Slivonja, Stjepan Križnik, Drago Placaić, Viktor Živičnjak i još neki. Oni su svestrano pomagali kojoj učestvuju delegati partijskih ćelija iz kotara Donja literatura, raskrinkavali izdajničku politiku HSS-a i njegovih istaknutijih pojedinaca, te na taj način moralno pripremali narod za velike predstojeće revolucionarne događaje.

Takva aktivnost pojedinaca, grupa i partijskih ćelija doprinijela je velikom ugledu KPJ na našem teritoriju, osposobila brojne kadrove za predstojeću oružanu borbu i revoluciju, proširila krug pristaša i simpatizera Partije, među kojima da posebno spomenemo barem nekoliko njihovih imena: Miho Moćin, advokat iz Krapine, Stjepan Sinovec, grafičar, Stjepan Nežmahen, gostioničar, dr Zlatko Ortner, veterinar, Ivica Božić, Jagoda Božić, Milan Požgaj, Dragutin Broz, Josip Krkalo, Valent Družinac, Ivan Buber, Artur Leeler, a u Đurmancu: Franjo Škrljec, Petar Vraničar, Leopold Horvat, Viktor Varjačić, Ivan Burek, August Cesarec, Janko Horvat; na Petrovskom grupa aktivista u Svedruži, zatim u Radoboju Petar Rihtar, Josip Slukan — Pepeč, Janko Draganić, Viktor Vinceljak, Mile Tarle, Viktor Rihtar i drugi. U Pregradi su to bili: Josip Tkalec, Petar Rovišnjak i Martin Pajkler iz Sopota, Leskovar Petar iz Valentinova, Alojz Debeljak i August Debeljak iz Huma na Sutli, kao i Stjepan Tepeš i Ivan Ciglenjak.

Uoči početka II svjetskog rata, a posebno uoči fašističkog napada na Jugoslaviju, Partija je sve aktivnija i na ovom terenu. U tom cilju već se provode u život Odluke Osnivačkog kongresa KPH, posebno u periodu priprema za V zemaljsku konferenciju KPJ. Tada je u zgradi na Starom gradu u Krapini ilegalno održana Prva okružna partijska konferencija dana 28. VII 1940, na kojoj učestvuju delegati partijskih ćelija iz kotora Donja Stubica, Klanjec, Krapina, Pregrada i Zlatar. Na konferenciji su u ime CK KPH sudjelovali Anka Butorac i Martin Franekić, a potom je izabran Okružni komitet KPH Krapina u koji su s područja općine Krapina ušli: August Herceg — Brko, Petar Kin, Stjepan Kovačec i Marija Lovrenščak, učiteljica u Svedruži.

Na konferenciji je zaključeno da se upozna članstvo KP, a preko njega i šire stanovništvo s političkim prilikama u zemlji i svijetu, te s postojećim zadacima u borbi protiv fašističkog utjecaja u ovom kraju. Slijedilo je značajno partijsko savjetovanje za okrug Krapina koje je održano u Đurmancu 1. I 1941. i na kojem su razrađivani zaključci s V. zemaljske konferencije KPJ, čije je odluke prisutnima objasnio u ime CK KPH drug Karlo Mrazović. Na ovom savjetovanju su sudjelovali: Alojz Čleković, Janko Čajko, Stjepan Čehulić, Ivan Borovčak, Stanko Goluban, August Herceg, Ivan Jadan, Petar Kin, Antun i Lacko Jakuš, Juraj Rogan i Josip Špiranec.

Dolaskom okupatora i ustaša došli su i pogoršani uvjeti za rad članova KPH i njihovih simpatizera. Zato je već u proljeće 1941. došlo do osipanja partijske ćelije u Đurmancu jer je Petar Kin, član Okružnog komiteta, otišao s toga područja u Sloveniju, ing. Mihajlo Šurlan otišao je u Banju Luku, gdje je bio strijeljan kao komunist, dok je August Herceg — Brko prešao u ilegalnost, a Stjepan Kovač je uhapšen i strijeljan 1943. U ljeto 1941. u Krapini je uhapšena grupa od 17 simpatizera Partije, uglavnom intelektualaca, ali su na pritisak ovdašnje javnosti bili ubrzo pušteni na slobodu.

Mada u osjetno pogoršanoj situaciji, August Herceg — Brko osniva partijsku ćeliju u Jasenju Gornjem u koju su ušli Gojković Stjepan, zemljoradnik, Katalenić Ivan, radnik, Grabar Ladislav, trgovac i Katalenić Valent, radnik. Iste godine u Svedruži je August Herceg — Brko osnovao simpatizersku partijsku grupu u koju su ušli: Rudolf Faget, Mijo Bešenski, Slavko Prosečki, Julius Šenjug i Mika Hriberski, od kojih će se kasnije formirati partijska ćelija.

U Đurmancu krajem 1941. organizirano djeluje grupa omladinaca, među kojima: Franjo Škrlec, Branko

Gretić, Leopold Horvat, Janko Horvat i Stjepan Miška. Od tih omladinaca početkom 1942. osnovana je nova partijska ćelija u Đurmancu.

Na poziv CK KPJ za podizanje oružanog narodnog ustanka u Jugoslaviji i na ovom se području počelo u tom pravcu raditi konkretni je u granicama tadašnjih mogućnosti. Slijedilo je prikupljanje oružja i municije, a nakon što je u jesen 1941. Edo Leskovar bio izabran za sekretara Okružnog komiteta KPH Krapina, neumorno je radio na organiziranju narodnog ustanka. Njemu pripada i posebna zasluga u raskrinkavanju izdajničke uloge HSS-a na čelu s Mačekom, koja je u ovim krajevima i tada imala snažnog utjecaja. Užurbano se radilo na pripremama za osnivanje 1. zagorskog partizanskog odreda u koju je svrhu prikupljeno desetak pušaka, nekoliko pištolja i više stotina metaka. Mada su u to vrijeme Hitlerove fašističke horde duboko napredovale u zemlju Sovjetskog Saveza, kod naroda je veličana snaga i uloga Crvene armije i ostalih saveznika koji će konačno fašizam pobijediti. Tako su tokom 1941. ovdje izvršene solidne pripreme za dizanje narodnog ustanka i u ovom dijelu naše zemlje, što će već naredne, 1942, poprimiti masovni je obilježje.

Antun Kozina, prof.

KRIŽEVCI Prema popisu stanovništva 1931., na području tadašnjeg križevačkog kotara živjelo je 61.525 stanovnika, od čega 57.094 Hrvata, 2952 Srba, zatim Čeha i Slovaka 909, Mađara 144, Nijemaca 129, te Jevreja i ostalih 342.

Glavna privredna djelatnost stanovništva bila je poljoprivreda, stočarstvo i vinogradarstvo, a od industrije postojao je paromlin i pilana »Hinka Schivarza«, zatim tvornica suhomesnatih proizvoda »Gregorić i drug«, Gradska ciglana, zatim paromlin i ciglana u Zabnu — vlasništvo obitelji Bergel.

Industrijska proizvodnja vršena je na zanatski način dotrajalim strojevima i vrlo jeftinom radnom snagom čija je ponuda bila mnogo veća od potražnje. U križevačkom mlinu bila je organizirana radnička klasa i KPJ koja je više godina uzastopce slavila 1. maj i na dimnjaku mlina razvijala crvenu zastavu.

Prema statističkim podacima, na području današnje općine Križevci živi 43.486 stanovnika, od čega 41.248 Hrvata, 1356 Srba i 883 ostalih.

Prije rata glavna politička stranka na križevačkom području bila je HSS, zatim je u gradu i u nekim selima bilo dosta pristaša Samostalne demokratske stranke i još nekih uglavnom režimskih stranaka. Zanimljivo je da su na čelu tih stranaka obično bili Hrvati.

HSS je imala važnu ulogu u životu ovdašnjeg seljaka. Preko ekonomske organizacije, tzv. Gospodarske sloge, zatim kulturno-prosvjetnih organizacija i ogranaka po selima, imala je svoje čitaonice, održavana su predavanja i kulturne priredbe. HSS je bila i poluvojnička organizacija sa »seljačkom zaštitom«, koja je neposredno pred rat imala ogranke u mnogim selima i bila pod utjecajem desnog krila stranke i sve očitije fašizacije.

U danima kapitulacije Kraljevine Jugoslavije slijedio je poznati Mačekov poziv Hrvatima o pokornosti ustaškoj vlasti, što je negativno utjecalo na ovdašnje stanovništvo. Zato Hrvatska seljačka zaštita odmah stu-

pa u akciju i razoružava vojnike koji su se vraćali svojim kućama s granice. Tako oduzeto oružje predavano je Nijemcima i ustašama, a u nekim selima »zaštita« je kompletno prešla ustašama.

Propast stare Jugoslavije kao nenarodne države i režima ovdašnje je seljaštvo primilo dosta hladnokrvno, čemu je uvelike pridonijela i ustaško-frankovačka propaganda koja uvjerava hrvatski narod kako je Nezavisna Država Hrvatska ostvarenje stoljetnih težnji i trajno rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja.

Istodobno ovdašnji srpski dio stanovništva, zajedno s Jevrejima, bio je dosta zbunjen. Ustaše ih ubrzo počinju hapsiti, progoniti i maltretirati.

Od 1939. do 1940. sređuju se organizacije KPJ i SKOJ-a, izabran je novi Kotarski komitet KPH i Mjesni komitet Križevci. To je utjecalo na političko raspoloženje u radničkim redovima. Gotovo ni jedan važniji događaj nije prolazio bez političke ocjene i utjecaja komunisti, SKOJ-a i sindikata. Komunisti se koriste lijevo orijentiranim članovima HSS, zatim URS-ovim sindikatima, sekcijama Seljačkog kola, pjevačkim i tamburaškim zborovima i ostalim. Na tim zborovima i izletima javno istupaju komunisti i rukovodioci Ujedinjenog radničkog sindikata Jugoslavije. Upozoravaju narod na političku situaciju, na srljanje vlade Cvetković—Maček u fašistički zagrljaj, pozivaju radničku klasu na borbu za njena prava i interese, zalažu se za savez sa SSSR i slično.

Pred sve većom opasnošću od fašizma, komunisti, skojevci i ostali patrioti bili su neumorni u agitaciji za mobilizaciju širokih narodnih masa radi obrane zemlje. Slijedio je potom i štrajk križevačkih drvodjelaca, postolara i zidara kojima se priključuju i poljoprivrednici, jer seljak je bio zainteresiran da radnici uspiju u štrajku. Tako su križevački radnici davali svoj doprinos razvoju revolucionarne svijesti u predvečerje fašističkog napada na Jugoslaviju.

Odmah po okupaciji zemlje, a po direktivi KPJ, komunisti organiziraju akciju prikupljanja oružja, municije i ostale opreme za predstojeću oružanu borbu. Taj zadatak komunisti bio je ovdje osobito težak, s obzirom na jak utjecaj Mačeka i njegove HSS, te na utjecaj frankovaca i dijela katoličkog klera. Komunisti su morali objasniti i dokazivati narodu u čemu je greška dr Mačeka, koji se solidarizirao s Pavelićevim ustašama, pozivajući hrvatski narod na lojalnost ustaškoj vlasti.

U vrijeme okupacije Jugoslavije na križevačkom kotaru djelovalo je 11 partijskih ćelija sa 68 članova

Komunističke partije Hrvatske i mnogo većim brojem simpatizera. Istodobno u sedam skojevskih aktiva bilo je 56 skojevaca. Oni su također imali mnogo mladih simpatizera, pretežno u gradskim naseljima. Tri aktiva djelovala su na Kalniku, u Vojevačkom Osijeku i u Žabnu. U Križevcima postojali su odbori Crvene pomoći i Narodne pomoći. Djelovali su po direktivi komunističke.

Najaktivnija organizacija bila je na Srednjoj poljoprivrednoj školi. Imala je 25 članova, ponajviše đaka iz raznih krajeva zemlje koji su se tu školovali. Njihova se djelatnost najviše odvijala preko društva »Plug«.

U partijskim ćelijama vladala je stroga konspiracija, ali i dosta slaba povezanost, osobito onih na selu. Često se isticalo pojedince, a zanemarivalo rad cjeline, što se pokazalo veoma štetnim. Sastanci su se održavali rijetko, neke dotadašnje veze čak su bile prekinute. Tako se dio članova Partije sve više pasivizirao i čak napuštao liniju borbe. Nedostajalo je praktičnog iskustva u toj vrsti ilegalne borbe, a snalažljivost pojedinaца nije bila na odgovarajućoj visini kada je trebalo nešto poduzimati samoinicijativno. Porazno je djelovao na raspoloženje komunista slučaj sekretara partijske organizacije iz Križevaca, Dragana Cetušića, koji je bio uhapšen 12. travnja 1941. kada je pokušao uspostaviti vezu s Kotarskim komitetom KPH Križevci. Odveden je u logor Danicu u Koprivnici, odakle je 22. lipnja pokušao organizirati bijeg logoraša. Tom je prilikom poginuo. Samo nekoliko dana kasnije, tj. 24. travnja 1941., u Križevcima je uhapšena grupa članova KP i SKOJ-a sa sekretarom KK KPH Križevci Josipom Posavcem i sekretarom SKOJ-a Franjom Marenićem. Poslije nekoliko dana pušteni su iz zatvora. Bio je to ustaški trik, jer već 26. travnja 1941. uz pomoć žandara i policije uhapsili su 26 članova KPH, SKOJ-a, njihovih simpatizera i suradnika. Također su pohapšeni istaknutiji članovi SDS, zatim pripadnici režima — članovi JRZ. Prebačeni su u logor Danica u Koprivnici, odakle su uglavnom poslije kraćeg ili dužeg vremena bili pušteni. Najdrastičniji je postupak počeo odmah u prvim danima okupacije prema Židovima koji su bili posebno označeni i tjerani na prisilni rad i u razne logore.

Suočena sa sve drastičnijim postupkom prema njenim članovima i simpatizerima, Partija se nastoji snaći, srediti i reorganizirati. U tom cilju održana je II konferencija KPH za okrug Bjelovar 5. lipnja 1941. Bilo je prisutno 20 delegata s područja osam kotareva toga okruga. Kao predstavnici partijske organizacije Križev-

ci, konferenciji su prisustvovali: Josip Posavec, Đuro Boščak, Antun Puklavec i Pero Kokotović, a kao član CK KPH prisustvovao je i dr Pavle Gregorić. Zaključeno je da se svim snagama započne pripremati oružani ustanak na području Bjelovarskog okruga, što znači i u Križevcima.

Istoga mjeseca osnovan je Mjesni komitet KPH Križevci i Mjesni komitet SKOJ-a koji su djelovali sve do konca ožujka 1942. kada je ponovno uhapšeno više članova KPH i SKOJ-a i njihovih simpatizera. Do hapšenja je došlo izdajom člana KPH Bore Jošte, koji je vezom iz Zagreba upućen u partizane u Moslavinu, ali pošto se zbog neprijateljske ofanzive u ovom kraju nije mogao povezati s partizanima, bio je prebačen preko veze na Kalnik odakle je uskoro pobjegao i odao vezu koju je upoznao u Čazmi, Dubravi i Križevcima. Zaredala su toga ljeta hapšenja komunista, skojevaca i ostalih naprednih ljudi u Vojakovcu. Uhapšeno je 20 ljudi i odvedeno u logor »Danica«. Tamo su pogubljeni pod sumnjom da su komunisti. Početkom kolovoza 1941. uhapšeno je u Vojkovcu i Vojkovačkom Kloštru 76 muškaraca pod optužbom da su pripadnici monarhističkog režima i četničkih organizacija. Odvedeni su u logor »Jadovno« kod Gospića gdje su ubrzo ubijeni.

Pripreme za početak oružane borbe bile su sve konkretnije. Osnovana je i prva partizanska baza 25. lipnja

1941. na rudini zvanoj »Mladina« nedaleko od sela Vojkovački Kloštar u kojoj se okupilo pet boraca. Potom su osnovane i baze na Kalniku, u okolici planinarskog doma, u Vratnu, kod mlina Franje Katana, na Kamešnici, te u samom Vratnu, kod Govedića Vinka. Te baze postaju stjecište prvih boraca našeg kraja, među kojima su bili Đuro Boščak, Franjo Marenčić i Antun Levak, koji su 7. kolovoza 1941. pobjegli iz križevačkog zatvora i uz pomoć veze stigli na Kalnik, a zatim i do partizanske baze na Jasenovom Brdu.

Napadom fašističke Njemačke na SSSR stvorena je nova vojno-politička situacija. Zaredala su nova hapšenja tridesetak građana iz Križevaca, među kojima je bilo članova KP i njihovih simpatizera. Uhapen je 8. kolovoza i sekretar partijske organizacije Kalnik, Ivan Pavišić. Prijeki sud u Zagrebu osudio ga je na smrt, ali mu je smrtna kazna zamijenjena zatvorom od 20 godina.

Sredinom kolovoza 1941. u mlinu kod Vratna održana je partijska konferencija KPH za kotar Križevce. Izabran je novi Kotarski komitet od sedam članova sa sekretarom Perom Kokotovićem. Samo četiri dana ka-

snije sve srpsko stanovništvo, oko 500 osoba iz sela Vojakovački Osijek, prisilno je odvedeno u logor u Bjelovaru, a potom u logor u Slavonsku Požegu. Već na putu do Križevaca ubijeno je 15 muškaraca. Dio nesretnog naroda pušten je iz logora nakon tri mjeseca pod obavezom da će poštovati ustašku vlast i da će eventualnu pojavu komunističko-četničke bande odmah prijaviti.

Početkom listopada na Kalnik je došao poznati komunist Petar Biškup — Veno, kao komesar bjelovarske partizanske grupe, zajedno s Brankom Bogojevićem, kako bi uspostavili vezu s kalničkim partizanima. Zbog pogrešne veze u samom mjestu Kalnik sukobili su se sa seoskim ustašama. Bogojević je u borbi ranjen i zarobljen, te nešto kasnije strijeljan na Vojnoviću u Bjelovaru, dok se lakše ranjeni Petar Biškup — Veno uspio spasiti. Poginuo je 1945. kao komandant 32. divizije.

U tako složenoj situaciji, već prilično desetkovani komunisti i skojevci na ovom području nisu mogli organizirati snažniji oružani ustanak tokom 1941. Narodno-oslobodilačka borba na području križevačke općine jače se razvila u proljeće 1942., poslije neprijateljske ofanzive na Kalniku, odakle su preživjeli borci krenuli za Bilogoru i Slavoniju. Na tom području zadržala se samo osječka grupa boraca.

Među zapaženijim organizatorima okružnog ustanka u ovoj općini vrijedno je spomenuti: Josipa Posaveca, Franju Marenčića, Đuru Boščaka, Peru Kokotovića i Augusta Šketa. Svaki je od njih na svoj način davao veliki doprinos. Priličan broj intelektualaca iz samoga mjesta Križevci bili su simpatizeri i suradnici NOP-a. Spomenimo neka imena: dr Miklin, profesor Pancer, apsolvant prava Franjo Turkalj, apsolvant veterine Milan Predragović, apsolvant medicine Smiljan Hanžek i još neki, zatim neki učenici srednjih škola i gimnazije kao što su Franjo Marenčić, Vlado Žagar, Vlado Kruljac, August Kušić, Darinka Kučan, Manja Brumen, Milan Zorac i ostali.

August Sket

KLANJEC Već prvih dana travanjskog rata 1941.

na području Klanjca pojavljuju se skupine ustaša i frankovaca propovijedajući brzu propast kraljevine Jugoslavije, dolazak Njemačke i stvaranje nekakve hrvatske države. Narod ovoga kraja, međutim, dobro je znao da mu Nijemci, kao ni bilo koji drugi okupator, ne donosi slobodu već ropstvo.

Prvih dana službenog postojanja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, ovdašnji ustaško-frankovački i mačekovi misionari pokušavaju uvjeriti narod kako je stvaranjem te države ostvarena stoljetna težnja hrvatskog naroda i da zbog toga treba tu državu pomagati svim svojim bićem. Tu ustaško-frankovačku propagandu najprije je prihvatio veći dio ovdašnjeg činovništva s dotadašnjim općinskim načelnicima, koji gotovo preko noći postaju ustaški općinski načelnici. Za ustaše se odmah opredijelilo i nekoliko propalica i kompromitiranih neradnika, dok su široke narodne mase bile pasivne i po strani. Doduše, još i prije konačne kapitulacije bivše jugoslavenske vojske i ovdje su se pojavile naoružane skupine iz Mačekove »Seljačke zaštite«. Oni su hvatali i razoružavali vojnike starojugoslavenske vojske, a neke su predavali okupatoru koji ih je potom odvodio u ratno zarobljeništvo. Već iz toga čina mačekovaca, ovdašnjem radniku i seljaku nije bilo teško zaključiti kome zapravo služi Maček sa svojim sljedbenicima. Tako brojni mačekovci uz blagoslov klera svim snagama učvršćuju novu ustašku vlast na području sadašnje općine Klanjec. Međutim, unatoč vrlo primamljivoj propagandi i ustaškim obećanjima, seljaci iz tadašnjih općina Tuhelj, Klanjec na Sutli i Zagorska sela nerado pristupaju ustaškom pokretu, pa ustaše s mnogo muke pronalaze čak i tabornike u tim mjestima.

Zatim su ustaše počele mobilizirati ovdašnje ljude za rad u Njemačkoj. Unatoč primamljivim obećanjima odazvalo se tek oko 200 ljudi, uglavnom lakovjernih i željnih dobre zarade. Ubrzo po odlasku na rad u Nje-

mačku doživljavali su teško razočarenje, pa su se mnogi vraćali kući čim bi istekao rok radnoga ugovora. Povrat tak razočaranih radnika iz Njemačke u njihova sela bio je ozbiljan i konkretan udarac ustaškoj propagandi

0 fašističkom »raju« u Njemačkoj. Zbog toga su ustaške akcije nalazile sve manje pristalica, a ustaški pokret u Klanjcu imao samo dvojicu istaknutijih ustaških pobornika koji su se ubrzo kompromitirali kod naroda.

Raseljavanje Slovenaca iz susjedne Slovenije i germanizacijom dijela Štajerske, kod ovdašnjeg hrvatskog stanovništva koje graniči sa Slovenijom izazvalo je pravu uzbunu. Jer plač Slovenaca koje su njemački fašisti prisilno odvodili iz njihovih domova dopirao je do susjednog hrvatskog življa koji je na djelu vidio njemačke okupatore i »blagodati« što ih donose.

Kako u to vrijeme u Klanjcu nije postojala partijska organizacija, nije se organizirano prikupljalo oružje, municija i druga vojnička oprema. Ni ustaškoj propagandi nije bilo organiziranog suprotstavljanja. Doduše, neki komunisti koji su na ovo područje povremeno navraćali, više u prolazu, ostavljali su pozitivne i revolucionarne tragove. U tome se posebno isticao Rudolf Kroflin iz sela Lenišća, koji je radio i živio u Zagrebu. Poslije okupacije dolazio je sve češće, održavao je sastanke s ljudima i objašnjavao im liniju KPJ. Osim njega bilo je i nekoliko Klanjčana koji su kao članovi KPH radili u Zagrebu i povremeno kontaktirali s ovdašnjim antafašistima.

Treba spomenuti da je još početkom 1941. i u Klanjcu osnovan odbor za prikupljanje crvene pomoći u kome su bili braća Stjepan i Krsto Iveković, te Milan Posavac

1 Josip Milčić. Taj je odbor osnovan uz neposrednu pomoć člana CK KPH Mladena Ivekovića. Kao jedan od glavnih zadataka toga odbora bio je da prikuplja materijalna dobra za NOP i da u narodu razvija zanimanje za NOB-u i da, naravno, sprečava odlazak u neprijateljsku vojsku. Osim toga taj je odbor trebao osnovati slične odbore i u ostalim naseljima kotara Klanjec. Zahvaljujući tako organiziranom djelovanju odbora, već 1941. odbori su osnovani i u Gredicama, Mihanović Dolu, Ledinama i u Lepoglavcu. Preko tih odbora išla je partizanska propaganda protiv ustaša i okupatora, a narod je saznavao i o razvoju NOB-e u ostalim krajevima naše zemlje.

Kako su ti odbori bili osnovani po direktivi KPH, obavljali su i prave partijske zadatke, uglavnom po na-

logu Okružnog komiteta KPH Krapina, pod kojim je bilo i tadašnje područje Klanjca.

Mada u izvjesnom zakašnjenju, zbog specifičnih okolnosti, narodnooslobodilački pokret na ovom području poprimao je već 1941. sve snažnije obilježje, a te godine nekoliko aktivnijih pristaša NOP-a dobrovoljno odlazi u partizanske odrede koji su se pojavili u nekim dijelovima Hrvatskog zagorja.

Juraj Fistić
Josip Milčić

KUTINA Prve partijske organizacije na području Kutine osnovane su još 1919., kada Mato Žanić osniva partijsku organizaciju u Banovoj Jarugi, a Petar Priča — Mile 1920. u Kutini i Osekavu. Tako već Drugom kongresu u Vukovaru u ime ovdašnjih komunista prisustvuju kao delegati Mato Žanić i Stjepan Kraljevac. Međutim, šestojanuarska diktatura 1929. teško pogađa i partijske organizacije Moslavine. Mnogi su komunisti bili proganjani i zatvarani, a Petar Priča — Mile najprije je protjeran iz Kutine, a potom mučki ubijen na bugarskoj granici.

Tek 1938. dolazi do snažnije obnove partijske organizacije na ovom području. Osnovana je partijska ćelija u selu Gračanici. Osnovali su je Franjo i Ivan Šturlan. Dok su izučavali zanat u Zagrebu, bili su primljeni u KPJ. S njima su u Moslavačkoj Gračanici partijsku aktivnost započeli tri člana. U Kutini djeluje Dragan Dragičević, partijski povezan s Alojzom Vulincem iz Gornjeg Šarampova, a Stjepan Kefelja, učitelj u Kutini od 1935., okuplja skupinu intelektualaca. Partijska organizacija u Kutini obnovljena je 1939. na inicijativu Dragana Dragičevića i Franje Šturlana. Prije toga bio je održan kurs za osam kandidata na kome je predavanje držao Ivan Brodarec, student medicine iz Zagreba. Tako obnovljena partijska organizacija imala je četiri člana, sa sekretarom Draganom Dragičevićem.

Na inicijativu partijske organizacije u Gračanici, koja je politički veoma aktivna, 1938. organiziran je štrajk poljoprivrednih radnika u vinogradima veleposjednika Teslića iz Siska. Štrajk je uglavnom uspio uz pomoć lijevo orijentiranih predstavnika HSS-a, Franje Antolića i Mirka Galekovića. Partijsku vezu sa Zagrebom i Ivanić Gradom održavao je Martin Biškup, radnik iz Gornje Gračanice, a vezu sa Siskom Jurica Medarić iz Siska. Sekretar partijske organizacije u Gračanici Franjo Šturlan uspostavio je vezu s Mikleuškom, Srpskim Selištem, Ludinom i Popovačom pripremajući osnivanje partijskih ćelija u tim selima.

Zahvaljujući osnaženoj partijskoj organizaciji, u Banovoj Jarugi 1940. osnovan je Mjesni komitet Partije sa sekretarom Janom Kubašekom. Iste godine osnovan je i Kotarski komitet KPH Kutina sa sekretarom Draganom Dragičevićem. To je razdoblje kada u Okružnom komitetu Čazma postoje četiri kotarska komiteta i to: Čazma, Kutina, Dugo Selo i Garešnica. Ukupno je bilo dvadesetak partijskih organizacija s 217 članova KPH. Takvim radom partijska organizacija na području Moslavine dočekala je burnu 1941.

U ožujskim danima 1941. rušenje izdajničke vlade Cvetković-Maček, kidanje zloglasnog Trojnog pakta između kraljevine Jugoslavije, fašističke Njemačke i Italije, narod je ovoga kraja uglavnom podržao, što je bilo javno priznanje politici KPJ. U selima Moslavine bilo je demonstracija, a na području kotara Kutina osobito u selu Mikleuška.

U danima kratkotrajnog i poraznog aprilskog rata 1941. ogromna većina naroda kutinskog kotara bila je spremna braniti zemlju, mada su se pojavile i neke pro-ustaške i profašističke grupe i grupice koje su djelovale suprotno. Još u doba napada na Jugoslaviju, održano je partijsko savjetovanje za Moslavinu u kući Josipa Šepka u Šaranpovu Gornjem. Prisustvovao je i Stjepan Kenđel — Sijedi, delegat CK KPH zadužen za rad na području Okružnog komiteta KPH Čazma. Na savjetovanju je odlučeno da treba mobilizirati sve raspoložive snage za obranu zemlje od fašističkih napadača.

Zbog dobro poznatih razloga Jugoslavija je ubrzo kapitulirala, a otpor je s ognjem i mačem stigao i na područje Kutine. Jedan od prvih zadataka ustaško-njemačke vlasti bio je progon komunista i ostalih naprednih ljudi koji nisu prihvaćali okupaciju kao svršeni čin. Tako je počinjala teška borba malobrojnih članova Komunističke partije protiv veoma jake ustaško-njemačke sile. Neprijateljska vlast u Moslavini nije imala jačega oslonca među narodom, već suprotno. Jer, usprkos višenacionalnom sastavu stanovništva, u eri raspirivanja bratoubilačkog rata, ustaše u ovome kraju nisu uspjele. Cijela hrvatska sela pružala su otpor ustašama kad su pokušavali iseljavanje i pokršćavanje Srba. Prekrštavanje Srba u kotaru Kutina izvršeno je u Mikleuški i Srpskom Selištu. Neke srpske porodice, nažalost, prognane su u Srbiju ili su odvedene u logore. Međutim, ni u tome neprijatelj nije postigao željenoga cilja, jer su komunisti preko Hrvata štitili Srbe, upućivali ih što trebaju da rade i kako da se sklanjaju ispred neprijatelja. Djelovanje komunista potpomagali su lijevo orijentirani pripad-

nici Hrvatske seljačke strane u kojoj su komunisti imali jačega utjecaja i preko koje su sprečavali ulazak haesovaca u ustaške organizacije. Mnogi su od njih ubrzo napustili Mačekovu izdajničku politiku i veoma se brzo opredjeljivali za NOP.

U predvečerje narodnog ustanka 1941. na područje ovoga dijela Moslavine dolaze i politički djeluju delegati CK KPH Rade Končar, dr Pavle Gregorić, Josip Kraš i Vlado Popović. Pod njihovim neposrednim rukovodstvom održavaju se partijski sastanci, konferencije i savjetovanje komunista Moslavine.

Narodni ustanak u Moslavini počinje u vrijeme kada su uvjeti za borbu bili teški, a političke prilike u sjevernoj Hrvatskoj veoma složene. Partija je bila revolucionarna snaga koja je uspjela pod svoju zastavu okupiti široke narodne mase protiv nenarodne tzv. NDH. Masovno sudjelovanje naroda Moslavine u NOB najbolje govori o vjeri u Partiju i o njezinoj snazi u tome narodu.

Za pripremu narodnog ustanka trebalo je obaviti važne i delikatne predradnje. U tome je veliku važnost imala okružna partijska konferencija Čazme, održana 20. svibnja 1941. pod rukovodstvom dra Pavla Gregorića, u kući Alojza Vulinca u Gornjem Šaranpovu. Osim odluke o prikupljanju oružja i pripremama za oružanu borbu, naglašeno je kako treba što prije organizirati diverzantske akcije, kidati telegrafsko-telefonske linije, vršiti sabotaže u transportu, pisati letke i raskrinkavati suradnike ustaša i okupatora. Već 18. lipnja 1941. održana je partijska konferencija Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška u Banovoj Jarugi pod rukovodstvom dra Pavla Gregorića, a prisutan je bio i sekretar CK KPH Rade Končar. Donesene su odluke kao i na konferenciji u Gornjem Šaranpovu. Važno je naglasiti specifičnost podizanja i razvoja ustanka u Moslavini zbog veoma otežanih uvjeta. Kroz Moslavinu prolaze važne željezničke pruge Križevci — Bjelovar — Virovitica i si. što je neprijatelju omogućavalo veoma brzo prebacivanje trupa i ostalog vojnog potencijala.

Nakon veoma dobrih priprema, već u lipnju i srpnju 1941. u Moslavini je bilo više udarnih i borbenih grupa od tri do pet aktivista na području Kutine, Čazme i Garešnice. Bili su to članovi Partije, SKOJ-a ili odani simpatizeri. Prva važnija akcija na području Moslavine izvršena je 24. lipnja 1941. kada su članovi partijske organizacije iz Ivanić Grada i Opatinaca presjekli telefonsko-telegrafске žice kod Bosiljeva, između Čazme i Bjelovara.

Poslije napada na Sovjetski Savez održana su nova partijska savjetovanja i donesene odluke o početku oružanog ustanka. Nastavljene su akcije kidanja telefonsko-telegrafskih veza na više mjesta, pa i na području kutinskog kotara. Komunisti iz Ludine tako kidaju telefonsku liniju na relaciji Ludina — Križ, komunisti Osekova sijeku telefonske žice od Volodera do Popovače, a komunisti Gračanice isto tako od Gračanice do Kutine, dok je kutinska partijska organizacija onesposobila telefonsko-telegrafске linije od Kutine do Banove Jaruge. Sve se to odigralo krajem lipnja i početkom srpnja 1941., što je snažno moralno-politički utjecalo na narod ovoga kraja koji nije bio pristaša okupacije i ustaške strahovladavine.

Tako je dočekan važni događaj, 27. srpnja 1941., kada je na sastanku ustanika na Tandarićevoj livadi, u prisustvu Stjepana Kendjela — Sijedog, odlučeno da se započne osnivanje partizanskih grupa i na području Čazme i Ivanić Grada. Na partijskoj konferenciji, u selu Prkosu 8. rujna 1941. kojom je rukovodio dr Pavle Gregorić, donesene su nove odluke o širenju oružanog ustanka u istočnom dijelu Moslavine. Tako se oružani ustanak širio Moslavinom.

Takav razvoj događaja stvorio je sve preduvjete za osnivanje prve moslavačke partizanske grupe u kojoj je početkom kolovoza bilo 10 boraca komunista iz Ivanjske i Garešnice, koji su se već 5. kolovoza 1941. sukobili sa žandarima na pruzi između Križevaca i Garevdara pri pokušaju da se prebace na Kalnik.

Kao specifičnost za moslavačku regiju treba spomenuti ranije osnivanje »odbore za pripremanje i organiziranje ustanka« u koje su birani članovi Partije i simpatizeri, ili su pak prijašnji odbori Crvene pomoći prerastali u odbore za pripremu ustanka. Njihova je glavna parola bila okupiti sve koji se ne mire postojećim stanjem i žele pružiti otpor ne samo okupatoru nego i ustaškoj vlasti. Tako su ti odbori na području kutinskog kotara osnovani u Mikleuškoj, Srpskom Selištu, Kraiškoj Kutinici, Osekovu, Kosrinji i Gračanici. Bili su to ujedno i prvi začeci stvaranja nove narodne vlasti u Moslavini, a po izlasku poznatih »fočanskih propisa« i ostalih uputstava, ti su odbori prerasli u narodnooslobodilačke odbore.

Usprkos otežanih uvjeta za razvoj ustanka, već krajem 1941. u Moslavini djeluju dvije snažnije partizanske grupe, i to jedna na području zapadne, a druga na području istočne Moslavine. Zapadna partizanska grupa položila je zakletvu 14. prosinca 1941. na Kopčić brdu i

izabrala vojno-političko rukovodstvo na čelu s Alojzom Vulincem. Istodobno aktivna je bila i istočna partizanska grupa: 9. prosinca 1941. razoružala je kulturbundovce u Garešničkom Brestovcu, a 18. prosinca u Velikoj Bršljanici.

Razvojem događaja ukazala se hitna potreba za spajanje tih grupa. Dolaskom istočne partizanske grupe na Kopčić brdo dvije su se partizanske grupe ujedinile 21. prosinca 1941. u moslavački partizanski odred »Sloga«. Bio je to krupni vojno-politički događaj, jer tako objedinjeni mogli su poduzimati i veće borbene akcije. Dva dana poslije spajanja, borci odreda »Sloga« razoružali su domobranske straže na lonjskom željezničkom mostu, kod Prečeca, i oveli devet karabina, jedan puškomitraljez, više stotina metaka i ostale opreme. Sudjelujući u toj akciji, član CK KPH, Alojz Vulinac — Sloga, bio je smrtno ranjen. Ojačani vojnički i moralno, borci partizanskog odreda »Sloga« obilaze Moslavinu i podižu borbenu duhu narodnih masa. Na tome putu razoružavaju domobrane koji su bili kod svojih kuća na dopustu, odlaze u šumska radilišta Našičke dd i Nihaga dd i tu, među radnicima, propagiraju ciljeve NOB, ruše šumske pruge i postrojenja, te izvode ostale diverzantske akcije. Sve je to pridonosilo da je ugled moslavačkih partizana u hrvatskim i srpskim selima porastao i da su tome pokretu pristupali novi dobrovoljci.

Važno je spomenuti dolazak grupe bjelovarskih partizana s Petrom Biškupom-Venom i Đurom Prilikom. Bilo je to 17. siječnja 1942., a istoga mjeseca u Moslavinu dolazi i španjolski borac Pavle Vukmanović — Stipe, koji je potom preuzeo vojno rukovodstvo ustankom.

Zbunjen i iznenađen snažnim i brzim razvojem partizanskog pokreta u Moslavini koju je smatrao mirnom, neprijatelj priprema ofanzivu na Moslavačku goru radi uništenja partizana. U to doba osnovana je i moslavačka partizanska četa »Kasim Cehaić« i to 26. siječnja 1942. na Humki iznad Katinice u Moslavačkoj gori. Osnivanju su prisustvovali član CK KPH dr Pavle Gregorić i Zvonko Brkić. Komandir čete, Pavle Vukmanović — Stipe imao je toga dana ispred sebe 48 postrojanih i dobro naoružanih boraca, od kojih su mnogi prošli kroz više vatrenih krštenja. Već 27. siječnja 1942. domobranski stožer iz Bjelovara organizirao je prvu veliku ofenzivu na Moslavačku goru u kojoj je sudjelovalo više od 3000 dobro naoružanih vojnika. Obaviješteni na vrijeme o ofanzivi, partizanski borci rasporedili su se po grupama i iz dobro zaštićenih zasjeda dočekali neprijatelja i u vatri iz bliza ubili osam i ranili dvadesetak domobrana. Bilo je to do-

voljno da se neprijatelji povuku. Taj podvig partizanskih boraca snažno je odjeknuo Moslavinom. U partizanski odred počeli su pristizati novi dobrovoljci, što je bio uvjerljivi znak narodnog i masovnog ustanka. Narod sve-srdno pomaže partizane, a sve je povjerljiviji i prema novoj narodnoj vlasti.

Iz prvih ustaničkih iskri razbuktao se u Moslavini narodnooslobodilački pokret, a partizanske grupe izrasle su u čete, bataljone, tri brigade i konačno u 33. diviziju NOV i POJ. Samo s područja kotara Kutine u redovima NOB sudjelovalo je 2.300 boraca, a 410 boraca palo je za slobodu.

Božidar Gerić

PRIPREME I USTANAK NA OTOKU KRKU

Razvoj revolucionarnog pokreta na otoku Krku datira mnogo prije početka drugog

svjetskog rata. Već 1933. u Puntu je prva partijska organizacija na otoku, na čijem se čelu nalazio već revolucionarno provjereni sekretar Petar Franolić, a članovi partijske ćelije bili su: Ivan Galjanić, Ivan Žic-Tolomar, Mate Mrakovčić i Franjo Rogužin. Petar Franolić je 1927., već u 19. godini života, primljen za člana KPJ.

Kada je 1934. partijska organizacija na Krku bila otkrivena, započelo je hapšenje članova KPJ u Puntu i njihovih simpatizera. Mnogi su dospjeli u zatvor na Sušaku, ili u još zloglasniji u Ogulinu. Budući da nije bilo sigurnijih dokaza, ubrzo su bili pušteni na slobodu svi osim Petra Franolića kojega je režim osudio na osam mjeseci strogog zatvora.

Prolazeći kroz zatvore na Krku, u Sušaku i Ogulinu, mladi komunisti s ovoga otoka upoznali su mnoge stare i već prekaljene komuniste od kojih su naučili kako se treba boriti protiv monarhofašističkog režima dinastije Karađorđevića. Hrabro držanje tih komunista u istrazi i inače pratio je narod Krka, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara s posebnim simpatijama. Tako je po dogovoru 1935. osnovana u zatvoru, potom i u Puntu, narodna čitaonica pod revolucionarnom parolom »Prosvjetom k slobodi«. Slično je bilo i u Dobrinju, Vrbniku, Korniću, Gabonjinu, Krasu, Polju, Dragi Baški i Baški. Sve su te čitaonice odigrale revolucionarnu ulogu kao stjecište ljudi naprednih ideja i pogleda, osobito ona u Puntu u kojoj je bilo više od 300 radnika, seljaka i intelektualaca.

Tokom 1938. u Puntu se osniva sindikalna podružnica URS-a, a 1939. »Seljačka zadruga za nabavku i prodaju« koja je odigrala važnu ulogu protiv »Gospodarskog trgovačkog društva« na čijem su se čelu nalazili zagriženi klerikalci.

Utjecaj KPJ na Krku sve je prisutniji, pa su tako 1939. osnovane i partijske ćelije u Vrbniku, Dragi Baški, i Baški a uskoro i Kotarski komitet KPH za Krk, na čelu

s Petrom Franolićem-Barčinom. Komunisti Krka primaju partijske listove »Proleter« i »Srp i čekić«, letke i ostali propagandni materijal, koji čita i širi krug simpatizera. Iz toga i takvog Krka poslano je koncem 1940. pismo predsjedniku vlade Dragiši Cvetkoviću. Potpisalo ga je 28 uglednih ljudi, a u njemu se traži odobrenje za nesmetani povratak španjolskih dobrovoljaca.

Na općinskim izborima 19. svibnja 1940. opozicija, potpomognuta komunistima, pobijedila je na svim biračnim mjestima na otoku. U Pun tu za predsjednika općine izabran je komunist Mate Mrakovčić.

U predvečerje drugoga svjetskog rata, koji se sve opasnije primicao i našim granicama, komunisti Krka rade na podizanju narodnog morala za obranu zemlje. U danima kapitulacije Jugoslavije komunisti nastoje sakriti što više oružja.

Kada su 10. travnja ulicama Zagreba tutnjali njemački tenkovi, komunisti Punta sastaju se u kući Petra Gržančića radi dogovora da iz vojnog skladišta u Lakmartinu odnesu oružje i municiju i sakriju na sigurno mjesto. Komunisti: Franjo Federi, Ivan Galjinać, Franjo Karabić, Ivan Bonifačić, Ivan Zic-Toljanić i Nikola Brusić-Jurić odnijeli su iz skladišta 20 pušaka, veću količinu municije, ručnih bombi, odjeće i obuće. Sve je to 1942. prebačeno s otoka partizanima Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

Od napada na Jugoslaviju do dolaska talijanskog okupatora na Krk, 15. travnja 1941., otokom su vršljali ustaški agenti propovijedajući savezništvo NDH s Mussolinijem i Hitlerom. Međutim, pod utjecajem komunističke propagande, uoči dolaska Talijana, na velikom broju zgrada na Krku osvanule su hrvatske zastave kao dokaz da je Krk sastavni dio matice Hrvatske i da na njemu nema mjesta za okupatora. Dotadašnji gradonačelnik Krka, advokat Ivan Mraković, preuzeo je zapovjedništvo otoka i u ime tzv. NDH pozvao stanovništvo da prijateljski dočeka okupatore. Ogromna većina mještana nije izišla na »prijateljski doček«, ostala je u svojim kućama.

Odmah po zaposjedanju Krka, okupator je pokazao fašističke namjere: hrvatske nazive ulica mijenja u talijanske, hrvatske učitelje zamjenjuju učitelji iz Italije i si. Izdajničkim aktom Ante Pavelića 18. svibnja 1941. otok Krk je i službeno prepušten na milost i nemilost okupatoru koji počinje denacionalizaciju hrvatskog življa na razne načine. Istodobno Pavelićevi misionari i ustaški agenti kruže otkom i pokušavaju nagovoriti narod da se lojalno odnosi prema talijanskom okupatoru.

Samo dan prije talijanske okupacije Krka održan je sastanak komunista i jugonacionalista Krka, na Dунату, radi zajedničkog otpora okupatoru. Ubrzo su osnovani i zajednički odbori, po tri člana, u Puntu i Vrbniku, pa se suradnja počinje dobro odvijati sve do kraja 1941. Tada jugonacionalisti počinju otvoreno surađivati s okupatorom. Međutim, čak i nakon izdaje jugonacionalista, komunisti i skojevci nastavljaju započetu borbu oslanjajući se na široke narodne mase. Za agitaciju i propagandu, te za praćenje događaja na fronti, bio je od velike koristi radio-aparat što ga je iz Rijeke na Punat donio sekretar Mjesnog komiteta KPH u Puntu Franjo Fedor. On je, zajedno s Josipom Mrakovićem-Bepicom, pisao i na šapirografu umnožavao u stotinjak primjeraka najvažnije vijesti. Taj bilten po otoku su raznosili omladinci i skojevci.

Nakon fašističkog napada na SSSR, pojačan je teror okupatora prema komunistima i naprednim ljudima otoka, zbog čega se mnogi povlače u ilegalnost, ali ne miruju. Narod ih pomaže moralno i materijalno, pored ostalog i prikupljanjem hrane za drugove u ilegalnosti. U takvim uvjetima na Krku, 15. kolovoza 1941. osnovan je Kotarski komitet SKOJ-a. Za sekretara je određen Čedo Žica. Ubrzo nakon toga na Krk dolazi delegat Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje, Milan Slani-Oskar, kako bi komuniste i skojevce Krka na sastanku u Puntu upoznao s razvojem narodnooslobodilačke borbe u ostalim krajevima Jugoslavije. Slani daje instrukcije kako treba od širokih narodnih masa stvarati zajedničku antifašističku frontu. Međutim, na sastanku čulo se i mišljenje pojedinaca kako članove Partije treba čuvati za »konačni obračun«, što je bio znak oportunizma. Zato je podržana osnovna ideja Slanog da partijska organizacija mora napustiti parole klasne borbe i prijeći na stvaranje jedinstvene narodne fronte svih naprednih snaga za nacionalno oslobođenje od okupatora i njegovih pomagača. Tada je organiziran i novi Kotarski komitet KPH na Krku na čelu s Petrom Franolićem-Barčinom.

Na sastanku KK KPH Krka koncem 1941., kojem je u Puntu prisustvovalo 25 članova iz svih partijskih organizacija s otoka, Milan Slani upoznaje prisutne sa stanjem na frontama, ali i s neposrednim zadacima, na kon čega su doneseni i slijedeći zaključci:

1. Pod parolom antifašističke borbe okupiti u NOP što više ljudi s otoka; zatim osnivati nove partijske organizacije i sadašnje pojačati novim članovima; početi

što prije s manjim akcijama, diverzijama i sabotazama, te pojačati akciju prikupljanja hrane i oružja za partizane.

2. Pripremiti ilegalce za aktivnu jedinicu, a svaka partijska organizacija da pošalje u partizane barem po jednog člana, osobito iz brojnijih obitelji.

3. Započeti gradnju pogodnih skloništa za oružje, hranu i municiju, ali i za narod, kada jednog dana započne masovnija oružana borba na otoku.

4. Prikupljeno oružje i municiju što prije prebacivati partizanskim jedinicama na kopno.

Iz prvog pisanog dokumenta KK KPH iz siječnja 1942. vidljivo je da je tada na otoku djelovalo 12 partijskih ćelija sa 44 člana, te 11 ćelija SKOJ-a sa 40 članova. Pouzdanih suradnika KPH bilo je mnogo više, pa je svakodnevno u raznim akcijama djelovalo 113 ljudi. Na otoku je do tada prikupljeno 50 pušaka, jedan puškomi-traljez, šest revolvera, šest ručnih bombi i više od 12.000 metaka.

Koncem 1941., osobito početkom 1942., na Krku NOP dobiva sve masovnije i određenije vojno-političko obilježje. Tako je početkom siječnja 1942. u Puntu osnovana i partijska organizacija žena koja je okupljala žene u NOP. Okupljene hrabre žene osobito su skupljale hranu i odjeću za partizane na kopnu. Odvažni mornari i borci Ivan Pekota, Valentin Babić, Rudolf i Anđelko Vranić iz Kostrene čamcem su došli do Blatne Drage i odvezli šest pušaka, sanduk municije i oko 80 kg kukuruznog brašna borcima na kopnu. Tom prilikom čamcem na kopno odlaze i prvi partizani s Krka, među kojima Ivan Renčić iz Krasa i Ivan Mišić. Po dolasku u odred »Božo Vidas-Vuk« ta dvojica boraca s Krka susreli su u odredu dvojicu mještana, Josipa Matu i Srećka Volarića, koji su nekoliko dana ranije iz Risike na Krku preko Kostrene otišli u partizane. Dolazeći u odred, drugovi s Krka obavještavaju rukovodioce da na otoku ima prikupljenog oružja i municije i da neki komunisti i skojevci žele što prije na kopno u partizane. Štab V bataljona »Vladimir Gortan« poslao je na Krk delegata Ivana Fabijanića-Bafa, da pomogne kako bi se s otoka prebacilo oružje, municija i nekoliko drugova u partizane. Na sastancima komunista i skojevaca, više od 60 drugova, među kojima i sekretar KK KPH Petar Franolić i njegova supruga, traže da iz ilegalnosti odu u partizane.

Za dan odlaska veće grupe boraca s Krka u partizane bio je dogovoren 12. srpnja 1942. Zbog nepredviđenog fašističkog napada na partizanski logor u Podhumu,

veza iz Kostrene nije mogla stići, a Talijani su oduzeli od mjesnog stanovništva sve čamce. Veza je s Krkom tako prekinuta, pa je pojačana i potjera okupatora za ilegalnim komunistima i skojevcima na otoku, u čemu su nailazili na izdajničku suradnju jugonacionalista.

Tražeci načina da se što prije prebace na kopno, članovi KK KPH Krka 31. kolovoza 1942, u predjelu Lokve sv. Petar bili su izdani. Ubrzo zatim opkolile su ih jake talijanske snage. U neravnopravnoj borbi junački je poginuo sekretar KK KPH Krka Petar Franolić, a njegova je supruga Anica zarobljena. Njihovi suborci Feliks Gorski, Stipe Drpić i Ivan Justić-Mile uspjeli su se probiti iz blokade i pobjeći gotovo iz ruku okupatora. Nakon tog poraza na Krku svi se ilegalci, osim Stipe Drpića, predaju talijanskim vlastima. Drpić je preuzeo dužnost sekretara KK KPH Krka, sve dok nije otišao s otoka u partizane i na druge dužnosti.

Ujesen 1943. s Krka je u partizane krenulo oko 2000 drugova i drugarica.

Radost zbog kapitulacije Italije bila je na Krku kratkoga vijeka. Na otok su prodrle njemačke okupatorske jedinice. Tako je počela druga, još okrutnija okupacija Krka.

U borbi za oslobođenje naše zemlje 354 stanovnika Krka dali su svoje živote, među njima i četiri drugarice, a 135 obočana umrlo je u fašističkim logorima.

Iako su se okupatori smjenjivali, iako je njihov teror bio svirep, narod otoka Krka nikada nije bio pokoren. Zato je 17. travnja 1945. i bilo tako veliko narodno slavlje kada su Titovi borci 26. divizije i Kvarnerskog odreda zauvijek oslobodili Krk ispod krvave čizme okupatora i domaćih izdajnika.

Ljubo Karabaić

L A B I N U poznatom rudarskom Labinu počeo se vrlo rano razvijati socijalistički i radnički pokret, usporedno s razvojem toga pokreta u Evropi i svijetu. Dokaz su za to brojni štrajkovi labinskih rudara još prije prvoga svjetskog rata, zatim u toku rata i poslije sloma Austro-Ugarske monarhije. Ovdje se veoma rano pojavila i organizirala radnička klasa, najprije socijalističke, a kasnije komunističke orijentacije. Nadaleko je poznat štrajk labinskih rudara 1921. kada su rudari preuzeli vlast u svoje ruke i osnovali Labinsku republiku.

Međutim, dolaskom fašista na vlast u Italiji poslije prvog svjetskog rata, komunisti Labinštine prelaze u ilegalnost, ali njihova organizirana aktivnost ne prestaje, nego samo poprima druge oblike i načine djelovanja. Tako prema anketi na području Labina 1921. bilo je devet članova Komunističke partije, 1925. bilo ih je 48, a 1930. samo jedan više, zatim 1935. bilo ih je 99, a pet godina kasnije 185. Zna se sasvim sigurno da je Labinština 1943. imala 301 člana KPJ. Ovi podaci govore kako je Partija na ovom području od 1935. stagnirala zbog pojačanog fašističkog terora i progona komunista, koji je svake naredne godine bio sve jači i bezdušniji.

Početkom narodnog ustanka u Jugoslaviji 1941. na području Labinštine bila su 192 komunista koji su djelovali u 27 partijskih organizacija podijeljenih na četiri sektora. Te godine ovdašnji se komunisti povezuju s KPJ. Oslonac i najnaprednije jezgro NOP-a bili su upravo članovi KP Labinštine. Treba napomenuti kako je manji broj članova partijskog rukovodstva Labinštine na čelu s tadašnjim sekretarom Lelijem Zustovićem imao negativan stav o uključivanju komunista Labinštine u aktivan rad pod rukovodstvom KP Jugoslavije.

Prvu organiziraniju vezu s KP Jugoslavije predstavljali su drugovi Moša Albahari i Mario Špiler. Oni su održali sastanak s partijskim rukovodstvom Labinštine sredinom lipnja 1942. To je bila prekretnica za komuniste Labinštine: od toga dana njihova aktivnost usmjerena je na širenje i razvijanje NOP na Labinštini pod ruko-

vodstvom KP Jugoslavije. Organizirane su partijske ćelije preko kojih se odvijala cjelokupna aktivnost na liniji KPJ u pripremanju borbe protiv fašizma i za oslobođenje zemlje. Osnivaju se punktovi za vezu preko kojih odlaze naši ljudi u NOV, prikuplja se hrana, oružje, municija i drugo.

Kad je na ovo područje 1942. došao Josip Matas — Andrić aktivnost komunista još se više pojačala, pa u drugoj polovini 1942. prvi Labinjani odlaze u partizane preko tadašnje rapalske granice. Odlazak u partizane masovnije je prvih mjeseci 1943., a osobito poslije kapitulacije fašističke Italije u jesen 1943.

Međutim, jedan od najtežih udaraca ovdašnjim komunistima bila je provala u proljeće 1943., kada su mnogi pohvatani i bačeni u tamnice. Ali otpor i borbu naroda Labinštine za oslobođenje od fašizma nitko više nije mogao zaustaviti. Zato je s toliko oduševljenja i poleta dočekan dan kapitulacije Italije 9. rujna 1943. Tada u borbu stupa i staro i mlado, muško i žensko. Tako je baš toga dana goloruki narod razoružao karabinjere u Neđešćini, Vinežu, Kršanu, Čepiću, Rapcu i drugim mjestima u kojima su odmah osnovane partizanske komande. Idućeg dana, 10. rujna 1943., na velikom narodnom zboru u Vinežu kraj Labina na kome je bilo oko 2000 ljudi, govorili su Ivan Basanić i Josip Matas. Poslije toga masa naroda krenula je na Labin i razoružala 1800 talijanskih vojnika i oficira, zarobila veliku količinu oružja, municije, hrane, odjeće, obuće i drugog materijala. Potom je osnovana vojna komanda za Labinštinu, a prvi komandant je bio Aldo Negri, poznati antifašist i Talijan po nacionalnosti.

Samo tri dana nakon toga novoosnovana partizanska jedinica u Labinu prihvatila je borbu s njemačkom motoriziranom kolonom koja je nadirala iz pravca Pule prema Rijeci. Bio je to prvi veći okršaj na području labinške općine u kojoj su junački poginula 43 partizana. Već u rujnu 1943. u Labinu su osnovana dva bataljona kao prve jače vojne jedinice ovdašnjih boraca. Istodobno se užurbano osnivala i jačala narodna vlast koju je narod prihvatao s posebnim oduševljenjem.

Pobješnjeli njemački fašisti nisu mirovali. Sredinom listopada 1943. za vrijeme tzv. Romelove fašističke ofanzive, Labinština preživljava prave strahote. Okupator je ubijao, palio i nemilosrdno uništavao sve na što je naišao. Tako je selo Barbiće srasnio sa zemljom i strijeljao 32 žitelja. Ni druga sela nisu pošteđena. Mada je tom ofanzivom neprijatelj donekle usporio razvitak NOP-a, narodni otpor nije uspio slomiti. Naprotiv, protiv

sebe je rasplamsao otpor i mržnju ovdašnjeg naroda, što je partijsko rukovodstvo iskoristilo kako bi podiglo borbeni moral naroda. Tako narod sve masovnije prihvaća liniju NOP i KPJ. Tako je 25. listopada 1943. osnovan prvi Kotarski komitet KPJ Labin sa sekretarom Mariom Lucinom. Područje kotara Labin podijeljeno je na šest općina i to: Labin, Sv. Martin, Nedeščina, Sumber, Kraš i Sv. Lovreč. Koncem godine osnovan je i Kotarski odbor AFŽ-a, zatim Kotarski komitet SKOJ-a, Kotarski odbor USAOJ-a, Kotarski narodni odbor i slično. Osnovana su i 63 seoska NOO, a u kojima su bili ljudi odani narodnooslobodilačkom pokretu.

U toj i takvoj narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji narod Labinštine tražio je samoga sebe, svoje pravo mjesto i ulogu, borio se za oslobođenje od okupatora i domaćih izdajnika. U toj veličanstvenoj borbi Labinštine sudjelovalo je oko 4500 boraca u operativnim jedinicama NOV i POJ, a oko 1300 sinova i kćeri Labinštine položilo je svoje živote u ime slobode.

Hrvatini Kozario, prof.

L U D B R E G Razvoj revolucionarnog radničkog pokreta i njegove avangarde, Komunističke partije Jugoslavije, na području predratnog ludbreškog kotara započeo je s malim zakašnjenjem u odnosu na neke druge krajeve tadašnje Jugoslavije. Na tom izrazitom poljoprivredno-stočarskom području, bez industrije i proletarijata, ilegalna KPJ tražila je svoje mjesto i pristaše prvenstveno među siromašnim i naprednim seljacima. Tako je poznati stari komunist Joža Šaban, dolazeći u Ludbreg i njegova sela po zadatku Partije i SKOJ-a, u kolovozu 1938. osnovao u Ludbregu prvu partijsku ćeliju u kojoj su se našli: Milan Bakić — Baja, sekretar i članovi Ivan Švigair i student Vlado Mađarević. Tročlana partijska ćelija tražila je nove članove i simpatizere među nezadovoljnim seljacima. U Ludbregu je tada bila malobrojna, raštrkana i neorganizirana grupa radnika mahom kod privatnih zanatlija, u fuđbreškoj ciglani, u mlinu i u ugljenokopu Rasinje. Zato je tako malobrojnu radničku klasu, bez izgrađene klasne svijesti trebalo tražiti i organizirati klasno-politički u duhu linije i ciljeva KPJ. Uz pomoć i po direktivi Okružnog komiteta KPH Varaždin, kome je pripadao kotar Ludbreg, nove članove KPJ trebalo je prvenstveno tražiti po selima, među naprednim seljacima. Tako ludbreški komunisti Milan Bakić, Ivan Švigair i Vlado Mađarević, uz pomoć sekretara Okružnog komiteta KPH Varaždin Josipa Hrnčevića i još nekih članova OK KPH Varaždina, pronalaze svoje nove drugove, suborce — komuniste među seljacima koji su uživali veliki ugled u svojim selima. Spomenimo imena samo nekih: Robert Vahtarić, iz sela Poljanec, Franjo Jalšić iz sela Sv. Petar, Zlatan Julčić i Tomo Jagić iz Sesveta, Josip Martinković iz Martinića, Antun Kovač iz Hrženice, Ivan Škafec iz Bolfana i ostali napredni seljaci koji su među prvima u ovome kraju primljeni u KPH. Zahvaljujući takvom razvoju događaja već krajem 1939. na području kotara Ludbreg osnovano je nekoliko novih partijskih ćelija, a krajem 1940. osnovan je i Kotarski komitet KPH Ludbreg. Tako je na području ludbreškog kotara djelovalo više

od 50 članova Partije, u mjestu Ludbreg i u nekim selima, među kojima se osobito isticalo selo Poljanci sa 18 članova Komunističke partije i sekretarom Robertom Vahtarićem koji je bio i član OK KPH Varaždin do početka 1942.

Mlade partijske ćelije osvajale su simpatije smjelim radom i vizijom bolje i sretnije sutrašnjice. Zbog otežanih ilegalnih uvjeta djelovanja, ovdašnji se komunisti prvenstveno orijentiraju na legalnu političku organizaciju HSS-a u kojoj pronalaze lijevo orijentirane članove koji ne samo na riječima nego i djelom pokazuju simpatije prema KPH. Zato je već 1940. bilo čitavih sela snažno i otvoreno antifašistički raspoloženih. Spomenimo samo neka: Poljanec, Sv. Petar, Slanje, Martijanec, Hrženica i ostala. Antifašističko raspoloženje u tim selima bilo je naglašeno do te mjere da se, npr., zastupnik HSS-a za Ludbreg, poznati reakcionar Ivan Pernar, 1940. i 1941. nije smio pojaviti u tim selima čak ni uz oružanu pratnju tadašnjih »čuvara reda«.

Više ilegalnih članova KPH i njezinih simpatizera bili su istodobno legalni članovi HSS-a. Na sastancima te legalne organizacije govorili su zapravo riječima KPJ i širili njezinu ideologiju. Dobro se pamti jedan od tih sastanaka u Poljancu krajem 1940. na kome je jednoglasno prihvaćen »Seoski konvent« u kojem se traži od dr Vlatka Mačeka da povede energičniju borbu protiv fašizacije naše zemlje i njezina srljanja u zagrljaj fašizmu, te da se zauzme za veću demokraciju u zemlji i osobito za prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom. Jednom od sličnih sastanaka uoči napada na Jugoslaviju prisustvovao je i član CK KPH Josip Kraš. Tako se na izvoru upoznao s antifašističkim raspoloženjem ovdašnjih narodnih masa.

Međutim, ovako brzi uspjeh članova KPH na području kotara Ludbreg morao je zabrinuti vladajuću političku stranku HSS. Vlasti su svim silama pokušavale pronaći i onemogućiti djelovanje ovdašnjih članova Komunističke partije.

Zagriženi frankovci i reakcionarni demagozi, pozivajući se na borbu protiv komunizma i tzv. slobodnu Hrvatsku, uspjeli su povesti za sobom manji broj ovašnjih ljudi. Tako je prilikom velikog godišnjeg proštenja u Ludbregu u jesen 1940. propao pokušaj grupe ustaša i frankovaca da antikomunističke letke doture u ruke okupljenom narodu. Ustaša Pero Ivanek, koji je donio letke, bio je na vrijeme otkriven, a grupa komunista i skojevaca, pod rukovodstvom Đure Kosa, osujetila je njegov pokušaj.

Veliki uspjeh ludbreških komunista postignut je i na posljednjim predratnim izborima kada su HSS-ovci kao svoga kandidata isturili poznatog klerikalca i tadašnjeg općinskog načelnika, profesora Nikolu Miškulina. Iznoseći pred glasače svoju tzv. vanstranačku kandidat-sku listu, na čelu s uglednim mještanimom Ljudevitom Vrančićem, ova ustvari komunistička lista dobila je najveći broj glasova. Bilo je to u doba kada je Maček u Hrvatskoj doživljavao vrhunac svoje političke slave. Udarac su mu zadali komunisti Ludbrega u kome je Mačekov prethodnik Stjepan Radić po prvi put u svojoj političkoj karijeri bio izabran za narodnog zastupnika. Zato je i najviše rukovodstvo HSS tih godina često Ludbreg isticalo kao »Port-Artur seljačke politike«. Mada pobjedom »vanstranačke liste« komunisti Ludbrega nisu došli na odgovarajuća rukovodeća mjesta u općini, ipak su nata mjesta došli demokratski raspoloženi ljudi s kojima je bilo moguće uspješnije surađivati i na provođenju linije KPJ i stvaranju široke antifašističke fronte.

Članovi Partije na području kotara Ludbreg nisu bili dovoljno idejno-politički osposobljeni za svoj odgovorni poziv, pa je idejno-teorijski rad trebalo kako-tako organizirati. Ponajčešće su se čitali partijski listovi »Proleter« i »Srp i čekić«. Komunisti Ludbrega su ih proučavali i širili kao svoje »molitvenike« na sve moguće načine. Ovdasnji poznati komunist Joža Šaban, nakon povratka iz New Yorka gdje je prisustvovao Svjetskom kongresu omladine kao jugoslavenski predstavnik, uspio je donijeti u Ludbreg i nekoliko primjeraka Historije SKP(b), mada na stranom jeziku. Komunisti su knjigu prevodili i proučavali. Pod parolom »Ništa što omladini zanima ne smije joj biti strano« i na stranicama lista Samostalne demokratske stranke »Varaždinske novosti« pojavljivali su se tih predratnih godina vrlo često i veoma zapaženi članci dra Hinka Krizmanića. Napredni studenti iz Ludbrega s Krizmanićem su vrlo često otvoreno razgovarali o svome pogledu na svijet, što je djelomično i objavljeno u »Varaždinskim novostima« sredinom 1938.

Dramatične travanjske dane 1941. teško je doživljavao i narod Ludbrega. Jer, mada se na poziv Partije narod odazivao gotovo bez izuzetka u vojne jedinice, izdaja je privremeno pobijedila na fronti i u najvišem državnom aparatu. Slijedio je kukavički poraz i rasulo tadašnje vojske i države, ali i dolazak okupatora kome se priključuju prikriveno ili javno ustaše, frankovci i klerikalci. Nekoliko mjeseci trajalo je ustaško divljanje i strahovlada. Komunistička partija morala se snaći i

prijeći u protuofanzivu, povesti narod u revoluciju. Zato je trebalo brzo prikupljati oružje i municiju, osobito podizati moral naroda i pripremati ga za NOB. U narodu, pod krvavom čizmom okupatora i nečuvenim ustaškim terorom, trebalo je tražiti prikrivene snage i sredstva. U tome se osobito ističu komunisti. Da ovdje spomenemo samo neka imena: Gabrijel Santo, Koloman Baranjai, Ljudevit Dojčić, Franjo Horvatić, Anton Krajčec, Anton Poje, Dragica Kicijan, braća Matišić, te student Božo Lainer, proslavljeni i prvi komandant Kalničkog partizanskog odreda.

Dolazak i ustoličenje ustaške vlasti u ovom kraju nosio je u sebi sva tragična obilježja kao i u ostalim krajevima NDH: pljačka, ubijanje i vješanje, progon i najstrašniji oblici genocida prema Srbima i Židovima. Počela je prava hajka na komuniste i ostale napredne ljude kojom je osobito rukovodio ludbreški ustaški logornik Tomo Grožinić, a svesrdno mu pomagali Jozo Marković, Pero Ivanek i još nekoliko novopečenih ustaša. Tako su već 20. travnja odvedeni u logor komunisti Ludbrega Vlado Mađarević i Stjepan Kučiš, a nešto kasnije i Đuro Takač, te više uglednijih Srba iz ovdašnjih sela.

Na znak za početak oružanog ustanka u nekim krajevima Jugoslavije i Hrvatske, skojevci ludbreškog kotara: Antun Jalšić, Josip i Aantun Blažić, Ivan Brcković, Franjo Avić, Anka Ošpuh, Franjo Jani i još neki organizirali su i izveli prvu ovdašnju oružanu diverziju. Jedne noći početkom augusta 1941. pokidali su telegrafsko-telefonsku liniju pored pruge Koprivnica — Varaždin, a potom i uz cestu Bukovac — Ludbreg. Bile su to prve ustaničke iskre u ovom kraju kroz koje je progovorila Komunistička partija.

Od tih prvih diverzija do konačnog oslobođenja 1945. narod kotara Ludbrega dao je u redove NOB-e oko 2000 sinova i kćeri od kojih je 255 položilo i svoje živote. Za njihovo junačko umiranje u ime slobode, narod Ludbrega ostat će im vječno zahvalan.

Vlado Mađarević

MAKARSKA U predvečerje drugoga svjetskog rata
U USTANKU na Makarskom primorju djelovala je
 brojna i dobro organizirana organiza-
cija Komunističke partije koja je, među 13.000 tadaš-
njeg općinskog stanovništva u gradu i okolnim selima,
imala 93 člana, 56 kandidata i oko 240 provjerenih sim-
patizera. U organizaciji SKOJ-a bilo je oko 500 mladića
i djevojaka. U Makarskoj je tada bilo sjedište Okružnog
komiteta KPJ i Okružnog komiteta SKOJ-a, što je nepo-
sredno djelovalo na političko raspohođenje naroda.

Sa sve neposrednijom ratnom opasnošću raslo je i
revolucionarno raspoloženje naroda za obranu domovi-
ne. Zato je s oduševljenjem primljena vijest o raspadu
zloglasnog Trojnog pakta sa silama osovine. Na vijest o
događajima u Beogradu 27. ožujka 1941., već sutradan
održano je savjetovanje makarskih komunista. Razmo-
trena je vojno-politička situacija u zemlji i određeni
konkretniji zadaci u slučaju fašističkog napada na Jugo-
slaviju. Jedan od prvih zadataka makarskih komunista
bio je da neumorno rade na podizanju borbenog i pat-
riotskog raspoloženja naroda. Trebalo je raditi i na tome
da pozvani rezervisti odlaze u garnizone kamo su pozva-
ni. Zahvaljujući utjecaju Partije i SKOJ-a uspjeh u mo-
bilizaciji vojnih obveznika na makarskom području bio
je stopostotan. Tako je 2. travnja 1941., kada je veliki
broj rezervista odlazio pod oružje, na pristaništu u Ma-
karskoj održana velika politička manifestacija. Tom su
se prilikom čule i revolucionarne parole: »Hoćemo na-
rodnu vladu koja će nas voditi u ratu!«, »Hoćemo savez
sa Sovjetskim Savezom!«, »Živjela Komunistička parti-
ja!« i si.

Slične su manifestacije održane u još nekim mje-
stima makarske regije, posebno u Gradcu, dok su se
tamošnji vojni obveznici ukrcavali na brod.

Brza i bijedna kapitulacija Kraljevine Jugoslavije i
izdajstvo porazno je djelovalo i na mnoge ljude u uni-
formama s makarskog područja. Vraćajući se tako разо-
čarani svojim kućama iz raznih krajeva gdje ih je zate-

kla kapitulacija, mnogi su prolazili kroz veoma teška iskušenja, mada s oružjem u rukama koje su uspjeli donijeti kući. Neki su ga ipak morali predati ustašama i Talijanima.

Nakon proglašenja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, 10. travnja 1941. godine, stiglo je u Makarsku nekoliko đaka iz svećeničkih škola iz Splita i Širokog Brijega. S njima je stiglo i nekoliko svećenika i zagriženih frankovaca radi preuzimanja vlasti u Makarskoj. Ali, dolazak ustaša i frankovaca naišao je na snažni bojkot i prezir među domaćim narodom i tek pošto im je stiglo pojačanje talijanskog okupatora, nekako su uspostavili vlast u Makarskoj, ali ne i u okolnim selima gdje ih narod nije prihvaćao. Zbog toga se sa sigurnošću može tvrditi da u ovom dijelu NDH ustaška vlast nikada nije bila uspostavljena. Naprotiv, prezirana je kao nenarodna i u službi okupatora.

Ubrzo nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije održan je u Makarskoj sastanak Okružnog komiteta KP. Zaključeno je da se započne prikupljati oružje i municija. Jedan od prvih zadataka bio je da se organizira provala u skladište oružja i municije u mjesnoj školi. Bivša jugoslavenska vojska to oružje nije htjela predati omladincima Makarske i tako je palo u ruke ustašama. Sličnim i dobro organiziranim akcijama trebalo je razoružavati žandare po kasarnama u selima.

Komunisti i skojevci 18. travnja 1941. uspješno su napali skladište oružja u školi. Istodobno druga skupina komunista i skojevaca razoružala je mornaričku posadu na izvidnici u Makarskoj, dok su komunisti u Baškoj Vodi, Gradcu i Kozivu uspjeli razoružati tamošnje žandare. U tim akcijama oduzeto je 130 vojničkih pušaka, šest puškomi tra i jeza i jedan teški mitraljez, zatim 12 sanduka ručnih granata i više od 50.000 puščanih metaka. Tako su već 18. travnja 1941. komunisti i skojevci na području makarske općine, uz pomoć brojnih suradnika, imali u svojim rukama potpunu vojno-političku situaciju. Demoralizirane ustaše i žandari bježali su kojekuda. Ohrabreni uspjesima na ulicama Makarske komunisti i skojevci uzvikuju parole: »Živjela proleTERSka revolucija!« i slično, što narodne mase prihvaćaju.

Tek kad je mjesnim ustašama stigla pomoć talijanskog okupatora, polaze u potjeru i traže odneseno oružje i, naravno, organizatore napada na njihova skladišta. Zahvaljujući solidarnosti naroda s komunistima i skojevcima, sva nastojanja ustaša bila su uzaludna. Oružje je

bilo na sigurnu mjestu. U danima masovnijeg narodnog ustanka njime su se naoružali biokovski partizanski odredi.

Politički utjecaj komunista i skojevaca na narod Makarskog primorja došao je osobito do izražaja 1. svibnja 1941. kada su se u Makarskoj i po okolnim selima pojavile revolucionarne parole protiv ustaša i Talijana. Razlučeni zbog toga, ustaše već sutradan kreću u akciju u kojoj im polazi za rukom da uhvate 11 komunista, među kojima i sekretara Okružnog komiteta KP Tona Andrijaševića, te sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a Makarske, Ivu Rubeša.

Vijest o hapšenju ubrzo se pronijela Makarskim primorjem i Partija organizira smjelu akciju njihova oslobođanja. Najprije je organizirana velika demonstracija žena Makarske, koje smjelo uzvikuju pred ustaškim logorom:

»Tražimo da nas primi veliki župan, gospodin **Lujetić**.«

Uplašen i sam narodnim gnjevom, Lujetić je morao primiti delegaciju žena i one mu energično postavljaju uvjet:

»Tražimo od vas, gospodine Lujetiću, da svojim ustašama odmah naredite da puste iz logora uhapšene građane.«

Žene su bile uporne i Lujetiću nije preostalo ništa drugo već da im udovolji, pa im je rekao:

»Razidite se svojim kućama, a ja vam obećajem da će svi uhapšeni biti pušteni na slobodu, čim se provede odgovarajući ispitni postupak.«

Već slijedećeg dana pušteno je iz zatvora pet komunista, a ostala šestorica i dalje su zadržana u zatvoru, ali bez obrazloženja za javnost, što je u narodu pobudilo najgore slutnje o sudbini zadržanih. Ovo tim više jer su ustaše upravo tih dana mučke i potajno likvidirali makarskog advokata Pinu Moravca. Zatim je u javnost »procurila« vijest kako ustaše namjeravaju likvidirati i šesticu komunista, ali negdje van makarskog područja. Među šesticom zadržanih bili su sekretari Okružnog komiteta KPJ i SKOJ-a. Bio je to poziv na uzbunu. Noću između 11. i 12. srpnja 1941. organizirana je uspješna akcija u kojoj su spašeni uhapšeni komunisti i poslani u ustanički logor u Krljavu na Biokovu.

Razlučeni zbog drskosti »komunističke bande«, ustaše iz Makarske uz pomoć Talijana već sutradan poduzimaju raciju širih razmjera. Pošlo im je za rukom da

ponovo uhapse 35 komunista. Mučenjem su ih prisiljavali da kažu tko je razoružavao žandare i otimao oružje. Ali, kako od uhapšenih komunista nitko nije ništa priznao niti izdao i kako je u međuvremenu organizirana masovna podrška zatvorenicima, neprijatelj je bio prisiljen da zatvorene komuniste pusti na slobodu. Bila je to još jedna pobjeda naroda nad ustašama i okupatorom.

Odluka CK KPJ o dizanju oružanog ustanka primljena je području Makarskog primorja kao vijest o dolasku novog doba za koje se treba i boriti. Zato je tih dana Okružni komitet KP za Makarsku održao sastanak s Mjesnim komitetom Makarske. Razmotrena je situacija poslije napada Njemačke na SSSR. Doznajući za ustanak u raznim krajevima Jugoslavije, Talijani i ustaše počinju i na području Makarske sve učestalije hapsiti. Istodobno, sve više ljudi dobiva vojničke pozive za odlazak u domobrane, a neki se počinju javljati svojim kućama i sa istočne fronte. Zato je trebalo kompromitirane drugove upućivati u ilegalnost i pojačati utjecaj na vojne obveznike da se ne odazivaju pozivu u domobrane. U tom cilju za te su drugove organizirani partizanski logori. Već koncem 1941. bilo ih je devet, a u njima 112 partizana: u partizanskom logoru Krijava 21, u Drveniku 19, u Bristu 7, u Podgori 37, u Živogošću 21 i u partizanskom logoru Gornje Igrane 7 partizana.

Pod utjecajem organizacije SKOJ-a krajem 1941. bila je gotovo cijela omladina makarske općine, osim nekoliko izuzetaka koji su se nalazili u ustašama. Omladinska je organizacija imala snažan utjecaj na sav kulturni, zabavni i sportski život u Makarskoj i po okolnim selima. Na skojevskim sastancima čitala se marksistička literatura i dogovaralo o raznim akcijama. Bili su i posebno organizirani kursevi za obuku mladih ljudi u rukovanju oružjem. Interes je bio veoma veliki, pa su mnogi omladinci nakon uspješno završene obuke slani u partizanske odrede, a oni najhrabriji primani su u KPJ.

Od komunista i skojevaca na području općine Makarska u srpnju 1941. osnovane su brojne udarne grupe. Jedna je udarna grupa uspjela tih dana osloboditi dvojicu komunista iz ustaškog zatvora, a druga je provalila u kancelariju ustaškog logora i odnijela nekoliko vojničkih pištolja i ostaloga materijala. Bilo je i više uspješnih napada na talijanska vojna vozila i skladišta. U nekolike navrata tako su otete veće količine hrane za partizane. Radi što veće sigurnosti od iznenadnih racija ustaša i

Talijana, skojevci su u mnogim mjestima organizirali straže i patrolne službe. Njihova se revolucionarna aktivnost osjećala na svakom koraku.

Zahvaljujući takvom razvoju događaja, na Makarskom primorju početkom studenog 1941. održan je plenum Okružnog komiteta KPJ kojem su prisustvovali i predstavnici Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju. Postojeće stanje ocijenjeno je kao dosta dobro, ali ukazano je i na neke propuste i nedostatke. Posebno je pojačan rad odbora Crvene pomoći koji su ranije osnovani po selima makarske općine, ustaničkog ljeta prerasli su u odbore Narodne pomoći, te sredinom 1942. u narodnooslobodilačke odbore. Problem prehrane stanovništva i partizana bio je veoma akutan. Mnoge obitelji nisu iz ustaških magazina dobivale niti minimalna sledovanja hrane, a partizanske obitelji bile su u posebno teškoj situaciji. Zbog toga su žene Makarske ponovno demonstracijama tražile da se hrana daje svima ravnopravno, pa prema tome i partizanskim obiteljima, što ustaše nisu prihvatile. Preko odbora Narodne pomoći organizirano je ilegalno kupovanje hrane od intendantskih talijanskih oficira. Odbor šalje i neke ljude ovoga kraja na žetvene radove u Slavoniju. Tako zarađeno žito dijeljeno je i partizanskim porodicama, dok je dio toga žita odlazilo partizanima.

U Striževu kod Ploča u rujnu 1941. Okružni komitet KPJ održao je savjetovanje sa sekretarima općinskih i rajonskih komiteta. U to doba u 15 partizanskih odreda na Biokovu bilo je više od 200 boraca. Jedan od važnijih zaključaka na savjetovanju bio je da se preostalo oružje u partizanskim skladištima podijeli novopridošlim borcima. Rečeno je da žene i omladinu treba smjelije primati u KPJ, osobito one koji se iskazuju u akcijama. Trebalo je organizirati redovitije slušanje radio-vijesti, te djelovati na podizanju borbenog morala boraca i naroda.

Pod tako snažnim i dobro organiziranim pokretom NOP-a i NOB-e ustaška vlast na području makarske općine nikada nije imala sigurniju poziciju. Zato je i sve više vojnih obveznika koji umjesto u domobrane, ili čak u ustaše, odlaze u partizane, na Biokovo. U Biokovu ih je koncem 1941. bilo više od 200. Između boraca i naroda stvorena je kompaktna veza i jedinstvo.

Tako ojačani brojno i moralno-politički, 23. siječnja 1942. partizani izvode svoju najjaču akciju na ovom području. Oslobođen je veliki dio Makarskog primorja i

općinsko sjedište u Gradcu, što je za ustanak ovoga kraja značilo veliku moralno-političku pobjedu.

Mada je udruženi neprijatelj i na Makarskom primorju poduzimao ofanzive protiv narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, mada je palio sela i ubijao nedužno stanovništvo, partizanske puške s Biokova nitko nije mogao ušutkati. Biokovo je zračilo nad silama mraka kao uzdignuti svjetionik slobode.

Ante Gojak

NOVI MAROF 1941. Na području općine Novi Marof smještenom u Hrvatskom zagorju uglavnom živi stanovništvo hrvatske nacionalnosti, uz nekoliko srpskih porodica koje su se ovdje davno doselile. Glavno zanimanje ovdašnjeg naroda u predratnom razdoblju bila je zemljoradnja i stočarstvo, jer se industrija počela jače razvijati tek u novoj Jugoslaviji. Zbog prilične prenaseljenosti i slaborodne zemlje, ovdašnji je narod često proživljavao teške socijalne potrese i gladne godine. Zbog toga se u narodu i rađao buntovni duh prema eksploatatorima. Bilo je dosta pobuna i negodovanja, osobito poslije osnivanja stare Jugoslavije, koju ovdašnji čovjek nije prihvatao. Zato se već u veljači 1919. organizira štrajk rudara iz rudnika Ivanje polje kod Ljubešice. Slični su štrajkovi zaredali i u ostalim rudnicima Hrvatskog zagorja. Doduše, iz sačuvanih dokumenata vidljivo je da je u središtu ove regije — Varaždinu — još 1875. osnovano »Radničko izobražujuće društvo«, koje je ubrzo bilo zabranjeno, ali je potom bilo obnovljeno pod novim imenom »Radnička organizacija«. Na jednoj od skupština društva 1889. kojoj prisustvuje 26 delegata, dolazi do njihova otkrivanja i hapšenja. Pohašeni radnici dok su sprovođeni u zatvor uzvikivali su: »Živjela socijalna demokracija!«, »Živjelo međunarodno radništvo!«, »Naprijed za osmosatni radni dan!«.

U novostvorenoj Kraljevini Jugoslaviji ovdašnji čovjek nije osjetio poboljšanje socijalnog stanja, a o rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja nije bilo ni govora, zbog čega se odnos između naroda i vlasti sve više zaoštravao.

Mada je i na ovom području KPJ osnovana još 1919., zbog zloglasne Obznane i stavljanja KP izvan zakona 1920., kada prelazi u ilegalnost, ovdašnje seljačke narodne mase ostale su bez jačega utjecaja komunista, dok je, naprotiv, Hrvatska seljačka stranka na čelu sa Stjepanom Radićem, a kasnije Mačekom, bila na ovom području dominantna politička organizacija koja je oko sebe okupljala i najveći broj ovdašnjih seljaka.

Istodobno, ovdje se u to doba osjećao slabi ili gotovo nikakav utjecaj KPH. Zato su narodne mase ostale prilično nepripremljene za sudbonosne događaje 1941. kada je kapitulirala Kraljevina Jugoslavija i kad su došli okupatori i ustaše. Naprotiv, dolazak ustaša uz snažnu podršku katoličkog klera i većine mačekovaca, kod ovdašnjeg naroda pokušava se predstaviti kao spasonosno stvaranje tzv. Nezavisne države Hrvatske i konačno oslobođenje ispod »srpskoga jarma«. Politički jednostrano orijentirane Mačেকেve pristaše najprije pružaju puno povjerenje toj politici, ali s vremenom sve više je raslo razočaranje u Mačেকে i njegovu politiku.

Obzirom da se o ustašama u ovim krajevima prije rata manje znalo i govorilo, osim o političkim emigrantima, to ih narod nije lako prihvaćao. Narod se uglavnom držao rezervirano, osim manje grupe opredijeljenih ustaša i njihovih simpatizera. Ustaše se još više kompromitiraju u očima običnog, radnog i siromašnog seljaka svojim neljudskim i zločinačkim postupcima. Slično je bilo i s dobrim dijelom ovdašnjeg katoličkog klera u koji se narod počinjao sve više razočaravati. Svećenici, naime, najednom postaju političari, a neki od njih čak i vojnici — ubice o čemu se počinje »šaputati«.

Unatoč tako poražavajućem političkom stanju, u ovoj regiji u proljeće i početkom ljeta 1941. članovi KPH i SKOJ-a polako se počinju sređivati i povezivati, šireći tako ideje NOP-a za koje se opredjeljuju neki lijevo orijentirani pristaše HSS koji napuštaju Mačেকে i njegovu izdajničku politiku. Tako se glas malobrojnih komunista probija sve snažnije pozivajući na borbu za slobodu. Agitacija i propaganda NOP-a u ovim krajevima bila je otežana osobito zbog gustoće neprijateljskih posada. Ipak je započelo prikupljanje oružja, municije i ostale opreme za NOB, a osobito pridobijanja simpatizera i suradnika NOP-a. U tom cilju pojedinci se počinju osobito isticati. Da spomenemo samo neka imena: dr Arsen Škatarić, iz bolnice u Novom Marofu, bio je povezan s dr Josipom Hrnčevićem iz Varaždina, te Đuro Pikija iz Mađareva i ostali. Nažalost, ustaše su brzo otkrile dr Škatarića i njegovu subrugu i ubili ih. Uhapšen je bio i učitelj Vladimir Simić koji je službovao u Mađarevu, ali je njemu uspjelo da pobjegne iz zatvora.

Organiziraniji otpor ustašama i okupatoru u ovim krajevima započeo je tek u jesen 1941. U početku su se osobito isticali: Franci Glavnik, zatim Slovenac Mirko Galnus, te drugovi Vnuk i čuček. Stvorena je prva komunistička grupa kao i grupa terensko-političkih radnika za kotor Novi Marof koji počinju djelovati organi-

zirano i po uputstvima Okružnog komiteta KPH Varaždin. Tu se osobito ističe Đuro Šakralji iz Ključa i Stjepan Tubelj, te simpatizeri Viktor Čolja, Jakob Koren, Ivan Slobić, Marko Slobić, Ivan Žugec, Božo Marković, Joža Mahorić, Viktor Tkalac i ostali. Uz njihovu pomoć u Ključu je osnovan prvi NOO, a potom i NOO u Novom Marofu u koji su izabrani: Đuro Šarkanji, Stjepan Trubelj, Viktor Čolja, Ivan Hajduk, Ivan Stroga, Antun Žutić i Franc Glavnik. Osobito su bili aktivni Tomo Domingo, Danica Horvat i Ema Potrč — supruga člana CK KPJ kojega Nijemci progone u logor.

Vijest o širenju narodnog ustanka u nekim krajevima Hrvatske i Jugoslavije u ljeto i jesen 1941. doprla je u raznim verzijama i na područje općine Novi Marof. Među narodom je izazvala razna mišljenja, polemike i ocjene. Pod tim uticajem neki ovdašnji ljudi odlaze u borbu u Kalnički partizanski odred, osnovan u siječnju 1942. Imao je tada 56 boraca. Komandant je bio Božo Lajner, a komesar Vilko Jurec.

Tako, mada s izvjesnim zakašnjenjem, NOP dobiva i na ovom području sve više, ne samo pristaša nego i aktivnih boraca koji najprije odlaze u Kalnički partizanski odred, a kasnije i u ostale jedinice NOV. Tako je koncem 1942. cijelo područje sadašnje općine Novi Marof bilo pokriveno NOO-ima, odborima Narodne fronte, Antifašističke fronte žena i omladine u kojima je sve više ljudi i žena ovoga kraja tražilo svoje mjesto i ulogu u borbi za konačno oslobođenje zemlje.

Milan Andrašek

NOVSKA 1941. Prema posljednjem predratnom popisu na području kotara Novska živjelo je oko 25.000 stanovnika, pretežno hrvatske nacionalnosti, zatim jednog broja Srba, te nešto Čeha, Slovaka Mađara, Ukrajinaca i drugih

U nedostatku jače industrije, zanatstva, trgovine i javnih službi, najviše je ovdašnjeg stanovništva u razdoblju između dva rata uglavnom živjelo od poljoprivrede i stočarstva.

Zloupotrebljavajući višenacionalni sastav stanovnika kotara Novska, vlastodršci Kraljevine Jugoslavije i ovdje su razvijali svoju nenarodnu politiku šovinističke mržnje i nacionalne netrpeljivosti, osobito između Hrvata i Srba.

Vrlo rano protiv te politike počela je djelovati Komunistička partija u kojoj su se, ubrzo po završetku prvog svjetskog rata, pojavili komunisti: Stjepak Kraljevac, Filip Mihaljević, Mato Žanić, Jako Kubešak i Josip Kraš. Nakon što su pod udarom kraljevske diktature spomenuti komunisti bili onemogućeni u radu, na njihova mjesta došli su njihovi sljedbenici od kojih treba spomenuti barem neke: Rade Pavlivić, Josip Voječak, Braća Kmecik, Simun Skvoro, Krsto Bulava i još neki.

Stanovnici hrvatske nacionalnosti bili su pod snažnim političkim utjecajem HSS na čelu s Mačekom, a na Srbe pokušavala je djelovati Srpska demokratska stranka, zatim Srpske radikalne zajednice i još neke.

Među tim političkim pripadnicima SDS neki su bili naprednijih shvaćanja i djelovanja od službene linije svoje stranke. Među njima se osobito isticao Jefto šašić kao tumač linije i ideja KPJ. Istodobno bilo je i pojedinaca u redovima HSS-a koji su politički radili, mislili i osjećali progresivnije od svoga vođe Mačeka i službene politike HSS-a.

Međutim, u predvečerje drugog svjetskog rata, osobito od 1939. počinju sve otvorenije i agresivnije djelovati neki frankovački elementi okupljeni oko advokata Ireneja Glunčića iz Novske. Njih su podržavali neki pred-

stavnici katoličkog klera. Srećom, utjecaj tih nenarodnih elemenata bio je neznatan čak i po dolasku ustaša na vlast i poslije stvaranja NDH, jer oni su u svoje redove s područja kotara Novske mogli regrutirati veoma mali broj pristaša. Zato su ustaše za svaku veću akciju protiv ovdašnjih partizana morali tražiti pojačanje iz Jasenovca ili obližnjih mjesta.

Spomenuli smo da tragovi revolucionarne borbe komunističke Partije na kotaru Novska datiraju iz prvih godina nakon stvaranja Kraljevine Jugoslavije, od kada Partija počela djelovati na ovom kotaru, da bi 1941. imala 104 člana u 13 ćelija. Tu su bila i 42 kandidata za članove Partije i 73 skojevca u četiri skojevske grupe. U samom mjestu Novska uspješno je djelovala partijska ćelija u kojoj su bili: Veljko Rađenović, Jefto Šašić, Gabro Vidović, Pero Car, Stevo Golubović, Antun Slibar, Tomo Zelenčić, Šandor Käufer, Nikica Smiljanić, Duka Smiljanić, Mijo Škrlić i Aleksandar Jovanović.

Prema socijalnom sastavu, od 104 člana KPH kotara Novska, 42 su radnici, 52 seljaci, pet intelektualaca i petorica ostalih zanimanja. Po nacionalnoj pripadnosti: Hrvata 75, Srba 7, Slovaka 8, Čeha 7 i ostalih 7. Sličan omjer po socijalnom i nacionalnom sastavu bio je među članovima SKOJ-a, te kandidatima za članove KPH. Tako je više od polovine kotarskog područja 1941. bilo »pokriveno« partijskim ćelijama i skojevskim aktivima. Druga je polovina područja u tome nešto zaostajala, osobito neka zabačenija sela naseljena pretežno srpskim življem.

Politički utjecaj Partije na šire narodne mase ovdje su osobito prenosile diletantske grupe, pjevački i tamburaški zborovi. Davane su priredbe »Matija Gubec«, »Jazavac pred sudom«, »Sluga Jernej« i si. Radnička organizacija URS-a također je bila sve snažnija. Imala je oko 300 učlanjenih radnika, a 1937. i 1938. organizirala je dva važna radnička štrajka u Banovoj Jaruzi. Važno je spomenuti da su te radničke štrajkove materijalno pomagali brojni seljaci, dajući štrajkačima pomoć u živim namjernicama da bi mogli lakše izdržati u borbi za svoja radnička prava. Bio je to ujedno znak solidarnosti potlačenih radnika i seljaka u zajedničkoj borbi protiv kapitalističkih eksploatatora.

U danima kada se izdajnička vlada Cvetković-Maček već i javno pripremala za Trojni pakt (potpisala ga je u Beču 25. ožujka 1941.) komunisti kotara Novska, zajedno s ostalim građanima i patriotima, radili su neumorno na raskrinkavanju izdajničke politike vlade i tražili da se potpiše ugovor u prijateljstvu sa Sovjetskim Savezom. Komunisti su i ovdje pozivali vojne obveznike da se

odazivaju pozivu i odlaze na frontu za obranu zemlje, nad kojom se sve očitije nadvijala ratna opasnost. Istodobno komunisti su neumorno prikupljali »Crvenu pomoć« za Jugoslavena koji su se borili u Španjolskoj i dospjeli u koncentracijske logore u Francuskoj. Tom akcijom bila su obuhvaćana čitava sela. Prikupljena je velika materijalna pomoć u hrani i novcu.

Fašistički napad na Jugoslaviju 6. travnja 1941., te brzi raspad Kraljevine Jugoslavije, različito je primljen na području ovoga kotara. U svakom slučaju bila je to porazna činjenica.

Ali, unatoč porazu, odmah po dolasku okupatora i ustaša u Novsku, komunisti Novske poraz nisu priznali. Odmah su se započeli pripremati za svenarodnu borbu. Da bi komuniste onemogućili u toj akciji, ustaše su već u ljeto 1941. uhapsili ovdašnje komuniste: Jeftu šašića, Veljka i Nedjeljka Rađenovića, Nikicu Smiljanića i Stevu Golubovića, zatim nešto kasnije Radu Pavlovića i Janjka Kubašeka, te Peru Cara, Florijana i Dragana Vidovića, Franju Hemeteka, Rajka Nikšića i Šandora Kaufera.

Za početak ustaške strahovladavine, po njihovom dolasku na vlast u proljeće 1941., nije trebalo dugo čekati ni ovdje. Već u ranu jesen 1941. u selima Bročice i Krapje organizirali su ustaške sabirne logore u koje su dovodili članove Partije, Skoja i ostale napredne građane koji nisu bili prihvatili ustašku vlast. Uslijedio je masovni pokolj komunista, Srba i Židova. U strahu pred ustaškim zločinima, neki su se počeli kolebati, a neke partijske ćelije gotovo su se potpuno pasivizirale. Istodobno je slabila i veza između partijskih organizacija na terenu s centrom u Novskoj i Mjesnim komitetom KPH Novska.

Unatoč fizičkim gubicima i privremenom moralnom šoku, komunisti Novske nisu obustavili organizirani otpor okupatoru i ustašama. Ubrzo po okupaciji započeli su prikupljati oružje i municiju, te organizirano djelovati u skladu s instrukcijama viših partijskih rukovodstava. Nakon proglasa CK KPJ o podizanju narodnog ustanka, te velike pomoći koju je ovdašnjim komunistima pružao dr Pavle Gregorić i Dušan Čalić, slijedile su pripreme komunista novskog kotara za prve oružane akcije i diverzije. U jednoj od oružanih akcija novski su komunisti u listopadu 1941. uspjeli osloboditi iz ustaškog zatvora svoje drugove: Peru Cara, Radu Pavlovića i Franju Hemetika. Bio je to važni događaj za sve njih.

Od komunista i skojevaca koji su se pred terorom ustaša i okupatora morali povući u ilegalnost, već 4. listopada 1941. osnovao je dr Pavle Gregorić prvi ovdaš-

nji partizanski odred »Matija Gubec« u kome je bilo sedam boraca naoružanih sa sedam karabina, dva pištolja i pet ručnih bombi. U odred su bili: Josip Vojaček — Bunbar, Rade Pavlović — Crni, Jakob Fijan — Družica, Pero Car — Zvrk, Franjo Hemtek — Lovac, Milan Pavlović — Srbin i Andrija Kmecik — Runjo. Iz tog ustaničkog jezgra razvijao se na području kotara Novska plamen NOB. Odred je krajem 1941. imao 25 dobro naoružanih i prekaljenih boraca. Slovio je kao IV vod u sastavu Psumj skog partizanskog odreda.

Od osnivanja do konca 1941. odred »Matija Gubec« stalno je bio u pokretu. Izveo je nekoliko manje-više uspješnih akcija i diverzija, djelujući na takozvanom sektoru »trokut«.

Samo nekoliko dana nakon osnivanja odreda i pod utjecajem njegova političkog djelovanja, 9. listopada 1941. u selu Hercegovac osnovan je odbor Narodnooslobodilačke fronte, a nekoliko dana potom i Odbor NF u selu Lipovljani. Zaredali su dobro posjećeni sastanci sa seljacima okolnih sela na kojima je tumačena politika ustanka i NOB, te izdajnička uloga dra Mačeka i njegove HSS. Od nekoliko vojničkih akcija, koje je odred izveo

1941., zbog ograničenog prostora spomenut ćemo samo neke. Tako je 25. listopada 1941. odred napao ustaše u selu Koracima, pohvatao i razoružao šest ustaša, zarobio isto toliko pušaka, zatim dva vojnička pištolja i nekoliko stotina metaka. U toj vrlo uspješnoj akciji, u kojoj ni jedan partizan nije poginuo, sudjelovali su: Josip Vojaček, Rade Pavlović, Mirko Klaić, Mirko Čemberović, Dušan Klaić, Milan Pavlović, Jakob Fijan, Andrija Kmecik, Stjepan Vir, Pero Car, Franjo Hemetek, Karlo Hemetek i Tešo Ilić, te dvadesetak seljaka iz Novog Grabovca koji su u nedostatku vatrenog oružja napadali neprijatelja sjekirama, vilama i ostalim sličnim predmetima. Ovo je bila velika moralno-politička pobjeda ustanika koji su u toj akciji pokazali ne samo hrabrost, nego i očitu vojničku sposobnost. Neprijatelj na području kotara Novska morao je osjetiti da će biti tučen na svakom koraku sve do konačne pobjede ustanika.

Uspjelu akciju odred je izveo i 16. studenoga 1941. u napadu na ustašku općinu u selu Gaj, kotar Pakrac. Tom su prilikom zarobljene tri vojničke i dvije lovačke puške, veća količina municije, jedan stroj za pisanje i oko 40.000 kuna.

U noći 28. novembra 1941. odred je napao državni kamenolom u selu Sirač, kotar Daruvar. Zarobljene su

veće količine eksploziva-dinamita koji je kasnije upotrijebljen u raznim diverzantskim akcijama rušenja cesta i pruga.

Borci ovoga odreda pokazali su izuzetnu hrabrost i snalažljivost kada su ih napali žandari i ustaše. Bili su naime, malo predahnuli u kući »partizanske tetke« Mare Mijić u selu Tornju. Napadnuti partizanski odred prihvatio je borbu i napadača ubrzo prisilio na povlačenje. U toj je borbi bio ranjen partizan Božo Krjak — Fičo. Zatim su zaredale akcije odreda: osmog, pa 13. prosinca, te 28. prosinca 1941. kada je grupa partizana pod komandom Gabre Vidovića dospjela do periferije Novske, do kuće zloglasnog ustaškog koljača Mirka Semeše kako bi ga likvidirali. Međutim, kako Semešu nisu zatekli u kući, ustanici su tu zarobili jedan karabin i jedno vojničko odijelo i oko sto puščanih metaka nakon čega su se bez gubitaka vratili na svoj položaj. Već i sama činjenica da su partizani te noći došli na neposrednu periferiju mjesta Novska snažno je sutradan i kasnije odjeknula među brojnim simpatizerima NOP-a, dok je ta činjenica istovremeno djelovala porazno na ustaše i njihove pripadnike i simpatizere.

Tako je od ustanka do oslobođenja naše zemlje 2041 građanin novskoga kotara aktivno učestvovao u NOB ili kao suradnik NOP-a, od kojih je 421. u toj borbo položilo i svoje živote. U tome razdoblju 3.319 ljudi, žena pa čak i djece s kotara Novska moralo je nasilno umrijeti u ustaškim logorima smrti.

P. s. Prilog je sastavljen korištenjem građe za »Razvitak NOP-a na kotaru Novska 1941«.

OBROVAC U živopisnom kanjonu na lijevoj obali Zrmanje pod prekrasnim visovima velebitskog masiva, smjestio se starodrevni grad Obrovac sa svojom burnom i bogatom prošlošću. Stoljećima je kroz Obrovac prolazio jedini put koji je unutrašnjost spajao sa sjevernim dijelom Dalmacije, sjeverodalmatinskim otocima, osobito s gradom Zadrom. Bio je to put kojim su prolazile osvajačke horde ili trgovačke karavane, put pobjede ili poraza, pa i u našoj nedavnoj prošlosti. Na području obrovačke općine nalaze se ostaci antičkih i srednjovjekovnih građevina i utvrda, ostaci tragova raznih zavojevača koji su se duže ili kraće zadržavali na ovom području. Tu su osobito zapaženi ostaci drevnog grada Corinuma u Karinu, sjedišta teritorijalne zajednice antičke Liburnije, koji mogu i danas privući pažnju radoznalog putnika i turista. U Kruševu se nalaze ostaci rimskog grada Klembeta, a u Medviđoj Adre i još mnogi ostaci drevne prošlosti ovoga kraja.

Kao posjed krbavskih knezova Kurjakovića, Obrovac se spominje već 1337. Od 1527. do 1637, ili oko sto godina, nalazio se pod Turcima kao jako utvrđenje prema Mlečanima. Poslije pada pod vlast Venecije da bi se potom od 1797. pa do završetka prvog svjetskog rata nalazio pod vlašću austrijske dinastije. Svi osvajači nametali su ovdašnjem čovjeku svoj danak i obaveze. Zbog gotovo nepodnošljivih uvjeta života pod tuđinom, najodvažniji među ovdašnjim ljudima odmeću se u hajduke i uskoke, osvećujući se osvajaču. Osobito je poznata velika seljačka buna, nazvana Kuridžina buna 1704. jer ju je vodio Petar Jagodić — Kuridža iz sela Bilišana. Buni se priključio veliki broj seljaka i iz ostalog dijela Bukovice, Ravnih kotara, Primorja i sjeverodalmatinskih otoka. U buni je, prema prilično sigurnim podacima, sudjelovalo oko 7000 seljaka.

Teritorijalno se općina Obrovac širi na površini od oko 500 km². U davnoj prošlosti pokrivala ju je gusta bukova šuma po kojoj je i Bukovica dobila ime.

Za vrijeme revolucionarne 1848. obrovačka općina 7. travnja poslala je apel ostalim dalmatinskim općinama da čuvaju slavenstvo Dalmacije i da ustraju oko uvođenja materinskog jezika u javne i pravosudne poslove. Zatim, 21. travnja iste godine, obraćaju se banu Jelačiću da povede akciju za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. To su samo dijelovi najburnije prošlosti Obrovca, njegove borbe za slobodu i njegove vizije hrvatskog pa i šireg zajedništva.

Prema popisu stanovništva 1971, u tom je kraju bilo oko 60 posto Srba i oko 40 posto Hrvata. Takav je odnos Srba i Hrvata uglavnom bio i između dvaju ratova. Stoljećima su stanovnici ovoga područja živjeli mukotrpno, na škrtom zemlji od poljoprivrede i stočarstva, jer industrije uopće nije bilo, a nešto trgovine i zanatstva bilo je samo u Obrovcu. Ovdje je stoljećima carevala glad, bijeda i neimaština. Malo je bilo domaćinstava koja su kako-tako mogla prehraniti svoju porodicu urodom s vlastitog posjeda. Zato je vrlo rano, krajem XIX i početkom XX stoljeća, dobar broj zdravih i mladih ljudi odlazio u pečalbu u zapadne zemlje, pa i u daleku Ameriku, odakle se više mnogi nisu vratili. U naglašenijoj socijalnoj bijedi i obrazovnoj zaostalosti ovdje su bili česti gosti razne zarazne bolesti, osobito malarija i tuberkuloza od koje se masovno umiralo.

Politička zbivanja u Dalmaciji, osobito u Zadru, krajem XIX i početkom XX stoljeća odražavala su se i na Obrovac, kao i na cijelo područje općine. Tu se dobivala podrška za konačno ujedinjenje jugoslavenskih naroda u zajedničku državu. Međutim, kada je ta država stvorena koncem 1918. po završetku prvog svjetskog rata na čelu s monarhijom Karađorđevića, poštteni i mirni ljudi ovoga kraja ubrzo su se razočarali jer je novi režim iznevjerio sve narodne želje i stremljenja. Ubrzo potom stupile su na političku pozornicu razne antagonističke građanske stranke osobito JRZ i HSS. Osjećao se i jaki utjecaj predstavnika velikosrpske i velikohrvatske buržoazije. Zatim se pojavljuje SDS kao još jedna građanska stranka. Svaka se od njih počinje boriti na svoj način i svojim političkim sredstvima za glas i »dušu«
ovdašnjeg čovjeka. Istodobno, bijeda, neimaština i korupcija pomiješane sa zelenaškim dugovima guše ovdašnjeg seljaka. Sezonski radnici — pečalbari sve manje zarađuju. Bukovički seljak i sezonski radnik doživljava totalnu kapitalističku eksploataciju pod okriljem dinastije Karađorđevića.

Vođe političkih stranaka razvijaju sve oštriju uzajamnu borbu s osjetnom dozom nacionalističkih primje-

sa kako bi dobili što veći broj glasova po nacionalnoj pripadnosti. Razvija se tako naglašena nacionalna mržnja i netrpeljivost, mada su ovdašnji ljudi bez obzira na svoju nacionalnu pripadnost stoljećima živjeli u veoma dobrim odnosima sudbinski povezani i upućeni jedni na druge u dobru, kojeg je najmanje bilo, i u zlu kao stalnom pratiocu njihova rada i života.

Ovo područje bilo je prepušteno uzajamnom trvenju građanskih stranaka i zbog toga što u bivšoj Jugoslaviji ostaje duže vrijeme bez jačeg utjecaja KPJ. Tek poslije 1936. počinje se osjećati utjecaj KPJ i SKOJ-a uglavnom preko stalnih i sezonskih radnika koji rade u raznim krajevima naše zemlje. Taj utjecaj jača na lijevo orijentirane birače koji napuštaju vladajuću građansku stranku JRZ. Neki omladinci odlaze na zanate preko »Privrednika« u Beogradu i »Hrvatskog radiše« u Zagrebu. Ti omladinci dolaze u dodir sa članovima KPJ i SKOJ-a pa i oni utječu na političku polarizaciju masa. Sve je to pomoglo da na općim izborima 1938. i na općinskim 1940. većinu glasova dobije udružena koalicija. Poslije tih izbora i osnivanja hrvatske banovine u općini Obrovac općinsku upravu preuzela je udružena opozicija, a za načelnika općinske uprave izabran je Danilo Sekulić, poljoprivrednik iz Bilišana, a za potpredsjednika Leopold Ivezić, trgovac iz Obrovca.

Osnivanje Banovine Hrvatske također je utjecalo na politička zbivanja na području obrovačke općine. Naime, osnivanjem Banovine Hrvatske pojačava se aktivnost velikohrvatskih nacionalista i frankovaca s jedne strane, te velikosrpskih s druge strane. Osjeća se prisutnost ustaške emigracije koja veliča Hitlerov i Musolinijev fašistički poredak, a velikosrpski nacionalisti veličaju četnički pokret i vladajuću dinastiju. U vrijeme tih političkih previranja na području općine nije postojala organizacija KPJ-u i SKOJ-a. Utjecaj KPJ pred drugi svjetski rat počeo je dolaziti preko Okružnog komiteta KPH Šibenik za sjevernu Dalmaciju, te stalnih i sezonskih radnika. Utjecaj partije širila je i potrošačka zadruga u Zegaru, kao i prosvjetni radnici koji su bili simpatizeri KPJ.

Što se više primicao drugi svjetski rat, u narodu se sve više stvaralo nezadovoljstvo vladajućim sistemom i građanskim političkim strankama. Sve više je rastao strah i neizvjesnost za budućnost, sve više je bilo priča o SSSR kao zemlji socijalizma koja bi trebala osigurati zaštitu naše zemlje i naših naroda od njemačkog i talijanskog fašizma. U takvoj situaciji ovaj kraj dočekuje sudbonosnu 1941. S ogorčenjem se prima vijest o potpisivanju Trojnog pakta s Njemačkom i Italijom, a s oduševljenjem pad vlade Cvetković — Maček, 27-martovske

demonstracije i 27-martovska parola KPJ »Bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob«.

Napad na Jugoslaviju, brza kapitulacija jugoslovenske vojske i izdaja vlade i vojnih vrhova, većina stanovništva primila je s velikim ogorčenjem. Osobito su bili ogorčeni stari ratnici iz prvog svjetskog rata, solunski dobrovoljci i omladina. Bilo je slučajeva da su očevi govorili sinovima da bi bilo bolje da se nikad nisu ni vratili kući. Međutim, kapitulaciju bivše jugoslovenske vojske i okupaciju ovoga kraja pokušali su da do kraja iskoriste frankovci i velikohrvatski nacionalisti. Još prije dolaska talijanskog okupatora, tzv. Mačekova zaštita se naoružala u Obrovcu i još u nekim selima, a u Obrovcu su preuzeli općinu u namjeri da je predaju talijanskim okupatorima. Velikohrvatski nacionalisti u Obrovcu, da bi se dodvorili talijanskom okupatoru, jedna grupa na čelu sa Don Antom Klarićem i Leopoldom Ivezićem odlazi u Karin da na granici općine Benkovac i Obrovac dočeka i pozdravi dolazak Talijana. Talijani odmah po dolasku u Obrovac preuzimaju vlast od Mačekove zaštite i za komesara općinske uprave postavljaju Rudija Cetinela, poznatog fašista koji je za vrijeme prvog svjetskog rata bio u Obrovcu. Poslije preuzimanja vlasti proširuju okupaciju na cijelo područje općine. U svim selima gdje su postojale žandarmerijske stanice bivše Jugoslavije postavljeni su karabinjeri, a u Obrovcu i u Zegaru uspostavljen je dosta jaki vojni garnizon. Odmah po preuzimanju vlasti Talijani pokušavaju uključiti u svoju službu bivše činovnike općinske uprave kao i ostale pristaše i nosioce režima. Neke žandare primaju u karabinjersku službu, a po selima bivše seoske kapetane proizvode u »kapavile« i s njima pokušavaju osigurati svoju novu vlast u selima.

Prva mjera okupatora bila je proglas o predaji vojnoga i civilnog oružja. Smrću je zapriječeno svima koji ne budu poštovali tu naredbu.

Frankovci i velikohrvatski nacionalisti pokušavaju hrvatskom stanovništvu predstaviti tzv. NDH kao državu hrvatskog naroda i ostvarenje stoljetnih težnji hrvatskog naroda za stvaranje njegove nacionalne države. Odmah po stvaranju NDH i dolaskom ustaša na vlast razvija se mržnja prema stanovništvu srpske nacionalnosti, optužujući ga za sve nevolje koje je zajednički podnosio hrvatski i srpski narod u bivšoj Jugoslaviji. U selima hrvatske nacionalnosti vodi se aktivna propaganda za odlazak u ustaše i domobrane. Među stanovnicima srpske nacionalnosti pak šire se vijesti o njihovom progonu i iseljenju s područja novostvorene NDH. Ta propaganda

poprima još šire dimenzije poslije razgraničenja između talijanske okupacije i područja koje je potpalo pod NDH 18. svibnja 1941., potpisivanjem ugovora između Pavelića i Musolinija u Rimu. Tim ugovorom utvrđena je granica između naše općine, koja je ostala pod talijanskom okupacijom, i NDH rijekom Zrmanjom, pa su sela s desne strane rijeke Zrmanje pripala tzv. NDH, a sela s lijeve strane ostala su pod talijanskom okupacijom. Tom nagodbom Pavelić je platio dijelom našega područja Musoliniju za njegovo gostoprimstvo koje mu je ukazao u fašističkoj Italiji za vrijeme stare Jugoslavije.

Poslije toga razgraničenja ne samo da se razvila još veća propaganda i širenje mržnje prema stanovništvu srpske nacionalnosti, već je NDH nastojala da na svom području što prije organizira ustašku vlast, da zavede red i organizira istrebljenje stanovništva srpske nacionalnosti. U Maslenici organiziraju neku vrstu općinske uprave, a u selu Krupi, u manastiru Krupa, uspostavljaju ustaško-domobransku posadu s oko 70 ustaša i domobrana. Isto tako na prijelazima preko Zrmanje, između Žegara i Žegara-Nadvode, također postavljaju svoje postaje s 15 do 20 domobrana i ustaša. Pokušali su da takvu postaju postave i u selu Muškovcima, u seoskoj školi. Međutim, stanovnici toga sela demolirali su školu i tako onemogućili dolazak ustaške postaje.

Tako je negdje do kraja svibnja tobože konsolidirana talijanska i ustaška vlast na području općine Obrovac. Talijani su na svom području organizirali karabinjerske stanice, pojačali vojni garnizon u Obrovcu, jednom manjom jedinicom u Žegar, a ustaška vlast stacionirala je svoje posade na graničnom području između NDH i područja pod talijanskom okupacijom. Među hrvatskim stanovništvom sve se jače agitira za odlazak u ustaše i domobrane, ali neki Hrvati ipak počinju sumnjati u tzv. novostvorenu NDH. Mnogi ne shvaćaju i ne prihvaćaju ustaške proglase o iseljenu i uništenju stanovništva srpske nacionalnosti koje stoljećima živi na ovom području zajedno s hrvatskim stanovništvom. Ne prihvaća se ni podjela našega područja između NDH i Italije. Sve je to stvaralo veliku neizvjesnost za budućnost, ne samo kod stanovništva srpske, već i kod stanovništva hrvatske nacionalnosti. Prepričavaju se i razne vijesti, osobito iz susjednih sela s područja Like. Priča se o hapšenjima ljudi i odvođenju na rad u Njemačku, pojavljuju se i prve izbjeglice iz susjednih sela Like. U toj neizvjesnosti po selima koja su pripadala NDH počinju se krajem svibnja osnivati seoske straže koje obavještavaju narod o dolasku ustaško-domobranskih pa-

troia i si. Te se straže počinju naoružavati, izvlače iz skrovišta vojno i civilno oružje. Početkom ljeta seoske straže s većinom stanovništva tih sela preseljavaju u Velebit. Njima se priključuju i mnogi ljudi iz sela koja su ostala pod talijanskom okupacijom. U prvoj polovici lipnja te straže postaju dosta masovne, uzajamno su povezane i dobro organizovane. Sudjeluju ne samo u čuvanju stanovništva, već i u prihvatanju većeg broja izbjeglica iz ličkih sela. Tako je bilo sve do napada Njemačke na SSSR.

Poslije napada Njemačke na SSSR počinje se širiti vijest o pripremama općeg ustanka naroda Jugoslavije pod rukovodstvom KPJ. Tada se pojavljuju među izbjeglicama u Velebitu i predstavnici KK KPH Gračac koji donose i šire vijesti o pripremama ustanka naroda Jugoslavije, o SSSR kao zemlji socijalizma, koja će se oduprijeti Hitleru i Musoliniju i pobijediti fašizam. Stigli su među izbjeglice iz Zatona i Muškovaca, Aco Radaković i Stevo Lončar, članovi KK KPH Gračac, te među izbjeglice iz Golubića i Krupe Bićo Kesić, Nikola Krainović i još neki. Međutim, istodobno u Žegar u zaselak Komazeci, dolaze predstavnici partijskog komiteta za Bukovicu koji je osnovao OK za sjevernu Dalmaciju 20. svibnja 1941. Predstavnici toga komiteta, među kojima su bili i Nikica Popović, Stanko Tišma, Jovo Martić, Vlado Despot, Slobodan Macura-Bundo i još neki, također šire ideju o pripremama za općenarodni ustanak. Sve to povećava povjerenje kod naoružanih seoskih straža i među narodom stvara uvjerenje na u ovoj izuzetno teškoj situaciji ipak postoji tračak nade i to u oružanoj borbi. Sve je to doprinijelo da su naoružane seoske straže postale čvršće povezane i da već predstavljaju neki oblik gerile. Utvrđene su strateške točke u tome dijelu Velebita gdje su straže stalno bile na položaju. Te strateške točke kreću se od ceste Obrovac—Alan, i to Goli Vrh, Male Jasle, Žuljine, Starac Bunar, Prezid od ceste koja prelazi Velebit, Obrovac—Alan, Sv. Rok i cesta Obrovac—Prezid i dalje Vrh Palešćić i Litica Kesića, iznad same pruge Gračac—Malovan, te Vučjak i Malovan do puta Krupa—Gračac. Te straže su već tada postale aktivne i nisu bile tek neki oblik zaštite izbjeglog stanovništva. One se upuštaju u borbu s ustaško-domobranskim patrolama koje su prolazile cestama Gračac—Obrovac i Sv. Rok—Obrovac. Tih dana krajem lipnja i početkom srpnja u seoskim stražama što iz sela Zatona, Muškovaca, Golubića i Krupe, a što iz ostalih sela s područja Obrovca, bilo je okupljeno od 150 do 200 naoružanih ljudi. Svim tim ljudima povratio se moral i povje-

renje u sebe. Više nitko ne pomišlja da preda oružje. Oružje se sve više traži i ljudi se sve više naoružavaju. Isto tako sve se više priča o ustaškom teroru i pokoljima u susjednim selima Like. Izbjeglice koje stalno dolaze donose sve strašnije vijesti. Prve žrtve ustaškog terora s naše općine bili su šestorica mladića iz sela Golubića. Ustaše su ih uhvatile na cesti Obrovac—Gračac kad su obavljali poljske poslove. Neki su uspjeli pobjeći, a šestorica uhvaćenih odvedeni su u Gračac. Poslije nekoliko dana bačeni su u ponor »Tučić« u gračackim barama. To se dogodilo krajem lipnja.

Srpanj je ispunjen omasovljenjem i međusobnim povezivanjem gerilskih grupa u Velebitu. Taj dio Velebita postaje najnaseljenije područje općine Obrovca. U njemu se nalazi velik broj stanovnika, ne samo iz podvelebitskih sela, već i iz ostalih sela s područja Bukovice. Sve se više govori o oružanom otporu i općem ustanku. Širile su se vijesti o ustanku u Srbiji i Crnoj Gori, a predstavnici KK KPH Gračac također su govorili o priprema za opći ustanak. Sve više sazrijeva shvaćanje da je jedini izlaz oružana borba protiv okupatora i njegovih slugu. Sada ovdje dolaze do izražaja simpatizeri KPJ, bivši radnici i svi oni koji su za vrijeme stare Jugoslavije u političkim previranjima bili lijevo orijentirani i bili u opoziciji vladajućoj stranci. Prava je šteta što se upravo u to doba nije na ovom području, osobito među izbjeglicama u Velebitu, našlo nekoliko iskusnijih članova KPJ koji bi iskoristili moral i borbena raspoloženje nenaoružanih ljudi na ovom području Velebita. Međutim, utjecaj bukovačkog partijskog komiteta i Kotarskog komiteta Gračac u toj situaciji bio je vrlo važan. Ali ipak među ustanicima nisu uspjeli se izdici da se nametnu kao opće vođe za cijelo područje. Isticali su se samo pojedinci na čelu pojedinih grupa na pojedinim položajima.

Što se više primicao 27. srpnja, sve je više kurira stizalo s područja Like. Ti kuriri prenosili su direktive što bi trebalo raditi na znak za opći ustanak. Tako je dogovoreno da se svi položaji koje su držali gerilci na Velebitu pojačaju i na dati znak otvori vatra na svaku pojavu neprijateljskih vojnika. Tako su ti ustanici iz Golubića i Krupe dobili zadatak da s položaja Palešćić, Litica Kesića, Vučjak i Malovan otvaraju vatru na vojne vlakove koji bi se kretali od Gračaca prema Kninu, te na sve pokrete ustaških i domobranskih jedinica. Ustanici iz Zatona i Muško vaca dobili su zadatak da pojačaju zasjedu na cesti Obrovac—Gračac kod Prezida i da poruše cestu na kritičnim mjestima Prezid—Obrovac

radi sprečavanja dolaska Talijana iz Obrovca u Gračac. Muškovačko-zatonska grupa ovaj je zadatak izvršila noću između 26. i 27. srpnja. Ujutro 27. srpnja oglasile su se ustaničke puške sa Srpskog klanca, Vodene glave iznad Gračaca, Otrića, i ostalih područja tog dijela Like. To je bio znak da je ustanak počeo. Tih dana vođene su borbe na Palešćiću, Litici Kesića i Malovanu gdje je bio zaustavljen i vraćen vlak s vojnim transportom u Gračac, a zauzeta je i zapaljena željeznička stanica Cerovac.

Borba je započela, prvi su uspjesi postignuti. U to doba, dok su ustanici bili usmjereni na događaje na susjednom području Like, u Krupi, u manastiru Krupa, nalazila se ustaško-domobranska posada sa oko 70 ustaša i domobrana. Dok su ustanici u Velebitu vodili borbu, jedna ustaško-domobranska patrola došla je u selo Golubić i ubila Mišu Dragičevića. Vijest o ubojstvu Miše Dragičevića ubrzala je odluku ustanika da se napadne ustaško-domobranska posada u manastiru Krupa. Vrijeme za napad određeno je između 1. i 2. kolovoza. Za napad su bili određeni ustanici iz Krupe i Golubića, te poneki s područja Like i nekih sela naše općine. Za napad je izdvojeno oko 60 ustanika, a trebao je započeti oko 4 sata i 30 minuta. U noći između 1. i 2. kolovoza ustanici su se približili na nekoliko kilometara manastiru Krupi i rasporedili se za napad. Prvu je grupu vodio Miljko Švonja, a drugu Nikola Gužvica, obojica bivši solunski dobrovoljci iz prvog svjetskog rata. Zbog nekih nepredviđenih pojava napad je zakasnio, pa je umjesto u 4,30 započeo u 6 sati. Ustaše i domobrani ipak su bili iznenađeni. Žestoko su se odupirali utvrđeni u manastirskim zidinama. Borba je trajala sve do 16 sati. Otpor je bio slomljen, posada se predala. U toj akciji ubijeno je 33 ustaše i domobrana, zaplijenjena 21 puška, dva puškomitraljeza i mnogo metaka. Međutim, bilo je žrtava i na ustaničkoj strani. Poginuli su Miljko Švonja i Arsenije šoškić. U toku borbe broj ustanika se povećao na više od 100 tako da su se tim ustanicima priključili ljudi i iz ostalih sela, osobito iz Zegara, Bilišana i Muškovaca. Uprkos žrtvama koje su pale u ovoj borbi, povratilo se povjerenje među ustanike. Ova je akcija bila jedna od prvih oružanih akcija na području sjeverne Dalmacije. Poslije te prve ustaničke akcije u kolovozu i rujnu izvedeno je još nekoliko manjih, a jedna od akcija bila je sredinom kolovoza kada je 80 ustaša iz Gračaca pokušalo okružiti ustanike s južne strane Velebita, preko sela Golubića, da s leđa napadne ustanike koji su se nalazili u zaseoku Jabukovac. Međutim, ustaše su

upale u zasjedu ustanika, desetak ih je ubijeno i ranjeno, a ostali se razbježali. Druga akcija bila je krajem rujna. Skupina od 50 do 60 ustanika napala je selo Guduru, poznato po krvoločnim ustašama s tog područja Like. Tom prilikom za odmazdu zapaljeno je nekoliko kuća najpoznatijih ustaških koljača iz toga sela.

Od početka ustanka pa do kolovoza i rujna to područje Velebita postalo je u neku ruku slobodno područje. Tim područjem rijetko su prolazile neprijateljske vojne formacije. Međutim, kako se približavala jesen i zima, a nije se uspjelo tim ustanicima nametnuti istaknutijeg vođu, uzajamne su veze između bivših seoskih straža i kasnije gerilsko-ustaničkih grupa počele slabiti, te počinje malaksavati borbeno raspoloženje. Među ustaničkim grupama pojavljuje se četnička i talijanska propaganda. Talijanske se okupatore pokušava prikazati kao spasioce srpskog stanovništva od ustaša. Među pojedinim grupama pojavljuju se i neki ljudi skloni pljački koji te grupe nagovaraju na pljačku. S opadanjem borbenog raspoloženja i osipanja ustaničkih grupa pojavljuje se i polarizacija među tim dotada ustaničkim masama, propagiraju četnički pokret i pomirenje s talijanskom okupacijom, odobravaju pljačku, a drugi se čvrsto opredjeljuju za liniju KPJ-u i NOP-a. Tih jesenskih dana 1941. osjeća se jače prisustvo KK KPH Gračac, osobito jače prisustvo partijskog komiteta za Bukovicu. Taj komitet kod Vučendića stanova u Komazecima osniva svoju stalnu bazu. Tu je stalno netko od članova komiteta ili članova KPJ s područja Bukovice. Komitet za Bukovicu održava veze s Okružnim komitetom za sjevernu Dalmaciju i kotarskim komitetom Gračac. Proširuje svoju djelatnost ne samo na selo Zegar već i na Bilišane, Zelengrad, Medvidu, Karin, Obrovac i na ostala sela na području ove općine. Kotarski komitet Gračac također proširuje aktivnost na Muškovce, Golubić, Krupu i Zaton. Posebno se ovdje ističu aktivnosti iz Obrovca s braćom Jovicom i Boškom Jokić, te Perom Šimičević koji uspostavljaju veze s članovima KK Gračac Acom Radakovićem, članovima KK KPH za Bukovicu Nikicom Popovićem, te u Novigradu s Borisom Anzulovićem.

U tim podvelebitskim selima krajem rujna i početkom listopada održano je nekoliko sastanaka kojima su prisustvovali Aco Radaković, Stevo Lončar, Bićo Kesić i još neki. Govorilo se o liniji NOP-a i NOB-i, o ulozi KPJ u NOB-u. Tako počinje organizirano djelovanje na liniji NOP-a na području naše općine. Po selima se proširuju i osnivaju nove grupe koje prihvaćaju liniju KPJ i NOP-a. U te grupe ponajprije se svrstavaju rad-

nici koji su se nalazili na stalnom i privremenom radu za vrijeme stare Jugoslavije, simpatizeri KPJ i SKOJ-a, omladinci koji su izučavali zanate u vrijeme stare Jugoslavije, kao i ostala patriotski raspoložena omladina, uključujući i seljake patriotskih osjećaja; tako se razvijala mržnja prema okupatoru. Krajem studenoga i početkom prosinca takve grupe bile su osnovane gotovo u svim selima i u mjestu Obrovcu.

Tako je dočekan na području ove općine kraj prve ratne 1941. godine. Dočekan je u oštroj političkoj borbi s onima koji su se opredijelili za ustaški ili četnički pokret s jedne strane, i onih koji su se opredijelili za NOP i NOB-u s druge strane. Kasniji su događaji pokazali da se narod općine Obrovac u golemoj većini opredijelio za NOP. Sudjelovao je u NOP-u i NOB-i junački, dajući tako svoj doprinos socijalističkoj revoluciji.

Stevo Simić — Mali

O G U L I N

U predvečerje fašističkog napada
USTANIČKE 1941. na Jugoslaviju, vojno-političko

stanje u Ogulinu i oko njega bilo je dosta delikatno i eksplozivno iz više razloga. Još u danima martovskih demonstracija i kidanja trojnog pakta, nije bilo teško primijetiti da ima i onih koji su bili za pakt i savez s fašističkom Njemačkom i Italijom. Oni dolaze do izražaja već u prvim danima rata. Tako ti izdajnici otvoreno pozivaju na građansku neposlušnost, govore kako će Jugoslavija i tako uskoro propasti, da dolazi »njihovo vrijeme«. Ustaški su aktivisti sve grlatiji, ali i drskiji, a njima se postepeno pridružuje i ostali ogulinski ološ, kriminalci, neradnici i si. Tako je tih dana i formalno stvoreno jezgro budućih ubica i zlikovaca kakve Ogulin nikada nije imao.

S okupacijom Jugoslavije stanje se i u Ogulinu osjetno pogoršalo. Doduše, još i prije napada na našu zemlju Komunistička je partija pozivala na budnost, na obranu domovine i na obračun s petokolonašima. Tome pozivu odazivao se veliki broj vojnih obveznika ogulinskoga kotara. Mnogi od njih dolaze u Drugi planinski puk koji se nalazio u Delnicama, a ostali odlaze u Otočac, Bihać, Banjaluku i prema mađarskoj granici. Jer, ma koliko nezadovoljni tadašnjim političkim i privrednim stanjem u zemlji, ljudi su u najviše slučajeva bili spremni braniti svoju domovinu od fašističkog agresora. Ali, zbog već dobro poznate izdaje, umjesto očekivane obrane, slijedilo je porazno i brzo rasulo iz kojega se i mnogi ljudi ovoga kraja u vojničkim uniformama i s oružjem pokušavaju nekako snaći, spasiti se bježeći svojim kućama.

Međutim, već u prvim danima Nezavisne Države Hrvatske stanje se na području ogulinskoga kotara počinje osjetno pogoršavati. Doduše, prvih dana ustaške vlasti, dok su bili prezauzeti borbom za položaje između sebe, na ovom području nije bilo masovnih hapšenja i ubijanja, ali je zastrašivanje stanovništva, a osobito

raspirivanje mržnje prema srpskom življu, bilo naglašeno do zastrašujućih razmjera.

Budući da je Ogulin po svom geografskom položaju predstavljao važnu strategijsku točku u tom dijelu NDH, smješten na raskršću željezničke pruge Lika — Dalmacija — Rijeka — Zagreb, kao i veoma važnih cestovnih veza u više pravaca, već 18. svibnja 1941. u Ogulinu je stacionirana veća ustaška vojna formacija. Okrutni teror ustaške vlasti počeo se osjećati na svakome koraku.

Doduše i nakon raspada Kraljevine Jugoslavije, u ogulinskom kraju i dalje su nastavile rad partijske organizacije: u Ogulinu, Plaškom, Dubravama i Drežnici. Međutim, te partijske organizacije brojčano su se smanjile, jer su neki komunisti morali bježati kako bi izbjegli hapšenje. Neki su pobjegli u Dalmaciju, Sloveniju ili čak u Srbiju. Prema prilično sigurnim podacima, utvrđeno je da tih kritičnih proljetnih dana 1941. ogulinska općina imala 40 članova i oko 30 kandidata za članove KPH.

U razdoblju od kapitulacije do ustanka 1941. komunisti sr prikupljali oružje i municiju, podizali borbeni i patriotski moral naroda, te raskrinkavali ustašku vlast, koja je prije svega nenarodna i u službi okupatora.

U skladu s odlukama CK KPJ i CK KPH o pripremi za ustanak, sekretar OK KPH Karlovac, Ivo Marinković, dolazi u Ogulin početkom srpnja 1941. U ogulinskoj željezničkoj radionici uspostavio je centar za vezu komunističke Drežnice, Dubrave i Plaškoga, održao sastanak s ogulinskim komunistima u Vitunju, detaljno ih upoznao s dotadašnjim pripremama za ustanak i podijelio im konkretne zadatke. Partija je osigurala sve više utjecaja na široke narodne mase. Već 20. lipnja 1941. pod rukovodstvom Ive Marinkovića grupa drežničkih komunističkih srušila je telegrafsko-telefonske stupove na liniji Drežnica

— Jezerane, a koncem kolovoza 1941. osnovani su prvi partizanski logori u selima Tomići, Vukelići, i Trbovići, malo kasnije u Brakaru, Breznu, Radulovićima i Zrničima.

Partizanske logore trebalo je što bolje naoružati. Iako su ustaše i Talijani pokupili od naroda veliki dio oružja, zahvaljujući komunistima u Drežnici, Plaškom, Dubravama i Ogulinu, mnogo je oružja sakriveno i sačuvano. Tim su se oružjem naoružali prvi borci u tim partizanskim logorima. Oružje se sakupljalo i na ostale načine. Jedan ćemo ispričati.

Član partijske ćelije iz ložionice u Ogulinu, Dušan Vukelić, odlazi u lipnju 1941. u Karlovac. Preko tamošnje partijske veze dobio je sanduk pušaka i potom ih vlakom vozi u Ogulin. Dočekali su ga Stipe Dimitrović

i Zvonko Mirt, obojica komunisti. Oružje su prenijeli u postolarsku radnju Josipa Foršta. U sanduku je bilo 11 pušaka: sedam pušaka poslali su u Drežnicu, a četiri u Plaški. Bilo je još sličnih poduhvata u kojima su sudjelovali komunisti, ali i ostali patrioti.

U nekim manjim, ali dobro pripremljenim akcijama, provjerena je spremnost ustanika. Zatim je Drežnički odred s oko 30 boraca napao pilanu u Mošunama, zauzeo je gotovo bez neprijateljskog otpora i potom zapalio.

Primorski i drežnički partizani napali su 27. rujna 1941. talijanski kamion na Stalku koji je iz Novog prevezio hranu za talijansku posadu u Jasenku. To je bila prva zajednička akcija primorskih i drežničkih partizana. Poslije te akcije Primorci su u znak bratstva i jedinstva poklonili Drežničanima jedan puškomitraljez. Zatim su 29. rujna Drežničani, pod komandom Milana Kosanovića, napali talijansku stražu na mjestu zvanom Ruka. Napad je uspio i svi talijanski vojnici su zarobljeni. Već sutradan pušteni su na slobodu. Iznenađeni postupkom partizana, talijanski su vojnici čak podučavali neke partizane kako se rukuje mitraljezom što su ga tom prilikom partizani zarobili.

Na području Plašćanske doline i njene bliže okoline ustanak je počeo nešto kasnije i ne tako masovno, jer su ustaše i okupator na tom sektoru desetkovali partijsku organizaciju. Zato je trebalo nešto više vremena za pripreme, ali i tu je ustanak šire buknuo već u listopadu 1941.

Krajem srpnja 1941. na Trovrhu su petorica ustanika, pod rukovodstvom Laze Prodanovića, naoružani s dva karabina, jednim pištoljem i dvije bombe napali ustašku patrolu pljačkaša u Prodanovića selu, potom se povukli i priključili partizanskom odred »Hum« koji je imao 29 boraca.

Na području planine Pištenik osnovan je koncem listopada 1941. Pištenički partizanski odred sa 43 borca, a u području Kunića, u zaseoku Klipana, stvoreno je jače ustaničko središte preko koga se povezivalo s Kordunom, Gorskim kotarom i Hrvatskim primorjem. Postala je to glavna relejna stanica Glavnog štaba Hrvatske i CK KPH.

Dubravski odred osnovan je 29. listopada. Tada je imao 29 boraca, a već 1. studenog 1941. iz Dubrava dolazi u odred još 11 boraca. Prema planu odreda, trebalo je 6. i 7. studenog 1941. izvršiti tri akcije. Grupa koja je imala zadatak da razoruža stražare kod sela Donji Zatezali djelomično je uspjela i zarobila dva karabina. Druga grupa trebala je sačekati talijansku patrolu u Gornjim Dubravama, ali je kasno stigla na zadatak. Najjača gru-

pa, koja je imala za zadatak da minira željezničku prugu između Gornjih Dubrava i Tounja, prosia je najteže: mina je ksplodirala prije vremena, pa je poginulo sedam partizana, a dvojica su teže ranjeni, od kojih je jedan kasnije podlegao ranama. Bio je to teški udarac za ustanike.

U snažnoj partizanskoj akciji 9. listopada 1941. oslobođeno je tadašnje općinsko mjesto Drežnica s oko 6000 stanovnika. Bilo je to jedno među prvim općinskim slobodnim mjestima u Hrvatskoj. Međutim, talijanski okupator ubrzo započinje ofanzivu prema Drežnici i Jasenku s planom da uništi partizanski pokret, te da odvoji narod od njegovih boraca. Talijanima polazi za rukom da uhapsu oko 500 ljudi. Među njima je bio i sekretar Mjesnog komiteta KPH Drežnice, Marko Trbović, i komandir Krakarskog logora, Milan Kosanović, s još nekoliko partizana. Uhapšenima je prijetila smrtna opasnost, jer su Talijani imali podatke o većini koji su na ovaj ili onaj način surađivali s partizanima. Najveću opasnost za uhapšene Drežničane predstavljala je Smilja Tonić, zbog čega su je partizanski simpatizeri, dr Simo Novosel i dr Jure Volović, ogulinski liječnici, proglasili ludom padavičarkom, kako talijanska komanda ne bi povjerovala u ono što je govorila.

Mada je konačna bilansa osuđenih na smrt i robiju bila nešto manja nego se očekivalo, ipak su Drežničani doživjeli tešku dramu. Okupator je najprije strijeljao devet osoba iz Jasenka. Bilo je to 4. studenog 1941. i svi su se držali veoma hrabro. Osobito se hrabro držao Milan Kosanović: kad su ga povelili na strijeljanje, govorio je narodu oko sebe: »Borite se hrabro, sloboda je tu.« Nije dao da mu zavežu oči. Zatim je 2. prosinca 1941. strijeljana druga skupina od 14 boraca i simpatizera, na Bukoviku. Među njima je bio i Ale Tomić, član Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu, zajedno s osam partizana i pet suradnika NOP-a. Također su 62 Drežničana internirani u Italiju da im se tamo sudi, a ostali su pušteni kući.

Pod izuzetno teškim uvjetima radili su komunisti Ogulina. Ipak im je pošlo za rukom da noću uoči 20. studenoga održe partijski sastanak, u kući Marka Borića, kome je prisustvovao i sekretar OK KPH Karlovac, Ivo Marinković. Tada je izabran i Mjesni komitet KPH Ogulin. Sekretar je postao Ivan Tomljenović, a članovi komiteta: Stipe Dimitrović, Josip Mladenić, Josip Foršt i Idriz Hadžisaković. Tom prilikom izabran je i odbor Narodne pomoći s predsjednikom advokatom Antom Mihalićem i tajnikom Josipom Forštom.

Zajedno s ratnim operacijama razvijala se i učvršćivala nova narodna vlast u vidu NOO po selima i većim mjestima. Tako je već krajem 1941. i početkom 1942. izabrano više seoskih NOO-a, dok su NOO u naseljima Vitunj, Ogulinski Hreljin, Gojak, Dubrave, Trovrh, Kunić i u naseljima oko Plaškog djelovali ilegalno, ali i veoma uspješno.

Zahvaljujući povjerenju naroda u Komunističku partiju i njegovoj ljubavi za slobodu, ogulinski je kraj dao NOB-i veliki doprinos. Tako je oko 7000 stanovnika ovog kraja aktivno sudjelovalo u redovima NOB-e od kojih je 1080 poginulo. Istodobno na ovom području je bilo oko 3850 žrtava fašističkog terora. Tako je gotovo svaki osmi stanovnik općine Ogulin izgubio život u vrijeme NOB-e. Ovaj je kraj dao i sedam narodnih heroja, te 374 nosioca »Spomenice 1941.«.

Na području sadašnje ogulinske općine potpuno su bili tokom NOR-a uništeni svi važniji privredni objekti, porušeno oko 12.000 zgrada, a mnoga sela, kao što su Drežnica, Jasenak, Brezno, Musulinski Potok, Ponikve, Podhum, Tržić i Kunić bili su do temelja spaljivani i po nekoliko puta. Sve je to ovaj kraj i njegov narod svrstalo u red najpoznatijih ustaničkih partizanskih krajeva u našoj zemlji.

Općinski odbor SUBNOR-a

OPATIJA Još pod utjecajem velike oktobarske revolucije, mornari s područja Opatije u sastavu Austro-Ugarske mornarice našli su se među pobunjenim mornarima u Boki Kotorskoj i na jarbole svojih brodova izvjesili su crvenu zastavu. Mada je ta pobuna u krvi ugušena, ostalo je u narodu neizbrisivo sjećanje na odvažne vojnike koji su u pobuni sudjelovali. Neki od tih mornara postali su kasnije članovi KPJ, a neki su i danas živi.

Istodobno neki su vojnici s ovog područja prešli na stranu boljševika 1917. na istočnoj fronti i tako se našli u sastavu armije velikog Lenjina.

Sjećanja na te događaje i narodne osjećaje prema njima okupator je pokušavao izbrisati iz narodne svijesti, kao što je nastojao i sa svim ostalim što je bilo vezano za hrvatsko i slavensko ime.

Sljedbenici tih događaja pokušali su se organizirati suprotstaviti talijanskom okupatoru. Tako je već 1921. u Opatiji osnovana prva partijska ćelija na čijem se čelu nalazio sekretar Vinko Pajalić iz Voloskog. Samo godinu dana kasnije buknule su narodne pobune protiv talijanskog okupatora u Lipi, Rupi, Veprincu, Lovranu, Maloj Učki, Kalcu, Poljanama, Mošćenici i drugdje.

1922. pod rukovodstvom komunista svečano je proslavljen radnički praznik 1. maj u mjestu Rukavac. Duga kolona manifestanata pod crvenom zastavom, u rukama komunista Marice Mohorovičić iz Opatije, izazvala je represalije fašista nakon čega je spaljena komunistička knjižnica u Rukavcu, a iz hrvatske knjižnice »Zora« u Opatiji spaljeno je na trgu više od 300 komada komunističkih »početnica«. Fašisti su nemilice pokušavali uništiti antifašističko raspoloženje hrvatskih narodnih masa ovoga kraja.

Probuđeni revolucionarni duh naroda nitko više nije mogao ugušiti. Zato je u doba borbe španjolskog naroda protiv Frankova fašizma među prvim krenulo u Španjolsku i nekoliko ovdašnjih dobrovoljaca, kao što

su Anton Raspor iz Klane i Ivan Jurdan iz Kućeli. U to doba uspostavljena je i čvršća veza s komunistima Sušaka i Kastavštine preko Rijeke, Matulja i Jušića.

U razdoblju od 1936. do 1940. osnovane su partijske ćelije u Rukavcu, Matuljama i u još nekim većim naseljima. Uoči praznika 1. maja 1940. komunisti iz sela Kičeli istakli su crvenu zastavu na brdu Ori jak. Zastava se mogla vidjeti iz Matulja, Kastva, Jušića i Nepremca, a narod ju je promatrao sa simpatijama. Nakon toga događaja fašisti su uhapsili 36 ljudi iz Rukavca i okolice.

Uoči fašističkog napada na Jugoslaviju, hrvatski življ s graničnog područja masovno je odvođen u fašističke logore u unutrašnjosti Italije. Međutim, ubrzo po okupaciji Jugoslavije, a po direktivi KPJ i osobito boljom vezom sa susjednom Slovenijom, pojačan je rad ovdašnjih partijskih ćelija, a osnivane su i nove. Tako je u ljeto 1941. osnovana partijska ćelija u Matuljama u kojoj su bili članovi KP iz nekoliko okolnih sela. Ona je održavala dobru vezu s komunistima iz Ilirske Bistrice.

Već 15. kolovoza 1941. održan je važan sastanak komunista kraj sela Mihelić kojem su prisustvovali predstavnici Permana, Jušića, Jelšana, Klana, Kućela, Male Bukovice, Toplica i Rijeke. Tim sastankom rukovodio je Moša Albahari, instruktor riječkog partijskog komiteta. Na sastanku je zaključeno da se odlučnije osnivaju partijske ćelije i širi ideja NOP-a za konačno oslobođenje od okupatora.

Početkom listopada 1941. na ovo područje dolaze komunisti iz Zagreba: Ljubomir Mi'aković iz Mošćeničke Drage, Branko Laginja iz Matulja i Dušan Mavar iz Mohotića. Ubrzo potom osnovan je Liburnijski komitet KPH u Pobrима.

Imajući u vidu takav razvoj događaja, talijanski je okupator u travnju 1942. uhapiso 14 istaknutih organizatora NOP-a koje je vojni sud u Rimu osudio na kazne zatvora od 16 do 30 godina. Istodobno pooštrene su mjere kretanja i kontaktiranja hrvatskog življa, što je i djelovanje komunista još više otežalo.

U lipnju 1942. stigla je na ovo područje skupina partizana iz Slovenije, a 5. srpnja održan je veoma važni sastanak u Grdom Žlebu, kod sela Kućeli, s organizatorima ustanka ove regije. Sastanku su prisustvovali Moša Albahari i Anton Mikić, sekretar komiteta KPH iz Rijeke. Nažalost, samo dva dana kasnije, jake fašističke snage opkolile su Kućeli i uhapsile Mošu Albaharija i

Mirka Grakalića, odakle su ih odveli u Rim i strijeljali krajem 1942. Bio je to veoma težak udarac NOP-u ovog kraja.

Uprkos nedaćama i gubicima, već početkom rujna 1942. osnovana je prva partizanska istarska četa s komandirom Antonom Rasporom i političkim komesarom Augustom Vivodom — Arsenom. Ubrzo potom četa je uoči 28. listopada 1942. uspješno izvela akciju u Rukavcu kada je minirala željezničku prugu i bacila u zrak kompoziciju talijanskih fašista koji bijahu krenuli na istočnu frontu. Prema prilično sigurnim podacima, tom je prilikom poginulo ili ranjeno više od sto fašističkih vojnika, a na strani partizana nije bilo gubitaka. Ova akcija snažno je odjeknula među antifašistima Istre, Slovenskog i Hrvatskog primorja. Za odmazdu fašisti su poduzeli snažnu ofanzivu na ovaj kraj i s područja Veprinca, Poljana i Lovrana uhapsili više istaknutih aktivista NOP-a.

Tako je narod ovoga kraja dočekaao i svoj veliki dan kada je saznao za kapitulaciju fašističke Italije u jesen 1943. Nakon toga događaja, naoružan oružjem ote tim od neprijatelja, narod je masovno krenuo u NOB-u. Sve što je bilo za pušku sposobno krenulo je ustaničkih dana 1943. u partizane. Tih dana goloruki ljudi razoružali su talijanske garnizone, osnivali svoje čete i bataljone, a u selima novu narodnu vlast. Osnivane su partijske čelije, aktivni SKOJ-a, Narodne fronte i Antifašističke fronte žena. Proradio je »vulkan« patriotskog i slobodarskog narodnog bunta koji je desetljećima tinjao pod fašističkom čizmom. Te jeseni 1943. osnovane su krupnije istarske partizanske jedinice, a 23. rujna u Pazinu je osnovan Operativni štab za Istru, a ubrzo i brigada »Vladimir Gortan« odred »Učka« itd.

Ubrzo po kapitulaciji Italije, njemački je okupator krenuo na ovo područje s ognjem i mačem. Ali, unatoč činjenici da istarske brigade i odredi nisu za sobom imale bogatije borbeno iskustvo, borci tih brigada, kao i ogromna većina našeg naroda iz pozadine, junački su se hvatali u koštac s pobješnjelim Hitlerovim fašistima. Naši ljudi u toj borbi pokazali su bezbrojne primjere junaštva.

Predvođen komunistima u sudbonosnim danima NOB-e, narod današnje općine Opatija dao je našoj konačnoj pobjedi veliki doprinos. Ponovno ujedinjen s maticom Hrvatskom u socijalističkoj Jugoslaviji, narod Opatije počinjao je novi, sretniji i bogatiji život.

Antun Božić

ORAHOVICA Sadašnje područje općine Orahovica sastavljeno je od pet predratnih općina. Na njemu je, prema popisu od 1931., živjela oko 21.000 stanovnika: oko 75 posto Hrvata, oko 21 posto Srba i oko 4 posto pripadnika nacionalnih manjina — Čeha, Slovaka, Mađara, Nijemaca, Jevreja i ostalih.

Pretežni broj stanovništva bavio se poljoprivredom, a manji je bio zaposlen kod tvrtke Gutman na eksploataciji drvene mase u Papuku, u kamenolomu Radlovac kraj Orahovice, Ciglani u Orahovici i na pustarama Krivaja, Gutmanovci, Ciganjuša, Zdenci, Verešmajur, Drijevci i Osilovac. Dio radne snage odlazio je na sezonski rad na poljoprivredno dobro Belje u Baranji, a bilo je i pečalbara koji su odlazili na rad u zapadne zemlje gdje su i mnogi zauvijek ostajali.

U predratnom razdoblju stanovništvo orahovičke općine bilo je različito politički orijentirano. Većina seljaka hrvatske nacionalnosti politički je pripadala Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS), a Srbi su uglavnom bili pristalice Samostalne demokratske stranke (SDS) ili Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ). Tako su razni građanski politikanti u to doba i u ovom dijelu naše zemlje bili glavni nosioci nacionalne netrpeljivosti, u čemu su nalazili veliku podršku vjerskih predstavnika. Zbog približno jednakih uvjeta rada i života, seljaci su, bez obzira na nacionalnu pripadnost, uglavnom živjeli u veoma dobrim uzajamnim odnosima i uzajamno se pomagali.

Prije rata u Orahovici je djelovala skupina komunisti, a u Zdencima, Gornjoj i Donjoj Pištani i u Kokoćaku djelovala je veća grupa kandidata Komunističke partije.

Početkom 1941. partijska organizacija u Orahovici bila je veoma dobro sređena. Sekretar je bio Duka Mešić, a Slobodan Ilić — čiča, sekretar partijskog biroa, i član KK KPH Virovitica. Važnu ulogu u radu partijske organizacije imao je Vostler Václav — Vaso, sekretar KK KPH Virovitica i član OK KPH Bjelovar. Václav je

odigrao važnu ulogu u pripremama za podizanje narodnog ustanka u ovome kraju i, konačno, u osnivanju Papučko-krndijskog odreda. Svoju snažnu komunističku ličnost Vaclav osobito potvrđuje na mukama, pošto su ga nakon izdaje ustaše bile uhapsile 4. veljače 1942. i odvele u Kokočak i zvjerski ga mučile — živu su mu izvadili oba oka, odsjekli uši i nos, ali od Vaclava nisu čuli ni riječ o njegovim suradnicima i komunistima. Tek nakon toga neki je ustaša bajonetom probo Vasino srce. Njegovo držanje pred krvnicima ubrzo se pročulo daleko po ovom kraju, što je ustašama ulijevalo pravi strah u kosti.

Većina naroda orahovičke općine sasvim je hladno dočekala okupatora i ustaše. Ovdašnji članovi Partije ubrzo su počeli djelovati prema direktivama viših partijskih foruma. Tako je već 17. svibnja 1941. održan važni partijski sastanak u šumi Bjelobruška, između Orahovice i Gornje Pištane, kome je prisustvovao i Josip Kraš, član CK KPH. Na tome je sastanku odlučeno da se odmah započne prikupljati oružje i municija, da se komunisti povezuju sa svim antifašistički raspoloženim građanima, te da se kompromitirani članovi Partije što više povlače u ilegalnost kako ne bi pali u ruke neprijatelja. Ubrzo nakon toga sastanka osnovane su dvije nove partijske ćelije: u Gornjoj Pištani, sekretar Krsto Jovanović, odnosno Ilija Jovanović, i u Zdencima, sekretar Tomo Kapetanović — Majski. Tako je već u to doba na području orahovičke općine djelovalo 27 članova Komunističke partije: u Orahovici devet, u Gornjoj i Donjoj Pištani i Kokočaku 13 i u Zdencima pet komunista.

Na nekoliko narednih sastanaka u lipnju i srpnju 1941. prorađivane su direktive CK KPJ o pripremama za ustanak, a bila je uspostavljena veoma dobra veza s komunistima Belišća, zatim s grupom iz Duboke, kotar Požega, i s grupom komunista iz Gazije, općina Našice.

Doznajući da je počeo narodni ustanak u nekim krajevima naše zemlje, Ivica i Duka Mesić izvršili su i prvu ovdašnju diverzantsku akciju na pruzi Fereničani — Zdenci — Čačinci. Porušili su nekoliko telefonskih stupova uz prugu i pokidali telefonsku žicu.

Zbog opasnosti da ih ustaše ne bi uhvatile, početkom rujna 1941. Jovan — Ivo Marinković i Marko Radaković — čača iz Donje Pištane povlače se u ilegalnost. Bila im je pripremljena zemunica u šumi Jagodnjak, kod sela Gornja Pištana. Ubrzo im se priključio i Milan Milaković iz Suhe Mlake. O njihovoj sigurnosti, prehrani i informiranju brinula je partijska organizacija iz Gor-

nje Pištane. Tu su se oni zadržali do polovine listopada 1941. odakle su otišli u novi logor na Kiku.

Snažni razvoj narodnog ustanka u ostalim krajevima naše zemlje povoljno se odražavao i u ovim krajevima. Sredinom listopada 1941. održan je izuzetno važni partijski sastanak kome je prisustvovao i dr Pavle Gregorić, član CK KPH. Na sastanku je prorađena direktiva CK o početku snažnijih i organiziranih oružanih akcija u Slavoniji. Tom prilikom odlučeno je da se osnuje Papučko-krndijski odred. Za komandanta je određen Krsto Jovanović, za komesara Slobodan Ilić — Čiča, te za vojnog instruktora Pavle Vukomanović — Stipe. Nakon što su postavljeni i ostali rukovodioci, položena je partizanska zakletva. Odlučeno je da se za odred izradi novi logor u Papuku, na Kiku, u kome će borci ostati do daljnjega. U logoru su napravljene dvije barake koje su mogle primiti oko 50 ljudi. U početku je bilo oko 20 boraca naoružanih vojničkim puškama, a neki su imali civilne puške i pištolje, sjekire i noževe.

U logoru na Kiku razrađen je plan za napad na Slatinski Drenovac. Odlučeno je da se uspostavi veza s partizanskim grupama iz Vrhivca i Lisičana. Uspostavljena je i veza s partizanskim grupama iz Duboke i Gazi ja i to uz pomoć Stanka Radulovića — Udarnika, Đure Vukadinovića — Vuka i Duška Brkića.

U tako pripremljenu akciju krenulo je oko 30 naoružanih boraca iz logora na Kiku i više nenaoružanih boraca. Akcija je izvedena 21. studenog 1941. Bila je to i prva oružana akcija u sjeveroistočnoj Slavoniji — njojme je zapravo počeo masovniji narodni ustanak u ovim krajevima. Tom prilikom oslobođen je Slatinski Drenovac. Partizani su zarobili oko 30 vojničkih pušaka, nekoliko sanduka municije, desetak ručnih bombi, te ostale opreme i oko 100.000 kuna. Tom je prilikom poginuo ustaški tabornik Petin. Nitko od partizana nije poginuo. Već smo rekli da je u toj akciji sudjelovalo više boraca i naroda bez oružja. Njihov je zadatak bio da galamom — juriš, hura, naprijed i si. — stvore kod neprijatelja dojam kako napada sila partizana. Varka je u potpunosti uspjela.

U tek oslobođenom Slatinskom Drenovcu održan je veliki narodni zbor. Govornici su upoznavali narod s narodnooslobodilačkom borbom, što je vidno utjecalo na prisutne, jer se odmah javilo više dobrovoljaca.

Dolaskom prve ratne zime, borci općine Orahovica već su imali solidno ratno iskustvo i široku podršku naroda, osobito u brdskim selima do kojih je neprijatelj teže i rjeđe dopirao.

Nepunu godinu dana nakon toga događaja oslobođeno je i samo općinsko mjesto Orahovica, koja se do konačnog oslobođenja naše zemlje uglavnom nalazila u partizanskim rukama, osim u nekoliko kraćih razdoblja za vrijeme neprijateljskih ofanziva.

Već početkom 1942. narodnooslobodilački odbori bili su osnovani gotovo u svim selima. Osnovani su i općinski NOO-i u Slatinskom Drenovcu, Cačincu, Orahovici, Zdencima, Slavonskoj Bari i u Crncu. Povećao se i broj članova Partije i SKOJ-a. Razvijala se organizacija Narodne fronte, Antifašističke fronte žena i si. Na području orahovičke općine djelovalo je više partizanskih organizacija i pozadinskih službi. Krajem 1942. u Slatinskom Drenovcu osnovan je i Kotarski komitet KPH i KK SKOJ-a za Podravsku Slatinu.

Mada na početku ustanka malobrojna, KPJ je na ovom području ubrzo je pridobila široke narodne mase, vodeći ih jedinim pravim putem prema slobodi. U toj svenarodnoj borbi rame uz rame sudjelovali su Hrvati, Srbi, Česi, Slovaci, Poljaci i ostali. Tako se rađalo i učvršćivalo bratstvo i jedinstvo. Narod orahovičke općine osobito je ponosan što je na njihovu području osnovana prva veća partizanska grupa u sjeveroistočnoj Slavoniji, prvi partizanski logor Papučko-krndijskog odreda i si.

Osim svestrane materijalne pomoći, više od 3000 najboljih kćeri i sinova ovdašnjeg naroda bili su partizanski borci. Na ratištima širom naše zemlje oko 560 orahovičkih boraca ostavilo je i svoje živote. Dvojica su proglašeni narodnim herojima — Jovan Marinković — Ivo i Robert Domani, a pedesetorica su nosioci »Partizanske spomenice 1941.«.

Na ovom području bilo je i oko 900 žrtava fašističkog terora. Neprijatelj je spalio više od 500 seoskih kuća i barem tri puta toliko gospodarskih zgrada.

Mato Tomšić

O T O Č A C

Na krajnjem dijelu zapadne Like, između planinskih vrhova Bila i Kapele, smjestilo se područje otočke općine na kojem je, prema popisu 1931., živjelo 49.579 stanovnika i to 28.777 Hrvata i 20.815 Srba. Ovakav nacionalni sastav formirao se još u doba turskih osvajanja, kao i učestalih migracija nakon protjerivanja turaka iz Like u doba Austrougarske vladavine.

Na tom visokom i živopisnom planinskom području s kraškim poljima i nepreglednim vrhovima život je oduvijek bio težak i oskudan. Više od polovine zemljišta pokrivaju šume, kamenjari i šikare, a samo je 30 posto obradivog koje ni u najrodnijim godinama nije moglo prehraniti ovdašnje stanovništvo.

Teška je i veoma burna prošlost naroda ovoga kraja. Na toj nemirnoj ratnoj vjetrometini izmjenjivali su se Turci, Ugari, austrijske regimente, krajiške čete, Talijani i Nijemci, a bune, borbe i ustanci fatalno se smjenjivali. Slobodoljubivi lički gorštaci nisu se dali nikome pokoriti. U brojnim vihorima, bunama i borbama, Lika je često paljena i uništavana do temelja. Gotovo svaka generacija bila je primorana da život počinje iznova. Nitko nije mogao da tu izdrži, samo je narod ostajao, sahranjivao svoje mrtve i nekom čudnom snagom na opustošenoj zemlji nastavljao život.

Pa i u bivšoj Jugoslaviji ovo je područje, zajedno s Likom, ubrajano među najnerazvijenije krajeve zemlje. Prema statističkim podacima iz 1939., na području cijele općine, van poljoprivrede bilo je stalno zaposleno samo 1725 radnika i službenika. Ogromni višak ovdašnje radne snage odlazio je u pečalbu širom svijeta. Gotovo i nije bilo porodice koja nije imala pečalbara. Vrijedni gorštaci obavljali su najteže manuelne poslove i posvuda su bili traženi kao dobri i snažni radnici. Neki mlađići, pretežno iz sela Gacke doline, regrutovani su u vojnu službu za podoficire, žandare, finance i policajce. Kao po nekoj tradiciji, svi režimi rado su se oslanjali na te bistre i očvrсле gorštace.

Teško ekonomsko stanje ostavilo je duboke tragove i na kulturni razvoj ovoga kraja u kome je oko 60 posto stanovnika bilo nepismeno. Na cijelom području bivšeg otočkog i brinjskog kotara radila je samo jedna gimnazija s četiri niža razreda, a veoma mali broj djece odlazio je na više škole ili fakultete. Bila su to uglavnom djeca imućnijih roditelja.

Neriješeno nacionalno pitanje stvaralo je veoma pogodno tlo za raspirivanje šovinističkih strasti, u čemu su popovi imali posebnu ulogu kako bi narod održali u vjerskoj zagriženosti i zatvorenosti. Sticajem okolnosti, stanovništvo je ovdje stoljećima bilo podijeljeno prema nacionalnoj pripadnosti u odvojene grupe zaselaka, što su koristili svi osvajači i domaći politički špekulanti.

Ali, uprkos vještačkih barijera — siromašni narod ovoga kraja ipak je shvatio gdje su njegovi stvarni i životni interesi. Više od četiri stoljeća Hrvati i Srbi zajedno žive na toj ratnoj vjetrometini, u svim borbama protiv osvajača krv su zajedno prolijevali. To su bile i najjače spone koje su ih vezivale u zajedničkoj borbi za goli opstanak.

Nije slučajno što su predstavnici mlade radničke klase pod rukovodstvom Komunističke partije postali glavni predvodnici borbe za istinsku nacionalnu ravnopravnost i bolje ekonomske uvjete života naroda koji ovdje žive. Zato se poslije pobjede oktobarske revolucije i ovdje osjetio snažni val revolucionarnog vrenja. Još su žive uspomene na legendarnog komandanta Crvene armije Danila Srdića iz Vrhovina.

Poznati predratni revolucionar Vladimir Čopić, član CK KPJ, dolazio je često kod svojega brata u Brinje i snažno politički djelovao. Još 1919. ovdje je bila zapazena i politička djelatnost bivšeg poručnika austrougarske vojske, Franje Babića iz Brinja, koji je po povratku iz Rusije s još nekoliko drugova širio rusku revolucionarnu propagandu. U tom procesu revolucionarnog vrenja jačali su redovi mlade Socijalističke radničke partije (komunista).

Međutim, teški udarac daljem revolucionarnom radu zadala je 1929. zloglasna šestojanuarska diktatura, kada je počeo masovni progon komunista i ostalih demokratskih snaga. Tek 1935. počeo se osjetnije širiti novi revolucionarni val, kada se masovnije okupljaju seljaci u revolucionarni demokratski pokret. Od tada počinju se osnivati i prve partijske organizacije. Radi usmjeravanja političke aktivnosti na brinjskom i otočkom kotaru, važnu ulogu odigrala je gospićka partijska organizacija pod rukovodstvom Jakova Blaževića. Ne može se ovdje

zamisliti ni jedna važnija akcija u kojoj nije pomogao Rade Končar, sekretar CK KPH, čije se rodno selo nalazi na samoj granici vrhovljanske općine.

U toj političkoj borbi izrasla je grupa partijskih aktivista okupljena oko Petra Končara, Milana Vukmirovića, Tode Marijana, Đure Čudića, Miće i Voje Vukosavca i još nekih. Osnovane su i prve partijske ćelije u Babinu Potoku, Vrhovinama, Plitvičkom Ljeskovcu i u Gackoj Dolini sa sjedištem u Škarama. Na sastanku partijskih delegata 25. kolovoza 1940. osnovan je Kotarski komitet KPH Otočac u sastavu: Tode Marijan, Milan Vukmirović, Petar Končar i Jovo Bogdanović. Uslijedila je i značajna partijska aktivnost među omladinom, đacima, radnicima i naprednim seljacima.

Prateći izdajničku djelatnost vlade Cvetković—Maček, komunisti upozoravaju narod na opasnost od fašizma i pripremaju ga za obranu zemlje. Komunisti iz Otočca uspostavljaju vezu s grupom komunista iz 91. ratnog puka, osnovanog na ovom području. Vodila se i politička borba protiv povampirenih frankovaca koji javno veličaju njemački fašizam i skorašnju propast Jugoslavije.

Već 10. travnja 1941. domaće ustaše preuzele su vlast u Otočcu, zatim u Brinju, Krišpolju i Jezeranu, gdje su ih čekali njihovi unaprijed pripremljeni ljudi. Za doček talijanskih okupatorskih jedinica iz sastava divizije »RE« ustaše su se uveliko pripremale. Na ključne položaje dolaze ustaše i njihovi simpatizeri, dok su Srbi i demokratski orijentisani Hrvati bili otpušteni iz službe. Za prvog ustaškog logornika u Otočcu postavljen je Drago Žubrinić, a u Brinju Stipe Javor. Uspostavljene su brojne ustaško-domobranske i žandarske posade s 10 do 15 ljudi, zavisno o mjestu i okolini.

Ubrzo je započeo nezapamćeni progon Srba i naprednih Hrvata. U posebnoj Pavelićevoj naredbi 19. travnja 1941. stavljeni su izvan zakona svi Srbi i Jevreji, a u povjerljivoj okružnici velikim župama rečeno je uz ostalo: »Raseljavanje Srba mora se provesti na DezoOžiran način ... Više uhapšenih sprovodite u ešalonima u sabirne logore Gospića, Brinja i drugdje.«

Zaredalo je hapšenje svih imućnijih Srba u Otočcu i konfiskacija njihove imovine. Tih dana uhapšeno je i zvjerski ubijeno devet ljudi iz Zalužnice, pet iz Škara, šest iz Vrhovina, osam iz Turjanskog i pet iz Otočca. Uhapšeno je potom 28 ljudi iz Brloga i 32 iz Švice i Ponor, koji su nakon teškoga mučenja ubijeni i bačeni u neku provaliju iznad Lešća. Tih dana ustaše su uhvatile i poznate komuniste Todu Marijana i Iliju Ćuršića i ubili

ih u Gospiću. Vijesti koje su tih dana pristizale iz ostalih dijelova Like, Korduna, Banije i Bosne bile su gotovo nevjerojatne. Ustaški teror dostizao je neviđene razmjere. Po srpskim selima stvorio je krajnje napetu situaciju i neizvjesnost.

U tim dramatičnim danima ustaškog zločina veliki broj Hrvata ustaje u zaštitu srpske braće, poigravajući se i vlastitim životima. Zbog ograničenog prostora ne možemo spominjati pojedinačne slučajeve, posebno iz Ličkog Lešća. U Otočcu ustaškom zločinu otvoreno se suprotstavljaju Joso Marković, Ivan Culinović, Joso Brković sa svojom braćom te mnogi ostali Hrvati. Nekoliko Srba i komunista, koji su uspjeli pobjeći ispred jame u koju su ih ustaše pokušali baciti, među kojima i Pero Priča, našli su sklonište kod Hrvata u Lešću. Neki od njih krili su se tjednima u kući Kate Rubčić-Brkljačić. Bilo je divnih primjera ljudske i bratske solidarnosti.

Unatoč prvom ustaškom udaru po komunistima, Srbima i viđenim Hrvatima, komunisti otočkog i brinjskog kotara pokušavaju se snaći i organizirati. Početkom svibnja dolazi iz Gospića skupina skojevaca među kojima su bili i Božo Pavičić, Milan Pavičić, Stojanka Aralica i Đuro Stanković, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku. Zatim dolaze komunisti Ljuban Naprta, Vajo Hinić, Vajo Skendžić i još neki. Oko njih se okuplja aktiv komunista i simpatizera koji su od ranije djelovali: Mića Divjak, Dane Naprta, Dane Aralica, Danja Skendžić. Oni, pored ostalog, upozoravaju seljake da ne odlaze u Otočac, da se sklanjaju pred ustašama i da dobro čuvaju oružje.

Na području brinjskog kotara tih dana 1941. veoma su aktivni Srđan, Slobodan i Branko Uzelac, Dušanka Gostović, Vlado Valečić, Julka Rajačić, Vojo i Mića Kosovac, Stipe Komadina, Ivica Vranić i dr.

U Jezerane, Stajnicu i Krišpolje došli su: Ljubica i Joso Gerovac, Mate Rajković i Mile Krznarić, a u Gornji kraj Rade Vraneš — Rabata, Vlado i Nedo Lončar, Milan Maljković, Marica Kosovac, Nikola Miljković, Ilija Knežević, Jelena Rajačić i još oko 200 naprednih radnika i omladinaca. Mada su tih dana partijske veze bile iskidane zbog ustaškog terora, brinjski i otočki komunisti ipak se povezuju, povremeno sastaju i dogovaraju o radu i akcijama.

Ubrzo nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez, i Proglasa CK KPJ narodima Jugoslavije o dizanju ustanaka, stigao je u Liku Marko Orešković, a nešto kasnije i

Rade Končar. Oni prenose direktivu Partije i pomažu u organiziranju prvih partizanskih jedinica.

Na područje otočkog kotara tih dana stiglo je još nekoliko starih i iskusnih članova KP: Stipe Ugarković

— Palenta, predratni član CK KPH, Pero Grubor, Drago Petrović, Joco Levnajić i Marko Perić — Španac. Kao stari i iskusni članovi Partije, oni neposredno rukovode pripremama za ustanak. Na sve strane održavaju se sastanci, prikuplja se oružje, municija i ostali materijal za borbu.

Kada je 19. kolovoza 1941. ubijen načelnik ustaške općine u Škarama, koji je toliko vjerovao u snagu ustaške države, javno se hvaleći spiskom ljudi koje će uskoro likvidirati — partijska je organizacija donijela odluku da se u Medenim dolinama iznad Škara osnuje prvi partizanski logor u otočkom kotaru. Borci su bili naoružani s 10 karabina, šest lovačkih pušaka i osam pištolja. Partizanski logor u Škarama postao je jezgro za organiziranje ustanka u otočkom kotaru. Tu su pravljene planovi i održavani sastanci rukovodilaca ustanka. Iz logora su uspostavljene veze sa svim selima u okolini i stvarane prve organizacije narodnooslobodilačkog pokreta. U logoru je osnovana i mala »tehnika« za umnožavanje partijskih proglašavanja i izdavanje vijesti, a nabavljen je i radio-aparat na baterije. Slušale su se vijesti Radio-Moskve i Londona od kojih je dva puta tjedno pravljen i objavljivan izbor u pedesetak primjeraka.

Tih dana i u selima dabarske općine intenzivno se pripremalo za početak oružane borbe. Pod rukovodstvom Steve Čuturile izgrađen je partizanski logor na brdu zvanom Konjska glava, iznad samog Dabra, koji je prvih dana imao 12 naoružanih boraca.

U prvi partizanski logor na Brakusovcu, u Turjanskom, osnovanom početkom kolovoza 1941., prijavilo se 65 dobrovoljaca, ali zbog nedostatka oružja mnogi su do daljnjega morali ostati kod kuće. Zapravo, cijeli Turjanski je bio veliki logor opkoljen šumama, a narod je od prvog dana masovno pomagao ustanike.

Na sektoru Babin Potok, Rudopolje i Vrhovine osnovana su dva prihvatna centra (logor kod Rudopolja i jedna veza u Vrhovinama), preko kojih su dolazili partizanski kadrovi iz Zagreba. Oni su stizali po direktivi CK KPH, često i kao »turisti« koji idu na Plitvička jezeru, kao »izletnici«, a ovdje ih je čekala ugovorena veza u samim Vrhovinama, u kući trgovca Egića. Preko tih veza dolazili su Rade Končar, Marko Orešković, Vlado Popović i još petnaestak drugova koji su organizirali ustanak u Lici.

Proglas Centralnog komiteta KPH o dizanju ustanaka u brinjski kotar prvi je donio Ivica Lovinčić, radnik, član KP, rodom iz Lučana, koji je nešto prije toga uspio pobjeći iz ustaškog zatvora u Zagrebu. Po zadatku Rade Končara, sekretara CK KPH, došao je u rodni kraj da organizira ustanak. Lovinčić se povezao s komunistima brinjskog kotara, a na sastanku u Lučanima doneseni je odluka o osnivanju partizanskog logora i o početku oružane borbe.

Prvi partizanski logor u brinjskom kotaru osnovan je u srpnju na brdu Svakuša, nedaleko Brinja. To je, ustvari, bio prihvatni logor za sve koji su se sklanjali ispred brinjskih ustaša.

Narednih dana osnovana su još dva logora, i to na Panosu iznad Prokina, i na Župandolu.

Dvadesetak partizana iz brinjskog partizanskog logora povezali su se s partizanskim logorima u otočkom kotaru Škare i Dabar, te sa susjednom Drežnicom, a preko Drežnice i s primorsko-goranskim partizanima. Kada je oko 25. kolovoza 1941. došao Stipe Ugarković, već je bio osnovan logor u Škarama, a za vrijeme Ugarkovićeve boravka na Panosu, donijeta je odluka o početku oružanog ustanka. Idućeg dana napadnuta je Žuta Lokva, gdje je ubijen ustaški organizator Janko Vuković, jedan od tvoraca plana masovnog uništenja Srba u ovom kraju.

Odmah poslije prvih oružanih akcija, ustanak se počinje širiti kao lavina. Iz svih sela Gornjega kraja javlja se više mladih dobrovoljaca, ali zbog nedostatka oružja mnogi su morali biti vraćeni do daljnijega svojim kućama ili su poslani u zbjegove. Već narednih dana brinjski partizani izvode još nekoliko zapaženijih akcija između Modruša, Brinja i Senja. Tako je napadnut ustaški autobus u Kapeli, porušeno više telefonskih stubova između Krivog puta i Senja, a zapaljeno je i nekoliko obližnjih pilana koje su radile za okupatora.

Tih dana borbe su počele i u otočkom kotaru. Poslije ubistva ustaškog načelnika škarske općine, otočki partizani već 9. kolovoza zapalili su kopove ugljena na Maloj Kapeli, minirali željezničku prugu i srušili telefonske stupove između Rudopolja i Javornika. Zajedno s ustanicima brinjskog kotara zapalili su pilanu i veliko stovarište građe u Vodicama i Stajnicama. Tom prilikom ubijen je još jedan ustaški organizator. Izvršen je i prvi oružani napad na Talijane u Crnoj Vlasti 27. juna itd.

Već u prvom naletu ovdašnjih ustanika ustaška je vlast iz temelja uzdrmana, a u istočnom dijelu Like i

potpuno raspršena. Prestali su ustaški upadi u srpska sela otočkog i brinjskog kotara. Narod je počinjao osjećati prve slobodnije trenutke u svom mukotrpnom i teškom životu. Početkom listopada 1941. stvoreno je veliko slobodno područje na kome su bila ustanička sela središnje Like, Drežnice i više primorsko-goranskih sela u pojasu Velike i Male Kapele. To slobodno područje i njegovo stanovništvo ostat će gotovo cijeloga rata kao jedna od glavnih baza i najjačih žarišta ustanka u Hrvatskoj. S ovoga područja u redovima NOB poginula su 1.082 borca, a kao žrtve fašističkog terora još 1220 građana razne dobi, spola, vjere i političkog uvjerenja.

Milan Bukvić

OMIŠ 1941. Vijest o martovskim demonstracijama u Beogradu i još nekim gradovima Jugoslavije, osobito o rušenju izdajničke vlade Cvetković — Maček i o ukidanju zloslutnog trojnog pakta sa silama osovine, primljena je u proljeće 1941. u Omišu i njegovoj okolini kao vjesnik novoga doba.

Doduše, još i prije tih događaja, a prema direktivi KPJ, i ljudi ovoga kraja uglavnom su se odazivali pozivu tadašnjih vojnih vlasti, osobito komunisti i skojevci, odlazeći u vojsku s partijskim zadatkom da u svojim jedinicama, pored ostaloga, podižu borbeni i patriotski moral radi obrane domovine od fašističkih napadača. Međutim, zbog poznate izdaje čak i u vrhovima tadašnje vlade i generalštaba, umjesto da puca na osvajača, armija se bijedno rasula a država propala. Tako se i Omišani u vojničkim uniformama počinju vraćati svojim kućama iz raznih krajeva Jugoslavije gdje ih je zateklo to rasulo. U najviše slučajeva oni se vraćaju s oružjem, kao da su već tada predosjećali kako će im to oružje brzo zatrebati u ime slobode pa neka se nađe pri ruci.

Ubrzo po dolasku talijanskog okupatora na područje Omiša, stigla je instrukcija nadležnog foruma KPH za Dalmaciju da treba izbjegavati sitne i samovoljne akcije protiv okupatora i ustaša, jer je trebalo sačuvati partijske kadrove za važnije bitke. Tako je u svibnju 1941. održan sastanak sa sekretarima osnovnih partijskih ćelija Omiša, na kome je zaključeno, pored ostaloga, da se nastavi prikupljanje oružja i municije. Osobito je naglašeno da treba čuvati svakoga komunistu i simpatizera, jer će svaki čovjek biti dragocjen za revoluciju koja slijedi. Rečeno je kako treba objašnjavati narodu, osobito mladim ljudima, zašto je tako brzo i sramno propala stara Jugoslavija s dinastijom Karađorđevića. Trebalo je istodobno objašnjavati narodu da frankovci nikada nisu bili poštteni predstavnici i zaštitnici hrvatskog naroda. Upravo suprotno, oni su se tih sudbonosnih dana stavili u službu okupatora i Pavelića, bili su aktivni sudionici službene prodaje dijela hrvatske domovine

Musolinijevom fašizmu. Nakon toga sastanka započelo je svojevrsno takmičenje u prikupljanju oružja i municije, a rezultat toga takmičenja bile su: 34 vojničke puške, 16 pištolja, dvadesetak ručnih bombi, više od 3000 puščanih metaka, te više vojničkih uniformi. Ta je akcija osim velike materijalne koristi, odigrala i važnu ulogu u mobilizaciji naroda za presudnu borbu.

Tako vojnički i politički spreman Omiš je sa svojom okolinom dočekaio povijesne proglase CK KPJ i CK KPH za dizanje narodnog ustanka u svim krajevima naše zemlje. Zbog toga je već početkom jeseni 1941., a po naređenju Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, osnovana Vojna komisija za Omiš i obližnju okolinu, u koju su ušli: Jozo Radobolja, Filip Baučić, Josip Katalinić i Fergo Gazin. Ta komisija počinje djelovati pod rukovodstvom Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju.

Ubrzo po uspostavljanju ustaške strahovlade u Omišu počela je prava hajka na istaknute komuniste, skojevce i ostale napredne građane koji nisu prihvaćali ustašluk i okupaciju naše zemlje. Zato su u cilju samozaštite već toga ljeta, na inicijativu komunista iz Omiša, na istaknutijim uzvišicama organizirane osmatračnice kako bi se na vrijeme otkrile neprijateljske racije i ljudi sakrili. Zahvaljujući tim mjerama predostrožnosti, propao je neprijateljski pokušaj 24. lipnja 1941. da opkoli i pohvata devet članova Općinskog komiteta KPH za Omiš koji su upravo održavali sastanak. Svi su se na vrijeme sklonili na sigurna mjesta. Bijesni zbog toga neuspjeha, neprijatelji su iznenadili i pohvatali nekoliko omiških omladinaca i manje kompromitiranih članova Partije. Nakon toga događaja svi istaknutiji članovi KP i skojevci iz Omiša i okoline uglavnom se povlače u ilegalnost, iz koje također aktivno djeluju. Rad Partije nakon toga kao da se pojačao. Osobito su aktivni komunisti i skojevci koji nisu morali u ilegalnost, manje poznati i manje kompromitirani, što je kod neprijatelja izazvalo i posebni gnjev. Zahvaljujući takvoj političkoj akciji i organizaciji, oko 90 posto mladih ljudi ovoga kraja nisu se htjeli odazvati pozivu ustaša da se uključe u njihove redove. Tako su se ovi ljudi još više vezali uz Partiju, a zločincima jasno dali do znanja na čijoj su strani.

Kada govorimo o tome vremenu bilo bi nepravедno, ako ne spomenemo velike demonstracije u kojima je sudjelovalo više od 300 omiških žena i djevojaka. One su toga ratnoga ljeta 1941. hrabro krenule prema zgradi Velike župe Cetina u Omišu, uzvikujući izazovne borbene parole:

— Vratite nam muževe kući! Dajte nam hrane za izgladnjelu djecu! Dajte nam uvjete da slobodno živimo, prokletinici!

Toliko odvažnih Omišanki, a osobito njihove riječi gnjeva i mržnje, podsjetile su okupatora na raspoloženje ovoga naroda i na snagu Komunističke partije koja se temelji na tome raspoloženju u širokoj podršci.

Zastrašen i razljućen narodnim gnjevom, neprijatelj je nastavio još većim zvjerstvima. Tako je početkom

1942. uhvaćen Ivan Radobolja i zatočen u zatvor. Ali, odmah je uslijedila i akcija da se Ivana oslobodi iz zatvora u kojoj su sudjelovali Ivan Stanić — Iko, koji je ilegalno živio u Smoljanima, zatim Mate Katušić i Stipe Marušić, a pomoglo im je i desetak odvažnih mladića.

Područje na kome je djelovao tadašnji Općinski komiteta KPH Omiš, osim omiške općine prostiralo se i na Gornja i Donja Poljica, na područje od Vrlje do Stobreča i od Dolca do Šestanovaca.

Kao glavni rezervati na tome području, iz kojeg su se još prije rata regrutirali najsvjesniji i najodlučniji članova KP i SKOJ-a bile su tvornice u Dugom Ratu, Ravnicama i u Omišu. Komunisti iz tih tvornica bili su glavni nosioci idejnog utjecaja po okolnim selima, među seljačkom sirotinjom koja je sve više prihvaćala ideje Partije kao jedini izlaz iz tadašnjeg teškog stanja i socijalne bijede. Partija je tada na tome području imala 64 člana u dva mjesna i četiri rajonska komiteta, te u dvadesetak manjih ili većih partijskih ćelija. Po nacionalnosti svi ovi komunisti bili su Hrvati, a među njima je bilo i sedam drugarica.

Već sredinom rujna osnovan je Kotarski komitet KPH Omiš, u koji su izabrani: Josip Radobolja, politički sekretar, Filip Baučić, organizacioni sekretar te članovi komiteta: Stipe Družić, Zvonko Lelas, Ilija Aljinović, Josip Katalinić i Jozo Perić. Za članovi Općinskog plenuma izabrani su: Ivan Utrobičić, Josip Marušić i Ferdo Gazin. Na tome sastanku doneseno je i nekoliko važnih odluka, kao ona o osnivanju i zadacima rajonskih komiteta, o narodnoj zaštiti i samopomoći, o prikupljanju oružja i municije, te o stvaranju narodnog neraspoloženja prema okupatoru i ustašama.

Ako spomenutom broju omiških komunista pridodamo i 60 organiziranih skojevaca i više od 90 skojevskih simpatizera, mladića i djevojaka, moglo bi se zaključiti da je to bila velika partijsko-skojevska snaga. Treba kazati da su skojevci među svojim vršnjacima uživali osobiti ugled, pa se zahvaljujući njima veoma malo mladih ljudi toga kraja našlo u službi ustaša i okupatora. Bila

je to, dakle, snaga na koju se Partija uvijek mogla osloniti i uz pomoć koje je stalno raskrinkavan neprijatelj, Pavelić i ustaše, koji su prodali talijanskim fašistima veliki dio hrvatske domovine, Maček i mačekovci, frankovci i ostali izdajnici u službi tuđina.

S tom i takvom snagom komunisti i skojevci omiškog kraja krenuli su u kasnu jesen 1941. u novu, bolje organiziranu akciju prikupljanja oružja i municije, a rezultat toga je nadmašio očekivanje: prikupljeno je pet puškomitraljeza, 93 puške, sedam sanduka ručnih bombi, oko 30 pištolja, oko 15.000 puščanih metaka itd.

Vojna komisija za kotar Omiš razradila je plan obuke i rukovanja oružjem za komuniste i skojevce koji nisu bili u vojsci. Nastava je izvođena u manjim grupama i na skrovitim poligonima.

O dizanju ustanka u ostalim krajevima Jugoslavije stizale su i do Omiša vijesti, ali često dosta nejasne i proturiječne. Ali sve su vijesti govorile o tome da ustanak napreduje i da se iz dana u dan širi.

Po direktivi Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju trebalo je te jeseni 1941. osnovati štab odreda za Imotski, Mosor i Biokovo. Delegat Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju na tome sastanku bio je Pavao Lozo, a u ime Kotarskog komiteta za Omiš sudjelovali su: Jozo Lelas — Ševalja, Ivo Čečuk — Jugović i Vice Stanić — Bibalo, a u ime drugova iz Imotskog stigao je Tade Pejčević. Delegat iz Makarske nije došao, pa se na sastanku nije mogla donijeti konkretnija odluka, osim što je zaključeno da se što prije ponovno sastanu. Međutim, do ponovnog sastanka nije došlo iz nepoznatih razloga.

Slijedio je zatim sastanak Općinskog komiteta Omiš u prosincu 1941. Prisustvovao je i Ivan Amulić. Konačno je odlučeno da se osnuje Mosorski partizanski odred i izabere njegovo rukovodstvo u koje su ušli: Ferdo Gazin, komandant, zamjenik Srećko Reić zvani Petica, kojega je potom zamijenio Tadija Mihailović. Za komesara odreda bio je određen Jozo Radobolja, a za zamjenika komesara Slavko Kadić. Međutim, pošto je Slavko Kadić ubrzo bio ranjen, zamijenio ga je Roko Perasić zvani Mars.

Saznavši da se Omiš sređuje i priprema za oružane akcije širih razmjera, neprijatelj je noću uoči 11. veljače

1942. uspio u Dugom Ratu uhvatiti: Filipa Škarića, Ljubu Škobalja, Antu Lozića i Pavu Brčevića i zatočiti ih u žandarmerijsku stanicu u Dugom Ratu. Taj događaj za ovdašnje komuniste i skojevce značio je kao poziv na uzbunu. Tako je već 12. veljače 1942. skupina ustanika

među kojima su bili Đermano Senjanović, Kažimir Tomaš, Ante Lozić — Čiko, Jakov Jermelić, Željko Dragonja i Milan Marčić postavila zasjedu kod mjesta zvanog Vablje. Trebali su tu sačekati neprijateljske vojnike koji su sprovodili uhapšene drugove u omiški zatvor. Ta je akcija uspjela u potpunosti: uhapšeni su drugovi oslobođeni, a od oslobodilaca u tom okršaju nitko nije poginuo niti bio ranjen. Zatim su se i oslobodioci i oslobođeni razbježali kako bi izmakli raciji ustaša i Talijana.

Vijest o tome uspješnom poduhvatu naših ustanika ubrzo se pronašla izvan granica omškog kotara, izazivajući tako kod pristaša NOB ponos i ohrabrenje.

Ubrzo nakon toga događaja stigli su na omško područje drugovi Drago Gizdić i Maks Baće da pomognu drugovima iz Mosorskog odreda u pripremanju akcije na tvornicu u Dugom Ratu. Sastanak o tome održan je u Krilu Jasenici. Gizdić i Baće smjestili su se u jednoj pećini iznad zaseoka Željevići, a uz njih se uskoro okupilo dvadesetak drugova. Jednoga dana netko ih je izdao, nakon čega su brojni žandari opkolili pećinu. Izgledalo je da drugovima u pećini i nema spasa. Pomoglo je lukavstvo i snalažljivost. Dok su predstavnici ustanika pregovarali sa žandarima o tobožnjoj predaji, petorica dobrovoljaca osuli su paljbu po žandarima. Tako je počeo krvavi obračun ustanika i žandara oko pećine. Izlazeći, po zadatku, prvi iz pećine, poginuo je Đermano Senjanović. Slavko Kadić uspio se probiti do zidina špije odakle je kroz neki otvor bacio ručnu bombu na žandare oko pećine. Toga trenutka kao partizanski suradnik pojavio se s karabinom u rukama Perica Marin otvorivši vatru na žandare. Opet se oko pećine razvila ogorčena borba u kojoj je poginuo Ante Lozić — Gigo. Teže su ranjeni Maks Baće i Pave Brnčević, a lakše Drago Gizdić i Slavko Kadić.

Nakon paklene vatre i nezadrživog juriša ustanika iz pećine, žandari su se razbježali glavom bez obzira. Zatim su se pod okriljem noći hrabri ustanici sa svojim ranjenicima povukli u pravcu Tugara, a nešto kasnije i prema ponosnom Mosoru, da nastave započeto djelo reolucije. Ustanak u Omišu i njegovoj okolini počinjao se rasplamsavati kao vulkan kojega nitko više nije mogao ugasi. Komunisti i skojevci, kao i svi poštjeni rodoljubi ovoga kraja, tako su se odazvali Titu i Partiji, odazvali su se i svojoj vlastitoj savjesti i stupali u redove NOB-e u ime slobode.

P. s. Podaci za pisanje ovog prikaza uzeti iz knjige »Kratki pregled KP Omiš«. Pisao Dinko Zaninović i Marko Pešić

O Z A L J U travanjским danima fašističkog napada na Jugoslaviju 1941. na području današnje općine Ozalj živjelo je oko 20.000 stanovnika, uglavnom hrvatske nacionalnosti. Ovo područje sastojalo se od tadašnjih pet općina: Ozalj, Jaškovo, Ribnik, Radatovići i Vivodina.

Zbog nedostatka bilo kakve industrije, ovdašnje se stanovništvo u predratnom razdoblju isključivo bavilo zemljoradnjom i stočarstvom, a tek oko 40 radnika iz ovoga kraja bilo je zaposleno u malom kamenolomu u Ozaljskoj Zaluci. Nekoliko radnika bilo je zaposleno u ovdašnjoj maloj hidroelektrani. Zanatstvo, trgovina, prosvjeta i ostalo bilo je slabo zastupljeno. Sve je to ovome kraju davalo obilježje opće zaostalosti.

U takvim uvjetima teže se razvijao klasno-revolucionarni pokret, za što je glavni preduvjet radnička klasa. Među ovdašnjim seljačkim masama osjećao se jači politički utjecaj Mačekove HSS, što je dolazilo do izražaja u raznim političkim manifestacijama podrške Mačeku, osobito prilikom izbora.

Čak i u tako ekonomski zaostalom području, mali broj ovdašnjih radnika počinjao se organizirati. Većina ih je bila učlanjena u Ujedinjeni radnički savez, kao svoju revolucionarnu radničku organizaciju.

Radeći u kamenolomu pod veoma teškim uvjetima i po 14 sati dnevno za bijednu nadnicu od desetak dinara i veoma primitivnim sredstvima za rad, ovi radnici počinju zahtijevati od poslodavaca veću nadnicu, smanjenje radnog vremena i bolje uvjete rada. Ali, zbog prenapučenosti na ovoj slaborodnoj zemlji i »armije« nezaposlenih koji su tražili bilo kakav posao, kapitalistički poslodavci obično bi na te radničke zahtjeve odgovarali: »Ako nećeš ti, hoće drugi koji jedva čeka bilo kakav posao ...«

Tako je potrajalo sve do jeseni 1937. kada su radnici kamenoloma Zaluka, potaknuti primjerom svojih drugova iz Karlovca, stupili u svoj prvi organizirani štrajk koji je potrajao punih 15 dana. Predvođeni pred-

sjednikom sindikalne organizacije, Stjepanom Novoselom, radnici kamenoloma u Ozaljskoj Zaluci tražili su od kapitalističkih poslodavaca da im se povisi dnevnic na 20 dinara, skрати radno vrijeme na 10 sati dnevno i da se poboljšaju radni uvjeti.

Poslodavci su pokušali odmah u početku da uguše štrajk uz pomoć čuvara »državnog reda« žandara, te policije koja je dovedena u kamenolom. Tako je uhapšen i odveden u zatvor u Karlovac Stjepan Novosel. Optužen je da je organizirao radničku neposlušnost i štrajk. Međutim, radnici nastavljaju štrajk, a žandari u nedostatku dokaza puštaju Novosela iz zatvora, a on se ponovno vraća među drugove.

Suočeni s tako dobro organiziranim radnicima, kapitalistički su poslodavci konačno morali popustiti i prihvatiti zahtjeve štrajkaša. Dnevnice su povećane na 20 dinara, skraćeno je i radno vrijeme, te obećana još neka poboljšanja radnih uvjeta koje su radnici tražili. Bio je to prvi veći uspjeh radnika u borbi s poslodavcima.

Zahvaljujući prvom uspjehu i potpomognuti od svojih drugova iz Karlovca, osobito od Ive Marinkovića, Ante Grdešića i još nekih s kojima je Stjepan Novosel surađivao, radnici u kamenolomu Ozaljska Zaluka osnovali su 1939. svoju prvu partijsku ćeliju u kojoj je u proljeće 1941. bilo 15 članova Komunističke partije i tri kandidata. Partijski sekretar bio je Stjepan Novosel.

Prve partijske ćelije na području današnje općine Ozalj u predvečerje dramatične 1941. bile su poticaj ovdašnjim radnicima-komunistima i njihovim simpatizerima da ideju Partije još snažnije propagiraju i po okolnim selima. Jer, u nedostatku radničke klase, Partija je tražila svoje članove i simpatizere među siromašnim seljacima.

Zahvaljujući djelovanju Partije, već 1940. osnovana je partijska ćelija u selu Lipnik, u tadašnjoj općini Ribnik, koja je imala četiri člana i jednog kandidata. Sekretar ćelije bio je Ivo Morduš iz Lipnika. Ova partijska ćelija bila je neposredno vezana za Mjesni komitet u Karlovcu. Članovi Partije seljaci bili su vrlo pogodni za raskrinkavanje tadašnjeg nenarodnog režima i za tumačenje partijske linije ostalim siromašnim seljacima.

Burni početak 1941. imao je i u ovom kraju sva negativna politička i ekonomska obilježja. Vlada Cvetković-Maček sve je čvršće vezala sudbinu tadašnje Jugoslavije za fašističke sile Njemačke i Italije.

Zatim su došli porazni travanjski dani 1941. i raspad Kraljevine Jugoslavije, dolazak okupatora i stvaranje tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Dolazak okupatora i ustaša na područje današnje ozaljske općine ovdašnji su ljudi dočekali s velikom rezervom i nepovjerenjem, osim šačice zagriženih frankovaca. Odmah potom počeo je ustaški progon i nezakonje. Tako je već u lipnju 1941. izdajnik Miko Mihalić predao ustaškoj policiji u Karlovcu spisak ovdašnjih članova Partije i neki propagandni materijal. Ubrzo zatim ustaška je policija uhapsila osam ovdašnjih članova KPJ i sekretara Stjepana Novosela, te ih odvela u karlovački zatvor. Vijest o tome porazno je djelovala na sve poštene i patriotski raspoložene ljude ovoga kraja. Istodobno preostali broj članova Partije prilično se nakon toga pasivizirao i povukao u još veću ilegalnost.

Pohvatani komunisti s ozaljskog područja bili su u Karlovcu podvrgnuti najstrašnijem mučenju. Šestorica su strijeljani 15. lipnja 1941. Među njima i sekretar Stjepan Novosel. Jedan od uhapšenih odveden je u logor u Njemačku, a jedan je prihvatio ulogu izdajnika i stupio u službu Gestapoa.

Vijest o strijeljanju ovdašnjih šest komunista bolno je odjeknula i izvan granica sadašnje ozaljske općine. Pale su žrtve ustaškog i okupatorova zločina. One su tražile narodnu osvetu. Ali, osvetu u ovome kraju nije bilo lako organizirati. Jer, kroz ovo područje prolazi, uz ostalo, i važna željeznička pruga Karlovac — Ljubljana koja dalje preko Austrije vodi u Njemačku, što je za okupatora bila i najkraća željeznička veza. Ovdje je već u prvim danima okupacije u garnizonima Gornje Pokuplje, Radatovići, Ostružju i Ozlju bilo oko 4000 neprijateljskih vojnika. Osim toga, tu su bile i jače žandarmijske stanice, npr. u Ozlju i Jurjevskom Brodu.

Tako brojni i dobro raspoređeni neprijatelj u ovome kraju 1941. uveliko je otežavao rad na pripremi i početku ustanka onome malom broju preživjelih članova KP.

O početku i razvoju oružanog ustanka u raznim krajevima Jugoslavije pristizale su razne vijesti, često kontradiktorne i s velikim zakašnjenjem. Istodobno, ustaše i okupator, zajedno s pripadnicima Bele garde iz susjedne Slovenije, nastojali su dokazati ovdašnjim seljacima kako su riječi o ustanku najobičnija i jalova komunistička propaganda, da je hrvatski narod dobio konačno svoju državu i svoga poglavnika, te da im je dužan odano služiti u borbi protiv komunista. Preko svojih novina i radiovijesti okupator je upoznao slušaoce i čitaoce s tobože velikim napredovanjem Hitlerove armije na istočnoj fronti i najavljivao skoro uništenje Crvene armije, na koju su ustanici računali kao na svoju saveznicu. Zato se mali broj članova Komunističke par-

tije i ostalih naprednih ljudi ovoga kraja nije mogao tako lako suprotstaviti neprijateljskoj propagandi i vojnoj sili. Zato je prva oružana grupa boraca u ovom kraju osnovana sa zakašnjenjem u odnosu na ostale krajeve Hrvatske i Jugoslavije. Prva partizanska grupa osnovana u ožujku 1942. imala je tridesetak boraca, kojima je komandirao Janko Šajatović — Miki.

Nepun mjesec poslije osnivanja, grupa je izvela svoju prvu oružanu akciju. Napala je talijanske karabinjere u mjestu zvanom Kod Zajca, pod Gornjacima, u graničnom području sa Slovenijom. Akcija je uspjela i karabinjerska postaja uništena. Tu, u neposrednoj blizini, samo nekoliko dana kasnije izvedena je i druga uspješna akcija: likvidirana je talijanska postaja u mjestu Rožin Dol, kod Semića.

Poslije uspješnog početka, već u lipnju 1942. dolazi do nesuglasica među borcima, nakon čega neki prelaze na stranu slovenskih belogardista. Srećom, već u kolovozu 1942. stigla je na područje Radatovića četa kordunaških partizana Teše Bulata, kojoj se pridružio i Janko Šajatović s preostalim borcima iz svoje ranije grupe. Od skupine Šajatovića boraca u jesen 1942. osnovan je bataljon »Josip Kraš«. Vrlo važni događaj za razvoj NOP na ovom području bio je u listopadu 1942. kada je u ovaj kraj stigao Prvi hrvatski proleterijski bataljon na čelu s Antom Baninom.

Narodnooslobodilačku borbu prihvatila je ogromna većina ovdašnjeg naroda, što najbolje potvrđuje i činjenica da je u borbi aktivno sudjelovalo oko 3500 boraca, od kojih je oko 280 poginulo. Oko 800 stanovnika ovoga područja pali su kao žrtve fašističkog terora, a narodu je nanesena velika materijalna šteta.

Nikola Tončić

O T O K P A G Ubrzo po završetku prvoga svjetskog rata, na otok se vratilo nekoliko Pažana iz ruskog zarobljeništva. Odmah potom oni su počeli pokazivati svoje političko opredjeljenje ulijevo, svakako pod utjecajem oktobarske revolucije. Tako solana u Pagu postaje baza svih ljevičara na otoku. Pod njihovim utjecajem osnovana je na Pagu 1921. prva čitaonica. Međutim, Pokrajinska uprava za Dalmaciju traži od upravitelja solane da joj na vrijeme javlja preko oružničke postaje Paga sve lijevo orijentirane radnike. Zato su popisani lijevo orijentirani radnici među kojima i: Orlić Ante Niko, Pastarčić Ufić Luka, Fabijanić Ive Mato i ostali. Radi bolje i čvršće organizacije naprednih radnika Paga, partijska organizacija za Dalmaciju šalje im 1923. svoga delegata da učvrsti njihovu organizaciju, na čijem se čelu nalazio Ivo Herenda, predsjednik, i Brane Kaurlo, tajnik.

Radi poboljšanja radnih uvjeta i bolje plaće, 1924. radnici solane organiziraju štrajk u kome su postigli poboljšanje svojih prava i ispitali svoju vlastitu snagu u štrajku. Na izborima 1926. Nezavisna radnička stranka dobiva veliki broj glasova, a 1928. Brano Kaurlo sudjeluje kao delegat Paga na partijskoj konferenciji u Splitu. Međutim, razvojem klasne radničke i partijske svijesti, režim je i na otoku Pagu sve drskiji prema članovima KPJ. Uz pomoć špijuna i dneuncijanata otkriva ilegalnu partijsku štampu kod Brane Kaurlo, pa je Brane bio uhapšen s još 22 člana tamburaškog društva — simpatizera KPJ. Dok su ih sprovodili kotarskom načelniku Raba, Brane Kaurlo je uspio pobjeći, a žandari potom organiziraju pravu hajku po otoku koja je trajala puna tri dana. Uspjelo im je da Branu pronađu i ponovo uhapsu.

Unatoč režimskoj diktaturi, Partija je i ovdje sve zrelija. 1937. osnovana je organizacija URS-a i proglašen štrajk paških radnika, ponajprije u solani. Potrajao je punih 25 dana. Bilo je i nekoliko ozbiljnih sukoba štrajkaša i žandara. Ugroženi režim organizira preko Jugo-

-Sokola, klera i frankovaca potporu borbi protiv naprednog radničkog pokreta na otoku. Tako se političko stanje sve više zaoštrava. Zato je u predvečerje fašističkog napada na Jugoslaviju na otoku Pagu veoma složeno političko stanje, jer dok većina stanovništva pokazuje raspoloženje za obranu zemlje, skupina petokolonaša, ustaša i frankovaca nastupala je sve otvorenije i drskije u suprotnom pravcu. Zato ubrzo po okupaciji Jugoslavije, ustaše preuzimaju vlast i počinju sa svojim terorom. Na Pag je 17. travnja 1941. stigla prva grupa od oko 200 talijanskih vojnika u ulozi okupatora. Tako je na Pagu počinjalo dvovlašće između okupatora i ustaša: dok su ustaše držale civilnu, Talijani su imali vojnu i policijsku vlast. Međutim, i jedni i drugi već u prvim danima okupacije bili su očito zbunjeni bojkotom širokih narodnih masa, jer od oko 800 paških obitelji za ustaše se vezalo svega dvadesetak, a za Talijane ni toliko. Ustaški zločin i ovdje postaje sve masovniji. Već u svibnju 1941. dovode u uvalu Slana na Pagu oko 1500 Srba i Židova s djecom i ženama. Sve su ih poubijali, uglavnom noževima. Bio je to strašni izazov svim poštenim ljudima Paga, nakon čega grupa naprednih omladinaca i srednjoškolaca daje ustašama javno do znanja da taj zločin osuđuje i da ustaše nikako ne mogu računati na mladež ovoga otoka.

Još u aprilskom rasulu stare Jugoslavije 1941. na Pagu je organizirana ustanička grupa u kojoj su bili: Ozren Ružić, Ante Zemljar, Ivan Festini i Vinko Fabijanić. Na čelu grupe bio je Ozren Ružić, skojevac s Tehničkog fakulteta iz Zagreba. Oni su uz sebe vezali Branka Karlota, Ivana Herendu, Antu Jukića, Girnezini Crljenka i Franu Palčića. Glavni početni zadatak grupe sastojao se u prokazivanju i raskrinkavanju ustaško-talijanskih agnata, kako bi se okupatoru, osobito ustašama, onemogućila masovna mobilizacija Pažana. Veliku pomoć grupi pružao je dotadašnji općinski tajnik Alberti Fičak s Paga koji je radio u općini i kao vojni referent i tako raspolagao planovima ustaške mobilizacije. Uz pomoć općinskog suca Nožinića i općinskog podvornika Ivana Sobalića, grupa je dobila pisaću mašinu i ciklostil. Tako ova grupa počinje pisati i umnožavati propagandni materijal koji su članovi grupe i njihovi simpatizeri raznosili po otoku, pa čak ga ubacivali i u ustaške stanove i među talijanske vojnike. U znak simboličnog protesta grupa je isplela i vijenac od gloga i postavila ga na križ s natpisom »Žrtvama solane«. Bio je to javni žig srama teškim zločincima na Pagu.

Pred sve snažnijim narodnim gnjevom ustaše pokušavaju pridobiti neke omladince. Dakako, u tome nisu uspjeli, jer narod bijaše prozreo njihove ciljeve. U bijesu zbog izgubljene bitke za Pažane, ustaše su jedne noći pohvatali i zatvorili grupu omladinaca dok su pjevali protestne pjesme protiv ustaša i Talijana. Sutradan, na intervenciju velikog broja uglednih građana otoka, omladinci su bili pušteni.

Tako se stvaralo revolucionarno raspoloženje naroda za predstojeću oslobodilačku borbu i revoluciju. Pažani su tako veoma rano uspostavili vezu s Novaljom, Senjom, Ižom, Rabom, Crikvenicom, Zadrom i Šibenikom. Veliku im je pomoć u tome pružio pomorski kadet Frane Valentić.

Vijest o ustanku u nekim krajevima Jugoslavije i Hrvatske, stigla je konačno i na otok Rab. Odmah potom na sastanku koji je održan u kući sestara Valentić kod Mandrača, odlučeno je da se Ante Zemljari pošalje u Liku i pokuša uspostaviti vezu s ličkim ustanicima. Zajedno sa Zemljari na put je krenuo i J. Pančok. Oni su stigli među ličke ustanike u Počitelj (Medak) sredinom rujna 1941. Njihovu vezu s prvoborcem Dragom Ljubojevićem pripremila je Marija Ljuština — Seka. Dolazak dvojice Hrvata — partizana s otoka među ličke ustanike bio je krupni politički događaj i dokaz zajedničke borbe Hrvata i Srba protiv zajedničkog neprijatelja. Na zboru koji je u povodu toga održan, na kome je bilo mnogo ličkih boraca i naroda, govorio je Ante Zemljari, osobito o bratstvu i jedinstvu Hrvata i Srba, o njihovoj zajedničkoj borbi za slobodu, osudivši ustaške zločine na Rabu, te pokolj Srba i Židova. Tako su paški omladinci jezikom KPJ progovorili javno, iskreno i otvoreno pred svojim ličkim susjedima i budućim suborcima. Uspostavljena je i stalna veza između Paga i Like preko Triblja, Šibuljana i Mandaline. Tom vezom poslane su na ličko područje iz paških solana velike količine soli.

Razvojem događaja trebalo se i na otoku Pagu boriti za svkoga čovjeka kako ne bi pao pod utjecaj okupatora ili se upregao u ustašku soldatesku. Međutim, zbog izuzetno složene vojno-geografske situacije na otoku nije bilo lako u prvoj godini narodnog ustanka izvoditi znatnije oružane akcije, mada je već koncem 1941. osnovana oružana omladinska grupa skojevaca u kojoj su bili: Antun Črljenko (Čimezin), Frane Pavčić (Pavin-stariji), Ante Usmijani, Ivan Pastorčić i još neki.

Ali, već početkom 1942. na Pagu se osjetio sve snažniji pokret NOB, osobito nakon što je Oblasni komitet KPH za Dalmaciju poslao na Pag svoga delegata Zorana

Maržića, rodom iz Raba, da uspostavi vezu ustanika Paga sa ustanicima na otoku Rabu. Kao iskusni prvoborac iz brojnih akcija po Dalmaciji, Bosni i Lici Maržićev dolazak na Pag značio je veoma mnogo. On je potom ostao na ovom području gotovo do konca rata. Tako je za masovniji i organiziraniji pokret NOP-a 1942. bila na Rabu prelomna. Odlaskom sve većeg broja Pažana na kopno u partizane, na otoku se rađala nova narodna vlast. Te je godine osnovan Mjesni NOO Paga u kući Jakova Meštrovića. U odbor su izabrani: Ivan Herenda

— Nadić, radnik, Ivan Bilić — Angir, svjetioničar, Ivan Festini — Vanja, đak, Jakov Meštrović, službenik i dr Tomo Dodoja, liječnik, te konačno Albert Tičak, tajnik općine Pag i Nikola Marković, žandar. Zatim su osnovani NOO u Gorici, Vlašićima, Poljani, Dinjiški, Miškovićima, Vrčićima i drugdje. U radu novih narodnih odbora osobito su se isticali: Dušan i Nikola Mišković, Jovo Stupčić, Frane Balašić, Mijo Magaš, Marijana Skitarelić, Ivan Maričević, Tomo Mandičić, Martin Zunić, Niko Vičević, Simo Jurišić, Mate i Slavo Negulić i ostali.

U listopadu 1942. na Pagu je osnovan i Savez anti-fašističke omladine Hrvatske u koji su izabrani: Frane Palčić, Ante Usmijani, Stanka Zemljarić i Neva Ružić, a koncem 1942. u kući Jove Stipčića osnovan je općinski NOO Paga na čijem je čelu bio Ivo Herenda. Zatim je osnovan Općinski odbor AFŽ Paga s predsjednicom Nevom Ružić i članovima: Dumica Maričević, Mare Rumora, Mare Herenda, Marija Palčić, Fumica Bistričić, Romana Lončarić, Stanka Zemljarić i Rina Jukić.

U studenom 1942. osnovan je Kotarski komitet KPH Pag — Rab u koji su izabrani: Ozren Ružić — Jegor, sekretar, članovi Zoran Maržić — Srp, Vinko Fabijanić — Aleksa i Ivan Festini — Vanja.

Tako je otok Pag 1942. dobio kompletnu organizacionu strukturu i sa svojim žiteljima svrstao se među slobodoljubive narode Jugoslavije pod vodstvom Tita i KPJ.

Ante Zemljarić, prof.

PAKRAC

Prema popisu stanovništva 1971. godine, na području općine Pakrac živjelo je 28.679 stanovnika: 13.171 Srba, 10.750 Hrvata, te 4788 Čeha, Mađara, Slovaka, Talijana i ostalih. Općina Pakrac po broju stanovnika ubraja se među manje općine u Hrvatskoj, jer je dio njena predratnog područja tokom i nakon rata pripao općinama Slavonska Požega, Daruvar i Okučani.

Područje Pakraca prostire se na sjeverozapadnom dijelu Psunja, a sam grad Pakrac leži u pitomoj dolini rijeke Pakre. Spominje se u pisanim dokumentima još od 1237. pod imenom Pekriz.

U razdoblju između dvaju ratova najviše se stanovnika bavilo poljoprivredom i stočarstvom. Tek rijetki bili su zaposleni kao šumski radnici, u pilani, na ribnjaku, u zanatstvu, trgovini, prosvjeti administraciji i si.

Počeci revolucionarnog radničkog pokreta ovdje se naziru odmah po završetku prvog svjetskog rata, dijelom pod utjecajem oktobarske revolucije, ali ponajprije zahvaljujući mladoj Komunističkoj partiji Jugoslavije koja je ovdje već 1919. imala oko 170 članova sa sekretarom Savom Maleševićem. Komunisti se u svojoj borbi oslanjaju više na malobrojnu radničku klasu i gradsku sirotinju, a manje na seljake, što je bila ozbiljna slabost u partijskom radu. Jer, seljaci su bili ratom osiromašeni, a njihov udio u radničkom pokretu gotovo neznatan. Oni su mahom bili pod utjecajem buržoaskih političara koji su im obično pred izbore obećavali mnogo, a od obećanja, naravno, ne bi ništa ispunili. Zato se razočarano i siromašno seljaštvo sve više orijentiralo prema radničkom pokretu uključujući se u njegove organizacije. Tako su već 1920/21. postojale organizacije u Badljevini, Spanovici, Lipiku, Prekopakri, Japagi, Brezinama i Bijeloj Stijeni, što uvjerljivo potvrđuje da se radnički pokret smiono razvijao i stvarao radničko-seljački savez.

Osnivanjem zadruge »Napredak«, koja je svojim članovima, među kojima nije smjelo biti bogataša, davala

robu po nešto nižim cijenama, komunisti su postigli veliki uspjeh. Oko sebe tako su okupili i veliki broj gradskog stanovništva.

Međutim, zbog poznatih razloga, kada je Karađorđevića režim zabranio djelovanje KPJ, u razdoblju od 1925. do 1927. partijska organizacija u kotaru Pakrac spala je na svega sedam članova, a 1934. bilo ih je još manje. Usprkos tome partijski rad nije zamro. Partija održava kontinuitet postojanja i borbe, da bi se 1934., osobito od dolaska Tita na čelo KPJ, počela naglo oporavljati i konsolidirati. To je razdoblje kada Partija preko više legalnih organizacija traži životni prostor i akciju u gradu i na selu, naročito preko »Seljačke sloge«, zatim preko »Seljačkog kola«, radničko-seljačke čitaonice, sportskog kluba »Hajduk« i više kulturno-prosvjetnih organizacija. Članovi Partije djeluju u sindikalnim podružnicama i među omladinom učiteljske škole. Razvijaju ideju bratstva i jedinstva među ovdašnjim stanovništvom, sprečavajući tako utjecaj šovinističkih grupa i pojedinaca. U tom cilju bila je osobito zapažena skojevska grupa u Brezinama, Kukunjevcu i još nekim selima. Zbog ograničenog prostora spominjemo samo nekoliko imena: Jovica Marković, Branko Malešević, Mićo Podunavac, Nikola Guberović, Bonifacije Preč, Dragan Pilar, Josip Polak, Mijo Lujanac, Andrija Somer, Ovas Ivan i još neki. Preko članova Ursovih sindikata Partija djeluje na radničku klasu i podiže njezinu klasnu svijest. Utjecaj Partije osobito dolazi do izražaja u štrajku pilanskih radnika zaposlenih u »Slaveks dd« 1935. i 1936. godine, zatim u štrajku radnika kamenoloma Ivanovac na Psunju, u štrajku poljoprivrednih nadničara 1937., u štrajku radnika na bušotini plina u Bujavici i još nekim. Vrijedno je spomenuti da je među 1489 radnika pakračkog kotara 1149 bilo uključeno u organizacije URS-a. Pa i među brojnim prosvjetnim radnicima u gradu i po selima Partija je imala svojih članova i simpatizera. Spomenut ćemo ih samo nekoliko: Pero Prodanović, Milenko Ivanović, Vlado Trifunović, Katica Kocman, Jovo Mišćević, Milan Torbica, Grgur Karlovčanin, Mane Trbojević, Bogdan Cmobrnja i dr. Snažniji radničko-seljački savez osobito se razvija u vrijeme spomenutih štrajkova, kada su seljaci iz Bujavice i neposredne okoline Pakraca davali radnicima u štrajku hranu i piće i zajedno s njima čuvali poduzeće kako bi štrajkaši što složnije i bezbolnije istrajali u svojim zahtjevima prema poslodavcima.

Na prosvjećivanju siromašnog seljaštva, naročito bučkog kraja, rade komunisti Mićo Podunavac, Bonifa-

cije Preč i još neki, okupljajući ih najviše u »Seljačkom kolu«. Tako pakrački kotar u predvečerje napada na Jugoslaviju 1941. postaje istaknuto revolucionarno središte Slavonije i sjeverne Hrvatske. Doduše, to je razdoblje kada ovdje dolazi i do jasne i otvorene polarizacije snaga, pa i fašizacije u Jugoslaviji. Na području pakračkog kotara njemačka nacionalna manjina preko svoje organizacije folksdojčera i Kulturbunda postaje sve agresivnija. U danima kapitulacije Jugoslavije odigrala je i posebnu petokolonašku ulogu u pripremi i dočeku njemačkih trupa u Pakrac.

Shvativši na vrijeme opasnost koja sve neposrednije prijete Jugoslaviji od fašističkih agresora, ovdašnji komunisti u tim sudbonosnim danima čine sve što je bilo u njihovoj moći pripremajući narod za obranu zemlje. Prvenstveno pozivaju vojne obveznike — komuniste i skojevce da odaze u vojsku i da primjerom služe ostalima kako treba braniti domovinu. Zbog poznate izdaje zemlje pokušaji komunista i ostalih rodoljuba da se organizira obrana zemlje ostali su bez uspjeha. Zato je ogromna većina ovdašnjeg stanovništva primila kapitulaciju stare Jugoslavije kao zajedničku tragediju.

Dolazak ustaške vlasti na područje pakračkog kotara veliki broj Hrvata, Čeha, Slovaka i dio ostalih nacionalnosti primili su s velikom rezervom, a najbrojniji srpski živalj dočekao je ustaše s velikim strahom i nepovjerenjem. Hrvatsko stanovništvo u selima Brezine, Gaj, Prekopakra, pa i grad Pakrac, gdje je djelovala snažnija organizacija Partije i SKOJ-a, već u prvim danima okupacije osudilo je ustaše i njihovu vlast zbog prodaje dijela Hrvatske talijanskom okupatoru, ali i uopće zbog ponašanja ustaša. Međutim i ovdje je bilo sela, kao što su Spanovica i još neka, u kojima je već prvih dana okupacije ustaški pokret imao priličan broj pristalica.

Već prvi postupci ustaša prema Srbima, Jevrejima, komunistima i jugoslavenski orijentiranim Hrvatima, kao i prema ostalim patriotima kotara Pakrac, navijestili su takvu opasnost u koju dobronamjerni ljudi nisu mogli vjerovati. Zbog izdajničkog dijela HSS na čelu s Mačekom, ustašama je bilo olakšano preuzimanje vlasti i organiziranje zloglasne strahovladavine. Mačekova parola »čekanja« zbudila je mnoge neopredijeljene Hrvate, što je svakako išlo u korist okupatora i ustaša. Srpskom narodu naseljenu oko Psunja i Papuka, pa i u ostalim dijelovima kotara, zaprijetilo je masovno istrebljenje. Nacionalne manjine, osobito Česi i Slovaci, ograđuju se od ustaša i okupatora. Opredjeljuju se za narodnooslobodilačku borbu, osnivajući konačno i češku brigadu

»Jan Žiška«. Mađari su osnovali svoj bataljon »Šandor Petefi«, pa je čak osnovana i njemačka partizanska četa »Ernest Telman« u kojoj su bili ovdašnji Nijemci koji nisu prihvaćali Hitlerov fašizam.

Raznim ustaškim odredbama i naredbama zapravo je najavljivan genocid i istrebljenje srpskog življa. Tako su već sredinom aprila 1941. uhapšeni mnogi ugledni komunisti i građani: Jovica Marković, Branko Malešević, Milenko Ivanović, Mićo Podunavac, Mane Trbojević, Bogdan Crnobrnja, Dušan Marijan, Pajo Crnolatac, Đorđe Drača i još neki. U tim kritičnim danima bilo je divnih primjera kada su brojni ugledni Hrvati, izlažući se životnoj opasnosti, štitili Srbe. Tako, npr., predstojnik oblasti Pakrac, Petar Pinčić, pustio je iz ustaškog zatvora Srbe i komuniste među kojima su bili i Mane Trbojević, Dušan Marijan, Bogdan Crnobrnja i drugi. Pinčića su ustaše otkrile i strpale u logor.

U prvom pobješnjelom naletu ustašama polazi za rukom da na razne načine pohvataju više od 400 Srba i Židova. Do kraja 1941. pohvatali su još oko stotinu i otpremili u logore Koprivnicu, Staru Gradišku, Jadovno i u zloglasni Jasenovac gdje ih je najviše bilo ubijeno. Bio je to početak Pavelićeva zločina, što su ga bili blagoslovili nadbiskup Alojzije Stepinac i veliki dio katoličkog klera u NDH.

Mada prilično desetkovani prvim fašističko-ustaškim udarcima, članovi KPJ i SKOJ-a ubrzo pokušavaju srediti svoje redove, popuniti ih novim članovima kako bi mogli započeti pripreme za oružani otpor povampirenim zločincima.

Zbog veoma jakog Mačekovog utjecaja još iz pred-ratnog razdoblja u ovom kraju i njegove ratne parole »čekanja«, kao i zbog veoma guste cestovno-željezničke mreže, te brojnog okupatora i ustaša na svim važnijim punktovima, komunisti su pripremali narodni ustanak pod veoma teškim okolnostima. Međutim, postojali su i neki pozitivni elementi u prilog ustanka, kao što su: Hitlerov napad na SSSR, socijalna struktura siromašnog stanovništva u pasivnim krajevima, odlučnost ugroženog srpskog življa da se uhvati u koštac s neprijateljem, zatim veoma vrijedna pomoć lijevo orijentiranih članova HSS-a, od kojih je njih oko 1000 tokom 1941. i kasnije aktivno pristupilo NOP, a mnogi su odlazili i u NOB, blagonaklonost većeg dijela Čeha, Slovaka i Talijana prema NOP-u, kao i pogodan geografski položaj za vođenje partizanskog rata. Tako je već na partijskoj konferenciji kotara Pakrac, 22. lipnja 1941. kraj sela Kusunja, na kojoj je bio i delegat CK KPH dr Pavle Gregorić,

zaključeno da se odmah počne pripremati narodni ustanak. Pripreme su se osobito razmahale u oktobru 1941. Osobito je preporučeno da se smjelije proširuju postojeće i osnivaju nove partijske organizacije i skojevski aktivni. Preporučeno je da se počne i s manjim diverzijama na neprijateljskim saobraćajnicama. Nažalost, od osamdesetak članova KPH, kandidata i skojevaca koliko ih je ovdje bilo u danima okupacije zemlje, već do početka ustanka mnogi su bili poginuli u prvim ustaškim naletima. Međutim, osnivanjem novih i popunjavanjem postojećih organizacija Partije i SKOJ-a one su se znatno ojačale. Taj se broj do konca 1941. utrostručio. Tako je partijska organizacija u Pakracu proširena s još tri člana. Osnovane su dvije partijske organizacije u Kosišnjima, zatim partijske organizacije u Brusniku, Đerezi, Grahovljanima i Batinjanima, a i broj članova porastao je od 40 na 74. Osnovano je i osam novih kandidatskih grupa od 47 kandidata KP i to u Kusišnjima, Brusniku, Kukunjevcu, Pakračkim Batinjanim, Bijeloj Stijeni, Budićima, Popovcima, Lipovcu i Kraguju. Proširila se i kotarska skojevska organizacija. U Pakracu je primljeno sedam novih članova SKOJ-a, a osnovane su nove skojevske organizacije u Kusišnjima, Brusniku, Đerezi, Grahovljanima, Bučju, Kraguju, Gaju i Antunovcu. Do kraja 1941. u skojevskoj organizaciji bila su 92 mladića i djevojke. S povećanim brojem komunista i kandidata za članove Partije stvorena je velika snaga na kojoj se temeljio oružani ustanak u pakračkom kraju. Iz novoosnovanih partijskih i skojevskih organizacija 1941. izrastao je veliki broj zapaženih rukovodilaca među kojima spominjemo: Stojan Radaković — Rođo, Stevo Uzur — Zolja, Bogdan Trgovčević — Smjeli, Milan Prodanović — Stevo, Uzur Ivo — Mošo, Vaso Vujanić — Mito, Gojko Kozlović

— Rebo, Pero Kojadinović, Mirko Prodanović — Sever i mnogi drugi koje ne spominjemo zbog ograničenog prostora.

Osim Mjesnog komiteta Pakrac u srpnju 1941. osnovan je i Općinski komitet KOH Dragović, sekretar Bogdan Crnobrnja — Tolja, Općinski komitet KPH Kukunjevac, sekretar Duka Milanović — Jure, i Kotarski komitet KPH Pakrac, sekretar Bonifacije Preč. Tako su brže i uspješnije krenule pripreme oružanog narodnog ustanka širih razmjera. Radilo se i na idejnom osposobljavanju članova Partije i SKOJ-a, što je pomoglo mnogim mladim komunistima da su se ubrzo afirmirali kao partijsko-politički radnici.

Tako su se i na ovom području primicali odlučni dani kada će progovoriti i vatreno oružje u rukama hrab-

rih ustanika. U toj pripremi ustanka istaknuta uloga pripadala je dru Pavlu Gregoriću, dru Dušanu Caliću — Culi, Bogdanu Crnobrnji — Tolji, Mani Trbojeviću — Tanki, Bonifaciju Preču, Nikoli Guberoviću, Josipu Prajskom, Gerdijanu Blagoju — Balji i ostalim istaknutim komunistima ovoga područja, kao i onima koji su dolazili sa strane, među kojima španjolskim borcima Vicku Antiću — Pepi, Čiri Dropuliću — Joži, Karlu Mrazoviću — Gašparu i ostalima koji su pomogli u tim sudbonosnim danima. U selima ispod pakračke gore Donji, Srednji i Gornji Grahovljani, rade komunisti iz Bujavice Stevo Vijoković i Vojin Vilotić, sve do osnivanja partijske organizacije u srpnju 1941., a u Donjim Grahovljanima radili su Dušan Pavić — Tomo i Milan Prodanović — Stevo. Pripremom ustanka u Kusionjima i nekim okolnim selima rukovodili su komunisti Mane Trbojević, Stojan Ratković — Rođo, Gojko Kozlović Rebo i još neki, a pripremom ustanka u Brusniku rukovodio je Bogdan Crnobrnja. Komunisti Mićo Uzur, Ivo i Sveto te Dragan Vujić organizirali su ustanak u selima Brusnik, Kraguj, Lipovac, a prvi sekretar partijske organizacije u Brusniku bio je Dragan Vujanić, predratni zagrebački skojevac.

U rujnu 1941. osnovana je i prva partijska organizacija u Derezi, sekretar je bio Bogdan Trgovčević — Smjeli, zatim partijska organizacija u Batinjanima, sekretar Jovo Kiuk. Na dijelu kotara Pakrac, u Kukunjevcu, Bujavici, Brezinama, Gaju i ostalim selima djelovao je Općinski komitet KPH Kukunjevac, po rukovodstvu Đure Milanovića — Jure, Gaja Slavka — Sudre, Sifret Ivana — Ontonopić i ostalih, a u Brezinama pripremom ustanka i partijskom organizacijom rukovodio je Marko Kljačić.

Pod utjecajem komunista mnoga sela se sve više osamostaljuju i prekidaju uglavnom svaku vezu s vlastima NDH. Partija je postala budni čuvar naroda. Već u prvim danima ustanka veliki broj Hrvata i pripadnika drugih nacionalnosti odazvao se pozivu Partije na ustanak i da zbog ograničenog prostora spomenemo barem nekoliko njihovih imena kojih se prisjećamo: Degel Franjo — šaška, Somer Lujo, Lulić Mato, Kulhavi Stjepan, Kulhavi Antun, Nigović Đuro, Nigović Kazimir, Alojz Vagner, Tirna Josip, Kotarac Nikola, Preč Franjo, Rehak Vinko, Duhač Antun, Svatek Franjo, Tomšić Mirko — Zmaj, Slavko Sudra, Ivan Šifter, Antun Grbac i mnogo, mnogo drugih divnih primjera.

Radi zaštite od iznenadnih upada ustaša ili okupatora, već početkom druge polovine 1941. osnivaju se seoske straže u Brusniku, Budićima, Grahovijanima, Dere-

zima i drugdje. Gotovo sva sela na obroncima Psunja i Papuka, kao i pakračke gore i Trokuta, veoma su rano bila opredijeljena za NOP. Ali, zbog nedostatka oružja, to raspoloženje širokih narodnih masa nije, nažalost, moglo doći do punijeg izražaja 1941.

Kako su ustaše već u prvim danima uspjele od naroda pokupiti gotovo sve oružje, upravo prikupljanje oružja bio je jedan od glavnih zadataka u pripremanju golorukog naroda za oružani ustanak. Tako je bio osnovan i »magazin« u Brusniku i partijska organizacija prikupila je prvih pet pušaka, više stotina metaka, nekoliko ručnih bombi, pištolja i kubura. Kod kuće Nikole Uzura u Brusniku instalirana je radionica u kojoj se radilo na otklanjanju manjih grešaka na oružju, a u Pakracu su Milan Petrak i Franjo Kelčak izrađivali partizanske bombe. Na prikupljanju oružja u Bučju, Budiću i Popovcu radili su kandidati i skojevci iz tih sela pod rukovodstvom Mirka Prodanovića — Severa. Sakupili su 22 vojničke i civilne puške, četiri pištolja i više stotina metaka. U selu Kusonje nabavljena je jedna puška i nekoliko pištolja, a slično i u selu Zaile. Međutim, izdajom nekih ustaških doušnika ovo »skladište« oružja bilo je otkriveno i oružje se ponovno našlo u ustaškim rukama. Spašeno je oko 30 pušaka i nekoliko puškomitraljeza, što je za početak ustanka značilo neprocjenjivu vrijednost. Radi zaštite sela od iznenadnog upada ustaša ili okupatora, već u drugoj polovini 1941. osnivaju se seoske straže u Brusniku, Budićima, Grahovijanima, Derežini i drugdje.

Mnogo prije prvih oružanih akcija u ovom kraju, neki pakrački skojevci lijepili su crvene zvijezde petokrake na telegrafsko-telefonske stupove na prometnijim mjestima, pa čak i na ustaški logor u Pakracu. Nakon toga na sastanku KK KPH Pakrac 17. kolovoza 1941. odlučeno je da se posijeku ti stupovi na relaciji Pakrac — Lipik — Okučani. Te su akcije snažno odjeknule u Pakracu i okolini kao prvi borbeni signali pakračkih komunista i rodoljuba.

Prva oružana akcija u kotaru Pakrac izvedena je noću 10. novembra 1941. Napadnuta je općinska zgrada u Bučju i razoružana dva općinska stražara, zaplijenjene dvije puške i više od 250.000 kuna, te nešto kancelarijskog materijala, a spaljena je cjelokupna općinska arhiva. Taj prvi vojnički udarac po ustašama snažno je odjeknuo među narodom ovoga kraja. Akteri te akcije potom su se prebacili na Psunj i stupili u kontakt s grupom boraca Josipa Krajačića — Prike. Već 16. studenoga 1941. grupa ustanika napala je općinsku zgradu u selu Gaju i zaplijenila sedam vojničkih i dvije civilne

puške, šest pištolja, tri kubure i više od 400 metaka, te oko pola milijuna kuna, pisaću mašinu i velike količine kancelarijskog materijala. Poslije te akcije u partizane su stigli mnogi novi borci ovoga kraja. Zato je nakon vojnog savjetovanja u Čehovici 1. prosinca 1941., koje je održano pod rukovodstvom Dušana Čalića — Čule, sekretara OK KPH Nova Gradiška, odmah potom osnovan prvi partizanski odred u ovom kraju u kojem je bilo više od 40 naoružanih boraca. Nešto prije toga značajnog vojničkog događaja, održan je i veoma važni politički narodni zbor u Brusniku 26. studenoga 1941. Bio je to zapravo prvi javni miting u Slavoniji na kome su okupljenom narodu govorili Rade Pavlović — Stric i Pero Car — Zvrk. Tako su mještani ovoga sela prvi put čuli i vidjeli svoju pravu narodnu vojsku i odmah je zavoljeli. Za miting se već sutradan pročulo daleko i dok se neprijatelj zbog toga događaja ozbiljno zabrinuo, narod je u njemu gledao zraku svitanja novog doba. Broj boraca NOB-e naglo je rastao i već 23. prosinca 1941. od psunjskih, papuško-krndijskih i moslovačkih partizana osnovan je prvi narodnooslobodilački partizanski bataljon Slavonije. Imao je 271 borca i rukovodioca. Bila je to vojna formacija smjelih i odvažnih partizanskih dobrovoljaca. Za nepuna dva mjeseca partizani su na području pakračkog kotara izveli dvadesetak manjih i većih oružanih akcija. Ubijeno je ili ranjeno više od 60 neprijateljskih vojnika. Partizani su pak imali pet mrtvih i šest ranjenih. Za ta dva mjeseca partizanisu oteli neprijatelju oko 70 vojničkih i lovačkih pušaka i devet pištolja, više hiljada puščanih metaka, nekoliko pisaćih mašina i veću količinu kancelarijskog materijala. Ustanak se neugasivo rasplamsavao u pedesetak sela na obroncima Psunja, Papuka, Ravne Gore i Trokuta. Broj boraca NOB naglo je rastao, tako da je već 23. 12. 1941. osnovan i prvi partizanski bataljon Slavonije koji je imao 271 borca. Za komandanta bataljona postavljen je Ćiro Dropulić — Joža, za politkomesara Pavle Gregorić — Brzi i za načelnika štaba Karlo Mrazović. Bila je to borbena jedinica smjelih i odvažnih partizanskih dobrovoljaca ovog slobodarskog kraja.

Zajedno s razvojem narodnooslobodilačke borbe razvijala se i narodna vlast. Tako je već 16. listopada 1941. na javnom zboru u selu Brusniku osnovan i prvi Narodnooslobodilački odbor Slavonije, a iz toga sela tokom 1941. djelovalo je više od 40 članova KPH, SKOJ-a i kandidata 1941. na pakračkog području osnovano je 28 akcionih odbora koji su potom prerastali u narodnooslobodilačke odbore. Narodnooslobodilački odbori osnivani su

i u nekim hrvatskim selima kao što su Brezine, Gaj, Bijele Stijene i u još nekima. Malobrojni i pretežno mladi članovi KP na ovom području 1941. uspjeli su svojom hrabrošću i vizijom povesti u NOB-u široke narodne mase. Tako su iz prvih partizanskih grupa rasle čete, bataljoni i brigade sve do VI Udarnog korpusa Slavonije, omiljenog čeda ovdašnjeg naroda u čijim su se jedinicama nalazili i borci pakračkog kotara.

U pakračkom kotaru razvio se snažni pokret NOB-e. Do oslobođenja s ovoga područja u NOB-i aktivno je sudjelovalo 6.000 boraca, od kojih je 879 poginulo na ratištima širom Jugoslavije. Među pakračkim borcima bilo je i 300 drugarica, od kojih je poginulo 36. Neka od ovdašnjih sela neprijatelj je više puta sravnjivao sa zemljom, ali ustanički duh naroda nije pobijeđen.

Ivo Uzur — Mošo

P A Z I N Rapalskim ugovorom 1920. Istra je potpala pod talijansku okupaciju. Za istarske Hrvate i Slovence tako je započelo razdoblje teške i dugotrajne borbe protiv okupatora. Odmah po okupaciji ovoga dijela naše zemlje, počinje proces odnarođavanja Hrvata i Slovenaca i prisilna talijanizacija. Zato je i samo spominjanje imena Hrvat ili Slovenac u Istri i Slovenskom primorju bilo kažnjivo. Za opstanak i čuvanje nacionalnoga bića Hrvati i Slovenci u Istri vodili su tešku borbu.

S vremenom otpor hrvatskog naroda Istre okupatoru bio je sve masovniji i politički organizovaniji. Okupator je otuda nastojao pridobiti što više Hrvata iz Istre, osobito za raznih izbora kada je čak i uz pomoć vojske dovodio istarske Hrvate na birališta tražeći od njih da glasaju za okupatorske kandidate. Čak i u tim slučajevima Hrvati su pružali otpor. Prilikom nekih takvih izbora i masovnog bojkota Hrvata u Istri, okupator je započeo masovno hapšenje. Tako se tada među uhapšenim Hrvatima našao i poznati narodni borac ovoga kraja Vladimir Gortan. Nakon višemjesečne torture u fašističkom istražnom zatvoru, Gortan je 1929. izveden pred sud sa skupinom drugova i suboraca. Specijalni sud u Puli osudio je Gortana na smrt strijeljanjem, a četvoricu njegovih drugova kaznio je sa po 30 godina zatvora. Smrću narodnog borca Vladimira Gortana talijanski okupator želio je zaplašiti Gortanove drugove i istomišljenike kako ih čeka slična sudbina ako se ne odreknu puta kojim je Gortan išao. Međutim, smrt Vladimira Gortana pokazala je nemoć fašističkih okupatora da slome slobodarski duh Hrvata u Istri. Ta je smrt za sve poštene Hrvate u Istri značila borbeni poziv da se još čvršće povežu u svojoj nacionalnoj borbi protiv okupatora. Ta borba Hrvata iz Istre osobito će doći do izražaja u drugom svjetskom ratu i nakon kapitulacije fašističke Italije 1943. kada je narod Istre masovno krenuo u partizane.

Za 25-godišnje talijanske okupacije Istre s područja pazinske općine izvedeno je pred fašistički sud više od sto Hrvata — antifašista kojima su izrečene kazne robjice od pet do trideset godina. Okupator je uporno radio na denacionalizaciji hrvatskog življa u Istri. Okupator je, pored ostaloga, na pusta ognjišta prognanih Hrvata naseljavao Talijane.

Ubrzo po Hitlerovu napadu na SSSR u ljeto 1941. slijedila je masovna mobilizacija istarskih Hrvata od 17 do 35 godina. Talijanski su ih fašisti uglavnom raspoređivali u tzv. »specijalne bataljone«, koji su bili posebno tretirani. Bili su označeni kao sumnjivi i nepovjerljivi prema talijanskom fašističkom režimu i državi. Mobilizirani istarski Hrvati uglavnom su služili kao fizička radna snaga na Siciliji i Sardiniji sve do kapitulacije Italije u jesen 1943. Okupator nije imao povjerenja u njih kao vojnike na fronti.

Proglas CK KPJ 4. jula 1941. narodima Jugoslavije da se dižu na ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika dopro je i do nepokorene Istre kao borbeni poziv hrvatskim patriotima. Zato se već te godine brojni Hrvati pazinske općine opredjeljuju za NOP i NOB-u.

Koncem 1941. i početkom 1942. po direktivi CK KPH stiglo je na ovo područje nekoliko komunista iz Hrvatske koji počinju okupljati simpatizere i suradnike NOP-a. Tako je u kolovozu 1941. na području ove općine bilo 10 punktova i to: Planik, Lupoglav, Karojba, Pazin, Červati, Moročići, Kmačići, Kringa, Srbinjak, Motovun i Brešnica. Početkom 1942. u tim mjestima osnivaju se i prvi narodnooslobodilački odbori.

U svibnju 1942. održavaju se i širi politički sastanci radi organizacije NOP-a. U srpnju 1942. u Pazinu je osnovano privremeno partijsko rukovodstvo za razvoj NOP-a u Pazinu i okolini. Nešto prije toga, tj. 29. travnja 1942., osnovana je u Marečiću i prva partijska ćelija ovog kraja, a ubrzo i partijska ćelija u Pazinu. Još od 1937. u Motovunu je postojala organizacija KP Italije u kojoj su bili neki radnici i seljaci toga kraja.

Povećavanjem broja članova Partije osjetila se potreba objedinjavanja rukovodstva za čitavo područje Istre. Tako je 10. ožujka 1943. u Karojbi, općina Pazin, izabrano partijsko rukovodstvo za Istru, nakon čega je partijsko-politički rad postao masovniji. Potom su osnovane organizacije Narodne fronte, AFŽ-a i ostale organizacije koje su djelovale na matičnom području Hrvatske. Sredinom 1942. na Pazinštini su djelovala 34 NOO, a 1943. odbori su postojali u svim selima. Bio je osnovan

i Okružni NOO Pazin. Sve je to prethodilo izuzetno važnom zasjedanju Pokrajinskog NOO za Istru u Pazinu 25. rujna 1943., na kome su donesene povijesne odluke. Na području današnje pazinske općine tada su osnovana četiri kotarska NOO i četiri kotarska komiteta KPH, 12 općinskih NOO i 10 općinskih komiteta.

Još sredinom lipnja 1942. osnovana je u mjestu Planičnik prva istarska partizanska četa »Vladimir Gortan« koja je održavala borbenu vezu između Istre i Gorskog Kotara. Ona je poslala oko 100 boraca u sastav 13. divizije NOVJ još prije kapitulacije Italije 8. rujna 1943.

Aktom o kapitulaciji fašističke Italije dokrajčena je i 25-godišnja fašistička okupacija ovoga dijela naše domovine. Stvoreni su preduvjeti za priključenje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji. Tih su dana u Istri, osim u Puli i Rijeci, razoružani svi talijanski garnizoni. Tako se ovdašnji narod naoružao i krenuo masovno u NOB.

Ali, 4. listopada 1943. na ovom je području započela jaka njemačka ofanziva u kojoj se neprijatelj služio i brojnom avijacijom. U sedmodnevnoj ofanzivi sudjelovalo je oko 100.000 neprijateljskih vojnika. Samo na području općine Pazin poginulo je oko 250 boraca NOB. Osim žrtava koje je neprijatelj nanio nedužnom narodu spaljeno je oko 550 stambenih i gospodarskih zgrada. Neprijatelji su opljačkali sve što im je došlo pod ruku. Iza njih je ostala prava pustoš.

Mada vojnički nadmoćan, okupator nije uspio slomiti slobodarski duh istarskih Hrvata u njihovoj borbi za slobodu. Borci iz Istre nisu se borili samo na svom području, nego i daleko izvan Istre u jedinicama NOV, osobito u 13. i 35. diviziji NOVJ. Oni koje je kapitulacija zatekla u tadašnjoj talijanskoj vojsci, u dalekim zatvorima i deportaciji na jugu Italije, hitali su masovno u prekomorske brigade NOV i borili se na području Dalmacije, Bosne i u ostalim krajevima Jugoslavije.

Od prvih ustaničkih hitaca na okupatora na području pazinske općine do konačnog oslobođenja naše zemlje u NOB-i aktivno je sudjelovalo oko 5000 boraca ovoga kraja, a 1112 ih je u toj borbi položilo i svoje živote.

Anton Milotić

P E T R I N J A **1941.**

Današnja općina Petrinja jedan
je od pet predratnih kotareva

(Kostajnica, Dvor, Glina, Vrginmost) koji su činili područje Banije. Na tom području KPH rukovala je pripremama za ustanak preko svojih organizacija: OK KPH Karlovac na području kotara Vrginmosta i Gline, OK KPH Sisak na području Petrinje i Kostajnice, dok je na području kotara Dvora na Uni djelovao KK Bosanski Novi.

U predratnim godinama radnički pokret u Petrinji nije bio razvijen. Od oko 40.000 stanovnika bilo je zaposlenih svega oko 400, mahom u tvornici »Gavrilović«, i oko stotinjak u zanatstvu i ostalim djelatnostima. Ostalo stanovništvo bavilo se zemljoradnjom.

Prva partijska organizacija osnovana je u Petrinji 1935. Osnovao ju je Franjo Bogdanić, radnik iz Siska, vjerojatno po direktivi MK KPH Sisak. Članovi te partijske organizacije bili su: Božo Tvrdinić, Franjo Arh, Pero Kolak, Albert Dajč i Grga Umljenović, svi iz Petrinje, a za sekretara je izabran Božo Tvrdinić.

Iste godine, uz pomoć sindikalnih radnika Siska i Zagreba, u Petrinji su osnovane i prve sindikalne podružnice: kožaraca, drvodjelaca, mesarskih radnika i metalaca, čime su stvoreni uvjeti za aktiviranje radničkog pokreta u Petrinji. Već 1936. organiziran je prvi štrajk u tvornici »Gavrilović«, te štrajk učenika Učiteljske škole u Petrinji.

Intenzivnije djelovanje radničkog pokreta u Petrinji počinje 1938. kada OK KPH Sisak, pod rukovodstvom Vlade Janjića-Cape, odlučuje da primanjem u Partiju mladih ljudi petrinjsku organizaciju reorganizira i osvježi.

Tako je 1938. osnovano više kandidatskih grupa, dobrim dijelom od omladinaca koji su pohađali sisačku gimnaziju i bili povezani s organizacijom SKOJ-a ili Partije u Sisku. Među njima su i Artur Turkulin — Tujko i Milovan Zec, maturanti sisačke gimnazije.

Početkom 1939. u Petrinju dolazi organizacioni sekretar OK Sisak, Marijan Cvetković, raspušta partijsku organizaciju i osniva novu sa sekretarom Arturom Turkulinom i članovima: Grgom Umljenovićem, Antonom Štajcarom — Tonom, Martinom Novoselom i Milovanom Zecom. Ti su članovi dobili zadatak da svaki osnuje po jednu partijsku organizaciju od dotadašnjih kandidata i da rukovodi njome. Date su instrukcije za rad s omladinom u petrinjskoj gimnaziji, učiteljskoj školi, akademskom klubu studenata, s omladinom iz »Gavrilovića«, o osnivanju organizacije SKOJ-a i si.

Artur Turkulin 1939. osniva drugu partijsku organizaciju u kojoj su: Dušan Pejak i Stanko Bjelajac — Cane, činovnici u poreskoj upravi Petrinje, i Ilija Žegarac, advokatski pripravnik. Stanko Bjelajac uz pomoć svojega brata Ranka, kvalificiranog radnika, osniva partijsku organizaciju u tvornici »Gavrilović«, a treću partijsku organizaciju osniva Tone Štajcar. Milovan Zec radi na organizaciji SKOJ-a, a Grga Umljenović zadužen je za rad sindikalnih organizacija.

Slijedilo je osnivanje partijskih ćelija i po selima kotara Petrinja. Prva je osnovana u selu Nebojan. Osnovao ju je stari komunist Nikola Vujić — Stari. Zatim su ćelije osnovane u selima Dumače, Farkašić i Novo Selište. Na području općine Mošćanica 1939. osnovano je šest partijskih organizacija i Rajonski komitet na čelu s Jandrom Prpićem. Partijskom organizacijom u selu Mošćanica rukovodio je učitelj Đuro Kladarin, a u selu Svinica sekretar je bio Simo Dragić. Početkom 1940. osnovan je i Kotarski komitet KPH Petrinja na čijem se čelu nalazio Artur Turkulin.

Zahvaljujući uspješnom i dobro organiziranom radu Partije izrastali su kadrovi koji će kasnije predvoditi narodne mase u oružani ustanak. Stvaranju tako povoljne klime dao je doprinos i kotarski ogranak SDS u Petrinji, kojim je rukovodio dr Rade Pribičević. U njega se svojedobno sumnjalo, ali je stiglo uvjerenje CK KPH da se u Pribičevića može imati puno povjerenje. Nakon toga s Pribičevićem počinju surađivati Artur Turkulin, Milovan Zec i Stanko Bjelajac, koji su bili zaduženi i za rad u Seljačkom kolu.

Petrinjski komunisti sukobljavali su se i konfrontirali sa čuvarima režima, te s profašističkim organizacijama kao što su bile »Križari«, »Društvo Radiša«, HRS-ovi sindikati i klerofašistička omladinska organizacija »Junak«.

U danima okupacije, osim Partije i SKOJ-a u Petrinji su djelovali još i: Odbor za »crvenu pomoć«, Društvo

za prosvjetu žene, partijska štamparija »Milošev«, koja je po direktivi CK KPH štampala letke namijenjene vojnicima i starješinama okupatorske armije. Tih dana 1941. u KK KPH Petrinja bili su: Antun Štajcar, Grga Umljenović, Nikola Janeković — Babić, Nikola Vujić — Stari, Jandro Prpić, Simo Dragić, N. Mihajlović, Đuro Kladarin, Milovan Zec, Nikola Trninić i Slavko Janeković. U Kotarskom komitetu SKOJ-a bili su: Stanko Janeković, sekretar, i članovi: Nikola Trninić, braća Mario i Berislav Hanžek, Drago Sertić, Janko šušnjar, Joža Kolaković, te nešto kasnije primljeni Dara Škarić-Janeković, Stevo Čordaš i Cedo Borčić.

Još prije dolaska okupatora u Petrinju, ustaše se izvlače iz »podzemlja« i, prema ranijem rasporedu, počinju preuzimati vlast u Petrinji. Svako je od njih znao svoju funkciju. Ustaški odredi razoružavali su vojnike koji su im se, uglavnom, predavali bez otpora. Tako je razoružan i petrinjski vojni garnizon, a kad je proglašena NDH 10. travnja 1941. počinje prava hajka za članovima KPH i SKOJ-a. Predviđajući nešto slično, većina članova Partije, među njima i sekretar KK uspjevaju na vrijeme izbjeći hapšenje. Neki su ipak bili uhapšeni: Milovan Zec, Nikola Trninić, braća Mario i Berislav Hanžek i dr Rade Pribičević. Odvedeni su u logor iz kojega su se uspjeli spasiti samo dr Rade Pribičević i Milovan Zec koji su se 1943. našli u partizanima.

Prema poruci koju sam primio od sekretara KK Turkulina, bio sam dužan, zajedno sa svojim bratom — komunistom Rankom Bjelajcem ostati u okupiranoj Petrinji i nastaviti ilegalni rad. Tako smo uradili, a s nama su bili i drugovi Anton Štajcar, Slavko Janeković i Nikola Janeković — Babić. Pred Hitlerov napad na SSSR provaljena je partijska organizacija u »Gavriloviću«. Uhapšen je moj brat Ranko i odveden na specijalnu policiju u Zagreb. Dospio je u logor »Danica« kraj Koprivnice i, nažalost, u »Jadovno« u Lici, gdje je zajedno s ostalim komunistima — logorašima bio ubijen i bačen u ponor. U međuvremenu bio je uhapšen i Nikola Janeković — Babić koje je ubrzo i podlegao ozljedama ustaške torture. Slavko Janeković povukao se iz Petrinje, pa smo se do napada na SSSR u Petrinji zadržali po zadatku samo ja i Tone Štajcar. Kada smo saznali da ćemo i mi biti uhapšeni, ja sam otišao iz Petrinje. Štajcar je ostao, ali se može reći da nije prestala aktivnost Partije u Petrinji sve do oslobođenja 1945. godine.

Jedan od važnijih datuma za petrinjsku partijsku organizaciju u prvim mjesecima okupacije jest dolazak početkom svibnja 1941. Josipa Kraša, člana CK KPH.

Održao je sastanak u jednom šumarku kraj Petrinje s drugovima: Tonom Štajcarom, Nikolom Janekovićem — Babićem i Slavkom Janekovićem. Kraš ih je ukratko upoznao sa situacijom u zemlji i svijetu, te prenio direktivu CK KPH o pripremama za oružani ustanak. Prema direktivi Josipa Kraša, početkom lipnja 1941. održana je konferencija KK Petrinja, u selu Mištanici. Prenijeta je direktiva CK KPH o pripremi za ustanak. Bilo je predviđeno da konferenciji prisustvuje i Josip Kraš, ali je u tome bio spriječen, jer je na njega naletio kolima neki pijani ustaša dok se Kraš vozio biciklom od Siska prema Petrinji. Nekoliko narednih dana Kraš se oporavljao u kući Tone Štajcera u Petrinji, a kada je prizdravio vratio se u Zagreb.

Poslije konferencije KK Petrinja, sekretar komiteta Turkulin sastao se sa sekretarom KK KPH Glina, Ratkom Mi tićem. Bilo je to krajem lipnja 1941. u selu Ravno Rašće, nedaleko od Gline. Tome sastanku i ja sam prisustvovao, jer sam tih dana kooptiran za člana KK KPH Glina. Sastanak je imao za cilj da se usklade zajedničke akcije priprema ustanka u Baniji.

Na savjetovanju OK KPH Karlovac, koji je održano 19. srpnja 1941. u šumi Abez, nedaleko od Vrginmosta, i kojem su prisustvovali i sekretari KK KPH Vojnić, Vrginmost i Glina, drugovi iz CK KPH Rade Končar i Josip Kraš prenijeli su direktivu CK KPH o dizanju oružanog ustanka.

Već 21. srpnja 1941. održan je i sastanak KK KPH Glina, kraj sela Gornje Selište, na kojem je Ranko Mitić upoznao prisutne s direktivom CK KPH o dizanju ustanka. Tom prilikom donijeta je odluka da noću 23/24. srpnja 1941. započne oružana akcija, a utvrđeni su i objekti napada.

Kritične noći 23/24. srpnja 1941. izvedena je prva oružana akcija na području glinskog kotara. Napadnuta je neprijateljska posada u selu Banski Grabovac. Napadom je rukovodio legendarni junak ovoga kraja Vasilj Gaćeša. (Poginuo je 30. travnja 1942. i posmrtno proglašen za narodnog heroja.) Slijedili su potom snažni oružani juriši ustanika Gline, Petrinje, Dvora i nešto kasnije Kostajnice.

Poslije prve oružane akcije na Banski Grabovac, slijedila je i krvava odmazda ustaških koljača — strijeljano je oko 800 muškaraca, žena i djece srpske nacionalnosti, pohvatanih u B. Grabovcu i okolnim selima od 24. do 26. srpnja 1941.

Zbog ustaškog zločina u Grabovcu, srpski narod glinskog i petrinjskog kotara masovno napušta svoja

ognjišta, bježeći prema planini Šamarici koja im od tada postaje zaštitnicom. Bili su to stravični prizori i golgota naroda kakva se rijetko pamti. Kao i uvijek tako i u tim kritičnim danima, kada se radilo o biti ili ne biti, komunisti su bili među narodom, podizali su moral i pokušavali organizirati najnužnije uvjete za život i opstanak. Došla je do izražaja nezapamćena solidarnost naroda koji je tako udružen lakše podnosio sve patnje i nedaće.

Na području glinskog kotara osnovan je logor kojim je rukovodio Vasilj Gaćeša. Kalinskim logorom u petrinjskom kotaru komandirao je Artur Turkulin. U logorima se osnivaju i prve oružane grupe ustanika, te vojno-politička rukovodstva u koja ulaze komunisti, glavni organizatori i rukovodioci narodnog ustanka.

Vojni logor u Šamarici postaje pravi mali ratni centar u kom se organizira život, prave planovi za prve akcije, razvija idejno-politički rad među narodom i ustanicima. Odatle kreću i kuriri da uspostave prve veze s ustanicima na Kordunu i u Bosanskoj krajini. Tu se organiziraju masovni skupovi i mitinzi na kojima istupaju istaknuti komunisti ovog kraja. Trebalo je održavati moral naroda u njegovoj pravednoj oslobodilačkoj borbi.

Tih burnih dana 1941. stigao je iz Posavine u Šamaricu i prvi hrvatski odred osnovan od boraca sisačkog kotara. Bio je to jedan od presudnih događaja u ovom kraju, nakon čega se proširila vijest kako su iz Posavine na Baniju stigli naoružani Hrvati da se zajednički bore sa Srbima protiv okupatora i domaćih izdajnika. Bili su to svijetli primjeri kada se u krvi kovalo bratstvo dvaju naroda. Bila je to njihova zajednička borba protiv zajedničkih neprijatelja: okupatora, ustaša i četnika.

Oružana borba u ovom kraju počinje potom dobivati sve masovnije i organizovanije obilježje. Zatim je tih septembarskih dana 1941. na Cavića brdu poožlena i prva zajednička zakletva u Gaćešinom Kalinskom i Posavskom odredu. Bila je to i prva partizanska zakletva u Hrvatskoj.

Dolaskom Sisačko-posavskog odreda na Baniju, planirane su i prve zajedničke akcije u kojima su sudjelovala sva tri odreda. Tako je prva zajednička akcija bila napad na žandarmerijsku stanicu Mali Gradec u kojoj su jedan uz drugoga ginuli Subi i Hrvati u zajedničkom jurišu protiv zajedničkog neprijatelja, pišući tako najljepše stranice bratstva i jedinstva Srba i Hrvata na Baniji.

Stanko Bjelajac,

P O R E Č Za talijansko-fašističke uprave stanovništvo Poreštine, kao i cijele Istre, stagniralo je u svakom pogledu. Zbog visokih poreza i drugih fiskalnih mjera danomice su zamirale osnovne privredne djelatnosti — poljoprivreda, vinogradarstvo i stočarstvo sitnog i srednjeg poljoprivrednog proizvođača. Vlasti su, naime, smišljeno zabranile rad seoskih zadruga i štedionice. Tako su seoskog poljoprivrednika dovele u neposrednu zavisnost od gradskog lihvara. Posljedica toga bila su ogromna dugovanja malih i srednjih poljoprivrednika. Zbog raznih fiskalnih mjera, kao i zbog ne uvijek naklonjenih atmosferskih prilika, seljak nije na svom posjedu brao dovoljno uroda, pa stoga nije mogao plaćati dugove. Stoga je seljak bio primoran da svoje imanje proda na dražbi u bescijenje. Tako je bio pretvaran u kolona ili napoličara. Nakon što su ga ekonomski upropastile, vlasti su ga sistematski denacionalizirale. U tome su u nekim sredinama postigle i izvjestan uspjeh, ali narod Poreštine ipak nisu uspjele vezati uz fašistički pokret. Ne treba, doduše, prešutjeti da je sam Poreč bio jako fašističko središte i da je kao takav igrao važnu ulogu u čitavoj Istri. Osim toga postojale su i jake fašističke grupacije u Vrsaru, Labincima, Višnjaju, Taru, Sutlovreču i Vižinadi. Ali da se krivo ne shvati, treba reći da među fašistima nisu bili isključivo pripadnici talijanske etničke grupe, već i denacionalizirani, odnosno razni propali i karijeristički elementi. I upravo oni vršili su jak pritisak na stanovništvo s ciljem da ga denacionaliziraju i to tako da ga najprije dovedu u ekonomski zavisan položaj o zemljoposjednicima, o ribarskim zadrugama, o zadružnim podrumima itd. To je rezultiralo negativnim političkim raspoloženjem, odnosno slabljenjem osjećaja nacionalne pripadnosti. I ta je činjenica bila bitna za političke radnike, članove Komunističke partije Hrvatske, koji su među taj narod trebali usaditi ideju narodnooslobodilačkog pokreta i razviti oružanu protufašističku i oslobodilačku borbu.

S druge je strane većina stanovništva Poreštine uporno i na razne načine prkosila fašizmu manifestira-

jući svoju nacionalnu i klasnu pripadnost. I upravo je tu ideja NOP-a najprije uhvatila korijenje.

Pisati ili govoriti o narodnooslobodilačkom ustanku u Istri 1941., pa prema tome i na Poreštini, i taj kraj uspoređivati s bilo kojim krajem Hrvatske i Jugoslavije, besmisleno je. Istra je tada bila sastavni dio talijanskog državnog područja, gdje je fašizam bio na vrhuncu svoje moći. Ali bi zato imalo smisla govoriti o svojevrsnom stalnom narodnooslobodilačkom pokretu, koji je 1941. dobio novi smisao, konkretan sadržaj i jasno usmjerenje.

Fašizam je Istri nametnuo vrlo složenu političku situaciju, u prvom redu raspirivanjem šovinističkih strasti Talijana i talijaniziranih Hrvata s jedne strane, te Hrvata i Slovenaca s druge. Stvorena su dva svijeta — jedan u selu i onaj u gradu. I tako podijeljena Istra dočekala je 1941. ustaničku godinu naroda i narodnosti Jugoslavije. Fašističke vlasti nisu se usudile istinito informirati o onome što se događalo s druge strane granice. Bile su svjesne da njihova denacionalizatorska politika nije postigla cilj. No, to nije bila zapreka da stanovništvo Istre već u jesen 1941. sazna pravu istinu o zbivanjima u Jugoslaviji. Već 1942. stvaraju se prve skupine simpatizera i organizatora NOP-a.

Prve vijesti o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji stigle su na područje današnje Poreštine krajem 1941., a 1942. tu su i prvi partijsko-politički radnici. Bili su to Mario Špiler, Ante Drndić-Stipe i Božo Kalčić. Ideja o oružanom ustanku brzo je prihvaćena.

U prosincu 1942. Ante Drndić održao je politički sastanak u selu Smolici sa skupinom zemljoradnika među kojima su bili Jože Šuran, Joakim Rakovac, Mirko Jurcan, Ivan Rakovac i drugi. Bile su to prve jezgre na području Poreštine, koje su 1943. prerasle u aktiv KPH, te od tada politički djelovale na širem području.

Polovicom ožujka 1943. u šumi zvanoj »Karlova božka«, nedaleko Kaštelira, organizirao je Ante Drndić nekoliko omladinaca, od koje je uskoro postala skojevska organizacija, kojom je rukovodio Lenjin Kocijančić.

Već u svibnju 1943. na području današnje općine Poreč djeluju 53 narodnooslobodilačka odbora. Iako još nisu bili izvršni organi nove narodne vlasti, igrali su važnu ulogu u propagandi narodnooslobodilačkog pokreta, u organiziranju dobrovoljaca za partizanske jedinice, u prikupljanju hrane i drugog materijala potrebnog NOP-u.

Partijsko rukovodstvo za Istru posebnu je pažnju posvećivalo izgradnji partijskih kadrova od zdravih se-

ljačkih elemenata koji će stati na čelo borbe, biti njeni organizatori i u pokret unijeti ne samo nacionalni **nego** i klasno-socijalni sadržaj, te razvijati narodnu vlast.

U svibnju 1943. osnovan je aktiv KPH i na području Baderne. Istoga mjeseca, na omladinskom sastanku na mjestu zvanom Kapovac, između sela Štifanići i Rakovci, osnovana je grupa SKOJ-a od 11 članova, kojom je rukovodio Mario Milohanović.

U ljeto 1943. osnovano je i nekoliko odbora AFŽ i USAOH, te rukovodstvo SKOJ-a za ovo područje. U isto doba osnovana je i borbena grupa s osnovnim zadatkom da priprema i izvodi manje akcije. Zanimljivo je napomenuti da talijansko-fašističke vlasti u ljeto 1943. intenziviraju otvorenu antislavensku i antikomunističku propagandu u Istri, pa tako i na Poreštini. U većim mjestima održavani su javni mitinzi. Tako je 22. lipnja u Poreču održan veliki miting na kom je govorio Onorato Mazzaroli; u Vrsaru 23. lipnja prijetio je komunistima advokat Andrea Benussi, a u Višnjanu Umberto Patelli 24. lipnja. Bili su to glasovi utopljenika i uplašanih neprijatelja, jer je oko njih već gorio plamen oružanog ustanka.

S brežuljka Rušnjak, kod sela Rakovci, krenulo je 29. srpnja 1943. 69 dobrovoljaca, među njima i šest žena, u partizane u Gorski Kotar. Organizirao ih je i vodio Joakim Rakovac, koji je po zadatku Partije ostao u Istri i djelovao na Pazinštini.

Skupini političkih radnika, koja se početkom rujna nalazila u selu Livaki, vijest o kapitulaciji Italije donio je Jože Šuran — napredni i načitani zemljoradnik, sada politički aktivist. Već 10. i 11. rujna politički radnici Poreštine organizirali su naoružane seljake i poslali ih na karabinjerske stanice i općinske uprave. Karabinjeri su se žilavo branili i nisu se htjeli predati. U napadu na karabinjersku stanicu u Žbandaju jedan je partizan poginuo.

Obaviješteni kako iz pravca Trsta dolazi kolona njemačke vojske karabinjeri, među kojima je bilo i fašista, nastojali su dobiti na vremenu. Ali prije dolaska njemačke vojske ustanici — seljaci Poreštine ipak su ih razoružali.

Istodobno skupine ustanika pružile su organizirani otpor njemačkim jedinicama koje su prodirale prema Puli. Na ušću Mirne pedesetak ustanika zaustavilo je skupinu njemačkih vojnika, a druga veća skupina zaometnula je žestoku bitku s jakom motoriziranom njemačkom kolonom. Tu su, vojnički nedovoljno iskusni i

slabo naoružani, istarski ustanici, mahom seljaci Poreštine i Tinjanštine, izgubili 84 borca. Malo dalje, na mjestu gdje se od ceste Trst — Pula odvaja put za selo Sinožiče, otvorila je vatru na istu njemačku kolonu druga skupina ustanika. Zbog toga, kao i zbog stalnih ometanja koja je na putu do Pule imala ta kolona, neprijatelj nije na vrijeme izvršio Hitlerove naredbe o brzom zauzimanju luka Pule i Rijeke.

Bez obzira na gubitke na Tičanu, ustanici su odlučili osloboditi Poreč, pa je među fašistima i njihovim simpatizerima u gradu zavládala panika. Fašisti su tržili da vojska brani grad, ali je pukovnik kraljevske vojske Angelo Baraia taj zahtjev odbio, objašnjavajuć da je Italija kapitulirala. Fašisti mu to nisu zaboravili, pa su ga Nijemci uhapsili i poslali u zarobljeništvo.

Politički rukovodioci Poreštine, Božo Kalčić i ostali nagovorili su gradske vlasti da mirno predaju grad. U tome su i uspjeli.

U oslobođenom Poreču odmah je uspostavljena vlast narodnooslobodilačkog odbora. Osnovan je regularni partizanski bataljon s oko 600 boraca, koji je kasnije ušao u sastav jedinica Operativnog štaba za Istru i raspoređen na mjesta gdje se očekivao novi prodor njemačke vojske. U gradu su uhapšeni svi poznati fašisti i izvedeni pred vojni sud u Pazinu. NOO je konfiscirao i organizirao prijevoz žita iz silosa, velike količine hrane i drugih življenih namirnica iz konzorcija. Vojska je zaustavila neki njemački jedrenjak koji je plovio iz Trsta u Pulu i na njemu zaplijenila 120 tona brašna.

Slične su akcije bile izvedene u Sutlovreču, Vrsaru, Baderni i drugim mjestima. Cijelo je područje bilo pod kontrolom NOO-a i partizanskih straža. Osnovani su posebni centri, od Baderne do Lima, s organiziranim pokretima partizanskih jedinica i s vojničkom kuhinjom u Kloštru. Mostovi, kao onaj na Limu, bili su minirani i onesposobljeni za promet.

Kad su počele stizati vijesti o njemačkoj ofanzivi širih razmjera, porečkom je bataljonu, kao i drugim istarskim jedinicama, naređeno da se povuče prema gornjoj Istri i Gorskom kotaru. Bataljon se s Poreštine povukao 28. rujna. Ali u blizini sela Jurdani, kod Klane, bio je prisiljen zametnuti bitku s njemačkom jedinicom, koja je kao dio većih snaga prodirala prema Rijeci. Tom prilikom bataljon je izgubio gotovo svakog drugog borca.

U sklopu opće njemačke ofanzive na Istru, koja je počela 2. listopada, jedinice iz sastava prvog SS tenkovskog grenadirskog puka i dijelova 21. tenkovskog grenadirskog puka zaposjele su cijelu Poreštinu, a 9.

listopada i sam Poreč. Tu je njemačka komanda uspostavila jaki garnizon kome su pridodane novoosnovane fašističke jedinice.

U takvim uvjetima u prvo vrijeme NOO-i i politički radnici povukli su se u strogu ilegalnost. Ali već krajem listopada na brdu Rušnjak sastali su se politički rukovodioci Joakim Rakovac, Ljubo Drndić, Ivan Rakovac, Mirko Jurcan, Silva Kopitar, Antica Šuran, Ivan Jelovac i drugi i dogovorili se kako nastaviti borbu na Poreštini u novonastalim uvjetima njemačke okupacije. Budući da je uskoro trebao biti održan sastanak partijskog rukovodstva za Istru i Pokrajinskog NOO-a, zaključeno je da se čekaju odluke tih organa. Odmah potom reorganizirani su narodnooslobodilački odbori i osnovani su novi. Osnovan je Kotarski komitet KPH za Poreč, a za sekretara je izabran Ivan Jelovac, te Kotarski komitet KPH za Tinjan (kamo je spadao dio današnjeg područja općine Poreč), sa sekretarom Anđelom Jurcanom.

Politički rad i borbene aktivnosti sve su intenzivniji i organizovaniji. Već početkom prosinca osnovana je na Rušnjaku partizanska vojnopozadinska stanica, kojoj je komandir bio Martin Rakovac. U zaseoku Šeraje osnovana je 11. četa Operativnog štaba za Istru, kojoj je komesar bio Kazimir Jelovica. Ona je neposredno nakon osnivanja, kao i kasnije, izvodila važne oružane akcije na neprijateljske garnizone i kolone, npr., u Vrsaru, Limu, Ldrovićima i dr.

Iz dana u dan u stanicu i u četu javljali su se dobrovoljci, pa je četa uskoro imala 60 boraca. Ostali dobrovoljci bili su upućivani u 13. primorsko-goransku diviziju u Gorski kotar.

Istrani su oružani ustanak skupo platili njemačkom okupacijom. A za NOP najteža je bila 1944. godina. Neprijatelj je stalno krstario u potrazi za aktivistima, komitetima i narodnooslobodilačkim odborima. Želio ih je uništiti te tako razbiti NOP. Kretanje po terenu predstavljalo je veliku opasnost za svakog političkog radnika uprkos tome što je stanovništvo bilo spremno pružiti zaštitu. Mnogi su istaknuti rukovodioci poginuli, kao npr. prvi sekretar Kotarskog komiteta KPH za Poreč Ivan Jelovac, prvi sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a za Poreč Petar Babić, član Kotarske OZN-e Anton Radin, te Gašpar Kalčić, Mateo Brnobich i drugi. Iste je godine uhapšen i nakon zvjerskog mučenja obješen u Višnjanu prvoborac ovoga kraja, prvi predsjednik Kotarskog NOO za Tinjan, Jože Šuran.

Nijemci su 18. siječnja 1945. upali u selo Koreniće dok je održavan sastanak Okružnog komiteta KPH za

Poreč. Tom je prilikom poginuo Joakim Rakovac, prvoborac Istre, predsjednik Oblasnog NOO-a za Istru, član Oblasnog komiteta KPH za Istru i vijećnik ZAVNOH-a.

Nikakvi zločini ni stradanja nisu mogli ugasiti borbeni duh Hrvata i Talijana Poreštine, sada već nerazdvojno zbratimljenih i ujedinjenih idealima socijalističke revolucije. Stanovništvo Poreštine u najtežim danima svoje prošlosti iskazalo je svoju odanost NOP-u i čvrstu odlučnost da živi u slobodnoj Jugoslaviji.

U borbi protiv okupatora Poreština je dala oko 1600 boraca i oko 5000 aktivista NOP-a. Na bojištima Istre i u drugim krajevima naše zemlje poginulo je oko 420 istarskih boraca. Okupator je ubio više od 200 žena, djece i staraca, a više od 500 ljudi odveo je u zatvor i logore.

O borbi i žrtvama stanovništva ovoga kraja govore brojni spomenici i obilježja. Ti spomenici govore o narodnooslobodilačkoj borbi Hrvata i Talijana ovoga kraja protiv fašizma. Nekadašnje nacionalne sukobe zamijenilo je borbeno jedinstvo i bratstvo narodnih masa.

Velika su bila i materijalna davanja stanovništva Poreštine što se cijelog rata organizirano prikupljalo.

I tako, poslije vjekovnog ropstva, Poreština je doživjela slobodu i sjedinjenje s domovinom Hrvatskom u Jugoslaviji.

Mario Nikolić, prof.

P L O Č E Tek na geografskoj karti nove, socijali-
 stičke Jugoslavije pojavilo se i općinsko
područje Ploče, sa istoimenim gradom kao privrednim
i kulturnim centrom. Za Ploče se inače ističe da imaju
vrlo povoljnu perspektivu razvoja. Sadašnja općina Plo-
če nastala je od dijelova područja koje je prije rata pri-
padalo kotarima Makarska i Metković, na kojima su,
prema popisu 1931. godine, živjela 6.164 stanovnika, u-
glavnom hrvatske nacionalnosti.

Zbog slaborodne zemlje, naglašene prenaseljenosti i
sitnih zemljišnih posjeda, ovdašnji je čovjek već od da-
vnih vremena bio upućen da traži kruha daleko od svoje
kuće. Tako su mnogi muškarci odlazili trbuhom za kru-
hom širom Jugoslavije, a neki i u daleke prekomorske
zemlje u kojima se često ostajalo i zauvijek.

Ubrzo po završetku prvoga svjetskog rata, te pod
utjecajem oktobarske revolucije u Rusiji, i ovdje je već
1920. osnovana prva partijska ćelija KPJ. Partija je ovdje
brojnija i aktivnija tek od 1935. Već naredne 1936. po-
hapšeno je više od 30 komunista makarskog kotara. Ta-
da je uhapšeno i nekoliko komunista s područja sadašnje
općine Ploče, Gračana i Baćinaca. Zatvor, mučenje i su-
đenje tim komunistima u Splitu ogorčilo je stanovništvo
gornjoprimorskih općina i povećalo njihove simpatije
prema progonjenima i Partiji. Zatim je slijedila i nova
orijentacija Partije — ubrzano su primani novi članovi,
osobito iz redova siromašnih seljaka, tada najbrojnijeg
radnog naroda na ovom području.

Tako je u selima današnje općine Ploče, koja su
pripadala općini Opuzen, do kraja 1941. znatno pora-
stao broj članova Partije, a bile su osnovane i nove par-
tijske ćelije. Doduše, još ranije bio je u Gradcu osnovan
Mjesni komitet KP sa četiri partijske ćelije, kao i Mje-
sni komitet u Baćini sa sedam partijskih ćelija, s tim
što je Mjesni komitet Gradac bio kao izvršni dio Rajoi-
skog komiteta, a rajonski se nazivao zato što je ruko-
vodio ćelijama i izvan općine (Rogotin, Plina, Pasičina,
općina Opuzen). O broju članova KP 1941. ne postoje

sigurni podaci. Rekonstrukciji prije dvadesetak godina ne može se potpuno vjerovati, jer nije sastavljen poimenični popis po selima. Zaokruženim brojkama teško je vjerovati, pa ih ne navodimo. Partijska organizacija Gradca zasigurno je imala 28 članova KP i 42 člana SKOJ-a na oko 1000 tadašnjih stanovnika, a partijska organizacija u Bacini bila je također veoma brojna. Naime od oko 800 stanovnika te godine u Baćini bila su 43 člana KP u sedam ćelija, osam članova Mjesnog komiteta, sedam grupa s 30 kandidata za članove KP i konačno sedam grupa s 50 kandidata za članove KP. Osim toga, u mjestu su bila i 82 člana SKOJ-a na čelu s komitetom od devet članova. Od istaknutijih partijskih radnika spomenimo barem neke, kao što su Ante Gros iz Opuzena, čija je obitelj živjela u Gradcu, a koji je djelovao na području između Metkovića i Omiša. Na dužnosti sekretara Rajonskog komiteta KP u Gradcu rat je 1941. zatekao Antu Šutića. Tu je dužnost počeo kom listopada 1941. preuzeo Zivko Šerić, dok se na čelu općinske organizacije »Crvena pomoć« nalazio Bogdan Viskić. Ta je organizacija bila veoma aktivna na cijelom području sadašnje općine Ploče. Tako je samo jedan mještани Komina u blagajnu te organizacije uplatio 800 dinara, dok su trgovine Jelavića i Šutića u Gradcu za potrebe te organizacije uvijek bile otvorene. Od značajnijih partijskih skupova, spominjemo onaj na kome su bili svi članovi partijskih ćelija sela Baćina, održan u blizini mjesne škole noću uoči odlaska mobiliziranih mještana u kratkotrajni travanjski rat 1941. Tek tada su se mnogi i sami iznenadili brojnošću organizacije, jer su se raniji sastanci, radi konspiracije, održavali po ćelijama, tako da se mnogi komunisti međusobno nisu dobro poznavali. Svrha tog sastanka bila je da se svi sposobni mještani pripreme za općenarodni ustanak, da se pripreme za oružanu borbu i pomaganje borcima. Oni koji su pozvani u vojsku trebali su se povezati sa ostalim članovima Partije i čvrsto se držati oružja braneći zemlju od osvajača. Važniji sastanak 1941. svakako je i okružno partijsko savjetovanje u Struževu kod Ploča, sredinom rujna. Tim sastankom rukovodio je sekretar OK, a prisustvovali su rukovodioci KP svih općina makarskog i metkovićkog kotara. Osim nekih manje važnih, na tome je sastanku donesena u biti i jedna oportunistička odluka: da se oružje iz svih sela prikupi i pohrani u zajedničko skladište u Baćini. Zbog nepovoljnih geografskih uvjeta odlučeno je da se do daljnega ne počinje s oružanom borbom. Ta odluka nepovoljno je djelovala na početak oružane borbe.

Na poziv za mobilizaciju krajem ožujka i početkom travnja 1941. iz svih sela današnje općine Ploče ljudi su odlazili u vojsku, najčešće u pravcu Mostara. U nekim mjestima tom prilikom pripremani su i veoma svečani ispraćaji, kako se mislilo — braniocima domovine. I ti su naši ljudi, zbog poznatih razloga, ubrzo osjetili totalnu izdaju. Na sve načine vraćali su se svojim kućama, često i pješice. Mnogi od njih vraćaju se u vojnoj uniformi i s oružjem.

Osim toga u mjestu Gradac u danima rasula mještani su raznijeli raznu zatečenu vojničku opremu i hranu, te desetak pušaka. Već tih dana žandari u Kominu i zatim ustaše i pripadnici Mačekove zaštite, pored ostalog razoružavali su vojnike koji su se vraćali iz »kratkotrajnog rata«. Raspoloženje i spremnost naroda za obranu zemlje bilo je veoma povoljno. Tako su se 11. travnja 1941. mnogi mještani iz okolnih sela okupili ispred čitaonice u Gračani i nakon kraćeg rodoljubivog govora jednog od njih, krenuli su selom noseći crvenu zastavu, pjevajući rodoljubive pjesme i uzvikujući parole protiv okupatora i ustaša. Žandari su mirno slušali Internacionalu koju su pjevali ti ljudi. Istodobno je grupa drugova u žandarmerijskoj stanici dobila jedan puškomitraljez, šest pušaka i sanduk municije, a toliko oružja i municije pronašli su domaći skojevci i noću čamcem prevezli partizanima u Striževu.

Ubrzo po okupaciji ustaše otimaju od naroda vatreno oružje. Istodobno neprijatelj počinje širiti glasine kako četnici po Hercegovini kolju katoličko stanovništvo, pa zato ustaše u Kominu i Rogotinu dijele oružje pripadnicima bivše Mačekove zaštite. Uskoro, međutim, ostalo im je podijeljeno oružje, jer nisu imali povjerenja uopće u ljude gornje-primorskih općina. Za načelnika i tabornika u Gradac su ustaše doveli ljude sa strane, jer među mještanima nisu imali tako povjerljivih.

Uprkos teškoćama komunisti su se i ovdje naoružavali i pripremali za predstojeću borbu. Početkom jeseni 1941. samo u centralnom skladištu u Baćini bilo je 36 vojničkih i 30-tak civilnih pušaka, dva puškomitraljeza, dva sanduka ručnih bombi i više tisuća metaka. Početkom ljeta pak članovi Partije podučavaju momke i djevojke rukovanju oružjem.

Od važnijih akcija na području općine Ploče 1941. spomenimo samo neke. Već 13. travnja 1941. skupina skojevaca upala je u župski ured i oduzela radio-aparat i pisali stroj. Pod rukovodstvom Ive Dugandžića-Mišića i Đure Medaka, grupa komunista i simpatizera iz Kominu odnijela je, noću 18. svibnja, iz magazina željezničke

stanice jedan puškomitraljez, dvije puške, te nekoliko sanduka ručnih bombi i puščane municije. Organizatore te akcije ustaše su ubrzo uhapsile, ali su ih morali pustiti zbog nedostatka dokaza. Tamo gdje voda iz Bićinskih jezera utječe u zaljev Ploče, iz magazina je noću 19. prosinca 1941. odneseno oko 8500 kg suhih smokava. U tim akcijama, osim komunista sudjelovali su kandidati i skojevci iz Baćine, te pet partizana iz Makarske koji su tada boravili u Baćini.

Pošto na području sadašnje općine Ploče 1941. nije bilo srpskog ili židovskog življa oko kojeg bi se prvenstveno »zabavile«, ustaše počinju »pročišćavati« ljude ovoga kraja, tražeći među njima komuniste. Pod optužbom da su »Jugoslaveni«, možda čak i komunisti, ustaše su iz sela općine Opuzen do kraja lipnja uhapsili 25 ljudi. Otpremili su ih u Trebinje, odakle su uskoro oslobođeni. Prije oslobođenja u Trebinju, u Metkoviću su ih tukli i mučili.

Zbog pojačane opasnosti od ustaških hapšenja i poziva u njihovu vojsku ili u domobrane, mnogi mlađi ljudi skrivaju se oko svojih kuća, živeći poluilegalno sve do odlaska u partizane. Ti su ljudi, uz komuniste, predstavljali sigurnu partijsku rezervu. Tako su od lipnja do kraja 1941. na području općine Ploče osnovane tri partizanske grupe: jedna od Gračana u kojoj je bilo 26 boraca, i druga od Baćinaca do Gračana u kojoj je bilo 26 su bili Brišćani i Podaćani bilo je 12 boraca. Komunisti i vojni dezertteri iz Komina obitavali su u blati jama pored Neretve. Slična je situacija bila i u Rogotinu i ostalim selima, u kojima su ljudi izbjegavali odlazak u ustaše i domobrane, tražeći sve češće svoje pravo mjesto i ulogu među borcima NOB-a. Doduše, ovdje još nije bilo i nekih većih oružanih akcija. Veće akcije počinju tek nakon hapšenja nekoliko partizana u Gradcu početkom 1942. To će ujedno ubrzati razvoj NOB-e naroda biokovskog-neretvanskog područja.

Autor, nažalost, ne raspolaže podatkom o broju aktivnih sudionika NOB-e s ovog područja. Nema ni točan broj onih koji su poginuli. Poznato mu je, međutim, da je do 1972. na području općine Ploče živjelo 38 nosilaca »Partizanske spomenice 1941«, među njima i šest žena.

Miroslav Ujdurović

P U L A NOB na području Pule moramo pratiti usporedo s razvitkom NOB-e u Istri i ostalim dijelovima Hrvatske i Jugoslavije. Pula i njena okolica imaju bogatu revolucionarnu tradiciju. Antifašistički pokret nije zamro ni u doba najcrnje fašističke diktature u Istri.

Istra je Versailleskim ugovorom pripala Italiji, a uoči NOB-e sastavni je dio Kraljevine Italije, pa su se Istrani, bez obzira na nacionalnu pripadnost i osjećaje, morali ponašati po talijanskim zakonima.

Uoči napada Italije na Jugoslaviju 1941. vojne su vlasti donijele naredbu o premještanju svih Istrana slavenskog porijekla s istočne granice jer nisu u njih imali povjerenja. O Istranima je talijanska policija vodila posebnu kartoteku u koju su se bilježili svi koji su bili »prototalijanskih ili dubioznih osjećaja«. Tako je već 1940. oko 5000 Istrana pozvano u radne bataljone, bolje rečeno internirano po srednjoj i južnoj Italiji da bi bili izolirani i tako onemogućeni da sudjeluju u skorom imperijalističkom ratu s Jugoslavijom. Stroge mjere predostrožnosti poduzimane su i prema svim vojnicima i oficirima slavenskog porijekla — nisu smjeli doći kući na dopust ili oporavak za vrijeme rata i si. Tako je trebalo izolirati mnogo ljudi da ne bi došli u kontakt s partizanima, nazivanim u to doba »ribellima« (odmetnicima o. p.). Tako je i podsekretar ministarstva unutrašnjih poslova Italije Buffarini Guidi 10. srpnja 1940. npr. prigovorio talijanskom armijskom korpusu u Trstu što nisu odstranjeni svi vojnici slavenskog porijekla s talijansko-jugoslavenske granice. Njegovo ministarstvo je još 6. veljače 1941. poslalo dopis broj 522.S.3. prefektima Udina, Gorice, Pule, Trsta, Rijeke i Zadra s tumačenjem da su svi vojnici slavenskog porijekla iz Istre razvrstani u dvije grupe: inojezični (alloglotti) i neinojezični (non alloglotti). Prema »alloglottima« se trebalo posebno postupiti: oni su u slučaju poziva u vojsku morali biti dislocirani južnije od geografske širine Rima.

Kada pišemo o NOP-u u ovom kraju potrebno je spomenuti prilike pod kojima se pokret razvijao, okolnosti koje su ga uvjetovale, raspoloženje naroda koji ga je prihvatio i društveno-ekonomske prilike Istre u fazi razvoja NOP-a.

NOP je potekao iz Hrvatske preko brižljivo čuvane talijansko-jugoslavenske granice, razvijao se u zavisnosti od pokreta koji je vodila KPJ, ali je imao i svoje specifičnosti već i zbog toga što se razvijao u drugoj državi (Italiji). Na poziv KPJ narodima Jugoslavije na ustanak odazvali su se i Istrani, prvenstveno članovi KPJ koji su kao emigranti živjeli u Jugoslaviji. Mnogi od tih komunista vraćali su se svojim kućama i u Istri

1941. počinju djelovati u strogoj ilegalnosti na liniji NOB-e i NOP-a. Oni postaju neumorni agitatori i tumači linije KPJ i NOB-e u Jugoslaviji, premda se njihovo djelovanje odvijalo pod izuzetno teškim okolnostima. Jer, u to doba sile osovine bile su duboko na sovjetskom tlu i u Africi, pred vratima Aleksandrije.

Još uoči napada na Jugoslaviju Italija je u Istri ojačala svoje karabinjerske stanice i komande, stanice financija i fašističke stanice, aktivirani su brojni doušnici i agenti policije, razni povjerenici koji su nastojali svim sredstvima otkriti i pratiti neprijatelje režima.

Tokom 1937. i 1938. talijanska je policija otkrila neke organizacije KPI, pa su njezini članovi Istrani bili osuđeni na dugogodišnju robiju. Treba napomenuti da su u Istri postojali i djelovali i tzv. narodnjaci, uvjereni da će doći dan konačnog oslobođenja Istre od fašističke diktature, da će ih spasiti Hrvatska i Jugoslavija i da će Istra ponovno postati sastavni dio matice zemlje. Brza i sramna kapitulacija Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. duboko je razočarala i istarske narodnjake, koji počinju gubiti nadu u skoro oslobođenje.

Usprkos stravičnom odnarođivanju, Istrani su gajili makar i prikriveno svoju maternju riječ, iako nije bilo hrvatskih škola, novina i kulture. Narod nije zaboravljao materinski jezik kojim se služio u svakidašnjem saobraćaju. U službenim poslovima bio je izričito zabranjen. Važnu ulogu u tome odigrali su katolički svećenici koji su dio vjerskih obreda vršili na hrvatskom jeziku, mada su zbog toga bili progonjeni.

U predvečerje drugoga svjetskog rata KPI nije imala veći utjecaj među širim slojevima naroda Istre, jer je i sama bila strogo u ilegalnosti. Mnogi njezini članovi čamili su u zatvorima i logorima Italije. Mali broj ko-

munista Istrana i Talijana uglavnom je djelovao po sistemu »trojki« i bez jače veze s rukovodstvom KP Italije.

Kad su se u Istri pojavili članovi KPJ koji su počeli tumačiti liniju Partije o oružanom ustanku, dio istarskih komunista pripadnika KPI nije shvaćao bit te politike, pa je u Puli pod vodstvom Antonija Doriga, u Labinu pod vodstvom Lelia Zustovicha i u Rovinju pod vodstvom Antonija Budica (o. p.: propovijedao politiku »čekanja«). Stoga su članovi KPJ morali djelovati samostalno tražeći nove suradnike i stvarajući svoju organizacionu mrežu. Ako u obzir uzmemo da su članovi KPI u Istri bili pod paskom policije, da su slabo održavali vezu sa svojim rukovodstvom u emigraciji, da problem oslobodilačkih pokreta nije bio tretiran ni definiran od III internacionale, da su prisustvom i djelovanjem pod vodstvom KPJ članovi organizacije NOP-a »a priori« prejudicirali problem jugoslavensko-talijanske granice u odnosu na Istru, bit će lakše shvatiti njihovo ponašanje. Međutim, razvoj događaja i utjecaj narodnih masa i njih je opredijelio za NOP pod vodstvom KPH.

Samo u toku 1940. i 1941. talijanske su vlasti u Istri mobilizirale deset godišta. Tako je pozvano pod oružje mnogo mladih ljudi. Istodobno je oko 5000 politički sumnjivih odvedeno iz Istre, zbog čega i pulski prefekt u izvještaju Ministarstvu unutrašnjih poslova u Rimu 5. svibnja 1941. piše kako je situacija u poljoprivredi Istre veoma teška, jer joj nedostaje oko 25.000 poljoprivrednika koji su odvedeni pod oružje ili kao sumnjivi.

Prema tome, NOP iz Hrvatske na putu do Istre morao je savladati više prepreka. Mada su na temelju Rimskog ugovora s Pavelićem Talijani okupirali dio Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Dalmacije, ipak su budno čuvali bivšu talijansko-jugoslavensku granicu okruživši je bodljikavom žicom, bunkerima i velikim snagama.

Zahvaljujući brizi i radu Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje koji je NOP proširio i na Istru, u listopadu 1941. u Rijeci je osnovan prvi partijski aktiv za Istru. Preko toga aktiva upućivani su u Istru aktivisti NOP-a koji su prenosili propagandni materijal i živu riječ o ustanku i revoluciji. Na Puljštini su kao organizatori djelovali Mijo i Alma Pikunić, Mario Špiler, Josip Matas, Mirko Mauša, pa mlađi komunisti: Petar Cukon, Ivo Radošević, Slavica Radošević, Josip Kirac, Juština Lorencin, J. Klunić iz Ližnjana i ostali.

Istodobno na Puljštini je djelovala i organizacija NOP-a iz Trsta. Oskar Kovačić, član CK KP Slovenije, pa Ernest Arbanas, Danilo Perić i ostali uspostavili su u ljeto 1941. vezu NOP-a s Bužeštinom, a zatim i s južnom Istrom. Oni su osnovali organizaciju NOP-a u Prodolu kojoj su pripadali Vazmoslav Zenzerović-Šijor, Miloš Vitasović, Karlo Deprato i ostali. Nažalost, ova je organizacija otkrivena 16. prosinca 1941. najprije u Trstu gdje je talijanska policija uhapsila oko 30 aktivista, a zatim i u Puli. Uhapšeni članovi organizacije bili su osuđeni na robiju ili na progonstvo.

Zbog velikih ratnih potreba za energetskim sirovinama, Italija povećava eksploataciju rudarskog bazena Raša u kome zapošljava mnogo radnika, čak i mladih ljudi koji su podmićivanjem i na ostale načine izbjegavali odlazak u vojsku ostajući na radu u Raši. Tu je radilo i dosta Istrana — Hrvata. Tako, tko god je radio, mada eksploatiran od poslodavca, živio je relativno dobro. Zbog toga bilo je još teže članovima KPJ i prvim političkim radnicima uvjeriti narod Istre u nužnost oružane borbe. Nije bilo lako privoliti taj narod, bez obzira na nacionalne osjećaje i težnje, da napusti posao i prihvati se puške. Istra nije bila pogodna za partizansko ratovanje, pored ostalog i zbog konfiguracije tla i razgranatih komunikacija. Sve je to nepovoljno djelovalo na odlazak Istrana u Partizane.

Unatoč tim teškim i specifičnim okolnostima, zahvaljujući smjelom i upornom radu KPH, NOP se i u Istri sve brže razvijao. Političku platformu KPJ za nacionalno i socijalno oslobođenje oružanom borbom i revolucijom narod je svesrdno prihvatio, osobito poznati antifašisti, bez obzira jesu li bili hrvatske ili talijanske nacionalnosti. Tako ni Talijani u Istri nisu mogli ostajati po strani borbe. KPJ je i njih objeručke prihvatila jamčeći im da će po oslobođenju uživati ista prava kao i Hrvati.

Uspjesi NOP snažno su odjeknuli Istrom osobito poslije kapitulacije Musolinijeve fašističke armade i države. Poslije toga narod Istre, pa prema tome i narod Pule, masovno stupa u NOB-u. Još prije kapitulacije Italije oko 800 istarskih dobrovoljaca nalazilo se u redovima NOV. Mnogi su od njih poginuli za oslobođenje svoje voljene Istre. Puljani se s ponosom sjećaju svojih sugrađana koji su junački umirali za naše danas i još sretnije sutra.

Herman Buršić, prof.

O T O K R A B Uoči fašističkog napada na Jugoslaviju, na otoku Rabu živjelo je **U USTANKU** oko 7000 stanovnika: 800 u samom mjestu Rab, a ostali u selima: Barbat, Banjol, Kampor, Mundanije, Supetarska Draga i Lopar. Tadašnja kotarska administracija za otoke Rab i Pag imala je sjedište u mjestu Rabu.

Zbog slabo razvijene privrede i bez industrije, u to doba na Rabu gotovo da i nije bilo organizirane radničke klase. Turizam se tek počinjao razvijati, pa je i u toj privrednoj djelatnosti bilo veoma malo zaposlenih. Malo je bilo zaposlenih i u ostalim djelatnostima kao što su trgovina, zanatstvo, prosvjeta, administracija i slično.

Zbog prenapučenosti otoka i slabih mogućnosti za zaposlenje, mnogi su mladi ljudi odlazili u pečalbu širom Jugoslavije, pa i izvan njenih granica. Tako su u novim radničkim sredinama i brojni pečalbari s Raba politički dozrijevali i bili primani za članove naprednog sindikalnog pokreta URSSJ, neki od njih i za članove KPJ i SKOJ-a. To je kasnije imalo i političkog utjecaja na mnoge stanovnike Raba. Zbog siromaštva malo je roditelja moglo školovati djecu u gradovima, osobito na tadašnjim fakultetima u Zagrebu, Ljubljani ili Beogradu.

Pod utjecajem pečalbara koji su se povremeno vraćali na Rabu se u godinama prije drugoga svjetskog rata osjećala politička polarizacija. Tako, dok se većina stasalog muškog stanovništva uglavnom priklanjala Mačeku i HSS, sve se otvorenije eksponirao i mali broj zagriženih frankovaca, pa i ustaški orijentiranih. Sljedbenici tadašnjeg režima i monarhije sve snažnije su se okupljali oko jugoslavenskog Sokola, ali, istini za volju, treba reći da je u Sokolu bilo i nekoliko komunistički opredijeljenih, kao što su bili Jugoslav Šulić — Jugo i Dušan Bastijančić, inače predratni članovi SKOJ-a, pa se tako većina članova Sokola u kritičnoj 1941. uglavnom pridružila NOP, a mnogi su kasnije krenuli u partizane.

Jedna od osobenosti tadašnje političke situacije na Rabu jest i činjenica da na otoku sve do početka 1942. formalno nije bilo organizacije KPJ, mada su se ideje naprednog radničkog pokreta pojavljivale mnogo ranije i na razne načine, a donosili su ih i domaći pečalbari. Glavni nosioci komunističkih ideja na Rabu prije svega su naši radnici zaposleni u industrijskim centrima tadašnje Jugoslavije. Povremeno dolazeći rodbini na Rabu širili su komunističku ideologiju. Donosili su i ilegalnu štampu KPJ. Među tim radnicima osobito su se isticali Stipe Štokalo i Lovro Delić iz Barbata, koji su kao metalci bili zaposleni u Osijeku, zatim braća — komunisti Ivan i Josip Štokić, te mlađi im brat, skojevac, Aleksandar, svi iz sela Barbata, te ostali.

Tako su, zahvaljujući revolucionarnom utjecaju tih naših mještana zaposlenih na kopnu već 1935. započele pripreme da se na otoku osnuje prva podružnica URSSJ u koju bi se učlanilo tridesetak radnika i namještenika. Čuvari režima na vrijeme su onemogućili taj pokušaj. Ali, pod utjecajem tih ideja iduće je godine organiziran uspjeli štrajk ugostiteljskih radnika. Bili su to početni koraci, pa se već 1937. na Rabu počinje sve glasnije govoriti o komunistima i njihovoj ideologiji, što osobito privlači mlade ljude koji će se kasnije listom opredijeliti za NOB i revoluciju.

Početkom Hitlerova osvajačkog pohoda Evropom, među pripadnicima desnog krila HSS-a, osobito među frankovcima na Rabu se počinje osjećati podrška povampirenom fašizmu. Fašistički trabanti na otoku govorili su o potrebi povezivanja Jugoslavije s fašističkim zemljama, osobito s Musolinijevom Italijom. Istodobno i antifašističke snage na Rabu djeluju u suprotnom pravcu. To će doći do snažnog izražaja u sudbonosnim proljetnim danima 1941. kada i ovdašnji patrioti traže od tadašnjih vlastodržaca da se sklopi savez o prijateljstvu sa Sovjetskim Savezom i spriječi vezivanje Jugoslavije uz Trojni pakt.

Zatim je došla kratkotrajna agonija u travnju 1941. S njome su došli i Talijani na Rab. Taj događaj golema većina stanovnika Raba dočekala je sa strepnjom i iza zatvorenih vratiju i prozora. Šačica izdajnika i frankovaca tek je pokušala svečano dočekati okupatorske vojnike. Na Rabu je inače postojalo snažno antitalijansko raspoloženje, jer su Rabljani dobro znali kako su ih Talijani stoljećima tlačili.

Ubrzo po okupaciji Raba po otoku počinju kružiti vijesti o potrebi otpora okupatoru. Doduše, još i prije okupacije Jugoslav Šulić-Jugo, Blaž Grce-Blaško, Ivan

Devčić-Jovo i još neki članovi SKOJ-a i simpatizeri KPJ pripremali su narodni otpor fašističkom napadaču. Imali su uza se mnogo patriotski raspoloženih građana, ali zbog izdaje i rasula u državnim i vojnim vrhovima u travnju 1941. njihovo raspoloženje i odlučnost nije mogla doći do izražaja. Mladi gimnazijalac i skojevac Blaško Grce imao je u to doba veliki utjecaj na omladinu sela Barbat. U sjevernom dijelu ovoga sela, kao i u dijelu sela Banjola, politički je djelovao Zvonimir Keko, uvjereni komunist koji se formirao pod utjecajem starijih drugova. Tako se pomalo osnivala politička grupa mladih revolucionara na Rabu, koji će kasnije predstavljati jezgro političkog rukovodstva NOP-a na otoku. Spomenimo barem nekoliko njihovim imena: Jugoslav Šulić — Jugo, Blaško Grce, Ivan Devčić, Josip Batistić, Raj Persen, Ivan Debelić, Josip Debelić, Zvonimir Keko, Drago Valovčić, Petar Ribarić, Ante Perinčić i ostali. Oko njih se okupljalo još oko 200 mladića i po koja djevojka.

Osjetivši kako tako organizirani mladi patrioti na Rabu predstavljaju opasnost, okupator ubrzo poduzima preventivne mjere protiv NOP. Tako Talijanima polazi za rukom da sredinom lipnja 1941. uhapsu dvojicu najaktivnijih boraca NOP-a na Rabu Jugoslava Šulića — Jugu i Blaška Grcu. Bio je to teški udarac za NOP na Rabu, što se pripisivalo nedovoljnoj opreznosti. Moglo bi se ovdje spomenuti i još neke propuste. Tako su sa zakašnjenjem osnovani skojevski aktivni na otoku, mada su za to postojali svi uvjeti. Zato je danas teško objasniti činjenicu zašto sve do siječnja 1943., kada je osnovan Kotarski komitet KPH za otoke Rab i Pag, nitko od rukovodećih drugova iz Mjesnog komiteta KPH Sušak nije dolazio na Rab i ovdašnjim aktivistima pomogao barem savjetima. Zato su nosioci i organizatori NOP-a na Rabu Ivan Devčić, Vice Macolić, Josip Batistić, Zvonimir Keko, Petar Gulić i ostali, lišeni partijske pomoći s kopna, prvenstveno bili upućeni jedan na drugoga, na uzajamno pomaganje i dogovaranje. Oni tako i samoinicijativno u ljeto 1941. osnivaju na Rabu političko rukovodstvo pod nazivom Kotarski antifašistički odbor na čijem se čelu nalazio Ivan Devčić.

Tek pod konac 1941. i početkom 1942. Mjesni komitet Sušaka uspostavio je izravnu vezu s političkim rukovodstvom na Rabu. Počinje od tada stizati razni informativno-instruktivni materijal o ustanku i slično. Prvi takav materijal donio je na Rab iz Sušaka pomorski oficir na putničkom brodu »Slavija« Josip Marokini, predratni komunist, partijski povezan a MK u

Sušaku. Kasnije su taj zadatak obavljali i mornari obalne plovidbe Luka Babić — Baraba, Josip Pakotić i još neki.

Dolaskom Lučića Dušana, predratnog studenta i člana KP od 1937. u Kotarski antifašistički odbor Raba, politički je rad ojačao višestruko, a uključilo se i nekoliko odvažnih drugarica: Branka Bastijančić, Liza Bastijančić, Milka Kulinić i ostale koje su potom uspješno prenosile s otoka na kopno i obratno važne informativno-instruktivne materijale.

Upoznat s političkim stanjem na Rabu, Mjesni komitet KPH iz Sušaka donio je koncem 1941. ili početkom 1942. odluku da se drugovi s Raba: Ivan Devčić, Vice Macolić, Josip Batistić, Zvonimir Keko, Petar Culić i još neki i formalno prime za članove KPH. Vijest o toj odluci donio je drug Lučić. Bio je to, po našoj ocjeni, važan događaj za otok, jer je tako na otoku osnovana prva partijska ćelija.

Unatoč teškim i nesigurnim vezama s kopnom, vijesti o početku oružanog ustanka u Jugoslaviji, osobito u bližim dijelovima Hrvatske, stizale su i na Rab, te služile kao putokaz za djelovanje. Tako je i na Rabu već koncem 1941. bila grupa spremnih i odlučnih omladinaca za odlazak na kopno u partizane. Sekretar Kotarskog antifašističkog odbora na Rabu, drug Lučić, tražio je od Mjesnog komiteta KPH iz Sušaka da pomogne u organiziranju prebacivanja tih boraca u partizane na području Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara. Iz nepoznatih razloga takve pomoći iz Sušaka nije bilo.

Ponekad čak i razočarani slabom pomoći i vezama s kopnom, osobito sa Sušakom, organizatori NOP-a na Rabu nisu klonuli. Već koncem 1941. i početkom 1942. u mjestu Rab i u svim njegovim selima osnovani su mjesni antifašistički odbori, koji će u 1942. prerasti u NOO — organe nove narodne vlasti koju je narod prihvatio.

Sve se ovo na Rabu odvijalo pred nosom jakom talijanskom garnizonu i čestim nasrtajima okupatorskih vojnika. Talijani su u to doba odveli s otoka u logore Italije nekoliko poznatih antifašista i rodoljuba. Da bi zaplašili i osujetili našu borbu i privrženost NOP-u, fašisti su 1942. osnovali zloglasni logor u selu Kampora u koji su dovodili Slovence i Gorane, a potom i Jevreje. Logor Kampora postao je mučilište i grobnica mnogobrojnih ljudi, žena i djece. To je još više pojačalo mržnju i otpor ovdašnjeg stanovništva prema okupatoru. Tako su organizacije Partije i SKOJ-a na Rabu dobile

još jedan delikatni zadatak — kako pomoći nesretnim ljudima u logoru? Rabljanima je taj posao olakšavala činjenica što s otoka nije bio nitko u ustašama ili četnicima. Čak su se preobratile i mnogi od malobrojnih talijanskih simpatizera iz 1942. Mnogi su se kasnije opredijelili za NOP. Za održavanje veze s logorom bio je zadužen Vice Bakota. On je taj zadatak uspješno obavljao.

Tako se, s manje ili više uspjeha, propusta i nedostataka, završavala prva ratna godina na otoku Rabu. NOP je rasprostirao sve čvršće korijenje među narodom.

U redovima NOB aktivno je sudjelovalo oko 1300 boraca s Raba, od kojih je oko 120 poginulo širom Jugoslavije. Mnogo stanovnika ovoga otoka prošlo je kroz fašističke logore i mučilišta, a neki se nikada nisu vratili.

Mr Zvonimir Keko

RIJEČKO PODRUČJE U USTANKU 1941.

Rapalskim ugovorom po završetku I svjetskog rata, dio područja današnje riječke općine s dijelom Kastavštine bio je pripojen Italiji i ostao pod fašističkom okupacijom između dvaju ratova. Međutim, u aprilskom ratu 1941. fašistički agresori iz Italije proširuju svoju vlast i na ostalo područje današnje riječke općine. Manji dio današnje riječke općine, na temelju Rimskog ugovora od svibnja 1941., sa mjestima Hreljin, Kraljevica, Bakarac, Smrika i Križište pripao je pod vlast tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Pod talijanskom vlašću Rijeka je potpuno izgubila svoj nekadašnji veoma važni industrijski prestiž, osobite kao glavna trgovačka luka nekadašnje Austro-Ugarske monarhije, što joj je svojedobno bilo osiguralo na bude privredno najrazvijeniji grad Hrvatske. Tako je Rijeka između dvaju ratova bila osuđena na propadanje, ponajprije zbog prisilnog odvajanja od prirodne matice, ali i zbog toga da se brže i nesmetano razvijaju talijanske luke na sjeveru Jadranskog mora. Teror i odnarođivanje na ovom dijelu naše zemlje talijanski su fašisti osobito započeli 1924., kada je ovo područje definitivno priključeno Italiji. Nastavljeno je terorom i progonom hrvatskog življa, te nasilnim razbijanjem svih njegovih političkih i kulturnih organizacija. U progonu komunisti i drugih naprednih ljudi fašističku policiju iz Rijeke redovito je podržavala politika stare Jugoslavije. To se očitovalo i u suradnji: neke političke zatvorenike fašistički su policajci predavali na suđenje jugoslavenskim vlastima u Sušaku.

Doduše, u to doba, iako pod veoma teškim uvjetima, u Rijeci je ilegalno djelovala Komunistička partija Italije. Uz Talijane u njoj je bilo i više hrvatskih radnika i intelektualaca. Međutim, pod stalnim terorom i ubacivanjem špijuna, ali i zbog sektaške politike u rukovodstvu KP Italije, talijanskim je fašistima uspjelo potpuno razbiti komunističku organizaciju u Rijeci. Tako u Rijeci već 1937. nije bilo nikakve partijske organizacije,

pa je 1941. trebalo od početka izgrađivati antifašistički pokret i partijske organizacije.

Istodobno, Sušak je u staroj Jugoslaviji doživio svojevrsan privredni procvat. Razvio se u snažno lučko i pomorsko središte s razvijenim izvozno-uvoznim trgovačkim poslovima, osobito izvozom drva i ostalih prirodnih bogatstava. Pomorci, lučki radnici i ostali industrijski i zanatski proletarijat Sušaka, u kome je živjelo oko 20 tisuća stanovnika, bili su većinom organizirani u klasne sindikalne organizacije koje su se žestoko borile štrajkovima i drugim akcijama protiv kapitalističkog nenarodnog režima. Tako je veoma poznat štrajk jugoslavenskih pomoraca iz 1924., kao i više štrajkova lučkih, građevinskih i ostalih radnika Sušaka naročito u razdoblju od 1934. do 1939. I radnici s područja nekadašnjih općina Kraljevica, Bakar, Kastav, Grobnik i ostalih mjesta neposredne okoline Sušaka bili su sindikalno organizirani i sudjelovali su u tim i ostalim štrajkovima. Među akcijama iz toga razdoblja treba spomenuti i zapaženi štrajk brodogradilišnih radnika Kraljevice koji je 1926. poveo metalski radnik Josip Broz, zbog čega je nakon uspješnog štrajka policija protjerala Broza iz Kraljevice.

Tako je Komunistička partija Jugoslavije od prvih dana imala veoma čvrsto uporište i bogatu borbenu tradiciju u Sušaku i okolini u doba svoga legalnog i ilegalnog postojanja i djelovanja. Dok je radio u kraljevičkom brodogradilištu 1925. i 1926., Josip Broz se osim sindikalnog djelovanja isticao i partijskim radom u Kraljevici, Bakru, Hreljinu, što je ostavilo duboke tragove u partijskom radu tih mjesta. Godine 1934. masovno hapse komuniste Sušaka i okoline, a mnogi od njih završavaju na robiji.

Na inicijativu Rade Končara, sekretara CK KPH, osnovan je neposredno pred drugi svjetski rat novi Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje. Za sekretara je postavljen provjereni revolucionar i obalski radnik Rade Šupić iz Sušaka, koji se upravo bijaše vratio s robije iz Lepoglave, kamo je dospio zbog svojega revolucionarnog i sindikalnog djelovanja među sušačkim radnicima. Veoma veliku pomoć novoosnovanom Okružnom komitetu pružali su osim Rade Končara i članovi CK KPH među kojima Marko Orešković, Josip Kraš i Ivo Marinković. Oni su 1940. i 1941. osposobljavali revolucionarno jezgro Sušaka i na revolucionarnom zadatku okupljali sve napredne snage za borbu protiv fašizma, spremajući tako ovdašnje komuniste i ostale rodoljube za odlučne događaje. Tako je krajem 1940. u Sušaku

osnovna organizacija SKOJ-a, obnovljene su i uzajamno povezane ranije osnovane partijske ćelije i grupe simpatizera. Partijska organizacija u Sušaku prvenstveno se oslanjala na lučke radnike, zatim na radnike Tvor-nice papira, prerade drveta »UKOD«, brodogradilišta »Lazarus«, današnjeg »Viktora Lenca« i na druge. Istodobno imala je i čvrsto uporište među inteligencijom, studentima i srednjoškolcima. Zanimljivo je spomenuti da se partijski aktivisti Kastavštine nisu mirili s tadašnjom jugoslavensko-talijanskom granicom. Oni su djelovali na području Kastavštine, ali i na samoj periferiji Rijeke. U Kastvu je bio osnovan i Kotarski komitet KPH. Kako su mnogi radnici Kastavštine radili u Rijeci i Sušaku, komunisti su s njima danomice održavali veze i tako širili suradnju s antifašistima Rijeke.

Radnici sušaka i okoline bili su ponajviše organizirani u Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu Jugoslavije — URSJ. Ilegalna KPJ snažno je utjecala na tu sindikalnu organizaciju i na radničku klasu. Međutim, srednji slojevi i sasvim neznatni dio radnika prihvaćali su politiku Hrvatske seljačke stranke, mada ta stranka nije imala većega utjecaja u širim slojevima građanstva. Među poslovnim ljudima i dijelom inteligencije bilo je pristaša režimskih stranaka stare Jugoslavije. Veliki broj mladih bio je u organizaciji Sokola, koja je često napredno djelovala, kao prilikom Hitlerovog napada na čehoslovačku i kapitulantskog držanja tadašnje jugoslavenske vlade. Utjecaj klera bio je nešto izraženiji u manjim mjestima i perifernim općinama, kao npr. na Grobniku, gdje je pokušano organiziranje tzv. »bijeke garde«. Ali, njezin je utjecaj bio sasvim neznatan.

Onako brza i kukavička kapitulacija stare Jugoslavije u travanjском ratu 1941. i dolazak talijanskog okupatora na Sušak izazvalo je opće razočarenje ovdašnjeg stanovništva, ali i odlučnost da se ne miri s tuđinskim jarmom. Razočarani i izdani od svojih oficira, vojnici su se vraćali svojim domovima, koji su preko noći postali »sastavni dio Kraljevine Italije«. Oni najsavjesniji i najsnažljiviji uspjeli su prije potpunog razoružanja sakriti više pušaka i po koji puškomitraljez u šumarcima i kamenjaru na prilazima Sušaku. Kako je najveći dio tadašnje riječke općine, pošto ga je okupirala Druga armija, bio pripojen anektiranoj oblasti u sastavu talijanske pokrajine, već prvih dana okupacije počela je pljačka državne i privatne imovine i najgori teror i represalije nad civilnim stanovništvom. Tako je već 1. svibnja 1941. u Sušaku i okolici pohapšeno više ko-

munista i rodoljuba. Najveće zaprepašćenje izazvale su nasilne mjere denacionalizacije što su ih provodili fašistički okupatori. Tako su po naređenju prefekta Teste 19. svibnja svi nazivi ulica, trgova i ostalih javnih mjesta Sušaka zamijenjeni talijanskim nazivima. Isto je učinjeno i u ostalim mjestima na anketiranom području. Drastične mjere odnarođivanja našega življa počele su osobito u školama, jer je službeni jezik u nastavi postao talijanski. Samo je srednjim školama dat rok od tri godine da potpuno zamijene hrvatski talijanskim jezikom, mada su u tim, te u osnovnim školama i predškolskim ustanovama, postavljeni talijanski nastavnici, i to uglavnom osvjedočeni fašisti, dovedeni iz južnih krajeva Italije. Slijedio je progon civilnog stanovništva i javna strijeljanja kao mjere odmazde. Jedan od drastičnih slučajeva koji se i dan-danas spominje bilo je ubojstvo nedužne žene u osmom mjesecu trudnoće. Ubili su je neki razulareni fašisti u Pašću, u rujnu 1941. Talijanski fašisti 5. prosinca javno su strijeljali na Trsatu istaknute narodne borce — partizane Slavka Krautzeka, Vjekoslava Dukića i Miroslava Marčelju. Na taj su način željeli zaplašiti stanovništvo da ne pomaže partizanima. Međutim, ovdašnje radnike i druge rodoljube nitko više i ničim nije mogao zaplašiti. Oni su smjelo krenuli na put slobode pod rukovodstvom Komunističke partije. Teror okupatora samo je još čvršće zbijao redove narodnih boraca na fronti i u pozadini. Osim šačice izdajnika i prodanih duša talijanskom fašističkom okupatoru nitko ovdje nije želio služiti, ponajmanje dobrovoljno.

Mada se u Sušaku nalazio štab Druge talijanske armije, pod čijim je okriljem bila i ovdašnja četničke komanda, poziv Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje na oružanu borbu, stanovništvo je oduševljeno prihvatilo kao ohrabren je i nadu za uspješni otpor fašistima i njihovim pomagačima.

Snaga partijske organizacije na području Sušaka očitovala se i u tome što su djelovale tvorničke i teritorijalne partijske ćelije, zatim rajonski komiteti na Grobniku, Bakru i Krasici, a novoosnovani Kotarski komitet za Kastav imao je četiri rajonska komiteta i osam partijskih jedinica. Hreljin i Kraljevica također su imali partijske organizacije. Ujesen je osnovana i prva partijska organizacija u Rijeci. Okružni komitet izvršavao je posebni zadatak Centralnog komiteta KPH — stalno je morao razvijati partijske organizacije u Rijeci i Istri. Istodobno bile su jake i mnogobrojne skojevske organizacije. Tako su u središtu Sušaka bile tri skojevske grupe, u Trsatu pet, na Vežici dvije, na Krimeji jedna

i u Kostreni jedna. U listopadu taj broj porastao je na 39 grupa sa 149 omladinaca. U Kastavštini SKOJ je imao oko 60 članova. Na svim područjima djelovali su i antifašistički odbori žena, kao i mnogobrojni odbori Narodne pomoći koji su prikupljali novčane priloge, sanitetski materijal, hranu i odjeću za ilegalce i partizane. Na Sušaku u jesen 1941. osnovan je i Odbor Jedinostvene narodnooslobodilačke fronte u kome su osim predstavnika KP bili i predstavnici HSS i jugoslavenski orijentirani nacionalisti. Važnu je ulogu odigrala i partijska tehnika koja je štampala letke i drugi propagandni i partijski materijal, a početkom kolovoza počeo je izlaziti i šapirografirani tjednik »Primorski vjesnik«. (Prva dva broja nosila su ime »Crveni vjesnik«.) Umnožavan je u oko 600 primjeraka i redovito je stizao među tisuće čitalaca Sušaka i šireg područja.

Za podizanje svijesti i borbenog duha od velike su važnosti bile gotovo svakidašnje akcije ispisivanja borbenih parola, dijeljenje letaka i štampe, sakupljanje narodne pomoći i ostali zadaci u kojima su sudjelovale stotine članova Partije, SKOJ-a, te brojni omladinci i rodoljubi. U tvornicama su vršene sabotaze, u okolici grada rušeni su telefonski stupovi, izvršena je i velika diverzija paljenja stovarišta drva na Delti, članovi partijske ćelije Tvornice papira izazvali su veliki požar u tvornici, a u jesen 1941. radnici UKODA stupaju u dvodnevni štrajk. Kad su ga agenti talijanske policije pokušali uhapsiti, grobnički omladinac Marijan Smokvina u noći 23. rujna 1941. ubija pištoljem talijanskog agenta i odlazi u partizane.

Tako se primicao početak masovni je oružanog ustanka i na ovom području. Početkom kolovoza 1941. Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje donosi odluku o osnivanju prvoga partizanskog odreda na području planine Tuhobić, iznad Zlobina. Osnivanje odreda bilo je svestrano pripremljeno. Sušački radnici i omladinci Josip Bogatec, Slavko Krautzek, Vjekoslav Dukić, Drago Ščitar, Franjo Brentini, Božo Felker, Stane Vončina i zagrebački student Moša Albahari krenuli su 9. kolovoza na ugovoreno mjesto za organiziranje partizanskog »logora« pod šatorima. Njima se ubrzo pridružuju Romano Polić i Josip Kružić iz Hreljina, Filko Pavešić iz Kraljevice, Ivo i Vlado Fenlek, Leopold Marač, Mitar Rahelić i još desetak omladinaca iz Sušaka, Grobinštine i Kastavštine. Među njima su bili i Nenad i Marija Drakulić, studenti iz Karlovca, Milan Hofman, stari komunist iz Zagreba i drugi. Već u listopadu na Tuhobiću se okupilo oko stotinu prvih partizana ovoga kraja, koji

potom osnivaju partizansku četu »Božo Vidas — Vuka«, kao uspomenu na istaknutog člana CK KPJ rodom iz Hreljina, koji je 1931. mučki ubijen u zagrebačkoj policiji. Prvi komandir čete postaje Moša Albahari, a politički komesar sušački radnik Franjo Cvetan. Borci su imali puške i poneki puškomitraljez, što su bili sačuvani još iz dana kapitulacije stare jugoslavenske vojske.

Među prvim značajnijim akcijama boraca partizanske čete s Tuhobića bili su napadi i diverzije na cesti Sušak — Karlovac, zvanoj Lujzijana, kao i na željezničkoj pruzi Sušak — Ogulin. Ocijenivši veliko značenje tih akcija, CK KPH šalje primorskim partizanima diverzantskog instruktora Ivana Hariša, španjolskog borca, koji ubrzo dobija partizansko ime Ilija Gromovnik. Tako borci te čete, zajedno s borcima iz logora na Viševici i na Špićunku žestoko i uspješno napadaju talijanske trupe, ratni materijal i sve što se prevozilo tom prugom. Tako su od 9. rujna, kada su uspješno izvedene prve veće akcije blizu Fužina, pa do kraja prosinca 1941. primorsko-goranski partizani oko 20 puta uspješno napali neprijatelja na toj pruzi rušenjem tračnica, prevrtanjem i uništavanjem lokomotiva i vagona, te izazivanjem većih zastoja u prometu, čime su nanošeni ogromni gubici fašističkom okupatoru. Tako je narod riječko-sušačkog područja dostojno odgovarao okupatoru i njegovim suradnicima koji su i ovaj djelić naše zemlje pokušali podjarmiti. Na bojištu, u logorima i u internaciji položilo je svoje živote više od 4.000 stanovnika današnje riječke općine, među kojima više od 200 članova KPH i SKOJ-a. Ova općina dala je i 196 nosilaca »Spomenice 1941.«.

Eto, to je bio dar u ljudskim životima naroda riječke općine za konačno oslobođenje Jugoslavije, dar koji će ostati kao svijetli primjer u sjećanju mladim pokoljenjima.

Milan Slani

**SAMOBOR U
USTANKU 1941.**

Nedaleko od zapadnog predgrađa Zagreba i u prekrasnom prirodnom ambijentu smješten je gradić Samobor, na čijem je kotarskom području prije rata živjelo oko 29.000 stanovnika, uglavnom hrvatske nacionalnosti, uz manji broj Srba, Slovenaca i ostalih nacionalnih manjina.

Osnovna privredna djelatnost žitelja ovog kraja bila je prije rata poljoprivreda, stočarstvo, zanatstvo i sitna trgovina, dok je manji broj bio zaposlen u industriji i ostalim djelatnostima. Znatan broj ovdašnjih stanovnika tražio je i nalazio zaposlenje u obližnjem Zagrebu, drugim krajevima Jugoslavije, pa čak i van njezinih granica.

U periodu između dva rata i ovdje je bila najutjecajnija Hrvatska seljačka stranka, koja je imala veliki broj pristaša, posebno na selu. Teške ekonomske prilike, razni porezi i nameti, nemogućnost zaposlenja i druge poteškoće upravo su pogodovali demagoškoj politici HSS-a, koja je nalazila pogodno tlo na ovom području. Tzv. Hrvatski radnički savez (HRZ) imao je političkog utjecaja među radnicima, dok je Jereza (JRZ) dominirala među državnim službenicima.

Zbog neposredne blizine Zagreba kao privrednog, kulturnog i političkog sjedišta Hrvatske grad Samobor je sa svojom okolinom počeo vrlo rano širiti u svojoj sredini napredne revolucionarne ideje i stremljenja. Tom širenju u velikoj su mjeri doprinosili naši radnici zaposleni u Zagrebu, dok se i u studentskim redovima nalazio znatan broj ovdašnjih naprednih studenata koji su širili i podržavali ideje KPJ. Ideje oktobarske revolucije i socijalizma propagirali su povratnici iz Rusije, koji su kao austrougarski vojnici i neposredno doživjeli te velike događaje. Tako je radnički pokret ubrzo nakon prvog svjetskog rata i ovdje dobivao sve masovnije i organizovanje obilježje.

Prvi komunisti na području Samobora bili su Josip Blagaj, Svetozar Delić i Bartol Šivak, koji su se vrlo smjelo i organizovano uključili u izbornu akciju već

1920. Tom prilikom oni propagiraju listu KPJ, pa je Svetozar Delić kao komunistički kandidat na tim izborima bio izabran za predsjednika Gradskog vijeća u Zagrebu. Međutim, kada se od Svetozara tražilo da položi i zakletvu na vjernost kralju, on je to odbio kao uvjereni komunista, nakon čega su ga žandari silom izbacili iz gradske vijećnice. Delić je bio i jedan od sudionika na Vukovarskom kongresu KPJ.

Naročit utjecaj KPJ imala je između dva rata na ovom području na omladinu, o čemu svjedoče ličnosti i događaji koje ćemo spomenuti i koji su nezaobilazni u povijesti omladinskog revolucionarnog pokreta.

Među značajnije ličnosti u povijesti SKOJ-a spada Janko Mišić iz Slanog Dola koji 1922. radi u Mjesnom komitetu SKOJ-a Zagreb, zatim u Pokrajinskom komitetu SKOJ-a, učestvuje 1924. na prvom kongresu omladine u Beogradu, potom na Četvrtom kongresu komunističke omladine u Moskvi, gdje jedno vrijeme pohađa Sverdlovski univerzitet, a po povratku u Jugoslaviju postaje organizacioni sekretar SKOJ-a. Značajno ime u omladinskom revolucionarnom pokretu je i Marijan Stilinović iz sv. Nedelje koji je bio jedan od najbližih suradnika Janka Mišića, više puta hapšen i proganjan, tako da se i prilikom kapitulacije stare Jugoslavije nalazio na izdržavanju desetogodišnje robije u Sremskoj Mitrovici, odakle je tih travanjskih dana 1941. uspio pobjeći.

U čestim i žestokim sukobima koji su se ovdje događali između komunista i skojevaca, na jednoj strani, i čuvara režima na drugoj strani, bilo ih je koji su i tragično završavali.

Odmah nakon uvođenja šestojanuarske diktature i otežanog ilegalnog rada u Zagrebu, sekretari SKOJ-a Janko Mišić i Mijo Oreški odabrat će Samobor kao mjesto svoga ilegalnog rada. Kroz to vrijeme u Samoboru je boravio i hrabri skojevac Agata Oreški, njegov brat Slavko i Agatina žena Marija.

Doznajući preko svojih agenata za boravak ovih ljudi u Samoboru, policija je u zoru 27. srpnja 1929. opkolila kuću u kojoj su boravili sekretari SKOJ-a. Počela je herojska borba između malobrojnih skojevaca i nadmoćnog broja žandara i policije u kojoj su junački poginuli sekretari SKOJ-a Janko Mišić, Mijo Oreški i Slavko Oreški. Tako ranjena Marija Oreški uspjela je pobjeći iz toga okršaja, ali je ubrzo zajedno s Marijanom Stilinovićem otkrivena i uhapšena.

Međutim, čak ni poslije tako teškoga gubitka u omladinskom revolucionarnom pokretu neprijatelj toga pokreta nije uspio spriječiti razvitak i širenje napred-

nih ideja KPJ i SKOJ-a. Tako se ovdje u periodu između dva rata stalno vode akcije koje su inspirisane od strane komunista, skojevaca i naprednih pojedinaca, i u kojima učestvuju sve veći broj revolucionarnih narodnih masa protiv postojećeg nenarodnog režima i stanja koje je stvorio taj režim.

Revolucionarno raspoloženi i ideološki uzdignuti do zavidne visine, neki Samoborci naći će svoje mjesto i ulogu i u internacionalnim brigadama u Španiji, gdje će neki od njih položiti i svoje živote. U redovima španskih interbrigadista borili su se Franjo Puškarić, Petar Strić, Vlado Ivanščak i još neki.

Nije nikako slučajno da je i revolucionarni makedonski pjesnik i borac Kočo Racin izabrao baš Samobor kao mjesto u kojem je 1939. usprkos strogoj cenzuri i kontroli policije uspio štampati u ovdašnjoj štampariji svoju zbirku pjesama »Beli Mugri«. Knjiga je štampana na makedonskom jeziku, koji je bio zakonski zabranjen u staroj Jugoslaviji, što predstavlja značajno djelo u makedonskoj nacionalnoj povijesti, čime su i Samoborčani posebno ponosni.

Samoboru pripada i posebna povijesna uloga jer je u njegovom perivoju zvanom Anindol održan 1. kolovoza 1937. Osnivački kongres Komunističke partije Hrvatske kojim je lično rukovodio drug Josip Broz Tito. Zbog veoma otežanih političkih uvjeta i stroge partijske ilegalnosti, Kongresu je prisustvovao relativno mali broj od svega dvadesetak drugova, i zato taj Kongres drug Tito naziva »krnjim«. Pored druga Tita, kongresu su prisustvovali delegati: Rudi Šimić, Pavle Gregorić, Josip Kraš, Vlado Janjić, Andrija Žaja Stevo Rukavina i drugi. U Titovom političkom izvještaju on na tome kongresu govori o potrebi osnivanja centralnih partijskih komiteta Hrvatske, Slovenije, Srbije i drugih pokrajina tadašnje Jugoslavije. Nakon diskusije o Titovom referatu usvojena je i Rezolucija, koju je (prema sjećanju učesnika) Tito pročitao uz pomoć baterijske lampe. U rezoluciji je naglašena potreba za osnivanjem širokog narodnog fronta koji bi okupljao sve napredne snage u zajedničkoj borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje.

Nakon ovoga kongresa uslijedilo je veoma pozitivno političko raspoloženje u širokim slojevima radnoga naroda, što će rezultirati stvaranjem prvih partijskih i skojevskih organizacija na ovom terenu, pa su u Novakima i Horvatima već 1938. osnovane prve skojevske a potom i partijske organizacije.

Dolazak njemačkih i kvislinških trupa u Samobor na sam dan zvaničnog proglašenja NDH 10. travnja 1941.

pozdravio je veoma mali broj ovdašnjih stanovnika, mada je to rukovodstvo HSS-a tražilo od svoga članstva. Mjesna organizacija HSS-a Samobora zatražila je od ostalih mjesnih organizacija podršku i uključivanje u »novi porredak«. Ali, dogodilo se nešto neočekivano, jer su ostale mjesne organizacije HSS-a i ogroman broj njihovih članova odbili suradnju s Nijemcima i ustašama. Bio je to ozbiljan sukob između vodstva HSS-a i velikog broja njihovih članova koji nisu podržali svoje vodstvo, nego će se mnogi od njih nešto kasnije i otvoreno priključiti NOB-i i NOP-u.

U pokušaju ustaša da se ovdašnjem narodu prikažu kao njegovi pravi predstavnici, uspjeha nije bilo, jer narod je ubrzo vidio i uvjerio se da ustaše i njihova vlast prvenstveno služe okupatoru i njegovim osvajačkim interesima, a protiv osnovnih interesa hrvatskog naroda.

Od kapitulacije do početka oružanoga ustanka, komunisti, skojevci i ostali napredni građani rade po direktivi Partije na prikupljanju oružja, municije i drugog materijala potrebnog za predstojeću borbu. Komunistička se partija pojavljuje kao jedina snaga koja je kadra organizovati sve napredne društveno-političke snage u pružanju otpora okupatoru. Partija ističe potrebu za stvaranjem čvrstih organizacija koje će biti kadre ponijeti se s teškim zadacima toga vremena. U tom cilju početkom svibnja 1941. dolazi do formiranja Kotarskog komiteta za bivši kotar Zagreb i Samobor, te djelomično Klanjec i Donju Stubicu. Sekretar komiteta bio je Joža Tucman, a članovi Pavao Videković, Pavao Lončar, Rudolf Gluhak i Ivan Krkoč. U srpnju 1941. u šumi Starča kod Rakova Potoka formiran je Mjesni komitet KPH Samobor na čijem se čelu nalazio sekretar Vinko Lovrić, a članovi Komiteta bili su Pavao Videković, Albin Kovačić, Tomo Pipić — Grivonja i Pavao Lončar.

Nakon dugo i temeljito pripremane akcije za oslobađanje zatvorenika iz logora u Kerestincu, ova je i izvedena 14. srpnja 1941. U izvođenju te akcije uzelo je aktivnog učešća i nekoliko ilegalaca s područja Samobora, a u akciji su i poginuli ovdašnji komunisti: Aleksandar Turković, Slavko Valčić i Ivan Klačić.

Početak srpanjskog ustanka 1941. u nekim krajevima Jugoslavije pozitivno se odrazio i na ovom području. Tako već tokom srpnja 1941. dolazi do formiranja prvih udarnih grupa od članova KP i SKOJ-a i njihovih simpatizera u Horvatima, Rakitju, Kerestincu, Stupniku i na Žumberku. Udarne grupe iz Horvata izvela je akciju rušenja telefonskih stupova između Stupnika i Rakovog Potoka, a sličnih je akcija bilo i na drugim područjima.

Dana 14. kolovoza 1941. formiran je u Žumberku prvi partizanski odred »Matija Gubec« od boraca s područja Zagreba i Samobora, koji ubrzo stupa u akcije, najprije na području Žumberka, a kasnije i na širem području.

Za proširenje i omasovljenje narodnog ustanka trebalo je jače i organizovanije povezati sve grupe i pojedince spremne za borbu. U tom cilju slijedilo je i održavanje prve partijske konferencije zagrebačkoga okruga, do čega dolazi u noći 31. listopada 1941. u kući Pavla Viđekovića u Novakima. U radu te konferencije sudjelovao je i dr Vladimir Bakarić kao delegat CK KPH, a na konferenciji je donesen niz značajnih odluka i zaključaka za daljnji razvitak ustanka na ovom području. Ubrzo nakon ove konferencije formirano je i vojno rukovodstvo zagrebačke regije na čelu s Markom Belinićem.

Iz pomenutih akcija koje su slijedile na samoborskom području počinjalo se radati jedno novo doba u komunističkom vizionarstvu. Zato se i sve veći broj ljudi ovoga područja počinje aktivno uključivati u akcije koje predvode komunisti. Ta široka narodna podrška potvrdila je i ispravnost koncepcije svenarodnog otpora u kojem će i narod Samobora dati svoj doprinos. Jer preko 1000 ljudi samoborskog kraja uzelo je aktivnog učešća u NOR-u, od čega je njih 300 položilo u tome ratu i svoje živote za ostvarenje onih ideala koje je narod ovog kraja tokom povijesti nastojao ostvariti.

Općinski odbor SUBNOR-a Samobor

S E S V E T E Organiziranom revolucionarnom pokretu uoči rata i u prvim usta-

ničkim danima 1941. na sadašnjem području općine Sesvete prethodila je dugotrajna ekonomsko-socijalna, kulturno-prosvjetna i politička borba, pokrenuta od strane naprednih i demokratski orijentiranih pojedinaca, mahom pristaša bivše Hrvatske republikanske seljačke stranke, tzv. »Radićevaca«, među kojima se posebno isticao Ivan Granda — Kozjak »Deda« i Filip Lukaš, suosnivači i prvaci HRSS — članovi glavnog odbora. Zatim je slijedilo osnivanje manjih ili većih grupa simpatizera Komunističke partije, potaknutih u osnovi idejama oktobarske socijalističke revolucije i naučnog socijalizma. Ovdje su se opet isticali pojedinci iz redova mlade generacije, kao: Josip Granda — Kozjak, Marijan Kos — Ručak »Mičurin«, Marko Milatović — »Zelina«, Martin Popović »Mrki«, Josip Gaži, Marijan Badei, Leopold Kovačić, Josip Kolar, Tomo Stančir, Slavko Stančir »Jurek«, Stjepan Tupek-Kušeković, Dragutin Plašč »Ivica« i dr. U brojnim selima, posebno u šašincvu, Šimunovcu, Sesvetama, Sesevskom Kraljevcu, Sesvet-skim Selima, Popovcu, Prepuštovcu, Kašini, Kučilovini, Glavnici Donjoj, Glavničici, Budencu, Brestju, Belovar-Moravču i drugdje isticali su se u svome radu drugovi: Nikola Kralj »Spinko«, Albin Blaško st. Stjepan Benković i ostali koji su djelovali u ilegalnim organizacijama: zadruga u šašincvu, osnovana kao Seljačko gospodarsko društvo 1906, čiji je osnivač i predsjednik bio Ivan Granja — Kozjak »Deda«, zatim u brojnim vatrogasnim društvima, u organizaciji »Seljačke sloge« u Sesvetama, šašincvu i drugim selima, u radničko-pjevačkom društvu u Sesvetama, Hrvatskoj seljačkoj čitaonici i drugdje gdje je god to bilo moguće progresivno politički djelovati na šire narodne mase.

Ta aktivnost, nasuprot dominantnoj političkoj aktivnosti HSS-a, postajala je s vremenom sve šira i pridonijela je nastojanjima da se u okviru tadašnje mogućnosti legalnog okupljanja starih i mladih, u uvjetima neriješenih socijalnih problema sela i neriješenog nacio-

nalnog pitanja u zemlji, izvrši široka politizacija buntovno raspoloženih i zbog teških životnih uvjeta ogorčenih seljačkih masa ovog kraja. To je imalo za posljedicu da je uoči drugog svjetskog rata, zahvaljujući i pozitivnim strujanjima kod jednog dijela članstva HSS-a reoublikanski raspoloženog, stvarana sve povoljnija politička klima za ilegalnu aktivnost KPJ i SKOJ-a u doba njihova općeg oživljavanja, posebno poslije Titova dolaska na čelo KPJ.

Revolucioniranjem ovdašnjeg stanovništva uveliko je pridonijela i njihova sve tješnja povezanost s radništvom grada Zagreba posredstvom onih pojedinaca koji su radili ili su se školovali u Zagrebu, tu prihvaćali revolucionarne ideje klasnog proletarijata i prenosili ih u svoja sela.

Prema nepotpunim podacima na ovom je području prije rata živjelo oko 15.000 stanovnika, pretežno poljoprivrednika, čiji se posjed kretao od 1 do 5 ha, a svega oko 10 posto stanovnika imalo je više od 5 ha zemlje. Bilo je svega oko 250 zaposlenih u tvornici »K. Rabus i sin«, zatim u tvornici »Braća Badel« u Sesvetama, odnosno u ciglanama i mlinovima u Soblincu, Sessvetskim Selimama i Sesvetama ili kod sitnih privatnih poslodavaca te manji broj u Zagrebu, uglavnom na željeznici.

Cjelokupna legalna i ilegalna revolucionarna aktivnost bila je inspirirana partijskom i skojevskom organizacijom iz grada, čija su mjesna rukovodstva u to doba, osobito tokom 1941, djelovala na ovom području preko Stjepana Beneckovića »Štefa«, Milutina Baltića, Joce Đokovića, Marijana Kosa »Mičurina«, Vinka Lovrića, Dragu tima Peruška »Janka« i drugih članova Mjesnog komiteta SKOJ-a, odnosno članova CK KPH i Mjesnog komiteta KPH — dra Vladimira Bakarića, Dragutina Sailija, Marka Belinića i ostalih, sve dok nije došlo do razdvajanja zajedničkih rukovodstava grada i okolice i osnivanja Okružnog komiteta KPH i SKOJ-a za okrug Zagreb u jesen odnosno potkraj 1941.

Vrijedno je ovdje konstatovati da su se na sesvetskom području uoči rata zbila i dva krupna politička događaja u povijesti KPH i KPJ. Tako je u čulinečkoj Dubravi, u kući Božidara i Terezije Dobričević, održana 25. kolovoza 1940. II konferencija KPH, kojoj je prisustvovao i drug Tito, a od 19. do 23. listopada 1940. u Zagrebačkoj Dubravi, u današnjoj Bihačkoj ulici, pod neposrednim Titovim rukovodstvom održava se V zemaljska konferencija KPJ, čije su odluke bile presudne za daljnji tok političkih i revolucionarnih zbivanja u našoj zemlji.

Ilegalna politička djelatnost na sadašnjem području općine Sesvete odvijala se u početku u dva važnija središta — šašinovcu i Sesvetama, a kasnije se proširila i na ostala sela ovog regiona u kojima su djelovali pojedinci ili grupe simpatizera KP i SKOJ-a.

Prva ilegalna revolucionarna aktivnost na ovom području započela je osnivanjem organizacija SKOJ-a u šašinovcu 1938. na inicijativu Josipa Grande — Kozjaka »Joža«, studenta agronomije i sekretara partijske ćelije na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Zagrebu. U toj skojevskoj grupi bili su: Marijan Kos »Mičurin«, Slavko Štančir, Slavko Šarac — Namac i Stjepan Švelić, a nešto kasnije uključili su se i Slavko Mitak »Zelenko«, Stjepan Mitak »Đorđe«, Marija Stančir i ostali.

Prva ovdašnja ilegalna ćelija KPH osnovana je u šašinovcu u listopadu 1940. u kojoj su bili: Marijan Kos — Ručak »Mičurin«, kao sekretar, članovi Alojz Peršun i Tomo Polanec, a nešto kasnije i Martin Popović i Marko Milatović »Zelina«, dok su za kandidate primljeni Tomo Stančar, Petar Mitak, Ivan Polanec ml. i drugi. Potkraj 1941. osnovana je partijska ćelija i skojevska grupa u Sesvetama u kojima su bili Marijan Badel, Leopold Kovačić, Josip Kolar, Stjepan Tupek-Kušeković i Dragutin Plašč.

U prilično povoljnoj političkoj klimi potkraj 1939. na inicijativu Filipa Lukaša održan je u Sesvetama masovni skup pristaša HSS-a, na kojem je oštro kritikovan stav »mačekovskog« vodstva HSS i HRS zbog njegove politike skretanja udesno i utiranja puta za djelatnost nacista i petokolonaša. Koristeći se svojim utjecajem u Sudu dobrih i poštenih ljudi, članovi SKOJ-a u šašinovcu organizirali su sredinom 1940. javno suđenje mjesnim funkcionerima »zaštite« zbog njihove prijetnje i napada na simpatizere Partije i SKOJ-a. Sudenju je prisustvovalo gotovo cijelo selo, a »zaštitarima« je izrečena kazna strogog ukora, što je predstavljalo krupan politički događaj u selu i okolici, predstavljalo značajni dokaz o utjecaju Partije, mada tada na ovom području nije bilo formalno nijedne partijske ćelije.

U aprilskim danima 1941. ispit patriotizma za komuniste i rodoljube s ovog područja nije došao iznenada. Već 2. travnja 1941. komunisti, skojevci i njihovi simpatizeri iz šašinovca i susjednih sela Šilja Vrha, Popovca, Glavničice, Drenčeca i Bedenca održali su u šašinovcu masovni protestni antifašistički zbor koji su organizirali Josip Granda — Kozjak i Martin Kos — Ručak, a kojem je prisustvovalo više od 150 mladih i starih mještana. Tom prilikom Granda je ukazao prisutnima na nepo-

srednu opasnost koja prijeti Jugoslaviji od fašizma, a vladi generala Simovića poslana je u Beograd rezolucija, koju su sastavili glavni organizatori zbora, i u kojoj se zahtijeva uspostavljanje diplomatskih odnosa s SSSR-om; rezoluciju je vlastoručno potpisalo 98 osoba, što je predstavljalo revolucionarni izraz naroda ovog kraja i njegovu solidarnost s ostalim revolucionarnim stremljenjima širom Jugoslavije.

Uoči ulaska njemačkih trupa u Sesvete, noću između 8. i 9. travnja 1941, grupa simpatizera Partije i SKOJ-a iz Sesveta i Jelkovca, u kojoj su se nalazili i Ivan Dimić, Vid Filipović, Stjepan Tupek-Kešeković »Kugić« i Ivan Strancarić, na inicijativu Leopolda Kovačića i Albina Blaška st. izvjesili su crvenu zastavu na crkvi Svisvetih u Sesvetama i na stupovima glavnih saobraćajnica. Te prve konkretne akcije simpatizera Partije i SKOJ-a ovoga područja bile su vidljivi znak ohrabrenja svim rodoljubima u tim teškim danima opće pometnje i rasula.

Već početkom svibnja 1941. partijska ćelija u šašinovcu organizirala je izdavanje vlastitog ilegalnog biltena »Glasnik slobode«, umnožavan u ilegalnoj tehnici u kući Ivana Grande — Kozjaka, te Petra i Katice Kos — Ručak u šašinovcu. »Glas slobode« je upoznao narod s najglavnijim zbivanjima u zemlji i svijetu, posebno s terorom ustaša i okupatora, s progonom srpskog stanovništva, hapšenjem komunista i rodoljuba, te s počecima oružane borbe i prvim akcijama partizana u ostalim krajevima Jugoslavije. U posljednjem broju lista, početkom srpnja 1941, objavljen je Proglas CK KPJ s pozivom na oružani ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika. Kako je ubrzo nakon toga uslijedilo hapšenje Josipa Grande — Kozjaka i Marije Kos — Ručak, to je i dio tehnike bio otkriven i zaplijenjen od neprijatelja, a drugi dio potom prebačen u Donju Glavicu i smješten kod Nikole Kralja »Špinka«, da bi potom poslužio za formiranje nove ilegalne tehnike Okružnog komiteta KPH Zagreb, koja je najprije bila smještena u Svinjarevu kod Vere Vinček, gdje su radili njezini sinovi Žarko, Zdravko i Željko, a nakon njihova odlaska u partizane — polovicom 1943. — tehnika je premještena u školu u Omilju; zatim je dospjela u šumu »Žutica« u Posavini i radila neprekidno do oslobođenja.

Od jeseni 1939, kada je u selu Prudnici, danas općina Zaprešić, osnovana prva partijska ćelija, do kraja 1941, kada su osnovane i ćelije KPH u Sesvetama i Hrastju, na području kotareva Zagreb i Zelina, koje je obuhvaćalo i današnju općine Zaprešić, Zagrebačku Dubravu, Novi Zagreb, Zelinu, Susedgrad i Sesvete, bilo je

osnovano 15 ilegalnih partijskih ćelija KPH sa oko 57 članova Partije. To je bila snaga koja je u sudbonosnim trenucima uspješno uhvatila ukoštac s neprijateljem, jer su iza nje već stajali dosta široki slojevi seljaka i radnika. To je omogućilo i da se u svibnju 1941. osnuje prvi Kotarski komitet KPH za tadašnje kotareve Zagreb — vanjski i Samobor, u kojem su bili Pavao Lončar »Prigorac« sekretar, te članovi Đuro Filipović »Švarc«, Rudolf Gluhak »Brko«, Ivan Krkač i Pavao Videković.

U lipnju 1941. u ovom dijelu Prigorja, u šašinovcu, osnovana je prva omladinska udarna grupa, u kojoj su bili: Josip Granda — Kozjak »Joža«, Marijan Kos — Ručak »Mičurin«, Slavko Stančir »Jurek« i Stjepan Švelić. Ova je grupa u lipnju i srpnju 1941. izvela više manjih oružanih akcija, prekidala telefonske linije i prikupljala oružje. Poslije ustaške osvete zbog akcije prilikom svečanog otvaranja nove zgrade ustaške općine u Belovar-Moravču, kojem su prisustvovali visoki ustaški funkcioneri, te hapšenja Marijana Kosa — Rucaka »Mičurina«, Slavka Mitaka »Zelenka« i ubojstva Josipa Grande — Kozjaka »Jože«, ova grupa se raspala, ali akcije skojevaca nisu prestajale.

Krajem lipnja 1941. gradska partijska i skojevska organizacija Zagreba, nakon brojnih hapšenja komunista i simpatizera, prebacile su na teren općine Sesvete, po odluci CK KPH, više kompromitiranih drugova, koji su, potom, zajedno s nekoliko drugova s područja općine Sesvete, u kući Jože Gmajnića, u Ćulinskoj Dubravi, osnovali prvu partizansku grupu — odred, čiji je logor smješten u šumi Divljača, gotovo u samim današnjim Sesvetama. U organiziranju odreda sudjelovali su sekretar i članovi CK KPH Rade Končar, dr Vladimir Bakarić, i Joža Vlahović. Poznat danas pod imenom Prvi zagrebački partizanski odred »Silvestar Pelcl«, imao je 18 boraca različite nacionalnosti, među kojima je bilo Hrvata, Srba, Slovenaca, Jevreja i ostalih, pa je tako vrlo rano postao i ostao kovačnica bratstva i jedinstva. Komandir ovog odreda bio je Silvester Pelcl, metalski radnik iz Ćulinačke Dubrave, a politički komesar Ante Dobrila, porijeklom Istranin. Brigu oko opskrbe i veze s Vojnim i Mjesnim komitetom u Zagrebu vodila je grupa simpatizera partije iz Sesveta okupljena oko Marijana Badela, Leopolda Kovačića, Josipa Kolara, Dragutina Plašća, Josipa Benca i Ivana Strancarića. Slučajno otkriće odreda, nakon njegovog višetjednog boravka u šumi Divljača i brojnih manjih akcija, izazvala je pravu konsternaciju među ustašama i njihovim pristašama koji nisu očekivali pojavu partizana, odnosno »četničko-

-komunističke bande«, kako su ga ustaše nazivale, na pragu samoga Zagreba. Zbog toga je veliki župan ustaške velike župe »Prigorje« i raspisao potjernicu sa visokom nagradom od 10.000 kuna za glavu svakoga borca. Ta nagrada, dakako, nije nikada nikom isplaćena. Međutim, zbog pomanjkanja sigurnijih veza ovaj odred je ipak konačno bio razbijen, a neki drugovi su u raznim prilikama pohvatani i ubijeni, ili su pak odvedeni u logor i tamo nestali.

Ali, unatoč prilično poraznih događaja po otkrivanju pomenutog odreda, grupa simpatizera okupljena oko Marijana Badela i Leopolda Kovačića nastavila je čak i pojačanu aktivnost u pripremi oružane borbe i okupljanju na najširoj osnovi svih poštenih i naprednih građana u Sesvetama i bližoj okolini, osobito iz redova HSS-a, koji su još u predratnom periodu javno izražavali svoje simpatije prema Komunističkoj partiji. Tako je sredinom rujna 1941. održan u kući Filipa Lukaša u Sesvetama sastanak s više od 60 istaknutih pristaša HSS, simpatizera Partije i SKOJ-a s područja tadašnje općine Sesvete. Sastanku su prisustvovali komunisti Ivo Marinković »Slavko« i Marko Belinić »Stubičanin« i upoznali prisutne s političkom platformom za zajedničku borbu protiv ustaša i okupatora bez obzira na raniju političku pripadnost pojedinaca. Sastanak je imao velik politički značaj za daljnji tok podrške koju je većina prisutnih ukazala Partiji, a mnogi su kasnije i osobno aktivno učestvovali u narodnooslobodilačkoj borbi.

Kao i drugdje, i ovdje se zajedno s razvojem NOB i NOP počinjala stvarati i djelovati nova narodna vlast. Tako je već potkraj rujna 1941. u prisustvu Marka Belinića osnovan u Brestju-Sesvete i prvi mjesni i narodnooslobodilački odbor u ovom dijelu Prigorja, u koji su izabrani: Leopold Kovačić, predsjednik, te odbornici Dragutin Jagić i Josip Bene »Mosor«.

Početkom prosinca 1941. u Sesvetama je osnovana skojevska grupa od sedam članova: Josip Kolar, Ivan Dikmić, Stjepan Tupek — Kušeković, Oto Pečnik, Dragutin Plašić, Ivica Sandelić ml. i Slavko Plašč. Krajem prosinca 1941. a na inicijativu Marka Belinića, u Sesvetama je osnovana partijska ćelija KPH od pet članova: Milan Polimac, sekretar, Marijan Badel, Leopold Kovačić, Josip Kolar i Ivan Stancarić, a nešto kasnije su ušli i Franjo Marok, Dragutin Plašč, Đuro Polimac, Andrija Žugčić i Aleksandar Sokolac, koji je izabran za sekretara. Ubrzo potom u Sesvetama je osnovana ilegalna organizacija Antifašističkog fronta žena, prva u ovom dijelu sjeverozapadne Hrvatske, u kojoj su u početku bile

Ljubica Kovačić, predsjednica, Slavica Kučiš-Lakuš i Vera Lukaš-Plašč.

Takve političke prilike na području uže zagrebačke okolice već u jesen 1941. omogućile su vrlo široko političko i akciono djelovanje. Slijedili su novi i veoma značajni događaji, među kojima i prva okružna konferencija SKOJ-a (održana krajem prosinca 1941. u kući Ivana i Ljubice Kovačić u Sesvetama — Brestje) za okrug Zagreb i izabran Okružni komitet SKOJ-a koji su ušli: Marijan Badel, sekretar, te članovi Drago Butorac, Marijan Kos — Ručak »Mičurin«, Albin Kovačić i Milan Lovreković. Odlaskom Marijana Badela i Dragutina Butorca u partizane u komitet SKOJ-a ušli su Josip Kolar, kao sekretar, te članovi Dušan Gašparović, Dragutin Plašč, Mato Vranek, Đuro Vranić, Franjo Kukulja i Slavko Hrenović.

Tako se iz ovdašnjih prvih ustaničkih iskri razbuktavao neugasivi plamen narodnooslobodilačkog rata i revolucije i na području današnje općine Sesvete i u svojim redovima okupljao sve veći broj narodnih boraca za oslobođenje naše zemlje.

Marijan Kos — Ručak »Mičurin«

S I S A K
U USTANKU 1941.

Već u razdoblju između dvaju
ratova partijska organizacija u

Sisku imala je snažan utjecaj na radničku klasu, ponajprije i ponajviše preko Ursovih sindikata. Tražeći načina za efikasnije djelovanje u ilegalnim uvjetima, već u prosincu 1938. na okružnoj partijskoj konferenciji analiziran je dotadašnji partijski rad i doneseno nekoliko važnih zaključaka o budućem radu. Tom prilikom je »odlučeno da se iz duboke ilegalnosti pređe na otvoreniji rad u masama, da se pojača (partijski — op. autora) rad u Hrvatskoj seljačkoj stranci i legalnim organizacijama ... , da se smjelije omasovi juju partijske organizacije, te da se više mladih ljudi prima u Partiju« (F. Smolčić, a komunisti koji nisu kompromitirani da se trebaju svojim angažiranjem i radom nametnuti i zauzeti rukovodeće položaje u legalnim organizacijama.

Rukovodeći se donesenim zaključcima i razvijajući političko-propagandni rad, Okružni komitet KPH Sisak nastojao je obuhvatiti i grad i okolna sela. Zato 1940. piše letak u kome se obraća radnicima, seljacima i svima onima koji se bore za nacionalno oslobođenje i socijalnu pravdu, raskrinkavajući istodobno politiku HSS na čelu s Mačekom. Taj je letak štampan u 20.000 primjeraka i uspješno rasturen po cijeloj Hrvatskoj.

Nezadovoljni politikom vlade i HSS, skupoćom i špekulacijom, boreći se za mir i slobodu zbora i dogovora, pod rukovodstvom Partije, 22. rujna ulicama Siska demonstriralo je oko 400 ljudi. Na mnogim mjestima u gradu i po okolnim selima bile su izvješene crvene zastave, a prikupljeno je oko 8000 potpisa kojima se tražio savez sa SSSR-om. Te demonstracije i manifestacije podržao je veliki dio stanovništva, osobito omladine.

Snažni utjecaj Partije osjećao se u svim privrednim organizacijama, pa i u tvornici tanina gdje, npr., na izborima za pregovarački odbor za sklapanje kolektivnog ugovora za 1940. godinu, od 197 upisanih glasača,

URS-ova lista koja je bila potpuno pod utjecajem Partije, dobila je 153 glasa. Gotovo ista situacija bila je i u nekim drugim tvornicama.

O veoma snažnom utjecaju Partije i na seosko stanovništvo, nedvosmisleno govori primjer općinskih izbora u općini Sela u svibnju 1940. gdje je izborna lista pod imenom Seljačkog radničkog saveza odnijela uvjerljivu pobjedu. Od 25 odborničkih mjesta dobila ih je 17, a osam odborničkih mjesta dobila je lista HSS. Komunist Janko Cipor čak je postao općinski načelnik.

Tako je sve snažniji utjecaj Partije na radničku klasu preko Ursovih sindikata i kroz ogranke Seljačke sloge na seosko stanovništvo, podsijecao krila HSS i SDS, u stvari prorežimskim strankama.

Sudbonosne dane 1941., kada izdajnička vlada Cvetković-Maček pristupa trojnom paktu, što je izazvalo nezapamćeni narodni gnjev i snažni antifašistički pokret koji je Partija usmjeravala, većina članova Okružnog komiteta KPH Sisak dočekala je u zatvoru. Tada je Sisak imao oko 15.000 stanovnika i više od 3.000 zaposlenih radnika, pa se smatrao razvijenim industrijskim središtem, kome su gravitirala i okolna mjesta s brojnom radničkom klasom i jakim partijskim i skojevskim organizacijama koje su davale osnovno obilježje svim naprednim i revolucionarnim kretanjima. Iz Siska, sjedišta Okružnog komiteta KPH, rukovodi se i partijskim radom na području Petrinje, Sunje i Kostajnice.

Odmah po izlasku iz zatvora, krajem ožujka 1941., dotadašnji zatvoreni članovi OK KPH Sisak, zajedno s onima koji su bili na slobodi, započeli su pripremati masovne antifašističke demonstracije, predviđene za 10. travnja. Istodobno se pregovaralo s oficirima iz sisačkog garnizona oko dobivanja oružja za obranu grada, jer se sisačka partijska organizacija smatrala dovoljno jakom da preuzme vlast i organizira obranu grada. Međutim, zbog neočekivano brzog prodora Nijemaca i neuspješnog pregovora s oficirima, rukovodstvo KP u Sisku shvatilo je da bi nedovoljno organiziran otpor značio veliki gubitak ljudi, a bez većeg rezultata. Zato je odlučeno da se odustane od demonstracija i obrane grada. Ali, kako je preostalo malo vremena da se zaustave demonstracije, ljudi su se već počinjali okupljati u manjim ili većim grupama i tek tu, na licu mjesta, bili su obaviješteni da se vrate kući jer su demonstracije otkazane.

Ulazak fašističkog okupatora u Sisak narod je primio kao poraz, jer su s okupatorskom čizmom i u Sisak ulazile brojne nedaće. Međutim, komunisti Siska i okoline nisu se ni jednoga časa željeli pomiriti s takvom

sudbinom. Već u prvim danima okupacije među komunistima, skojevcima i ostalim patriotima osjeća se naglašeno borbeno raspoloženje, počinje agitacija i propaganda protiv okupatora i ustaša, prikuplja se materijal i oružje za predstojeću borbu. Tako je u toku toga kratkotrajnog travanjskog rata u Sisku i okolnim selima prikupljeno oko 40 pušaka, jedan laki mitraljez i jedan puškomitraljez, te mnogo municije i ostale opreme.

Izvršavajući zadatak višeg partijskog rukovodstva, Okružni komitet KPH Sisak, preko Kotarskog komiteta KPH Petrinja, već je tih proljetnih dana 1941. organizirao štampanje prvih šest glava Historije SKP(b) i oko 20.000 letaka na njemačkom jeziku.

Kako je poznato, na dan ulaska njemačkih trupa u Zagreb, 10. travnja 1941., kada je preko Radio-Zagreba proglašena NDH, istodobno u Zagrebu se sastao CK KPJ da bi osnovao Vojni komitet na čelu s drugom Titom i donio odluku da se odmah počne s pripremama za dizanje oružanog narodnog ustanka. Samo dva dana kasnije CK KPH odredio je zadatke komunista u Hrvatskoj i poslao svoje istaknute rukovodioce u sve krajeve Hrvatske da prenesu direktivu o pripremi ustanka i pomognu partijskim organizacijama na terenu.

Kao delegat CK KPH u Sisak je tih dana došao Josip Kraš. Obišao je mnoge partijske organizacije, te sudjelovao u radu okružne partijske konferencije Siska, koja je održana sredinom svibnja 1941. u kući Ivana Rukavine — Sinje. Ta je konferencija mnogo značila za tok događaja u Sisku. Sudjelujući u radu konferencije, Josip Kraš je upoznao prisutne s direktivom CK KPH o pripremama za oružani ustanak i govorio o međunarodnoj situaciji. Kako na temelju sjećanja piše Vlado Janjić — Capo, tadašnji sekretar Okružnog komiteta KPH Sisak, Josip Kraš je, uz ostalo, tom prilikom rekao: »Zadatak koji pred nas postavlja Partija zahtijeva najveću hrabrost i odanost stvari radničke klase. Zadaci se moraju izvršavati po cijenu života, zahtijeva se željezna disciplina i točnost. Komunist ne smije više pasti u ruke neprijatelju. Od sada se borba mora voditi na život ili smrt.«

Poslije te konferencije komunisti su još aktivniji, o čemu Vlado Janjić — Capo piše: »Nikada ranije nije u okrugu Sisak održano toliko sastanaka, rastureno toliko letaka i marksističke literature koliko u vremenskom periodu od okupacije do napada na SSSR. Uz smrtnu opasnost, agitatori su išli u tvornice i sela i tumačili liniju Partije, pozivali na sabotažu i neposlušnost, dijelili narodu letke.«

Tako intenzivna aktivnost sisačkih komunista i skojevaca bila je moguća zbog jedinstvenosti djelovanja partijske i skojevske organizacije i njihova velikog utjecaja na stanovništvo u gradu i u selima.

Neposredno pred početak ustanka i osnivanja Sisačkog partizanskog odreda pod rukovodstvom Okružnog komiteta KPH Sisak, samo na području tadašnjeg kotara Sisak bilo je 40 partijskih ćelija sa 230 članova KP i oko 500 skojevaca, te veliki broj odanih simpatizera Partije i SKOJ-a. Bila je to udarna snaga Siska i okoline, koju će neprijatelj dobro osjetiti i zapamtiti.

Događaji koji su uslijedili od okupacije i uspostavljanja takozvane NDH kao što su: teror, ubijanje, iseljavanje, zabrana kretanja, koncentracioni logori, u početku za židovsko i srpsko stanovništvo a kasnije i za sve napredne snage, od 22. lipnja 1941. osobito protiv komunista, bili su apsurdna, neljudska stvarnost nove ustaške državne tvorevine. Zločin je bio zakonom sankcioniran i odobren s najvišeg mjesta ustaške strahovlade.

Međutim, saznajući za njemački napad na SSSR 22. lipnja 1941., Okružni komitet KPH Sisak toga je istoga jutra zaključio da se bez oklijevanja započne oružana borba, da se osnuje partizanski odred, te da svi komunisti budu još više na oprezu kako ne bi pali u ruke neprijatelju, da se svi kompromitirani komunisti što prije naoružaju i povuku u šumu, da se dopremi prikupljeno oružje, da se o odluci Okružnog komiteta što prije obavijeste i sve partijske organizacije. Pridržavajući se te odluke, već iste večeri 22. lipnja 1941. osnovan je Sisački partizanski odred o čemu Marjan Cvetković, pored ostaloga, piše: »Odlučili smo se na formiranje odreda koji će biti vojnički organiziran i koji će... sve svoje snage usmjeriti u borbu protiv okupatora... Bili smo sigurni da je naša odluka pravilna i da će to učiniti cijela Partija kad CK daće signal, jer je sva aktivnost Partije bila usmjerena na pripremu za oružanu borbu.«

Djelujući potom na području oko Siska iz žabenske i brezovačke šume, Sisački partizanski odred bio je središte vojnog i političkog djelovanja. Naime, rukovodstvo odreda bilo je ujedno i rukovodstvo Okružnog komiteta KPH Sisak.

U svom kratkom, tromjesečnom djelovanju iz šuma oko Siska, Sisački partizanski odred izvršio je nekoliko diverzija na željezničku prugu, prekidao u nekoliko navrata telefonsko-telegrafске linije, napao općinu u Topolovcu i Palanjkę zaplijenivši u tim akcijama 30 pušaka,

nekoliko strojeva za pisanje i općinsku arhivu, te rukovodio ilegalnim političkim i propagandnim radom u gradu i selima.

Navedena aktivnost, pa i samo prisustvo odreda u šumama nadohvat grada, njegov utjecaj i tijesna povezanost s narodom u gradu i selu koji ga je hranio, obavještavao o svim događajima i nikada ga nije izdao, kod ustaša su izazivali strah i bijes. Zato su ustaše i pokušale organiziranim napadom na brzinu uništiti Sisački partizanski odred kao izвориšte otpora i nosioca moralno-političkog i vojnog jedinstva svih naprednih snaga. Usprkos opširnih i tajnih ustaških priprema, hapšenja, strijeljanja, kontrole kretanja i drugih mjera, nije postignut željeni cilj. Narod Siska i okoline, naime, prihvatio je partizanski odred i čuvao ga kao svoje oslobođioce.

Zato u prvom napadu od 22. srpnja 1941., nakon što su otkrili dio odreda i u borbi ubili drugove Ivana Lasića i Ivana Ogulinca, a odred izolirali kontrolom kretanja stanovništva, ustaše nisu postigli veći uspjeh. Dapače, Sisački se partizanski odred još više ojačao, zbog čega je neprijatelj 22. rujna 1941. organizirao novi napad, pošto je uhapsio oko 180 ljudi »za koje se sumnja da su ... komunistički simpatizeri«. Idućeg dana uhapšeno je još 40 osoba.

U tako pripremljenom napadu na Sisački partizanski odred 22. rujna 1941. sudjelovalo je oko 650 Pavelićevih vojnika uz pomoć 20 konjanika i pet aviona. Međutim, i taj ustaški napad u potpunosti je propao, jer se odred neopaženo izvukao iz okruženja, prebacio preko Save i uputio se na Baniju, kako je već ranije bilo zaključeno. Dolazak Sisačkog odreda na Baniju mnogo je značio. Tako počinje još jače bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Gledano s vojnog aspekta, dotadašnji rezultati djelovanja Sisačkog partizanskog odreda i nisu mogli biti veliki, jer je trebalo naučiti ratovati. Zato, prema riječima Vladimira Bakarića: »Značaj Sisačkog odreda je u tome što je na vlastitu inicijativu Okružni komitet Komunističke partije Sisak ... samo na osnovu one opće linije koju je Komunistička partija ranije dala i na osnovu ocjene perspektivne razvoja događaja, kako ju je dao Centralni komitet i drug Tito, Odred bio formiran u neposrednoj blizini grada, na rijekama omeđenom teritoriju nepodesnom za manevriranje i ratovanje. Njegov značaj je i u tome što je bio sastavljen skoro isključivo

od Hrvata i što je tako djelujući među hrvatskim stanovništvom na djelu razbijao ustašku i neprijateljsku propagandu o nacionalnoj podvojenosti, zato što je svojim djelovanjem bio moralno-politički osnov daljnjega jačanja ustanka i razvoja bratstva i jedinstva.«

Tako je narod Siska, najprije preko svoga odreda, a potom daleko masovnije, dao za oslobođenje Jugoslavije svoj veličanstveni doprinos s kojim će se pokoljena ponositi.

Bartolin Biličić

USTANIČKI SINJ 1941.

Na površini od 1.077 kvadratnih kilometara Sinjske krajine živjelo je prije rata oko 60.000 stanovnika. Ovo područje spada u Dalmatinsku zagoru i smješteno je između planina Dinara — Svilaja — Kamešnice i Visoke. U njemu je središtu sinjsko polje, kroz koje protiče rijeka Cetina.

Prije rata ovdašnje stanovništvo uglavnom je bilo seljačko. Jedino je u Sinju bila mala Ciglana (talijanski kapital) i skladište duhana. U obje ove djelatnosti bilo je oko 100 zaposlenih. Bilo je i nešto zanatstva s vrlo malo zaposlenih. Glavna djelatnost stanovništva bila je siromašna poljoprivreda i stočarstvo na škrotoj i slaborodnoj zemlji. Zato se ovdje živjelo veoma teško. Više od polovine stanovništva živjelo je na granici fizičkog minimuma.

Sadašnja općina Sinj obuhvaća u svom sastavu bivše općine Vrlika i Trilj. U bivšoj općini Vrlika živjelo je oko 10.000 stanovnika, više srpske nego hrvatske nacionalnosti, a na bivšoj općini Trilj samo je jedan mali zaselak srpske nacionalnosti. Na sinjskoj općini ima i nekoliko sela srpske nacionalnosti. Od ukupno oko 60.000 stanovnika, njih je oko 35.000 srpske nacionalnosti. Ovdje u toku rata nije bilo nacionalističkih obračuna zahvaljujući uspješnom djelovanju KP.

Glavne političke stranke do 1941. bile su: Hrvatska seljačka stranka, Radikalna i Samostalna demokratska stranka. Osim tih buržoaskih stranaka bila je i Stranka radnog naroda u kojoj je KP imala apsolutnu većinu. Od buržoaskih stranaka najveći je utjecaj imala Hrvatska seljačka stranka.

Na ovom području još 1919. osnovana je prva organizacija Komunističke partije Jugoslavije. Tako je KPJ imala stalno utjecaj na stanovništvo ovoga kraja, naročito na dio radništva i zanatlija.

Od 1932. mnogo je plodniji i organizovaniji rad Partije na ovom području. Tako je uoči Njemačkog napada na Jugoslaviju na ovom području bilo devet partijskih

ćelija i to: u Sinju, Glavicama, Dicmu Biteliću, Košuti-
ma, Strmendocu, Jabuci, Udovčićima i u samom mjestu
Vrlika i u njima oko 40 članova KPJ. Uz te partijske or-
ganizacije djelovale su i organizacije SKOJ-a u kojima je
bilo oko 60 Skojevac. Najveće skojevske organizacije
bile su u Sinju i Glavicama.

Na petoj zemaljskoj konferenciji partijska organi-
zacija ovoga područja imala je svoga delegata koji je bio
izabran u CK KPJ.

Na općim izborima 1940, djelujući u Stranci radnog
naroda Komunistička partija je uzela općinsku vlast. Ta-
ko je i načelnik općine bio komunista, Vice Buljan, a
prvi potpredsjednik — sekretar Kotarskog komiteta KP
Tadija Anušić. Komunisti su ovdje vladali općinom od
lipnja 1940. do veljače 1941. kada je općina silom režima
bila raspuštena. Prilikom prisilnog razvlašćenja komu-
nista sinjske općine održan je veliki narodni zbor prote-
sta na kojem je bilo više od 1.000 stanovnika gotovo iz
svih sela. Dok su komunisti vladali sinjskom općinom
bila je izdata i legitimacija drugu Titu, na ime ing.
Slavko Babić.

Uoči fašističkog napada na Jugoslaviju 1941. partij-
ska organizacija ovoga područja bila je vrlo dobro oba-
viješteno o predstojećim događajima, što je potom pre-
nosila i na stanovništvo ove krajine.

Prije službene kapitulacije Jugoslavije, kada su 10.
travnja 1941. dva puka bivše jugoslavenske vojske, 7. i
13., krenuli iz Sinja prema Livnu i Kninu, KP je znala
da će u tim pukovima doći do vojnog puča kojeg su
pripremali frankovci. Zato je Partija obavijestila oba-
vještajne oficire puka o namjeri frankovaca, što ovi u
početku nisu vjerovali, pa su čak htjeli uhapsiti komu-
niste koji su im to saopćili. Međutim, do puča je došlo
tačno kako je to partija bila obaviještena. Organizator
puča je poginuo, a komandant jednog puka je ranjen.
Tako je 10. travnja 1941. došlo do rasula ovih pukova na
cesti Sinj-Livno, na mjestu zvanom Vaganj. Saznavši po-
tom za rasulo puka Kotarski komitet KPH za Sinj dao je
odmah nalog svim članovima Partije i Skoja da sakupe
što više oružja i ratnog materijala. Davana su uputstva
vojnicima i oficirima rasutih pukova da oružje nose svo-
jim kućama i da ga sakriju, te da će to oružje trebati
narodu za obranu domovine. Narod je sakrivao oficire
kojima je prijetila likvidacija od frankovaca.

Tako je ovdje bilo sakupljeno oko 100 pušaka, četiri
puškomitraljeza, stotinjak bombi, nekoliko pištolja i ve-
lika količina municije. Sve su to komunisti i skojevci
spremili na sigurno mjesto. Tzv. Mačkova zaštita osno-

vana ovdje 10. travnja 1941. preuzela je magazine koje su do tada držali pomenuti vojni pukovi. Zaštita se suprotstavlja komunističkoj partiji i skojevcima koji su nastojali prikupiti što više oružja. Tako je »zaštita« već na večer 11. travnja negdje oko jedan sat u noći zapucala na članove KP i skojevce koji su sakupljali oružje rasutih pukova.

Zatim je u razdoblju od 10. do 15. aprila 1941. vladalo bezvlašće u Sinju gdje su se sukobljavali članovi KP i skojevci s Mačekomovom zaštitom.

Konačno su Sinjsku krajinu okupirale talijanske jedinice 15. aprila 1941. Nikakvog dočeka okupatoru nije bilo. Narod je, naprotiv, bio tim činom iznenađen i zaplašen. Samo su predstavnici Mačekove zaštite s desetak protalijanskih građana (koji su ovamo došli ranije) pokazali dobro raspoloženje. Toga istog dana Mačekova je zaštita predala Talijanima magazine, kasarne i ostale objekte. Ali, s činom i formalne okupacije ovoga područja, istovremeno je još više porasla aktivnost Komunističke partije i skojevaca.

Već u prvim danima okupacije ovdašnji Komunisti bili su dobro obaviješteni gdje su magazini oružja, tko ih i kako kontrolira, te su nastavili sa svojom akcijom prikupljanja oružja. Negdje su to oružje kupovali, a negdje čak i nasilno otimali, ako je trebalo. U tim danima naglo se počinjala razvijati i politička aktivnost među omladinom. Skojevske su se organizacije naglo započele povećavati. U Gimnaziji je protestovano što se pozdravlja ustaškim pozdravom, počinje naglo jačati patriotska i revolucionarna svijest. Počinju se u svim višim razredima osnivati skojevske organizacije. Masovno se širi bunt otpora okupatoru. Pred patriotima Cetinske krajine osvježava se sjećanje na neustrašive predke Ivana Vilipovića, Pavla Vučkovića i druge koji su 1715. branili sinjsku tvrđavu potukli nadmoćnijeg neprijatelja Mehmed-pašu bosanskog.

Prve ovdašnje ilegalne diverzantske akcije izvršene su u srpnju 1941. kada su ustanici u pravcima Sinj-Livno, Sinj-Knin, Sinj-Imotski, Sinj-Split pokidali telefonske linije. U tim akcijama su se istakli Frane Msnić, Dujo Maras i Ante Kocjančić.

Kompromitovani članovi KPJ živjeli su ovdje ilegalno od lipnja 1941. a prva hapšenja sa spiskova izvršili su Talijani i ustaše u prvoj polovini srpnja 1941.

Tokom lipnja i srpnja 1941. Kotarski komitet KPJ za Sinj bio je u stalnoj pripravnosti i čekao direktivu za dizanje ustanka. U to doba na sinjski teren su dolazili

drugovi iz Pokrajinskog komiteta KP za Dalmaciju radi pripreme i dogovora za dizanje ustanka. Češće su dolazili Andrija Božanić i Stipe Marković. Tako je i dogovoreno da se ustanak digne 10. kolovoza 1941. Devetog na deseti kolovoza 1941. kompletan Kotarski komitet za Sinj, oko 95 boraca dobro naoružanih sa četiri puškomi-traljeza, prešli su rijeku Cetinu na mjestu zvanom Rumin, gdje su ih sačekali drugovi sa Bitelića i tako su se našli svi skupa na vrletima Dinare. Ovaj odred odvažnih ustanika imao je zadatak da forsira cestu Sinj — Livno, kako bi na sebe obratio pažnju neprijatelja i na taj način omogućio Splitskom partizanskom odredu lakši dolazak na Kamešnicu, gdje su se trebali spojiti sa Sinjskim partizanskim odredom, ali do toga spajanja tada nije došlo iz poznatih razloga.

Tako je slobodarska cetinska krajina dala oko 200 prvoboraca, osam narodnih heroja i ukupno 7.174 pripadnika NOV i partizanskih odreda, odnosno ukupno sudionika NOP-a oko 14.000. Sa ovog područja bilo je zatvoreno i internirano 1.479 osoba.

Od ustanka do oslobođenja naše zemlje 1338 boraca NOB-a s ovog područja dalo je u borbi i svoje živote, širom Jugoslavije, a od toga broja njih 102 su poginuli od 15. svibnja do 20. lipnja 1943. u 5. neprijateljskoj ofanzivi na Sutjesci. Ovdje je bilo i 1888 žrtava fašističkog terora. Samo u jednom danu 28. ožujka 1944. zloglasna »Princ Eugen« divizija ubila je, poklala ili zapalila u objektima 1.500 naših žitelja.

Tako i narod sinjske općine i Cetinske krajine inače, zajedno s ostalim narodima Jugoslavije dao je svoj dragocjeni doprinos i u mnogobrojnim ljudskim životima i junačkim podvizima svojih sinova i kćeri na naše konačno oslobođenje.

Romac Ante — Bili

SLAVONSKI BROD U pitomom i žitorodnom području središnje Slavonije, uz rijeku Savu prostrla se općina Slavonski Brod sa istoimenim gradom koji je ujedno i sjedište krupnog industrijskog bazena. Nadaleko su poznata slavonskobrodska poduzeća: tvornica vagona »Đuro Đaković«, drvena industrija »Slavonija«, »Slavonka«, »Ditad« i dr.

Prema predratnom popisu stanovništva, na području kotara Slavonski Brod živjelo je oko 3700 zaposlenih u industriji, zanatstvu, trgovini i ostalim djelatnostima, dok se ostalo stanovništvo uglavnom bavilo zemljoradnjom i stočarstvom. Oko 86,5 posto stanovnika bili su Hrvati, 9 posto Srbi, dok su 4,5 posto stanovništva predstavljale ostale nacije i nacionalne manjine. Zbog takvog nacionalnog i socijalnog sastava u predvečerje drugog svjetskog rata na stanovništvo je politički snažno utjecalo, osobito po selima, Mačekova Hrvatska seljačka stranka. Međutim, nakon sporazuma Mačeka i Cvetkovića o podjeli vlasti, Mačkov se utjecaj počine proširivati i na dio radnika. Doduše još na izborima 1938. tada ilegalna KPJ podržavala je Mačkovu opozicionu listu koja je ovdje dobila 82,57 posto glasova. Tako ojačani Maček potom pristupa podjeli vlasti i utjecaja između hrvatske i srpske buržoazije, umjesto da se pozabavi gorućim pitanjima hrvatskog naroda. Taj događaj omogućio je hrvatskoj buržoaziji da bez konkurencije srpske buržoazije u Hrvatskoj još nemilosrdnije eksploatira radni narod Hrvatske, pa i hrvatsko seljaštvo koje je svojedobno vjerovalo Mačeku. U to razdoblje i u samoj HSS počinje sve jače previranje, uz proces klasne, socijalne i političke diferencijacije. Istodobno na sceni je stalno KP, a osobito je veliki njezin utjecaj ne samo na radnike, nego i na ostale narodne slojeve, ponajprije na revolucionarnu omladinu.

U predvečerje šestojanuarske diktature političke prilike u brodom kotaru razvijaju se u znaku zaoštavanja političkih suprotnosti. Na jednoj strani ton im daju

previranja u redovima kotarske organizacije HSS, teror režima, sve otvorenije istupanje doduše malobrojnih frankovaca i proustaških elemenata, a na drugoj strani uporna politička borba radničke klase i Partije. Baš pod utjecajem Partije, i zbog sve težih životnih problema, jača i u HSS lijeva struja, dovodeći do izolacije desničarske i frankovačke snage, zbog čega vodstvo HSS energično reagira i 1940. raspušta mjesnu i kotarsku organizaciju HSS. Kao reakcija na sve, organizira se nastupanje lijevih snaga HSS i jačanje utjecaja Partije i SKOJ-a, dolazi do grupiranja i protuakcije konzervativnih snaga HSS na čelu s direktorom gimnazije, popom dr. Ljunčevićem, koji dolazi na taj položaj poslije štrajka brodskih gimnazijalaca. Ljunčević odmah raspušta tri razreda, pa učenici tih razreda školovanje moraju nastaviti u Zagrebu, Beogradu i drugdje. Direktor nastupa kao policajac i ideolog desničarskih snaga, a na taj je položaj i doveden kako bi ugušio komunistički pokret na gimnaziji koji se sve više širio i po gradu i okolnim selima. Radnička, đачка, studentska i seljačka omladina povezuje se u svom zajedničkom nastupanju. Pod rukovodstvom KP, SKOJ u Slavanskom Brodu stupa na otvorenu političku scenu. U svim akcijama koje Partija vodi među radničkom klasom, na selu, u školi i u gradu, u štrajkovima, manifestacijama i demonstracijama sudjeluje sve više omladine. U to doba, uoči drugog svjetskog rata, i u Slavanskom Brodu socijalni položaj i u gradu i na selu ozbiljno se pogoršava — niske zarade, nezaposlenost, dugovi seljaka i si. Cijene od 1939. i 1940. porasle su za 150 posto. Prelazi se na vojnu privredu. U tvornici vagona u Slavanskom Brodu izrađuje se artiljerijska municija. Narod sve više gubi povjerenje u vodstvo HSS. U toj situaciji Partija ubrzano širi svoj utjecaj ponajprije jasnim stavovima, sudjelovanjem u radničkim i đачkim štrajkovima i ostalim akcijama čiji je cilj poboljšanje uvjeta života, pa sve to zajedno prerasta u politički pokret. Partija upoznaje široke narodne mase sa pravim stanjem u zemlji i s glavnim uzrocima takvoga stanja. Osobito se ukazuje na pojačanu fašizaciju zemlje, na opasnost izdaje u najvišim rukovodećim vrhovima države i armije.

Doduše, Komunistička partija u Slavanskom Brodu ima duboko korijenje još iz osnivačkih dana. Tako je općinska uprava u Slavanskom Brodu već 1920. bila u rukama komunista. U Slavanskom Brodu su se rodili, komunistički djelovali i odgajali se neki od naših najpoznatijih komunista, među kojima Đuro Đaković, Đuro Salaj i ostali. Poslije razdoblja stagnacije od 1920. do

1935. kao posljedica šestojanuarske diktature, već od 1935. a posebno od 1937., Partija i ovdje intenzivnije širi svoj utjecaj, konsolidira svoje redove, sukobljuje se s frankovcima i postaje politička snaga na političkoj sceni u Slavonskom Brodu. Ona se koristi svim mogućim legalnim formama rada i utjecaja. Akcije Partije i SKOJ-a uoči kapitulacije Jugoslavije bile su brojne osobito na političkom planu: razobličavanje nenarodne koalicije Cvetković — Maček, ukazivanje na fašističku opasnost i slično, ali su vođene i akcije u kojima su se radnička klasa, radno seljaštvo i omladina borili za poboljšanje svoga ekonomskog i političkog položaja. Utjecaj partije širi se iz partijskih ćelija i skojevskih grupa. Zato bi ocjenjivanje rada komunista u Slavonskom Brodu uoči rata samo na temelju organizacione strukture bilo suviše jednostrano. Jer, nemoguće je pratiti razvoj brodske partijske organizacije izvan ukupne djelatnosti revolucionarnog radničkog i omladinskog pokreta, djelovanja i rada komunista u HSS i HRS i ostalim političkim i društvenim organizacijama koje su tada djelovale. Radnici, studenti i srednjoškolci bili su nosioci i propagatori komunističkih ideja na selu. Zato policija nastoji svim sredstvima da uspostavi nadzor nad komunistima, ali u tome ne uspijeva, kako i sama priznaje u jednom izvještaju 1940. Priznanje da čak ne uspijeva registrirati sve komunističke akcije. Policija vodi i posebnu kartoteku o komunistima — vojnim obveznicima, o čemu obavještava njihove komande.

Zahvaljujući takvom razvoju događaja, već 1939. u Slavonskom Brodu djeluje OK KPH u kome su bili: Josip Kuvaj, Stjepan Živković, Norbert Weber, Franjo Sertić, Mihailo Javorski, Drago Vidošević, Josip Zmajčić, Pavao Šerić, Andrija Sudić i Stjepan Funarić.

U Okružnom komitetu SKOJ-a bili su: Franjo Sertić, Duka Belanović, Ivan Mišković, Mato Matej, Franjo Cerjan, Mićo Žigić, Dragica Pihler i Mira Kutuzović.

U vojnom komitetu bili su: Luka Đaković, Duka Belanović i Franjo Gospočić.

Zbog ograničenog prostora ne mogu nabrojiti imena svih ovdašnjih predratnih komunista. Prema sjećanju dra Josipa Zmajčića, uoči okružne partijske konferencije 22. lipnja 1941., bilo je oko 90 članova Komunističke partije i kandidata za članove Partije, te oko 400 članova SKOJ-a, od čega u samom gradu oko 200. Međutim, prema podacima u knjizi »Radnički pokret u Slavonskom Brodu između dva rata« Dragiše Jovića i Mile Konjevića (str. 374) navodi se da je na području OK Slavonski Brod tada bilo 16 partijskih ćelija sa 106 članova

KP i kandidata, te oko 300 skojevaca. U svakom slučaju, Partija u Slavonskom Brodu u to doba bila je i brojna i snažna. Osim članova Partije i SKOJ-a bilo je i više stotina radnika i ostalih naprednih građana koji su se smatrali komunistima. Bili su aktivni u sindikatu i ostalim akcijama kojima je Partija rukovala. Naročito je bio veliki broj omladinaca koji su se osjećali komunistima. Zato uoči rata Partiji nije bilo teško izvesti više političkih akcija, demonstracija, bacanja letaka i si. tako reći pred nosom policije. Kao što je poznato, Partija je upozoravala na opasnost od fašizacije, odnosno na sve neposredniju opasnost od fašističke okupacije naše zemlje. Tako mobilizirana, s takvim utjecajem i brojnim stanjem, Partija dočekuje okupaciju 1941.

U razdoblju neposredno pred 27. ožujak i između 27. ožujka i 6. travnja 1941. Partija u Slavonskom Brodu organizira više javnih zborova i demonstracija. Jedan je zbor održan u Tvornici vagona, a radnicima je govorio Mika Babić, narodni heroj, kojega su neprijatelji strijeljali 1941. Veliki je zbor održan i u Raifneriji nafte u Bosanskom Brodu, na kome je govorio omladinac Robert Horn. Na zboru u Brodskom Varošu narodu, oficirima i vojnicima jugoslavenske vojske govorio je Ivan Mišković, a na zboru u samom gradu govorio je Gustav Štiglic. Svuda su nošene crvene zastave i transparenti, a na zborovima je sudjelovalo i po više stotina omladinaca, radnika i seljaka. Partija je upozoravala narod na neposrednu ratnu opasnost, pozivala na obranu zemlje i mobilizaciju protiv izdajničke pete kolone, tražila je savez sa SSSR i si. Tako je i na sam dan napada na Jugoslaviju (6. 4. 1941.) održan sastanak Okružnog komiteta KPH Slavonski Brod. Na tom je sastanku zaključeno da se od brodskog garnizona zatraži oružje i da se naoružaju radnici. Skupina omladinaca otišla je komandantu garnizona, ali umjesto oružja on ih je pohapsio i tek drugi dan, pod pritiskom javnog mnijenja, pušteni su iz zatvora. Bio je to pouzdani znak o tome kako bi tadašnje rukovodstvo branilo zemlju. Istodobno više skupina omladinaca i članova KP dobrovoljno se javljaju u vojsku, a kada se starojugoslavenska vojska povlačila iz Slavenskog Broda preko Save u Bosnu, mnogi su ovdašnji ljudi bili uvjereni kako će se tamo u Bosanskim planinama nastaviti otpor protiv Nijemaca. No, kako je poznato, zbog izdaje do toga nije došlo. Upravo tih dana Pokrajinski je komitet organizirao skupinu skojevaca koji su iz sjedišta policije u Slavonskom Brodu odnijeli dio kartoteke s imenima komunista.

U takvoj situaciji stigao je okupator na područje Slavonskog Broda. Povoljni geografski položaj ovog grada, te dobra povezanost željeznicom i cestama sa ostalim krajevima Jugoslavije, ponukali su okupatore i ustaše da se što bolje učvrste. U operativnim kartama Nijemaca Slavonski Brod bio je zaokružen kao mjesto izuzetne važnosti. Zbog toga i čine sve da ga što čvršće drže u svojim rukama, da uguše svaki otpor, da, kako su govorili, kazne svaku neposlušnost.

Zahvaljujući blagovremenoj krađi komunističke kartoteke iz policije, okupatorsko-ustaške vlasti nisu imale popis imena komunista i skojevaca. To je olakšalo ilegalni rad i spriječilo mnoga hapšenja. Zbog snažnog predratnog utjecaja Partije na široke narodne mase ovog kraja, ulazak okupacionih trupa u Slavonski Brod i dolazak ustaša na vlast nije ovdje dočekan nikakvim manifestacijama oduševljenja. Naprotiv, dočekala ih je nijema tišina, a na licima građana vidjela se gorčina, prkos i spremnost da se nastavi borba i u takvim uvjetima. Zato je već 11. travnja 1941. ponovno održan sastanak OK KPH Slavonski Brod na kome je zaključeno da se odmah počne prikupljati i skrivati oružje i si. Tako su ubrzo prikupljena i sakrivena dva puškomi tra i jeza, oko 100 pušaka, više pištolja, nekoliko sanduka ručni bombi, velika količina municije i druge opreme. Istodobno, ubrzo po dolasku ustaške vlasti, ovdašnja omladina onemogućila je ustaški pokušaj da organizira omladinu u svoje tzv. »časne službe«. Zato više stotina omladinaca, đaka, studenata i šegrta demonstriraju na igralištu u Slavonskom Brodu, kamo su bili dovedeni na vojnu obuku pod rukovodstvom ustaša. Pred tim revolucionarnim i patriotskim činom mladih Slavonskog Broda, ustaše ostaju zbunjene i nemoćne. Pod dojmom organiziranosti i beskompromisnosti u izvođenju akcije, ustaše se ne usuđuju da odmah poduzmu i neke konkretne mjere. Istodobno uspješno djeluje i vojni komitet, koji osim prikupljanja oružja osniva i tzv. udarne desetine. Komunisti neumorno objašnjavaju narodu veliku izdaju i posljedice okupacije, ukazuju na borbu koja će uskoro početi još žešće. Odjekuju glasovi o prvim sabotажama, a Partija je organizirala krađu oko 30 kg eksploziva, bacanje letaka i si. Tako se sa sigurnošću može reći da su partijske i skojevske organizacije u Slavonskom Brodu veoma spremno dočekale 22. lipnja 1941. — dan napada Nijemaca na Sovjetski Savez. Sticajem okolnosti, toga dana u Slavonskom Brodu održavala se okružna partijska konferencija na kojoj je bio i sekretar CK KPH Rade Končar. Na konferenciji su pod-

nijeli izvještaje sekretari OK KPH Josip Kavaj i sekretar OK SKOJ-a Franjo Sertić. U diskusiji su sudjelovala 22 delegata. Zanimljivo je spomenuti da je konstatirano kako se od prošle konferencije broj članova Partije gotovo udvostručio, ali kako se još u tome sektaši i da zato treba još brže širiti redove Partije i primati sve koji su se dokazali u partijskim akcijama. Ocijenjeno je kako je utjecaj ustaša na selu iz dana u dan sve slabiji, te da u pojedinim selima, kao što su Topolj, Andrijevc i još neka, nisu imali ni toliko pristalica da bi mogli ustaviti kakvu-takvu svoju vlast, da su seljaci nezadovoljni, pa čak i ogorčeni zbog pripajanja Dalmacije i naših otoka Italiji i zbog ustaške »odluke« da talijanskog princa od Spoleta dovedu za hrvatskog kralja i si. Istaknuto je i kako su članovi Partije iz Starog Topolja, zahvaljujući svome ugledu i odlučnosti, spriječili pokušaj ustaša iz Slavonskog Broda da izvrše pokolj Srba u Novom Topolju. Tako uspješnom i dobro organiziranom radu Partije i SKOJ-a dao je veoma pozitivnu ocjenu i Rade Končar, kritizirajući istodobno sektaštvo kod primanja u Partiju žena i omladine. Prema njegovoj direktivi trebalo je i dalje jačati partijske organizacije, osobito u tvornicama i poduzećima. Zaključeno je da se osnivaju partijske ćelije i po selima gdje još nisu postojale. Tajnim glasanjem izabran je novi Okružni komitet. Doznajući za napad Nijemaca na SSSR, Končar je prisutnima na konferenciji dao uputstva za pripreme i izvođenje oružanih akcija, ako i o čuvanju kompromitiranih drugova od hapšenja i si. Ubrzo potom, a prije nego je Proglas CK KPJ i CK KPH o ustanku stigao u Slavonski Brod, održan je 24. lipnja i sastanak Okružnog komiteta SKOJ-a. Na njemu su razrađeni i konkretni zadaci, a skojevcima, kao i članovima KP, naređeno je da se smatraju mobiliziranima i da su dužni odazvati se na bilo koju akciju Partije. U duhu toga zaključka, već 30. lipnja održan je sastanak 30 rukovodilaca skojevskih grupa na kome je pročitao Proglas CK KPJ sa pozivom na ustanak. Istodobno i ustaše pripremaju hapšenja zbog bačenih letaka u kojima se poziva na ustanak, a počinju i prva ustaška ubistva. Tako su uhapšeni i mučeni u zatvoru i prvi ovdašnji skojevci, Križanić i Šebele, a slijedilo je masovnije hapšenje uglednijih Srba u gradu i na selu. Čuvajući se od hapšenja, više članova OK Partije i SKOJ prelazi u poluilegalnost ili u ilegalnost.

Tako je konačno dozrela situacija u kojoj je 3. srpnja 1941. osnovana i prva partizanska grupa od devet drugova, od kojih su neki kasnije bili ponovno vraćeni na rad u grad. Planirano je više borbenih akcija, a jed-

na od njih, bacanje bombe u ustaški stan, nije uspjela, ali je zato u potpunosti uspjela akcija paljenja vagona na željezničkoj stanici Slavonski Brod, izvedena 8. srpnja. Više je vagona uništeno ili onesposobljeno. Data je direktiva Josipu Antoloviću da u Tvornici vagona izradi »papuče« pomoću kojih bi se izvodile diverzije na željeznici iskliznućem vlakova koji su prevozili trupe i robu za Nijemce. Okružna partijska tehnika, koja se nalazila u Slobodinci kod Stjepana Funarića — Jote, radila je neprekidno i uspješno. Stalno se sakuplja sanitetski materijal i hrana, čavli i staklo podmeću se pod točko ve njemačkih kamiona, a pijesak u lagere željezničkih vagona. Užurbano se obučavaju skojevci za izvođenje diverzantskih akcija. Tako se 4. srpnja osniva partizanski odred s dvije grupe. Jedna je sjeverno od Slavanskog Broda, u šumi Cerovac, a druga u selu Slobodinci. Nakon četiri dana spojile su se i zajedno imale 25 naoružanih boraca, od kojih su petnaestorica bili članovi Partije, petorica članovi SKOJ-a i petorica simpatizeri Partije. Po nacionalnosti: 23 Hrvata i 2 Srba a po socijalnom porijeklu: 16 radnika i 9 đaka i studenata. U tom odredu našlo se i nekoliko članova OK KPH i SKOJ-a koji su se morali skloniti pred hapšenjem, mada su se povremeno vraćale u grad. Tih dana dolazi u Slavonski Brod kao delegat CK KPH Marko Siminić, čiji je rad, osim nekih grešaka i samoga rukovodstvo u Slavanskom Brodu, ostavio više negativnih tragova na razvoj ustanaka i na aktivnost samoga odreda. Njegova je ocjena kako Partija u Slavoniji nema uvjeta za partizanski rat, već da akcije treba usmjeriti na područja u Bosni. Tako je on 13. srpnja donio odluku o reorganizaciji odreda i osnivanju dviju diverzantskih grupa, jedna da djeluje na željezničkoj pruzi Beograd — Zagreb istočno, a druga zapadno od Slavanskog Broda. Jedna je partizanska grupa od sedam boraca imala zadatak da radi politički, pali vršilice, da mobilizira seljake, razoružava žandarmerijske stanice i djeluje u pravcu Dilja, sa osloncem na Slavonski Brod. Grupe istočne i zapadne trebale su djelovati čisto diverzantski, ne upuštajući se ni u kakve druge akcije, i da se bave agitacijom.

Kako je prvi partizanski logor kod sela Tomice bio kompromitiran, dvojica drugova, Mićo Žigić, član OK SKOJ-a, i Tonče Findrih, član Partije, odlaze 15. srpnja da pronađu novu bazu za diverzantske grupe koje su djelovale istočno od Slavanskog Broda. Ustaše su ih prepoznali i opkolili, ali se oni nisu predali. U junačkoj su borbi poginuli. Bilo je to kod sela Korđuševca 16. lipnja 1941. Oni su među prvim partizanima poginuli u

Slavoniji. Samo dva dana nakon toga zapadna diverzantska grupa minirala je prugu Beograd — Zagreb, nedaleko od Slavonskog Broda. Mina je eksplodirala pod brzim vlakom koji ju je preletio ali je zato promet obustavljen oko šest sati zbog oštećenja pruge. Ta je grupa bila raspuštena 22. srpnja zbog prekida veza u gradu poslije više hapšenja, a njezini su se borci razišli na razne strane kotara da nastave s političkim radom. Unatoč raspuštanju partizanske grupe, akcije su i dalje nastavljene. Tako već 11. kolovoza drugovi iz zapadne partizanske grupe ubili su jednoga ustašu kod sela Kanža, a 29. kolovoza u selu Šibinju likvidiran je ustaški tabornik, kome je na sprovod došao i sam Gvido Kvaternik. Zatim 1. rujna ta je grupa prihvatila borbu s ustašama kod Starog Slatenika, a 3. rujna i u selu Slobodinci odakle se poslije ranjavanja jednog ustaše povlači bez gubitaka. U akciji 5. rujna zapadna diverzantska grupa minirala je prugu Beograd — Zagreb kod sela Stari Slatenik. Pruga je bila prekinuta, a tri vagona oštećena. Partizani su 14. prosinca prilikom prijelaza preko pruge Zagreb — Beograd ubili dvojicu ustaša, a 17. prosinca vodili su borbu sa žandarima kod Glamočnika. Za to vrijeme drugovi koji su se razišli po direktivi u rujnu radili su aktivno na području Đakova i Slavonskog Broda. Ideju o oružanom ustanku oni su širili među narodom. Važnu ulogu u povezivanju razbijenih redova u Partiji i među pojedinim grupama odreda odigrao je Stjepan Sekulić — Jucko, poginuo 1943. i proglašen narodnim herojem. Takav rad Partije u Slavonskom Brodu CK KPH oštro je kritizirao partijskom okružnicom broj 3. i 4. Greške su ocijenjene kao krupne, a orijentacija partizana na grad bila je pogrešna, što je bazu ustaniKa sužavalo. Da je bila data pravilna linija i na vrijeme uspostavljena veza s Krndijom i Papukom, najmanje 150 do 200 drugova otišlo bi tih dana iz Slavonskog Broda u partizane. Više odluka bilo je pogrešno, kao i odluka da se odred orijentira na grad i okolna sela, da se kompromitirani ilegalci vraćaju na legalni rad, da se odred razbije na tri dijela i si.

Kada je koncem srpnja 1941. trebalo osnovati Mjesni komitet, Marko Siminić ponovno čini krupnu grešku i osniva Mjesni komitet na čelu s čovjekom koji do tada nije bio član Partije. To mu nije smetalo da se prihvati toga zadatka, ali zbog neiskustva u ilegalnom radu, brzo se kompromitirao. Zatim je došlo do velike provale koja je započela u Zagrebu i nastavila se u Slavonskom Brodu. No mjesna organizacija SKOJ-a nastavlja političku akciju i vrši sve veći pritisak za odlazak u parti-

zane, što je kasnije i omogućeno velikom broju skojevaca i omladinaca.

Unatoč nekim propustima i nedostacima u radu članova Partije i SKOJ-a, započeta oružana aktivnost i na ovom području nikada nije prestala. Tako u prosincu 1941. Franjo Sertić i Duka Balenović uspostavljaju vezu s Krndijom kamo uskoro polazi grupa od 35 partizana. Ali zbog velikog snijega koji bijaše napadao tih dana veza od sela Duboko preko Krndije sa Papukom bila je privremeno prekinuta. Zbog toga je provela zimu ilegalno radeći u samom gradu. Nitko od njih nije bio otkriven niti uhapšen. Tako je Partija položila još jedan veliki ispit ilegalno djelujući u tako teškim i složenim uvjetima kakvi su u to doba bili u Slavonskom Brodu. Zatim je slijedilo drugo ratno proljeće. U ožujku 1942. spojile su se sve ovdašnje partizanske grupe i grupice, i definitivno je uspostavljena veza s rukovodstvom NOP-a Slavonije.

Tako bi se mogao izvesti zaključak da je odaziv na ustanak ovdje bio veoma masovan, što u početku zbog nekih propusta i nedostataka u rukovođenju nije bilo bolje iskorišteno. Početkom druge ratne godine taj nedostatak u velikoj je mjeri bio uočen i ispravljen, a ustanak je počeo dobivati sve snažnije i masovni je obilježje i konačno prerastati u svenarodnu oružanu oslobodilačku borbu i revoluciju. Treba posebno istaknuti da ustaše i okupator u Slavonskom Brodu nikada nisu uspjeli do kraja uspostaviti svoju vlast, jer su se svugdje osjećali aktivisti NOP-a i borci NOB-e koji su, pored ostaloga, širili ideju i akciju svoje nove narodne vlasti.

Tako je i narod Slavonskog Broda, od prvih oružanih akcija i diverzija do konačnog oslobođenja naše zemlje, dao konačnoj pobjedi narodnooslobodilačke borbe svoj veliki doprinos.

Revolucionarni i slobodarski Slavonski Brod Đure Đakovića, Đure Salaja i ostalih istaknutih komunista pokazao je na djelu koliko mu je draga sloboda i što je sve spreman za nju žrtvovati.

Ivan Mišković

**SLAVONSKA
POŽEGA**

Tek što bijaše proglašena Nezavisna
Država Hrvatska, 10. travnja 1941., po-

čela je i primjena Uredbe o rasnoj pripadnosti, o Srbima, ali i o Hrvatima jugoslavenski opredijeljenima, pa ubrzo u javnoj upravi, političkom i javnom životu Slavonske Požege nije više bilo ni jednog Jevreja, Srbina ili Hrvata za kojega se smatralo da je nepodoban za novu ustašku vlast. Zatim su osnovani prijevremeni vojni sudovi koji su poznavali i donosili samo jednu presudu — smrt. Ubrzo se stvaraju i brojne ustaške organizacije u Slavonskoj Požegi, kao i po selima Požeške kotline, radi sprovođenja ustaško-okupatorske politike u ovim krajevima. Slijedilo je masovno i svakodnevno uvjeravanje ovdašnjeg hrvatskog stanovništva o slobodi i nezavisnosti koju su ustaše izvojevale, o tome da ustašku politiku svi moraju podržavati jer da je to zapravo politika svih Hrvata, da su ustaše samo javni nosioci te politike i tome slično. Ta i takva ustaška propaganda nalazila je pristaše koji u Slavonskoj Požegi ubrzo osnivaju ustaške organizacije, organizacije ustaških žena i omladine. Njima je pristupio i dio Mačkovih desno orijentiranih pristaša, posebno onih iz »Zaštite« koji su bili naoružani, pa tako i opasniji za goloruki narod koji ih nije prihvaćao. Na ustaškim zborovima i raznim drugim manifestacijama mogao se zapažiti priličan broj građana, mada su mnogi od njih dolazili od straha zbog mogućih represalija. No, uprkos svim ustaškim nastojanjima, na području Požeške kotline veliki broj sela ostao je izvan jačega ustaškog utjecaja i bez ustaških organizacija.

Zatim su zaredale brojne tzv. zakonske ustaške odredbe kao što su: odredba o obaveznom prijateljstvu Srba, rasnoj čistoći i zaštiti naroda NDH, zabrani upotrebe ćirilice, obilježavanju Jevreja, prekrštavanju Srba i iseljenju u Srbiju, a posebno bivših dobrovoljaca od kojih je 341 iseljen, o osnivanju sabirnih logora za Srbe i Jevreje, o konfiskaciji njihove imovine za potrebe NDH i si.

Međutim, tko zna iz kojih sve taktičkih razloga, ustaški potsupak prema ovdašnjim komunistima i skojevcima, barem u prvim danima ustaške strahovladavine, nije bio drastičan kao nešto kasnije, a bilo je slučajeva da su čak nekoga od komunista ili skojevaca puštali kući iz zatvora.

Ali ubrzo poslije napada Nijemaca na SSSR, pojačan je teror prema komunistima i skojevcima Slavonske Požege. Mnoge su bili pohvatali i bacili u zatvor. Dogodilo se to u 12 partijskih ćelija u kojima je djelovalo 68 članova KPH i 63 kandidata za članove KPH. U tom drastičnom ustaškom naletu razbijene su ovdašnje partijske organizacije a komunisti ostali bez rukovodstva. Neki od njih ipak su se uspjeli spasiti bježanjem u Zagreb i neka druga mjesta. To je bilo najteže razdoblje za komuniste ovoga kraja.

Srećom, u tim kritičnim danima 1941. došao je na područje Slavonske Požege mladi krojački radnik i komunist Jovo Milanović. Njemu polazi za rukom da nakon kraćeg vremena okupi oko sebe grupu komunista koji su se uspjeli spasiti pred ustaškim progonima. Potom je obnovio i vezu s Okružnim komitetom KPH u Novoj Gradiški. Tako uz pomoć ovdašnjih komunista Nevenke Kulić, Bore Novaković, Stanka Radovanovića i Ilije Rikanovića obnovljene su partijske organizacije i osnovano privremeno partijsko rukovodstvo u selu Slobštini, a počinje i intenzivnija priprema za podizanje narodnog ustanka. Međutim, u to doba osjećao se veliki nedostatak partijske povezanosti radi jedinstvenijeg djelovanja. Tada su, zapravo, postojala dva partijska centra, jedan u selu Slobštini, a drugi u Dubokoj, što se negativno odrazilo na objedinjavanje akcija. Srećom, ta se situacija znatno popravila dolaskom na ovo područje članova CK KPH Rade Končara i Paje Gregorića, u lipnju 1941. Nakon toga održava se partijska konferencija za okrug Nova Gradiška u Banovoj Jaruzi, zatim konferencija u Kosanjima za područje Pakraca i konačno za okrug Slavonski Brod u Slavonskom Brodu. Te su konferencije imale historijsko značenje za razvoj NOP-a na čitavom području Slavonije. Odmah poslije konferencija održani su mnogi ilegalni sastanci komunista i njihovih simpatizera u selima i gradovima Slavonije na kojima su se proučavali zaključci spomenutih konferencija, te direktive CK KPJ i CK KPH o podizanju ustanka. Zato se te jeseni i na području cijeloga kotara Slavonska Požega osnivaju akcioni odbori, ponajprije u čačavcu, Pasikovcima, Slobštini, Venju, Krivaju, Dubokoj, Slavonskoj Požegi, Kruševu, Nježićima, Vrhovcima, Požeškim

Vrhovcima, Lučincima, Požeškom Milanovcu, Oljasima, Perencima i ostalim selima. Bilo je to razdoblje vrlo intenzivne aktivnosti komunista na tumačenju osnovnih ciljeva NOB-e.

Kao rezultat tako svjesnog i dobro organiziranog rada komunista, već 15. srpnja 1941. održan je i sastanak Općinskog komiteta KPH Jasik — Duboka kome su prisustvovali: Stanko Radovanović — Udarnik, Mirko Kragujević, Sanko Božić, Stevo Radišić, Jovo Jačimović, Dako Đurđević i Nikola Đurđević. Po odluci toga sastanka osnovana je grupa od osam ilegalaca koju je vodio Stanko Radovanović — Udarnik, stari i prekaljeni komunist. Ti su borci ubrzo izveli i prvu oružanu akciju — porušili su više poštanskih stupova pored pruge Našice — Pleternica.

Polovinom rujna 1941. u selu Kruševu osnovana je i druga grupa boraca u kojoj su bili: Mile Puač, Dušan Pauč, Stanko Puač — Riđo, Stanko Puač — Mitin, Đuro Pauč i Dušan Pauč, svi iz sela Kruševa, zatim Pero Babić i Pero Marković iz Nježića, Pero Radivojević — Točak i Božo Radivojević iz Gornjih Vrhovaca, Milan Bunčić i Jovo Cvetković iz Kamenskog Vučja, te Pero Vujaklija iz sela Mrkoplja. Za komandira grupe bio je izabran Dako Pauk, danas generalpukovnik. Grupa je imala pet karabina, šest lovačkih pušaka, tri vojnička pištolja i sedam ručnih bombi, te više stotina puščanih metaka. Noću 16/17. listopada 1941. napadnuto je uporište Poljanska odakle su ustaše pobjegle u svoje susjedno uporište u selu Bišupci. Partizani su u toj borbi zarobili dvojicu ustaša i jedan karabin, te stotinjak puščanih metaka.

Mada prilično skromna po vojničkom rezultatu, ta akcija je imala ogromni moralno-politički učinak u Požeškoj kotlini. Njome je najavljen masovniji narodni ustanak u ovome kraju, što je izazvalo paniku među ustašama, ali i veliko ohrabrenje simpatizerima NOP-a.

Dakina grupa 12. studenog napada ustaše u Leštatu kod Kamenskog Vučjaka i njihovu stražu na mostu kod sela Orljavca. Tom prilikom zaplijenila je manju količinu oružja i municije. Samo tri dana kasnije ponovljen je napad na Leštat i razoružani čuvari stovarišta i neki lugari, zatim oštećena šumska pruga i, što je veoma važno, održan je miting sa oko 600 šumskih radnika, koji potom napuštaju posao čime, zapravo, prestaje eksploatacija šume u korist ustaša i okupatora. Slijedila je 15. studenog i akcija Papučke partizanske grupe. Oni su napali selo Zvečevo i demolirali šumariju, a 26. studenog snažno je napadnuto žandarmerijsko uporište Ka-

menska. Ubijen je jedan, a ranjena su dva žandara. U toj borbi poginuo je i prvi partizan ovoga kraja, Duša Radulović. Zarobljeno je osam karabina i više stotina pušćanih metaka, a žandarmerijska kasarna bila je zapaljena.

Poslije ovih i još nekih partizanskih akcija, sve informacije govorile su kako ustaše pripremaju veći napad na G. Vrhovce. Napad se očekivao 27. prosinca, kada se temperatura bijaše spustila 30 stupnjeva ispod nule, a snijeg na padinama Papuka sezao i do metar visine. Zbog toga su borci u zasjedi naložili vatre na nekoliko mjesta kako bi se malko ugrijali. A onda, negdje oko podne, pojavio se neprijatelj. Razvijen u strijelce dolazio je preko Visokog i od Kruševa krećući se kroz duboki snijeg prema selu Gornji Vrhovci želeći ga opkoliti zajedno s četom boraca koja ga je branila. Borbu s neprijateljem prvi je prihvatio vod Jove Marinkovića — Ive koja je potrajala punih šest sati, da bi konačno završila porazom ustaša. Na bojištu je ostalo 14 ustaša, a šestorica su bili zarobljeni. Taj poraz neprijatelja snažno je djelovao na borbeni moral partizanskih redova i njihovih simpatizera, ali je izazvao i bijes neprijatelja i želju za osvetom. Zato je slijedio novi ustaški napad, 29. prosinca, ali sa znatno većim snagama. Kako se Papučko-krndijska četa bijaše prethodno povukla iz sela Gornji Vrahovci, neprijatelj je, upotrijebivši čak i avione, upao u selo, popalio ga do temelja i ubio 29 Vrhovljana, te 40 seljaka iz sela Kantrovca, uglavnom staraca, žena i djece, jer su odrasli pobjegli u Papuk.

Tako se završavaju oružane akcije na ovom području 1941. i stvaraju preduvjeti za ulazak u drugu ratnu godinu, s novim pobjedama. Zahvaljujući pogodnom položaju planina Papuk, Psunj, Krndija, Babija Gora i Dilj, koje okružuju plodnu Požešku kotlinu, ustanak se uspješno razvijao od prvih ustaničkih grupa do odreda, bataljona, brigada i divizija i na koncu do VI slavonskog udarnog korpusa.

Narod općine Slavonska Požega dao je NOB-i i revoluciji oko 9.000 aktivnih boraca. Oko 4.000 građana ovoga područja neprijatelj je poubijao ili su nestali po zloglasnim logorima.

Vaso Mandić

SLUNJ: Na područje bivšeg slunjskog kotara u predratnim općinama Veljun, Cetingrad, Drežnik, Rakovica, Primišlje i Slunj živjelo je uoči drugog svjetskog rata 45.825 stanovnika, od kojih 24.352 Srba i 21.500 Hrvata. Kotar je u cjelini bio veliko i nerazvijeno područje na kome se narod bavio poljoprivredom i stočarstvom. Industrije ovdje uopće nije bilo. Kao i drugdje, i ovdje su između dvaju ratova djelovale razne građanske stranke. Tako je na hrvatsko stanovništvo ponajviše utjecala HSS, a na srpsko Radikalna, SDS i još neke.

Na području današnje slunjske općine javljaju se revolucionarne ideje ubrzo po završetku prvog svjetskog rata. Uglavnom ih donose ovdašnji ljudi, sudionici oktobarske revolucije, ali i neki radnici koji su radili u Americi, Francuskoj i u još nekim zapadnim zemljama u kojima je već tada bila prilično razvijena radnička klasa.

Snažniji razvoj KPJ na ovom području počeo je 1936. dolaskom u Veljun studenta Radoša Vujčića i tvorničkog radnika Štefa Radočaja, zatim pekarskog radnika Nikole Kukića iz Primišlja i konačno Franje Štajduhara iz Rakovice. Oni su počinjali širiti ideje KPJ i tako su udarali temelje saveza radnika i naprednih seljaka na liniji KPJ.

Koristeći se opozicionim raspoloženjem širokih narodnih masa protiv nenarodne vlade Jeftića i Stojadinovića, kao i raznih previranja u građanskim strankama, komunisti okupljaju seljake u Seljačko kolo, zatim u Hrvatsku seljačku slogu, u Poljoprivredno nabavno-prodajnu zadругu i slično. Tako raste nezadovoljstvo okupljenih seljaka protiv nenarodnog režima i sve snažnije fašizacije Jugoslavije. To je razdoblje kada Partija odabire najrevolucionarnije i prima ih u svoje redove kao članove ili kandidate KPJ.

Kada je 1938. Partija na parlamentarnim izborima preko udružene opozicije istupila u javnosti, ogromni broj glasača ovoga područja glasao je za udruženu opoziciju. Partija tada razvija široku aktivnost: organizira

radničko-seljačku omladinu u zadrugama Veljun i Primišlje, organizira susrete studentske i seljačke omladine, slavi se 1. maj, čita se i širi ilegalna partijska literatura, prikuplja pomoć i 420 potpisa za povratak španjolskih dobrovoljaca u zemlju, aktivno se izlazi na općinske izbore, popularizira se lista Stranke radnog naroda u svibnju 1940. i si. U zadrugama u Veljunu, Cvitoviću, Maljevcu, Ruševici, Primišlju i Toboliću komunisti se zalažu za pravilnije gospodarenje i utjecaj na daljnji razvitak i organizaciju radničkog pokreta. U tome pokretu komunisti postaju sve zapaženija snaga o čijim postupcima seljaci razmišljaju i sa simpatijom gledaju, a s druge strane žandarima, općinskom i kotarskom načelstvu zadaju sve više glavobolje. Na tim već prilično sigurnim političkim temeljima osniva se Kotarski komitet KPH Slunj, u kolovozu 1940. godine. U danima aprilske agonije 1941. Partija ima 77 članova u 13 partijskih ćelija, te pet grupa u kojima su bila 22 kandidata za člana KPH. Nacionalni sastav tadašnjih slunjskih komunista bio je: 61 Srbin i 16 Hrvata, a među kandidatima osam Srba i 14 Hrvata. Po socijalnom sastavu članovi KPH i kandidati bili su: 15 radnika, 80 seljaka i dva intelektualca. Osim toga članovi KPH i kandidati vezali su uza se po svojim selima veliki broj simpatizera koji su djelovali u Seljačkom kolu, Hrvatskoj seljačkoj slozi, u zadrugama i drugdje. Partijske su organizacije u relativno kratkom vremenskom razdoblju stekle znatno političko i borbeno iskustvo što je bilo vrlo važno za događaje koji su dolazili.

Početkom 1941. pojačan je idejno-politički rad, pa članovi Partije i kandidati izučavaju povijest SKP(b), Proleter, Srp i čekić i još neke materijale. Sve se više ukazuje na opasnost od fašizma za Jugoslaviju i popularizira SSSR. Nakon potpisivanja trojnog pakta i prvog odjeka demonstracija 27. marta razvila se još jača politička aktivnost i u selima s manjim grupama komunista i simpatizera. Isticana je potreba za obranu zemlje od fašizma, a slana su i protestna pisma vladi Cvetković—Maček, a potom i vladi generala Simovića u kojima je narod izražavao simpatije prema SSSR-u i tražio savez s tom prvom zemljom socijalizma. Početkom aprila 1941. po cijelom kotarskom području rasturani su leci OK KPH Karlovac s pozivom na obranu zemlje i na mobilizaciju vojske. Komunisti i u tome prednjače, a ljudi se odazivaju pozivu i odlaze u mobilizacione centre.

Međutim, kapitulaciju i brzi slom jugoslavenske vojske ovdašnji je narod primio s velikim iznenađenjem. Ustaše preuzimaju vlast i dočekuju okupatora s oduševljenjem. Glavni organizatori i propagatori ustaških ideja

u Slunju još od 1933. bili su župnici Ivan Mikon, Dragutin Kukolj, Ivan Nikšić i Blaž Tomljenović, a 1939. advokat Lovro Sušić iz Ogulina osnovao je ovdje frankovačku stranku u koju je ušao veliki broj bivših pristaša Stranke prava, te članovi ustaškog pokreta. Na općinskim izborima 1940. izabrani su za načelnike općine članovi ilegalne ustaške organizacije Mijo Mraunac iz Cetingrada i Mile Paulić iz Slunja. Mraunac je bio istodobno i zapovjednik legalne Mačekove zaštite, osnovane po uputstvu »Tajne okružnice HSS«, a imala je oko 2500 članova podijeljenih u tri bataljona.

U danima kapitulacije Jugoslavije i preuzimanja vlasti ustaške organizacije izdaju naređenje o razoružanju žandarmerijskih stanica i dijela jugoslavenske vojske, što se pred fašistima i ustašama u rasulu povlačila u Bosnu.

U tim kritičnim danima i događajima sekretar KK KPH Slunj Nikola Kukić održao je 25. aprila 1941. prošireni sastanak komiteta i prisutne upoznao s novonastalom situacijom. »Treba znati da su fašisti nemilosrdni, da uništavaju svakoga tko im se suprotstavi, a naročito ako je komunista« — naglasio je sekretar komiteta. Zaključeno je da članovi Partije razgovaraju s pojedincima koji su bili u vojsci o potrebi sakrivanja vojne opreme i oružja, a dogovoreno je da se proslavi i 1. maj, kad se sekretar Nikola vrati iz Karlovca.

Osvanuo je tužan 1. maj, bez parola i crvenih zastava, jer se sekretar Nikola još nije bio vratio iz Karlovca. Nitko još nije znao ni za ustaški zločin u Blagaju u kome su zvjerski poubijali 520 ljudi iz Veljuna i šire okoline, među njima i 17 komunista s dva člana OK KPH Karlovac — Nikolu Kukića i Radoša Vujčića. Zločin u Blagaju bio je teški udarac za komuniste i narod ovoga kraja. Prije tragične pogibije Nikola Kukić kao organizacioni sekretar OK KPH Karlovac bio je u stalnom kontaktu s ovdašnjim komunistima i narodom kao jedan od glavnih kreatora partijsko-političkog rada i aktivnosti na slunjskom kotaru. Zato je njegovom pogibijom slunjska partijska organizacija obezglavljena i ostala nakon toga nepovezana s OK KPH Karlovac. U maju i prvoj polovini juna organizacionog partijskog rada stoga gotovo da ovdje i nije bilo. Trebalo je narodu objasniti ustaški zločin u Blagaju i upozoriti ga da izbjegava svaki susret s ustašama koliko je to moguće.

Međutim, dolaskom druga Ive Marinkovića na Veljun u junu 1941. oživjela je ponovno aktivnost komunista ovoga kraja. Koncem juna 1941. stigao je i Proglas CK KPJ. S njime su upoznati ovdašnji komunisti i simpatizeri.

Nakon sastanka u Abezu 19. juna 1941. Ivo Marinković ponovo obilazi partijske organizacije Veljuna i Slunja i preporučuje im da prikupljaju oružje i municiju, te da priđu osnivanju borbenih grupa radi izvođenja diverzantskih akcija, dogovaraju se kako će i gdje smjestiti te borbene grupe, kako će organizirati prehranu, vojničku obuku i ostalo. S tim direktivama i dogovorima komunisti općine Promišlje upoznati su 24. jula, komunisti Rakovice 25. jula, a komunisti Cetinграда i Kladuše za ta su uputstva saznali nekoliko dana ranije od Loše Dejanovića, člana KK KPH Vojnić. Zatim je pod rukovodstvom komunista iz Velike Kladuše, u dolovima Maljevca, općina Cetingrad, 26. jula 1941. održan sastanak dvadesetak komunista, kandidata i simpatizera koji su upoznati s odlukom iz Abaza o dizanju narodnog ustanka. Dogovoreno je da se napadne žandarmerijska stanica u Krstinju i poruše mostovi na rijeci Glini.

Zatim je uslijedila i prva masovna diverzija na području općine Cetingrad u noći 27. na 28. jula 1941. Srušeni su mostovi na rijeci Glini: Čelapov, Vergešev, Makaranov i Madarevatin te manji prijelazi kod Bogičeva i Carevićeva mlina. Iste noći trebalo je napasti i žandarmerijsku stanicu u Krstinju, ali zbog nedovoljne koordinacije i zbog toga što predviđeni dio ljudi nije došao, ti žandari nisu napadnuti.

Komunisti općine Veljun do kraja jula 1941. organizirali su više borbenih grupa u selima: Šljivnjak, Veljunska Glina, Cvijanović Brdo, Crno Vrelo, Kestenovac, Marić Kosa i Trupinjak. Istodobno se nastavio i ustaški teror, popraćen pljačkom najširih razmjera. Tako su noću 29. jula i idućeg dana raznim obmanama i prijevarama uspjeli uhvatiti 582 čovjeka i potom su ih na zvjerski način ubili na stratištima u Mehinom Stanju, Oštarijskim Stanovima, u Bliznici, Lađevačkom Jelviku, Kleku kod Ogulina i drugdje. Potekli su potoci nevine ljudske krvi. Sutradan, 30. jula 1941., komunisti Gornjeg Primišlja nakon kraćeg dogovora odlučuju da pozovu narod na ustanak. Od ljudi je zatraženo da više ne sakrivaju oružje nego da s njim izađu na položaj i štite svoja sela od ustaških koljača. Vijest o ustanku u Gornjem Primišlju brzo se širila, što je ohrabrilo i ostali ovdašnji ugnjeteni narod.

Zahvaljujući tako snažnom i masovnom razvoju ustanka na ovom području, 2. augusta 1941. osnovan je i prvi ustanički bataljon sa tri čete u kojem se u Tomašević Gaju okupilo oko 400 ustanika s područja Cetinграда i Široke Rijeke. Istoga dana borci toga bataljona

napali su vod ustaša koji je dolazio od Velike Kladuše i ubili jednoga ustašu i zarobili jednu pušku. Ali, ni ustaše nisu mirovale. Njihovi zločini u Rakovici, Drežniku, Vagancu i drugim selima bili su stravični. Ustanici iz Kordunskog Ljeskovca, Bugara, Rujnice, Čerkezovca i Sadilovca 3. augusta 1941. uspješno se suprotstavljaju ustaškom nasrtaju iz pravca Tršća i Čavnika. Istoga dana oko 50 ustaša opljačkalo je zaselak Gornji Zečev Varoš, a oko 150 boraca s područja Debela Glava potjeralo je ustaše u pravcu Slunja. Ustanici iz Cvijanović Brda uhvatili su ustaškog zločinca Ivana Šajfara s naoružanjem i motorkotačem.

Zbog ograničenog prostora nemoguće je nabrojiti sve oružane akcije ustanika i velike uspjehe tih akcija u prvim ustaničkim danima. Bio je to nezapamćeni polet i junaštvo mnogobrojnih ustanika slunjskog kotara. Dolaskom grupe prekaljenih španjolskih boraca općenarodni ustanak na ovom području postaje svestraniji i organiziraniji. Tako na Veljun prvi stiže Srećko Manola i Robert Domani, a na područje Primišlja 15. augusta stižu Stjepan Milašinčić-Šiljo i Izidor Štok-Rosi. Svakim je danom tako sve više boraca i oružja otetog od neprijatelja.

Na temelju pisma (18. augusta) i direktive (3. septembra 1941.) što su stigli iz Operativnog i Okružnog komiteta KPH Karlovac, imenovano je operativno rukovodstvo za Petrovu goru, a dotadašnji kotar podijeljen je na rajone radi lakšeg i operativnijeg rukovođenja.

Na temeljima tako snažnog i masovnog razvoja ustanka s mnoštvom veoma uspješnih akcija u ovom kraju, održana je konferencija delegata Korduna i Banije 19. i 20. septembra 1941. na kojoj je utvrđeno da ustanak u ovim krajevima poprima veoma organizirano obilježje, da je širi i svestraniji i da djeluje prema jedinstvenom i zajedničkom cilju.

Budući da nam prostor ne dopušta da spomenemo sve divne borbe, neka nam zato bude dopušteno da spomenemo barem neke koji su se, po našem mišljenju, osobito isticali: Nikola Kukić, Radoš Vujčić, Štef Radočaj, Franjo Štajduhar, Tone Horvat, Stjepan Milašinčić — Šiljo, Mićo Barać, Robert Domani, Dura Krajač, Janko Momčilović, braća Čakširan, Bogdan Veselica i mnogi drugi koji junački poginuše u prvim ustaničkim jurišima pokazujući primjerom umiranja kako se treba boriti za slobodu.

Ti divni i besmrtni junaci Revolucije ostat će narodu ovoga kraja u trajnoj uspomeni.

Dušan Livada

POČECI NOB-e U SPLITSKOJ OPĆINI

Još u razdoblju između dvaju
ratova, osobito u predvečerje

drugoga svjetskog rata, Split je bio krupno žarište brojne i dobro organizirane KPJ i SKOJ-a, neugasivi svjetionik ideja i stremljenja proletarijata. Split je veoma rano postao ekonomski, politički i kulturni centar Dalmacije. U njemu je djelovala plejada prekaljenih komunista čiji je glas osluškivala radnička klasa, ali i široke narodne mase. Zahvaljujući takvom utjecaju komunista, 1939. i 1940. na području Splita organizirana su četiri velika štrajka i mnogo više radničkih demonstracija.

Titov dolazak u Split u srpnju 1940. s više članova CK KPJ i CK KPH bio je krupan događaj, ne samo za komuniste Splita nego i mnogo šireg područja. To osobito dolazi do izražaja na partijskoj konferenciji splitskih komunista u Ružića kući na Gripana 19. srpnja

1940. na kojoj je izabran Mjesni komitet Partije Split, a izabrani su i delegati za pokrajinsku konferenciju koja se potom održala u Sirobuji kod Splita 2. kolovoza 1940. u kući braće Amužića.

U burnim ožujskim danima 1941. održana je 30. ožujka konferencija SKOJ-a za Dalmaciju u kući Petra Dumanića u Rokovoj ulici 17, kojoj je prisustvovao i član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a Hrvatske Joža Vlahović.

Zahvaljujući prekaljenosti u ilegalnoj, ali veoma uspješnoj borbi, splitski komunisti nisu bili zbunjeni onako brzom propašću Kraljevine Jugoslavije u travanjskoj agoniji 1941. Jer, već u tim dramatičnim danima splitski komunisti su bili uvjereni kako je to kapitalucija samo trilog, nenarodnog monarhofašističkog režima, ali da to nije i kapitulacija naroda Jugoslavije i njegove Komunističke partije. Jer, oružana i oslobodilačka borba naroda tom je kapitulacijom tek započinjala.

Zato je napad Hitlerovih fašističkih hordi na SSSR 22. lipnja 1941. ujedno značio i borbeni poziv jugoslavenskim komunistima za ustanak, kako bi tim činom

pomogli i borbu prve zemlje socijalizma, za koju su komunisti vjerovali da je nepobjediva. Taj poziv radnička klasa Splita, predvođena komunistima, spremno je dočekala. Istoga dana, u kući Ivanke Ninčević na Poljičkoj cesti, održana je izvanredna sjednica Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, na kojoj je, uz ostalo, odlučeno da se pojača borba diverzijama i sabotazama, te da se ubrza priprema za prelazak u otvorenu oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zaključeno je da se odmah započne pripremati štampanje partijskog lista »Izveštaj«, koji je potom, osim u Splitu, rasturan u gotovo sve krajeve Dalmacije. To su glasilo kao svoje uskoro prihvatile široke narodne mase. Zahvaljujući tome našem listu, narod je masovno bojkotirao okupatorski list »San Marko«, a potom list »Il popolo di Spalato«, zbog čega su fašistički okupatori bili osobito bijesni.

Proglas CK KPJ narodima Jugoslavije da se dižu na ustanak umnožen je i poslan svim partijskim organizacijama u Dalmaciji. Partijske organizacije Splita dobile su ga već 26. lipnja 1941. Na isti način nešto kasnije postupljeno je i s Proglasom CK KPH, koji je bio poslan i mnogim lijevo orijentiranim članovima HSS-a i nekim rodoljubivim jugonacionalistima, jer se htjelo odmah na početku na borbu pozvati široke narodne mase.

Na sjednici CK KPH u Zagrebu 8. lipnja 1941. sekretar PK Dalmacije, Vicko Krstulović, podnio je izvještaj o stanju u Dalmaciji. Istakao je kako je taktika talijanskog okupatora uglavnom laviranje i izvjesno popuštanje. Jer, činjenica je da su Splitskani tada preko svojih potrošačkih karti dobivali veću količinu hrane nego građani Italije. Ljudi se ovoga kraja nisu tada opredjeljivali za borbu protiv okupatora zbog straha za goli život, nego ih je u borbu zvala njihova klasna i nacionalna svijest.

Zahvaljujući takvom stanju i raspoloženju naroda Splita i njegove okoline, na poziv Partije čekala je spremna avangarda od 365 komunista i oko 1200 skojevaca, te više tisuća ostalih rodoljuba. U tim sudbonosnim ustaničkim danima Partija je imala 464 puške, 68 puškomitraljeza i šest aviomitraljeza, dvadesetak sanduka ručnih bombi, te velike količine metaka. Istodobno neprijatelj je na splitskom području imao oko 25.000 dobro naoružanih vojnika.

Planirajući razvitak oružanog ustanka, Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju računao je na uspjeh, ali pod uvjetom da se stalno drži veza s ostalim krajevima

naše zemlje, posebno s Dalmatinskom zagorom koja je bila pod jačim utjecajem klera, ustaša i mačkovštine. Zato se Partiji nametnula potreba da pojača rad i utjecaj u Zagori.

Splitski komunisti najprije su započeli štrajkovima, demonstracijama, diverzijama i sabotажama, čime je okupatoru nanošena velika materijalna šteta, mada se time još uvijek nije dovodio u pitanje i njegov opstanak na tome području. U štrajkovima u srpnju i kolovozu 1941. sudjelovali su gotovo svi zanatski radnici, građevinari i radnici električnog poduzeća, a u solinskom bazenu u diverzijama je sudjelovalo više od 600 radnika. Kaštelani su 3. kolovoza digli u zrak vlak na pruzi Zagreb — Split, a u Kaštel-Novom zapaljen je magazin talijanske vojske.

Rukovodstvo Pokrajinskog komiteta ubrzo počinje planirati ustanak u skladu s prilikama. Početak ustanaka u Srbiji, Crnoj Gori, zatim krajem srpnja u Bosni i Hercegovini, te na Baniji, Kordunu i u Lici, i konačno u Kninskoj krajini i sjevernoj Bukovici gdje je pretežno živio srpski živalj, zahtijevao je da i Dalmacija, posebno splitsko i šibensko područje, masovno krenu u oružani ustanak i tako priteknu u pomoć svojoj braći koja su se već bila digla na ustanak.

Po odluci CK KPH 6. kolovoza stigao je iz Zagreba u Split Pavle Pap — Šilja, član CK KPJ, i Mirko Kovačević — Lala, instruktor CK KPH. Oni su već idućeg dana upoznali članove PK KPH s odlukom o hitnom dizanju ustanka i o primjedbama na dotadašnji rad PK-a, koje su se uglavnom odnosile na spori razvoj oružane borbe u Dalmaciji. Postavljen je rok da se za tri-četiri dana prvi borci pošalju u prve dalmatinske partizanske odrede. Unatoč kratkoći vremena, zaključeno je da se odmah osnuje sedam partizanskih odreda: Splitski, Solinski, Kaštelansko-trogirski, Sinjski, Rogozničko-primoštenski, Šibenski i Vodičko-zatonski. Tri prva odreda trebalo je dati splitsko područje. Odluka je donijeta u četvrtak, a odredi su u nedjelju navečer oko 9 sati trebali biti spremni za pokret u pravcu Dinare i Knina, kako bi se spojili s ustanicima Livanjskog polja i tromeđe Dalmacije, Like i Bosne. Odlukom CK KPH, komandant združenih odreda trebao je biti M. Kovačević, a komesar P. Pap. Poslije te odluke, Pap je oputovao na šibensko područje da pomogne u organiziranju tamošnjih odreda, a M. Kovačević ostao je u Splitu kako bi odatle krenuo sa Splitskim odredom.

Osnivanje prvih
partizanskih odreda

Mobilizacija je počela odmah, a
u odredima je trebalo biti od

450 do 500 boraca. Na poziv Partije javilo se tri puta više dobrovoljaca. Međutim, kad su osnovani prvi odredi moralo se voditi računa da u mjestima ostane partijsko jezgro, što se posebno odnosilo na Split. Računalo se kako će se ustanak oko Knina i Dinare brzo širiti Dalmacijom pa bi i sam Split uskoro mogao biti oslobođen. U tome slučaju komunisti u gradu trebali bi pružiti veliku pomoć.

Zatim se pojavio problem kako neprimjetno prebaciti toliko ljudi iz gradova i prigradskih područja na Dinaru. Prvi je prijedlog bio da se prebacuju u manjim grupama. Odlučeno je da svaki odred krene samostalno. Kasnije se ispostavilo da odlazak nije bio dobro planiran. Ljetne noći bile su kratke i ljudi nenaviknuti dugom pješaćenju nisu mogli po noći i po krševitom bespuću svladati dionice puta kako je bilo predviđeno.

Kad je bilo završeno planiranje, iz skrovišta je izvađeno oružje za borce, ili bolje rečeno za buduće borce, jer su mnogi od njih bili mladići prvi put s puškom u rukama.

Za Solinski odred javilo se 215 dobrovoljaca, a u odred ih je uzeto 60, jer ih se toliko u Solinu moglo naoružati. Nešto je oružja trebalo ostati i u mjestima radi izvođenja manjih diverzantskih akcija. Taj se odred trebao sastati sa Splitskim kod Dicma Krušvara, a kod Jabuke i sa Sinjskim odredom, kako bi odatle zajedno krenuli do Dinare-Vrdova i spojili se s ostalim dalmatinskim odredima.

Dakle, planirano je da se odredi na putu spajaju i tako jačaju. Stvarnost je, nažalost, bila sasvim drukčija. Talijani su vjerojatno osjetili da se nešto sprema i poduzeli veliku akciju »čišćenja« terena. Zbog toga je jedan vod, s kojim su bili komandir i komesar, morao nešto duže čekati na municiju. Municiju nije bilo moguće izvući prije nego se Talijani povuku. Zato se krenulo na put s dva sata zakašnjenja, pa treći vod nije sustigao prva dva. Zla sudbina toga odreda bila je i u tome što nije imao čovjeka koji je bolje poznao put. Tako su prva dva voda preko Solin Blaca i zaseoka Radinja stigli 12. kolovoza pred zoru u blizinu Dicma, u Sušice, srpsko naselje, gdje su imali namjeru predahnuti. Treći vod toga odreda stigao je do zore na brdo iznad Koprivna, gdje su preko dana pokušali uspostaviti međusobnu vezu. Poslali su patrole do Dicma Krušvara nadajući se da će tamo zateći Splitski odred, ali veza nije uspostavljena. Tako, dok su toga vreloga dana na krševitom terenu

tragali za vodom, netko ih je primijetio i o tome obavijestio ustašku žandarmeriju u Dicmu. Oni su oko tri sata napali dva partizanska voda iznad Sušca, a pristiglo im je i pojačanje iz Klisa i Sinja. Mada još u borbi neiskusni, borci ta dva voda sve su do mraka odolijevali nadmoćnom neprijatelju, a onda su se istim putem vratili. Treći vod se također vratio preko Dugopolja i Klis Kose. Poginuo je skojevac Dane Škaričić iz Podgradja, a četvorica boraca bili su ranjeni. Dvojicu boraca ustaše su zarobili i strijeljali u Sinju, zajedno s borcima Splitskog odreda.

Nešto o splitskom odredu

Splitskog polja

Splitski partizanski odred imao je 60 boraca. Bio je podijeljen u tri

voda, a na zadatak je krenuo iz

11. kolovoza navečer. Ali odmah su se

pojavele i nepredviđene teškoće. Odred se, naime, trebao naoružati oružjem koje je bilo skriveno na dva mjesta. Kad se odred podijelio u vodove bilo je dogovoreno kada i gdje se trebaju sastati, ali svi nisu stigli u ugovoreno vrijeme. Zato je glavnina odreda, u kojoj je bio i M. Kovačević, pošto je čekala više od dva sata, nastavila put javivši u Split da prvi vod krene za njima. Nažalost, zbog nepoznavanja terena taj je vod cijelu noć lutao. U međuvremenu Talijani su bili blokirali područje kuda su Splitskani trebali proći. Zbog toga se taj vod vratio u Split, pa je splitski odred bio spao na dva voda s 44 boraca. Nakon što su prve noći borci prešli na Mosor i malo predahnuli, druge noći stigli su u Dicmo Krušvar gdje su se trebali spojiti sa Solinskim odredom. Međutim, Solinjana nije bilo, niti su našli vodiča koji ih je iz Krušvara trebao odvesti do Košuta, odakle ih je drugi vodič trebao prevesti preko Cetine i odvesti do Sinjskog odreda. Kad su u noći 13. kolovoza nekako stigli u blizinu Košuta, nisu zatekli ugovorenog vodiča koji ih je trebao voditi dalje. Zbog toga su odlučili da tu predahnu, pa će naredne noći prijeći preko Cetine. Dok su se toga dana, 14. kolovoza 1941., borci Splitskog odreda odmarali u kamenjaru, vladala je paklena vrućina, a vode je bilo samo u seoskim čatrnjama. Seljaci su primijetili dvojicu splitskih boraca kako traže vodu, a kad su izlazili iz sela neki ih je seljak zaustavio s puškom »na gotovs«. Mladići su trgli pištolje i tako je u selu izbila uzbuna. Na Splitskane su potom navalile mjesne ustaše, kojima pristiže pomoć iz Trilja i Sinja. Počela je neravnompravna borba između mladih partizana, od kojih većina nikada nije ratovala. Ipak herojski su se branili od nadmoćni-

jeg napadača. Kada je oko sedam sati navečer neprijatelju pristiglo snažno pojačanje s topovima i bacačima, obruč oko opkoljenih partizana počeo se stezati. Splitsanima je, osim toga, počelo ponestajati municije. Upravo dok je razmišljao na koju bi se stranu bilo najlakše povući, smrtno je ranjen komandant odreda M. Kovačević. U borbi koja je trajala od šest sati izjutra do osam i po navečer, osim M. Kovačevića, poginuli su još i Mate Šarić s Hvara i Ante Brajčić, Višanin. Ubijeni su također omladinac Ivan Uvoda iz Mravinaca, te Andro Račić i Ljubo Zorica. Petorica boraca bili su teže ranjeni, a 24 su zarobljena. Svega trinaestorica uspjeli su se probiti iz obruča i vratiti se u Split. Partizani su pak ubili pet domobrana i ustaša, a među njima i ustaškog bojnika M. Bilobrka i jednog talijanskog fašista.

Zarobljene splitske partizane Talijani su strijeljali u Sinju 26. kolovoza. Dok su ih vodili na stratište, Splitsani su pjevali »Internacionalu«, a građani Sinja povukli su se u kuće. Među strijeljanim bili su komandir Splitskog odreda Đorđe Kurir i komesar Alfred Santini.

Talijani, ustaše i ostala reakcija slavili su pobjedu nad Splitskim odredom koju su uveličala i crkvena zvonava. Na drugoj strani, komunisti i ostali rodoljubi žalili su za svojim drugovima. Ali, nije bilo vremena za žalost. Bila je to izgubljena bitka, ali rat se nastavljao. Poslije svega shvatilo se kako je bilo pogrešno ubrzano osnivanje odreda i s tako neiskusnim borcima upuštati se u borbu s dobro naoružanim Talijanima i ustašama. Da nije bilo te brzopletosti i poraza, Dalmacija je, osobito splitsko područje, mogla već krajem 1941. dati mnogo veće partizanske snage i pokret ne bi bio zapao u pri-vremenu krizu.

Pouke iz neuspjeha Iz velikog neuspjeha izvučene su

još veće pouke. Oslobodilački pokret u Splitu i Dalmaciji od tada je krenuo sigurnijim putem. Uz pomoć sekretara CK KPH Rade Končara, PK KPH Dalmacije temeljito je ispitao uzroke toga neuspjeha. Tako su ponovno oživjele diverzije i ostali oblici borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Takav način otpora nizao je uspjeh za uspjehom što je bilo kao lijek na ranu prvoga poraza.

Poslije iskustva s prvim odredima, PK je odlučio da se partizani iz Splita prebacuju na Dinaru sve do konca 1941. pojedinačno ili u manjim grupama. Zbog toga su se partizanski odredi sporije razvijali. U tom razdoblju

bilo je više diverzija i sabotaža u Splitu, što je okupatoru zadavalo velike glavobolje. Tako su od 11. rujna do 9. studenog, tj. za nepuna dva mjeseca, u Splitu izvedene 44 razne akcije, uglavnom u strogom središtu grada. Zbog diverzija i sabotaža proizvodnja u splitskim tvornicama često je obustavljena i pala je za 60 posto. U čast oktobarske revolucije borci Solinskog odreda napali su na cesti Solin — Klis šest kamiona s talijanskim vojnicima, a drugi dio istog odreda istodobno je napao talijansku posadu na Klis[^]Grebenu. Izvedena je 9. studenoga i poznata bombaška akcija na talijanske glazbenike u središtu Splita. Zbog tih komunističkih akcija okupator se krvavo osvećivao. Tako su strijeljani Rade Končar i Ivan Lučić — Lavčević, što je bio veliki udarac našoj Partiji. Zajednička karakteristika svih neprijateljskih mjera bila je primjena sve težega, surovijeg i masovnijeg terora.

Međutim, slobodarski Split terorom ni časa nije bio pokoren. To se vidi i iz izvještaja prefekta Zerlina što ga je poslao višim vlastima u prosincu 1941. U tom se izvještaju navodi: »Realnost je, dakle, jedna: antipatija ovoga naroda prema Italiji, a nadasve prema fašizmu.« Toj realnosti Zerlino pokušava doskočiti očajničkim prijedlogom da se »iseli narod, iseliti ga gotovo posvema«.

Eto tako je protekla 1941. na području današnje splitske općine. Strahote koje je donio fašistički okupator s ustašama, četnicima i ostalim izdajnicima nisu ni časa mogle otupiti oštricu patriotskih i revolucionarnih Splitskana da se bore za konačno oslobođenje. Stoga je taj narod svom snagom i mržnjom pružao otpor okupatoru i kvislinzima.

Prebrodivši tako prve poteškoće, NOB je rasla u neuništivu vojničku snagu, koja je fašiste ubrzo natjerala u očaj. Jer narod splitske općine uvidio je vrlo rano da cilj NOB-e nije samo oslobođenje zemlje od okupatora, nego se sve više oduševljavao i klasnim karakterom borbe.

Tako već 12. siječnja 1942. partizanski odred sa Svitlaja oslobodio je Muć, prvo općinsko sjedište u Dalmaciji. Toga proljeća slijedio je i masovni odlazak Splitskana u partizane da popune dalmatinske i ostale brigade. U tom razdoblju oslobođeno je područje od Dinare i Svitlaja do Kaštelanskog polja, pa je stvorena i »Mućka republika«, kako ju je narod nazivao.

Veličanstven je bio doprinos žitelja sadašnje splitske općine na čijem je području uoči rata živjelo 95.000 stanovnika, od kojih je 27.768 aktivno sudjelovalo u

NOB-i. Samo u legendarnoj partizanskoj epopeji na Sutjesci ostalo je na straži revolucije 708 hrabrih sinova i kćeri današnje splitske općine.

U ognjenom rađanju slobode u kojem je sagorjelo staro, nenarodno i eksploatatorsko društvo, splitska općina dala je svoj veličanstveni doprinos stvaranju slobodne, ravnopravne i samoupravne socijalističke Jugoslavije. Zato će narod Splita u svako doba i protiv bilo kojeg neprijatelja imati na umu dragocjene žrtve kojima je platio oslobođenje.

Drago Gizdić

ŠIBENIK U USTANKU

Razvoj revolucionarnog radničkog pokreta, a time i Komunističke partije

Jugoslavije, na području šibenskog kotara počeo je vrlo rano tako da je partijska ćelija osnovana u Šibeniku već 1923., u Vodicama 1924., u Tribunju 1932., u Prviću (Šepurina i Luka) 1932., u Zatonu 1932., u Dubravi 1932., u Strima 1937. i u Betini 1940. godine. Tako je u travnju 1941. na šibenskom području bilo devet partijskih ćelija sa 150 članova KPH. Osim Okružnog komiteta KPH za Sjevernu Dalmaciju, u Šibeniku je bio Mjesni komitet KPH sa sedam članova, zatim dva rajonska komiteta s po pet članova, pet osnovnih organizacija s oko 35 članova i 20 kandidata, te oko 100 članova SKOJ-a.

Toliki broj komunista u šibenskom kraju uoči ustanka 1941. uživao je veliki ugled i povjerenje među širokim narodnim masama, naročito među omladinom. Djelujući ilegalno ili pak legalno u masovnim građanskim strankama, osobito u političkim organizacijama HSS u koje su se komunisti infiltrirali, koristeći se svim oblicima kulturno-prosvjetnih i sportskih manifestacija, djelujući u sindikalnim organizacijama, osobito u URS-u, Komunistička partija se najprije borila protiv postojećeg režima u zemlji, za više političkih sloboda, za bolje uvjete rada, veće radničke nadnice i si., da bi tu svoju borbu kasnije usmjerila protiv fašizacije zemlje i, konačno, nakon podizanja narodnog ustanka 1941., protiv okupatora i domaćih izdajnika, za nacionalno i socijalno oslobođenje narodnom revolucijom.

Na sam dan fašističkog napada na Jugoslaviju politički sekretar Okružnog komiteta KP Hrvatske za Sjevernu Dalmaciju, Ante Jurlin, održao je partijsko savjetovanje u Šibeniku s članovima Okružnog komiteta u kome su osim Ante bili i drugovi: Ivo Družić — Valent, Frane Kursar, Stanko Mičin, Kamilo Pamuković, Vicenco Srpljan, Fabo Mrša, Petar Grubišić — Pjero, Nikola Sekulić — Bunko, Marija Novak, Ante Bego — Cigljak i Nikica Popović. Područje političkog djelovanja Okruž-

nog komiteta Šibenik osim šibenskog područja protezalo se i na Benkovac, Kistanje, Biograd na moru i na Preko. Na tom savjetovanju 6. travnja 1941. analizirana je situacija nastala fašističkim napadom na Jugoslaviju i određen stav Partije prema tim događajima. Dogovoreno je, pored ostaloga, da komunisti aktivno sudjeluju u obrani zemlje i da obranu zemlje propagiraju, da po mogućnosti zadrže utjecaj na situaciju u svojim rukama, da se odmah osnuju vojni komiteti, a u slučaju odstupanja pred nadolazećim okupatorom da se sakrije što više oružja. Već 12. travnja 1941. organizacioni sekretar Okružnog komiteta za sjevernu Dalmaciju u Šibeniku, Ivo Družić bezuspješno pokušava pridobiti komandanta ratnog broda »Zmaj« na oružani otpor Talijanima. Vidjevši rasulo stare Jugoslavije, komunisti šibenskog kraja počinju organizirano prikupljati i sakrivati oružje. Tako su, prema nepotpunim podacima, uspjeli prikupiti oko 900 pušaka, 30 puškomitraljeza, oko 50.000 metaka, oko 2.000 ručnih bombi i ostalog ratnog materijala.

Talijansko-fašistički okupator ušao je u Šibenik 15. travnja 1941. Samo deset dana kasnije u Splitu je održano partijsko savjetovanje s 15 delegata Dalmacije koje prisustvuje i član CK KPH Marko Orešković. On je prenio direktivu Centralnog komiteta u kojoj se, uz ostalo, tražilo da se odmah počne pripremati partijske organizacije i narodne mase za oružanu borbu protiv okupatora i da se osnivaju vojne komisije pri svim komitetima. Tako su u roku od 15 dana osnovani vojno-revolucionarni komiteti pri svim osnovnim partijskim organizacijama, a ljudstvo se organiziralo u vojne formacije kao što su desetine i vodovi, kao i brojne udarne grupe koje se obučavaju u rukovanju oružjem, dok je istodobno i dalje nastavljeno prikupljanje oružja i municije. Sve te pripreme bile su sračunate na skore napade na neprijateljske garnizone u Dalmaciji, odnosno na štrajkove i diverzije, kao prva koncepcija o dizanju narodnog ustanka.

Uza sve teškoće rada u uvjetima okupacije, pogotovo nakon što talijansko-fašistički okupator poduzima ekonomske, političke i druge mjere pljačke i odnarođivanja, broj članova KPH raste, a Partija se teritorijalno širi i organizaciono utvrđuje. Spremnost šibenskog žitelja da se odazove pozivu Partije potvrđena je već 1. svibnja 1941., kada je tehnika Okružnog komiteta KPH Šibenik, koja je radila ilegalno na Slapovima Krke, umnožila prvomajski proglas CK KPJ s pozivom — »svi na ulice i u borbu protiv fašističkog porobljivača«. U

znak solidarnosti radnih masa s tim proglasom tog je dana prekinut rad u više šibenskih poduzeća. Vidjeli su se crveni karanfili na prsima svečano odjevenih radnika u gradu, a stotinjak mladih ljudi prodefilovalo je ispred uperenih talijanskih mitraljeza u Prviću, vijorile su se crvene zastave na šibenskoj katedrali i na Beldekinu, zatim u Vodicama, Konjevratima, Lozovcu i drugdje. Bilo je to jasno i snažno upozorenje fašističkom okupatoru kako njegov »posao« u ovome kraju neće biti ni lak ni jednostavan, da slobodarski duh ovdašnjeg stanovništva neće trpjeti osvajača i zavojevača.

Zatim se nižu akcije NOP-a, kao ona u lipnju 1941. u povodu dolaska guvernera Bastianinia u Šibenik. Dočekao ga je grad poplavljen lecima antitalijanskog i antifašističkog sadržaja. Bojkotira se svečani ceremonijal kod dizanja i spuštanja talijanske zastave, nastava na talijanskom jeziku, odbija se fašističko pozdravljanje, premazuju fašističke parole a ispisuju antifašističke i revolucionarne, blate se Musolinijeve slike a bilo je i oružanih diverzija. Tako je do kolovoza 1941. bio tri puta na Srimi prekinut saobraćaj na turističkoj cesti Šibenik — Vodice, u Šibeniku je bilo sabotaža u željezničkom saobraćaju, a u srpnju 1941. komunist Paško Trlaja s drugovima izvodi vrlo uspješnu diverziju u tvornici u Crnici.

Nakon Hitlerova napada na SSSR i ovdje se pojačao teror okupatora, ali se sve više bližio trenutak početka oružanog narodnog ustanka. Radi toga se i osnivaju ilegalni punktovi pokraj Vodica, Srima, Zatona, u predjelu Modrava i drugdje. Tu su se krili kompromitirani komunisti, a odatle se i rukovodilo narodnooslobodilačkim pokretom. Slijedilo je prikupljanje narodne pomoći, u čemu je sudjelovalo gotovo cjelokupno stanovništvo, a pomoć se slivala u centralnu blagajnu Okružnog komiteta narodne pomoći u Šibeniku.

Na sastanku Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, koji je održan 12. srpnja 1941. u Splitu, kao član toga komiteta prisustvovao je i Ante Jurlin. Tada je razrađena direktiva CK KPH za početak oružane borbe, pa je potom sekretar Jurlin još istoga dana po povratku u Šibenik o tome obavijestio nekoliko članova Okružnog komiteta KPH Šibenik, a među njima Ivu Družića, Nikolu Sekulića — Bunka, Petra Grubišića i još neke, dok su ostali o tome bili obaviješteni na najbrži mogući način. Rukovodstvo KPH je tražilo da se naoružavaju dobrovoljci na području Zaton — Vodice — Prvić — Srima i da se upućuju u unutrašnjost preko Bukovice, gdje bi im se pridružili i bukovički dobrovoljci.

Tako je u srpnju i kolovozu 1941. oko 400 boraca bilo spremno da se odazove pozivu Partije za oružanu borbu. Međutim, zbog još uvijek slabe veze s Bukovicom i Likom, kao i zbog nekih subjektivnih razloga, a dijelom i zbog oportunitizma pojedinaca, ti ljudi nisu otišli sa šibenskog područja kako je bilo predviđeno. Jedan je od razloga i pogibija člana CK KPH Pavla Papa — Sii je, koji je s Paškom Trljom strijeljan u Skradinu 15. kolovoza 1941. On je bio došao u Dalmaciju sa zadatkom da podiže ustanak. Hvatanjem te dvojice drugova, talijanski je okupator ohrabren i sve češće šalje svoje patrole izvan naseljenih mjesta. Tako je jedna od tih patrola 7. kolovoza 1941. pronašla i uhapsila ilegalce Dragu Živkovića i Ciprijana Miloševića, ali su uz pomoć Bepa Živkovića i njegove žene Drage u mjestu Zaton uhapšenici uspjeli razoružati dva talijanska vojnika koji su ih čuvali i s otetim oružjem pobjeći u partizane.

Ustanak je postajao sve masovniji i organiziraniji, pa je tako 4. kolovoza 1941. skupina primoštenskih partizana, zapravo 44 borca pod komandom Petra Grubišića

— Pjera, krenula prema Podinarju, ali su im to ubrzo spriječile jake talijanske snage koje su blokirale cestu Boraja — Prapatnica i željezničku prugu Vrpolje — Perković.

Odlukom Okružnog komiteta KPH za sjevernu Dalmaciju u Šibeniku, 8. kolovoza 1941. osnovan je Prvi šibenski partizanski odred koji je s 32 borca krenuo u brdo Pisak 12. kolovoza, a predvodili su ga Pepo Polak

— Martin i Joso Vukičević. Već 17. kolovoza odred se sukobio s Talijanima nadomak Drniša i kod sela Sirotova pretrpio osjetne gubitke — jedan je borac poginuo, a deset ih je zarobljeno. Osmorica zarobljenih strijeljani su u Drnišu već idućeg dana. Međutim, i poslije tako velikog gubitka, odred nastavlja napredovati prema Kninu, pa je nakon još jednog sukoba s Talijanima kod Ličke Kaldrme sa svega deset preživjelih boraca uspio se probiti do Drvara. Dolazak Dalmatinaca među Drvarčane, makar i u tako malom broju, bio je veoma krupan događaj u stvaranju bratstva i jedinstva Hrvata i Srba koje okupator preko svojih kvislinga bijaše krvno zavadio.

Prema direktivi sekretara CK KPH Rade Končara, orijentacija Partije trebala je prvenstveno biti na mlađe kadrove, jer je upravo omladina prihvaćala ustanak sa osobitim zanosom i poletom. Tako je ustanak postajao sve masovniji, pa su vodički komunisti Mile Vlahov i Ivo Maras napokon uspjeli uspostaviti vezu s Bukovicom i Likom. Uz pomoć te veze, od 3. studenoga do 10. pro-

sinca 1941. poslane su preko Bukovice za Liku četiri grupe s ukupno 121 dobrovoljcem. Zatim za Liku kreće sedam Vodičana i šestorica Tribunjana, a u Bukovici im se pridružuju i dvojica Bukovčana. Za Liku krenula je 16. studenog i druga grupa dobrovoljaca sa šibenskog područja: 13 boraca je s otoka Prvića, trojica su iz Srime, a 12 ih je iz Šibenika. Treća grupa sa 44 dobrovoljca s ovoga područja kreće za Liku 28. studenoga 1941., a četvrta grupa s 30 dobrovoljaca iz Preka i otoka Iža krenula je u Liku 10. prosinca 1941.

Dolazak prvih dalmatinskih boraca među ličke ustanike već u samom početku oružanog ustanka značio je krupni moralno-politički i vojni događaj. O tome je Vladimir Bakarić, na proslavi 25-godišnjice osnivanja prvih dalmatinskih proleterskih brigada u Kninu u listopadu 1967. pored ostalog rekao:

»U onom prvom periodu, periodu partizanskih odreda, Dalmatinci su krenuli u Liku da tamo pomognu u jačanju NOB-e, upravo da spriječe manevre okupatora i vrate povjerenje tamošnjeg naroda u bratstvo naših naroda. Taj zadatak, taj relativno mali odred, vrlo časno je izvršio . . .«.

Međutim, sve masovnije i odlučnije opredjeljivanje naroda šibenskog područja za NOB-u i narodni ustanak pratio je pojačani i sve masovniji teror fašističkog okupatora. U svom nemoćnom bijesu prvenstveno se okomljuje na komuniste ovoga kraja, a prve žrtve bili su provoborci NOB-e Ante Zenić i Josip Pučo, ubijeni 29. srpnja, te omladinac Ante Santić, kojega su fašisti strijeljali 19. kolovoza 1941. Šibenski su komunisti ubili izdajnika i špijuna Antu Škotana, zbog čega su fašisti za odmazdu 13. listopada 1941. strijeljali šest mladih komunista koje je prethodno osudio izvanredni sud okupatora u Šibeniku. Isti je sud u Vodicama 29. listopada osudio na smrt 16 osoba, dok je desetak osoba osuđeno na kazne zatvora i do 30 godina. Ali, Šibenčani se nisu dali zaplašiti ni najdrastičnijim mjerama. Tako je, pored ostaloga, udarna grupa s Gorice (Šibenik) s 10 članova SKOJ-a i Partije 27. listopada 1941. napala bombama pun kamion fašističkih vojnika, nanijevši tom prilikom neprijatelju velike gubitke. Partija je iz dana u dan jačala svoje redove, pa je do kraja 1941. svako mjesto s talijanskim garnizonom na obali, od Primoštena do Biograda na moru, imao svoju partijsku organizaciju, a broj članova popeo se na 239, ne računajući one koji su poginuli dolaskom okupatora, kao ni one koji su s prvim

ustaničkim grupama otišli s područja Šibeika. Samo u gradu Šibeniku u to doba osim Mjesnog postoje i dva rajonska komiteta sa 65 članova Partije i nekoliko stotina skojevaca, kandidata i simpatizera Komunističke partije Jugoslavije.

S razvojem narodnog ustanka, osnivali su se i narodnooslobodilački odbori kao nosioci narodne vlasti. Šibenik se svim svojim bićem uključivao u narodnooslobodilačku borbu, u čemu su prednjačili najbolji sinovi i kćeri ovoga naroda. Koliko je Šibenik u tome dao, neka posluži podatak da su 263 preživjela borca ovoga kraja ostvarila pravo nosioca »Partizanske spomenice 1941.«.

Desanka Brusić, prof.

TITOVA KORENICA

Današnja općina Titova Korenica
objedinjuje područja dvaju pred-

ratnih kolarova, Korenica i Udbina, uz neznatnu razliku. Prema popisu 1931. na ovom području živjelo je 30.973 stanovnika, a neki stručnjaci misle da je uoči napada na Jugoslaviju 1941. na ovom području bilo oko 34.000 stanovnika. Najviše je Srba i Hrvata koji stoljećima žive u istim pravnim i socijalnim uvjetima, uglavnom kao zemljoradnici i stočari. Veliki broj mladih i sposobnih ljudi s ovog područja odlazio je u pečalbu na duže ili kraće vrijeme, a mnogi i u prekomorske zemlje iz kojih se više nikada nisu vraćali.

Nenarodni režim Kraljevine Jugoslavije mačehinski se odnosio i prema narodu ovoga siromašnog kraja. Razine građansko-političke strane sijale su razdor i nacionalnu netrpeljivost između Srba i Hrvata, posebno u vrijeme raznih izbornih kampanja kada im je trebao glas ovdašnjeg čovjeka. Međutim, u svome teškom životu, prvenstveno upućeni jedan na drugoga i u dobru i u zlu, ovdašnji su ljudi, bez obzira na nacionalnu pripadnost, osobito po selima, uglavnom živjeli u slozi i dobrim uzajamnim odnosima. To je razdoblje kada je glavni utjecaj na srpsko stanovništvo imala Samostalna demokratska stranka, odnosno njezin nasljednik Jugoslavenska radikalna zajednica. Hrvatsko je stanovništvo bilo uglavnom uz Hrvatsku seljačku stranku u kojoj je djelovao i dio prikrivenih frankovaca i krajnjih ekstremista koji su pravo lice pokazali kada su došli na vlast ustaše i NDH.

U prvim godinama po završetku prvog svjetskog rata i stvaranja zajedničke države jugoslavenskih naroda, mlada Komunistička partija imala je više pristaša i članova u hrvatskim selima. Međutim, pred napad na Jugoslaviju 1941. situacija se promijenila, pa su komunisti više utjecaja i članova imali u srpskim selima. To je predvečerje drugoga svjetskog rata kada se povećava KPJ i kada se ona učvršćuje i na ovom području. Partijske su organizacije postojale u više sela koreničkog kotara. Spomenimo neka: Končarev Kraj, Ćuić Krčevi-

na, Trnavac, Bunić, Šalamunić, Ljubovo, Pecani, Debelo Brdo, Bjelopolje, Vrelo, Vranovača, Galebovac i druga. Pojedine seoske partijske organizacije imale su i brojne simpatizere u okolnim selima, a organizacija iz Bjelopolja imala je kandidate za članove Partije u Grabušiću, Vedašiću, Ponoru i Frkšiću. U jesen 1940. održana je u Korenici prva kotarska partijska konferencija na kojoj je izabran Kotarski komitet KPH Korenica. Pred sam rat sređuju se partijske organizacije u Udbini, tako da se 1939. i 1940. osnivaju partijske organizacije u Visuću, Mekinjaru, Srednjoj Gori, Ondiću, Kurjaku i Udbini, a u osnivanju je bila i partijska organizacija u Jošanu. Istodobno djeluju i skojevske grupe u selima Visuću, Mekinjaru, Srednjoj Gori i u još nekima. Utjecaj partijske i skojevske organizacije znatno se širi, a poseban ugled uživaju neki studenti i đaci koji su među omladinom svojih sela širiti komunističke ideje. U mnogim takvim selima, mada nisu bile formalno osnovane, partijske i skojevske organizacije praktično su djelovale, kako je to iznio drug Vladimir Bakarić u »Zapisima iz NOR« — Rodoljuba Čolakovića. U kolovozu 1940. održana je partijska konferencija kotara Udbina na kojoj je izabran Kotarski komitet KPH Udbina. Bili su to dani kada je drugi svjetski rat već bjesnio Evropom, dani strepnje i iščekivanja kada će zahvatiti i naša ognjišta. Nažalost, nije ga trebalo dugo čekati. To su dani kada je revolucionarni pokret ovdje bio znatno veći nego što govore malobrojni podaci o radu Partije. Sređivanju partijskih organizacija mnogo je pomogla prva okružna konferencija KPH za Liku, održana na Plitvicama u ljeto 1940.

Neki istaknuti partijski funkcioneri, među kojima Rade Končar i Ognjen Priča, održavali su i izravnu vezu s ovim područjem — Rade preko svog rodnog sela, a Priča je neposredno pred rat bio interniran u Korenicu. Na korenički teren često je dolazio i advokat Nedeljko Žakula, intelektualac — revolucioner. Učinili bismo veliku nepravdu kada bismo nabrajali pojedina imena. Iz redova Partije i SKOJ-a na ovom području izrasla je plejada neustrašivih boraca NOB-e. Prostor ne dopušta da ih sve nabrojimo.

U očekivanju fašističkog napada na Jugoslaviju komunisti su objašnjavali narodu prirodu fašizma i strahote koje sobom nosi. Početak rata zaustavio je daljnje sređivanje partijskih organizacija, olabavile su ranije partijske veze, neki su komunisti pali u neprijateljsko zarobljeništvo, a neke su ustaše poubijale. Neki pak komunisti spašavajući goli život odlaze s područja Ko-

renice i Udbine. U prvim danima okupacije bila je prekinuta veza s CK KPH, a neke organizacije nisu više imale veze ni s Okružnim komitetom KPH za Liku.

Najveći dio ovdašnjeg naroda, posebno srpskoga, dolazak okupatora i ustaša primio je kao tragediju. Jer, ustaška država brzo i bez uvijanja dovela je srpski narod u stravični položaj. Tako već 23. travnja 1941. stigla je ustaška naredba o iseljenju Srba u Srbiju. Hapšenje viđenih i utjecajnijih ljudi počelo je prvih dana svibnja. Samo u tome mjesecu uhapšeno je nekoliko stotina ljudi. Mada se svašta pričalo, ljudi kao da nisu mogli vjerovati da ustaše masovno strijeljaju uhapšene.

13. srpnja 1941. odigrao se masovni pokolj Srba na Udbini. Tada po zlu poznati fratar, prema onom što je objavljeno u listu »Hrvatski narod« br. 22. od 1941. pored ostalog izjavljuje:

»Pogledaj, narode, ovih 16 ustaša, koji imaju 16.000 metaka, koji će s njima pobiti 16.000 Srba, poslije čega ćemo dijeliti Mutiličko i Krbavsko polje.«

Poseban tretman imali su stanovnici općine Plitvice. S toga područja 29. srpnja 1941. iseljeno je 2500 ljudi, žena i djece u siromašna srpska sela oko Drvara i Bosanskog Petrovca. Na sličan način iseljavano je i Ličko Petrovo Selo, Željava i Donji Vaganac, dok je istodobno izvršen masovni pokolj na Prijeboju i Jošanu. Dio uhapšenih s ovog područja likvidiran je u Jadovnu, a ostali na Garevicama kod Bihaća. Masovno istrebljenje sela u Krbavskom polju bilo je predviđeno za kraj srpnja 1941. Tom akcijom trebao je osobno rukovoditi veliki župan Krbave i Like iz Gospića. Ta stravična nakana nije se ispunila, jer se narod Krbavskog polja digao na oružani ustanak. Početak ustanka odigrao se 3. kolovoza 1941. kada je skupina omladinaca dočekala ustašku patrolu koja je krenula u zaselak Severi da od tamošnjih seljaka otme janjce za ustašku gozbu. Istog dana u ranu zoru ubijen je ustaški narednik koji je s naredbom u rukama pošao da pripremi opći pokolj naroda iz općine Bunić.

Vijest o događajima u Ševerima i Buniću ubrzo se proširila ovim krajem, što je narod shvatio kao signal za početak masovnog oružanog ustanka. Ali, već sutradan krenula je prema Buniću jača ustaška kaznena ekspedicija koja je poubijala 115 žena, staraca i nejačadi.

Pripreme oružane borbe na današnjem području općine Korenica počele su znatno ranije. U danima aprilskog rata komunisti su pozivali narod da prikuplja i

sakriva oružje koje će trebati za predstojeću oružanu borbu. Nažalost kasnije su mnogi to oružje predali ustašama. Mnogi su pak sačuvali oružje usprkos ustaškim prijetnjama smrtnom kaznom. Najviše oružja sakrila su neka sela udbinskog kotara, te Ljubovo i Bunić u Korenici. Za početak oružanog ustanka na ovom području posebna zasluga pripada Marku Oreškoviću koji je izravno rukovodio pripremama. Iako nije imao veze s Okružnim komitetom za Liku, drug je Marko na vlastitu inicijativu započeo pripremati ustanak po direktivi CK KPJ i CK KPH, obilazeći tako sela Babin Potok, Turjanski, Končarev Kraj, Trnavac, Krbavicu, Bunić, Visuć i druga u kojima je održavao sastanke i sa ljudima koji nisu bili komunisti. Pod njegovim rukovodstvom 3. listopada 1941. održan je sastanak u Jasenovim Koritima na kome je odlučeno o početku oružanog ustanka. Doduše, prva akcija izvršena je na cesti Lovinac — Udbina 31. srpnja 1941. Tada je prekinuta veza između Udbine, Lovinca i Gospića, a uplašene ustaše iz Udbine pokušale su se 1. kolovoza probiti za Lovinac. U toj borbi šest je ustaša ubijeno, a trojica su zarobljena. Tako je počelo u Udbini. Već 6. i 7. kolovoza 1941. napadnut je automobil nekoga od poznatijih ustaških krvnika iz Udbine koji je tom prilikom bio ubijen.

Tako započeti ustanak ovdje se brzo razvijao. U kolovozu je osnovan štab gerilskih odreda za Udbinu. Komandant je bio Mićo Radaković. Početkom rujna 1941. ustaška vlast bila je satjerana u mjesto Udbinu, a sva ostala sela bila su slobodna, u rukama ustanika. U ognju i jurišu Partija i SKOJ proširuju svoje redove novoprimitim članovima koji su se čeličili u vatrenim jurišima. Na području koreničkog kotara prvu oružanu akciju izveo je Pejina Koruga. On je u zatvoru napao ustaškog narednika i oslobodio oko 30 zatvorenika. Druga istaknuta ustanička ličnost ovoga kraja bio je Staniša Opsenica. Staniša je 3. kolovoza napao ustaškog narednika iz Bunića i zarobio dvije puške. Toga dana i u zaseoku Severi ustanici — omladinci ubili su dvojicu ustaša a dvojicu zarobili. Zarobili su u toj borbi i četiri karabina.

U tim prvim danima narodnog ustanka na ovom području komunisti su vrlo aktivno objašnjavali srpskim ustanicima da će biti najstrože kažnjen tko pokuša i najmanje nasilje nad nedužnim hrvatskim življem. Zato nije zabilježen ni jedan slučaj takve osvete.

Treba napomenuti da su na ovom području i prije ustanka u srpnju 1941. postojali dobro organizovani logori u koje se sklanjao srpski narod bježeći pred usta-

šama. Tako je već u kolovozu 1941. oslobođeno cijelo područje sadašnje koreničke općine, osim nekoliko jačih ustaških uporišta. Kako je ustanak ovdje imao masovni karakter, nemoguće je neka sela ili zaseoke posebno izdvajati. Narodni je ustanak u ovim krajevima bio stalan i bez padova, a masovnost je bila njegovo glavno obilježje do kraja rata. Zato su i žrtve ovoga naroda veoma velike. U NOB-i poginula su 5472 stanovnika, od kojih s puškom u ruci u partizanskim redovima 1412 ili gotovo svaki peti stanovnik. U stravičnom ratnom razaranju spaljeno je 105 javnih zgrada, više ih nije ni bilo, zatim 4774 stambene zgrade, te 5420 ostalih gospodarskih zgrada. Istodobno uništena je i sva pokretna imovina ovdašnjeg naroda, stoka, sredstva za rad i ostalo. U četiri godine rata i revolucije čitav ovaj kraj bio je 50 puta pregažen čizmom okupatora i ustaša. Iza njih je ostala krvava pustoš, ali se neprijatelj nije uspio nigdje duže zadržati. Ostajao bi tek da popali, poubija i dok opljačka. Zato su ljudi ovoga kraja dočekali slobodu na zgaristima, ali su baš zbog toga još više ponosni na žrtve darovane u ime slobode. Svako selo, svaki proplanak ovoga kraja dio su povijesti NOB-e.

Mara Ninković

U S T A N I C K I
T R O G I R 1941.:

Prve ozbiljnije tragove naprednog i revolucionarnog pokreta u

Trogiru i njegovoj okolini nalazimo vrlo rano. U buđenju i usmjeravanju klasne svijesti naroda ovoga kraja odigrao je posebnu ulogu poznati »Težački skup« kao politička organizacija osnovana 1919. Odmah nakon osnivanja »Težački skup« počinje organiziranu borbu za radikalnije rješenje agrarnog pitanja. Tako su predstavnici »Težačkog skupa« sudjelovali u radu IV konferencije dalmatinskog proletarijata, održane u Splitu 25. ožujka 1919., koja je jednodušno prihvatila platformu tek osnovane Lejinove III internacionale. Istupanje trogirskih predstavnika bilo je vrlo dobro zapaženo.

U razdoblju između dvaju ratova, bez obzira na unutrašnje partijske teškoće i slabosti, razvijali su se komunistički kadrovi Trogira i jačala njihova napredna težnja za radikalnijom promjenom odnosa u društvu, što su prihvaćale i široke narodne mase. Taj revolucionarni bunt bio je praćen brojnim akcijama trogirskih komunista i skojevaca, što dolazi do izražaja na majskim izborima 1920., kada je kandidatska lista KPJ dobila 95,6 posto glasova. U to vrijeme trogirska općina prešla je u ruke komunista, tako da su se čak i partijski sastanci održavali u općinskoj zgradi, u sobi načelnika Crvene pomoći. Bila je to veličanstvena pobjeda progresivnih ideja i stremljenja Trogirana, pobjeda mlade KPJ koju je narod prihvatio kao svoju partiju.

Zahvaljujući revolucionarnim tradicijama ovoga kraja, s ponosom se može istaknuti da je siromašni narod masovno sudjelovao u NOB. Tako su trogirski komunisti i skojevci, slijedeći direktivu svoje Partije, pripremali se za predstojeće ratne okršaje, kada su osjetili da je Jugoslavija na udaru fašističkog agresora. Zato odmah nakon raspada bivše jugoslavenske države i vojske, u travnju 1941. godine, partijska organizacija Trogira nalaže svojim članovima i simpatizerima, pored ostaloga, da se odmah počne prikupljati oružje i municija iz

bivše vojne baze u Divuljama, kao i od vojnika koji su se vraćali kućama iz vojnih formacija u raspadanju. Tako je, zahvaljujući direktivi Partije, iz baze u Divuljama oduzeto 60 pušaka i dva mitraljeza, 160 ručnih bombi i više od 100.000 metaka. Koliko je oružja bilo sakupljeno na području općine Trogir, najbolje pokazuje podatak da je u prvoj polovini 1942. s ove općine otišlo u partizane naoružano više od 400 drugova i drugarica, ne računajući partizansku četu koja je ostala na matičnom terenu.

U danima aprilske agresije na Jugoslaviju 1941. ova-ko je izgledalo brojno stanje partijskih organizacija: komunista 51, raspoređenih u devet partijskih ćelija, te 58 članova SKOJ-a, raspoređenih u 11 grupa. Sve su organizacije bile pripremljene za rad u još strožoj ilegalnosti i pod težim uvjetima. Na čelu partijske organizacije bio je komitet od devet članova. Ovdje nisu uračunati brojni simpatizeri i kandidati Partije i SKOJ-a na području općine.

Mržnja prema okupatoru i ustašama bila je uočljiva i kod građana Trogira. Manifestirala se na razne načine, što je neprijatelj vrlo brzo morao primijetiti i osjetiti.

Nakon napada Njemačke na SSSR 22. lipnja 1941., a znajući od ranije kakvo je raspoloženje komunista i skojevac prema okupatoru, talijanski fašisti u Trogiru započinju tragati za pojedinim komunistima, skojevcima i ostalim istaknutim antifašistima Trogira i njegove okoline. Ali, zahvaljujući veoma dobroj organizaciji, bila je osujećena namjera okupatora. Svi traženi komunisti i antifašisti povukli su se u ilegalnost, u trogirsko polje. Već početkom srpnja 1941. Općinski komitet Trogira donio je odluku da se sruši željeznička pruga na relaciji Labin — Kaštel Stari. Druga odluka trogirskih komunista bila je da se posijeku telegrafsko-telefonski stupovi na cesti Trogir — Šibenik i Divulje — Kaštela. Zato je odmah održan sastanak s grupom ilegalaca u trogirskom polju. Nakon što je studiozno pregledan i istražen teren, određeno je kao najpogodnije mjesto za izvršenje planirane akcije na jednoj strmini poviše Labinske Drage. Istodobno partijskoj organizaciji Segeta Donjeg dat je zadatak da pripremi piljenje telefonsko-telegrafskih stupova na relaciji Siget — Marina. Vrijeme izvršavanja te akcije bilo je između 18. i 19. srpnja. Za rušenje željezničke pruge izabrana je grupa koja se već nalazila u ilegalnosti, kao i grupa komunista i skojevac koji su živjeli u samom gradu. Izvršavajući tu akciju, ustanici su noću srušili oko 100 metara željezničke pruge, što je

uzrokovalo da se u zoru srušio mješoviti vlak, a lokomotiva se prevrnula zajedno sa četiri vagona. Vagoni su bili natovareni sanducima masti koju su ustaše iz Zagreba slali ustašama u Sinj, kako se to kasnije saznalo. Druga grupa trogirskih ustanika iste je noći posjekla telegrafske stupove na cesti Divulje — Nehaj. Drugovi iz partijske organizacije Seget Donji prepilali su telegrafske stupove na primorskoj cesti Seget Donji — Marina i Segetska Draga do Barina Klanca na cesti Trogir — Šibenik. Te akcije izazvale su strah talijanskih vojnika i bijes njihovih oficira. Jer, iako su te akcije bile izvedene na mjestima odakle su Talijani mogli čuti da se ruši pruga i pile stupovi, jer noć je bila vedra i tiha, nisu se usudili krenuti na uviđaj i eventualnu intervenciju. Tek sutradan rano Talijani su s velikim snagama iz Trogira i Kaštela došli da vide što se dogodilo protekle noći. Odmah su započeli popravljati prugu i postavljati nove telefonsko-telegrafske stupove.

Ta akcija snažno je odjeknula među narodom koji je tako osjetio kako nije prepušten na milost i nemilost okupatora, kako se i u trogirskom kraju priprema narodni ustanak. Međutim, da bi zaplašili pučanstvo, talijanski su fašisti početkom listopada 1941. odveli iz splitskog zatvora 12 omladinaca i strijeljali ih u tvrđavi Kameronlengo. Fašisti su ih strijeljali u zatvorenom prostoru bojeći se snažnog narodnog revolta. Strijeljani omladinci sahranjeni su na trogirskom groblju i na njihove grobove omladina Trogira gotovo svaki dan donosila je svježe cvijeće. Bio je to znak suosjećanja naroda sa žrtvama fašističkog terora, ali i narodni prkos okupatoru.

Političko raspoloženje naroda trogirske općine za masovniji narodni ustanak bilo je zrelo već u drugoj polovini 1941. Tako je već početkom studenoga u Trogiru osnovan općinski odbor Narodne pomoći koji je potom odigrao važnu ulogu ne samo u prikupljanju pomoći već i u pripremanju stanovništva za sveopći narodni ustanak. Odbor je obuhvaćao cjelokupno stanovništvo, osim malobrojnih talijanskih podanika i šačice malodušnih oportunisti i izdajnika. Uz pomoć toga odbora, do kraja 1941. osnovani su gotovo u svim selima trogirske općine odbori Narodne pomoći. Zatim je slijedilo osnivanje organizacije AFŽ koja je svoju aktivnost usmjerila na aktiviranje žena ne samo u gradu već i u selima. Žene su odigrale važnu ulogu u prikupljanju odjeće i drugog materijala za naše borce. Većina odbora Narodne pomoći prerasla je 1942. u narodnooslobodilačke odbore koje je narod prihvatio kao organe nove narodne

vlasti. Tako je već u travnju 1942. osnovan Narodno-oslobodilački odbor Trogira kao jedina i istinska vlast naroda.

U prosincu 1941. stvaraju se prve grupe ilegalaca s oružjem u rukama. Redaju se akcije širom općine, koje podstiču narod na sveopći ustanak. Ali ni fašisti ne čekaju skrštenih ruku. Počinju padati prve žrtve fašističkog terora, pale se trogirski sela. Poginuo je Božo Lučić iz Lepenica, istaknuti organizator ustanka u općini. Ilegalne omladinske grupe u Trogiru vrlo su aktivne. Osobito uništavaju razna obilježja fašističke vlasti, te ispisuju borbene ustaničke parole u samom središtu Trogira. Tako je 1. svibnja 1941. na Čiovu zavijorila crvena zastava kao znak prkosa fašistima, ali i kao znak komunističke svijesti naroda ovog kraja koji nije prihvaćao fašističku okupaciju. Istoga dana na samoj zgradi Fascie u središtu Trogira omladinci ispisuju antifašističke parole i miču Musolinijeve slike. Bilo je to upozorenje fašistima da osjete što ih čeka u zemlji koju pokušavaju silom oružja baciti na koljena.

Ustanički bunt naroda trogirskog kraja bio je sve masovniji i vojnički organiziraniji. Tako se u drugoj polovini veljače 1942. u kući Vice Poljičanina, u Segetu Gornjem, osniva rajonsko partijsko rukovodstvo u koje su izabrani: Ante Hrabar, sekretar, i članovi Jozo Lozovina — Mosor, narodni heroj, žižak Vicko, Nikola Repan — Gandi i Kaja Barišić.

Zahvaljujući dotadašnjim uspjesima, već sredinom ožujka 1942. osnovana je trogirsko-rogozinička četa u kojoj je bilo 38 boraca. Jezgro je sačinjavala trogirski partizanska grupa osnovana u prosincu 1941. Četa je inače osnovana kod Sapina Doca. Za komandira bio je određen Ante Roje, a za političkog komesara čete Nikola Repanić. Četa je već koncem svibnja 1942. prerasla u bataljon koji potom odlazi u Vješić Goru, a na trogirskom području ostavljen je samo jedan vod kao jezgro oko koga će se okupljati novi borci.

U prvim mjesecima 1942. ustanak na području Trogira dobiva sve masovnije obilježje. Borci ovoga kraja počinju se uključivati u razne partizanske formacije na širem području da bi se kasnije razmislili po svim krajevima naše zemlje. Tako više od 250 boraca ovoga kraja u drugoj polovini 1942. dolazi u sastav I i II dalmatinske brigade. Postoje podaci da je više od 400 boraca iz trogirskog kraja sudjelovalo u epopeji Sutješke, od kojih je 220 u toj borbi junački poginulo. Bio je to dragocjeni doprinos boraca i naroda trogirske kraja u kovanju

bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije, jer narod je ovog kraja u toku cijeloga rata stajao nepokolebljivo uz svoju Partiju i Tita.

Do kapitulacije Italije u rujnu 1943. s područja Trogira u partizanima je bilo oko 2000 boraca. U danima kapitulacije fašističke Italije gotovo goloruki narod razoružao je četiri talijanska garnizona. Zaplijenjen je cjelokupni ratni materijal. Tih dana sve iole sposobno iz ovoga kraja stalo je pod oružje. Osnovana je trogirsko, odnosno IX dalmatinska, a osim nje i još dva bataljona koji su ušli u sastav ostalih dalmatinskih brigada. Končno, bio je osnovan i snažni Šibensko-trogirski odred.

Trogirska općina dala je oko 5000 boraca, od kojih je 1250 poginulo na ratištima širom Jugoslavije, a 348 građana ovoga područja bilo strijeljano kao žrtve fašističkog terora. Kroz fašističke logore i tamnice prošlo je 1950 osoba. Okupator i njegove sluge zapalili su više od 360 stambenih zgrada.

Ante Hrabar — Rico

BUJŠTINA Sve do početka drugog svjetskog rata
(UMAG) Bujština je bila veoma nerazvijena, vi-
še nego bi se moglo zaključiti po njezinu
geografskom položaju i blizini mora. Glavne privredne
djelatnosti Bujštine bile su poljoprivreda i ribarstvo.
Industrija je bila jedva zastupljena s nekoliko sitnih
pogona: kamenolom u Kenegri i tvornica ribljih konzer-
vi »Agrigoni« u Umagu s desetak nekvalificiranih i slabo
plaćenih radnika i radnica. Većina poljoprivrednih rad-
nika bila je u napoličarskom odnosu, radeći na imanja-
ma nekoliko desetaka veleposjednika. Na lošijem zem-
ljištu u gornjoj Bujštini teško su živjeli siromašni se-
ljaci. Pod pritiskom lih varenja i dražbe, sve više seljač-
kih posjeda prelazilo je u ruke veleposjednika i tako ih
činilo još moćnijim. Tako se istodobno povećavao i broj
seoske sirotinje.

Osim šačice imućnih seljaka u mjestu Buje, ostali
je narod uglavnom živio u bijedi. Takav položaj tištio
je hrvatsko stanovništvo koje je predstavljalo većinu po
selima, ali i talijansko koje je sačinjavalo većinu po gra-
dićima. Hrvatski živalj bio je žrtva fašizma, a bilo mu
je zabranjeno da se služi materinjim jezikom. Fašizam
je bio ukinuo i one četiri škole na hrvatskom jeziku, što
ih je narod vlastitim trudom podigao prije fašističke
okupacije.

Teror fašističkog okupatora u Bujštini bio je kao i
u ostalim krajevima okupirane Istre. Osobito je bio
okrutan prema antifašistima. Tako su 1921. fašisti u
Bujama ubili Francesca Papa, sekretara KP Italije za
Buje, a 1926. umro je od fašističkog maltretiranja Ivan
Liskaj, iz Meršića kod Momjana. Tadašnji partijski ko-
mitet Buje imao je ćelije u Orti ju, Tribanu, zajedno s
Martinčićima u Umagu, Novigradu, Brtonigli, dok je u
Grožnjanu imao grupu simpatizera. Tu su se okupljale
napredne narodne snage koje su nosile buktinju nacio-
nalog i socijalnog otpora, koje su kasnije organizirale
općenarodni ustanak u Istri.

Početak i razvoj NOB-e u Jugoslaviji, pratili su Hrvati iz Istre s posebnim interesom i nađanjem. U tom cilju i oni se sami pokušavaju što bolje organizirati. Tako je u selu Škofi kod Oprtnja 1943. osnovana prva ćelija Komunističke partije Jugoslavije u Bujištini. Inicijativu za njezino osnivanje dao je Okružni komitet Poreč, odnosno Ante Babić — Šime iz Lovrečice kod Uмага i Anton Hrvatin — Stevo iz Trsta.

Kao zidarski radnik, Hrvatin je vrlo mlad pristupio tršćanskom proletarijatu zbog čega je pet godina odležao u fašističkom zatvoru. Poslije robije otišao je 1936. u Zagreb. Bio je jedan od organizatora štrajkova građevinskih radnika i sudionik u obrani španjolske revolucije. CK KP Italije dodijelio mu je zlatnu spomen-plaketu, a danas živi kao umirovljenik u Trstu. Spomenimo i Antu Babića, koji je 1941. zbog svojih naprednih ideja osuđen na dugogodišnju robiju. Poslije kapitulacije Italije, Ante se uključio u revolucionarni pokret ovog kraja u kome je junački poginuo u okršaju s neprijateljem 6. travnja 1944. kod sela Rajca Vas, općina Buzet.

Djelovanje partijske ćelije u Škofama odmah se osjetilo. Organizirala je udarnu grupu boraca naoružanih pištoljima i lovačkim puškama koja je razoružavala stanice karabinjera u Oprtlju i Grožnjanu, a suprotstavljala se i njemačkoj koloni koja je nakon kapitulacije Italije u sklopu velike ofanzive prodirala u Istru. Mada su u tom neravnom okršaju poginula dvojica partizana, ofanziva nije slomila ustanički moral, pa je nakon svega nekoliko dana u selu Škofi bio osnovan narodnooslobodilački odbor, a u Zrenju partijska ćelija.

Na drugom kraju Bujsline, u Novigradu, udarna grupa od 28 boraca napala je 15. rujna 1943. karabinjersku stanicu i zaplijenila naoružanje kao i veću količinu ostalog materijala. Prvih listopadskih dana 1943. grupa se sukobila sa snažnom njemačkom kolonom. Tom prilikom poginulo je devet boraca iz te grupe, dok je petoricu neprijatelj opkolio i strijeljao. Kasnije se grupa ustanika reorganizirala i dalje se borila na ovom području.

Vraćajući se iz raspuštene talijanske vojske, skupina mladića u Novoj Vasi, iznad rijeke Mirne, oduzela je lovačke puške ljudima koji su simpatizirali fašiste. Oni su potom razoružali i stanicu karabinjera u Brtonigli. U borbi s nadmoćnijim njemačkim okupatorom palo je iz te grupe 19 Hrvata i Talijana čija su imena uklesana na lijepom spomeniku usred Nove Vasi.

Zahvaljujući revolucionarnom i patriotskom raspoloženju naroda Bujština je u prvim danima nakon kapitulacije Italije pružala zanosnu sliku općenarodnog ustanka pod rukovodstvom KPJ. Bilo je čak dirljivo gledati kako stari antifašisti izvlače skrivene pištolje koje su godinama čuvali za konačni obračun s neprijateljem. Uslijedilo je masovno razoružavanje karabinjera, pa je goloruki narod prerastao u naoružanu narodnooslobodilačku vojsku.

Ustanički polet u Bujštini bio se do te mjere razbuktao da je prvih dana po kapitulaciji Italije komanda mjesta u Bujama imala oko 400 naoružanih boraca iz Buja i okoline. Uskoro je osnovan i NOO Buje. Narod je sa zadovoljstvom uništavao ostatke fašističke administracije, osobito spiskove dugova, dok je istovremeno s pažnjom čuvao dokumente trajne vrijednosti.

Nakon što su razoružali karabinjere i finance, oko 100 ustanika Umaga zaplijenilo je jedan brod sa četiri njemačka oficira i zauzelo silos u kome su bile veće količine pšenice. Tri kamiona žita poslana su i na područje Učke, a zarobljeni brod natovaren pšenicom otplovio je prema dalmatinskim partizanima.

Tih dana seljaci Nove Vasi i okolnih zaselaka uz pomoć boraca, ponovno su dobili svoje njive u dolini Mirne koje su im musolinijevci 1936. bili oduzeli. Bila je to, zapravo, prva partizanska agrarna reforma u Bujštini.

Svjesni da sloboda još nije sigurna, narod se sve više organizirao za samoobranu. Smjenjuju se straže na raznim stražarskim punktovima, nadziru se prometnice prema Portorožu i Puli gdje su bili neprijateljski garnizoni i avijacija, a bili su minirani i mostovi na Mirni i Dragonji.

Početkom listopada 1943. jaka njemačka kolona, koja je bila krenula iz doline Dragonje, bila je dočekana kod porušenih mostova jakim partizanskom pušcanom i mitraljeskom vatrom. Dva sata se vodila bitka na rijeci Dragonji, a kasnije i sat vremena u Bujama. Međutim, pred nadmoćnijim neprijateljem borci Bujštine morali su privremeno napustiti oslobođeno područje i priključiti se partizanskom odredu »Učka«, od kojeg je kasnije osnovana Prva istarska brigada. Manji dio boraca zadržao se na tome području sve do sredine svibnja 1944. kada je osnovana i Druga istarska brigada. U sastavu te brigade borio se i bataljon »Pino Budicin«, sastavljen pretežno od boraca talijanske narodnosti s područja Bujštine. Zatim je osnovana i Treća istarska brigada u čijem su sastavu također bili i borci s područja Bujštine.

Istarski su partizani sudjelovali u brojnim akcijama. Da ovdje spomenemo samo neke: uništen fašistički garnizon u Grožnjanu 8. srpnja 1944. i krajem kolovoza 1944. razoružana karabinjerska stanica u Savudriji. Jedino ta stanica nije bila razoružana u općoj akciji razoružavanja u rujnu 1943. jer je bila dobrim dijelom štićena konfiguracijom zemljišta.

Druga istarska brigada vodila je veoma uspješnu borbu kod Ilirske Bistrice, Gumanca, te na Labinštini, Pazinštini i Poreštini vrativši se na Bujštinu.

Borbeni uspjesi Druge istarske brigade bili su sve opasniji po neprijatelja, zbog čega je odlučio da je uništi. S tim ciljem krenula je jaka neprijateljska grupacija iz Kopra preko Rižana i Topolovca, druga iz Portoroža i treća iz Pule, Pazina i Motovuna. Tako se ova partizanska brigada bila našla opkoljena na uskom prostoru između Vrnjaka, Kučibrega i Hrvoja gdje se zatekao i jedan bataljon talijanskih partizana iz Trsta, jedna slovenska partizanska četa i komanda mjesta Buje. U ogorčenoj borbi brigada se, mada uz osjetne gubitke, uspjela probiti iz neprijateljskog obruča i tako spasiti od uništenja. Brigada je, potom, nastavila svoj borbeni put do konačnog oslobođenja naše zemlje.

Teško bi bilo nabrojati sve podvige boraca ovoga kraja. Ovdje ćemo ipak spomenuti onaj kada su jedinice Komande mjesta Buje 30. travnja 1945. na prilazima Bujštini zarobile oko 2.000 fašističkih vojnika koji su se pokušali probiti od Pule prema Trstu.

Kao i u ostalim krajevima naše zemlje i na ovom su području NOO odigrali važnu ulogu u okupljanju naroda za partizansku frontu. Narod je vjerovao novoj narodnoj vlasti. Tada dolazi i do osnivanja prvog NOO na Bujštini 1943. Tako je Bujština tokom NOB-e imala 72 narodnooslobodilačka odbora.

S narodnooslobodilačkim odborima u Bujštini su se osnivale i vojno-pozadinske stanice koje su krajem 1944. prerasle u komande mjesta.

Važno je spomenuti da je prvih dana srpnja 1944. osnovan i Kotarski komitet KPJ za Buje, a u srpnju i kolovozu iste godine osnovana su i ostala kotarska rukovodstva društveno-političkih organizacija: Slavensko-talijanska antifašistička unija (STAU) s predsjednikom Dodinem iz Buja, USAOH-a s predsjednicom Erminijom Korva, AF2-a s predsjednicom Leom Raner, te SKOJ-a na čijem se čelu nalazio hrabri sekretar Antonio Banković, kasnije poginuo u borbi.

Za područje Umaga, Savudrije, Brtenigle i Novigrada djelovao je Kotarski NOO Umag i Kotarski komitet KPJ Umag.

Ta su rukovodstva djelovala pod teškim uvjetima, jer je čitava Bujština u to doba bila prekrivena njemačkim garnizonima. Zato je čvršće ustaničko uporište bilo sjeveroistočno od Buja, gdje je stanovništvo bilo srcem i dušom za NOB-u.

Jedan od glavnih zadataka svih rukovodstava društveno-političkih organizacija Bujštine bio je osobito rad na razvijanju i učvršćenju bratstva i jedinstva Hrvata i Talijana na ovom području, svjesni stoljetnih pokušaja dotadašnjih režima da ta dva naroda dijele i svađaju na nacionalnoj osnovi. Tako je i na tome polju NOB-a dala svoje dragocjeno korijenje iz kojeg su nicali i razvijali se plodovi bratstva i jedinstva naroda Istre.

Općinski odbor SUBNOR-a

VELIKA Na području predratnog kotara Velika
GORICA Gorica uglavnom je živjelo seosko stanovništvo, bez veće industrije i, prema tome, bez industrijskih radnika. To je svakako imalo za posljedicu da je tu, u predgrađu velikog radničkog centra Zagreba, u Velikoj Gorici, prva organizacija KPJ, odnosno KPH, osnovana tek u predvečerje drugoga svjetskog rata. To, međutim, ne znači da je kod ovdašnjih ljudi vladalo u razdoblju između dvaju ratova nekakvo političko mrtvilo. Postoje mnogi dokazi kako su se Velikogoričani u cijelom razdoblju između dvaju ratova uporno i čak organizirano borili svim raspoloživim sredstvima protiv velikosrpske vladavine i monarhofašističke diktature dinastije Karađorđevića za nacionalno, političko i socijalno pravo. U toj borbi, ovdašnji je čovjek sve više razvijao svoju političku svijest. Tako je narod na izborima za Narodnu skupštinu 5. svibnja

1935. listom glasao za opozicionu listu vođe HSS dra Vlatka Mačeka, koji je propovijedao borbu za interese radnoga naroda Hrvatske, osobito za hrvatskoga seljaka. To je, naravno, bila obična Mačekova demagogija, jer su događaji pokazali da se Maček uz pomoć narodnih glasova i povjerenja borio za interese velikohrvatske buržoazije, te za podjelu vlasti između velikosrpske i velikohrvatske buržoazije. Zato je i kod ovdašnjeg prevarenog i obespravljenog čovjeka sve više dozrijevala svijest kako jedino u borbenom savezu seljaka i radnika, savezu svih potlačenih i izrabljivanih, a pod vodstvom Komunističke partije, treba krenuti u borbu za politička, nacionalna i socijalna prava hrvatskoga naroda.

U razdoblju između dvaju ratova na području velikogoričkog kotara bio je i stanoviti broj radnika, uglavnom iz Like i Slovenije, koji su radili u privatnim poduzećima i na eksploataciji bogatih turopoljskih i pokupskih šuma. Eksploatirani na najgrublji način, ti su radnici često štrajkali. Veći štrajk bio je 1935., a pripremili su ga aktivni URSS-ovih sindikata u Cerju Pokupskom kod firme »REISS«. Glavni je zahtjev bio povećanja

nje plaća i poboljšanje uvjeta rada i stanovanja. U štrajku je sudjelovalo oko 300 radnika pun mjesec dana. Seljaci iz okolnih sela pomagali su štrajkašima, opskrbljivali su ih živežnim namirnicama, što je bio snažni politički izraz radničko-seljačke solidarnosti. Naredne 1936. održan je i štrajk pilanskih radnika u »DEUTSCH« u Turopolju. Potrajao je više od mjesec dana. Opet su seljaci priskočili u pomoć radnicima dajući im živežne namirnice i moralnu podršku.

Revolucionarne ideje krčile su put i preko revolucionarno orijentiranih pojedinaca. Te ideje počinju se uspješno širiti preko knjižnice — čitaonice, osnovane 1936. u selu Pleso na inicijativu Josipa Mikulića i Mije Cužića, zatim preko Mljekarske zadruge u Ribnici, osnovane na inicijativu Mirka Drobnjaka i još nekih koji su ga u tome podržali. Zatim, napredni ljudi iz Male Mlake i susjednih sela osnivaju i ogranak »Seljačke sloge«, a radom u tome ogranku i njenoj organizaciji osobito su se isticali: Nikola Fiolić, Vinko Golubić, Veljko Lesić, Josip Havadić, Janko Fućkalo i drugi. Istodobno se počinjao i sve snažnije osjećati rad simpatizera KP Duke Stančića iz Vukovina, učitelja Baranjina i Mije Fabijančića iz Kuća, Ivana Jankovića iz Poljane, Josipa Kerete i Dima Kaurića iz Pokupskog i ostalih koji su oko sebe okupljali narod.

U proljeće 1940. već se osjećalo snažnije djelovanje Komunističke partije i zato je osnovano nekoliko kandidatskih grupa, kao i grupa simpatizera SSSR. Iste godine osnovana je i partijska organizacija. U takvoj političkoj klimi u jesen 1940. održana je prva partijska konferencija i izabran Kotarski komitet KPH Velika Gorica sa sekretarom Josipom Mikulićem i članovima: Josipom Galekovićem, Matom Drobnjakom i Ivanom Jankovićem. Bio je to važni politički događaj, pa su koncem 1940. osnovani i općinski komiteti KPH Velike Gorice, Vukovine, Novog čiča, dok su Odra i Sveta Klara imale zajednički općinski komitet KPH. Novi su partijski komiteti trebali što prije osnovati partijske ćelije na svome području. Tako su prije druge partijske konferencije partijske ćelije bile osnovane u selima čička Poljana, Kolić — Rakarje, Košnica, Kuće, Kurilovec, Lomnica, Mraclin, Novo čiče, Odra — Sv. Klara — Mala Mlaka, Pleso, Ribnica, Vukovina i Velika Gorica. U tim partijskim ćelijama bilo je više od 50 komunista. Zato je već 9. prosinca 1940. održana druga partijska konferencija na kojoj je razmotreno postojeće stanje, ali i burni događaji izazvani Hitlerovim osvajачkim namjerama. Govorilo se i o opasnosti fašizacije koja se sve

snažnije osjećala u Jugoslaviji. Na toj konferenciji donesena je odluka da se od vlasti traži najhitnije raspuštanje koncentracionih logora u kojima su čamili komunisti i patrioti, te da se započnu prikupljati narodni potpisi u prilog osnivanja Društva za suradnju sa SSSR-om. Zaključeno je da se pojača politička propaganda. Trebalo je štampati više letaka i dijeliti ih narodu. Zadatak je također bio da se još više brige pokloni okupljanju i organiziranju napredne omladine i žena, te da se osnuje aktiv SKOJ-a.

Uskoro potom u kući Ivana Jakopčića, u neposrednoj blizini mjesnog groblja, proradio je partijski kurs na kom je proučavana prvenstveno povijest SKP(b) i ostali materijali. Prikupljali su se i potpisi za osnivanje Društva suradnje sa SSSR-om. Sakupljeno je više od tisuću potpisa. Međutim, tadašnji čuvari vlasti reagirali su na njima svojstveni i drski način. Uskoro je pohapšeno desetak političkih aktivista, među kojima su bili i neki članovi Kotarskog komiteta KPH Velika Gorica.

Tako je, mada još uvijek ne vrlo brojna, ali već prilično organizirana, KP na području velikogoričkog kotara dočekala povijesne događaje 1941.

Ubrzo po okupaciji Jugoslavije, u svibnju 1941., za južni dio kotara održano je partijsko savjetovanje pod rukovodstvom Marka Belinića, u šumarku Severovo, između Ratikovca i Buševca. Za sjeverni dio kotara savjetovanje je održano idući dan u selu Košnica. Na tim su savjetovanjima doneseni zadaci o prikupljanju oružja, odjeće, sanitetskog materijala i novca, ali i o osnivanju diverzantskih grupa za rušenje pruge i osobito radio-stanice u Velikoj Gorici kojom se služio neprijatelj. Prikupljanje oružja osobito je uspjelo u Ščitarjevu. Međutim, odluka o izvođenju diverzantskih akcija izazvala je nesporazum. Dio rukovodstva Kotarskog komiteta KPH Velika Gorica, uz podršku nekih članova Partije iz mjesnih ćelija, zastupao je oportunističku taktiku »čekanja«. Po svemu sudeći, bili su pod dojmom snažnog napredovanja Nijemaca na istočnoj fronti, a po svoj prilici bojali su se terora i odmazde ustaša i Nijemaca. Zbog toga je 7. prosinca 1941. odložena i treća partijska konferencija, ali bez znanja višeg partijskog rukovodstva. S takvim odnosima u partijskoj organizaciji Velike Gorice nije se složio CK KPH, pa je u prosincu 1941. donesena odluka o raspuštanju velikogoričkog Kotarskog komiteta KPH.

Takvo stanje svakako je negativno utjecalo na razvoj NOP na ovom području, što je imalo opet za poslje-

dicu da je odavde 1941. otišlo u partizane veoma malo ljudi i da se NOP veoma sporo i teško razvijao.

Tek kada je u siječnju 1942. osnovan novi Kotarski komitet KPH Velika Gorica sa sekretarom Antom Cvetkovićem — Cvetkom i članovima: Vinkom Smolkovićem, Milanom Lovrekovićem, Dukom Vasićem, Stjepanom Vlahovićem i dr. oživljava partijski rad, a osnovane su i nove partijske ćelije u Jezeru, Veliševcu i Bukovlju. U Partiju je primljeno i više mlađih ljudi iz sela. Ojačala je i skojevska organizacija, pa je koncem 1942. osnovan i Kotarski komitet SKOJ-a Velika Gorica.

Radeći neumorno na organizaciji u izvođenju oružanih akcija, sredinom 1942. u selu Čička Poljana, poginuo je sekretar Kotarskog komiteta KPH Velika Gorica, Antun Cvetković — Cvetko, što je bio teški udarac partijskoj ograničenoj. Nakon toga na dužnost sekretara Komiteta došao je Mika Špiljak, a Cvetkova pogibija potakla je partijske i skojevske organizacije, pod rukovodstvom Špiljaka, na još jače akcije. Tako se osnivaju i nove udarne grupe po selima Posavine i Turopolja. Osobito su bile zapažene grupe u Kućama, Poljani, Lukovcu i još neke koje su tokom 1942. izvele veliki broj manje ili više uspješnih diverzantskih akcija. U tim akcijama ubijeno je desetak ustaških vojnika, a više domobrana koji su dolazili svojim kućama na dopust bilo je uhvaćeno i razoružano. Tako su domobrani postali glavni opskrbljivači partizana oružjem, municijom i ostalom vojničkom opremom. Kad su razoružavani domobrani u Turopolju, npr., partizani su dobili jedan teški i dva laka puškomi tra i jeza, dva bacača i oko 100 pušaka, te veću količinu municije. To je za ovdašnje borbe i simpatizere NOP značilo veliko moralno ohrabrenje. Porušeno je nekoliko manjih i većih mostova, posječeno mnogo stupova, a domobranska straža u samom mjestu Velika Gorica razoružana je gotovo na očigled građana.

Gotovo senzacionalan događaj odigrao se te godine u selu Kobiliću, oko dva kilometra od Velike Gorice, dok se skupina partizana okupljala na sastanak radi dogovora o akcijama. Među prvima u kuću Jane Peternac stigli su Mika Špiljak i Mato Facko. Čekajući tako ostale, na vratima su se pojavila trojica žandara. Nastao je kratki obračun. Rezultat: jedan je žandar ubijen, drugi teško ranjen, a trećega su spasile brze noge. Mika Špiljak i Mato Facko, zajedno s Janom Peterneć i njezine dvoje djece, uspjeli su se neozlijeđeni skloniti na sigurnije mjesto.

Prve partizanske grupe na ovom području brzo su potom rasle u snažnije vojne formacije. Tako je već u

kolovozu 1942. osnovan partizanski bataljon »Kljuka«. Imao je 163 borca, 100 Hrvata i 63 Srba. Među njima je bio 31 član KPH, 12 kandidata za članove Partije i 25 skojevaca. Te godine bataljon »Kljuka« imao je osobitu čast i zadatak kada je u prosincu 1942. sudjelovao u prebacivanju iz Zagreba na slobodno područje narodnih boraca i pjesnika Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića.

S razvojem NOP razvijala se i nova narodna vlast. Narodnooslobodilački odbori sve više su sticali povjerenje naroda. Osnivale su se i ostale organizacije kao što su Narodna fronta, Antifašistička fronta žena i si.

S područja Velike Gorice u narodnooslobodilačkoj borbi aktivno je sudjelovalo oko 4000 mladića i djevojaka. Mnogi od njih položili su živote širom Jugoslavije.

P. s. Podaci o razvoju partijske organizacije i NOP na području velikogoričkog kotara uzeti su iz arhivske građe koja se čuva u Muzeju Turopolja u Velikoj Gorici i partijskog izvještaja Mjesnog komiteta KPH Velika Gorica na konferenciji 7. studenog 1948.

OTOK VIS U USTANKU 1941.

Na najisturenijem dijelu našega Jadrana smjestio se otok Vis. Zbog svoga izuzetnog vojno-političkog položaja, u ratovima na Jadranu za Vis su se otimali razni osvajači. Samo u posljednjem stoljeću ovdje su se odigrale dvije velike pomorske bitke, i to prva 1811. a druga 1866.

Ali, nasuprot namjerama i ciljevima raznih osvajača, žitelji otoka Visa — težaci i ribari ponajviše — stoljećima su težili za slobodom, pravdom i nezavisnošću razvijajući na tim čežnjama svoj patriotski duh i spremnost za borbu za konačno oslobođenje. Tu svoju težnju, ponos, dostojanstvo i patriotizam, svoju neodoljivu želju za ujedinjenjem s maticom Jugoslavijom, Višani su osobito iskazali u toku talijanske okupacije 1918—1921., a još hrabrije potvrdili u doba ponovne talijanske okupacije 1941 — 1943., te u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, u borbi za istinsko i konačno oslobođenje u novoj Jugoslaviji.

Ubrzo po završetku prvoga svjetskog rata i pod snažnim utjecajem oktobarske revolucije, a i revolucionarnih vrenja tih godina u Jugoslaviji, nosilac naprednih ideja i stremljenja na otoku bio je uglavnom radni čovjek: radnik, ribar i težak, s malim brojem napredne inteligencije, stvarajući tako zajedničku frontu protiv talijanskog okupatora 1918.

Već 1919. Višani su organizirali svoj tajni skup pod nazivom »Skup prijatelja — drugovi«, stavljajući mu u zadatak da u uvjetima okupacije okuplja oko sebe veći broj ljudi ovoga otoka za borbu protiv okupatora. Taj skup smatra se prvim počecima stvaranja ilegalnih organizacija koje su potom uspostavile vezu sa srodnim organizacijama u Splitu i Šibeniku. Bila je to zapravo jezgra iz koje su 1922., kada je Vis bio definitivno priključen matici Jugoslaviji, stvorene prve ilegalne ćelije Komunističke partije Jugoslavije, čiji su osnivači bili Vinko Marinković, ribar iz Komize, i Vicko Petrinović, drvodjelski radnik iz Visa.

Na iskustvima ilegalne borbe između dvaju ratova, u uvjetima terora i progona napredne misli i ideja, u borbi protiv raznih nenarodnih struja i partija, protiv kolonatskih odnosa i eksploatacije, a za prava i dostojanstvo čovjeka, stvorena je na otoku Visu čvrsta organizacija KPJ. Njezini su se kadrovi kalili u uvjetima ilegalne borbe da bi tako spremno dočekali i događaje koje im je 1941. donijela ponovna talijanska okupacija otoka.

U danima okupacije Jugoslavije u travnju 1941. na Visu je djelovalo osam partijskih ćelija sa 61 članom KPJ i sa 80 članova SKOJ-a koji je djelovao u deset skojevskih aktiva, uz veliki broj kandidata i još veći broj ostalih simpatizera. Na čelu tih organizacija nalazio se otočki Komitet KP u kome su bili drugovi: Pavao Kučić, sekretar, te članovi Nikola Repanić — Gandi, Jakov Radišić — Malenko, Šime Petrić i Tomislav Žužanić, a nešto kasnije u komitet su kooptirani i drugovi: Nikola Kučić, Ivan Božanić i Danilo Žaunić. Svi su oni uživali veliko povjerenje i utjecaj u širokim narodnim masama otoka, zbog čega su i bili u stanju da organiziraju štrajk radnika u tvornici ribljih konzervi. Štrajkali su ribari i poljoprivredni radnici, a u masovnim demonstracijama isticana su radničko-težačka i ribarska prava i pravo na slobodu.

Kroz svoje partijske ćelije i borbenu organizaciju mladih, Partija je u predratnim danima postala istinski predstavnik najširih narodnih masa otoka Visa. Te su joj mase vjerovala, što je osobito potvrđeno na općinskim izborima 1940. kada su komunisti u Komiži, usprkos pritisku, progonima i teroru vlastodržaca, izborili sjajnu pobjedu izabравši 18 vijećnika — komunista koji su pod rukovodstvom KP upravljali općinom.

U danima aprilskog rata 1941. na poziv Partije otočani su se masovno odazvali da brane zemlju od okupatora, makar to bila i onako omrzuta kraljevina, što govori o pravilnoj orijentaciji ovdašnjih komunista. Međutim, u uvjetima opće izdaje i kapitulacije, Talijani su već 23. travnja 1941. ponovno zaposjeli otok Vis.

Ali, već 1. svibnja 1941. Višani su dali do znanja Talijanima da se nisu i da se neće pomiriti s okupacijom. Zato počinju ilegalne pripreme za otpor, u čemu su komunisti i skojevci prednjačili prikupljajući oružje, municiju i drugi materijal za predstojeću borbu. Ta aktivnost je pojačana fašističkim napadom na SSSR, kada je po direktni Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju na Visu osnovan Vojni komitet sa zadatkom da, uz ostalo, obučava mlade u rukovanju oružjem i tako ih ospo-

sobi java za oružanu borbu protiv okupatora. U komitet su ušli drugovi: Šime Petric, Mario Žuanić, Ivan Repanić i Jakov Radišić — Malenko, svi članovi KPH i ljudi koji su služili vojsku i tako postali instruktori za podučavanje mladih boraca.

Vijest o podizanju narodnog ustanka na kopnu, u raznim krajevima Jugoslavije, primljena je na otoku Visu kao svjetionik koji najavljuje dolazak novog doba. Zbog toga je već polovinom kolovoza 1941. grupa od 35 mladića krenula s otoka u dva ribarska čamca na kopno, u partizane. Ali, zbog stradanja Prvog splitskog odreda, u kom je poginuo i prvi borac s ovoga otoka, Ante Brajčić grupa se po direktivi sutradan vratila na otok, a da o njihovom odlasku i povratku okupator nikada ništa nije saznao. U prosincu iste godine radnici pale tvornicu ribljih konzervi »Braća Mardešić«, a žene demonstriraju na ulicama uzvikujući parole protiv okupatora i pjevajući »Hej Slaveni«, što je bilo ozbiljno upozorenje za okupatora da mu ni na otoku Visu nema mira i da je na udaru svenarodnoga otpora.

Sredinom 1941. na Visu se osnivaju partizanski logori za ilegalce, odakle je potom napadnuta Češka vila u Visu iz koje je odneseno 150 kg sanitetskog materijala, jedna puška i nešto municije. Nastavljeno je pisanjem parola i paljenjem vatri po brdima uoči narodnih praznika. Sabotiraju se okupatorove akcije, roditelji ne upisuju djecu ni u okupatorsku organizaciju mladih, sabotira se i nastava u školama. Tako se otpor okupatoru pretvara u jedinstveni pokret kojim rukovodi KP otoka. Počinju dani terora, ali se slobodarski duh ovoga naroda ne može ugušiti. Pod vodstvom KP ljudi su odlučni na borbu do konačnog oslobođenja. Na teror se zato odgovara pojačanim akcijama naroda i njegovih boraca. Zato je već početkom 1942. narodnooslobodilački pokret na Visu sveobuhvatan i u njemu sudjeluju svi, osim rijetkih pojedinaca, izdajnika, koji su bili prezreni i koje je narod zaslužio kaznio. Već polovinom travnja 1942. odlazi s Visa prva grupa od 10 dobrovoljaca na kopno u partizane, a ubrzo potom još tri grupe sa ukupno 56 boraca, a među njima i tri drugarice. Višani se svrstavaju u Trogirsko-rogoznički partizanski odred. Uspostavljenom vezom preko Hvara šalju se novi dobrovoljci za Biokovo. Uz pomoć tih veza do kapitulacije Italije, u jesen 1943., s Visa je otišlo u partizane 238 dobrovoljaca. A stići u ono doba s Visa na kopno, preko Viškog kanala kojim su danonoćno krstarili okupatorski brode i, nije bilo ni lako ni jednostavno. Bio je to pravi podvig.

Štampa, koja se već 1941. izdaje i umnožava na otoku, kao i ona koja stiže s kopna od okružnog i oblasnog partijskog rukovodstva, postaje glavni informator naroda, pomoću koje se prate događaji na frontama u nas i u svijetu.

Na otoku se već u prvoj polovini 1942. osnivaju Mjesni i Općinski, a u jesen i Kotarski NOO, a i drugi organi nove vlasti. Osobito mladi ljudi masovno ulaze u redove KPH i SKOJ-a, osnivaju se rukovodstva omladine, žena i pionira, i sve se sjedinjuje u zajedničku borbu protiv okupatora. Na brdima Visa i Komiže često lepršaju crvene zastave, a na godišnjicu dolaska okupatora, po direktivi Partije a u znak protesta, ulice Visa i Komiže ostaju gotovo puste cijeloga dana.

Reagiranja okupatora na takav razvoj NOP bila su drska i okrutna. Tako je već u siječnju 1942. mučki iz zasjede ubijen sekretar otočkog komiteta KPH, Jakov Radišić — Malenko, a u travnju 1943. na ulici u Komiži ubijen je Nikola Marinković — Top, član Kotarskog komiteta SKOJ-a. Zaredale su i kaznene ekspedicije okupatora, pa je početkom kolovoza 1943. strijeljao 20 talaca, bombardira se otok, progone se u logor mnogobrojni roditelji boraca NOB-e, blokira se pristup s mora i si. Međutim, sve su te mjere samo još više rasplamsavale slobodarski duh ovdašnjeg naroda.

Na dan kapitulacije fašističke Italije, 9. rujna 1943., počelo je masovno organiziranje NOP-a i narod je vlastitim snagama oslobodio svoj otok. Za oslobođenje otoka uoči kapitulacije Italije, Kotarski komitet KP je proveo masovne vojno-političke pripreme i osnovao udarni bataljon, s četama u Visu, Komiži i Podšpilji. Zato je vijest o kapitulaciji Italije dočekana na otoku s neopisivim narodnim oduševljenjem. Razoružani su neprijateljski garnizoni, nakon čega su okupatorski vojnici morali napustiti otok, dok je u ruke partizana pao bogati plijen u oružju, municiji i ostalom materijalu, tako potrebnom za nastavak rata. Tako razoružanim talijanskim vojnicima bio je osiguran nesmetan odlazak s otoka Hvara, Brača i Visa, čak i nekim jedrenjacima i motornim brodovima. Bio je to humani postupak prema poraženim neprijateljskim vojnicima, mada su do jučer na tim otocima provodili fašističku diktaturu i napravili brojne zločine.

Po odlasku okupatora sve iole sposobno javljalo se dobrovoljno u partizane. Na otoku je 17. rujna osnovan Viški bataljon sa 340 boraca, a od mlađih boraca osnovana je četa koja je odmah krenula na Biokovo. Od

nekoliko domaćih ribarskih brodova osnovana je Viška flotila ratnih brodova. Bio je to nezapamćen polet i odaynost borbi čitavog naroda otoka koji je započinjao živjeti novim, kolektivnim životom, bez okupatora, u slobodi. Čak se ni za novcem nije osjećala potreba, jer hrana se dijelila narodu besplatno, ribari su lovili ribu i dijelili je narodu besplatno, a težačka polja i vinogradi kolektivno su obrađivani. Bila je je i parola: »Sve za vojsku, obranu i borbu protiv okupatora, do konačne pobjede i slobode.« Divni primjeri patriotizma! Vis pre-rasta u neosvojivu tvrđavu slobode!

Poslije njemačkog desanta na Drvar, u svibnju 1944., vrhovni komandant drug Tito s najvišim rukovodstvom Partije i revolucije dolazi na Vis. Tako je otok trebalo braniti iz vojnih, političkih i ekonomskih razloga, i s njega zadavati što teže udarce njemačkim fašistima na susjednim otocima i duž dalmatinske obale i tako olakšavati položaj našim jedinicama u zaleđu.

U političkom pogledu, s otoka Visa bila je jedino moguća direktna veza sa saveznicima i ostalim svijetom, a u ekonomskom pogledu zato što je preko Visa pristizala od zapadnih saveznika ekonomska pomoć i naoružanje za našu vojsku i narod.

Radi efikasnije pripreme za obranu oslobođenog Visa trebalo je s otoka iseliti oko 3800 djece, starijeg i nemoćnog svijeta preko Italije u Afriku. Tako Vis postaje tvrđava na kojoj su od domaćih ostali samo sposobni za borbu, rad i potrebe naše Armije. A te potrebe nisu bile male, jer je u to doba na Visu boravilo više od 20.000 boraca NOV i RM, savezničkih vojnika, te članova raznih rukovodstava i ustanova. Višani su posebno ponosni što je na njihovu otoku boravio i odatle rukovodio revolucijom vrhovni komandant drug Tito, pod čijim je rukovodstvom na otoku sagrađen i aerodrom i tako stvoreni preduvjeti za osnivanje i razvoj prvih regularnih jedinica novog vida oružanih snaga NOVJ. Odatle su izvedene mnoge operacije i zadani neprijatelju teški udarci. Samo za tri mjeseca 1944. na ovaj se aerodrom prisilno spustilo 215 oštećenih savezničkih bombardera vraćajući se sa zadatka. Tako je spašeno 1936 savezničkih avijatičara. Preko obala Visa, uz nezaboravnu gostoljubivost ovdašnjeg čovjeka, otišlo je u zbjegove u Italiju i Afriku oko 40.000 nemoćnih staraca, žena i djece, te ranjenih i oboljelih boraca NOV. Oslobođeni Vis bio je i veliki sanitetski centar u kome se liječilo oko 12.000 ranjenih i bolesnih boraca i izbjeglica. Tako je u siječnju 1944. na Visu održana i konferencija liječnika NOVJ. Vis postaje i središtem raznih vojnih i političkih škola i

kurseva. Zbog svega toga Vis postaje zapravo simbol slobode, poznat među našim ratnim saveznicima, ali i među njemačkim fašistima, do samog Hitlera, kada su na najvišem vrhu planirali osvajanje Visa.

Ovaj istureni dio Jugoslavije postaje još poznatiji širom svijeta nakon što je na Visu potpisan sporazum Tito — šubašić. Odatle je drug Tito krenuo i na svoje prvo državničko putovanje, susrevši se s nekim savezničkim državicima, među kojima i s čerčilom, udarajući tako temelje i našoj međunarodnoj političkoj aktivnosti.

U povodu proslave druge godišnjice Prve dalmatinske brigade na Visu, Tito je izrekao historijske riječi: »Tude nećemo — svoje ne damo!«, koje su bile i ostale smisao naše borbe i našega odnosa s drugim zemljama i narodima. Vis postaje most preko kojega je drug Tito komandirao završnim operacijama za oslobođenje naše zemlje.

Junački narod otoka Visa od 8.500 stanovnika dao je 1.032 borca, od kojih su 254 poginuli na ratištima širom Jugoslavije za njezino konačno oslobođenje. Zato te divne sinove i kćeri sunčanog otoka Visa Višani nikada neće zaboraviti.

Andrija Božanić
Ivan Kuliš

/

VINKOVCI Vinkovačka općina s gradom Vinkovcima čini geografsko-ekonomsku cjelinu poznatu kao — vinkovački kraj. Čitaj kraj s rijekom Bosut predstavlja dio Panonske nizine s blagim padom prema Savi na jugu i zapadu, te usponom prema Fruškoj gori na sjeveroistoku. Sva sela kao i sam grad Vinkovci predstavljaju tip nizinskih, ušorenih naselja čije se ulice sijeku pod pravim kutevima. Od ukupnih površina 30.000 hektara je obradiva zemlja, a isto toliko šuma.

Neposredno prije početka rata 1941. na ovom je području živjelo 57.742 stanovnika: 42.388 Hrvata, 4.166 Srba, 5.952 Nijemca, 2.307 Mađara, 1.806 Roma, 265 Rusina, 307 Slovaka i 551 ostalih. Većina tadašnjih stanovnika bavila se poljoprivredom i stočarstvom. U odnosu na ostale krajeve Jugoslavije, vinkovački kraj u to doba bio je relativno razvijen. U poljoprivredi su pšenica i kukuruz imali prvo mjesto. Stočarstvo je također bilo dobro razvijeno. Uzgajane su svinje, ovce i goveda, pa su stočni sajmovi u Vinkovcima bili poznati i izvan granica Jugoslavije.

Od industrije osobito je bila razvijena ciglarska. Bile su poznate tvornice crijepa i cigle »Kruhman« i »Braća Bohn«. Razvijena je bila i mlinarska industrija u gradu i po selima.

Dramatične dane okupacije 1941. dočekaio je vinkovački kraj u složenim društveno-političkim prilikama. Stranačke strasti razjedale su grad i njegovu okolicu. Najjača stranka, sa snažnim utjecajem osobito na hrvatsko stanovništvo, bila je HSS, zatim SDS i JRZ. Od izbora 1935., a osobito od 1938. buržoaske stranke razvijaju političku djelatnost, nastoje razbiti radnički pokret i onemogućiti rad partijskih organizacija i URS-a. HSS osniva radničku sindikalnu organizaciju HRS. Slično se ponaša i JRZ, pa osniva Jugoras.

Međutim, vinkovački kraj ima bogatu tradiciju radničkog pokreta. Od kraja prošlog stoljeća socijalističke ideje imale su čvrsto uporište u Vinkovcima i njegovoj

okolici. Od 1897., kada je gotovo svako mjesto imalo socijaldemokratski klub, socijalističke su ideje prihvatili siromašni seljaci, seoski nadničari i malobrojna radnička klasa. Poznata je Marinačka buna iz 1897., kada su se seljaci socijalisti oduprli austrijskim žandarima u selu Marincima.

Nakon prvog svjetskog rata u Vinkovcima se obnavlja sindikalni pokret i osniva Socijaldemokratska stranka.

Nakon kongresa ujedinjenja 1919., u Vinkovcima i Starim Mikanovcima, u kolovozu 1919., osniva se SRPJ (k). Vinkovačka partijska organizacija imala je nekoliko stotina članova i razvijala je široku aktivnost do Obznane 1920. U tom razdoblju imala je vlastiti dom, izdavala list »Organizator« i postigla veliki ugled među narodom.

Poslije Obznane partijski je rad neko vrijeme bio sasvim prestao. Tada se aktiviraju sindikalne organizacije među kojima su se isticale: Savez željezničara i transportnih radnika, Podružnica građevinskih radnika, Savez privatnih namještenika i Savez radnika kožarsko-prerađivačke industrije.

Klasni antagonizmi između dvaju ratova iz dana u dan su se zaoštravali. Nezaposlenost je od 1924. stalni pratilac vinkovačkih prilika. Otpušteni radnici prisiljeni su prodavati svoju pokretnu imovinu, a njihova djeca prose po gradskim ulicama. Šestoj anuarska diktatura i ekonomska kriza praćena terorom monarhofašističke diktature kralja Aleksandra izazvala je teške političke i ekonomske potrese sa svim socijalnim nedaćama.

Obnavljanjem partijske organizacije u Vinkovcima 1936. započinje intenzivni politički rad i novo razdoblje u razvitku radničkog pokreta. Vezu s Okružnim komitetom KPH Osijek uspostavili su 1936. Slavko Knežević i Drago Kozonić. Potom se osniva i partijska organizacija koja je imala komitet sa četiri člana: Slavko Knežević, sekretar, Drago Kozonić, blagajnik, te Marijan Šumanac i Tomas Lebanić, članovi komiteta.

U godinama do okupacije, osobito nakon dolaska druga Tita na čelo KPJ, pokret se ubrzano razvijao. To se, uz ostalo, odražava i štrajkovima 1937. na kudeljari »Zizler«, na ciglani »Bohn« i drugdje.

Partija nastoji kulturnoprosvjetnim radom utjecati na klasnu svijest radnika, a tako i na razvitak radničkog pokreta. Raspačavala se ilegalna štampa, leci, knjige, držala predavanja, tečajevi, usmene novine i slično. U tom je bio osobito zapažen dr Zlatan Sremec i njegova supruga Nada. Radnici, omladinci, gimnazijalci i stu-

denti okupljali su se oko ilegalne partijske organizacije, SKOJ-a i URSS-a.

Nijedna od kulturnoprosvjetnih aktivnosti, međutim, nije se mogla dugo održati, jer je policija stalno ometala rad. Čim bi neku omela i zabranila, aktivisti bi počinjali novu akciju.

Slična aktivnost odvijala se i u Starim Mikanovcima, gdje je Partija imala veliki ugled i utjecaj. Članovi Partije i simpatizeri djelovali su u raznim političkim i kulturnoprosvjetnim organizacijama: HSS, Seljačka sloga, Čitaonica, Vatrogasno društvo itd. Na sve to lokalne su vlasti 1940. odgovorile hapšenjem članova KPJ. Tako je uhapšen sekretar Gradskog komiteta KPH, Karlo Diner, i više članova Partije i aktivista URSS-a. Svirepost policije prema uhapšenim izazvala je revolt napredne vinkovačke javnosti.

Iako je veza s OK KPH Osijek posljednjih mjeseci 1940. i prvih mjeseci 1941., do početka rata, bila povremeno prekidana, komunisti vinkovačkog kraja radili su samoinicijativno. Početkom ožujka 1941. došao je u Vinkovce član CK KPH, Karlo Mrazović, koji je ovdašnjim komunistima prenio uputstva za rad i predložio da partijska organizacija sastavi rezoluciju koju će potpisati veći broj građana i radnika. U toj se rezoluciji tražilo savezništvo sa Sovjetskim Savezom i pozivalo narod u borbu protiv fašizma.

Neposredno prije okupacije partijska organizacija u Vinkovcima imala je 15 članova i 10 kandidata, a partijska organizacija u Starim Mikanovcima 13 članova i četiri kandidata, te osam članova u ostalim selima općine. Djelovalo je u to doba i nekoliko skojevskih grupa sastavljenih od radničke studentske i srednjoškolske omladine.

Događaji 27. marta 1941. zatekli su vinkovački kraj nedovoljno politički pripremljen. Rukovodstvo HSS-a širilo je vijesti kako do rata neće doći. Isto su to činile i ostale buržoaske stranke. Međutim, u čitavom kraju 27. marta došla je do izražaja solidarnost s događajima u Beogradu.

Potpisivanjem pakta stanovnici Vinkovaca bili su nezadovoljni i ozlojeđeni. Slušajući radio-vijesti i ostale informacije o potpisanom paktu, javno su negodovali. Bilo je primjera da su neki ljudi plakali svjesni izdaje jugoslavenske vlade. Još je u živom sjećanju nekadašnjih vinkovačkih đaka skup u Starim Mikanovcima, na kome su predstavnici partijske organizacije govorili o sramnoj izdaji i potrebi potpisivanja sporazuma sa SSSR-om.

Nakon izbijanja rata počelo je osipanje i povlačenje jedinica II armije prema Savi. Ustaše i pripadnici Kulturbunda otvoreno su stupali na scenu pokušavajući razoružati vojne jedinice. Zbog toga je bilo i više incidenata.

Dok se tako jugoslavenska vojska probijala preko Save prema Bosni, 16. motorizirana divizija 46. motoriziranog korpusa njemačke II armije probila se od Našica u Stare Mikanovce preko Vođinaca i Ivankova, te noću uoči 12. travnja 1941. zauzela Vinkovce. U tim dramatičnim danima i događajima Partija bez oklijevanja izdaje uputstvo da se odmah započne prikupljati oružje i municija. Osim članova Partije i SKOJ-a u tome su sudjelovali i brojni patrioti. Prikupljeno oružje bilo je zakopano u baštu Andrije Laubera. U sakupljanju i skrivanju oružja znatno je pomogao komandant vinkovačkog garnizona, Neuberger, kojeg su ustaše kasnije ubile u Zagrebu.

Ubrzo po okupaciji, Okružni komitet KPH Osijek naredio je da se komunisti ozbiljno pripreme za oružanu borbu. Počele su se osnivati tzv. trojke ili grupe u koje su se uključivali nezadovoljni građani, radnička i školska omladina. Hrvatski su seljaci bili nezadovoljni otkupom poljoprivrednih proizvoda, a srpski su seljaci bili izazvani ustaškim i okupatorskim terorom. Tako su mnogi seljaci već sredinom 1941. bili spremni da pomažu NOP, pa i da stupe u odrede i grupe.

Osim sakupljanja oružja, sanitetskog materijala i ostalog, komunisti su širili vijesti Radio-Moskve, a kasnije i vijesti što ih je emitirao Radio-Slobodna Jugoslavija. Organizirana je propaganda protiv ustaša i okupatora, a počinjale su i sabotaže. Prvu je sabotažu na željezničkom čvoru izvela grupa pod rukovodstvom Drage Kozinića — usuli su pijesak, solnu kiselinu i staklo u ležaje lokomotiva. Tako su se lokomotive sve češće počinjale zaustavljati na otvorenim prugama i remetiti glavne planove opskrbe okupatora i ustaša.

U rujnu 1941. u Tordincima, selu vinkovačke općine, diverzantska grupa pod vodstvom Đoke Patkovića razoružala je mjesnu stražu, zapalila općinski arhiv i istakla crvenu zastavu kod Gradine, u Tordinačkom polju. Bilo je to prvo ozbiljnije upozorenje ustašama i okupatoru kako im i na ovom dijelu naše zemlje nema i neće biti mira. U raznim sabotažama koje su zaredale već u prvim mjesecima okupacije neprestano je bio ugrožen vinkovački željeznički čvor, koji je bio vrlo važan za strateške poduhvate Njemačke prema jugoistoku i istoku. Tako je 10. rujna 1941. željezničar Ivan Biondić prijavio kotarskoj oblasti željezničara da su vinkovčaki diverzanti

presjekli kod stanice Mirkovci tri telefonska stupa. Sličnih manjih diverzija bilo je i drugdje, ali mnoge nisu registrirane.

Zbog specifičnih uvjeta na ovom području, pripreme za masovnij i oružani ustanak izvodile su se uz pomoć partijskih organizacija iz Vinkovaca i Starih Miknovaca, što je potrajalo do u drugu polovinu 1941. Zbog kišne jeseni i posebnih uvjeta okupacije, oko 70 komunista i skojevaca, radnika i revolucionarnih omladinaca, nije uspjelo krenuti u spačvanske šume u kojima se 1941. planiralo osnivanje Vinkovačkog baatljona.

Među zapaženijim organizatorima i rukovodiocima ustanka u ovom kraju spominjemo nekoliko komunista, kandidata i skojevaca: Drago Kozonić, Rudolf Martinovski, Antun Martinovski, Antun Pristojković, Živojin Jocić, Josip-Johan Salopek, Ivo Salopek, Ivan Knežević, Antun Juratović, Mato Jakšić, Miloš Vasić, Zdravko Ćirić, Jovo Mauković, Stjepan Radman, Milenko Palikuća, Pavao Kavandžić i ostali.

Tako se primicala polovina i druge ratne godine kada je i ovdje počinjao masovniji oružani otpor i kad je u Đurđenačkoj šumi 28. kolovoza 1942. osnovan Vinkovački bataljon. Vijest o tome snažno je djelovala na moral i opredjeljenje mnogih ljudi ovoga kraja. Plamen oružane borbe i revolucije od tada je sve snažniji i organiziraniji, a narod vinkovačkog kraja stavlja u službu NOB-e sav svoj ljudski potencijal i materijalna dobra. To se osobito očitovalo u vrijeme čuvene srijemske fronte 1944. u kojoj je narod vinkovačkog kraja dao najviše što je mogao: 2300 sinova i kćeri vinkovačkog kraja s puškom u ruci sudjelovalo je u NOB-i.

Mr Josip Korda

V R B O V E C Kotarsko područje Vrbovca sačinjavale su prije rata općine: Vrbovec, Dubrava, Farkuševac i Gradec, a pred rat je Vrbovcu pripojen i dotadašnji dio općine Raven, te dio općine Ivanić-Kloštar. Prema posljednjem popisu na području današnje općine Vrbovec živi 31.000 stanovnika, pretežno hrvatske nacionalnosti, zatim manji broj Srba, te Čeha, Slovaka i pripadnika ostalih nacija i nacionalnih manjina.

Bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost ovdašnji su stanovnici odvajkada živjeli veoma složno uz uzajamno pomaganje i puno razumijevanje. Bratstvo i jedinstvo krasilo je svakidašnje odnose što se osobito očitovalo u doba NOB i NOP-a.

Kao i u ostalim krajevima Hrvatske, tako je i u kotaru Vrbovec znatniji politički utjecaj na narodne mase, osobito na seljaštvo, imala Mačekova HSS, naročito poslije 1930. Doduše, ovdje su djelovale još neke političke stranke, ali su imale veoma malo pripadnika i simpatizera.

U mjestu Vrbovec, te u još nekim mjestima kotara, počelo se vrlo rano osjećati djelovanje Komunističke partije Jugoslavije. Tako »crvene misli« ovdje među prvim donose ratni zarobljenici iz Rusije, od kojih su neki sudjelovali i u oktobarskoj revoluciji. Bili su to Nikola Ferberuš iz Dubrave, Luka i Stjepan Šalamun iz Preseke i ostali. List »Borba«, glasilo Komunističke partije Jugoslavije, našao je nekoliko svojih vjernih čitalaca, čitala se i ostala štampa koju je režim bio zabranio. Tako se, u nedostatku potpunijih podataka, zasigurno znade kako su na ovom području djelovale partijske organizacije u Gugovcu, Dubravi, Podjalesu i Preseki. Pretpostavlja se da su partijske organizacije postojale i u Srpskoj Kapeli te u još nekim mjestima. U partijsko-političkom radu isticali su se Tomo Buden, član KK KPH Garešnica od 1940, Nikola Ferberuš, koji je kao napredni poljoprivrednik po povratku iz Rusije okupljao oko sebe napredne seljake Dubrave, Stanislav Ilakovac, magistar farmacije — u Dubravi je osnovao partijsku

čeliju, Duško Kožar, zbog komunističkog djelovanja proveo je više vremena u zatvoru stare Jugoslavije, a 1941. bio je zapaženi organizator ustanka u svome kraju, Đuro Radančić i Franjo Buden, također organizatori ustanka u ovom kraju, Joža Radanović, prvi sekretar Mjesnog komiteta KPH Čazma, Ivan Sokolić, poznati sindikalni radnik između dva rata, Ivan Starešec, veoma aktivni komunist u Podjalesu, Stjepan Šalamun, član KPJ od 1919. i vjećnik AVNOJ-a, Matija Uradin iz Mlake, član KPJ od 1924, predavač na partijskoj školi u Moskvi 30-ih godina, jedan od sudionika španjolskog građanskog rata, i ostali.

Političko-ekonomska situacija na području kotara Vrbovec uoči fašističkog napada na Jugoslaviju bila je vrlo teška i složena. Fašizam je zapljuskivao Jugoslaviju, na što su stalno upozoravali ovdašnji komunisti. Komunisti i ostali napredni građani pokušavali su politički mobilizirati što više patriotski raspoloženih građana za obranu zemlje u slučaju fašističke agresije.

Kada je poraznih travanjskih dana 1941. stigla fašistička čizma i na tlo kotara Vrbovec, bio je veoma mali broj onih koji su ih pozdravili. Ogromna masa naroda bila je zbunjena zbog brzog i kukavičkog raspada stare Jugoslavije. Mnogi su ovdašnji građani prvih dana nove ustaške vlasti vidjeli sve strahote koje prijete rodoljubima i poštenim ljudima.

Ubrzo po okupaciji i komunisti Vrbovca počinju govoriti kako je kapitulirao samo nenarodni i izdajnički režim. Nije kapitulirao narod Jugoslavije kojega komunisti pripremaju za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Za manje upućene te komunističke riječi mogle su zvučati kao utopija, jer je fašistička sila bila u zenitu svoje moći. Međutim kada su stigle i vijesti o Proglasu CK KPJ narodima Jugoslavije da se započne narodni ustanak, bilo je očito da se komunisti »ne šale«, kako su neki ranije mislili. Tako se i ovdje u kolovozu 1941. počinje prikupljati oružje i mobilizirati ljude koji su se pokazali spremnima za borbu. Uskoro je izvedena i prva oružana akcija ovdašnjih ustanika, u kojoj se kao moslavački partizani pojavljuju Tomo Buden, Huso Mufić i Ivan Bobinac, bivši radnici iz Garešnice. Oni su u noći 1941. oduzeli seoskom starješini u Donjem Markovcu dvije vojničke puške i nešto municije, te razoružali jednog ustašu i oduzeli mu karabin i dvadesetak metaka. Mada se ovdje radilo o maloj akciji bez ljudskih žrtava, ipak je među narodom odjeknula kao borbeni poziv.

Ubrzo su započele pripreme za napad na željezničku stanicu u Gradecu — planiran za kraj 1941, a izveden

noću 19. na 20. siječnja 1942. O toj akciji jedan od sudionika, Miloš Manojlović, priča:

»Našoj akciji na Gradec prethodila je duža partijska priprema u kojoj su sudjelovali i partijski komiteti Križevaca i Bjelovara. Tačno ugovorenog dana akciju je trebalo izvesti napadom na općinu Gradec, nakon što prođe i posljednji vlak kroz gradečku željezničku stanicu. Međutim, kod Glogovničkog mosta Pero Kotović nas je obavijestio da je naša akcija provaljena i da općinu čuva više žandarskih stražara. Zato smo odmah donijeli odluku da se napad izvrši na željezničku stanicu Gradec, što je i učinjeno, nakon čega smo krenuli prema postaji Repinec i usput presjekli telefonske žice.«

U izvještaju zapovjedništva I oružničke pukovnije u Zagrebu od 21. siječnja 1942. kaže se da je »grupa naoružanih od desetak komunista napala željezničku stanicu Gradec i zaplijenila od jednog skretničara pušku i 15 metaka. Nakon toga je na šest telegrafskih stupova presjekla žicu. U nastavku akcije, grupa je naišla na čuvara pruge koji je iz zasjede ubio Stevu Čubru pripadnika grupe zemljoradnika rodом iz Brezovijana. Nakon što ga je stražar ubio, grupa je obustavila akciju i povukla se u svoje sklonište u Srpskoj Kapeli i Žabnu« — kaže se u tome izvještaju.

Od 28 prvoboraca ovoga kotara od prvih akcija u Gradecu do konačnog oslobođenja naše zemlje Vrbovec je dao oko 4000 aktivnih boraca i sudionika NOP. Poginuo je 261 rodoljub. Oni su širom naše domovine umirali u ime slobode. Osim toga 588 naših građana moralo je umrijeti kao žrtve fašističkog terora u ustaškim logorima smrti: Jasenovcu, Staroj Gradišci, Jadovnu, Danici i drugdje.

Mnogi su primjeri ovdašnjeg bratstva i jedinstva Hrvata i Srba tokom NOB-e. Spomenut ćemo slučaj kad su se fašisti spremili za pokolj Srba u Srpskoj Kapeli 6. svibnja 1941. Tome su se suprotstavili čak i neki tadašnji općinski rukovodioci iz Farkoševca, pa su ugroženi ljudi bili na vrijeme obaviješteni i tako izbjegli sigurnu smrt.

S razvojem NOB-e radala se i razvijala nova narodna vlast. Narodnooslobodilačke borbe narod je brzo i masovno prihvaćao.

Općinski odbor SUBNOR-a

VRGINMOST U USTANKU 1941.

Općina Vrginmost uglavnom obuhvaća područje bivšeg kotara Vrginmost, koga su prije ustanka sačinjavale općine: Bović, Čemernica, Lasinja, Topusko i Vrginmost. Ukupno ima oko 38.000 stanovnika.

Još u predratnim godinama među narodom općine Vrginmost prevladavao je napredni, slobodarski i demokratski duh. Tako je na izborima 1938. narod masovno glasao na listi udružene opozicije. To je, pored ostalog, stvorilo dobre političke preduvjete da narod ovoga kraja 1941. prihvati poziv Partije i masovno se uključi u NOP. Na toj osnovi nicale su ćelije KP i organizacije SKOJ-a.

Na području Vrginmosta ustaško-domobransko-žandarske posade bile su u Vrginmostu, Topuskom, Čemernici, Lasinji i Kovačevcu. To područje siječe željeznička pruga Glina — Vrginmost — Karlovac, te više ostalih saobraćajnica. Zemljište je manevarsko, slabo pošumljeno i prohodno za sve rodove vojske. Konačno, Vrginmost je udaljen od Zagreba svega 60 km, od Karlova 45, a od Gline samo 20 km, gdje su uspostavom NDH bili jaki neprijateljski garnizoni. Međutim, sve to nije smetalo da se na ovom području digne masovni narodni oružani ustanak i razvije NOB-a. Postao je značajan i zbog neposredne blizine Zagreba i ostalih jakih neprijateljskih garnizona. Uprkos tome NOB se na ovom području razvila i snažno ojačala, a već 1941. ovo su područje oslobodili partizani.

Uoči narodnog ustanka 1941. na području sadašnje općine Vrginmost bilo je 13 partijskih ćelija KPH u ovim mjestima: Bović (10 članova), Čemernica (2), D. Sjeničak (6), G. Sjeničak (10), Lasinjski Sjeničak (8), Kirin (6), Malička (5), Pecka (5), Perna (8), Pješčanica (5), Staro Selo (9), Stipin (11) i Vrginmost (11). U 13 ćelija ukupno je bilo 96 članova KP, a gotovo svako od 48 sela bilo je obuhvaćeno aktivnošću ovih organizacija. Osim članova Partije u svakom selu bilo je i više kandidata i simpatizera KPJ.

Poslije kapitulacije bivše jugoslavenske vojske, mnogi su se vraćali u rodna mjesta. Uključivali su se u rad partijskih ćelija. Početkom maja 1941. osnovan je Kotarski komitet KPH Vrginmost sa sekretarom Radom Bulatom. Osim partijske ćelije u Starom Selu, gdje su članovi Partije, sa sekretarom Gajom Bastom, prije ustanka poubijani zajedno s oko 500 žrtava fašističkog terora, u ostalim partijskim ćelijama ovoga kraja nije bilo provala i hapšenja. Tako su spašeni partijski kadrovi za odlučujuću borbu.

Osnivanjem Kotarskog komiteta partijski rad postaje još organiziraniji, jačaju i proširuju se partijske ćelije, raskrinkava se politika okupatora te Pavelića i njegovih ustaša. Užurbano se prikuplja oružje i municija, a obavljaju se i ostale pripreme za ustanak. Osnovane su i vojne jedinice, prvo po selima gdje su postojale partijske ćelije, a potom i drugdje. Tako su do prve polovine jula 1941. vojne jedinice od 10 do 30 ljudi bile osnovane gotovo u svim selima. Osim vojne obuke one su organizirale i stalne straže, pa su već tada predstavljale neku vrstu novoga reda i vlasti.

Neposrednije pripreme za ustanak u ovom kraju uslijedile su nakon prvog partijskog savjetovanja, početkom jula 1941. u šumi Muljci, kod Ostrožina, kome je prisustvovao i sekretar OK KPH Karlovac, Josip Kraš. Savjetovanje je umnogome doprinijelo osnivanju i radu vojnih jedinica i svestranijoj pripremi za dizanje oružanog ustanka.

Već 19. jula 1941. u šumi Abez, sjeverno od Vrginmosta, održano je historijsko savjetovanje Okružnog komiteta kome su, osim delegata kotara Vrginmost, Vojnić i Glina, prisustvovali i sekretar CK KPH Rade Končar i član CK KPH i sekretar OK KPH Karlovac Josip Kraš. Prema podacima Rade Bulata, koji je savjetovanju prisustvovao kao sekretar Kotarskog komiteta KPH Vrginmost, raspravljalo se o slijedećim pitanjima:

- politička situacija poslije napada na SSSR,
- izvještaji delegata kotarskih komiteta o pripremanju ustanka, prikupljanju oružja i osnivanju vojnih jedinica, te o
- neposrednim zadacima članova KP.

Na savjetovanju je odlučeno da ustanak naroda Koruna i Banije počne 23/24. jula 1941. i to rušenjem mostova, TT stupova i pošta, razoružavanjem ustaško-domobranskih i žandarmerijskih staža, patrola i manjih stanica. Već sutradan održan je ranije zakazani sastanak sa sekretarima partijskih ćelija. Rade Bulat ih je

upoznao s pripremom za podizanje ustanka, što su sekretari trebali prenijeti u svoje partijske organizacije.

Komunisti su bili u punom mobilnom stanju, a prva oružana akcija na području kotara Vrginmost poklopila se s odlukom za dizanje ustanka. Jer, 23. jula 1941. metalni radnik Nikola Vidović, pekarski radnik Mile Kličević i poljoprivrednik Mile Vidović, svi iz sela Štipan, sačekali su i razoružali dvojicu ustaša iz sela Lukinić, koji su pošli u selo Štipan. Ova je akcija mobilizatorski djelovala da se narod s oružjem u ruci počne boriti protiv ustaških zlodjela.

Noću 26. jula 1941. ustaše iz Topuskog ubili su Šimu Briješnog, iz sela Ponikvari, i obmanom da su ga ubili Srbi, »osvećuju« se srpskom življu, ubivši toga dana 45 ljudi, žena i djece iz sela Ponikvari. Ustaše donose odluku da se hapse i ubijaju svi komunisti i Srbi od 16 godina starosti nadalje. Taj stravični plan počinju ostvarivati u Topuskom, Gređanima, Ponikvarima i Starom Selu. Nevine ljude odvodili su i klali u glinskoj crkvi, neke su poubijali i bacili u ponor kod Gospića. U nekim selima Vrginmosta, kao što su Cemernica, Plješćanica i još neka, počela je ustaška agitacija za pokršćavanje Srba, jer im je to, navodno, jedina alternativa za spas. Tom prevarom ustaše su abmanule oko 1000 ljudi. Najprije su ih odvodili u glinsku crkvu, a zatim ih poklali. Sve se to događalo pod okriljem Talijana, koji napuštaju Vrginmost 27. jula 1941., da bi se poslije nekog vremena ponovno vratili. Zahvaljujući pojačanom partijskom radu, bila je spriječena dalja ustaška akcija »pokršćavanja« Srba. Stravični događaj iz glinske crkve prionio se veoma daleko od usta do usta.

Poslije pokolja u Ponikvarima, 26. jula 1941. održan je sastanak u selu Perna. Predstavnici vojnih jedinica iz Perne, Pecke i Maličke dogovorili su se o podizanju narodnog ustanka. Istoga dana komunisti Rade Bulat, Bogdan Oreščanin, Mirko Poštić, Dušan Rkman, Đuro Baić i Jovica Lončar odlučili su da započne narodni ustanak. Osnovana je komanda za rukovođenje ustankom za sela: Crni Potok, Katinovac, Pecka, Perna, Malička, Blatuša i Podgorje. U komandi su bili Rade Bulat, Bogdan Oreščanin i Stanko Trkulja.

Na vijest da ustaše poslije pokolja u Ponikvarima kreću iz Topuskog prema Perni, da sve pale i ubijaju 27. jula 1941. proglašen je u tim selima opći narodni ustanak u kome sudjeluju svi muškarci od 15 godina nadalje s raznim vrstama vatrenog i hladnog oružja. Od Kamenskog mosta na rijeci Glini, preko Katinovaca, Crnog Potoka, Pecke, Perne, Maličke, Blatuše i Podgor-

ja ustanici su krenuli prema ustašama u Topuskom i Vrginmostu. Bio je to jedinstven primjer ustanka u kojem je sudjelovalo cjelokupno stanovništvo, za razliku od ostalih mjesta u kojima je ustanak počinjao manjim oružanim akcijama.

Već 29. jula 1941. ustanici sela Perne dočekuju ustaše ispred svoga sela, da bi ih potom razbili i protjerali do ispred samog Topuskog. Tom su prilikom ubili jednog ustašu i zarobili prvi karabin. Noću uoči 2. augusta 1941. ustanici Crnog Potoka opkolili su 10 ustaša u školi svoga sela i potom ih pozvali na predaju. Nakon što su ustaše odbile predaju, škola je zapaljena, a u njoj je izgorjelo svih 10 ustaša. U toj je borbi poginuo hrabri omladinac Đuro Ulemek.

Suočeni s narodnom snagom, ustaše dovlače snažna pojačanja, pa 2. augusta 1941. uz podršku triju aviona uspijevaju razbiti ustaničku vojnu frontu na tome sektoru. Narod ovih sela morao je napustiti svoje domove i povući se u Petrovu goru. Ustaše su upale u prazna sela i lažnim obećanjima da će sačuvati živu glavu svi koji se vrate, uspjeli su uloviti 59 ljudi iz sela Pecka i zaseoka Prikoznića. Kasnije su ih sve poubijali na Mehinom stanu kod Velike Kladuše.

Iz dana u dan ustanak je dobivao sve više aktivnih boraca, ali istodobno bio je sve više i vojnički organiziran. Tako je već 2. augusta 1941. održan u Kirinu veliki narodni zbor sa zadatkom da se od dobrovoljaca i onih koje narod izabere, osnuju vojne jedinice. Tako (je svako selo izabralo svoje borce i komandire, te osnovalo i svoje vojne jedinice. Na zbor je stigao i Nikola Vido-
vić sa svojim odredom koji, za razliku od ostalih tadašnjih odreda, nije bio vezan za svoje selo Štipan. Njegov je odred odmah počeo živjeti vojničkim životom, izvo-
deći svakodnevno akcije na sjevernom dijelu kotara Vrginmost, gdje ga je narod rado primao.

U sukobu s ustašama 2. i 13. augusta 1941. frontalnom borbom i povlačenjem pred nadmoćnim snagama neprijatelja, partijsko i vojno rukovodstvo počelo je osnivati partizanske odrede. Tako je već od augusta do novembra 1941. na području kotara Vrginmost bilo 13 partizanskih odreda, od kojih je do kraja 1941. osnovan 3. i 4. bataljon sa oko 500 dobro naoružanih i već prekaljenih boraca.

Osim važnih vojnih uspjeha u ovom prikazu treba spomenuti i snažno organiziranu pozadinu, bez koje bi ustanak bilo nemoguće razvijati. Tako je već do kraja 1941. svako selo imalo svoje organe nove narodne vlasti

— NOO, odbore AFŽ-a i omladine, a 14. decembra 1941. u selu Ostrožin skup seoskih odbornika izabrao je predstavnike za narodnooslobodilačke odbore općina Kirin i Sjeničak, te za Kotarski NOO. Odbornici su donijeli i Pravilnik o radu i djelovanju nove narodne vlasti, poznat kao »Ostrožinski pravilnik«. Tako je početak druge ratne godine dočekan spremno i odlučno da se borba nastavi do konačne pobjede. Na ovom ustaničkom području već 22. decembra 1942. osnovana je u Crevarskoj strani kraj Vrginmosta i slavna Osmo kordunaška divizija. Tokom 1944. u Perni i Topuskom boravio je i Glavni štab NOV i PO Hrvatske, te CK KPH, a u Topuskom od 25. do 27. juna 1944. održan je Prvi kongres kulturnih i javnih radnika Hrvatske. Na to područje stigao je i stari hrvatski pjesnik i veliki borac za slobodu svoga naroda, Vladimir Nazor, zajedno s Ivanom Goranom Kovačićem, 31. decembra 1942. Iz okupiranog Zagreba prešli su na slobodno partizansko područje, Titu u partizane. Nazor je upravo tih dana napisao svoje poznate pjesme »Majka pravoslavna« i »Čamac na Kupi«.

Na području kotara Vrginmost izvršen je najmasovniji ustaški genocid: pobijeno je i poklano oko 7000 žitelja, a spaljeno oko 7500 kuća i gospodarskih zgrada. Narod kotara Vrginmost ipak nije pokleknuo. Dao je našoj borbi i revoluciji više od 3000 svojih sinova i kćeni, od kojih su 1139 poginuli na bojištima širom Jugoslavije. Među njima je i pet narodnih heroja: Đuro Baić, Miloš Kljajić, Milan Mraović-Simić, Mirko Poštić i Simo Vučinić. Među preživjelim borcima NOB-e ovoga kraja 589 je nosilaca »Spomenice 1941«, te pet narodnih heroja: Rade Bulat, Pavle Jakšić, Gojko Nikoliš, Bogdan Oreščanin i Nikola Vidović.

Narod kotara Vrginmost skupo je platio slobodu za koju se između Srba i Hrvata već u prvim danima ustanaka kovalo najmoćnije oružje — bratstvo i jedinstvo, zalog opstanka i zajedničke sreće u slobodi.

Dušan V. Bajić,

VIROVITICA Na području predratnog kotara, odnosno sadašnje općine Virovitica, živjelo je prije rata pretežno hrvatsko i srpsko stanovništvo s manjim brojem Mađara, Nijemaca i Čeha. Oko 85 posto stanovnika uglavnom se bavilo poljoprivredom i stočarstvom, dok su ostali bili radnici, zanatlije i službenici.

Glavna i najmasovnija politička stranka ovdje je bila Hrvatska seljačka stranka koja je prilično utjecala na hrvatsko stanovništvo, posebno na dio bogatijih seljaka. Njena početna aktivnost bila je u poljoprivredno-gospodarskom smislu. Organizirala je seljačke zadruge i unapređivala poljoprivredu, ali se ta stranka kasnije sve više politizirala, pa joj je osobito od 1929. politika u prvom planu. Njezini poznatiji politički zastupnici na ovom području bili su: Martin Mesarev iz Koriје i Filip Lukaš iz Podravske Sesvete. Od ostalih stranaka mogle bi se spomenuti Jugoslavenska radikalna zajednica, Jugoslavenska nacionalna stranka i Samostalna demokratska stranka. Postojao je i četnički pokret Soko.

Prva partijska ćelija na području virovitičkog kotara osnovana je 26. travnja 1919. Osnovao ju je Franjo Bendek iz Virovitice, inače dotadašnji rukovodilac Socijal-demokratske stranke. Nedugo zatim osnovana je i partijska organizacija u selu Spišić Bukovici.

Osnivanjem partijske organizacije u Virovitici, komunisti postaju veoma aktivni među radničkim i seljačkim masama. Njihov prvi broj lista »PROLETERAC« izdan je 8. siječnja 1920. kao glasilo partijske organizacije i mjesnog sindikalnog vijeća. Zatim je izlazio kao mjesečnik u tiražu od 3500 primjeraka.

»Proletarac« je uveliko pomogao komunistima na izborima 13. ožujka 1920. kada su komunisti dobili 660 glasova, pa je u Općinsko vijeće Virovitice izabrano i 13 komunista, dok je tzv. Zajedničarska stranka dobila svega 330 glasova i u Općinskom vijeću svega šest odborničkih mjesta. Istodobno je izvanstranačka lista dobila 237 glasova i pet odborničkih mjesta u Općinskom

vijeću. Navedeni podaci govore kako je narod prihvatio KPJ već u njezinim prvim danima. Međutim, upravo zbog toga, vladajući režim stavlja Partiju van zakona. Na prvoj sjednici Općinskog vijeća Virovitice 8. travnja 1920. odbornici-komunisti nisu htjeli položiti zakletvu kralju.

Stavljanjem Partije van zakona ovdašnji se komunisti povlače u ilegalnost i počinju djelovati u radničkim čitaonicama i posebno u URS-ovim sindikatima gdje su komunisti-ilegalci često imali i rukovodeća mjesta. Zahvaljujući tako klasno-svjesnom djelovanju, ovdašnji komunisti i u veoma teškim uvjetima nenarodnog monarohfašističkog režima aktivno djeluju u gradu Virovitici. Od 1920. do 1941. uspješno je organizirano više radničkih štrajkova, zbog kojih su vlastodršci često morali udovoljavati zahtjevima radnika.

Prvi Kotarski komitet KPH u Virovitici izabran je 1938. Sekretar je bio Josip Bendek, a komitet je djelovao do 1940. kada je na partijskoj konferenciji u selu Cernica izabran novi kome je Bendek ponovo sekretar. U to vrijeme na području sadašnje općine Virovitica djelovalo je 10 partijskih ćelija od kojih pet u samom gradu, a pet po okolnim selima. Ukupno je bilo 68 članova KPH i 65 kandidata za članove KPH. Partija je posebno aktivna u organiziranju SKOJ-a, naročito među virovitičkim gimnazijalcima. Zahvaljujući takvom stanju, Partija je ovdje snažna već u prvim danima okupacije 1941.

Ulazak njemačkih okupacionih jedinica u Viroviticu 7. travnja 1941. narod je primio sa zaprepaštenjem i prezirom. Ogromna većina ovdašnjih ljudi nije ranije znala za ilegalni ustaški pokret koji je i ovdje djelovao i tada se pojavio kao glavni saveznik okupatora. Ustaše su se predstavile kao izdajnici i sluge okupatora, pa ih narod nikada nije ni prihvatio. Pošteni Virovitičani brzo su shvatili kako su ustaše na čelu s Pavelićem prodali najljepše dijelove Hrvatske Talijanima, Nijemcima i Mađarima.

Već u prvim danima okupacije i rasula tadašnje jugoslavenske vojske, mnogi ovdašnji ljudi počinju prikupljati i sakrivati oružje i municiju, posebno narod bilogorskih sela, u čemu se isticalo selo Jasenaš. U tome se ističu mnogi komunisti među kojima posebno Audolio Benedikt — Grga, kasnije sekretar Kotarskog komiteta KPH Virovitica, zatim narodni heroj Vaclav Vostrel — Vaso i drugi. Nažalost, mnogi su seljaci potom pod ustaškom prijetnjom predali oružje ustaškoj vlasti, ali su neki oružje sačuvali, iako su im ustaše prijetile smrću. Zbog tako prikupljenog i čuvanog oružja ustaše su u

selu Jasenašu strijeljali Patra Mrmoša, Jovana Karaliju, Spasoja Gibanicu i Radu Radono vica. Audolio Benedikt

— Grga uspio je sakriti i sačuvati jedan puškomitraljez koji je 1941. poslan Krndijsko-papučkom odredu, a ostalo oružje dobili su prvi borci ovoga kraja s kojim su krenuli u prve okršaje s okupatorom i ustašama.

Na sastanku komunista Virovitice 18. svibnja 1941. na kome je bio i član CK KPH dr Pavle Gregorić i sekretar OK KPH Bjelovar Kasim Čehaič-Turčin, u kući komunista Valenta Gazdeka iz Virovitice, odlučeno je da ovdašnji komunisti odmah započnu organiziranje oružanog ustanka.

Na sastanku je u ime CK KPH dr Pavle Gregorić dao ovdašnjim komunistima i više konkretnih zadataka. Preporučio im je da u pripremama narodnog ustanka uključe i što više žena. Trebalo je pojačati nastojanje da se razotkrivaju okupatorsko-ustaški suradnici i da se podiže borbeni duh u narodu. Analizirane su i najpovoljnije mogućnosti za sabotaže i diverzije. Te akcije trebalo je povjeravati najsmjelijim članovima SKOJ-a.

Mada na području sadašnje virovitičke općine 1941. nije bilo oružanih akcija protiv okupatora i ustaša, na području tadašnjeg virovitičkog kotara, pod koji su spadala i neka sela sada pripojena općinama Podravska Slatina i Daruvar, već te godine bilo je čak i krupnijih oružanih akcija. Prva takva akcija bila je 3. listopada

1941. kod bunara zvanog Alaginac, nedaleko Lisičina, kada je dvadesetak seljaka napalo ustaše. U toj grupi mahom su bili seljaci — Srbi iz Lisičina i okolnih sela. Oni su pobjegli ispred ustaških koljača i nisu bili tada povezani sa susjednim partizanskim odredom kojim su rukovodili komunisti. Narodni heroj Mirko Fiketa kasnije ih je povezao s partizanskim odredom koji je bio osnovan na Psunju, u daruvarskom kotaru.

Međutim, prve oružane akcije na području virovitičke općine uslijedile su početkom svibnja 1942. kada je Prva bilogorska partizanska četa, pod komandom Geđeona Bogdanovića — Gece i političkog komesara Petra Biškupa — Vene, napala željezničku stanicu u Spišić Bukovici gdje je, uz ostalo, zarobila i nekoliko vojničkih pušaka. Već u kolovozu 1942. partizani su u selu Trapinsko razoružali dvadesetak domobrana dok su čuvali vršidbene poslove. Zatim su se redale brojne akcije, a u redove NOB-e dobrovoljno je stupalo sve više narodnih boraca. Osnivanje bilogorske oružane partizanske grupe značilo je za ovo područje vojno-politički događaj od neprocjenjive vrijednosti. Poslije toga narod sve više i odlučnije počinje vjerovati u narodnooslobodilačku

borbu kao u pravu narodnu i oslobodilačku. Zato ju počinje svestrano pomagati. U tome su vrlo važnu ulogu odigrali: dr Pavle Gregorić, Antun Biber — Tehek, Zvonko Brkić, Josip Bendek, Vaclav Voster — Vaso, Audi — Grga Benedikt, Ivan Samboliček — Slavko, Valent Gazdek, Julije Vuković, Ivan Benjak i drugi. NOB-a je posebno uporišta imala u nekim bilogorskim selima kao što su Jasenaš, Trapinska, Bukova, te u podravskim selima Budrovac, Turanovac, Korija i Spišić Bukovica.

Osnivanje Virovitičke brigade 26. kolovoza 1944. značilo je još jedan krupni vojno-politički događaj. Narod je posebno volio svoju brigadu sastavljenu pretežno od sinova i kćeri toga kraja.

Od ustanka do konačnog oslobođenja Jugoslavije narod virovitičke općine dao je oko 5500 boraca, od kojih je 816 poginulo s puškom u ruci, a 1219 palo je žrtvom fašističkog terora. Više od 450 boraca ostali su ratni vojni invalidi. To je, ukratko, doprinos naroda virovitičke općine borbi protiv okupatora i ustaša za stvaranje nove, slobodne Jugoslavije.

Andon Petkovsi

VALPOVŠTINA U USTANKU

Valpovština je smještena u najrazvijenijem poljoprivrednom području Hrvatske, rasprostrta se lijepom slavonskom ravnicom zapadno od grada Osijeka i južno od rijeke Drave.

Snažni revolucionarni pokret na području Valpovštine zabilježen je ubrzo po završetku prvog svjetskog rata, mada je do punog i plodonosnog izražaja došao tek u godinama NOB-e.

Doduše, oštriji klasni sukobi u Valpovštini zabilježeni su još 1919., kada je osnovana Komunistička partija Jugoslavije. Naime, u industrijskim centrima kao što su: Belišće, Valpovo, Petrijevcima, Brođanci, Satnici, Šamatovci, Hajdanovci i Ladimirovci već 1919. osjećao se snažni utjecaj revolucionarnog sindikalnog pokreta pod rukovodstvom Socijalističke radničke partije (komunista). Poslije toga osnovane su prve partijske ćelije ne samo u ovdašnjim tvornicama, nego čak i u nekim selima. Takvom revolucionarnom stanju i razvoju uvelike su doprinijeli povratnici iz Sovjetskog Saveza, aktivni sudionici velike oktobarske revolucije. Zajedno s domaćim komunistima i revolucionarnim sindikalnim radnicima nastojali su okupiti i aktivirati što više radnika i seljaka Valpovštine. Vrijedno je spomenuti kako je čak i prije prvog svjetskog rata u Belišću i Valpovu bio snažan utjecaj revolucionarnog radničkog pokreta, pa je tako zabilježeno i više revolucionarnih akcija protiv poslodavaca, a za poboljšanje radničkih zarada i uvjeta rada i života. Ovdje su se odgajali i brojni radnici komunisti, među kojima posebno mjesto pripada Đuri Salaju, koji je u ovom kraju izučavao krojački zanat i započeo put revolucionara koji ga je odveo među najistaknutije jugoslavenske komuniste.

U razdoblju između dvaju ratova Komunistička je partija sve snažnije osvajala pozicije među radnicima i siromašnim seljacima, osobito u Belišću, gdje je bilo mnogo radnika iz Valpova i okolnih sela. Bilo je tu radnika koji su radili u Osijeku i odatle dolazili svojim ku-

ćama u ovdašnja sela, donoseći tako razne revolucionarne ideje. Tako je već 1906. u Belišću organiziran uspjeti radnički štrajk u kome je sudjelovalo više od 120 radnika. Tražili su da se radno vrijeme skрати na osam sati dnevno, da se povećaju zarade, poboljša socijalna i zdravstvena zaštita i si.

Pod snažnim utjecajem oktobarske revolucije, petrinjevački komunisti i povratnici iz SSSR-a proglasili su početkom studenog 1918. svoje selo Petrinje za »Republiku« u kojoj su postavili revolucionarne organe vlasti. U tome su se osobito istakli revolucionarni radnici: Đuro Kormanuš, Josip Jung, Ivan Borgdanović i ostali. Već 1919. na trgu u Valpovu s belišćanskim radnicima održan je veliki i revolucionarni narodni zbor pod crvenom zastavom. Zatim je održano još nekoliko sličnih zborova na kojima se komunisti prednjačili kao organizatori. Vrlo važni sastanak komunista ovoga kraja održan je u proćisncu 1919. Dogovoren je zajednički kandidat za izbore za kojega je trebalo agitirati među narodom. Zahvaljujući tome, na izborima 2. ožujka 1920. na glasaćkim listićima najviše se glasova našlo za komunistićeke kandidate. Tako je izabrano šest radnika, šest seljaka i šest zanatlja. Bio je to važan revolucionarno-politićki događaj, nakon kojeg je u sindikalnim novinama »Radnića rijeć« izlazi opširni prikaz o izborima pod naslovom »Crveno Valpovo«. Zahvaljujući takvom razvoju događaja, radnici Belišća poćinju veoma uspjeti štrajk u listopadu 1920. Tražili su veće plaće, pa čak i radnićko sudjelovanje u upravljanju tvornicom, što je tada bio vrlo smion potez.

Ali, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, i u ovom je kraju zloglasna Obznana 1920. donijela masovni progon, maltretiranje i zatvaranje komunista i njihovih simpatizera. Partija se i ovdje morala povući u ilegalnost, ali njezino djelovanje nije zamrlo. Nažalost, mnogo se komunista Valpovštine našlo u zatvorima podvrgnuto mućenju i torturi. Neki su u zatvoru umrli kao pi avi mućenici.

Na području Valpovštine Partija je doživjela punu reafirmaciju tek po dolasku druga Tita na čelo KPJ, iako se režim i dalje krvnićki obraćunavao s komunistima. Kada su komunisti Belišća na izborima u veljaći 1937., za svoga povjerenika u tvornici izabrali radnika — kovaća Franju Vanćića, nacionalist Emil Anđelić mućki ga je ubio.

Budući da je na području Valpovštine 1939. bilo više partijskih ćelija, kandidata za ćlanove Partije i njezinih simpatizera, po direktivi Okrućnog komiteta KPH Osi-

jek u kolovozu 1939. bio je osnovan Kotarski komitet KPH Valpovo. Na osnivačkoj skupštini, koja je održana u Satničkom polju »Gradine«, prisusvovalo je 11 članova, a prisustvovao je i delegat KPH Osijek, Ivan Anišić. U Kotarski komitet Valpovo izabrani su tajnim glasanjem: sekretar komiteta Duka Maričić, zvan »Munja«, električarski radnik iz Ladimirevaca, te članovi komiteta: Stjepan Šperfler iz Belišća, Adam Štrajnbrikner iz Petrijevača i Tomo Ivanović iz Ladimirevaca.

Osnivanje Kotarskog komiteta KPH Valpovo značilo je krupni partijski događaj za komuniste ovoga kraja. Nakon toga na ovo područje počinju dolaziti poznati komunisti, među kojima i Karlo Mrazović — Gašpar, Srđan Petrov, Josip Štajner, Jakša Singer, Zdenko Has i ostali koji su bogtim partijskim iskustvom davali ovdašnjim komunistima savjete i instrukcije.

Preko legalnih sindikata URS-a, ali i na ostale pogodne načine, Partija je na ovom području uspješno prikupljala tzv. crvenu pomoć. Uspješno su proučavani razni partijski materijali radi ideološko-političkog uzdizanja komunista. Tako je odgojena skupina naprednih omladinaca od koje je 1941. osnovana organizacija SKOJ-a na čijem se čelu nalazio Ilija Valkaj.

Napadom na Jugoslaviju, a osobito poslije brzoga i kukavičkog poraza monarhofašističkog režima dinastije Karađorđevića, narod je ostao zbunjen i preplašen, jer se nešto slično ipak nije očekivalo. Ogromna masa naroda teško se mirila s okupatorom. Zato su baš tih prvih dana okupacije komunisti morali i ovdje pojačati svoju aktivnost, objašnjavajući narodu zašto je propala stara Jugoslavija, što nam je donio okupator i si. Osobito je u ovom kraju trebalo raskrinkavati tzv. »njemačku nacionalnu skupinu«, opasnu petu kolonu fašističke Njemačke, koja na području Valpovštine i hrvatski živalj potiskuje u podređeni položaj u njegovoj rođenoj zemlji.

Proglas CK KPJ i CK KPH o podizanju narodnog ustanka na području Valpovštine oduševljeno su prihvatili komunisti i skojevci, ali i svi poštteni rodoljubi. Ubrzo se na ovom području pojavio i štampani letak kojim se narod Valpovštine poziva na oružani otpor okupatoru i ustašama. Letak su sastavili komunisti: Duka Maričić, Josip Štajner, Jakša Singer i Zdenko Has, a bio je potpisan »Komanda partizanskih odreda«. Letak se našao u svim selima Valpovštine. Zato je već i sama vijest o pojavi partizanskog odreda značila veliku moralnu narodnu snagu i njegovu pojačanu mržnju prema neprijatelju, ali istodobno i njegovu veliku ljubav i povjerenje prema komunistima i narodnooslobodilačkom

pokretu koji se rađao. Manifestacija narodnog otpora okupatoru i ustašama bila je raznolika, već prema datim prilikama, mogućnostima i partijskom utjecaju u pojedinim mjestima. Tako je, npr., grupa omladinaca pod rukovodstvom Stanka Cvetkovića 13. lipnja 1941. raskidala po cijelom Hajbanovcu Pavelićeve slike i platkate koji su bili istaknuti po nekim kućama u znak proslave Pavelićeva imendana. Gdje su bile Pavelićeve slike, odvažni su mladinci ispisali komunističke parole: Živjela KPJ, Živio SSSR i slično. Neprijatelji su stoga uhapsili Stevu Dimi tri jevića i Tomu Ivaniševića, a zatim je započeo progon Srba, Roma i Jevreja na području Valpovštine. Postupci prema Romima i Jevrejima poprimali su obilježje genocida. U najezdi ustaškog zločina, pohapšeno je i nekoliko komunista. Hapšenje svakoga komunista predstavljalo je teški udarac ovdašnjoj partijskoj organizaciji u cjelini. Prema podacima i sjećanjima preživjelih komunista, kritičnih ustaničkih dana 1941. na području Kotarskog komiteta KPH Valpovo bilo je osam partijskih ćelija sa 40 članova KPH i 12 kandidata za članove KPH.

Važno je spomenuti da već prvih dana ustanka 1941. bratstvo Srba i Hrvata osobito dolazi do izražaja. Hrvati priskaču u pomoć Srbima kojima su zaprijetili ustaški zločinci. Kada su ustaše opljačkale srpsko stanovništvo sela Poganovci, hrvatski su omladinci i njihovi stariji drugovi iz susjednog sela Brodnjaci krenuli u akciju sakupljanja žita, odjeće, obuće pa i novca za opljačkane Srbe iz Poganovaca. Bio je to divni primjer bratstva i jedinstva, primjer koji se rađao u izuzetno teškim životnim uvjetima i za same Hrvate koji su priskakali Srbima u pomoć. A sličnih primjera bilo je mnogo na području Valpovštine.

Zbog izuzetno složene situacije na području Valpovštine 1941., narodni ustanak na ovom području dobiva masovnije i organiziranije obilježje tek 1942., osobito poslije druge konferencije KK KPH Valpovo 20. rujna 1942. Tada odlazi u partizane više dobrovoljaca ovoga kraja. Da spomenemo barem neke: Duka Maričić, Tomo Ivanović, Augustin Maričić, Mišo Lješnjaković, Stipe Vidaković, Franjo Smerdel, Stanko Cvetković, Adam Vidaković, Josip Vidaković, Mato Drlje i ostali. Tada ustanak postaje sve masovniji, zbog čega neprijatelj drži svoje jače garnizone u Valpovu, Bizovcu, Petrijevcima i Belišću.

Odlazak u partizane često je poprimao obilježje prave narodne svečanosti. Spominjemo samo 29. lipnja 1943. kada 40 skojevaca i simpatizera iz Brodnjaka i Hablja-

novaca odlazi u partizane u pratnji glazbe. Sobom su vozili 15 zaprežnih kola natovarenih tonama hrane za borce NOB-e.

Mada je početak bio težak, djelomično i u zaostatku za nekim krajevima Hrvatske i Jugoslavije, jednom započeti ustanak na području Valpovštine nitko više nije mogao ugušiti i zaustaviti. Kao svoj doprinos oslobodjenju narod Valpovštine poslao je u redove NOB-e 1100 hrabrih sinova i kćeri od kojih je 131 dao i svoj život, a bilo je i 119 žrtava fašističkog terora.

Ivan Urenjak

USTANIČKI VRGORAC 1941.

Općina Vrgorac (širi pojam Vrgorska krajina) smještena je u Zabio-
kovlju, omeđene s juga, Biokovom
i selima općine Makarska, a na istok se proteže do doline
Neretve (općina Ploče — Metković — Ljubuški), sa sje-
vera općina Grude i Imotski, te sa zapada općina
Imotski.

Uz plodna polja Rastok, Bunina i Jezero, koja su
često poplavljena podzemnim vodama, nalaze se planin-
ski masivi: na jugu Rilić, na sjeveru Motokit, Šibenik,
Mihovilj, klanac Milina zasjeda, zatim Zveč na istoku.
Prolog i Subir. Takav geografski položaj uz slabe pro-
metnice stvarao je povoljnu mogućnost za partizansko
ratovanje.

Vrgorska krajina pripadala je kotaru Makarska. Za-
tim je osnovan kotar Vrgorac, kojem su pripadala i ne-
ka sela Imotskog kotara, a nakon ukidanja kotara, Vrgo-
rac je ostao općinsko središte kome su pripadala 22 sela.

Iliri su bili najstariji poznati stanovnici ovoga kraja.
I danas postoje brojne gomile kamenja pod kojima su
zakopavali mrtve. Od najstarijih vremena Vrgorac je bio
upravno sjedište. U njemu se nalazi drevna tvrđava sa
sedam kula, smještenih uz stari bedem, od kojih su neke
i danas nastanjene. U kuli bega Kapetanovića rodio se
pjesnik Tin Ujević. Jedna od tri župe stare Paganije,
koja je obuhvaćala prostor od Neretve do Cetine, bila je
Rastok, u okolini današnjeg Vrgorca.

Godine 1408., u povelji bosanskog kralja Ostoje, spo-
minje se Gorska Župa sa sjedištem u Vrgorcu. Ostoja je
tu župu darovao knezovima zapadnog dijela Huma, Radi-
vojevićima — Jurjevićima.

Turci su osvojili ove krajeve oko 1480. i vladali nji-
ma 200 godina. Sporazumom u Požarevcu između Tura-
ka, Venecije i Austrije 1718. u ovim krajevima je poteg-
nuta granica koja i danas ima svoja obilježja. Francuzi
su prepustili Vrgoračku krajinu Austriji. Od 1806. u tome
kraju vladali su Francuzi, nazivajući ga »Kraljevskom

Ilirskom provincijom«. Nakon povlačenja Francuza 1815. Vrgorac ponovno potpada pod Austriju.

Stanovništvo Vrgoračke krajine bavilo se poljoprivredom, uzgajajući žitarice, krumpir, duhan i stoku. Ovaj je narod tradicionalno vezan za susjede — Metković, Makarsku, Imotski i Ljubuški. Veza i bliskost sa susjednim kotarima utjecali su na razvoj ovoga kraja, a kasnije i na razvoj radničkog pokreta.

Ekonomske i političke prilike u doba nenarodnih režima bile su jako zaoštrene. Zaostalost sela i poljoprivrede, nameti i dažbine, zaduživanje seljaka i kronična nezaposlenost, tjerali su mnoge ljude trbuhom za kruhom, što je upropaštavalo mnoge obitelji.

Broj stanovnika ove općine 1910. i 1931. (12.756) bio je približno isti, da bi se pred II svjetski rat smanjio na oko 11.800.

Do početka II svjetskog rata poljoprivredom se bavilo oko 85 posto stanovništva. Ostalo su bili obrtnici, trgovci i službenici. Rudnik asfalta zapošljavao je oko pedesetak radnika, a duhansko poduzeće oko 200 stalnih, a u sezoni do 1.500 sezonskih radnika.

Napredna misao počela je vrlo rano prodirati u ove krajeve. Tako je već 1911. za Demokratsku stranku, na čelu s Josipom Smoljakom, glasalo oko 92 posto birača.

Ujedinjenje (1918.) u Kraljevinu SHS nije ispunilo očekivanja. Socijalno izrabljivanje još je više zaoštrilo suprotnosti radnika i seljaka s poslodavcima.

Pokušaj nekih režimija (i frankovaca), da izbornom agitacijom siju mržnju prema srpskom narodu, nije uspio. Iako je ovaj kraj do II svjetskog rata bio naseljen samo hrvatskim življem, neprijatelj nije uspio stvoriti ovdje svoja uporišta (ustaške vlasti) utemeljena na nacionalnoj mržnji prema Srbima i ostalim narodima Jugoslavije.

Još na izborima za Konstituantu 1920. Komunistička partija Jugoslavije imala je utjecaja na izborima, a opozicija, u vidu HRSS, 1923. odnijela je 60 posto glasova. Na izborima za Županijsko vijeće 1927. KPJ je istupila u koaliciji s Radićevim disidentima. Pred izbore 1931. komunisti su agitirali za apstinenciju protiv nosilaca liste Pere Živkovića. Na općim parlamentarnim izborima 1935. opozicija je bila potpomognuta komunistima, ali je divergentna direktiva u tom smislu umanjila efekte. Na općim parlamentarnim izborima 1938. Partija je potpomagala listu Stranke radnog naroda i imala velikog utjecaja u masama.

Prva partijska ćelija u Vrgorcu osnovana je 1930. U njoj su bili: Jozo Martinac, Ante Borovac i Mirko Rakić. Prijašnje organizacije nisu bile čvrste i bolje povezane s narodnim masama. Upornim i neprekidnim djelovanjem među radnicima, siromašnim seljacima povećao se broj članova KP, pa je 1941. imala više od 30 članova i 15 skojevaca. Među istaknutije članove KP ovdje su spadali: Jozo Martinac, Boško Raos, Ivan Raos, Jure i Ante Barbić, Mate Nizić, Ante Galić, Ivan Perić, Ante Grgić, Čepo Bariša, Dinko Tolić, Srećko Rakić i ostali.

Među istaknutijim skojevcima bili su: Ante i Zvonko Raos, Ante Martinac, Branko Markotić, Drago Galić, Kazimir Martinac, Mijo Glavan, Žarko Katavić, Milenko Markotić, Marko Perić, Milenko Perić, Mate Vuković, Milenko Vuković i ostali.

U predratnom razdoblju KPJ je postepeno i uporno stvarala uporišta u kulturno-umjetničkom društvu, u zadrugama, poduzećima, među obrtnicima, a osobito među omladinom. U duhanskom poduzeću djelovalo je kroz URS-ov sindikat sedam članova KP, u zadrugi »Sloga« četiri člana, u Hrvatskom kulturnom društvu »Napredak« četiri člana i osam skojevaca. Partija je imala svoje uporište i u općinskoj upravi, sudu i ostalim ustanovama.

Na općinskim izborima 1940. KP je istupila s kandidatima na listi Stranke radnog naroda, s koje je izabrano osam vijećnika: Jozo Martinac, Ivan Perić, Ante Grgić, Jure Barbir, Simun Barbir, Ivan Raos, Boško Raos i Martin Krivić.

U tzv. Mačekovoj seljačkoj zaštiti Partija je imala nekoliko svojih članova, pa ju je uspjela iznutra razbiti, zbog čega se ta zaštita kasnije i nije uspjela staviti u službu Paveliću.

Kada je zaprijetila opasnost po sigurnost Jugoslavije, Partija je inicirala javljanje dobrovoljaca u bivšu jugoslavensku vojsku. Zato je i ovdje kapitulacija stare Jugoslavije dočekana s velikim ogorčenjem naroda i prezirom prema talijanskim okupatorima koji su uskoro došli u ovaj kraj. U Vrgorcu su izbile demonstracije dan prije proglašenja NDH. Došlo je do fizičkog obračuna žandara i ustaških simpatizera s članovima KP i skojevcima. Ustaška vlast nije imala čvršćeg oslonca, pa je za logornika postavljen Marko Radić, koji je kao liječnik došao iz Zagreba, a za tabornika Ilija Lopina iz Čapljine, a za rojnika Ante Jukić, koji je došao iz fratarskog sjemeništa.

Zbog vrlo slabog uporišta u narodu Vrgorske krajine, ustaška vlast je dovodila ovdje svoje pristaše iz

nekih sela zapadne Hercegovine (Crveni Grm, Vašarović, Veljak i dr.) da ih čuvaju od komunista. Počinjao je i krvavi ustaški zločin i ljudski leševi plivali su koritom Neretve. Stizale su i stravične vijesti iz Ljubuškog, Čapljine i Metkovića o ustaškim zločinima što je u narodu stvaralo veliko ogorčenje. Zato komunisti i skojevci počinju još aktivnije raditi s narodom. Slijedilo je prikupljanje oružja, municije, odjeće i obuće za početak oružanog otpora. Tiskaju se leci i šalju u sela Vrgoračke krajine i zapadne Hercegovine kojima se upozorava narod na zločine okupatora i ustaša.

U povodu proslave Pavelićeva imendana, koju su ustaše bili organizirali za 13. lipnja 1941. u Humcu kod Ljubuškog, Partija je štampala letke u kojima poziva narod na bojkot te proslave, a ustaše su nakon toga uhapsili komuniste: Duška Dragičevića i dra Dušana Franića, te komuniste iz zapadnohercegovačkih sela: Nikolu Nosića, Vlatka Hrštića, Marijana Primorca, Juru Galića i još neke. Zbog toga bojkota stigao je iz Zagreba ustaški pukovnik Franjo Sudar i odmah je strijeljao Vlatka Hrštića pred žandarskom stanicom u Vitini, a 17. lipnja 1941. uхватио u Vrgorcu sekretara rajonskog komiteta KPH Vrgorac Jozu Martinca, ali mu je ovaj uspio pobjeći u trenutku kada ga je Sudar htio strijeljati.

Vrijedno je spomenuti i akciju početkom svibnja 1941. koju su izveli Drinko Tolić, kasnije komandant Biokovsko-neretvanskog odreda, i Stanko Markotić, provalivši u barutni magazin u Roljevcu kod Vrgorca odakle su odnijeli 200 komada dinamičkih kapsula sa štapićima, 100 metara korde i 80 kg baruta.

Koncem aprila 1941. Ivan Dragičević, Branko Markotić i Marijan Radalj rastavili su na glavne dijelove od ustaša oteti kamion marke »Shevrolet« i sakrili ga u selu Kozici, oko kuće Marijana Ravlića. Kamion je tek 1944. sastavljen i predan na korištenje JNA.

U svibnju 1941. Vrgorački komunisti Drinko Tolić, Mate Hrštić, Stanko Markotić, te član KP iz Ljubuškog, Halil Hrnčević, provalili su u barutni magazin na Umcu kod Ljubuškoga i uzeli 100 kg baruta, jedan pištolj, tri lovačke puške i vreću municije.

Iako nije bilo vojnih skladišta, partijska i skojevska organizacija vrgoračke općine uspjele su prikupiti veliku količinu oružja i municije do konca 1941. i to 24 vojničke puške, 12 pištolja, 2.500 metaka, 56 ručnih bombi i 16 kompleta vojničke opreme.

U selu Vlaška komunisti Drago Vuković, Miljenko, Mirko, Ivan i Ante Radalj, Ante Grgić i ostali sakupili

su 18 pušaka, drugovi iz Kozice su dale četiri puške, a organizacija sela Zavojana sakupila je 15 pušaka, sela Draževitića sakupila je 11 pušaka, dva pištolja, 9 bombi i 500 metaka.

Konačno je slijedilo osnivanje i prve oružane grupe 22. lipnja 1941. na Radoviću u kojoj su bili: Drinko Tolić, Ivan Dragičević, Ante Radalj, Drago Barbir, Mirko Tolić, Jure Tolić, Mijo Martinac, Jozo Martinac, Stojanka Martinac i ostali.

U grupi Vlaka — Dimići bili su Drago Vuković, Milenka, Nikola i Mirko Grgić, Mirko, Luka i Jozo Radalj, Jurica i Mate Majstorović, Stanko Jelaš, Drago Katavić, Jozo Antunović i ostali. U grupi u Zavojanima, osnovanoj 23. lipnja 1941., bili su Ivan, Marko i Miljenko Perić, Bariša Čepo, Nikola Zekulić, Krešo Pavac i Ivan Buklijaš.

Prve oružane grupe postavljale su zasjede i razoružavale ustašku miliciju, žandare i ostale neprijatelje.

Broj simpatizera NOP stalno je rastao. Stvarala su se jaka uporišta u svim selima. Osobito je bio veliki broj dezertera, ljudi koji se nisu htjeli odazvati pozivu u domobransku vojsku. Bilo ih je više od 200. Neki od njih priključivali su se udarnim grupama, ali su mnogi bili bez oružja.

Organizirana agitacija i propaganda još više je oživjela nakon što su u ljeto 1941. Ante i Zvonko Raos nabavili radio-aparat i tehniku za umnožavanje radio-vijesti.

Dolaskom organizacionog sekretara Pokrajinskog komiteta KP za Dalmaciju Ivana Amulića — Bajera u prosincu 1941. odlučeno je da partijska organizacija objedini oružane grupe u oružani odred. Pripreme su u tom pravcu odmah započele. Više od 70 sanduka hrane i ostalog materijala preneseno je iz Vrgorca, sa jezera Kuca, preko Dubravljana, Radovića, Zavojana u Zamagorju, gdje se osnovao prvi zajednički odred. Do jezera sanduke su prenijeli: Ante, Simun, Jure Barbir i ostali. Od jezera: Stanko Bovac, Joka i Drago Galić, Ante Galić, Mile i Kazimir Martinac, Ante Martinac, Branko Markotić, Pero Miljak, Ljubo Miljak, Maca Nizić, Ljubica Nizić, Mate Nizić, Petar Bajero, Ante Radalj, Marijan Radalj, Anton Raos, Boško i Jaka Raos, Marija Martinac, Drinko Tolić, Ivan Tolić, Mirko Tolić, Ivan Raos, Marko Stanković i ostali. Tako je za potrebe logora preneseno oko 50 vreća i sa jezera Kruška, preko Ajdinovaca, Skulja, Trbušca, Rastoka, Banje, Prapatnica, Stilja do Zavojana — Zamagorja.

Od važnijih akcija 1941. spominjemo i rušenje stotinjak telegrafskih stupova između Račbe i Dubrave, Kozice i Raščana, zatim sabotažu u rudniku Paklina, demonstracije žena u Vrgorcu, kada su provalile u spremište hrane i dijelile žito i šećer ženama kojima su sinovi ili muževi dezertirali domobranske vojske.

Prvi veći okršaji sa žandarima i ustašama izbili su koncem ožujka i početkom travnja 1942. Spomenimo borbu na Riliću 3. voda Biokovske čete sa stotinjak žandara, domobrana i ustaša. Tom prilikom poginula su četiri neprijateljska vojnika, a desetak ih je ranjeno. U napadu na žandarsku kasarnu u Kozici ubijen je komandir stanice, Mandarić.

Kao najvažniju borbu i veliki uspjeh ističemo osvajanje Vrgorca 15. lipnja 1942. Vrgorac je prvo općinsko mjesto i prvi gradić u Dalmaciji koji su zauzeli partizani. Pripreme za tu akciju trajale su dosta dugo i napad je odgađan tri puta. U napadu za oslobođenje Vrgorca sudjelovali su borci I, II, IV i V voda (čete) bataljona »Josip Jurčević«. Napad je pomagalo i oko dvadesetak članova Partije i SKOJ-a. Tom prilikom zarobljena su 122 neprijateljska vojnika, a 42 neprijateljska vojnika su ubijena. Uništeno je ili zarobljeno i mnogo vojne opreme. Poginula su petorica partizana i četiri partizanke.

U borbi za oslobođenje Vrgorca osobito se istakao Ante — Tone Radalj, kod žandarmerijske stanice vraćajući žandarima nazad ručne bombe koje su bacali na partizane.

U oslobođenom Vrgorcu zaplijenjeno je šest vagona hrane, 35 vagona duhana, a 1,5 vagon duhana prevezen je u Biokovo partizanima.

Nakon oslobođenja Vrgorca, neprijateljske snage u Metkoviću, Makarskoj, Imotskom, Omišu, Zagvozdu i Ljubuškom zahvatio je strah i panika, a narod je bio oduševljen partizanskom pobjedom. Bataljonu »Josip Jurčević« pridružilo se oko 80 novih boraca iz Vrgorca i oko 200 boraca iz okolnih sela. Oslobođenje Vrgorca značilo je i veliku pokretnicu u razvoju narodnooslobodilačke borbe na biokovskoneretvanskom području i na srednjodalmatinskim otocima. Ojačana je partijska i skojevska organizacija tako da je Vrgorac u danima svoga prvog oslobođenja 1942. imao u sedam ćelija 47 članova KPH i 38 kandidata, te 295 skojevaca u 21 skojevskom aktivu.

Borci iz Vrgoračke krajine sudjelovali su i u jedinicama I, II, III, IV i V Dalmatinske brigade, zatim IV Crnogorske, I Proleterske i X Hercegovačke.

Tako je iz općine Vrgorac aktivno sudjelovalo u redovima NOB 2.061 borac, od čega je njih 898 u tim redovima položilo i svoje živote. Među borcima NOB iz Vrgorca bilo je i 289 hrabrih drugarica i njih je 26 u toj borbi junački i poginulo. Među više stotina vrgoračkih boraca poginulih u NOB, ili onih koji su ostali na životu i konačno pobijedili, nalaze se i mnogobrojna imena posebno zapaženih bilo zbog svoje rukovodeće sposobnosti ili zbog izrazite hrabrosti u čemu su prednjačili. Zbog ograničenog prostora, mi nemamo mogućnosti da ih sviju spomenemo i zato ćemo ovdje spomenuti barem nekoliko njihovih imena koja su nam ostala u posebnom sjećanju kao što su: Ante Grge Martinac, Milenko Vuković, Bariša Čepo, Bariša Filipović, Jozo Gašpar, Jure Gašpar, Ante Pervan, Marko Majić, Ljubo Rakić, Zvonko Rakić, Mate Jelavić, Ante Josipov Markotić, Milenko Markotić, Dragica Raos, Zdenka Delipretor, Ivan Prnić, Milan Čulav, Vinko Vuletić, Stipica Antunović, Stanko Jelaš, Stanko Zekulić, Ante Galić, Ivan Perić, Mate Vukmir, Ante Dragičević, Kruno Mužan, Mate Nižić, Vojislava Markotić, Manda Domandžić, Jerko Katavić, Žarko Katavić, Miro Martinac, Mijo Martinac, Mijo Rakić, Miro Rakić, Gojko Roglić, Milan Šoljak, Bepo Miljak, Jozo Čepo, Dane Maršić, Stipe Bajtov, Mirko Maršić, Stanko Tolj, Nedo Marinković, Miljenko Brljević, Milka Prnić, Petar Stanković, Marko Stanković, Ljubo Miljak, Pero Miljak, Dane Bokšić, Ivan Baus, Bariša Filipović, Bariša Čepo, Bartul Čepo, Zvonko Vujčić, Eugen Nikolić i drugi.

Tko od naših učesnika toga vremena i događaja da zaboravi tako brzo imena naših suboraca kao što su: Ante Prnić, Bogdo Franić, Žarko Raos, Mirko Majstović, Ante »Cice« Martinac, Mate Hrستیć, Slave Ante Martinac, Duško Dragičević, Tonko Tolić, Mirko Tolić, Jure Tolić, Veseljko Grgić, Milka Radalj, ZorkaRadalj, NadaRadalj, Mijo Dragičević, Jure Barbir, Mate Barbir, Ante Gašpar, Stana Majstorović, Ante »čučin« Jelač, Nikola Baletić, Kata Katić, Mila Ravlić, Danica Vukojević, Janko Turić, Mara Vuleta, Danica Prnić, Maca Matković, Dušan Brljević, Vojko Rešetar, Vesna Rešetar, Milica Majić, »Beba« Martinac, Danica Raos, Anđa Miljek, Jure »Jukan« Tolj, Ivan Vuković, Ivan Matin Dragičević, Mirko Tolj, Frane Franić, Mirko Franić, Ante Rešetar, Ivan Rešetar, Pavao Granić, Mate Majić, Jaka Raos, Ivan Pervan, Ljubica Nižić, Ivan — Kikić Pivac, Mirko Majić, Mate Rešetar, Manda Tolić, Mate Majstorović, Jerko Katavić, Jakov Jujnović, Jure Stanković, Marinka Rakić, Jurka Barbir, Nedo Barbir, Jure Rešetar, Marija Domandžić, Mira Ba-

jalo, Nevenka Miošić, Nikica Šoljak, Marija Martinac, Danica Markotić, Ljubica Markovitić, Ivka Markotić. Rozalija Mrkotić, Stanko Markotić, Mirko Markotić, Vinko Markotić, Anđelko Jujinović, Vlado Klaričić, Maksim Bajalo, Ante Miljak, Mirko Majić p. Luke, Jozo Barbir, Andrija Polić, Ante Polić, Ikan Jalavić, Rade Franić, Marija Radalj, Mirko Rakić, Stanko Rakić, Iva Antunović, Marko Majstorović, Jozo Jović, Mirko »Spenta« Jović, Mirko Vuković, Srećko Buklijaš, Ante Prkov Raos, Branko Raos, Mijo Glavan, Branko Martinac, Mišo Martinac, Andrija Gašpar, Ivan Matin Tolić i mnogi drugi.

Kroz masovno učešće u NOB i mnogobrojnim žrtvama, narod općine Vrgorac, dao je svoj veličanstveni doprinos za konačno oslobođenje naše zemlje.

Vrgorčani su u ime slobode umirali junački u jurišu širom Jugoslavije!

Branko Markotić, dipi. ecc.

VUKOVAR Drugi svjetski rat bjesnio je Evropom svom žestinom i opasnost od fašističkih agresora za Jugoslaviju bila je sve neposrednija. U tim sudbonosnim danima izdajnici svih boja i političke pripadnosti sve su grlatiji i na području današnje vukovarske općine. Gotovo su nesmetano propagirali fašizam i njegovu ideologiju. U tim zbivanjima vukovarski komunisti imali su pune ruke posla. Trebalo je razotkriti izdajničku ulogu petokolonaša i širokim narodnim masama prikazati opasnost od fašističke aveti koja se nadvijala nad Jugoslavijom.

Zahvajući revolucionarnoj tradiciji, rad ovdašnjih komunista osobito se osjetio od 1938. nakon višegodišnje krize. Partija je osjetno ojačana primanjem više provjerenih radnika i seljaka. Osobito se ojačala organizacija SKOJ-a. Aktivnost komunista i skojevaca osobito se povećala poslije Pete zemaljske konferencije KPJ u Zagrebu u listopadnu 1940. Izuzetnu pomoć u sređivanju i jačanju partijske uloge na području Vukovara pružio je delegat CK KPH Josip Kraš, kada je početkom 1941. neko vrijeme boravio u vukovarskom kraju.

Događaji vezani za potpis i kidanje zloglasnog Trojnog pakta naišli su na zapaženi odjek. Zato je pod rukovodstvom KPH i SKOJ-a u Vukovaru već 27. marta 1941. organiziran u Borovu miting na kome je bilo mnogo radnika i naroda pozdravljajući kidanje pakta Jugoslavije sa silama osovine. Poklici narodnih masa: »Hoćemo da komunisti uđu u novu vladu!« i si. bili su odraz pravog narodnog raspoloženja.

Od martovskih demonstracija do napada na Jugoslaviju, komunisti neumorno pripremaju narod za odbranu zemlje. Osobito savjetuju svoje članove i ostale patriote da se odazivaju na poziv za odlazak u vojne jedinice radi obrane zemlje.

Međutim, već 11. travnja 1941. Vukovar je zauzela 8. tenkovska divizija iz sastava 46-og njemačkog motoriziranog korpusa, kojoj su građani njemačke narodnosti u organizaciji Kulturbund iz Vukovara priredili sve-

čani doček. Dolaskom fašističkog okupatora dolazi i ustaštvo i pokušava se nametnuti narodu u ime neke nove vlasti, mada taj pokret u toku cijeloga rata nikada u ovome kraju nije poprimio oblike masovnog političkog pokreta.

Sredinom svibnja 1941. u Vukovar je stigla skupina ustaških emigranata i osnovala ustaški stožer za istočni Srijem i Slavoniju. Stožer je odmah počeo osnivati ustaške organizacije i vojne jedinice, tako da je krajem lipnja 1941. osnovana i ustaško bojna od oko 300 ustaša pod zapovjedništvom zapovjednika bojne Hala Šija. Osnovana je u Borovu i ustaška grupa koja je zauzela upravno-političke i privredne položaje u tvornici gume i obuču. Domaće ustaše predstavljale su najveću opasnost za komuniste i demokratski raspoložene antifašističke radnike, jer su ih od ranije poznavali i znali su za njihovu političku djelatnost.

Na temelju »provedbene« naredbe o ustrojstvu i poslovanju ravnateljstva za javni red i mir ustaškog ministra Artukovića od 13. svibnja 1941., položaj stanovništva ovoga kraja jako se politički i ekonomski pogoršao. Uslijedile su i javne prijetnje ustaša Srbima i komunistima, nakon čega je počelo i hapšenje viđenijih ljudi u Vukovaru, Borovu i ostalim mjestima. Tako su 11. lipnja 1941. nasilno iseljeni kolonisti i ostali doseljenici iz Lipovače, Klise, Silaša, Borova, Bršadine i ostalih mjesta i protjerani u Srbiju. Poslije napada Njemačke na SSSR 22. lipnja 1941. ustaška aktivnost u hapšenju nedužnih ljudi, žena pa čak i djece višestruko je pojačana. Podrumi vukovarskog Kotarskog suda, kao i nekoliko ostalih javnih zgrada bili su prepuni uhapšenih.

Odazivajući se pozivu Komunističke partije u Boboti su ispaljeni prvi revolverski hici u ustaše 25. srpnja 1941. U toj su akciji sudjelovali: Đoko Patković, Stevan Čanić i Slavko Matić. Sutradan u raciji ustaše su uhapsile oko 40 osoba u Boboti, od čega je prijeki sud osudio na smrt 15 Bobočana, među kojima i Slavka Matića. Strijeljani su u Vukovarskom đudiku 31. kolovoza 1941. Dvadesetipetorica uhapšenih otpremljeni su u jasenovački logor. U vukovarskoj općini u toku rata strijeljan je 361 stanovnik, a u logoru ih je umoreno 744, među njima 196 žena.

Već prvih dana postojanja tzv. Nezavisne Države Hrvatske ustaše su javno poticale hrvatski narod na najgori šovinizam i pozivale na istrebljenje srpskoga življa.

Osim raznih oblika terora, pljačke i poniženja srpskog življa, slijedilo je i prisilno prevođenje iz pravoslavne u katoličku vjeru. U tako dramatičnoj situaciji

rukovodstvo Komunističke partije odlučilo je da se zločinu suprotstavi oružanim akcijama.

Poslije napada na ustaše u Boboti, Đoko Patković osnovao je prvu oružanu partizansku grupu u kojoj je bilo 13 Srba, šest Hrvata i jedan Jevrej. Po socijalnom sastavu u grupi je bilo: šest radnika, osam zemljoradnika, jedan intelektualac, tri studenta, jedan zanatlija i jedan bivši žandar. Politička pripadnost: 13 članova KP, jedan član SKOJ-a, šest vanpartijaca. Po spolu: 18 muškaraca i dvije žene. Grupa je u tome sastavu djelovala i održala se sve do 21. rujna 1941. kada su prvi borci grupe pogodeni neprijateljskim rafalima. Među prvima su poginuli Vjekoslav Bakulić i Gertruda Švarc, dok se ustašama predao pokolebani Josip Grancarić. Tako okrnjena grupa nastavlja akcije, sve dok je neprijatelj nije fizički uništio u siječnju 1942. Dok je bila aktivna, grupa je izvela nekoliko većih akcija i diverzija na pruži Dalj — Vinkovci, uništavala je sistem PTT veza, sprečavala odnošenje živežnih namirnica neprijateljskim garnizonima u gradu, organizirala nove partijske organizacije, širila moralno-političku propagandu među narodnim masama, osobito među omladinom objašnjavajući im ciljeve i zadatke NOB-e i ulogu KPJ u toj borbi. Članovi KP ove oružane grupe održali su sastanak 17. juna 1941. na kome je drug Marušić objasnio neodgodivu potrebu da se osnuje partijsko-političko rukovodstvo. Osjećala se, naime, velika praznina poslije hapšenja članova Mjesnog komiteta u Vukovaru i poslije provale i hapšenja članova OK KPH u Osijeku. Novo rukovodstvo imalo je pet članova i to: Đoko Patković, sekretar, Vjekoslav Bakulić, Ivan Cavar, Živojin Jocić i Žarko Mitrović, članovi.

Postoje mišljenja kako je prema objektivnoj situaciji i stvarnom raspoloženju naroda ova grupa mogla da preraste u znatno snažniju vojnu formaciju, pa čak i u više partizanskih grupa, ali da se njezino rukovodstvo nije najbolje snalazilo u revolucionarnoj situaciji, zbog čega je broj boraca u grupi čak i stagnirao. Kao partijski sekretar, Patković se striktno pridržavao prvobitnih planova o oružanom djelovanju grupe na terenu. Jer, umjesto stalnog i brzog manevriranja i pokretljivosti na široj regiji, on je s grupom ostajao prikovan za uži teren vukovarskog, tek djelomično vinkovačkog i osječkog kotara. Nije bila uspostavljena nikakva veza s ostalim ustaničkim grupama i odredima u Srijemu i Slavoniji. Tako izolirana prva oružana grupa na području vukovarske općine nije se mogla duže održati.

Važan moralno-politički uspjeh partijske i omladinske organizacije postignut je sprečavanjem nekih ustaških akcija pokršćavanja pravoslavaca. Ustaška je vlast pokrtenim pravoslavicima obećavala i neke povlastice. Većina ustaških pokušaja sasvim je propala.

Zahvaljujući najhrabrijim članovima Partije i SKOJ-a, kao i ostalim naprednim građanima vukovarske općine, uspješno se razvijao pokret NOB i revolucije. Ovdje ćemo spomenuti samo neka istaknutija imena neustrašivih boraca ovoga kraja: Đoko Patković, iz Bobota, Mile Gareta, iz Vukovara, Ivan Čabar, Mane Smiljanić, Adam Šnajder djelovali su u Borovu i u tvornici gume i obuće, te mnogi drugi. U Borovu selu djelovali su Krsta Nenezić i Đuro Polinac i još nekoliko drugova. U Silašu su djelovali Mile Vojnović i Stojan Kovačević, a u Početinu Živojin Jocić, u Baršadinu Ivan Cavar i Svetozar Okovački. U Veri je djelovao član Partije Mato Paradžiković, a u Negeslavcima Dušan Plečaš. Većina spomenutih boraca hrabro je poginula.

Poslije uspjeha u početnoj fazi revolucije na vukovarskom terenu, ustanak je počinjao jenjavati. Jedan od razloga svakako su bile i provale u razne partijske organizacije, poslije čega su pohapšeni članovi Okružnog komiteta KPH Osijek i Mjesnog komiteta KPH Vukovar. Zbog toga su bile privremeno prekinute međupartijske veze, a preživjeli rukovodioci gotovo su bili obezglavljeni. Osim toga u obližnjim područjima nije bilo oružanih partizanskih odreda s kojima se mogla uspostaviti veza izvođenje zajedničkih akcija. Kasnije se takva mogućnost stvorila s borcima iz Fruške Gore i Slavonije. Nedostajala je potrebna kontrola i pomoć partijskom rukovodstvu da na terenu iznalazi prava rješenja kako da se što uspješnije vodi borba protiv okupatora i ustaša. Tek sredinom 1942. stekli su se i ti uvjeti, nakon čega se NOP iz dana u dan širio i jačao.

Usprkos brojnim političkim i vojnim propustima i nedostacima u početku ustanka, narod vukovarske općine dao je našoj konačnoj pobjedi dragocjeni doprinos. Tako je s područja ove općine oko 3000 ljudi aktivno sudjelovalo u NOV i POJ. Oko 550 muškaraca i 50 žena u toj borbi dali su i svoje živote. Na primjer, samo iz mjesta Bobota bilo je oko 510 boraca, od čega je 250 poginulo.

Lazar Džakić

ZABOK U DANIMA USTANKA 1941.

Područje općine Zabok smješteno je u središnjem dijelu Hr-

vatskog zagorja na površini od 221 km² sa 36.870 stanovnika. Kao i cijelo Hrvatsko zagorje, tako je i Zabok bio jedan od najnapučenijih krajeva u doba stare Jugoslavije, pa je na 1 km² dolazilo 135 stanovnikau Zagorju, dok sada na općini Zabok na 1 km² dolazi 166 stanovnika.

Zbog navedene prenapučenosti i veoma male mogućnosti zaposlenja u industriji, ovdje se prije rata uglavnom teško životarilo od zemljoradnje. Zbog toga su mnogobrojni Zagorci tražili zaposlenje po cijeloj Jugoslaviji, a dijelom i van njenih granica. Tako je osnovna karakteristika ovog kraja između dva rata i ranije bila veliko siromaštvo i bijeda.

Međutim, izgradnjom prve željezničke pruge Zagreb — Zabok — Varaždin 1886, stvoreni su prvi ozbiljni preduvjeti za početak razvitka industrije, a dio stanovništva mogao je pod nešto povoljnijim uvjetima putovati i na posao u Zagreb. Već 1889. u Bedekovčini je počela radom prva industrija u ovom kraju — tvornica glinenih i šamotnih proizvoda ZAGORKA, a 1928. proradila je i tvornica kože u Poznanovcu, dok je 1936. sagrađena i tekstilna tvornica u Zaboku — Zagorska industrija vunenih tkanina.

U navedenim tvornicama bilo je zaposleno oko 1250 radnika koji su predstavljali osnovu za razvoj radničkog pokreta na području općine Zabok. Bila je to generacija radnika-poluseljaka koja će postepeno sazrijevati u klasni subjekt i pripremati se za učešće u predstojećim sudbonosnim događajima. Pomenute tvornice rađene su na zabočkom području zbog postojanja prirodnih sirovina, kao što je slučaj sa glinom u okolici Bedekovčine, a djelomično i zbog jeftine radne snage u ovom kraju koja je privukla kapitalistički interes za eksploataciju. U tako osnovanim kapitalističkim poduzećima bili su veoma teški uslovi rada, radni dan trajao je i do 14 sati, a plaće su u najčešće slučajeva određivane »odoka«.

Sve je to dovodilo do radničkih pobuna i štrajkova u kojima su radnici tražili bolje uslove rada, skraćanje radnog vremena i veće nadnice. Jedan od prvih ovdašnjih radničkih štrajkova bio je onaj u »Zagorki« 1906. koji je dao i uspješne rezultate. Slijedila su dva manje uspješna štrajka, i to 1908. i 1921. Međutim u štrajku od 1935, nakon što je u tvornici osnovan i sindikat URSS-a, postignut je također dobar rezultat. Zabilježeni su i štrajkovi radnika u tvornici kože u Poznanovcu i u Zagorskoj industriji vunениh tkanina 1936, te štrajk poljoprivrednih radnika na veleposjedima Rittera u Poznanovcu i Miilera u Bedekovčini.

Naprijed navedene i još neke druge činjenice pridonijele su tome da su na područje ove općine prodrle vrlo rano napredne socijalističke ideje. Njih su, po dolasku svojim kućama, donosili radnici iz ove sredine koji su radili u Zagrebu i drugdje, a kasnije napredni studenti i srednjoškolci s ovog područja koji bi se školovali u Zagrebu. Narod je te ideje zbog svog socijalno-ekonomskog položaja prihvatao vrlo rado.

Utjecaj KPJ u ovom kraju počeo se osjećati već od njena osnivanja, što potvrđuje i podatak iz 1920. kada je komunistička lista na izborima u Velikom Trgovišću dobila 99% glasova. Poslije Šesto januarske diktature napredni radnici i studenti koji su se osjećali komunistima, kao što su bili Jakuš Ruda — kožarski radnik, His Ivo — obrtnik, Mihalec Stanko, Josip Novosel, Marija Habulin, Ivo Vrančić — student i mnogi drugi, širili su ideju zabranjene KPJ i pod tako pogoršanim uvjetima u kojima je režim nemilosrdno progonio komuniste i njihove simpatizere.

Slijedilo je osnivanje i prve partijske ćelije 1934. u Lugu Poznanovečkom u kojoj su bili članovi: Lacko Jakuš, Antun Jakuš, Ruda Jakuš i Josip Mejarec. I ova je partijska ćelija postala rasadnik komunističkih ideja u širem rejonu tadašnjeg kotara Zlatar. Već naredne, 1935, osnovana je partijska ćelija u tvornici »Zagorka« u Bedekovčini od tri člana, i to: Jakuš Lacko, Jakuš Anton i Jadan Ivan.

Titovim dolaskom na čelo KPJ utjecaj i uloga KPJ na politička zbivanja, na stvaranje što čvršćeg saveza između radnika i seljaka i pripremanje naroda za borbu protiv fašizma, sve je više rastao. Postojeće partijske ćelije proširile su se primanjem novih članova, a 1938. osnovana je i mjesna ćelija KPJ u Bedekovčini od 4 člana: Gorički Ljudevit, Jurec Janko, Špiranec Mato i Ivan Jadan »Mika«, koja je do ustanka porasla na 9 članova. Iste godine formirana je partijska ćelija u Poz-

nanovcu koju su sačinjavali drugovi: Čleković Alojz, Čleković Stjepan, Habulin Franjo, Sokolić Alojz, Habulin Marija i Novosel Josip. Konačno, uoči samog rata 1940, formirana je i partijska ćelija u Zaboku od drugova: Lisak Josip, Rafaj Drago, Borovčak Ivan, His Ivan, Huis Cvijeta, Goluban Stanko, Kolar Andrija i Blažinić Franjo, a partijsku ćeliju u Začretju sačinjavali su: Jurman Juraj, Jurman Nada, Slani Milan, Slani Darinka, Kos Ivan, Lovrenščak Marija i Lovrenčić Ivan, dok su partijsku ćeliju u Grabama sačinjavali članovi Galić Josip, Šukec Bara, Meštrović Franjo, Perić Franjo i Vuksan Josip.

Početkom 1941. dolaze u Dubrovčane partijski aktivisti Marko Belinić i Edo Leskovar da bi uz pomoć radnika s toga terena, među kojima Bogovićem Ivanom — Matijom, Dukom Jankom, Lovrekom Josipom, Plečkom Franjom i drugima, pripremili teren za formiranje partijske ćelije, što je ubrzo i izvršeno. Konačno na sam dan Hitlerovog napada na SSSR 1941. osnovao je Josip Tucman partijsku ćeliju u selu Ravnice koju su sačinjavali Tiši jar Franjo, Pavliša Slavko i Besednik Ivan.

Na području Krapinskih Toplica širili su komunističke ideje krojački obrtnik Nikola Slivonja i Jakob Jureković kada bi iz Zagreba dolazili u rodno mjesto iz raznih razloga. Oni oko sebe okupljaju nekoliko naprednih radnika i seljaka, među kojima i Halapira Janka, da bi od njih formirali partijsku ćeliju.

Radom partijskih ćelija na ovom terenu rukovodio je Okružni komitet KPH Krapina formiran 1940. i Kotarski komitet KPH Zlatar s ćelijama na području bivše općine Bedekovčina.

Jedan od važnih zadataka partijskih ćelija bio je i raskrinkavanje politike vodstva HSS-a, u čemu je postignut zavidan uspjeh.

Radi osposobljavanja partijskog članstva organizirani su partijski kursevi u vremenu od 1939. do 1941. u kući Juga Gabrijela — Rabusa u Poznanovcu, koje je polazilo 23 člana partije iz cijelog Zagorja, a predavači su im bili Karlo Mrazović, Josip Kraš i Martin Franjekić.

Partijske organizacije okupljale su omladinu u skopske grupe, a političkim radom među radnicima i siromašnim seljacima dobili su se simpatizeri komunističkog pokreta. Rezultat takve politike bio je da je neposredno uoči ustanka 1941. na području ove općine djelovalo 8 organizacija KPH sa 69 članova Partije, te tri organizacije SKOJ-a sa 25 članova, kao i velik broj simpatizera Partije i SKOJ-a.

U predratnom periodu najmasovnija politička organizacija na ovom području bila je HSS u kojoj su se

nalazili bogatiji seljaci, trgovci i obrtnici, dok seoska sirotinja nije bila čvršće vezana uz tu političku organizaciju, mada je i ona ponekada dolazila na sastanke i skupove koje je organizovalo vodstvo HSS-a. Međutim, kada je KPJ počela intenzivnije i organizovanije djelovati u širokim narodnim masama, HSS počinje gubiti svoje pozicije i ugled kao politička organizacija, naročito na području Bedekovčine i Poznanovca. Takav proces političke diskvalifikacije HSS-a tekao je s manje ili više intenziteta sve do 1943. kada će doživjeti i najveći poraz.

Treba naglasiti kako su neki članovi rukovodstva HSS-a s ovog područja vrlo rano prihvatili liniju borbe protiv fašističkog okupatora, pa tako i liniju KPJ, u čemu su se i posebno istaknuli Bartol August — Hrs iz Ravnica, Tudić Stjepan iz Velikog Trgovišća, Petrovečki Stjepan i Franjo iz Bedekovčine i još neki.

Istovremeno većina katoličkih svećenika propovijedala je vjernicima kako treba biti pokoran i poštivati vlast, čime je igrala negativnu političku ulogu kada se radilo o pripremanju i dizanju narodnog ustanka. Izuzetak je činilo nekoliko svećenika u Bedekovčini i Zaboku, koji su ostali uz svoj narod i njegovu sudbinu.

Ustaški je pokret regrutirao mali broj svojih pripadnika u ovom kraju od pojedinaca najlošijih moralnih osobina i nekih desnih HSS-ovaca. Stvaranjem NDH nešto bitno u pogledu državne vlasti u prvo vrijeme nije se izmijenilo, osim nekih novih simbola i oznaka. Još za vrijeme tzv. Hrvatske banovine vodstvo HSS-a se pobrinulo da u općinskim rukovodstvima ima svoje ljude. Zbog toga su pojedinci ustaštvo i prihvatili kao režim, ali ne kao politiku i ideologiju.

Međutim, zahvaljujući brojnosti partijskih organizacija, skojevskih grupa i njihovih simpatizera na ovom području, pripreme za otpor okupatoru i narodni ustanak vršene su aktivno i organizovano, mada u uskom krugu ljudi i prije same okupacije.

Uvjeti za rad nakon okupacije bili su teški i složeni. Trebalo je strpljivo i sistematski objašnjavati narodu zašto je i kako stvorena NDH, da s tim nije riješeno ni socijalno ni nacionalno pitanje hrvatskog naroda, nego je to okupatorska tvorevina uz pomoć nekoliko domaćih izdajnika na čelu s Pavelićem. Pa i proklamirana Mačkova politika »čekanja« bila je ravna javnoj izdaji najširih interesa hrvatskog naroda. Vlasnici fabrika uspjeli su se izboriti da njihovi radnici ne idu u vojsku, jer da su potrebniji i korisniji na radu u proizvodnji, i sve je to pridonijelo određenoj zbunjenosti koja je prvih dana

okupacije zavlada kod jednog dijela naroda. Time se donekle objašnjava i činjenica da se jedan broj pozvanih muškaraca odazvao pozivu i otišao u domobranstvo.

Uz političko objašnjavanje tadašnjeg zbivanja komunisti i skojevci radili su ubrzo po okupaciji na prikupljanju oružja i municije, na odvracanju stanovništva od stupanja u neprijateljske vojne formacije, na pisanju parola, dijeljenju letaka i drugog propagandnog materijala.

U početku rata ustaška vlast nije na ovom području vršila teže represalije, ako se uz navedeno izuzme da su odmah pokupili pojedine Jevreje i otpremili ih u koncentracione logore. Međutim, jedan broj Jevreja i drugih političkih izbjeglica već 1941. došao je na ovo područje i narod ih je uspješno skrivao.

Članovi KP, posebno oni koji su od ranije bili više kompromitirani, morali su poći u ilegalnost, ali samo za vlast, dok su stvarno i dalje veoma uspješno i javno djelovali politički u narodu. Takav njihov rad urodio je plodovima, jer mnogi seljaci, sitne zanatlije i drugi rodoljubi koji nisu bili ni članovi partije ni SKOJ-a ubrzo su se uključili u pokret radi pravde, rodoljublja i jednog humanijeg društva sutrašnjice. Pojedinci su stavljali NOP-u na raspolaganje svu svoju imovinu i porodicu, rušili vlastite kuće da bi na istom mjestu gradili druge sa kamufliranim skloništima za hranu i oružje. Bilo je mnoštvo divnih primjera na koji su sve način ljudi pomagali NOB-u i NOP već u prvim danima ustanka. Pojedinci iz tih redova postat će kasnije poznati rukovodnici, komandanti partizanskih jedinica, omiljeni narodni borci i heroji.

Zahvaljujući ovakvom radu partije već 1941. na području Bedekovčine i Poznanovca ima 30 prikupljenih pušaka i 20 pištolja, nekoliko bombi, više stotina metaka, te prilične količine hrane uskladištene na pogodnim mjestima. Slijedilo je i izvođenje prvih oružanih akcija u ovom regionu. Tako je grupa komunista i skojevaca zapalila vagon kože u Bedekovčini da se njome ne može koristiti neprijatelj, a slijedilo je i rezanje telefonske žice.

Još u kolovozu 1941. formira se u Poznanovcu grupa od 17 naoružanih komunista koja se potom više od 20 dana zadržava u šumi Kotaršica spremna za borbu i traži direktive od Okružnog komiteta KPH za akciju i povezivanje s partizanskim jedinicama. Zbog nedostatka znanja i iskustva, što se kasnije sticalo kroz borbu, tražena veza nije uspostavljena, jer ni članovi Okružnog komiteta KPH Krapina — Herceg August, Lovrenšček Marija,

Kin Petar, Čizmek Marko, Cizmek Vid, Kovačec Stjepan, Huis Ivan, Jakuš Antun i Jakuš Lacko, kao da se nisu mogli najbolje snaći u novonastaloj situaciji.

Tako se zbog navedenih i još nekih razloga jedan broj članova KP sa ovog područja uključio 1941. u partizanske jedinice u drugim krajevima naše zemlje. Članovi partije iz Začretja, uglavnom učitelji, otišli su u Zagreb, Bosnu, Dalmaciju i Primorje. Nakon toga samo je Kos Ivan »Vanjča« ostao ovdje na terenu. Istovremeno Marija Lovrenšćak stupa u Jagodinski partizanski odred gdje je kasnije bila zarobljena i ubijena u logoru Stara Gradiška. Neki ovdašnji članovi partije otišli su na područje Moslavine i Slavonije. Tako je španjolski borac Antun Bednjanec iz Selna učestvovao u osnivanju partizanskog odreda u Bosni, odakle po zadatku dolazi u Zagreb, gdje je bio od ustaša otkriven, uhvaćen i strijeljan 1941. Strijeljana je i Marija Habulin iz Poznanovca u Rakovom Potoku kod Zagreba 1941, dok je Jakuš Rudolf, učesnik rata u Španiji, umro u logoru u Francuskoj.

Brojni pojedinci s područja ove općine radili su i borili se u mjestima gdje ih je rat zatekao 1941, od čega su mnogi poginuli, a njihova imena uklesana su u brojne spomenike širom naše zemlje. Tako je Stjepan Bajs sa suprugom poginuo u borbi na Kozari s junačkim Kozarčanima. Vinko Jurec, organizacioni sekretar Okružnog komiteta KPH Varaždin, junački je poginuo kod Varaždinskih Toplica 29. IV 1942. kao komesar Kalničkog partizanskog odreda. Stjepan Glumpak bio je sekretar Rajonskog komiteta KPH Zagreb — Centar, odakle je kasnije otišao u partizanske jedinice u Slavoniju.

Ovakav politički rad Partije i njen utjecaj na ovdašnja zbivanja tokom 1941. umnogome će doprinijeti rasplamsavanju narodnog ustanka na ovom području odmah na početku 1942. Ovdje su se, posebno na pripremi ustanka, uz već spomenute članove partije iz viših partijskih foruma osobito isticali: Leskovar Edo, Tucman Josip — Crni, Markoci Mirko — Bertaš, Iveković Stjepan — Braco, Rafaj Dragutin — Rok, Jadan Ivan — Mika, Špiranec Josip — Pintar, Begović Ivan — Matija, Plečko Franjo i Halapir Janko.

Zajedno s ostalim narodima i narodnostima Jugoslavije i narod općine Zabok dao je tokom NOB-e za našu konačnu pobjedu i svoj dragocjeni doprinos na razne načine, pa i u brojnim ljudskim životima onih koji su umirali u jurišima u ime slobode.

Komisija SUBNOR-a općine Zabok

Z A D A R 1941. Talijani su 4. studenoga 1941. na prevaru okupirali grad Zadar, a Rapalskim ugovorom o miru 12. studenoga 1920. Italija je i formalno dobila pravo da Zadar anektira.

Izdvajanjem iz novostvorene države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, gravitaciono područje Zadra ostalo je bez svoga privredno-ekonomskog, kulturno-prosvjetnog i političkog središta, a sam grad Zadar bio je odsječen od matice zemlje i svoga prirodnog zaleđa. To je imalo teške posljedice na svim područjima društvenog života za cjelokupno stanovništvo Zadra i ovoga kraja. Ovo tim više što je ovo područje i inače bilo jedno od najzaostatijih ne samo u Hrvatskoj, nego i u Jugoslaviji. Susjedni grad Šibenik nije mogao preuzeti ulogu centra za ovo područje, jer ni sam nije bio razvijen da bi mogao udovoljiti najnužnijim potrebama svoga područja.

Odmah poslije okupacije Talijani započinju teror i nasilje nad našim stanovništvom u cilju denacionalizacije i gušenja svake napredne misli. Ukinute su sve škole na hrvatsko-srpskom jeziku, demolirane i zabranjene kulturno-prosvjetne ustanove, uvedena talijanska administracija, a hrvatsko stanovništvo prisiljavano da mijenja imena i prezimena. Nitko se nije mogao zaposliti ako se nije učlanio u fašističke sindikate i ostale slične organizacije. Kada je Mussolini došao na vlast u Italiji, i u okupiranom se Zadru počinju primjenjivati svi fašistički zakoni. Na rukovodeća mjesta postavljaju se fašisti. Pred fašističkom tiranijom oko 9700 Jugoslavena moralo je napustiti svoj grad i ognjište u Zadru.

Za 25 godina talijansko-fašističke okupacije Zadar je uglavnom stagnirao. Proglašavanje Zadra za tzv. slabodni grad bila je najdrskija fašistička varka o dobrom i lagodnom životu u Italiji. Zadar je trebalo pripremiti kao čvrstu odskočnu fašističku bazu za proširenje talijanske dominacije na naše i ostale narode na Balkanu. Zato je i bila organizirana snažna i brojna špijunska mreža, jake vojno-policijske snage, za što fašistička administracija nije žalila sredstva.

Područje koje je ostalo pod Jugoslavijom iza novih granica oko Zadra, npr. Benkovac i Biograd na moru, bilo je jedno od najzaostalijih krajeva, osobito Benkovac u kome je bilo više od 60 posto nepismenih stanovnika. Na tom području nije bilo nikakve industrije niti privrednih objekata, osim poljoprivrednog dobra Vrana na kome je sezonski radilo po nekoliko radnika.

Na kotaru Preko bila je mala tvornica za preradu ribe, na Dugom Otoku, u mjestu Sali, u kojoj je sezonski radilo oko 50 do 100 žena, ali za vrlo nisku dnevnicu od koje se nisu mogle podmiriti ni najnužnije životne potrebe. Nekoliko ljudi iz Kali, Malog Iža i Sali bavilo se ribarstvom, ali su svjedeno živjeli vrlo bijedno.

Stanovništvo na kopnu i otocima na škrtom zemlji pretežno se bavilo poljoprivredom. Urod je redovito bio siromašan, osobito ako bi udarila suša. Tako više od 90 posto seljaka nije moglo proizvesti na svome gruntu ni najnužnije potrebe za prehranu porodice. Kada se svemu tome doda i velika armija nezaposlenih, što je osobito pogađalo mlade ljude, situacija je postajala nesnošljivom.

Izlaz su radni ljudi tražili u zapošljavanju izvan svoga područja. Jugoslavenske vlasti prema stanovništvu ovoga kraja bile su krajnje neprijateljski raspoložene, vrijeđajući ponos ovdašnjeg čovjeka, nazivajući ga talijanašem i slično.

Takvo ekonomsko stanje imalo je za posljedicu da je veliki broj ovdašnjih ljudi odlazio u ekonomsku emigraciju u prekomorske zemlje i u trgovačku mornaricu pod raznim zastavama.

Tako se na ovom području sa zakašnjenjem počeo razvijati revolucionarni radnički pokret pa i borba protiv monarho-fašističke diktature u Jugoslaviji.

U drugoj polovici kolovoza 1935. vratio se iz Sovjetskog Saveza Marijan Žuvić — Karlo i uspostavio vezu s Pokrajinskim komitetom KPJ za Dalmaciju. Poslije razgovora sa sekretarom Vickom Jelaskom, Žuvić je privremeno otišao u svoje rodno mjesto Veli Iž, ali sa zadatkom da osnuje partijske i skojevske organizacije na kotarevima Biograd na moru, Benkovac i Preko.

Nakon što je na Ižu našao Nikolu Cvitanovića, protjeranog iz SAD kao simpatizera KP Amerike, od njega je Žuvić saznao da su iz SAD protjerani još i Šime Lukin

— Babac iz Malog Iža i Šime Kovačević iz Ugljana. Nakon što je Marijan Žuvić uspio okupiti nekoliko povratnika iz Amerike, na dogovoru u Velom Ižu zaključili su da započnu osnivati simpatizerske grupe KPJ i SKOJ-a

u mjestima Veli Iž, Mali Iž i Ugljan, a zatim i u ostalim mjestima kotara Preko. Tako su već u rujnu 1935. osnovane prve simpatizerske grupe KPJ u navedenim mjestima, a nešto kasnije i simpatizerske grupe SKOJ-a, čime je počinjao planirani i organizirani revolucionarni pokret na otoku. Međutim, već 1. siječnja 1936. uhapšeno je 48 drugova iz Velog i Malog Iža i Ugljana pod sumnjom da vode komunističku propagandu. Ali, zbog nedostatka dokaza oko 30 ih je pušteno na slobodu poslije 12 dana provedenih pod istragom. Kasnije su pušteni i ostali zatvorenici. Svi zatvoreni dobro su se držali, pa su organizirali i dva štrajka glađu i oba su okončana u korist zatvorenika. To je ujedno bila i prva velika pobjeda radničkog pokreta u ovim krajevima.

Odmah po izlasku iz zatvora nastavljen je politički rad s ovim ljudima, proučavana je marksistička literatura, a bilo je i nekoliko konkretnijih akcija. Po izbijanju građanskog rata u Španjolskoj i ovdje je organizirana akcija prikupljanja pomoći za republikanske borce. Slani su i apeli vladi Kraljevine Jugoslavije da poduzme hitne mjere za oslobođenje Jugoslavena — španjolskih boraca koji su se našli u logorima u Francuskoj.

U povodu radničkog praznika 1. maja, zatim u povodu oktobarske revolucije i u ostalim prilikama, na okolnim brdima su se vješale crvene zastave, palile vatre, a u mjestima pisale revolucionarne parole protiv monarhista i diktature. U domovima kulture Velikog i Malog Iža i Molata razvijao se kulturno-prosvjetni rad. Tako je 1937. u Velom Ižu prikazan komad »Seljačka buna«.

Sistematskim radom na podizanju političke svijesti protiv nenarodnih režima stvoreni su potrebni uvjeti za osnivanje partijskih i skojevskih organizacija u pojedinim mjestima. Tako je prva partijska ćelija sa tri člana osnovana koncem srpnja 1937. u Velom Ižu. Sekretar je bio Silvo Filipović. To je bila prva partijska ćelija u zadarskom okrugu. Zatim je u proljeće 1939. osnovana prva partijska ćelija sa pet članova u Malom Ižu. Sekretar je bio Šime Lukin — Babac, a 1939. te su se organizacije proširile, pa je u Malom Ižu bilo sedam članova u dvije ćelije, a u Velom Ižu deset članova u tri ćelije. U Ugljanu su tada bila dva člana KPJ. Uskoro je osnovan i međumjesni komitet sa pet članova na čelu s Antom Baninom.

Prve skojevske organizacije osnovane su u Velom i Malom Ižu u ljeto 1938., a zatim i u ostalim mjestima. Zatim je 1940. osnovan i Međumjesni komitet SKOJ-a.

Kad su osnivane prve simpatizerske organizacije KPJ i SKOJ-a, svakom je članu bilo stavljeno u zadatak da se učlani u HSS radi širenja utjecaja i provođenja partijske linije, te radi stvaranja jedinstvene fronte u borbi protiv prijetećeg fašizma. Pravilnost takvog stava i rada potvrđivala se u svakidašnjoj praksi. Tako je prilikom Mačkova rođendana 1937. održan masovni narodni zbor pod očitim utjecajem KPJ, jer su glavni govornici bili članovi KPJ. Prilikom izbora 1938. u Velom Ižu održane su velike narodne demonstracije. Nije dopušteno režimskom kandidatu da izađe iz broda i održi planirani govor, već su članovi KPJ svojim govorom a cijelu predstavu pretvorili u protestni miting u kome je sudjelovalo oko 600 ljudi. Krenule su kolone demonstranata kroz mjesto uzvikujući parole: »Dolje fašizam!«, »Tražimo kruha, rada i slobode!«.

Na općinskim izborima 1939. Stranka radnog naroda u općini Veli Iž izašla je samostalno, a nosilac njezine liste, komunist Ive Lukin — Ivić, dobio je oko 50 posto svih glasova u Malom Ižu. Održane su 1940. i demonstracije protiv vlade Cvetković — Maček. U sukobu komunista s režimlijama 1940. pokušao je intervenirati kotarski načelnik i zastupnik HSS u Saboru, čemu su se energično suprotstavili članovi KPJ i ostali napredni građani ovoga kraja, pa je načelnik »u ime zakona« raspuštio skupštinu doma. Zaredale su demonstracije protiv vlade, skupoće i nezaposlenosti, tražene su demokratske slobode i oslonac na Sovjetski Savez. Tako je Partija osvajala sve više pristaša i simpatizera, a HSS i ostale građanske stranke gubile su utjecaj u širokim narodnim masama.

Travanjski rat i brza kapitulacija jugoslavenske vojske i države bila je neminovnost. Odmah po okupaciji partijska organizacija kotara Preko započela je pripreme za oružanu borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Prikupljeno je oko 20 pušaka, nekoliko pištolja i više stotina puščanih metaka. U svibnju 1941. Međumjesni komitet reorganiziran je u Kotarski komitet KPH Preko, osnovane su vojne komisije za Mali i Veli Iž, a pri mjesnim organizacijama vojne desetine. Zaključeno je da se Kotarski komitet KPH Preko što prije poveže s Kotarskim komitetom KPH Biograd n/m radi koordinacije. Za to su bili zaduženi Žuvić i Banina, s tim da je Ante Banina dobio zadatak da ido na rad u Zadar i da tamo osnuje partijsku i skojevsku organizaciju, da organizira privredno-ekonomsku sabotažu i si.

Tako je na dan Hitlerova napada na Sovjetski Savez, 22. lipnja 1941., partijska organizacija kotara Preko

imala 84 člana KPH sa 17 ćelija u devet mjesta, zatim dva mjesna komiteta (Veli i Mali Iž) i Kotarski komitet s pet članova, dok je skojevska organizacija imala oko 300 članova u 14 mjesta, zatim dva mjesna komiteta i Kotarski komitet s pet članova.

Krajem lipnja 1941. Ante Banina je osnovao u Zadru prvu partijsku ćeliju sa tri člana. Zapravo, osim njega u ćeliji su bili Ivo Burčul i Mirko Jurin. Među nekoliko odanih simpatizera Partije treba svakako spomenuti dra Androvića koji je pružio veliku pomoć u sanitetskom materijalu. Bilo je još mnogo pojedinaca koji su se neštedimice stavili u službu Partije i naroda.

Na poziv CK KPJ narodima Jugoslavije da se dižu na oružani narodni ustanak, partijska i skojevska organizacija Preko prihvatile su se svoga dijela zadatka. Dogovoreno je osnivanje prvih grupa. Samo su trojica pokazala izvjesni oportunizam, zbog čega su bili isključeni iz Partije i SKOJ-a. Odaziv za odlazak u borbu bio je masovan i iznad očekivanja, ali je stiglo naređenje Okružnog komiteta KPH za sjevernu Dalmaciju da se ne šalju borci, što je kod nekih izazvalo razočarenje.

Međutim, unatoč nekim poteškoćama, pa i nespornostima u vezi s izvođenjem prvih oružanih akcija na ovom području, Kotarski komitet KPH Preko radio je intenzivno prvoga ratnog ljeta uspješno pripremajući narod na ustanak. Početkom kolovoza 1941. bio je osnovan agitprop za izdavanje informativnog lista preko kojeg je trebalo informirati narod i širiti ideju NOB i NOP. Drugovi iz Malog Iža donijeli su iz tamošnjeg doma kulture radio-aparat, a drugovi iz Zadra stroj za pisanje i veću količinu papira. Tako su bili stvoreni osnovni materijalni uvjeti za izdavanje biltena koji se najprije pojavio pod nazivom »Radio-vijesti«, a zatim je dobio ime »Naše vijesti« pod kojim je izlazio čitavog rata i širio istinu o NOB i NOP ne samo na području kotara Preko, nego i na području Biograda, Benkovca, Zadra i ponekad otoka Pašmana.

Zbog više objektivnih ali i subjektivnih okolnosti na gravitacionom području Zadra, kao ni na području toga dijela Dalmacije, 1941. nije bilo partizanskih jedinica, iako su za to postojali uvjeti. Čekajući odlazak u borbu, ljudi su ovdje izvodili privredne i političke sabotaže i diverzantske akcije. Tako su u kotaru Preko organizirani ribari da ne love ribu za okupatora, već samo za potrebe domaćeg stanovništva. Prikupljana je i materijalna pomoć za izdržavanje drugova u ilegalnosti, te pomoć porodicama kojima su Talijani ukinuli opskrbu.

Odbori »Narodne pomoći« uspješno su obavljali svoj zadatak kao prethodnici NOO-a. Uz pomoć odvažnih boraca početkom kolovoza 1941. iz koncentracionog logora na otočiću Ošljaku kod Preka oslobođen je Vojin Zirović, član PK KPH za Dalmaciju.

U drugoj polovini studenoga 1941. OK KPH za sjevernu Dalmaciju javio je kotarskim komitetima KPH Biograd n/m i Preko da pripreme 10 do 15 boraca za odlazak u borbu. Na području kotara Preko javilo se mnogo više dobrovoljaca, pa je naknadno valjalo odlučiti koje će mjesto dati koliko boraca. Tako je iz Malog Iža otišlo 12, iz Velog Iža sedam, iz Molata četiri, iz Savra tri, iz Luke tri i iz Žmana jedan borac. Taj prvi odred sa 30 boraca krenuo je pod rukovodstvom Ante Banine i Šime Lukina — Babca. Ispraćaj je bio srdačan, a borci koji su odlazili u borbu ponosni. Saznali su da idu u Liku tek kada su došli na šibensko područje. Od njih trideset, dvadesetorica su položili svoje živote širom Jugoslavije boreći se u prvim redovima ne samo za slobodu, nego i za bratstvo i jedinstvo.

U jesen 1941. na području kotara Preko bio je vrlo dobar urod maslina. Najveći dio trebalo je predati okupatoru. Zato je KK Preko odlučio da se okupatoru ne preda ni kap ulja. Narod je skrivao ulje na razne načine, a okupator je na Malom Ižu rekvirirao oko 30 kvintala. Partija je povelu akciju da se rekvirirano ulje što prije odnese za potrebe NOP. To je urađeno noću uoči 26. srpnja. Dio ulja je odnesen, a ostatak proliven. Sutradan je okupator sakupio mještane da sazna tko je odnio i prolio ulje, ali bez uspjeha. Zatim je izdvojio 80 mladih ljudi, ukrao ih na brod i odveo kao taoce prema Velom Ižu. Među njima je bio i sekretar Mjesnog komiteta KP Šime Lukin. Negdje na pola puta Šime je dao znak za napad na posadu broda. Započela je kratka, ali odlučna borba u kojoj su goloruki taoци ubili sedam karabinjera i financa. Spasio se samo jedan karabinjer bacivši se u more. Među taocima bilo je i šest ranjenih. Od tada zadobivenih rana umro je Ljubo Lovrin. Nakon toga događaja iz Malog Iža otišlo je u partizane 256 boraca, među njima i 56 drugarica.

Tako je narod ovog sunčanog dijela naše zemlje počinjao svoju oslobodilačku borbu i revoluciju. Tako je prema nepotpunim podacima oko 13 posto ovdašnjeg stanovništva bilo u jedinicama NOV i POJ. U brojčanom pokazatelju stanje izgleda ovako: u redovima NOB uzelo je aktivnog učešća 8565 boraca, od čega je njih 1854 u

toj borbi položilo i svoje živote širom Jugoslavije. Zatim je oko 510 građana s ovog područja palo žrtvom fašističkog terora, a njih 219 poginulo je od bombardovanja, dok su 163 naša sugrađanina morala umrijeti u zatvoru i internaciji.

Tim junačkim i plemenitim žrtvama narod zadarskog područja plaćao je rađanje vlastite slobode ispod tuđinskog jarma u danima i godinama NOB i revolucije i njima pripada naša vječna zahvalnost u ime slobode.

Marijan Zuvic — Karlo

ZAPREŠIĆ Na zapadnom predgrađu Zagreba nalazi se područje predratnog kotara Zaprešić koje su sačinjavale općine: Zaprešić, Brdovečko Prigorje i Pušća, te nešto kasnije Dubravica i Luka koje su ranije pripadale kotaru Klanjec. Tu je u pedesetak sela i većih naselja živjelo oko 25.000 stanovnika, uglavnom hrvatske nacionalnosti i veoma siromašnog ekonomskog stanja. U borbi za opstanak mnogi ljudi iz ovog kraja radili su kao sezonski građevinski radnici u Zagrebu, ili na Jelačićevim imanjima u Zaprešiću, Lužnici, Jankovečkom i Brdovcu, ili kod Vranjicana u Ladiću. Oko 160 radnika radilo je u tvornici špirita i žeste u Savskom Marofu ili u mesnoj industriji u Zaprešiću.

Međutim, zbog veoma dobre saobraćajne veze cestom i željeznicom između Zaprešića i Zagreba, kao i činjenice da se u Zagrebu počinjala prilično rano razvijati jača industrija, trgovina i zanatstvo, veliki broj ranije sezonskih radnika sve je više dobivao stalno zaposlenje u raznim privrednim djelatnostima u Zagrebu, odakle su u najviše slučajeva svakodnevno dolazili svojim kućama i obitelji. Tako su ti radnici zaposleni u Zagrebu bili i glavni donosioci na ovo područje naprednih revolucionarnih ideja. Mnogi od njih često su učestvovali i neposredno u radničkim štrajkovima, kao jednom od oblika borbe za njihova radnička prava. Neki od tih radnika postajali su i članovi ilegalne KPJ, nakon čega su zaduživani od mjesnog ili od rajonskog komiteta da djeluju politički u svojim selima, da oko sebe okupljaju grupe simpatizera KPJ i da, konačno, u svojim selima prema postojećim prilikama i mogućnostima formiraju i partijske ćelije. Tako je 1937. formirana prva partijska ćelija u selu Prudnice, a naredne 1938. i u Kupljenovu. Početkom 1938. Josip Tucman osniva u velikom broju ovdašnjih sela odbore »Stranke radnog naroda«. Od tih pojedinaca u odborima formirane su kandidatske grupe, pa potom i partijske ćelije, kao što su u Šibici, Harmica

— Šenkovcu i Donjem Brdovcu osnovane 1940. Slijedilo je osnivanje partijskih ćelija 1941. u Luki, Plusku i Zeinici. Na području bivše općine Pušća postojale su par-

tijske ćelije u Kupljenovu, Hraševcu Puščanskom, Hraševcu, Kupljenskom, Pojatnom, Bregovljanima, Pušći Gornjoj i Puščanskom Trsteniku, koje su osnivane od 1938. do 1941. sa ukupno 35 članova Partije. Partijska ćelija u mjestu Zaprešić osnovana je 1940. i imala je pet članova, u Jakovlju 1940. i imala je 7 članova i u Jakovlju Cohu 1941. sa tri člana, tako da je na ovom području uoči fašističkog napada na Jugoslaviju djelovalo oko 79 članova KPH. Postojale su i skojevske grupe u Brdovcu, Kupljenovu, Pojatnu, Prudnicama, Zaprešiću i Jakovlju sa oko 40 skojevaca i velikim brojem njihovih mladih simpatizera.

Na području bivše općine Dubravica i Bistra nije postojala 1941. partijska organizacija, mada su na tim područjima djelovali pojedinci-komunisti, među kojima da spomenemo Peru Cara (koji 1938. odlazi u Novsku) i Nikolu Poljaka. Oni su oko sebe u Novakima, Bistranskom Oborovcu i okolini okupljali veliki broj simpatizera KPJ i drugih naprednih demokrata. U tome cilju i na inicijativu partijske ćelije iz Prudnica došlo je 1937. do osnivanja KUD »Matija Gubec« i čitaonice, a u Kupljenovu osnovano je pjevačko društvo.

Značajna aktivnost ovdje je pokazana 1937. godine u prikupljanju tzv. »crvene pomoći« koja je dobila masovno obilježje. Slijedilo je i prikupljanje potpisa kao zahtjeva tadašnjoj vladi za uspostavljanje prijateljskih odnosa sa SSSR-om. Iz Brdovca je upućeno zajedničko pismo banu Hrvatske banovine Ivanu šubašiću u kojem je narod ovog kraja protestirao protiv pristupanja Jugoslavije trojnom paktu.

Zahvaljujući dotadašnjim uspjesima Partije u listopadu 1940. osnovan je općinski komitet KPH za bivše općine Pušća i Jakovlje, na čijem se čelu nalazio kao sekretar Josip Tucman. Zatim je u veljači 1941. formiran i općinski komitet KPH za bivše općine Zaprešić i Brdovečko Prigorje, na čijem se čelu nalazio kao sekretar komiteta Pavao Lončar.

Slijedilo je formiranje i općinskih komiteta SKOJ-a u proljeće 1941. za općine Zaprešić i Brdovečko Prigorje, te za općinu Pušća i Jakovlje. Maja mjeseca 1941. formiran je i kotarski komitet KPH za kotar Zagreb i Samobor koji su sačinjavali: Josip Tucman, sekretar, te članovi: Pavao Lončar, Pavao Videković, Tomo Pipić, Rudo Gluhak i Ivan Krkač. Takvo je bilo organizaciono-političko stanje na ovom djeliću naše zemlje uoči fašističkog napada na nju 1941.

O samom napadu i okupaciji već je dosta govoreno i pisano, pa ćemo to ovdje preskočiti. Međutim, odmah

nakon okupacije Jugoslavije u travnju 1941. i ovdašnje partijske ćelije postavile su kao svoj prioritetni zadatak da objasne narodu sam karakter okupacije i posebno ustaške vlasti koju je donijela ta okupacija. Ovo je bilo tim potrebnije što na ovom području živi isključivo hrvatski živalj, koga ustaška propaganda odmah u prvim danima svoje vladavine pokušava obmanuti kako su upravo oni pravi i jedini predstavnici hrvatskog naroda i njegovi oslobodioci. Srećom, velika većina ovdašnjih ljudi shvatila je brzo i dobro tko su zapravo ustaše, kome i zašto služe. Zato je ustaška politika i propaganda ovdje nailazila na prijem samo kod šačice otpadnika, agenata i špijuna okupatora.

Komunisti i skojevci preko rasturanja raznih letaka, razgovora s pojedincima i na druge načine uspjeli su se na vrijeme organizovati i dobro suprotstaviti neprijateljskoj propagandi i njezinom utjecaju. Ubrzo su uslijedile i konkretne sabotaže, pa su tako članovi SKOJ-a u Pojatnu i Kupljenovu već maja 1941. počinjali kidati telefonske linije i stavljati pijesak u mazalice transportnih teretnih vagona dok bi se ovi zadržavali na obližnjim prugama i stanicama. Zato i Ministarstvo domobranstva

— odjel za željeznički promet obavještava nadležne 14. svibnja 1941. kako su »učestali slučajevi« oštećenja i kidanja telefonskih linija uz željezničku prugu Zaprešić

— Krapina, osobito između Pušće, Bistre i Velikog Trgovišća, i zato zahtijeva stroge kazne protiv počinitelja. Ali, sabotaže ne prestaju, pa tako je koncem srpnja 1941. miniran i željeznički most preko Krapine u Zaprešiću, ali most nije bio uništen, nego samo djelomično oštećene tračnice i saobraćaj privremeno obustavljen. Ovu akciju izvršio je skojevac Albin Kovačić i ona je imala značajan odjek među simpatizerima NOP-a, ali i upozorenje neprijatelju tu, na vratima Zagreba.

Jedan od važnih tadašnjih zadataka bio je i odvraćati omladinu da ne pristupa ustaškoj organizaciji, na čemu je posebno radio ustaški tabornik, student Kajnert Đuro, kojeg je trebalo ušutkati.

Trebalo je raditi na organizovanju sigurnijih punktova za vezu s gradom iz kojeg su se na ovo područje prebacivali ilegalci koje je trebalo i prihvatiti, smjestiti na sigurno mjesto do njihova daljnjeg odlaska na Zumberak ili drugdje, već prema partijskom rasporedu. Činjenica je da su ovi punktovi dobro funkcionirali i da u njima nikada nije došlo do provala, mada je preko njih prošlo na tisuće rodoljuba i boraca NOB-a iz Zagreba. Ovdje je značajno spomenuti da je partijska ćelija Harmea — Šenkovac odmah po okupaciji i po direktivi

Mjesnog komiteta KPH Zagreb formirala prihvatnu »stanicu« za borce koji su se vraćali iz francuskih logora, kao bivši učesnici rata u Španiji, koje je trebalo prihvatiti, smjestiti i obezbijediti da ne padnu u ruke ustašama ili okupatoru.

Početkom srpnja 1941. partijske ćelije ovog područja dobile su zadatak da organiziraju prijem drugova iz Kerestinečkog logora, na čijem se oslobođenju upravo radilo. Za ovaj zadatak bili su i posebno zaduženi od CK KPH drugovi Karlo Mrazović, Marko Belinić i Josip Tucman. Međutim, kada su sve pripreme bile izvršene i oružani proboj zatvorenika iz Kerestince planiran za utorak 15. srpnja 1941, tadašnji sekretar Mjesnog komiteta KPH Zagreb, Antun Rob, nastupio je s novom direktivom u ime CK KPH, kako su u logoru prihvatili njegov plan za oslobođenje u nedjelju 13. srpnja, dakle dva dana ranije. Nažalost se dogodilo ono što je bilo veoma porazno: drugovi iz logora izvršili su uspješan proboj noću između 13. i 14. srpnja, ali vanjsko osiguranje je zakazalo i nitko ih nije prihvatio. To je dovelo do činjenice da je ustašama u kratkom vremenu stiglo pojačanje, nakon čega je većina zatvorenika ponovno pala u ruke ustašama, što će potom i glavom platiti — strijeljani su u Zagrebu. Komunisti iz Zaprešića i Brdovca čekali su dvije noći na obali Save radi ugovorenog prihvata i uspjeli prihvatiti četvoricu drugova koje su potom prebacili na sigurno mjesto.

Na proširenoj sjednici CK KPH održanoj koncem maja 1941. u Švearovoj ulici br. 5 zaključeno je da se pride pripremi ustanka u Hrvatskoj, pa su u tom cilju za okrug Zagreb i konkretno zaduženi drugovi Dragutin Saili, Marko Belinić i Josip Tucman. Pripreme su počele i na području današnje općine Zaprešić, jer je tu postojala snažna partijska i skojevska baza. Po direktivi dra Vladimira Bakarića, člana CK KPH, pripremljen je i izbor Okružnog komiteta KPH Zagreb (vanjski) i održana potom osnivačka konferencija 1. studenog 1941. u kući Pavla Videkovića u selu Novaki. Okružni komitet KPH Zagreb — vanjski obuhvaćao je, pored kotara Zagreb, još i kotareve Samobor, Veliku Goricu i Zelinu, te dio Jaske.

U prisutnosti dra Bakarića, u novoformirani okružni komitet izabrani su: Dragutin Saili, sekretar, te članovi: Marko Belinić, Josip Tucman, Pavel Videković, Ivan Krkač, Pavel Beluhan, Tomo Pipić, Josip Mikulić, Pavao Lončar, zatim nešto kasnije i Milan Lovreković i Pavel Žukuna, — ušli u veljači 1942.

Polovinom prosinca 1941. osnovan je i Okružni komitet Skoja Zagreb — vanjski u koji su izabrani: Marijan Badel, sekretar, i članovi: Milan Lovreković, Marijan Kos, Janko Prišlin, Albin, Kovačić i Drago Butorac.

Osnivanjem pomenutih okružnih komiteta KPH i SKOJ-a Zagreb — vanjski još intenzivnije je nastavljeno sa pripremanjem oružanoga ustanka u ovom regionu. U tom cilju pojedini članovi komiteta dobivali su i konkretne zadatke. Istovremeno se pristupilo i osnivanju prvih NOO-a, po nekim selima već u kasnu jesen

1941. Odbori su osnovani u Brdovcu, Ivanju, Prudnicama, Drenju, Trstenik-Hrastini, Pojatnu, Kupljenovu, Hrševcu, Kupljenskom i Pašćanskom, u Pluski i još nekim selima. U te prve odbore ulazili su pored članova KP i utjecajni ljudi i simpatizeri KP koji su iza sebe imali veći broj pristaša.

Organizatorima ustanka u ovom regionu bilo je jasno u samom početku kako će se ovdje ustanak razvijati pod izuzetno složenim i teškim okolnostima, s obzirom da je i ovo područje okupator s ustašama pokrivao gustom mrežom svojih naoružanih ljudi, a i dobrom vezom i mogućom brzom intervencijom iz Zagreba. Zato je Okružni komitet predvidio za svoje operativno područje Žumberak, Ivančicu i Kalnik, što se pokazalo veoma korisnim i opravdanim.

Na proširenoj sjednici Okružnog komiteta KPH Zagreb, koja je održana u drugoj polovini prosinca 1941. u kući Šetinac Franje u Šibicama kraj Zaprešića, razmatrana je mogućnost formiranja partizanskog odreda na ovom području, jer se ustanovilo da već na terenu djeluje jedan broj naoružanih članova KPJ i SKOJ-a. Na formiranje su pozvani: Tomo Člakanić, Lazo Vračarić, Blaž Vilijan, Ivan Sokolić, Pavel Vidaković, Ignjac Pipić, Tomo Pipić, Stjepan Korišec, Pavao Baluhan, Nikola Lalljak, Josip Širanović, Stjepan Bzik, Nikola Suša, Milan Koren, Tomo Mikulić, Ivan Krkač, Drago Butorac i jedan željezničar iz Bosne

Međutim, zbog nastupanja veoma oštre zime i u nastojanju da se prikupi još boraca za formiranje odreda, to formiranje se privremeno odgodilo do daljnjega. Istovremeno su prihvaćani borci koji su pristizali iz Zagreba, slijedilo je kopanje zemunice za te borce, a u tu svrhu bili su prihvaćeni i neki već postojeći gospodarski objekti (štale i sjenici) u manjim zaseocima, i u njima se smještali prvi borci i ilegalci.

Tokom siječnja i veljače 1941. pozivu Partije i SKOJ-a odazvalo se 25 drugova s ovog terena kao borci

za prvi partizanski odred, i to: Širanović Josip, Beluhan Pavao, Laljak Nikola, Butorac Drago, Suša Nikola, Bzik Stjepan, Krkač Ivan, Krkač Barica, Kufta Franjo, Landripet Ivan, Lacković Franjo, Žukina Pavao, Milič Josip, Kuhada Nikola, Barilović Imbro, Tucman N. Stjepan, Jandras Josip, Turk Josip, Bzik Mirko, Misir Stjepan, Felković Stjepan, Viđak Slavko, Talan Josip, Jandras Nikola i Zebec Stjepan. Bilo je još drugova članova KP i SKOJ-a koji su želeći ući u sastav toga našeg prvog partizanskog odreda na ovom sektoru, ali za njih još nije bilo oružja, a niti su bili kompromitirani, i prema tome mogli su do daljnjega ostati na terenu. Za komandanta toga prvog zagorskog partizanskog odreda »Matija Gubec« postavljen je Ivan Sokolić, metalski radnik i komunist, a za političkog komesara Pavao Videković iz Novaka kraj Samobora. Značajno je spomenuti da je za svega 20 dana od njegova formiranja od tadašnjih 18 boraca odred narastao na 120 dobrovoljaca, svi do posljednjeg dobro naoružani. Jer već u svojoj prvoj akciji borci ovog odreda zarobili su 46 pušaka i veću količinu municije iz općinske zgrade u Brdovečkom Prigorju, zatim u akciji na ustaške agente u Jakovlju i na žandarmerijsku stanicu u Donjoj Stubici, čime je bila ometena i proslava godišnjice NDH zakazana u Gupčevom kraju. Napad na domobransku četu u mjestu Zaprešić nije najbolje uspio.

Tako ojačani borci ovog odreda proslavili su 1. maj 1942. u Pluski i Hrušćovcu, a ubrzo potom podijelili se u tri čete. Jedna četa od šezdesetak boraca krenula je odatle prema Ivaniću, druga četa s dvadesetak boraca prema Žumberku, da bi pritom napala žandarmerijsku patrolu u Pušćanskom Hrušćovcu, dok je ostatak boraca krenuo prema Donjoj Stubici, pošto se na području Zaprešića nije mogao zadržati zbog guste cestovne i željezničke veze ovog područja sa Zagrebom, odakle je neprijatelj s jačim snagama mogao brzo intervenirati.

Odluka Okružnog komiteta KPH Zagreb — vanjski da se ovdje gotovo pred vratima samoga Zagreba, gdje se stalno nalazio snažan okupatorski i ustaški garnizon, formira prva partizanska jedinica — odred »Matija Gubec« u ovom dijelu Hrvatskog zagorja, bila je veoma značajan događaj za NOP. Jer, bez obzira što je ovaj odred pod komandom Ivana Sokolića i političkog komesara Pavaa Videkovića doživio i svoj prvi ozbiljniji poraz 12. maja 1942. kod Začretja u Zagorju, njemu pripada pionirska uloga u ovom dijelu Hrvatskog zagorja, pa i svakom od njegovih boraca pojedinačno. Jer pojavom odreda »Matija Gubec« počinje se kod ovdašnjeg naroda sve

snažnije razbijati osjećaj tjeskobe i bespomoćnosti što mu je bio privremeno nametnuo okupator zajedno s ustašama. Slobodarski duh Gupčevih potomaka dobiva novo oslobodilačko obilježje. Borci ovoga odreda počinju na djelu kidati lance okupatorskog ropstva ukazujući najširim narodnim masama gdje im je pravo mjesto i uloga za njihovo vlastito oslobođenje. Odstupajući djelomično u pravcu Žumberka, već na tome putu odred se priključilo novih 18 dobrovoljaca, među kojima se nalazila i Milka Kufrin. Ovi borci bili su okosnica koja je primila pristigle borce sa Korduna da bi potom zajedno s njima formirala snažnu žumberačku četvu u ljeto 1942. i odatle krenula na Kalnik u sastav Kalničkog partizanskog odreda.

Kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, tako je i ovdje na zapadnom predgrađu Zagreba već u prvim akcijama i diverzijama narod kotara Zaprešić počinjao tražiti samoga sebe, svoje mjesto i ulogu u zajedničkoj narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije pod vodstvom KPJ i Tita. Tako započeta borba 1941. davala je i narodu ovog kraja određenu perspektivu za njegovo oslobođenje i nadu u dolazak novog, sretnijeg doba. Zato je i iz ovog kutka naše zemlje uzelo neposrednog učešća u redovima NOB-e ili u suradnji sa NOP u pozadini oko 4500 ljudi, od čega je njih 292 u redovima NOB-e položilo i svoje živote, dok ih je 129 palo žrtvom fašističkog terora.

Anton Štipak

ZLATAR-BISTRICA Općina Zlatar-Bistrica formirana je posljednjom upravno-teritorijalnom podjelom ukidanjem kotareva u oktobru 1962. Sadašnje općinsko područje pokriva teritorij bivšeg kotara Zlatar, zatim, tri sela bivše općine Marija Bistrica: Tugonica, Podgrađe i Sušobreg, te selo Jetrovec iz bivše općine Zelina.

Teritorij općine Zlatar-Bistrica prostire se na 343 km², obuhvaća 92 sela i naselja u kojima živi 36.700 stanovnika, uglavnom hrvatske nacionalnosti, uz mali broj drugih nacija i nacionalnih manjina zaposlenih u općinskoj upravi, prosvjeti, zdravstvu i ostalim djelatnostima.

Socijalni sastav stanovnika ove općine: 50% su seljaci — radnici, dio zaposlenog stanovništva u radnim organizacijama nuzgred se bavi i poljoprivredom.

U predratnom periodu preko 85% stanovnika činili su siromašni seljaci, 8% radnici i 7% činovnici i si. Brojni siromašni poljoprivrednici, koji nisu mogli živjeti od prinosa sa svoje zemlje, tražili su širom Jugoslavije bilo kakvu zaradu.

Karakteristično je za općinu Zlatar-Bistrica, kao i za čitavo područje Zagorja, prenapučenost na malom poljoprivrednom posjedu, razvoj ekstenzivne privrede koja je zapošljavala mnogo jeftine i nekvalificirane radne snage. Tu leži i ekonomsko objašnjenje razvoja mnogobrojnih i malih ugljenokopa s pretežno lošim ugljenim slojevima i teškim uvjetima eksploatacije.

Razvoj ugljenokopa Golubovec 1885. i Konjšćine 1899. znače početak razvoja rudarske kapitalističke proizvodnje. Kasnije dolazi do otvaranja rudnika Zajeзда, Materić, Peščeno, Mali Bukovec i Tugonica. Istovremeno se otvaraju industrijske ciglane u Tugonici i Vinipotoku, te kamenolom u Gotanlovcu.

Uporedo s razvojem rudarstva i industrije razvijaju se uz kotarsko središte Zlatar i općinski centri u Budinščini, Hrašćini, Loboru, Mihovljanu i Maču, te trgovački centri u Zlatar-Bistrici i Konjšćini, gdje nastaju manje ili veće obrtničke radionice koje zapošljavaju određeni

broj stručnih i pomoćnih radnika. U ovim radionicama i trgovinama broj radnika se dosta često mijenjao — već prema ekonomskim kretanjima, i to od 500 do 1000 zaposlenih.

Na području općine Zlatar-Bistrica postojalo je 18 vlastelinskih veleposjeda, te velik broj crkvenih posjeda koji su se zadržali do posljednje agrarne reforme 1946. Na ovim posjedima također je radio velik broj siromašnih radnika-seljaka za minimalnu nadnicu od 2 — 5 dinara dnevno.

Mladi radnički pokret u prvim danima svoga nastanka, još klasno nedovoljno svjestan i politički neorganiziran, vidio je mnogobrojne štrajkove i pobune u rudnicima i na veleposjedima još krajem prošloga stoljeća zbog niskih nadnica zakidanja zarada i vrlo teških uvjeta rada.

Međutim, odjeci oktobarske revolucije snažno su se odrazili u Hrvatskom zagorju, koje je već 1918. zahvaćeno velikim nemirima, čemu je posebno pridonio povratak učesnika oktobarske revolucije svojim kućama, među kojima su se nalazili: dr Pavle Gregorić iz Zlatara, Jurki Albert iz Zlatara, Stjepan Dražić iz Lobora, Gabro Kranjec i Alojz Hurčak iz Konjščine, Josip Zvonar i Mirko Kršek iz Budinščine i drugi.

Rezultat utjecaja oktobarske revolucije vidi se i u činjenici da je 20. travnja 1920. na izborima u Loboru izabrano 11 odbornika — komunista.

Pobune radnika i seljaka, revolucionarno gibanje osjeća se u cijelom ovom kraju, tako da izabrani odbornici na kotaru Zlatar-Bistrica odbijaju 1920. davanje prisege kralju, što dovodi te godine i do raspuštanja općinskog zastupstva. Razlučeni seljaci u tadašnjoj općini Mače sijeku telefonske žice, demoliraju općinski ured, bilježnikov stan i župni dvor, a u općini Lobar seljaci pale općinske spise, koji se odnose na evidenciju i žigosanje stoke. U selu Batina kod Zlatara seljaci i rudari napadaju oružjem vojnu izvidnicu i razbijaju je, a u općini Budinščini i Hrašćini vrši se priprema za pobunu koju su spriječili jaki žandarmerijski odredi. U toku 1920. dolazi do osnivanja sindikalnih organizacija i dizanja radničkog pokreta u njegovoj organizovanosti na jedan viši stupanj.

Osnivanjem radničkih organizacija radnici se počinju organizirati boriti za svoja prava. Osnivačka skupština URSSJ-ove organizacije za Golubovečke rudnike održava se 1935. na Veternici, koja povezuje goluboveč-

ke rudare s tekstilnim radnicima iz Varaždina, s rudarima konjšćinskog bazena i drugim radnim kolektivima toga kraja.

Ovakva organizacija omogućava da se u okviru radničkog pokreta kroz štrajkove i druge aktivnosti razvija i jača partijska organizacija i organizacija SKOJ-a na tome području.

Za progresivnu politiku posebno su zaslužni radnici ovog kraja koji su bili zaposleni u Zagrebu i Varaždinu i u neposrednoj vezi s tamošnjim organizovanim radničkim pokretom, u kojem su neki od njih imali čak i rukovodeću funkciju.

Održavajući stalnu vezu u selu sa svojim roditeljima, rođacima i prijateljima, kao pripadnici URSOV-ih sindikata, neki ovdašnji članovi KPJ i SKOJ-a tumačili su preko svojih veza situaciju u zemlji i svijetu kao i politiku KPJ u to vrijeme. Najaktivniji u tome bila su braća Gluhak — Rudolf, Ivan, Slavko i Ljudevit iz Konjšćine (Ivan je narodni heroj). Zatim su to Uroić Josip i Florijan te Turčin Dragutin iz Brlekova, Božić Valent iz Kosovečkog, Bedeković Zlata i Jakopović Ljudevit iz Galovca, Premor Drago iz Mača, Carek Dragutin iz Zlatara i mnogi drugi iz Lobora, Budinščine, Hraščine i ostalih sela.

Neprocjenjiva je uloga zagrebačkog proletarijata za razvoj NOB-e u našoj općini i u cijelom Hrvatskom zagorju. Iz svakog sela naše općine dolazilo je nedjeljom ili praznicima na desetke radnika svojim kućama gdje bi širili revolucionarnu misao i prenosili iskustva borbe radničke klase Zagreba i drugih gradova.

Dvojica naših općinskih sugrađana, Rožman Juraj iz Zlatar-Bistrice i Rogina Stjepan iz Demovca kraj Hraščine, sudjelovali su u španjolskoj revoluciji i njihova borba u Spaniji imala je velik utjecaj na progresivnu orijentaciju radnika i seljaka ovog kraja.

U vremenu između dva rata, a posebno pred okupaciju naše zemlje, na području ove općine djelovale su organizacije KPJ: u Loboru, — sekretar Juraj Lesičar »Jura Čuklavi« i članovi Franjo Drašić i Franjo Adanić »Ovčar«, u Maču, — sekretar Gabrijel Jug i članovi Drago Premor, Stjepan Benčić i Drago Pazma, u Turnišće-Brlekovu, — sekretar Josip Prepolec »Musek« i članovi Alojz Hurčak »Plavac«, Florijan Uroić i Šimun Klancir »Lisavi« iz Tugonice«. U partijskoj organizaciji Konjšćina bila je sekretar Zlata Bedeković i članovi Ivan Kosovec »Šučo« i Valent Božak »čučuk«. Konačno u partijskoj organizaciji Hraščina — Budinščina bio je sekretar Josip Zvonar i članovi Vilim Lončar, Mirko Kršek i

Juraj Sambolić, a krajem 1940. za partijsku organizaciju Zlatar-Bistrica povezao se i drug Alojz Čleković iz Poznanovca. Pod kraj 1941. daljnje povezivanje i rad organizacije obavljao je Mrkoci Mirko »Bertaš«.

Uoči okupacije naše zemlje 1941. na teritoriju općine Zlatar-Bistrica organizirano je djelovao uz članove KPJ i veći broj kandidata-simpatizera, posebno među omladinom.

Broj partijskih organizacija i broj članova KP, posebno na zapadnom dijelu bivšeg kotara Zlatar — u Poznanovcu i Bedekovčini, uvjetovali su da je u kolovozu 1940. održana partijska konferencija u selu Gornji Martinci kraj Zlatara i izabran Kotarski komitet KP za kotar Zlatar u koji su birani članovi: Lesičar Jura »Čukavi« iz Lobora i Premor Drago iz Mača. Zatim su u komitet birani i drugovi iz Poznanovca, Bedekovčine i Marije Bistrice.

Mada je bila dosta brojna organizacija HSS-a s nekoliko značajnijih kotarskih ličnosti, oni nisu imali dubljega korijena u masama i politički utjecaj koji bi odgovarao broju tih organizacija.

Zahvaljujući podršci vrhovnog vodstva HSS-a okupaciji i ustaškoj vlasti izgubljen je u okupaciji i onaj mali utjecaj HSS-a koji je do tada postojao.

Jer, Komunistička partija uspjela se prije rata vrlo dobro infiltrirati u organizaciju HSS-a i na tim područjima imala je inicijativu u svojim rukama i usmjeravala zavedene članove HSS-a na stranu radničkog pokreta, odnosno kasnije na stranu NOB-e.

Katolička crkva je također odigrala negativnu ulogu na našem području, i to tokom svih dana i godina okupacije. Njezina poruka narodu je bila — ne suprotstavljajte se vlasti, već je pomažite, jer je ta vlast prihvatila vjeru i katoličku crkvu. Neki su njeni popovi bili direktni agenti ustaša. Njihova sjedišta bila su stalna svratišta ustaških pristalica, osim Konjščine. To su iskoristili okupatori i svi propagatori ustaške tvorevine za mobilizaciju ovog naroda u državnu vojsku — domobrane, kojima su obećali zaposlenje u Njemačkoj i našim krajevima, redovito opskrbljivanje njihove obitelji, pa čak i plaće ako idu u njemačke takozvane radne jedinice, koje su na kraju završavale na ruskom frontu. Vjekovima željan kruha, pravde i slobode, ovdašnji narod ostao je zbunjen okupatorom i ustaškim postupcima i on ih je prezirao javno ili prikriveno.

Ustaše u ovom kraju sačinjavali su ljudi najlošijih moralnih kvaliteta, mobilizirane osobe i desni HSS-ovci,

kao i neke osobe koje su zbog zaposlenja prihvaćale ustaštvo kao režim, a ne kao ideologiju za pokret. Naime, na našem području 1941. nije se ni mogao konstituirati ustaški pokret, jer taj pokret kao politička organizacija nije mogao naići ni na kakvu podlogu u stanovništvu ovog kraja. Stanovništvo je jedino smatralo domobranstvo kao nekakvu regularnu državnu vojsku koja se morala služiti kada se dobije poziv, a u ustašama su gledali omražene ljude bez karaktera koje je narod prezirao.

Prema tome, ustaški pokret, kao ideologija, motiviran nekakvim zajedničkim pogledom na društvo i život s klasnim i političkim uređenjem, nije ovdje mogao imati šanse i narod ga nije prihvatio, kako su to možda ustaše očekivali. Zagorac, bezzemljaš, seljak s minimumom slabo plodne zemlje na kojoj je teško životario s brojem obitelji, radio kao najamni radnik, poluproleter i slično, bio je vjekovima zadojen i ogorčen protiv veleposjednika, vlastelina i kapitalista — protiv svega onog što je smatrao i doživljavao kao eksploataciju. Prema tome, socijalno porijeklo i vjekovna borba za goli kruh opredjeljivali su od davnina Zagoraca na borbu protiv ugnjetavanja i eksploatacije. Time ne mislimo tvrditi da ustaša nije bilo u Zagorju. Ustašku ulogu u ovim našim selima 1941—1942. imali su pripadnici reakcionarnog dijela HSS-a, koji su bili jako aktivni u gušenju ustanaka i progonu pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta.

Na našem području, gdje živi čisto hrvatski živalj, uvjeti za rad Partije i političko djelovanje bili su dosta teški. Intenzivna propaganda okupatora, Mačeka i ustaša, s brojnim obećanjima, podržavala je zbunjenost u narodu ovog kraja, posebno tamo gdje je bila slabije prodrla Komunistička partija sa svojim političkim djelovanjem i objašnjenjem stvarnog stanja. Tu, upravo, treba i tražiti razloge izvjesnog masovnijeg odlaska ovog stanovništva u tadašnju »državnu« vojsku, koja se zvala domobrani.

U toj situaciji u danima okupacije praktički jedina politička snaga ostaje KPJ i njen jasan i nedvosmislen program borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Nakon okupacije, a posebno nakon Proglasa CK KPJ, kojim se narodi Jugoslavije pozivaju na ustanak, komunisti i njihovi suradnici objašnjavaju narodu stanje u zemlji i svijetu, ciljeve NOP-a i NOB-e, te povezuju organizacije, simpatizere i omladinu, aktiviraju ili prikupljaju oružje i municiju te vrše pripreme za ustanak. Iz Zagreba dolaze na teritoriju općine komunisti-aktivisti rođeni na ovom terenu, između ostalih Carek Dragu-

tin, tipografski radnik iz Zlatara, Bedeković Zlata, student iz Galovca — Knjiščina, Slavko i Ljudevit Gluhak iz Konjšćine, Dragutin Premor i Dragutin Višek iz Mača i drugi, koji daju dragocjeni doprinos za razvoj daljnjih akcija, te širenje NOP-a na području općine.

Sa razvitkom NOP-a formiraju se i počeci nove narodne vlasti u vidu narodnooslobodilačkih odbora i Narodnog fronta. Tako se već krajem 1941. formiraju odbori NOF-e: u Loboru od četiri člana na čelu s Lesičarom Jurjem »Čuklavim«, u Konjšćini s pet članova na čelu s Vjekoslavom Rohanom, u Budinščina-Hrašćina s pet članova na čelu s Josipom Zvonarem, i drugdje. Veliki broj omladinaca, pa i čitave familije, aktiviraju se na strani NOB-e, pa da ovdje spomenemo barem neke od njih (Rohana Vjekoslava i Gluhaka Đure iz Konjšćine, Prepolca Josipa iz Turnišća, Hurčaka Alojza iz Koso-večkog, Uroića Florijana i Krška Stjepana iz Brlekova, Lončara Stjepana iz Hrašćine, Zvonara Josipa i Krška Mirka iz Budinščine, Sombolića Jure i Josipa iz Selnice, Adanića Franje, Lesičara Jurja i Drašić Franje iz Lobora, Premora Dragutina i Pazme Dragutina iz Mača i drugih. Sinovi i kćeri iz ovih obitelji bili su nosioci propagandnog materijala i pošte, iako još tada nisu bili u SKOJ-u. To su bili i naši punktovi između pojedinih regija i aktivista tih regija, rasadnici naprednih ideja i značajni priprematelji i organizatori širenja pokreta. To govori kakvu je široku i kvalitetnu bazu za NOB imala KPJ u masama Hrvatskog zagorja i na području naše općine 1941.

Prema do sada evidentiranim podacima područje općine Zlatar — Bistrica dalo je u toku NOR-a 1.050 boraca, koji su uglavnom pripadali jedinicama X zagrebačkog korpusa. Osim toga, velik broj boraca, rođen u našoj općini, otišao je u partizane iz Zagreba, Siska, Varaždina, Osijeka i drugih krajeva te pripadao raznim jedinicama NOVJ, od čega je njih 400 poginulo u NOR-u.

Velik broj poginulih boraca nije se mogao evidentirati, jer prije odlaska u partizane nisu više živjeli na teritoriju općine Zlatar — Bistrica i borili su se u drugim krajevima naše zemlje.

Općinski odbor SUBNOR-a

Z E L I N A Sadašnji teritorij općine Zelina bio je
U USTANKU prije minolog rata isključivo poljopriv-
 redni sa sitnoposjedničkom strukturom
seljačkog stanovništva, te svega pedesetak seljaka-radni-
ka koji su radili u ciglani, mlinu i pilani u Zelini, a bilo
ih je nekoliko i zaposlenih kod malog broja zelinskih
trgovaca i zanatlija.

S malog seoskog posjeda rijetko se pojavljivao
višak poljoprivrednih proizvoda, a ako je do toga i dola-
zilo, ti proizvodi prodavani su u bescijenje, dok su indu-
strijski proizvodi, koje je seljak morao kupovati, bili
veoma skupi, pa se i ovdašnji seljak često puta zaduži-
vao kod raznih zelenaša, a pritiskivale su ga kao mora i
razne fiskalne obaveze u vidu poreza i drugih nameta.

Eksploatirano i osiromašeno selo teško je podnosilo
takav svoj položaj, zbog čega je kroz historiju i na ovom
području bio stalno prisutan bunt seljaštva u raznim vi-
dovima i intenzitetu, od kojih je i posebno vrijedna paž-
nje Zelinska buna 1921.

Kroz bunt i otpor seljaštva zelinskog područja u
traženju njegove »pravice« radala se i razvijala i njegova
politizacija, vrlo rano usmjeravana od HRSS, odnosno
kasnije od HSS-a jedine političke stranke na ovom po-
dručju s jakim političkim utjecajem na široke slojeve
seljaštva i druge.

Politički utjecaj HSS bio je gotovo sveobuhvatan
kroz organizacije HSS, kao što su bile »Seljačka sloga«,
»Gospodarska sloga«, »Seljačka zaštita« i si.

Svoju cjelokupnu političku aktivnost zbog teškog
ekonomsko-socijalnog stanja, posebno kod seljaka, HSS
je tumačila krivnjom srpske dominacije, što znači kriv-
njom Srba u Jugoslaviji. Od kraja 30-tih godina do rata
ova je partija radila veoma aktivno protiv bilo kakvog
utjecaja KPJ i na svim svojim sastancima govorila o
opasnosti od »crvenih«, prikazujući komunizam kao naj-
veću opasnost za seljaštvo.

Pored toga komuniste i komunizam napadala je cr-
kva na razne načine, a režim ih je nemilosrdno kažnja-

vao i progonio. To je imalo za posljedicu što na području općine Zelina i nije prije rata bilo organiziranih naprednih snaga, organizirane djelatnosti KPJ i članova KPJ.

Međutim, i unatoč tome ni ovo područje nije ostalo imuno od utjecaja KPJ i komunista. Ideje o Partiji širili su pojedini simpatizeri KPJ i socijalizma u Pretokima, Blaževdolu, Šulincu, Hrastju, Mokričkom Bregu i drugdje. Zagreb, kao centar revolucionarnog pokreta, imao je značajan utjecaj preko naprednih radnika, đaka i studenata, — koji su u Zagrebu radili ili su se školovali — i na području općine Zelina. Međutim, aktivnost tih naprednih pojedinaca nije mogla ugroziti ozbiljnije dominaciju HSS-a i političko raspoloženje masa na osnovu njene politike.

U političkoj aktivnosti HSS nije ukazivala na opasnost od fašizma, koja je zemlji prijetila sve neposredni je, već se stvarao dojam da će se uz pomoć Njemačke riješiti i tzv. »hrvatsko pitanje«, pa je takav politički stav HSS-a proveden i u praksu u vrijeme fašističkog napada na Jugoslaviju, kada je Mačekova zaštita npr. u Kominu razoružala sve jedinice bivše jugoslavenske vojske koje su se pred Nijemcima povlačile od Varaždina prema Zagrebu.

Zbog tako stvorene političke klime narod područja općine Zelina okupaciju zemlje 1941. i nije shvatio tako tragično. Narod je bio više zbunjen i zatečen, u nedoumici, kad su vlast od Nijemaca preuzeli malobrojni i do tada nepoznati ustaše i kad je Maček pozvao pristaše HSS-a na pokoravanje i suradnju s ustašama.

U Sv. Ivanu Zelini ustaše su se regrutirali iz pro-ustaške organizacije »Hrvatski junak«, koja je pod okriljem crkve u Sv. Ivanu Zelini bila formirana u godinama neposredno pred II svjetski rat.

Ubrzo po dolasku ustaške vlasti, donedavno tako jaka i sveobuhvatna HSS, brzo je nestajala s političke pozornice kao da nikada nije ni postojala.

Pod snažnim pritiskom okupatorske i ustaške vlasti demokratski raspoloženi radnici, đaci, studenti, — simpatizeri KPJ, socijalizma i SSSR-a, — privremeno su se utišali i »povukli u sebe«, a okupatorska i ustaška vlast na općini bili su jedini tumači vojno-političkih zbivanja kod nas i u svijetu i njihova je propaganda suvereno vladala.

Međutim, čak u toj i takvoj ovdašnjoj situaciji polovinom VI mjeseca 1941. počinje i ovdje prva organizirana aktivnost na liniji KPJ. Toga mjeseca Antolković

Franjo iz Hrastja i Benički Anton iz partijske organizacije tvornice »Ventilator« iz Zagreba uspostavljaju vezu i dogovaraju se o potrebi organizovanog otpora okupatoru i ustašama i na ovom području. Zatim je, negdje početkom VIII mjeseca 1941, formirana prva ilegalna marksistička grupa u Hrastju u kojoj su bili Antolković Franjo, Antolković Stjepan, Benički Mato i Čegar Franjo. Grupa je u prvim mjesecima svoga djelovanja preko Beničkog Antuna bila vezana s partijskom organizacijom Zagreba, a već u IX mjesecu 1941. vezu s ovom grupom preuzeo je OK KPH Zagreb preko Marka Belinića koji počinje češće dolaziti u Hrastje radeći s ovom grupom.

Već od svoga početka grupa je uspješno djelovala u raskrinkavanju fašizma i ustaša kao fašističkih slugu i izdajnika hrvatskog naroda. Grupa je objašnjavala narodu i izdajničku ulogu rukovodstva HSS-a na čelu s Mačekom, ali je istovremeno tome narodu i objašnjavala ulogu KPJ i njen poziv na ustanak u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Grupa je nastojala pridobiti za NOP poznate i ugledne ljude s određenim autoritetom kod naroda, među kojima i istaknute članova HSS-a, koji su bili lijevo orijentirani, s određenom simpatijom i prema pojavi NOP-a, i u tome su tokom 1941. postignuti zavidni rezultati. Tako je do konca 1941. bilo u NOP-u obuhvaćeno niz pojedinaca i grupa u Pretokima, Zelini, Kalinju, Blaževdolu, Žitomiru, Hrastju, Šilincu i drugim selima. Istovremeno su postignuti i značajni rezultati na informiranju ljudi o NOP-u, na objašnjavanju linije KPJ u borbi za oslobođenje zemlje, na raskrinkavanju okupatora i ustaša i izdajničke uloge HSS-a i Mačeka. Ti uspjesi su se odrazili na onemogućavanje ustašama da ojačaju svoj utjecaj u narodu i da u svojim redovima okupe ugledne ljude ovog kraja, pa je, tako, onemogućeno ustašama da organiziraju svoje ustaške organizacije u selima, osim u par sela, ali i te su ubrzo propale.

U toku 1941. u Zelini i Zagrebu održana su tri sastanka s predstavnicima CK KPH (Hebrang, Bakarić i drugi), na kojima je raspravljano o političkom stanju na području tadašnjeg kotara Zelina nakon okupacije, o uvjetima i putevima ilegalne političke aktivnosti, a postavljeni su i konkretni zadaci o agitaciji i propagandi širenja i okupljanja na liniji NOP-a. Tako je neposredno angažovanje partijskih organizacija Zagreba bilo od izuzetne pomoći za razvoj NOP-a na području Zeline. A marksistička grupa iz Hrastja bila je nosilac svih tih aktivnosti. Na toj osnovi za članove KPH primljeni su 23. XII 1941. članovi marksističke grupe: Antolković Fra-

njo, Antolković Stjepan, Benički Mato i Čegar Franjo, a nešto kasnije i Žigrović Mato »Stari«.

Bila je to prva partijska ćelija na području pred-ratnog kotara Zelina na kojem je u predratnom periodu HSS imala glavni i neosporni politički utjecaj. Odatle je počinjalo sa snažnijim i organizovanijim razvojem NOP-a u Zelini, jer su pod konac 1941. za taj razvoj već stvoreni dosta dobri preduvjeti. Zahvaljujući tim preduvjetima, mogao se već 6. siječnja 1942. u Žitomiru formirati i prvi ovdašnji NOO, da bi zatim slijedilo stvaranje šire mreže NOO-a i drugih organizacija NOP-a na području sadašnje općine Zelina, odnosno predratnog kotara Sv. Ivan Zelina.

Odatle do oslobođenja uključit će se i veliki broj sinova i kćeri naroda ovog kraja u redove NOB-e ili u organizovani rad za NOP u pozadini da bi na taj način dali svoj doprinos konačnom oslobođenju naše zemlje. SESVETE 1941.

Franjo Antolović

ŽUPANJA U sastavu ratnog partizanskog kotara Županja nalazila su se sela: Velika Kopanica, Mala Kopanica, Kruševica, Kupina, Stružane, Prnjavor, Soljane, Novi Grad, Jaruge, Divoševci, Grundinci, Babina Greda, Sikirevci, Slavonski Samac, Štitar, Gradište, Bošnjaci, Zoljane, Drenovci, Strošinci, Računovci, Đurići, Rajevo Selo, Posavski Podgajci, Gunja i Županja.

Smješteno na lijevoj obali Save, odvojeno od važnijih puteva i velikih gradskih centara Beograda, Zagreba ili Sarajeva, ovo se područje dobrim dijelom nalazilo po strani od važnijih političkih zbivanja prije rata. Ali, već u prvim danima okupacije njemački je okupator zajedno s ustašama poklonio ovom području veliku pažnju.

U selima županjskog kotara osim Hrvata živjeli su Srbi, Slovaci, Rusini i Nijemci, te mnogobrojni doseljenici iz Hercegovine, Dalmacije i Like. Unatoč toj mješavini svi su se dobro uzajamno razumijevali pa i pomagali u datim prilikama. Ovdje su djelovale i razne građanske stranke, među kojima je brojčano prednjačila Hrvatska seljačka stranka. Ona se 1941. među prvim počela prilagođavati novoj okupatorsko-ustaškoj vlasti. Čak su se iz njenih redova u brojnim selima županjskog kotara regrutirale ustaše i zajedno s kulturbundovcima propagirale fašizam i, osobito, nacionalnu mržnju prema srpskom življu.

Iako prije rata na ovom području nije bila razvijena industrija, ovdašnji ljudi nisu odlazili trbuhom za kruhom jer je zemlja bila dosta plodna i oni su je dobro obrađivali. Zato se i radnička klasa u ovim krajevima sporije razvijala. Upravo zbog te radničke »praznine« lakše su se i brže osnivale ustaške organizacije u Županji, Babinoj Gredi, Bošnjacima, Slavonskom Samcu i u još nekim mjestima i većim selima.

Sve do okupacije Jugoslavije 1941. na području tadašnjeg županjskog kotara nije bilo partijske organizacije. Doduše, neki su s ovoga područja bili upoznati s radom i djelovanjem KPJ u Vinkovcima, Vukovaru, Sla-

vonskom Brodu, Brčkom i u još nekim mjestima. O tome su, u granicama tadašnjih mogućnosti, govorili i većem broju ljudi ovoga kraja.

U prvoj godini rata, neprijateljski vojnici nisu prolazili većinom ovdašnjih sela, pa je narod i zbog toga uglavnom mirno obrađivao svoju zemlju i obavljao ostale svakidašnje poslove. Međutim, već 1941. i osobito početkom 1942. i ovdašnje mirne stanovnike sve su više uznemiravali brojni ustaški zločini i zvjersko ubijanje Srba, Jevreja i Roma. Osobito je teško odjeknula vijest o masovnom ubojstvu na mostu preko Save kod Brčkoga. Uskoro su zaredali stravični prizori u kojima su Nijemci i ustaše odvodili u logor brojne srpske porodice, a neke od njih ubijali na očigled naroda, na cesti, bez ikakve krivnje, samo zato što su bili Srbi.

Uz pomoć svojih povjernika po selima i na ostale načine, ustaše su i hrvatskim seljacima oduzimale žito i ostale živežne namirnice. Sve je to povećavalo mržnju naroda prema ustašama. Istodobno četnici iz Semberije upadali su u neka hrvatska sela uz Savu, osobito u Rajevovo Selo, Posavski Podgajac, Jamen i Račinovac. Četnici su u tim slučajevima maltretirali i ubijali nedužno hrvatsko stanovništvo. Zato su ti nemili događaji unosili nemir u inače mirna županijska sela i naselja. U tome vrtlogu između života i smrti, strave i nemira, sve je manje bilo onih koji su spokojno ostajali uz plug i motiku, mada se još nije moglo govoriti i o nekom organiziranom otporu.

Početkom 1942. počeo je na ovaj teren češće dolaziti komunist Josip Zmajić — Zmaj — sa zadatkom da i ovdje osnuje prve partijske ćelije i organizira NOP i NOB-u. Uz Zmajinu pomoć osnovana je u ljeto 1942. prva partijska ćelija u selu Bošnjaci i skojevski aktiv u Velikoj Kopanici. Tako se tih dana 1942. pojavila i sve uspješnije počinjala djelovati Bosutska partizanska četa, koja se nalazila u sastavu srijemskih partizana i u koju toga ljeta počinje odlaziti i sve veći broj boraca s kotara Županja. Tako ojačana, četa je ubrzo prerasla u II srijemski odred i počela izvoditi sve krupnije oružane akcije.

Nakon masovnijeg odlaska u partizane, zaprijetila je opasnost mnogim antifašistima da dospiju u neprijateljske logore, pa čak i da budu strijeljani u svojim selima. Zato je trebalo pojačati politički rad na terenu i uspostaviti sigurnije političke veze sa Slavonskim Brodom, Brčkom i Srijemom. Uskoro su osnovane partijske ćelije u Maloj i Velikoj Kopanici, u Babinoj Gredi i još u nekim selima. Značajna je uloga bila Norberta Vebera — Šabana koji ovamo počinje sve češće dolaziti kao

član Okružnog komiteta KPH Slavonski Brod. Tako je u jesen 1943. osnovan i Kotarski komitet KPH Županja sa sekretarom Norbertom Veberom. Negdje u isto doba osnovan je i Kotarski NOO Županja s predsjednikom Lukom Grbićem, te Kotarski komitet SKOJ-a sa sekretaricom Micom Šimanović.

Suočen se masovnijim narodnim odlaskom u partizane, neprijatelj je u jesen 1943. poduzeo snažnu ofanzivu s pripadnicima čerkeskih vojnih formacija iza kojih su ostajala stravična zlodjela. Predvođeni njemačkim oficirima, bjelogardejci i Čerkezi klali su, palili i pljačkali sve do čega su dospjeli. Zato se u proglasu Okružnog NOO zapadnog Srijema govori, pored ostalog, kako je neprijatelj u županjskom kotaru samo u nekoliko dana ubio više od 50 Hrvata i Slovaka, a više od 250 otjerao u logor.

Želeći da se u što većem broju nađu u jednoj borbenoj jedinici, borci NOB-e sa županjskog kotara osnovali su 1944. svoju Županjsku četu. Ubrzo potom četa je obavila i svoje prvo vatreno krštenje — minirala je željezničku prugu na Bidlju. Akcija je uspjela veoma dobro. Tako je i četa uskoro prerasla u bataljon popunjen novim dobrovoljcima sa županjskog kotara na čije mse čelu nalazio komandant bataljona Ivan Tomljenović — Cigo. Bataljon je stekao simpatije i povjerenje ovdašnjeg naroda. Po borbenosti je ubrzo zauzeo prvo mjesto među jedinicama istočne skupine partizanskih odreda i zbog toga dobio prelaznu zastavu, pod kojom se proslavio i na srijemskoj fronti. Tako su manje zakašnjenje u podizanju ustanka borci županjskog kotara nastojali nadoknadiiti hrabrošću. Zato se već u prvoj polovini 1944. iz ovih krajeva masovno odlazilo u partizane. Samo u jednom danu, npr., iz Babine Grede otišlo je u partizane oko 300 boraca. Bio je to teški udarac ustašama, mačecovima i okupatoru koji su u zabludi računali na ovdašnje ljude kao na mirno i pokorno roblje.

Osim velikog broja sudionika NOB-e te još većeg broja simpatizera i suradnika, ovaj žitorodni i bogati kraj dao je NOB-i i njezinim borcima i veliku materijalnu pomoć. U prikupljanju te pomoći osobito važnu ulogu odigrale su žene antifašistkinje.

Okupljeni u svome Županjskom bataljonu, ali i u ostalim jedinicama NOVJ, Hrvati, Srbi, Slovaci i ostali ljudi ovoga kraja kojima je sloboda bila iznad svega bili su spremni za slobodu žrtvovati i svoje živote.

Viola Šinka, prof.

POSEBAN PRILOG

**NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE
RODOM IZ HRVATSKE**

KRATKI BIOGRAFSKI PODACI

BROZ Franje JOSIP — TITO, rođen 1892. u Kumrovcu, Klanjec. Strojbravarski radnik. Član KPJ od 1920. a Sekretar CK KPJ od augusta 1937. Voda i organizator narodnog ustanka u Jugoslaviji 1941. i Vrhovni komandant NOV i POJ. Istaknuta ličnost međunarodnog radničkog i komunističkog pokreta, neumorni borac za mir i ravnopravnost svih naroda i država svijeta, revolucionar koji preko 65 godina najaktivnije učestvuje u jugoslavenskom radničkom pokretu, predsjednik Saveza komunista Jugoslavije i predsjednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, maršal Jugoslavije i trostruki heroj naroda Jugoslavije.

ADŽIJA BOŽIDAR, rođen 1890. u Drnišu. Kao napredni publicist prije rata suđen i proganjan. Član KPJ od 1935. Koncem ožujka 1941. uhapšen po Mačkovom naređenju. Strijeljale ga ustaše u maksimirskoj šumi kraj Zagreba početkom lipnja 1941.

ANTUNOVIĆ ILIJA — KRVAVI, rođen 1919. u Drveniku kod Makarske. Radnik. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Istakao se u Blokovskom bataljonu kao narodni junak toga kraja.

ANTOLOVIĆ JOSIP — HRVATIN, rođen 1916. u Slavonskom Brodu. Radio prije rata u tvornici vagona. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Tokom rata bio je na raznim rukovodećim dužnostima.

ANUŠIĆ TADIJA, rođen 1896. u selu Glavice kod Sinja. Aktivni podoficir bivše jugoslavenske vojske. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Poginuo u napadu na Sjenicu 1941.

ANTONČIĆ MILAN — VELEBIT, rođen 1918. u Gospiću. Predratni aktivni podoficir. Sudionik NOB od 1941., a član KPJ od 1942. Tokom NOB nalazio se na raznim rukovodećim dužnostima.

ANTIĆ VICKO, rođen 1912. u Selcu kod Crikvenice. Bravarski radnik, član KPJ od 1937. Sudionik rata u Španjolskoj gdje je imao čin narednika. Sudionik NOB od 1941. Obavljao razne rukovodeće dužnosti. Bio je komandant 13. Primorsko-goranske divizije.

BABIĆ PETAR, rođen 1919. u Ličkom Tiškovcu. Prije rata strojobravar. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od početka 1942. U ratu obavljao razne rukovodeće dužnosti.

BABIĆ NIKOLA — MIKA, rođen 1917. u Brinja kod Ogulina. Prije rata student agronomije. Kao gimnazijalac u Slavonskom Brodu primljen za člana SKOJ-a. Član KPJ postao prije rata. Ustaše su ga strijeljale ujesen 1941.

BADEL MARIJAN, rođen 1920. u Koprivnici, gdje je po završetku trgovačke akademije radio kao službenik. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Bio je na raznim rukovodećim dužnostima. Poginuo kao komesar brigade »Franjo Ogulinac — Seljo« u sv. Jani kod Zagreba u lipnju 1944.

BACE MAKSIMILIJAN — MILIĆ, rođen 1914. u Pakoštanima kod Zadra. Kao đak klasične gimnazije u Splitu postao član KPJ u 18. godini života. Kao student u Zagrebu hapšen i proganjan. Sudionik rata u Španjolskoj, a u NOB nalazio se na raznim rukovodećim dužnostima. Jedan je od organizatora ustanka u Dalmaciji.

BAJIĆ ĐURO, rođen 1921. u selu Pecka kod Topuskog. Kao gimnazijalac primljen u SKOJ 1938. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. U borbi za Vrgorac u ožujku 1942. poginuo zajedno s 15 suboraca.

BAGAT VLADO, rođen 1915. u Spriju. Radnik — šofer. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Prije rata više puta hapšen i proganjan. U prvim danima ustanka istakao se hrabrošću. Napadnut s još tri druga u trabakulu na putu za otok Olib, Vlado Bagat se kao politički komesar Drugog pomorskog sektora junački borio. Kada su mu dva druga poginula, teško ranjen sam je sebi oduzeo život da živ ne padne u ruke neprijatelja.

BAKARIĆ VLADIMIR, rođen 1912. u Velikoj Gorici kod Zagreba. Predratni pravnik i doktor pravnih nauka. Član KPJ od 1933. i jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj 1941. Tokom rata nalazio se na najvišim rukovodećim dužnostima u Hrvatskoj.

BALTIC MILUTIN, rođen 1920. u Donjem Selištu kod Gline u seljačkoj porodici. Strojibravarski radnik. Član SKOJ-a od 1938. i KPJ od 1941. Sudionik NOB od 1941. Obavljao je razne vojne i političke dužnosti.

BAKRAČ ĐURO, rođen 1915. u Luščanima kod Gline u seljačkoj porodici. Do ustanka radio kao zemljoradnik. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Već 1943. bio je komandant Treće banijske brigade.

BANINA ANTE, rođen 1915. u Velom Ižu kod Zadra. Prije rata molerski radnik. Član KPJ od 1939. i sudionik NOB od 1941. Već koncem 1941. dolazi u Liku zajedno sa 30

boraca iz Dalmacije. Početkom 1942. komandant je Prvog hrvatskog proleterskog bataljona.

BATRNEK IGNJO — MALI, rođen 1923. u Čepinu kod Osijeka. Član SKOJ-a i sudionik NOB od 1941., a član KPJ od 1943. Izvršavajući jedan od zadataka koncem veljače 1945. bio je opkoljen. Borio se junački, a posljednjim metkom oduzeo sebi život da ne bi pao u ruke neprijatelju.

BELINIĆ MARKO, rođen 1911. u Jakovlju, Donja Stubica. Član KPJ od 1934. Jedan je od organizatora ustanka u Hrvatskom zagorju 1941. Tokom rata nalazio se na raznim odgovornim dužnostima, pa je bio i član Politbiroa CK KPH.

BOŽANIĆ ANDRIJA, rođen 1906. u Komiži na Visu u radničkoj porodici. Član KPJ od 1929. i sudionik NOB od 1941. U ratu se nalazio na odgovornim vojnim i političkim položajima.

BENIČ MIJO, rođen 1916. u Mrežničkim Novcima kod Karlovca. Po zanimanju kolar. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ o d1942. U borbi protiv talijanskih fašista poginuo je u svibnju 1942. kod Plaškoga braneći prelazak preko mosta svojim suborcima.

BENUSI MATEO — CIO, rođen 1906. u Rovinju. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1944. Zapažen prije rata kao antifašist. U borbi kod Limskeg kanala 1944. spasio grupu drugova od sigurne smrti.

BERUS ANKA, rođena 1903. u Splitu u činovničkoj porodici. Kao student u Ljubljani 1934. postala član KPJ. U NOB sudjelovala od 1941. Obavljala vrlo odgovorne dužnosti. 1942. kooptirana za člana CK KPH. Bila je ratni vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a.

BIBER ANTUN — TEHEK, rođen 1910. u Podturenu kod Čakovca. Obučarski radnik. Član KPJ od 1939. i sudionik NOB od 1941. U ratu je, pored ostalog, bio sekretar Okružnog komiteta KPH Bjelovar te sekretar Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju.

BILIĆ BOZO — MARIJAN, rođen 1913. u Civljanima kod Vrlike. Član KPJ od prije rata, sudionik rata u Španjolskoj i NOB od 1941. Jedan je od grupe boraca koja je likvidirala zloglasnog četničkog komandanta Kninske krajine, Paju Popovića. Junački poginuo kao komandant Prve dalmatinske brigade u borbi kod Jajca, u studenom 1942.

BIRTA MOJICA — ZEC, rođen 1916. u Gakovu kod Grubišna Polja u seljačkoj porodici. Prije rata šumski radnik. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Junački poginuo kao komandant bataljona u napadu na Ludbreg koncem lipnja 1944.

BILOBRK ANTE, rođen 1916. u Brštanovu kod Splita. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Istakao se u napadu na

kolonu neprijateljskih kamiona između Omiša i Splita u siječnju 1943. kada je poginulo oko 100 neprijateljskih vojnika. U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi bio je teško ranjen u borbama za Vlasenicu. Posljednjim se metkom ubio da ne bi pao u ruke neprijatelju.

BISKUP PETAR — VENO, rođen 1918. u Podgorici kod Bjelovara. Radnik, ličilac. Član KPJ od 1937. i sudionik NOB od 1941. Bio je na raznim rukovodećim vojnim dužnostima. Umro je od teških rana zadobivenih u borbama kod Podravske Slatine.

BJELAJAC STANKO, rođen 1912. u selu Majске Poljane kod Gline u seljačkoj porodici. Završio gimnaziju u Glini. Radio kao poreski službenik. Član KPJ od 1939. i sudionik NOB od 1941. U svibnju 1942. bio je komandant odreda, a u ožujku 1944. komandant Sedme banijske divizije.

BLAŽINA MATE, rođen 1925. u Čabrunićima kod Pule. Presvučen u njemačku uniformu upao je 6. kolovoza 1944. među 11 talijanskih vojnika u mjestu Salvore i razoružao ih. Poginuo kao zamjenik komandira čete u borbi za Brinje u travnju 1945.

BLAŽEVIĆ JAKOV, rođen 1912. u Bužimu kod Gospića. Kao gimnazijalac u Gospiću pridružio se radničkom pokretu i postao član KPJ 1928. Kao sekretar OK KPH za Liku jedan je od organizatora ustanka u Lici 1941. Na Petoj konferenciji KPJ 1940. izabran je za člana CK KPJ. U ratu se nalazio na istaknutim rukovodećim dužnostima.

BLAŽIČ ANTUN, rođen 1916. u Globočcu kod Varaždina u seljačkoj porodici. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Teško ranjen od ustaša u selu Maruševac u rujnu 1943. junački se branio do posljednjeg metka kojim je sam sebi oduzeo život.

BOBIĆ FLORIJAN, rođen 1913. u Gornjem Kačunu — Varaždin. Kao tekstilni radnik u tvornici »Tivar« postao je član KPJ 1935. Sudionik je NOB od 1941. Koncem travnja 1942. junački je poginuo u borbi s ustašama.

BOBINEC STJEPAN — ŠUMSKI, rođen 1919. u Alagincima, Slavonska Požega. Kao gimnazijalac u Zagrebu 1937. postao je član SKOJ-a. Sudionik je NOB od 1941. Istakao se kao komandant Posavskog partizanskog odreda. Teško ranjen u borbi s Nijemcima, Čerkezima i ustašama ručnom je bombom okončao vlastiti život.

BOGDAN PETAR — PEKO, rođen 1915. u Sinju. Pravo studirao u Beogradu. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. U NOB obavljao razne rukovodeće dužnosti. Bio je komandir čete u Prvoj dalmatinskoj brigadi 1942.

BOGDANOVIĆ GEDEON — GECO, rođen 1912. u Gornjoj Vlasti kod Vrhovina. Kao aktivni podoficir bivše jugo-

slavenske vojske napao je nekoga oficira zbog konzervativnosti i ne čekajući suđenje skrivao se po selima Bilogore. U prvim danima ustanka zadavao je neprijatelju velike glavobolje. O njegovu junaštvu narod Bilogore pjesme je pjevao.

BOLTA BOGDAN, rođen 1923. u Kijanu kod Gračaca. Sudionik je NOB od 1941. Poznat je po hrabrosti iz mnogih bitaka. Kao vodnik junački je poginuo u borbi kod Valjeva 1944.

BOSANAC PERSA, rođena 1922. u selu Čaralija — Podravska Slatina. Suradnica NOP-a od 1941. i aktivni sudionik NOB od 1943. Istakla se u borbi kod Sirača spašavajući ranjene drugove. U toj borbi je i poginula.

BOŽIĆ NIKOLA — JUG, rođen 1910. u Stupovači, Kutina. Sudionik je NOB od 1941. i član KPJ od 1942. U borbi kod Čazme s još nekoliko boraca zarobio je oko 40 ustaša. Poginuo je u napadu na njemački transport kod Kutine, nakon što je uskočio u lokomotivu, ubio vlakovođu, prešao u vagon i ubio deset njemačkih oficira.

BREULJ TOMO — VUJA, rođen 1916. u Krupi kod Obrovca. Prije rata građevinski radnik i član KPJ od 1940. Sudionik NOB od 1941. Po zadatku Partije radio u okupiranom Beogradu kao ilegalac pri Mjesnom komitetu KPJ Beograd do polovine 1942. U partizanima obavljao razne rukovodeće dužnosti.

BRKIĆ ZVONKO, rođen 1912. u Gornjoj Vrbi kod Slavonskog Broda u činovničkoj porodici. Geometar. Član SKOJ-a od 1932. i član KPJ od 1935. Jedan je od organizatora ustanka u Slavoniji. 1941. član je OK KPH Bjelovar. U ratu se nalazio na vrlo odgovornim rukovodećim položajima.

BRKOVIĆ MILENKO — CRNI, rođen 1912. u Brinjani kod Kutine. Kao obučarski radnik uključio se u napredni sindikalni pokret u Beogradu. Bio je hapšen i proganjan. Sredinom 1941. prihvatio se dužnosti sekretara OK KPJ Zaječar. Uhvaćen od Nijemaca prilikom jednog zadatka, ubijen kod Zaječara 18. 9. 1941.

BRONZIĆ ŽIVKO, rođen 1921. u Svinici kod Petrinje. Zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1940., član KPJ i sudionik NOB od 1941. Sredinom 1942. bio je komandant partizanskog bataljona. U napadu na neprijatelja u selu Ripač kod Bihaća 2. veljače 1943. junački je poginuo.

BRUK LEO, rođen 1910. u Rijeci Dubrovačkoj. Prije rata konobar u Mostaru gdje se pridružio naprednom radničkom pokretu. Krajem 1941. otišao u partizane i postao komandir čete u Konjičkom partizanskom odredu. Poginuo u borbi na Neretvi u veljači 1943.

BUBANIĆ STJEPAN, rođen 1913. u Šestakovcu kod Varaždina. Tramvajski radnik u Zagrebu. U travnju 1941. primljen je za člana KPJ, a krajem 1941. član je Petog rajonskog komiteta KPH Zagreb. Obavljajući dužnost tehničara u ilegalnoj štampariji, na jednom od svojih zadataka u Novoj Vesi u Zagrebu upao je u ustašku zasedu i poginuo 19. ožujka 1943.

BUBANJ VIKTOR, rođen 1918. u Fužinama kod Rijeke. Završio srednju tehničku školu. Član SKOJ-a od 1936. i član KPJ od 1939. Jedan je od organizatora ustanka u Hrvatskom primorju. Kao vođa diverzantske grupe pod konac 1941. pokazao je izuzetnu hrabrost, a u svibnju 1942. postavljen je za komandanta Prvog primorsko-goranskog partizanskog odreda.

BUBIĆ DRAGAN, rođen 1911. u Strušcu kod Kutine. Kao radnik na električnoj centrali kod Kotor-Varoši otpušten zbog svojih simpatija prema KPJ. Sudionik je u NOB i član KPJ od ustanka 1941. Poginuo kao komandir Borjanske partizanske čete u napadu na ustaše u Maslovarima krajem rujna 1941.

BUDAK DINKO, rođen 1897. u Karlobagu. Gimnaziju i trgovačku akademiju pohađao u Sušaku i Ljubljani. Član KPJ postao 1921. Više puta hapšen i proganjan kao komunist. Po naređenju Mačeka u ožujku 1941. uhvaćen i zatvoren u koncentracijski logor. U pokušaju bijega iz ustaškog logora u Kerestincu sredinom srpnja 1941. bio je ponovo uhapšen i strijeljan.

BUDICIN DUZEPE — PINO, rođen 1911. u Rovinju — Istra. Brijač. Član KP Italije postao je 1928. Fašisti ga više puta zatvarali i proganjali. Po kapitulaciji Italije radio neumorno na osnivanju partizanskih odreda u Istri. Bio na raznim rukovodećim dužnostima sve dok nije uhvaćen i strijeljan u veljači 1944.

BUHA BOŠKO, rođen 1926. u Novoj Gradini kod Virovitice. Kad je stvorena ustaška NDH s roditeljima je protjeran u Srbiju. Pristupio je u Mačvanski partizanski odred. U ulozi kurira — bombaša Boško se osobito isticao. Poginuo u borbi sa četnicima kod Pljevalja krajem 1943.

BUJIĆ IVICA, rođen 1913. u Sušaku. Prije rata metalski radnik i član KPJ od 1936. Kao prvoborac sisačkog partizanskog odreda Ivica se istakao u napadu na izvoriste nafte u Gojhu. Poginuo u borbi s Nijemcima.

BULAT RADE, rođen 1920. u Vrginmostu. Gimnaziju je pohađao u Sisku i Zagrebu. 1937. primljen za člana SKOJ-a, a 1939. za člana KPJ. Jedan je od organizatora ustanka na Kordunu. U ratu se nalazio na raznim rukovodećim dužnostima. Bio je načelnik štaba X zagrebačkog korpusa.

BUTORAC ANKA, rođena 1905. u Donjem Pazarištu kod Gospića. Radnica u tvornici rublja u Zagrebu. 1925. postala je član sindikata. Kao supruga člana CK KPJ Blagoja Parovića 1929. odlazi na Komunistički univerzitet u Moskvu kojeg je pohađala četiri godine. Izabrana je za člana CK KPH 1940. Pobjegla je iz ustaškog logora »Danica« u Koprivnici. Kraće se zadržala u Zagrebu. Na putu u partizane ustaše su je ponovno uhvatili. Nakon svirepog mučenja podlegla je ranama 22. veljače 1942. u kostajničkoj bolnici ne odavši ni vlastito ime.

CAR NIKOLA — CRNI, rođen 1910. u Crikvenici. Obućarski radnik. Bio u interenacionalnim brigadama u Španjolskoj. Član KPJ od 1937. i jedan od organizatora ustanka u Hrvatskom primorju. Poginuo je kod Sušaka 1942. kao komandant Prvog primorsko-goranskog odreda.

CAR PETAR — ZVRK, rođen 1920. u Novakima, Donja Stubica. Završio električarski zanat u Zagrebu. Član KPJ od 1939. i sudionik NOB od 1941. U NOB-i obavljao razne rukovodeće dužnosti. Bio je zamjenik političkog komesara divizije.

CVJETKO VJEČESLAV — FLORENS, rođen 1917. u Zagrebu. Član KPJ od 1937. i sudionik rata u Španjolskoj. Nakon okupacije Jugoslavije po zadatku Partije nekoliko puta ilegalno odlazio u Njemačku kako bi organizirao povratak španjolskih dobrovoljaca iz francuskih logora u Jugoslaviju. Ranjen u nekoj akciji, pao je u ruke ustašama. Krajem listopada 1941. strijeljan u Maksimiru kod Zagreba.

CVETKOVIĆ MARIJAN, rođen 1920. u Sisku. Kao đak Visoke ekonomsko-komercijalne škole u Zagrebu pristupa naprednom radničkom pokretu i postaje član KPJ 1938. Kao član OK KPH Sisak, jedan je od organizatora ustanka u tome kraju. Pod kraj 1943. imenovan je za pomoćnika komesara Šestog korpusa NOVJ.

ČALIĆ DUŠAN — ČULE, rođen 1918. u Ratkovcu, Nova Gradiška. Diplomirao na pravnom fakultetu u Beogradu. Član KPJ od 1939. Po direktivi Partije jedan je od organizatora ustanka na području Čazme, Bjelovara i Kalnika. Bio je komesar Šestog slavonskog korpusa NOVJ.

ČAKŠIRAN MILAN, rođen 1900. u Kordunskom Ljeskovcu. Sudionik NOB od 1941. Prema tvrdnji njegovih suboraca, oteo je neprijatelju 22 puškomitraljeza. U borbi za Cetinograd u srpnju 1943. smrtno je pogođen.

ČAVIĆ MILOŠ, rođen 1918. u Javorniku kod Dvora na Uni. Prije rata aktivni podoficir. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Poginuo vodeći svoju četu u borbi između Zrinja i Dvora u veljači 1942.

ČIPOR JADRO, rođen 1902. u Vurotu kod Siska. Kao napredni zemljoradnik primljen u KPJ 1935. Sudionik NOB od 1941. U studenome 1941. kod Petrinje bio je teško ranjen. Ubio se posljednjim metkom da ne bi pao u ruke ustašama.

ČORKOVIĆ DUŠAN, rođen 1921. u Bačugi kod Gline. Prije rata pitomac podoficirske pomorske škole. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Bio je komandant Trideset treće divizije NOVJ.

DAKIĆ BOŽIDAR, rođen 1909. u Klipinom Brdu kod Vojnića. Pekarski radnik. Član KPJ od 1936. Sudionik rata u Španjolskoj. U okupiranom Zagrebu sudjelovao u više diverzija. 9. studenog 1941. pao u ruke ustašama. Strijeljan u Maksimiru u studenom 1941.

DAMJANOVIĆ DANILO — DANIĆ, rođen 1915. u selu Kupirovu kod Srba. Član KPJ i jedan od organizatora ustanaka u ovome kraju od 1941. U ratu obavljao brojne rukovodeće dužnosti. Bio je zamjenik komandanta divizije.

DAKIĆ MILISAV, rođen 1912. u Lipinom Brdu. Član KPJ od prije rata i sudionik NOB od 1941. Već pod konac 1942. komandant je Petnaeste brigade. Poginuo u ožujku 1943. u borbama za Vrhovine kod Plitvičkih Jezera.

DEBELJAK STJEPAN, rođen 1908. u Ferdinandovcu kod Đurdevca. Prije rata strojobravar radnik. Član KPJ od 1942. i sudionik NOB od 1941. Tokom rata obavljao brojne odgovorne rukovodeće dužnosti. Bio je član Okružnog komiteta KPH Zagreb.

DEMONJA NIKOLA, rođen 1919. u Vlahoviću — Glina. Stolarski radnik. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Bio desetar prve desetine ustanika u Baniji. Kao komandant Dvanaeste divizije junački je poginuo u napadu na Slavonsku Požegu u studenome 1944. kao pukovnik NOVJ.

DEN AC IVAN, rođen 1917. u Kutini. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Tokom rata obavljao odgovorne rukovodeće dužnosti, osobito na Žumberku. Bio je komesar Trinaeste proleterke brigade koja se proslavila širom Jugoslavije.

DIMIĆ NADA, rođena 1923. u Divoselu kod Gospića. Prije rata tekstilna radnica. Član KPJ od 1940. i sudionik NOB od 1941. Ustaše su je uhvatile na borbenom zadatku u Karlovcu u studenom 1941. Ubijena u logoru Stara Gradiška u ožujku 1942.

DOMANI ROBERT, rođen 1908. u Orahovici kod Osijeka. Prije rata student tehnike. Član KPJ od 1937. i sudionik NOB od 1941. Bio u ratu u Španjolskoj. Kao komandanta Drugog kordunaškog odreda koncem 1941. ubili ga izdajnici koji su se pokolebali i prešli na stranu četnika.

DRAGIĆ SIMIĆA, rođen 1911. u Svinici kod Kostajnice. Prije rata stolar. Član KPJ od 1938. i član OK KPH Sisak

od 1940. Jedan je od organizatora ustanka u svome kraju. Umro u partizanskoj bolnici u Šamarici u lipnju 1943.

DUDE BRANKO, rođen 1930. u Splitu. Radnik u Beogradu. Iz rodnoa Solina kod Splita otišao u partizane 1941. Isticao se hrabrošću, osobito u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi.

DUMIČIĆ LJUBO, rođen 1920. u Podstrani kod Splita. Član KPJ od 1940. Jedan od osnivača Mosorskog partizanskog odreda 1941. Već u prvim mjesecima NOB-e zbog izuzetne hrabrosti poznat širom Dalmacije. Poginuo nesretnim slučajem prilikom ispitivanja bombe proizvedene u partizanskoj »tvornici« Mosorskog odreda u proljeće 1943.

DUMBOVIĆ KATA, rođena 1904. u Lukavcu kod Siska. U Zagrebu se 1924. zaposlila kao kućna pomoćnica. Član KPJ od 1938. i sudionik Pete zemaljske konferencije KPJ u Zagrebu 1940. Sudjelovala u oslobođenju grupe komunista iz ustaškog logora u Kerestincu. U toj akciji i sama je hrabro poginula.

DURBABA JOŠO, rođen 1920. u Kovačiću, Knin. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. U toku NOB-e isticao se hrabrošću u borbama kod Livna, Kupresa i u Crnoj Gori.

DAPIĆ ĐURO, rođen 1920. u Biteliću kod Sinja. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Junački poginuo u borbama za oslobođenje Splita u jesen 1943.

DURĐEVIĆ VASO — TURČIN, rođen 1923. u Bršadinu kod Vukovara. Sudionik NOB od 1941., član OK KPH Osijek od 1943. Poginuo na dužnosti komandira udarne Diljske grupe koncem svibnja 1944. Ima dokaza da je prije svoje pogibe uništio oko 100 neprijateljskih vojnika.

EGIČ OBRAD, rođen 1908. u Gošiću kod Šibenika. Bio aktivni podoficir bivše jugoslavenske vojske. Sudionik NOB od 1941., a član KPJ od 1942. Za vrijeme dramatične bitke na Sutjesci kao komandant Prvog bataljona Druge dalmatinske brigade osiguravao je prijelaz Vrhovnog štaba NOVJ preko Sutjeske.

FIKET MIRKO, rođen 1899. u šukincu, Križevci. Prije rata šumski radnik i član KPJ od 1940. Sudionik NOB od 1941. Kao Hrvat — komunist ratovao je u grupi Srba — partizana. Osvojio je njihovo povjerenje i na djelu stvarao bratstvo i jedinstvo.

FILIPOVIĆ STJEPAN — STEVO, rođen 1916. u Opuzenu kod Metkovića. Metalski radnik. Član KPJ od 1940. i sudionik NOB od 1941. Već 1942. hrabri je komandant Tamnavsko-kolubarskog bataljona. Uhapšen. Junački se držao u vauljevskom zatvoru. Njegova slika na vješalima, 22. svibnja 1942. obišla je Evropu i cijeli svijet, kao svjedočanstvo o hrabrosti partizanskog borca.

GACĚŠA VASILJ, rođen 1908. u Vlahoviću kod Gline. Zemljoradnik. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u svome kraju. U rujnu 1941. već je komandant Banijskog partizanskog odreda. Poginuo u travnju 1942. Bio je legenda Banije. O njemu su se pjesme pjevale.

GALJER VILIM, rođen 1911. u Pugovcu kod Bjelovara. Poštanski službenik, član KPJ od 1940. Jedan od diverzantata na glavnu poštu u Zagrebu u rujnu 1941. Kao komesar čete u Drugom kordunaškom odredu junački je poginuo u veljači 1942.

GEROVAC LJUBICA, rođena 1920. u Jezeranama, Lika. Studirala u Zagrebu i postala član KPJ 1940. Sudionik NOB od 1941. U borbi protiv ustaša kod njezinih Jezerana sredinom travnja 1942. teško je ranjena. Da ne bi neprijatelju pala u ruke, sama je sebi oduzela život.

GOLEM MATE, rođen 1923. u Bisku kod Sinja. Član SKOJ-a od 1939. i KPJ od 1940. Sudionik NOB od 1941. Zatrobljen, mučen i strijeljan ujesen 1941. Uoči strijeljanja doviknuo je talijanskim vojnicima: »Dolje krvavi fašizam!«

GLUHAK IVO, rođen 1922. u Kašini kod Zlatara. Član SKOJ-a od 1939. Sudjelovao u napadu na ustaše kod Botaničkog vrta u Zagrebu. Osuđen na smrt i pobjegao iz zatvora. Otišao na Kordun u partizane. Poginuo u listopadu 1941.

GOŠNJAK IVAN, rođen 1909. u Ogulinu. Stolarski radnik. Član KPJ od 1933. Sudjelovao u Španjolskom ratu kao kapetan. Sredinom 1942. pobjegao iz njemačkog logora i otišao u partizane. Tokom rata obavljao visoke rukovodeće dužnosti. Bio je komandant Glavnog štaba NOV Hrvatske.

GRBIČ ČEDO, rođen 1921. u Rajiću kod Okučana. Prije rata student šumarstva. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Obavljao razne rukovodeće dužnosti u Slavoniji.

GREGORIČ PAVLE, rođen 1892. u Zlataru. Predratni liječnik. Član KPJ od 1921. i član CK KPH od 1937. Jedan od organizatora narodnog ustanka u Hrvatskoj. Tokom rata nalazio se na raznim i odgovornim rukovodećim položajima.

GREDELJ JANKO, rođen 1906. u Zagrebu. Član KPJ od 1936. i sudionik NOB od 1941. Isticao se kao ilegalni radnik u štampariji CK KPH gdje je radio sve do konca 1941. kada su ga ustaše otkrile i uhvatile. Umro nakon zlostavljanja i mučenja.

GRMUŠA RADE, rođen 1917. u Bojni kod Gline. Obučarski radnik. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. U borbi za Bihać 1942. i kasnije na Neretvi i Sutjesci isticao se hrabrošću.

GRUBOR PETAR — BUZDOVAN, rođen 1902. u Brlogu kod Otočca. Obučarski radnik. Član KPJ od 1927. i sudionik

NOB od 1941. Organizator ustanka u Otočcu. Bio obavještajni oficir pri Glavnom štabu NOV Hrvatske. U borbama za oslobođenje Otočca u siječnju 1944. junački poginuo.

GJJVO IVAN, rođen 1910. u Zapotama kod Knina. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Bio komandant Jedanaeste dalmatinske brigade.

HARIŠ IVAN — GROMOVNIK, rođen 1903. u Slapnu, Karlovac. Član KPJ i sudionik rata u Španjolskoj od 1936. Sudionik NOB od 1941. Legendarni Ilija Gromovnik organizator diverzija.

HEČIMOVIĆ NIKOLA — BRACIJA, rođen 1920. u Bukovcu, Gospić. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Istakao se u napadu na Talijane u Donjem Lapcu u veljači 1942. Po odluci Partije vraćen iz operativne jedinice za sekretara KK KPH Perušić. Na toj dužnosti poginuo.

HOLJEVAC VEČESLAV, rođen 1917. u Karlovcu. Član KPJ od 1939. Jedan od organizatora ustanka u Kralovcu. Brojne su borbe u kojima se isticao, osobito kada je spašavao iz ustaških ruku člana CK KPH Marijana Čavića.

ILIĆ LJUBO, rođen 1905. u Splitu, inženjer. Član KPJ od 1931. Sudionik rata u Španjolskoj. 1943. priključio se pokretu otpora u Francuskoj. Od 1944. vojni je ataše NOV u Parizu.

JANJANIN RADE, rođen 1922. u Donjoj Dubravi, Ogulin. Prije rata student šumarstva. Član KPJ od 1939., a sudionik NOB od 1941. Već 1942. bio je zamjenik komesara Druge kordunaške brigade. Umro od tifusa 1943.

JANIČ VLADO — CAPO, rođen 1904. u Sisku. Strojovar. Član KPJ od 1931. Istakao se kao radnik u željezari Sisak gdje je 1933. sekretar partijske ćelije. Organizator je ustanka u Sisku i okolini. Bio komesar korpusa narodne odbrane Jugoslavije.

JAKŠIĆ PAVLE, rođen 1913. u Blatištu, Vrginmost. Profesor i član KPJ. Sudionik NOB od 1941. Komandant Prvog kraljevačkog partizanskog odreda. 1944. bio komandant Jedanaestog korpusa NOVJ.

JAVORINA SAVKA, rođena 1918. u Studenici kod Perušića. Medicinska sestra. Član KPJ od 1940., a sudionik NOB od 1941. Obavljala je razne rukovodeće dužnosti.

JANKEZ GRGA, rođen 1906. u Ivanjskoj, Bjelovar. Prije rata obučarski radnik, član KPJ od 1927. Sudionik NOB od 1941. Jedan od organizatora ustanka u Slavoniji.

JERKOVIĆ MATE, rođen 1915. u Novom Selu, Petrinja. Predratni student prava. Priključio se naprednom radničkom pokretu. Mobiliziran u domobrane. Pobjegao u partizane 1941. od kada je i član KPJ. Bio komandant Desetog zagrebačkog korpusa.

JO KA MILAN, rođen 1922. u selu Goge, Dvor na Uni. Bravarski radnik. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1942. Bio načelnik štaba Dvadeset osme divizije NOVJ.

JONIĆ ANTE, rođen 1918. u Bisku kod Sinja. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Jedan od najhrabrijih splitskih prvoboraca. U borbama kod Livna sredinom kolovoza 1942. junački poginuo.

JOVANIĆ ĐOKO, rođen 1917. u Suvaji, Srb, Donji Lapac. Prije rata student. Član KPJ od 1939. Jedan od organizatora ustanka u Srbu i okolini. Istakao se kao komandant ličkih proletera za njemačkog desanta na Drvar u svibnju 1944.

JURJEVIĆ ANTE — BAJA, rođen 1915. u Splitu. Član SKOJ-a od 1934. i KPJ od 1939. Jedan je od organizatora ustanka u svome kraju. Tokom NOB-e obavljao odgovorne rukovodeće dužnosti.

KALAN JA PETAR, rođen 1915. u Zaklovu, Dvor na Uni, u seljačkoj porodici. Već u prvim danima ustanka istakao se hrabrošću.

KESIĆ PETAR — BIČO, rođen 1918. u Vučipolju, Gračac. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Poginuo u travnju 1942. Jedan od omiljenih ličkih prvoboraca.

KOMAR SLAVKO, rođen 1918. u Gospiću. Kao student u Zagrebu pridružio se mladim revolucionarima i postao član KPJ 1940. Sudjelovao u napadu na ustašku bojnu kod Botaničkog vrta u Zagrebu sredinom kolovoza 1941.

KOMLJENović STOJAN — ČOKA, rođen 1920. u Novom Gradcu kod Virovitice. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Herojski je poginuo u napadu na Viroviticu u veljači 1943.

KONČAR DRAGICA, rođena 1915. u Jošanu kod Udbine. Član KPJ od 1938. Supruga sekretara CK KPH Rade Končara.

KONČAR MARKO, rođen 1920. u Pakracu. Član SKOJ-a od 1940., sudionik NOB od 1941. Hrabrost je potvrdio i atentatom na ustaškog koljača Petra Nemeta. Poginuo u ožujku 1942.

KONČAR RADE, rođen 1911. u Končarevu kraju, Lika. Strojbravar. Član KPJ od 1934. Sekretar CK KPH i član Politbiroa CK KPJ. Organizator ustanka u Hrvatskoj. Ustaše ga uhapsile u Splitu. Nakon teškog mučenja strijeljan zajedno s 25 drugova — Splitskana kod Šibenika 22. svibnja 1942.

KOSANOVIĆ ĐURO, rođen 1917. u Jasenku, Ogulin. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1942. Jedan od najhrabrijih boraca u svome odred. Vraćajući se sa sahrane poginulog brata i sestre, ubijen iz zasjede u listopadu 1943.

KOVAČ MARKO, rođen 1910. kod Čakovca. Građevinski radnik. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Poginuo u svibnju 1944. Obavljao razne rukovodeće dužnosti

KRAŠ JOSIP, rođen 1910. u Vrglovcu kod Varaždina. Pekarski radnik. Član KPJ od 1928. Član CK KPH i CK KPJ. Jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj. Uhvaćen prilikom obavljanja ilegalnog zadatka u Karlovcu. Nije se predao. Junački se boreći, umro od ustaške bajonete.

KRUNIČ UROŠ, rođen 1914. u Starom Selu, Petrinja. Student bogoslovije u Beogradu. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Krajem te godine sekretar je KK KPH Petrinja.

KRAJACIĆ IVAN — STEVO, rođen 1906. u Poljani, Nova Gradiška. Metalski radnik. Član KPJ od 1923. Sudionik rata u Španjolskoj. Jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj. U okupiranom Zagrebu obavljao teške i odgovorne partijske zadatke. Od 1944. organizacioni sekretar CK KPH.

KRKAČ IVAN, rođen 1911. u Jakovlju, Krapina. Član KPJ od 1940. Organizator ustanka u svome kraju i osnivač Prvog partizanskog voda kod Krapine. U borbama kod Donje Stubice u svibnju 1942. junački poginuo.

KROFLIN RUDOLF, rođen 1916. u Klanjcu. Kovački radnik. Član KPJ od prije rata, sudionik NOB od 1941. Ruководilac diverzantske grupe u napadu na ustaše kod Botaničkog vrta u Zagrebu u ljeto 1941. Ustaše ga uhvatile i zvjerski mučile. Umro.

LOVINČIĆ IVICA, rođen 1911. u Lučanima, Otočac. Završio alatničarski zanat u Zagrebu. Član KPJ od početka 1941. Ujesen iste godine sekretar je Kotarskog komiteta KPH Brinje. U ožujku 1942. strijeljali ga Talijani.

LOZOVINA JOSIP, rođen 1919. u Segetu kod Trogira. Član KPJ od 1939. Organizator ustanka u svome kraju. Već 1941. Lozovina je sa svojim drugovima izveo nekoliko vrlo uspješnih akcija. Tokom NOB obavljao je razne rukovodeće dužnosti.

MACURA SLOBODAN, rođen 1918. u Zadru u popovskoj porodici. Kao gimnazijalac u Šibeniku pristupio je revolucionarnom omladinskom pokretu. Član je KPJ od 1939., a sudionik NOB od 1941. U svibnju 1942. bio je zamjenik politkomesara bataljona »Bude Borjan«. Junački je poginuo u bici na Neretvi 21. ožujka 1943.

MAJSTOROVIĆ DANE, rođen 1924. u Podubini, Titova Korenica. Učesnik je NOB od 1941. Izuzetnom hrabrošću na sebe je skrenuo pažnju svojih drugova. Herojski je poginuo kao vodnik voda u borbi s Nijemcima kod Volujaka 20. kolovoza 1944.

MAMULA BOGDAN, rođen 1918. u Gorskom kotaru. Učesnik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Tokom rata obav-

ljao razne rukovodeće dužnosti od vodnika voda do načelnika štaba 13. primorsko-goranske divizije.

MARAKOVIĆ NIKOLA — NINA, rođen 1912. u Hrvatskoj Kostajnici. Kao student Pravnog fakulteta u Zagrebu 1933. pristupa naprednom radničkom pokretu. Jedan je od osnivača Sisačkog partizanskog odreda. Herojski je poginuo kao komandant 1. banijske brigade u borbi za spas ranjenika kod Prozora 13. lipnja 1943.

MAREVIĆ STANKO, rođen 1922. kod Metkovića. Član SKOJ-a od 1938. i član KPJ od 1941. Od ustanka do pogibije (25. svibnja 1944.) bio je komandant Neretljanskog odreda.

MARINKOVIĆ IVAN, rođen 1905. u Sutivanu na Braču. Diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1931. Član KPJ od 1932., sekretar OK KPH Karlovac 1939. i član CK KPH 1940. Jedan je od poznatijih organizatora ustanka u tome kraju. Izdajom nekog provokatora Marinković je pao u ruke ustašama 19. veljače 1943. Nakon strašnog mučenja strijeljan je mjesec dana kasnije.

MARINKOVIĆ JOVAN, rođen 1913. u Triblju. Učesnik NOB i član KPJ od 1941. Prošao je borbeni put od vodnika voda do komandanta brigade. Poginuo na dužnosti obavještajnog oficira VI korpusa NOVJ u Zvečevu 27. listopada 1944.

MARINKOVIĆ SONJA, rođena 1916. u Straževici, Pakrac, u popovskoj porodici. Kao student poljoprivrednog fakulteta, Sonja je primljena za člana KPJ 1939., a već 1940. delegat je novosadske omladine na kongresu za mir u Parizu. U jeku priprema ustanka kao član Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu odlazi po zadatku u Beograd gdje je 31. srpnja 1941. prepoznata na ulici, uhvaćena i strijeljana s još dvadeset drugova.

MARJANOVIĆ JOSO, rođen 1905. u Velikoj Solini kod Gline. Kao mladi komunist osuđen 1936. na tri godine roblje u Lepoglavi. Već u prvim danima okupacije uhvatile ga ustaše kao sekretara Kotarskog komiteta KPH Glina. S grupom Srba odveden u logor »Danica« odakle je ubrzo pobjegao. Junački je poginuo u borbi s ustašama 10. listopada 1941. u šumi zvanj Prolom.

MARKOVIĆ MILAN, rođen 1906. u Dubravi, Gospić. Kao tramvajski radnik u Zagrebu primljen za člana KPJ 1939. Učesnik je NOB od 1941. Poginuo kao komandir čete u borbi kod Magarčevca 14. svibnja 1942.

MAROVIĆ ALEKSANDAR, rođen 1918. u selu Radojčić, Ogulin. Član KPJ od 1939. kada progonjen od žandara odlazi na Kosovo. Krajem 1941. u njegovu stanu u Prištini osnovan je Kotarski komitet KPJ Gračanik. Marović je jedan

od organizatora ustanka na Kosovu. Strijeljan sredinom siječnja 1943. kod Lipljana.

MARUŠIĆ IVICA —RATKO, rođen 1912. kod Sinja. Član KPJ od 1932. Prije rata proganjan i zatvaran više puta. Iz okupiranog Zagreba odlazi 1941. među Kozarčane. Taj omiljeni krajiški suborac pod nadimkom Ratko umro je od četničkih rana na Manjači početkom rujna 1942. .

MASLARIĆ BOŽIDAR, rođen 1895. u Dalju kod Osijeka. Član KPJ od 1919. Jedan od poznatijih jugoslavenskih komunista i izvan naše zemlje. Bio je u španjolskom građanskom ratu. Za NOB bio u SSSR-u i radio u redakciji »Slobodna Jugoslavija« s Veljkom Vlahovićem. Bio je član CK KPJ i CK KPH te narodni zastupnik.

MATIĆ STOJAN, rođen 1915. u Nebljusima, Donji Lapac. Prije rata završio vojnu akademiju. Učesnik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Već 1941. komandant je Lapačkog partizanskog bataljona. Poginuo u napadu na talijanski garnizon u Donjem Lapcu 21. veljače 1942.

MATIJEVIĆ MILOŠ, rođen 1902. kod Vojnića. Član KPJ od 1926. Prije rata učestvovao u radničkim štrajkovima. Na Petoj konferenciji KPJ izabran za kandidata CK KPJ. U rujnu 1941. uhvatili ga gestapovci u Beogradu i mjesec dana kasnije strijeljali ga s grupom komunista.

MECAR IVO —DUGI, rođen 1909. u Zagrebu. Od 1942. bio sekretar Mjesnog komiteta KPH Zagreb. Član KPJ od 1938. Jedan od organizatora i rukovodilaca brojnih diverzija u okupiranom Zagrebu. Rukovodeći tako jednom udarnom grupom, bio je ranjen u Kušlanovoj ulici u veljači 1943., a 19. ožujka iste godine u okršaju s ustašama u Gregorijančevoj ulici herojski je poginuo.

MEČAVA PETAR, rođen 1914. kod Kostajnice. Prije rata aktivni podoficir. Učesnik je NOB i član KPJ od 1941. Junčki poginuo kao komandant divizije u borbi kod Travnika u listopadu 1944.

MILANOVIĆ MARKO, rođen 1919. kod Sinja. Automehaničar. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Prilikom oslobođenja Beograda poginuo kod Avale u listopadu 1944. kao komandant brigade.

MILAT VICKO, rođen 1914. u Blatu na Korčuli. Član SKOJ-a od 1936. i KPJ od 1941. Sudionik NOB od 1941. 1942. komandir je Korčulanske čete.

MILOJEVIĆ RADE, rođen 1918. kod Kostajnice. Prije rata aktivni podoficir. Učesnik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Kao komandant 1. brigade 7. banijske divizije bio je ranjen 11. ožujka 1944. a da ne padne u neprijateljske ruke, ubio se posljednjim metkom.

MILJANOVIĆ NIKOLA, rođen 1914. kod Podravske Slatine. Učesnik NOB od 1941. Tokom rata obavljao razne rukovodeće dužnosti. Kao komandant bataljona poginuo je u borbi s Čerkezima, u selu Slobodne Vlasti 14. srpnja 1944. I kao komandant nosio je puškomitraljez.

MILJKOVIĆ JOCO, rođen 1920. u Tršiću kod Slunja. Učesnik NOB od 1941. Tokom NOB nalazio se na dužnostima od vodnika voda do komandanta brigade. Ranjavan više puta.

MITROV DANKO — SLOBODAN, rođen 1919. u Đurđevcu kod Koprivnice. Još kao đak sudjelovao je u španjolskom građanskom ratu. Sa osamnaest godina imao je čin majora republikanske vojske. Jedan je od organizatora ustanka u Bosanskoj krajini. Već u listopadu 1941. komandant je Trećeg krajiškog odreda koji je djelovao u centralnoj Bosni. Iz zasjede koncem srpnja 1942. ubili ga četnici.

MORĐIN IVAN, rođen 1911. kod Stona, Dalmacija. Prije rata bio je obučarski radnik. Kao sekretar Mjesnog komiteta KPH za Pelješac 1941. radi na organiziranju narodnog ustanka u tome kraju. Jedan je od najhrabrijih boraca južne Dalmacije. Ubijen iz njemačke zasjede kod Stona u veljači 1944.

MRAOVIĆ MILAN, rođen 1919. u Vrginmostu. Učesnik NOB od 1941. U borbi protiv ustaša kod Donje Kupčine u kolovozu 1943. junački je poginuo kao komandant bataljona.

MRAZOVIĆ KARLO, rođen 1902. u Murskom Središću, Čakovec. Sudionik je građanskog rata u Mađarskoj i Španjolskoj. Član je KPJ od 1927. i sudionik NOB od 1941. Više puta je biran za člana CK KPJ. Jedan je od poznatih predratnih komunista čije je ime bilo poznato i izvan Jugoslavije.

MRKOVIĆ MARKO, rođen 1918. u Poznanovcu, Hrvatsko zagorje. Član KPJ od 1938. i sudionik NOB od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u Hrvatskom zagorju.

NEMET VLADIMIR — BRACO, rođen 1918. u Zagrebu. Član KPJ od 1940., a sudionik NOB od 1941. Ubrzo nakon ustanka po direktivi Partije odlazi iz okupiranog Zagreba među kozarske partizane. Po tome je i dobio nadimak Kozarčanin. Osobito se isticao u radu SKOJ-a. Poginuo na putu između Ključa i Petrovca 2. kolovoza 1944. od neprijateljskog napada iz zraka.

NIKOLIŠ GOJKO, rođen 1911. u selu Sjeničar kod Vrginmosta. Još kao student medicine primljen u SKOJ 1934., a 1935. za člana KPJ. Prije rata proganjan i zatvaran više puta. Iz okupiranog Beograda 1941. odlazi u partizane. Ubrzo postao zapaženi vojni rukovodilac partizanskog saniteta.

KRSTULOVIĆ VICKO, rođen 1905. u Splitu. Član KPJ od 1922. Sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju

od 1938. Član CK KPH i CK KPJ od 1940. Organizator i rukovodilac ustanka u Dalmaciji 1941.

KUFRIN MILKA, rođena 1921. u Purgariji kod Okića. Predratni student i član KPJ od 1941., član SKOJ-a od 1938. Jedan je od organizatora ustanka u svome kraju. U ratu obavljala više odgovornih dužnosti.

KUKIČ NIKOLA, rođen 1914. u Primišlju, Karlovac. Pekarski radnik. Član KPJ od 1938., sudjelovao na Petoj partijskoj konferenciji u Zagrebu 1940. Ubile ga ustaše u svibnju 1941.

KUPREŠANIN MILAN, rođen 1911. u Metku kod Gospića. Prije rata službenik. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Tokom rata obavljao razne rukovodeće dužnosti sve do načelnika štaba Osmog udarnog korpusa NOVJ.

LAVČEVIĆ-LUČIĆ IVAN, rođen 1905. u Starigradu na Hvaru. Član KPJ od 1924. Prije rata pohađao komunistički univerzitet u Moskvi. Član PK KPH za Dalmaciju od 1939. Jedan od organizatora ustanka 1941. Uхватili ga talijanski fašisti i strijeljali koncem 1941.

LISAK JANKO, rođen 1914. u Donjoj Stubici. Predratni limar. Član KPJ od 1935., sudionik NOB od 1941. Otkriven kao radnik u ilegalnoj partijskoj štampariji u Zemunu. Odveden u zloglasni logor na Banjici i ubijen 1943.

KLADARIN ĐURO, rođen 1916. u SAD. Učitelj i član KPJ od 1939., član SKOJ-a od 1937. Jedan od organizatora ustanka na Baniji 1941. Već 1942. komandant je Prve operativne zone.

KLOBUČAR V JEKO SLAV — ČORT, rođen 1919. u Delnicama. Željezničar. Član KPJ od 1940., sudionik NOB od 1941. Komandant Prvog žumberačkog odreda. Poginuo 1942.

NOVKOVIĆ MOMČILO, rođen 1916. u Pavlovcu, Gospić. Mornarički podoficir. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Tokom rata nalazio se na brojnim rukovodećim dužnostima.

OGULIN AC FRANJO —SELJO, rođen je 1904. u selu Žabno, Sisak. Obučarski radnik. Član KPJ od 1931. i sudionik NOB od 1941. U Španjolskoj republikanskoj armiji imao čin kapetana. Junački poginuo ujesen 1942. na dužnosti komandanta Druge operativne zone u Žumberku.

OPAČIĆ STEVAN, rođen 1923. u Plavnu kod Knina. Stolarski radnik. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Naročito se istakao u borbama na Zelengori 1943. i kod Knina 1944.

OPAČIĆ STEVAN, rođen 1923. u Golubiću, Knin. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. U jurišu kod Posušja u Hercegovini junački je poginuo u veljači 1943.

OPAČIĆ STEVAN, rođen 1921. u Biovčinom Selu, Kistanja. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1943. Bio na duž-

nostima od kurira do komandanta bataljona. Pokazao izuzetnu hrabrost i ranjavan više puta.

OPSENICA STANKO — STAN ISA, rođen 1907. u Ljubovu, Titova Korenica. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. U borbi kod Gračaca početkom 1943. junački poginuo kao komandant bataljona.

OPSENICA STEVO, rođen 1913. u Ljubovu, Titova Korenica. Prije rata šumski i pružni radnik. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. U toku rata obavljao razne rukovodeće dužnosti. Bio je komandant prve brigade u Hrvatskoj 1942..

OROZOVIĆ PAJO, rođen 1914. u Gornjim Borcima kod Daruvara. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Već u prvim danima ustanka isticao se hrabrošću. Poginuo kao komandir čete u borbi kod sela Kukuljevac 1943.

OREŠKOVIĆ MARKO —KRNTIJA, rođen 1895. u Širokoj Kuli kod Gospića. Kao mornar u prvom svjetskom ratu sudjelovao u pobuni mornara. U predratnoj Jugoslaviji više puta proganjan i kažnjavao zatvorom. Sudionik rata u Španjolskoj i jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj. Poginuo od četnika u listopadu 1941. na dužnosti komesara Glavnog štaba partizanskih odreda Hrvatske.

OREŠČANIN BOGDAN, rođen 1916. u Perni, Vrginmost. Prije rata apsolvent prava. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Tokom rata nalazio se na brojnim rukovodećim dužnostima. Bio pomoćnik načelnika Glavnog štaba NOV Hrvatske.

PAJIĆ OŽIČ VINKO, rođen 1912. u Splitu. Član KPJ od 1939. U NOB od 1941. U Borbama kod Sinja pokazao izuzetnu hrabrost. Strijeljan koncem 1941.

PAĐEN ANKA, rođena 1924. u Crnom, Novi Vinodol. Sudionik NOB i član KPJ od 1942. Zbog izuzetne hrabrosti pohvaljivana od Glavnog štaba Hrvatske. U borbi za Ogulin smrtno ranjena.

PARMAČ STANKO, rođen 1913. u Opuzenu kod Metkovića. Učitelj. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Jedan od prvih provoboraca Hrvata koji su iz Dalmacije došli među ličke ustanike u ljeto 1941. Oslobođenje 1945. dočeka na dužnosti komandanta Devetnaeste dalmatinske divizije NOVJ.

PECOTIĆ BOGDAN, rođen 1912. u Smokvici na Korčuli. Student tehnike. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Jedan od organizatora ustanka na Korčuli.

PEKIĆ DUŠAN, rođen 1921. u Međedaku, Vojnić. Trgovачki pomoćnik. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Oslobođenje dočeka na dužnosti načelnika štaba Trideset četvrte divizije NOVJ.

PERAN VLADIMIR, rođen 1922. u Šibeniku. Student medicine. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Poginuo na dužnosti komandanta bataljona »Bude Borjan« na Biokovu u lipnju 1942.

PETROVIĆ ADAM, rođen 1913. kod Gline. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Isticao se u raznim borbama.

PETRANOVIĆ ZDENKO, rođen 1919. u Delnicama. Radnik. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Poznat pod nadimkom »Jastreb«. Poginuo u borbi kod Bosljive Loke 1942.

POČUČA MILE, rođen 1899. u Divoselu kod Gospića. Stolarski radnik. Član KPJ od 1923. Sudionik NOB od 1941. Bio politički komesar Prvog ličkog partizanskog odreda »Velebit«.

POPOVIĆ TOMICA, rođen 1915. u Donjem Lapcu. Prije rata podoficir. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. U martu 1942. postao komandant bataljona »Stojan Matić«.

POPOVIĆ ILIJA, rođen 1911. u Donjem Lapcu. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Bio među prvim puškomitraljescima u Lici. Poginuo u svibnju 1943.

PEKIŠA VUKSAN — POČITELJ, rođen 1905. u Počitelju kod Gospića. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Početkom studenog 1941. uhvatili ga četnici i ubili kad je pokušao pobjeći.

POŠTIĆ MIRKO, rođen 1913. u Perni, Topusko. Podoficir. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Jedan od organizatora ustanka u svome kraju. Poginuo kao komandant bataljona kod Tušilovića u ožujku 1942.

PRIČA OGNJEN, rođen 1909. u Titovoj Korenici. Predratni profesor i publicist. Član KPJ od 1921. Poznati predratni komunist i borac za radnička prava. Uhapšen po Mačkovu naređenju, predan ustašama koji su ga strijeljali u maksimirskoj šumi kod Zagreba 9. srpnja 1941.

PRŠA JOSIP, rođen 1922. kod Zagreba. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Poginuo 1943. u borbama na Kalniku.

RAČKI NIKOLA — KOLJA, rođen 1914. u Delnicama. Obučarski radnik. Član KPJ od 1936., sudionik NOB od 1941. Jedan od organizatora ustanka u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju.

RADAKOVIĆ LAZO, rođen 1913. u Mogoriću, Gospić. Prije rata podoficir. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Komandir Mogoričke čete.

RADAKOVIĆ MILUTIN — MIČO, rođen 1912. u Jošamu, Udbina, član KPJ od prije rata, sudionik NOB od 1941. Kao borac internacionalnih brigada u Španjolskoj isticao se hrabrošću. U rujnu 1941. zajedno sa sestrom Jovankom uhvatili ga četnici i ubili.

RADAKOVIĆ ILIJA, rođen 1923. u Jošanu, Udbina. Prije rata đak i član SKOJ-a od 1938. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Već 1942. politički je komesar bataljona.

RAKIĆ DRAGAN, rođen 1914. u Širokoj Kuli kod Gospića. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Prvi je u svome kraju opalio ustaničku pušku. Oslobođenje dočekaao kao komandant Druge ličke brigade.

RAKIĆ KREŠO, rođen 1919. u Metkoviću. Član SKOJ-a od 1936., član KPJ prije rata i sudionik NOB od 1941. Na obavljanju ilegalnog zadatka u Zagrebu uhvatile ga ustaše i strijeljale u Rakovu Potoku u studenom 1941.

RAKOVAC JOAKIM, rođen 1914. u Bademi, Istra. Član KPJ i sudionik NOB od 1943. Njegovo ime vezano je za više pobjeda u Istri. Poginuo 1945.

RASTOVIĆ MILOŠ, rođen 1921. u Gornjem Srbu, Lika. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete u napadu na Vrhovine kod Plitvičkih Jezera sredinom 1942.

ŘIBAR IVO — LOLA, rođen 1916. u Zagrebu. Diplomirani pravnik. Član SKOJ-a od 1935. i sekretar SKOJ-a od 1936. Jedan je od najbližih Titovih suradnika. Najmlađi član CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV. Poginuo na Glamočkom polju koncem studenog 1943.. Za života postao idol mladih Jugoslavije.

ROMAC PAŠKO, rođen 1915. u Vukšiću, Benkovac. Član KPJ od 1936., sudionik NOB od 1941. Obavljao više rukovodećih dužnosti.

ROJE ANTE, rođen 1914. u Splitu. Obučarski radnik. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Početkom ustanka vodio je jednu splitsku udarnu grupu boraca koja je okupatoru nanijela velike gubitke.

RUKAVINA IVAN — SIDO, rođen 1910. u Mošćanici, Petrinja. Bravarski radnik, član KPJ od 1937., sudionik NOB od 1941. Sve do 1943. rukovodio ilegalnom borbom u okupiranom Sisku. Poznat je njegov pokušaj da otme ustašama zarobljenu partizanku Nadu Dimić. Junački je poginuo u Pokupskom koncem 1943.

RUKAVINA I. IVAN, rođen 1912. u Otočcu. Prije rata student medicine. Član KPJ od 1935., sudionik NOB od 1941. Tokom NOB obavljao razne rukovodeće dužnosti. Bio je prvi komandant Glavnog štaba Hrvatske, zatim komandant IV korpusa.

RUŽIČKA JOSIP, rođen 1919. u Okopima kod Daruvara. Sudionik NOB od 1942. i član KPJ od 1943. U borbi za Orahovicu u siječnju 1945. poginuo kao komandant Prve češke brigade »Jan Žiška«.

RUSTANBEG MILAN, rođen 1914. u Delnicama. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1942. Od zadobivenih rana umro 1944. kao komandant Druge brigade Trinaeste primorsko-goranske divizije.

SABLJAK IVAN, rođen 1919. kod Karlovca. Obučarski radnik. Član SKOJ-a od 1940., sudionik NOB od 1941. Prilikom pripreme akcije za oslobođenje zatvorenika iz ustaškog logora u Gradišci, uhvatile su ga ustaše i ubile u listopadu 1944.

SAVIN ANTE — MANISTRA, rođen 1916. u Kaštel Lukšiću kod Splita. Član KPJ od 1936., sudionik NOB od 1941. Ubili ga iz zasjede Talijani u lipnju 1942. Da bi zastrašili narod, tri su dana držali izloženo njegovo mrtvo tijelo u Kaštelima.

SEKULIĆ STJEPAN, rođen 1922. kod Slavonskog Broda. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Već 1942. sekretar je OK KPH. Iz zasjede ubijen kod sela Obodovo u Turopolju, u ožujku 1944.

SEKULIĆ NIKOLA — BUNKO, rođen 1911. u Šibeniku. Pravnik. Član KPJ od 1931., sudionik NOB od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u Šibeniku. Bio je, pored ostalog, rukovodilac OZN-e za Dalmaciju.

SKOČILIĆ JOSIP, rođen 1915. u Bribiru kod Crikvenice. Poštanski službenik. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Osobito se istakao u borbama u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru.

SENJUG IVAN — UJAK, rođen 1920. kod Slavonskog Broda. Kao gimnazijalac u Slavonskom Brodu družio se s naprednom omladinom. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Poginuo kao komandant Dvanaeste slavonske brigade u borbi kod Grubišnog Polja u kolovozu 1944.

SEMNJANOVIĆ DERMANO, rođen 1923. u Splitu. Trgovački pomoćnik. Član KPJ od 1940., sudionik NOB od 1941. U prvim danima ustanka u okupiranom Splitu izvodio je hrabre akcije. U veljači 1942. dok je bio na ilegalnom sastanku u okolici Splita, opkolili ga žandari. Poginuo braneći odstupnicu drugovima.

SEVEROVIĆ NIKOLA, rođen 1919. u Belanovu kod Ludbrega. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1942. Junački poginuo kao komandant bataljona u srpnju 1943.

SOVILJ NIKOLA — NINA, rođen 1919. kod Gračaca. U prvim danima ustanka 1941. pokazao je izuzetnu hrabrost. Bio je teže ranjen u desantu na Drvar. Poginuo 1944. u borbi kod rječice Prača.

STANIČIĆ MATE, rođen 1920. u Šibeniku. Prije rata podoficir. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1942. Bio komandant brigade.

STANČIR SLAVKO — JUREK, rođen 1925. kod Zagreba. Tesarski radnik. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1942. Ranili ga žandari u akciji kod Cerja 1944. Tako ranjenog objesili su ga u Sesvetskom Kraljevcu.

STANIVUKOVIĆ MILAN, rođen 1912. kod Nove Gradišge. Prije rata aktivni oficir. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. U prvim danima ustanka proćuo se kao popularni partizan Slavonije. Poginuo kao komandant XII divizije u borbi kod Ljevanjske Varoši krajem 1944. kao pukovnik JNA.

STRIZIĆ TOMO, rođen 1907. u Kićeri kod Bribira, Crikvenica. Zidarski radnik. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Osnovao je prvu partijsku ćeliju u Bribiru. Jedan od organizatora ustanka u svome kraju. Junaćki poginuo u srpnju 1944.

SUZIĆ MILOŠ, rođen 1903. kod Dvora na Uni. Sudionik NOB od 1941., ćlan KPJ od 1942. Obavljao razne dućnosti. Isticao se hrabrošću.

ŠAKIĆ NIKOLA, rođen 1916. kod Gline. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Nakon ućešća u diverziji na glavnu poštu u Zagrebu u ljetu 1941. uhvatile ga ustaše, teško mućile i strijeljale u Rakovu Potoku kod Zagreba u rujnu 1941.

ŠAKIĆ MILAN — MIĆUN, rođen 1915. u Udbini. Ućitelj. Član KPJ od 1940., sudionik NOB od 1941. Tokom NOB nalazio se na raznim rukovodećim dućnostima. U svibnju 1944. komandant je Devetnaeste sjeverno-dalmatinske divizije.

ŠIBL IVAN, rođen 1916. u Virovitici. Ućitelj. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Do početka 1942. radio kao ilegalac u Zagrebu. Poslije otišao u partizane. Obavljao razne rukovodeće dućnosti.

ŠAŠIĆ JEFTO, rođen 1917. u Novskoj. Student. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Kao student zapaćen po revolucionarnom radu u Zagrebu. U ratu se nalazio na raznim rukovodećim dućnostima.

ŠIJAN MILAN, rođen 1914. u Nadurljaju, Donji Lapac. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Prošao rukovodeće dućnosti od komandira ćete do komandanta lićke proletherske brigade.

ŠIRO LA VITOMIR, rođen 1916. kod Rijeke. Trgovaćki pomoćnik. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Za njegovo ime vezani su brojni herojski poduhvati.

ŠKORPNIK VELIMIR, rođen 1919. kod Zadra. Pomorski oficir. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. U prvim danima ustanka istakao se kao hrabri borac i sposobni rukovodilac.

Po Titovu naređenju postavljen je na veoma odgovornu dužnost u partizanskoj ratnoj mornarici. Junački poginuo u borbi kod sela Zagorja 1943.

ŠPERAC LOVRO — RENKO, rođen 1906. u Omišu. Inženjer agronomije. Član KPJ od 1930. Prije rata više puta proganjan i zatvaran. Proveo više godina na robiji u Mitrovici i Mariboru. Strijeljali ga ustaše kod Varaždina u srpnju 1941.

ŠPANOVIĆ ILIJA, rođen 1918. u Dragotini kod Gline. Mesarski radnik. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1942. Poginuo u borbi s četnicima 1943. kao jedan od najhrabrijih boraca Banije.

ŠPILJAK MIKA, rođen 1916. kod Siska. Radnik. Član KPJ od 1938., sudionik NOB od 1941. Isticao se hrabrošću. Obavljao razne rukovodeće vojne i političke dužnosti.

ŠTAJNBERGER DRAGO, rođen 1916. u Zagrebu. Član SKOJ-a od 1936., a KPJ od 1938. Kao skojevac borio se u Španjolskoj. Sudjelovao u NOB od 1941. U ožujku 1942. upao u četničku zasjedu. Strijeljan.

ŠTOK IZIDOR, rođen 1911. u Podgori kod Krapine. Metalski radnik. Sudjelovao u ratu u Španjolskoj. Član KPJ od 1938., sudionik NOB od 1941. Obavljao razne rukovodeće dužnosti. Bio komandant Autokomande Jugoslavenske Armije.

ŠTULIĆ MIRKO, rođen u Ploči kod Gračaca. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Prije rata služio u graničnoj žandarmeriji. Poginuo kao komandir čete u borbi kod Visa Oštra u srpnju 1942.

ŠUMONJA MILOŠ, rođen 1918. u Tušiloviću, Karlovac. Učitelj. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Tokom NOB bio komandant Četvrtog korpusa NOVJ.

ŠTOKOVAC JOVAN, rođen 1922. u Peroju kod Pule. Metalski radnik. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Isticao se hrabrošću. Bio na raznim rukovodećim položajima.

ŠURKALO DINKO, rođen 1920. u Šibeniku. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Tokom rata nalazio se na raznim rukovodećim dužnostima. Bio komandant Treće brigade mornaričke pješadije.

ŠUPICA RADE, rođen 1902. u Vojnovcu kod Ogulina. Radnik. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1934. Bio sekretar OK KPH za Hrvatsko primorje. Uхватili ga fašisti i strijeljali u srpnju 1942.

ŠURAN JOZO, rođen 1890. u Šuranima, Pula. Član KPJ od prije rata, sudionik NOB od 1942. U svibnju 1944. uhvatili ga fašisti i objesili.

TARABIC JOCO, rođen 1916. u Tricu, Slunj. Aktivni podoficir. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Tokom rata nalazio se na raznim rukovodećim dužnostima sve do komandanta Osme udarne divizije.

TOMIĆ MILAN, rođen 1921. u Cerniku, Nova Gradiška. Student prava. Sudionik NOB od 1941. i član KPJ od 1942. Zadužen za održavanje ilegalne veze OK KPH Nova Gradiška s CK KPH. Pobjegao iz ustaškog zatvora zajedno s više zatvorenika. Junački poginuo krajem 1944.

TROHAR IVANKA, rođena 1913. u Fužinama kod Delnica. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Često sudjelovala u akcijama i diverzijama u neprijateljskoj pozadini. Uхваćena u borbi kod Broda na Kupi. Nakon strašnih muka obješena kod Karlovca 1944.

TRBOVIĆ RAJKO, rođen kod Drežnice. Rano ostao bez roditelja. Sudionik NOB od 1941. Pokazao izuzetnu hrabrost. S četom boraca sudjelovao u osvajanju poznate feudalne tvrđave Modruš.

TRBOVIĆ ĐURO, rođen 1913. kod Drežnice, Ogulin. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u svome kraju. Poginuo u automobilskoj nesreći u Lici u studenom 1944. kao komandant brigade Trinaeste divizije.

TRUTA LJUBO, rođen 1915. u Zlarinu, Šibenik. Poštanski službenik. Sudionik NOB od 1941., član KPJ od 1942. Tokom rata nalazio se na raznim rukovodećim dužnostima. Kao komandant Devete divizije NOVJ u svibnju 1945. sudjelovao u oslobođenju Trsta.

UJDUROVIĆ GOJKO, rođen 1918. u Gradcu kod Ploča. Član SKOJ-a od 1938. Organizator ustanka u svome kraju. U prvim danima ustanka kao desetar vodio drugove koji su početkom 1942. kilvidirali zloglasnog ustašu Jozu Medara i spasili nekoliko talaca. Kao komandant bataljona u Prvoj dalmatinskoj brigadi poginuo dok su prelazili rijeku Taru u svibnju 1943.

UZELAC MILE, rođen 1913. u Brinju, Otočac. Kao student bogoslovije bio isključen iz škole zbog naprednih pogleda. član KPJ i organizator ustanka u svome kraju od 1941. Te godine komandir čete. Poginuo kao komandant brigade u borbi kod Vrbovskog 1. srpnja 1944.

VAJNER SLAVIŠA — ČIČA, rođen 1903. u Novom Vinodolskom. Kao gimnazijalac i student pridružio se revolucionarnom radničkom pokretu. Član KPJ od 1936. Organizator ustanka na Romaniji. Komandant Prvog romanijskog odreda. Teško ranjen u borbama kod Berkovine, dokrajčio vlastiti život da ne bi pao u ruke neprijatelju.

VERGAŠ DUŠAN, rođen 1910. kod Vojnića. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Pokazao izuzetnu hrabrost. Bio komandir čete. Junački poginuo u borbi između Slunja i Otočca 15. srpnja 1942.

VIDOVIĆ MARIJA — ABESINKA, rođena 1924. u Novskoj. Član je SKOJ-a od 1939. Opkoljena s grupom drugova u selu Palkovac kod Varaždina, borila se do posljednjeg metka. Kad joj je poginuo i posljednji suborac, teško ranjena, sama se ubila.

VIDOVIĆ NIKOLA, rođen 1917. kod Vrginmosta. Bravarski radnik. Član KPJ od 1940., sudionik NOB od 1941. Prvih dana ustanka organizirao je partizanski odred »Štipan«. Tokom rata nalazio se na raznim rukovodećim dužnostima. Njegova je brigada oslobodila više od 700 djece iz zloglasnog ustaškog logora u Jastrebarskom kod Zagreba.

VIVODA ARSEN, rođen 1917. u Velom Mlinu, Istra. Kao antifašista 1936. pobjegao pred Talijanima u Sušak. Sudionik NOB i član KPJ od 1941. Poginuo u borbi s fašistima 13. ožujka 1943.

VLADUŠIĆ BRANKO, rođen 1917. u Zrmanji, Lika. Sudionik NOB od 1941. Isticao se hrabrošću. Kao desetar i puškomitraljezac herojski poginuo u borbi kod Srba 3. ožujka 1942.
«

VLAHOVIĆ JOSIP — JOŽA, rođen u Zagrebu 1916. Radnik. Član SKOJ-a od 1932., a KPJ od 1935. U predratnom razdoblju nalazio se na raznim dužnostima. Kao skojevski rukovodilac neposredno surađivao s Ivom Lolom Ribarom. U rujnu 1941. uhvatile ga ustaše, mučile i strijeljale.

VOSTREL VACLAV — F4SO, rođen 1904. kod Grubišnog Polja. Kovač. Član KPJ od 1939., sudionik NOB od 1941. Sekretar KK KPH Virovitica 1941. Ustaše ga uhvatile početkom 1942. kod Orahovice, izvadili mu oči, odsjekli uši i nos. Nožem mu probili srce.

VUČIĆ ANTE, rođen 1912. kod Splita. Član KPJ od 1940. Organizator ustanka na području solinskog bazena. Poginuo u borbi kod Livna u jesen 1942. kao komandant Prvog dalmatinskog odreda.

VUČINIĆ SIMO, rođen 1916. kod Vrginmosta. Član KPJ od 1941. Te godine komandir čete, a kasnije i komandant bataljona »Kljuka«. Herojski poginuo 19. ožujka 1943. kod mjesta Preterje u Sloveniji.

VUKELIĆ SAVO, rođen 1917. u Drežnici, Ogulin. Avijatičarski podoficir, član KPJ i sudionik NOB od 1941. Prvih dana ustanka komandir je čete u Drežničkom partizanskom odredu. Bio je komandant 43. istarske divizije.

VUKOMANOVIĆ PAVLE — STIPO, rođen 1903. kod Podravske Slatine. Sudjelovao u španjolskom ratu. Već 1941. komandir Moslavačke partizanske čete. Poznat po brojnim diverzantskim akcijama na području Slavonije.

VUKSAN PETAR, rođen 1905. u Počitelju. Više godina proveo kao radnik — proleter izvan Jugoslavije. Sudjelovao u španjolskom ratu. Predratni član KPJ i sudionik NOB od 1941. Te godine je i komandant bataljona u odreda »Velebit«. Herojski poginuo u četničkom puču u studenome 1941.

ZAKLAN DMITAR, rođen 1915. kod Titove Korenice. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. Počeo kao komandir čete, a u svibnju 1942. komandant je bataljona »Božidar Adžija«. 1944. komandant je 1. brigade 6. ličke divizije.

ŽEŽELJ MILAN, rođen 1911. kod Srba, Donji Lapac. Prije rata žandar. Član KPJ i sudionik NOB od 1941. U borbama kod Srba kao puškomitraljezac istakao se hrabrošću. Bio komandant 13. proleterske brigade »Rade Končar«.

ŽUNIĆ BOŠKO, rođen 1920. u Kninu. Limarski radnik. Sudionik NOB od 1941. Kao puškomitraljezac isticao se hrabrošću. Zapaženi su njegovi podvizi na Sutjesci gdje je junčki poginuo u posljednjem jurišu u svibnju 1943.

S A D R Ź A J

UMJESTO PREDGOVORA	Pero Car, predsjednik SUBNOR-a Hrvatske	9
UVODNI DIO	Dr Ivan Jelić	11
HEROJSKI ZAGREB 1941.	Lutvo Ahmetović	51
DONJI LAPAC	Mile Polovina i Ilija Rašeta	87
BENKOVAC	Stipe Morie	104
BIOGRAD n/m	Borislav Buča	109
BUZET	Josip Grebo i Anđelko Šverko	114
CRIKVENICA	Andrija Tus	117
ČABAR	Općinski odbor SUBNOR-a	122
ČAKOVAC	Vladimir Kapun	126
ČAZMA	Ivan Klepac i Đuro Pazdrijan	131
DARUVAR	Jovo Borojević	138
DELNICE	Ivan Muvrin — stariji	143
DONJA STUBICA	Općinski odbor SUBNOR-a	148
DUGO SELO	Đuro Ban — Mile	154
DUBROVNIK (Pelješac)	Ante Jurović	159
DRNIŠ	Mirko Lončar — Mirkača	164
DVOR NA UNI	Ljuban Đurić	168
ĐAKOVO	Stjepan Brlošić, prof.	176
GOSPIČ	Dr Perica Kleut	181
GRUBIŠINO POLJE	Zvonko Brkić	195
GRAČAC	Đorđe Čubrilo, prof.	200
GLINA	Đuro Roksandić	205
HVAR (otok)	Sibe Kvesić	212
IMOTSKI	Nedeljko Kujundžić, prof	216
IVANEC	Josip Begović i Josip Bogožalec	223
JASTREBARSKO	Milka Kufrlin	227
KARLOVAC	Iz knjige »Karlovac 1941«	233

KORČULA (otok)	Općinski odbor SUBNOR-a	238
KOPRIVNICA	Franjo Horvatić, prof.	244
KOSTAJNICA	Janko Zebić, Boško Petrinjac i Stevo Borojević	248
KRAPINA	Ante Kozina, prof.	254
KRIŽEVCI	August Šket	259
KLANJEC	Juraj Fistić i Josip Miličić	264
KUTINA	Božidar Gerić	267
KRK (otok)	Ljubo Karabaić	273
LABIN	Hrvatin Kozerio, prof.	278
LUDBREG	Vlado Mađarević	281
MAKARSKA	Ante Gojak	285
NOVI MAROF	Milan Andržeš	291
NOVSKA	Iz materijala »Razvoj NOP-a kotara Novska 1941«	294
OBROVAC	Stevo Simić — Mali	299
OGULIN	Općinski odbor SUBNOR-a	309
OPATIJA	Antun Božić	314
ORAHOVICA	Mate Tomšić	317
OTOČAC	Milan Bukvić	321
OMIŠ	Dinko Zaninović i Marko Pešić	328
OZALJ	Nikola Tončić	333
PAG (otok)	Ante Zemljarić, prof.	337
PAKRAC	Ivo Uzur — Moša	341
PAZIN	Anton Milotić	350
PETRINJA	Stanko Bjelajac	353
POREČ	Mario Nikolić, prof.	358
PLOČE	Miroslav Ujdurović	364
PULA	Herman Buršić, prof.	368
RAB (otok)	Mr. Zvonimir Keko	372
RIJEKA	Milan Slani	377
SAMOBOR	Općinski odbor SUBNOR-a	383
SESVETE	Marijan Kos — Ručak »Mičurin«	388
SISAK	Bartolin Biličić	395
SINJ	Ante Romac — Bili	401
SLAVONSKI BROD	Ivan Mišković	405
SLAVONSKA POŽEGA	Vaso Mandić	414
SLUNJ	Dušan Livada	418
SPLIT	Drago Gizdić	423

ŠIBENIK	Desanka Brusić, prof.	431
TITOVA KORENICA	Mara Ninković	437
TROGIR	Ante Hrabar — Rico	442
UMAG (Buje)	Općinski odbor SUBNOR-a	447
VELIKA GORICA	Općinski odbor SUBNOR-a	452
VIS (otok)	Andrija Božanić i Ivan Kuliš	457
VINKOVCI	Mr. Josip Korda	463
VRBOVEC	Općinski odbor SUBNOR-a	468
VRGINMOST	Dušan Bajić	471
VIROVITICA	Anton Petkovski	476
VALPOVO	Ivan Urenjak	480
VRGORAC	Branko Markotić, dipi. ecc.	485
VUKOVAR	Džakić Lazar	493
ZABOK	Općinski odbor SUBNOR-a	497
ZADAR	Marijan Žuvić — Karlo	503
ZAPREŠIĆ	Anton Štipak	510
ZLATAR BISTRICA	Općinski odbor SUBNOR-a	517
ZELINA	Franjo Antolović	523
ŽUPANJA	Viola Šinka, prof.	527
POSEBNI PRILOG	Narodni heroji Hrvatske	533

štampa NIP »Glas«
OOUR štamparija Banja Luka